

הרב יעקב בן ישעיהו מזא"ה

זכרונות

מהדורה מחודשת

קרני שומרון

תשפ"ה

תוכן העניינים

4	כרך ראשון.....
5	הקדמת המו"ל למהדורת תרצ"ו
6	לקובץ זכרונותיו של הרב מזא"ה ז"ל
10	דברים אחדים
11	קיצור תולדותי
13	א. מימי הילדות וה"חדר".....
14	אימת החזיר.....
17	מסיפורי אומנתי.....
17	(א) הסבל והשד
19	(ב) ה"שאגת אריה" והחייט
22	כיצד נרפאתי מאמונות תפלות?.....
25	נסיון פדגוגי אכזרי.....
29	שתי מתנות (הגר"א והבעש"ט).....
32	ב. מימי הגימנסיה והאוניברסיטה.....
33	המלבי"ם מצדד בזכות הגימנסיה.....
40	בבית היראה של הגימנסיה בקיירטש.....
45	אלכסנדר השני "אוהב ישראל".....
47	מקדושי המהפכה.....
52	תשובה כהלכה.....
58	ברח דודי.....
64	משומרים למוות.....
70	יל"ג וחישין.....
73	זכות הבאה מתוך מחאה.....
81	הדור נאה.....
87	אסור להודות להם.....
94	כרך שני.....
95	א. על כיסא הרבנות.....
96	נבחרתי לרב העדה.....
99	אני מתייצב לפני הנסיך הגדול סרגיי אלכסנדרוביץ.....
105	התפילה בשלום אלכסנדר השלישי.....
107	כבוד התורה.....
113	פתיחת חברת ש"ס במוסקבה.....
120	איך קרעתי פרוכת ביום הכפורים.....
120	א. הפרנסה הבזויה
122	ב. הפרוכת של "יד הזהב"
124	ג. אני קורע את הפרוכת

127		ב. חיילים
128		מלקות על חילול השם
135		ציצין
141		הסגר החיילים היהודים בקסרקטין בימי חג הפסח
152		ג. מלשינות
153		מעשה בשד"ר
159		מלשינות ותוצאותיה
168		נישואין פיקטיביים
176		מאורע אופייני
178		ד. זכות ישיבה
179		כלות אי-ליגאליות
186		מסירות נפש יחידה במינה
200		השו"ב והאזכר פוליצמייסטר
205		זה לעומת זה
214		משומד לשם שמיים
224		כרך שלישי
225		א. משפטים
226		משפטים בל ידעום
233		בן סורר ומורה
239		עלבון הבורא
246		מיתה בידי אדם
252		עם הרבי מטשורטקוב
258		על דאטפת
271		מאורע אחד בשני סגנונים
276		השבועה האחרונה
283		ב. שבחי הרבנים
284		הב"ח
288		רב ונביא
288		א. רב בא לעיר
290		ב. "הבולשביזם" של המלבי"ם
292		ג. "הלביבות של מאטע והמלבי"ם"
294		ד. המלבי"ם "הולך אל העם"
295		ה. אני חוזר על דרשת המלבי"ם
298		ו. המלבי"ם נפרד ממוהילוב בעל כרחו
301		המגיד מקלם וקופת מלווה לבעלי מלאכה
306		הוא ותמורתו
310		ג. סופרים
311		הספד של נצחון
321		אחוי הקרע

327	משפטו של אורי קובנר
332	עוד על צווייפל
336	אר"ז ומנדלי
338	כרך רביעי
339	א. אחרי המהפכה
340	לונאצ'ארסקי והעברית
345	שיחה עם גורקי
351	ב. טיפוסים מן הילדות
352	חובת גלות
355	מדברי שקר תרחק (מעשה חזן אחד)
360	הפקר חמץ
363	"טָרָס בולבא" העברי
367	כנהוג בין הנגידים
373	הבטלנים על קרל מארכס
376	מחלוקת המפרשים
379	השוחד הראשון
384	ג. עוללות
385	יהודים וגויים ברכבת
389	לביבות של חנוכה
395	אָפּ
403	את אשר עשו אינם מודיעים
407	הקראית שנתאחתה
410	מנין שהרצל מניח תפילין?
415	ד. היהודים והמלחמות
416	א.
419	ב.
424	ג.
427	ד.
432	ה.
435	ו.
438	ז.

זכרונות

כרך ראשון

א. מימי הילדות וה"חדר"

ב. מימי הגימנסיה והאוניברסיטה

הקדמת המו"ל למהדורת תרצ"ו.

כמעט כל פרקי הזכרונות הללו של הרב מזא"ה ז"ל, המכונים כאן בארבעה כרכים, נתפרסמו בשעתם, בלי הקפדה יתרה על סדרם, בגליונות העתון "הארץ". עכשיו, כשקיבצנום יחדיו, חילקנום לפי מדורות המצטרפים פחות או יותר לבניין שלם, על פי העניינים וגם על פי סדרי הזמנים, במידת האפשר. ואלה המדורות והעניינים: מימי הילדות והחדר; מימי הגימנסיה והאוניברסיטה; על כסא הרבנות; אישים, מעשים, טיפוסים, שיחות ועוד. עריכת הספר וסידור פרקיו נעשו בשביל הוצאתנו על ידי המשורר א. שלונסקי.

ב. כהן

הוצאת "ילקוט".

לקובץ זכרונותיו של הרב מזא"ה ז"ל

הרס היהדות הרוסית וחורבן חיי הרוח שלה גיבבו גל של מפולת על שרידי התקופה שקדמה להם ועל זכרונות שנותיה האחרונות. למרות קירוב הזמן – בסך הכל עשרים וכמה שנים, שנות המלחמה והמהפכה – הולכים המעשים והעושים ומתכסים אבק של נשייה, ותבורכנה הידיים החרדות להציל מן המפולת אודים ואבני בניין ולהציב יד ושם ליקירי אותה תקופה מבורכת.

חטיבה בפני עצמה היתה יהדות מוסקבה-העיר בגולה הרוסית. עד שנות המלחמה – מגילת פורענויות ארוכה ליהודי התחום, מבחר ליחסנים מצבא ניקולאי הראשון, למדופלמים ולסוחרים, אנשי מעשה ממדרגה עילאית; בזמן המלחמה – קלחת רותחת, מקלט לסלתו ושמונו של תחום-המושב, לפליטי הקהילות הקדושות, הנרמסות במגף איש הצבא ונחנקות באדי שנאה ורשעות; ביאליסטוק, נארשעה ולודז, קובנה, גרודנה, וילנה, ריגה ואודסה, כולן נקבצו באו למוסקבה – קיבוץ גלויות רוסיה בזעיר אנפין. סמוך לאחר המלחמה – ימים קצרים של "תחיה" קדחתנית, תקוות גדולות לבניין היהדות הרוסית, לבניין ארץ ישראל, לתרבות ולחינוך. חברות גדולות לישע הפליטים העובדות בקנה-מידה ממלכתי, קהילה דמוקרטית מתוקנת, הכנות לכנסייה מכוננת של כל יהודי רוסיה וכינוס הקהילות הדמוקרטיות. למוסקבה עובר מרכז ציוני רוסיה וכלי-מבטאו "ראזספייט" ["Рассвет"], במוסקבה נמצא מרכז "תרבות", במוסקבה שוכנת כבוד בארמון מלכים "הוצאת שטיבל", ובמוסקבה יוצא לאור עתון יומי עברי "העם". בן-רגע – והכל היה כלא היה, ומוסקבה נהפכת לבית קברות גדול ושעירי היבסקציה ירקדו בו. שיבולים בודדות נלחמות על הגחלת האחרונה שלא תכבה וכורעות נופלות בזו אחר זו. רק אי-שם, בקיסלובקה התחתונה, מהבהבת אשה של "הבימה", והרוחות הזועפות כאילו מלבות עוד ומגדילות את חומה...

על רקע זה, על מצע השנים של מוסקבה היהודית, מתנוססת תמונתו האדירה של ר' יעקב בר' ישעיהו מזא"ה ז"ל. תלמידו של צווייפל, אהובו של יל"ג [יהודה לייב גורדון], איש בריתם של הסופרים והוגי הדעות שבדור, מדיין בהלכה עם גדולי הרבנים וער ומקשיב לכל ציוץ של סופר צעיר מתחיל, קיפל תחתיו תקופות ושכבות בעמנו ושימש גשר חי ביניהן. מספרים שפעם אחת נשאל אחד הרבנים הגדולים: מי הוא הרב מזא"ה, רב דתי או רב "מטעים"? ותהי תשובתו: "מזא"ה הוא..."

מילידי הענק של "דור אחרון לשעבוד וראשון לגאולה", של "בני-ציון" המוסקבאים, היה המנוח איש האשכולות, אילן רב-פאות, איש התורה בקנה-המידה של דורו ואיש המדע במדעי הרוח. גם איש הספרות היה; על כוחו למחקר עדים מאמריו הפזורים, למן "אלו הן האשמות" ב"המליץ" ועד מאמרו-נאומו על הרמן כהן לביקורו במוסקבה ("התקופה"). אלא שמזלו גרם ונעשה רב בישראל, ומשרתו זאת, שנשאה בכבוד, כאחד הגדולים באומה יותר משלושים שנה, לא רק שהעמיסה עליו תפקידים ציבוריים גדולים ואחראיים וגזלה את כל זמנו, אלא גם הגבירה על שאר כשרונותיו המרובים והמגוונים שחונן בהם בחסד אלוהים, את כשרון הדרשה וההטפה, והוא נעשה לאחד המטיפים בחסד עליון, אחד היחידים, שנתברך בהם דורו. בין נאומיו הרבים לכל מקרה בעדתו ולכל מאורע חשוב ביהדות הרוסית יש מספר גדול שהם פנינים בספרות הנאומים (משפט בייליס, רצח [גריגורין] יולוס [Григорий Иоллос] ועוד ועוד...), ודבר גדול יעשו אלו שייתנו ידם לאסוף גם את דרשותיו ולהוציא אותן בקובץ, כי כל ימיו היה המנוח מְצַר ודואג על כך, שמא לא יגיעו נאומיו לבאים אחריו. ודאי אין קריאת נאומים דומה לשמיעתם; מזא"ה, ככל "כהן הבמה" ואומן הנאום התגלה במלוא גודלו והשפעתו רק לבני דורו ולאילו שזכו לעמוד במחיצתו. ואולם הרבה והרבה היה לאיש סגולה זה להנחיל לקוראיו גם בכתב, ומעט מזער מזה הם ה"זכרונות" שלו המתפרסמים עכשיו.

היתה לי הזכות להיות בין המעשים לכתיבת הזכרונות האלה ולא למותר הוא לפרסם קצת פרטים על השתלשלות הדבר, מכיוון שהפרטים שבאו בעתוננים אינם מדויקים כל צורכם וגם כדי שלא לקפח שכר מעשים טובים.

שנים מועטות לפני המלחמה נתכנסה במוסקבה קבוצה קטנה של חובבי הלשון והספרות העברית, בעיקר מבין תלמידי בתי הספר הגבוהים, והחליטו להתאסף בכל שבוע לשיחות ספרותיות ולדיבור עברי. נלוו עליהם עוד צעירים וחובבי עברית מחוגים שונים ונוסדה אגודה בשם "עבריה". האסיפות היו, כנהוג, שלא בהיתר, ושאלת הדירה היתה תמיד מקשה את סידור המסיבות. זמן ידוע היינו מתכנסים בדירתו של חובב העברית הוותיק ר' שמעון וליקובסקי נ"י, אלא שאחר כך עלה בידינו להשפיע על יו"ר הסניף המוסקבאי של "חברת מפיצי השכלה", הרפ"י, והוא אישר את הקבוצה בצורת סקציה לספרות ליד החברה, ולפני "עבריה" נפתחו אולמי החברה לערב אחד בשבוע.

מבקר ותיק וקבוע של הערבים האלה היה גם ר' יעקב בר' ישעיהו. ועל כל נושא ונושא שהיו דנים בו, הוא היה אחרון המדברים. לעולם לא יימחו מזכרון המשתתפים שיחותיו אלו ודמות דיוקנו של המשוחח, משחק פניו ועיניו הממללות, כשהוא יושב בהרחבה בתוך הכורסא (כמו בתמונתו מעשה ידי פסטרנק) ונושא מדברותיו על "גוי" ויהודי יחד. וכשהיה מגיע לפרשת זכרונותיו על אישים ומעשים היתה אומנות שיחתו מתרוממת לגובה לא ישוער והיתה מקסימה ממש את השומעים. שעות רצופות היתה שיחתו מקלחת בהטעמה והדגשה מיוחדת בעברית של תלמיד-חכם, המצוי אצל כל מקצועות הספרות בכל התקופות, ועל הרוב היה גומר שעות אחדות לאחר חצות. וגם בדרכו הביתה היה עוד מוסיף למלוויו נופך של הלצות ובדיחות מפלוני ואלמוני האישים, המפורסמים לשבח או לגנאי: על המגיד מקלם ולהבדיל על ישראל איסר לנדא הצנזור המומר, על המלבי"ם ופוןויפל ולהבדיל על פראפמאן [Яков Брафман] ועל פראנאיטיס [Юстин Пранайтис], וכל זה באומנות מפליאה המתארת את המדובר כמו חי. ויש שגם ליד הכניסה אל איתון ביתו היתה השיחה נמשכת והולכת...

אז נצנצה בלב שומעיו המחשבה, ששיחות חולין אלו שלו וזכרונותיו צריכים העלאה על הכתב. המנוח עצמו חכך בדבר וחשד בנו, שאנו מגזימים בערך הזכרונות. הוא דרש שיעסקו בעיקר באוסף דרשותיו וסידור הארכיון העשיר שלו, אוסף מכתבים של כל גדולי ישראל וחכמיו במשך עשרות שנים. לבסוף נכנע, ואז נעשה הנסיון הראשון לרשימת זכרונותיו על ידי חובבים מתנדבים. אולם לשם כך דרוש היה סידור יותר רחב ומבוסס, ודבר זה קשה היה להוציא לפועל בשנים הראשונות למלחמה. אז התחילו לעיין בדבר בחוג פרנסי קהילת מוסקבה, שהתכונו לחוג את מלאות כ"ה שנה לרבנותו בשנת 1918. הוחלט למנות בשם ועד הקהילה סופר-רושם, שהרב יכתיבו את זכרונותיו פרק פרק, לפי התוכנית וראשי הפרקים שכבר היו מוכנים אז. הכתיבה הוטלה, כמובן מאליו, על מזכיר הקהילה באותו זמן, על הסופר ליפמאן לוי. הלז דחה את ההתחלה, מסיבות שונות, מיום ליום ומחודש לחודש, וכך עברה שנה ויותר. בינתיים נתרופף מצב בריאותו של הרב, וגם מהלך המאורעות דכדך את גופו ואת נשמתו. וכך הגיעה שנת 1918. מוסקבה התרוקנה קמעא קמעא מעסקניה ומבעלי היכולת שבה. הרב נשאר בודד במועדיו נתון לעול הפורענות והאחריות ולחץ השלטונות. ראינו שאין לדחות יותר את כתיבת הרשימות. ואז קם גואל להן, מר פ. מ. [פייבל מאיר] שפירא, שלקח על עצמו את כל ההוצאות הכרוכות בכתיבה זו ומילא את ידי כותב הטורים האלה להוציאה לפועל.

והימים אז – שנה ראשונה לשלטון הסובייטים ואתחלתא דחורבן של כל החיים הציבוריים היהודיים ברוסיה. על תלי החורבות של "העם" ושל "הוצאת שטיבל" נשארו בשנה ההיא במוסקבה

כמה סופרים עבריים, כאונייה על שרטון. עם שיתוק כל החיים הציבוריים נשארו גם כל עובדי האומנות היהודיים ללא משען. ותיתי לו למר פ. מ. שפירא על כל מה שעשה אז באונו ובהונו להקלת מצבם של עובדי האומנות והספרות.^{*} בקשר עם ייסוד הוצאת ספרים "יבנה", שעלתה אז במחשבתו, הזמין אצל רוב הסופרים במוסקבה עבודות שונות ותרגומים, שמהם רק ספר אחד ראה אור בהוצאה זו, והוא: "עזרה הדדית אצל בעלי-חיים" בתרגום מ. בן-אליעזר. היו עוד עבודות חשובות: תרגום כתביו ההיסטוריים של פסח מאריק (היסטוריון ועסקן ציוני חביב, חברו של מוזה"ה ל"בני-ציון"), ספר של מ. גרשנזון על נושא עברי בשם "מפתח האמונה" בתרגום ח. ש. בן-אברם; כך נכתב גם ספר הזכרונות לא. א. פרידמן, שיצא אח"כ לאור בארץ ישראל. חלק מן הכתבים הועבר אח"כ לברלין בקושי רב ובהוצאות מרובות, וחלק נשתקע ברוסיה. גם קבוצה של קומפוזיטורים יהודים נתארגנה אז בסיועו של מר שפירא בשם "המנגן" ([דוד] שור, [יואל] אנגל, [אלכסנדר] קריין, [מיכאיל] גנסיין). וגם נעשה ניסיון להוציא קובץ עברי בן 15 גליונות בשם "דמדומים", שאחד עשר גליונות ממנו **נדפסו באופן ליטוגרפי**, בכתב ידו של סופר סת"ם מטנגק, באחד מבתי הדפוס הסובייטיים, כדי להעלים מעיני הֶבְסֶקֶצְיָה את הרשיון לקובץ זה קיבל אז הסופר ב. צ. כ"ץ.

ואחד המפעלים של פ. מ. שפירא היתה גם רשימת הזכרונות של ר' יעקב בר' ישעיהו. אנשים שונים כתבו אותם בזה אחר זה מסוף שנת 1918 ועד שנת 1922. מהם ד"ר ש. אייזנשטדט,[†] המנוח דוד מירנבורג[‡] ועוד אחרים. הכתבים, לאחר שהיה עובר עליהם מוזה"ה עצמו, נמסרו למעתיק, יהודי פליט מאוקראינה, בן-עירו של אחד-העם, שהיה מעתיק שלושה אֶקְסֶמְפְּלָרִים [עותקים]: אחד לבעל הזכרונות ושניים בשביל שפירא. (אלו האחרונים נלקחו מאת כותב הטורים בחיפוש האחרון בשנת 1924 ונשארו בג. פ. או. [ГПВ]).[§] עניין הפליט האוקראיני שהזכרתי קשור גם כן בעניין ספרותי: סופה של הוצאת "ספרות" ברוסית, אלא שאין כאן המקום להאריך בזה.

הרשימות נכתבו כולן עברית, חוץ מן "הפגישה עם סרגיי אלכסנדרוביץ", שנכתבה בעיקרה רוסית, לשם מסירה מדויקת של הדיאלוגים המפורסמים שבה. המנוח חלם גם על תרגומן לאידית, ורצה לעשות דבר זה בעצמו, אלא שלא איסתייע מילתא.

כך נוצרו וכך נכתבו הזכרונות האלה. וחבל שכל כך הרבה זמן הלך לאיבוד עד שהתחילו בכתבתם. הפסדנו על ידי כך הרבה חומר גם בכמות, גם באיכות, כי כמעין המתגבר היה האיש, ולא היה סוף לאוצר זכרונותיו. אלא שכוחו הגופני תש והלך, והלחץ החיצוני, שהלך וגבר עליו, נטל ממנו את שמחת החיים. בשנת 1922, כמדומני, בקיץ, בשבתו לפני הצהרים בגן "האגמים הטהורים" [Чистые пруды] שבמוסקבה, סמוך לדירתו, תקפה אותו פתאום התקפה של אוּרֶמִיָא [Uremial Disease], ומאז ניטל מאור עיניו.

הזכרונות שהכתיב היו בימיו האחרונים נחמתו היחידה, כאילו הרגיש, שרק זוהי מתנתו היחידה, שהצליח למסור לדורות הבאים.

^{*} אחרי המהפכה הבולשביקית (1917) כל החסכוניות של אנשים הולאמו (נשדדו). כל פעילות מסחרית נאסרה ועונשו של עיסוק במסחר ("ספיקולציה") היה מוות. סביר להניח כי מקור הונו של מר שפירא היה מסחר בלתי-חוקי תוך חירוף נפש למען הכלל.

[†] שמואל אייזנשטדט (1886–1970) – בלשן, היסטוריון, משפטן. חבר הוועד הפועל של חברת "המשפט העברי" שנוסדה במוסקבה ב-1917, ומוזה"ה היה נשיאה.

[‡] דוד מירנבורג (1883–1932) – מחנך עברי. היה בין הלוחמים העיקריים למען חברת "תרבות" בימי רדיפתה ע"י הבולשביקים. בשנים 1921–1925 שימש כמנהל עסקי של הוצאת ספרים "יבנה" בברלין. אחר כך עלה ארצה ושימש כמזכיר במח' החינוך של הסוכנות. בין מספידיו היה הרב יעקב ברמן, לימים חתן פרס ישראל לחינוך.

[§] ג. פ. או. – שם המשטרה הפוליטית ברוסיה הסובייטית משנת 1922.

אין בדברים מעטים וחטופים אלה כדי למצות אף מקצת מן המקצת מהיקף צורתו של האיש הדגול מרבבה הזה. מובטחני שעוד יקום לו גואל בספרות העברית ויציג את תמונתו המרהיבה במלוא שיעור קומתה בפנתיאון התחייה שלנו. אני מילאתי בשורות אלו רק חובת-לב לאיש יקר ואהוב, שכל כך הרבה הספיד בחייו, והוא עצמו לא זכה אף להיות נספד כראוי.

חיפה 15.12.35

סעדיה ר. גולדברג.

דברים אחדים

זכרונותיו של הרב יעקב בן ישעיה מזא"ה ז"ל מקיפים ארבע תקופות חשובות בחיי היהודים ברוסיה.

התקופה הראשונה: היהדות ברוסיה הלבנה (רייסין) לפני שישים שנה ויותר, ראשית מלחמת ההשכלה עם הקנאים.

התקופה השנייה: הימים שלפני גירוש היהודים ממוסקבה, חיי היהודים מחוץ לתחום המושב.

התקופה השלישית: מימי גירוש היהודים ממוסקבה, הרדיפות המרובות, משפט בייליס, המלחמה העולמית עד המהפכה הבולשביסטית.

התקופה הרביעית, שהיא האחרונה: מימי המהפכה בשנת 1917 עד שנת 1921, ימי הרעב ברוסיה הסובייטית.

רק מעטים הם הזכרונות על ימי התקופה הרביעית. מחלת המחבר היא שגרמה להפסקת כתיבתם.

בפרקי הזכרונות הללו, הנדפסים בארבעה כרכים, יש חומר רב לתולדות היהודים ברוסיה, ובייחוד תמונות חיות מן ההווי היהודי ברוסיה במשך דור שלם.

הרב מזא"ה החל לכתוב את זכרונותיו רק בסוף שנת 1918 והפסיק את עבודתו בראשית שנת 1922. בתחילת 1918 חגגה הקהילה הישראלית במוסקבה את שנת הכ"ה לרבנותו בעיר זו. אמנם, הימים היו קשים, ימי בהלה ליהדות הרוסית, ואף על פי כן החליטה הקהילה להזמין סופרים עבריים, שיעבדו יחד עם הרב מזא"ה ויכתבו מפיו את פרקי זכרונותיו, על מנת שלאחר כך יעבוד עליהם ויכניס לדפוס. אולם ההחלטה הזאת לא נתגשמה על ידי הקהילה, משום שזו נתפזרה כעבור זמן מועט. והנה נמצא גואל לזכרונותיו של הרב מזא"ה: אחרי שרוב העסקנים היהודיים במוסקבה ברחו לאוקראינה, נשאר שם מר פייבל שפירא כעסקן יחידי בענייני התרבות העברית. הוא הוציא סכומים הגונים לשמירת הגחלת האחרונה שלא תכבה. הוא קיבל על עצמו להוציא את זכרונותיו של הרב מזא"ה בחוץ לארץ, לכשיעזוב את רוסיה. הוא החליט לייסד הוצאה בשם "יבנה" והזמין את הסופרים, הד"ר שמואל אייזנשטדט, המנוח דוד מירנבורג וסעדיה גולדברג, שיעסקו בכתיבת הזכרונות מפיו של הרב מזא"ה. הם היו באים אליו במשך זמן-מה יום-יום ורושמים את דבריו. לאחר שהיו מכינים אותם בכתב, היה הרב מזא"ה עובר עליהם, מתקנם ולפעמים היה צורך להעתיקם מחדש מרוב תיקונים והוספות. בשנות חייו האחרונות היה הרב מזא"ה נוהג לקרוא את זכרונותיו לפני מכיריו. באידית נדפסו הזכרונות הללו בעתונים שונים בתרגום מכתב-היד. הזכרונות במקורם העברי יוצאים בספר בפעם הראשונה.

כשנפרדתי מאת הרב מזא"ה במוסקבה ביוני שנת 1922, ביקש ממני שאקרא את זכרונותיו קודם הדפסתם בספר ושאמסור את תודתו העמוקה מקרב לב למר פייבל שפירא (שהיה אז לברלין), בעבור שהיה הגורם העיקרי לצאת זכרונותיו בספר לזכר עולם. מר פייבל שפירא, שהוציא על כך סכומים רבים מכספו, לא יכול לצער הגדול להוציאם בהוצאת "יבנה", מפני שלא היתה אפשרות להביא את הכתבים של הרב מזא"ה ממוסקבה לברלין.

אחרי מותו של הרב המחבר, הביא בנו, מר סעדיה מזא"ה, את הכתבים הללו לברלין, אבל בימים ההם כבר פסק קיומה של הוצאת "יבנה". את רשות הדפסתם של הזכרונות מסר מר פייבל שפירא לבנו של המחבר ועל דעתו של זה יוצאים עתה הזכרונות על ידי מר ב. כהן, הוצאת "ילקוט".

תל-אביב, בחודש טבת, תרצ"ו.

בן-ציון כ"ץ.

קיצור תולדותיי

נולדתי במוהילוב על נהר דניפר בבי' אלול תרי"ט (1859). מצד אמא הנני חוטר מגזע מיוחסים גדולים, מתנגדים; ומצד אבא – מגזע המיוחסים בין אנשי חב"ד. אבי, ר' ישעיהו, היה בן כ"ה במותו, וקשרו עליו מספד רב, כעל אחד מאנשי השם. המשורר הידוע אד"ס הכהן חיבר את הכתובת למצבה, כראוי לגדול בישראל, והכניסה בספרו "יתר שירי אדם".

בן יחיד הייתי לאבי ואמי ובהיותי בן ארבע נתייתמתי. לפני מותו לימדני אבי לומר "קדיש". ביום חג בר-מצווה שלי מתה עלי אמי, אך ביום פטירתה זכתה לראות אותי כשאני מניח תפילין. לאחר מות אמי היתה ההשגחה עלי בידי אבי ואמי הזקנים, אך הרבה השפיעו עלי גם המשכילים שהיו באי ביתו של סבי.

אמי הצטיינה במידת הרחמנות ובטוב לבב, שקשה למצוא דוגמתם. את חינוכי העברי קיבלתי בבית מדרשו של אבי-זקני. בבית מדרש זה התפללו לומדים גדולים. היו באים גם המשכילים צווייפל ודיינוב (בביקוריהם במוהילוב) וגם פרץ סמולנסקין, בימי שבתו במוהילוב. בבית מדרש זה היתה ההנהגה דמוקרטית באמת. לא היתה שם מחלוקת בשל "עליות" וכדו'... מצד אחד היו עורכים שם "חצות", ומן הצד השני היו מתווכחים שם בכובד ראש על מהות היהדות.

מלמדי לא היו מן הקנאים, הם היו יהודים יראי-שמים שהכירו את הספרות החדשה. אחד הרביים שלי, רבי פייביש משקלוב [Shklov], ידע היטב אשכנזית [גרמנית], אנגלית וצרפתית. את מלמדי אלה זוכר אני עכשיו יותר משאני זוכר את מוריי בגימנסיה ובאוניברסיטה. השפיעו עלי גם רבים מן המשכילים היהודים הזקנים. אחד מהם, ר' עזריאל הכהן, היה מלמד בסתר את "מורה נבוכי הזמן" של רנ"ק [ר' נחמן קרוזקל]. ולפני עזבו את מוהילוב ביקשני ר' עזריאל זה שאענין ב"מורה נבוכי הזמן" לעתים קרובות ככל האפשר.

השפעה גדולה מאוד השפיעו עלי מצד אחד הגאון מלבי"ם (קמפנר) ומצד שני המשכיל אליעזר צבי הכהן צווייפל.

סדר הלימוד שלי היה כך: בן ד' התחלתי ללמוד ב"חדר". בן ח' התחלתי ללמוד גמרא על פי סדר המסכתות. בן י"ג סיימתי שלושה סדרים. המשכתי ללמוד עד שנת ה'ט"ז לחיי ולמדתי סדר קודשים, יורה דעה וחושן משפט. באותם הימים קראתי כבר בסדר ושיטה את הספרות העברית החדשה, למן "המאספים" של תקופת מנדלסון ועד "השחר". אבי-זקני התיר לי. עיינתי היטב גם בספרי החקירה העבריים (כגון "מורה נבוכים" וספרי מוסר).

כשמלאו לי ט"ז שנים ביקש אבי-זקני להכניסני לגימנסיה שבמוהילוב, אבל אמי-הזקנה טענה, כי נוח לה לראות את נכדה מעוטף בתכריכים מלאותו מלובש בגדי שרד של גימנזיסט. אך לאחר השתדלות ויגיעה רבה השפיעו עליה שתסכים לנסיעתי לקייִרְקֶש [Кейр'ק'ש], ללמוד שם בגימנסיה העירונית, כי שם היה מתגורר דודי, שהבטיח לסבתא כי לא אחדל מלימוד הגמרא. במשך כמה חודשים התקנתי עצמי לבחינות, אף על פי שלא היטבתי עדיין לדבר רוסית. אך לא ארכו הימים ונהייתי בין התלמידים הראשונים גם בלימוד הלשון הרוסית וספרותה. בשנת 1880, כשחגגו ברוסיה את יובל פּוֹשְׁקִין, בחרוני בגימנסיה להרצות על דבר השפעתו על הספרות הרוסית.

בימי לימודי בגימנסיה לא פסקה גירסתי בתלמוד ובספרות העברית החדשה.

בשנת 1882 קיבלתי את תעודת הגמר מטעם הגימנסיה ונתקבלתי לאוניברסיטה במוסקבה. בהיותי בקורס האחרון הרציתי על "מיתת בית דין על פי השקפת היהדות" בהשוואה למשפט הרומי. בשנת 1886 גמרתי את חוק הלימודים באוניברסיטה המוסקבאית.

עבודתי הספרותית החלה בעודי תלמיד המחלקה השישית בגימנסיה – ב"המליץ" של שנת 1879. נושא מאמרי הראשון היה: מדוע מתרחקים בני-הנעורים מן היהדות? עורך "המליץ", אר"ז (צדרבוים), כתב הערה שבה הביע את שמחתו הגדולה ואת התפעלותו הרבה ממאמרי וביקשני בפרהסיה שאמשיך לכתוב.

בלומדי באוניברסיטה כתבתי על המוסר היהודי והוכחתי, כי האנושיות שבמוסר היהדות נעלה היא על המוסר שבמשפט הרומי. כתבתי מאמרים רבים בשמי ובפסיכודונימים שונים (סעדיה, יעקב הכהן, אהרוני, כוכב), ובתוכם סדרה שלמה בשם: "אלו הן האשמות".

בתקופת לימודי באוניברסיטה ייסדתי יחד עם יחיאל צ'לינוב, אוסישקין ואחרים את אגודת "בני ציון", תחילה למטרות תרבותיות, ואחר כך לתנועה הארצישראלית. שקדתי הרבה על העבודה. כאן השתלמתי כנואם. הייתי נוסע להרצות, לדרוש בבתי מדרשות. גם נסעתי לערים אחרות לייסד אגודות למען א"י ותמיד נסעתי על חשבוני. בבתי הכנסיות הייתי דורש באידית.

הייתי גם באודסה [Odessa] כציר שליח ממוסקבה לאספה המייסדת של "חובבי ציון". אחר כך דרשתי בבית הכנסת הברודי הידוע. היה זה זמן מועט אחרי מות הרב מטעם האודיסאי גורלאנד [חיים יונה גורלאנד], כשהציעו לי להיות הרב מטעם באודסה.

בבואי לאודסה ייסדתי, יחד עם ד"ר נחום ז'ק, קבוצת בעלי הון לקניית קרקע בא"י. הקבוצה נקראה בשם "מחנים". לשם כך נסעתי לא"י וקניתי נחלה, שקראתיה בשם מחנים. אך בשובי למוסקבה התרגשה ובאה גזירת הגירוש הגדול. אלה שנותרו נתרששו ורבים גורשו ואי אפשר היה להמשיך ולגבות את התשלומין (הנחלות נקנו בתשלומין לשיעורין). כדי שהנחלה לא תישמט מידי יהודים השתדלתי להשפיע על הנדיב הידוע, שיקנה את "מחנים", והוא ניאות לכך.

גירוש מוסקבה הביא עלי מחלת עצבים שאני מתענה בה עד היום.

יעקב בן ישעיהו מזא"ה

א.

מימי הילדות וה"חדר"

אימת החזיר

בין הנשים הקרובות ללבי, אשר אהבתין בחייהן וגם במותן לא נשכחו ולא יישכחו מלבי לעולם, תתנוסס האומנת שלי, ראָאָשָה שמה. היא היתה אישה אלמנה, שבאה מקורלאנד [Kurland] והשתקעה בעיר מוהילוב. היא היתה אומנת אותי מיום הולדתי והיתה שרויה בביתנו עד יום מותה, אשר אז מלאו לי כבר שמונה שנים.

בשנה הרביעית לימי חיי נתייתמתי מאבי, וראשה זאת היתה סועדת אותו בימי חוליו וגם עמדה עליו בשעת גסיסתו. היא היתה העדה היחידה, היאך לימד אותי אבי בחשאי בימי חוליו את אמירת הקדיש בעל פה, ואני לא הבינתי מה זאת ועל מה זה. ובימי אבל השבעה, כשנתאסף המניין בבית הנפטר להתפלל, כנהוג, ואחד מן הנאספים פנה אלי, שאומר אחריו מילה במילה: "יתגדל ויתקדש שמיא רבה", עניתי:

— תפילה זו אני יודע על פה.

ואמרתי את כל הקדיש. וכאשר שאלוני:

— מניין יודע אתה את התפילה הזאת, ועוד על-פה?

אמרתי:

— אבי לימדני במשך כמה זמן את התפילה הזאת והיה בוחן אותי יום-יום לדעת, אם שגורה היא בפי, עד אשר התרגלתי בה.

כאשר נשתומם הקהל לשמוע דבר כזה, עמדה ראשה והעידה על מה שראתה ושמעה בשעות שהיתה סועדת את החולה. הדברים האלה הביאו את הנאספים לידי דמעות, ואחד מהם אמר, כי הפעם גם אישה נאמנה לעדות.

כל מי שיש לו לב, יוכל להבין, כי די במקרה הזה לבדו לתאר עד כמה היתה אישה זו קרובה ללבי. אבל לא זה בלבד עשה אותה לאישה יקרה וחביבה גם לי גם לאמי וגם לאבות אבותיי. היא היתה נחשבת לאחת מבני ביתנו והיתה סועדת על שולחנו, כאחת מבנות המשפחה, ובביתנו מצאה האומללה הגלמודה הזאת מנוח אשר ייטב לה. בטוחה היתה, כי עד נשימתה האחרונה לא ימצא איש בתוכנו, אשר יאמר לה: צאי. היא לא הרגישה כלל, שחסד עושים עמה, וכמו-כן לא הרגשנו אנחנו, שהננו מיטיביה.

בשובי מן החדר, אשר החיליתי ללמוד בו מיד אחרי פטירת אבי, היתה מספרת באוזני סיפורים לרוב, כי דברנית היתה ודיבורה היה נאווה מאוד. היא היתה מספרת לי על שדי הבית והשוק, על תעלוליהם והשתובבותם, עד אשר לפעמים הייתי צוחק מרוב שמחה על עולם מלא של תעלולים והמצאות שונות, שמשתמשים בהם השדים להונות את בני האדם ולהכשילם. היא ציירה לפני את מלאך המוות, המלא עיניים והמתראה לכל אדם שלושה ימים קודם פטירתו מבעד לחלון בדמות אדם רצחני. ועל כל סיפור וסיפור היתה מוסיפה מעשיות שקרו ושהיו, לפי דבריה, בימי ובעיר מגוריה. היא היתה אחת מאלה, אשר מהם למדתי את חכמת הסיפור, אבל היא הצטיינה בזה, כי סיפוריה נשאו עליהם חותם אינטימי ביותר, כי היתה מסתכלת בפניי לראות את הפעולה שהסיפור עושה עלי, והיתה מומחית גדולה להכניס תיקונים בסיפוריה בשעה שראתה, כי הסיפור עושה רושם שלא כרצונה. למשל, כשסיפרה לי על דבר מלאך המוות הרגישה כי נודעזעתי, ומיד הוסיפה כי כל יהודי העוסק בתורה ובמצוות, איננו צריך לפחד כלל לא מפני השדים ולא מפני מלאך המוות, כי לשד אין שליטה כלל על בעלי תורה ומצוות, ובנוגע למלאך המוות, סיפרה לי, כי הרבה מגדולי ישראל היו נלחמים עמו והיו תופסים מידו את חרבו, ועל כל אלה היו קרובים ללבי סיפוריה

מחיי אבי, מגדולתו במעלות ובמדות, בתורה ובדרך ארץ, ביראת שמים בסתר כבגלוי. ואם כי כל זאת ידעתי מפי גדולים וחשובים ממנה, בכל זאת היו סיפוריה היא יקרים יותר בעיניי מכל התהילות והתשבחות ששמעתי על אודותיו, והיו לי לנוחם ולשעשועים.

בחלקת לשונה מסרה לי גם את תוכן ההספד של המ"מ דמתא [מגיד מישרים (דרשן) של העיר] על ידי קבר אבי ז"ל, וזכורני, כי בהיותי כבר סטודנט ובאתי לימי החופש לעיר מולדתי, ביקרתי את בית המ"מ, שהיה כבר זקן ושבע ימים, ובימים ההם מת משה מונטיפיורי ואני הספדתי בבית הכנסת הגדול "תנ"ך" במעמד קהל גדול לתכלית חיבת ציון, עד אשר הגיעה השמועה על הרושם, שעשה נאומי על שדרות העם הרחבות, גם לאוזני המ"מ, וכאשר באתי אליו, פגשני בחיבה, בחיבוק ונישוק ובמילים: "ברא כרעיה דאבחה", ואחרי אשר מסרתי לו על פי בקשתו את תוכן דרושי, ביקש ממני רשיון לספר באוזניי את תוכן דרושו והספדו על אבי ז"ל. כמובן, שמעתי כל הגה שיצא מפיו בהקשבה רבה ובדמעות, ובכינו שנינו יחדיו. ואז סיפרתי לו אנוכי את תוכן דרשתי ע"פ הנוסח של האומנת ראשה, ולא יכול הרב המ"מ להתאפק פעם מבכי ופעם מצחוק, ואמר: "כמה נשים צדקניות היו בישראל, אשה פשוטה שמעה בהתעניינות מרובה דברי הספד, המתובלים בפסוקים ובמאמרי חז"ל, ומה שלא השיגה הוסיפה נופך משלה, וחוששני לומר – הוסיף המ"מ – כי לפעמים אין דבריה גרועים מדבריי".

מכל האמור נקל להבין, כמה חביבה ויקרה היתה עלי הנפש הזאת. והנה לפתע פתאום, בהיותי כבר בן שמונה שנים וכבר החילותי ללמוד גמרא, בשובי מחדרי בערב – זה היה בימי הקיץ – כמדומני, בערב ר"ח סיוון, מצאתי את האומנת הזקנה שוכבת ומתנמנמת מרוב זקנה ורפיון, אם כי מבנה גווה היה מטבעו איתן. וכשראתה אותי, אמרה:

– בטרם אתן לך את ארוחת הערב, נגיף את התריסים, שלא יכולתי לסגור אותם עד עכשיו, מכיוון שאמך הלכה לבקר את אבותיה, ואני נשארתי יחידה בבית; ובכן אלך להגיף את התריסים ולהושיט לך את מוט הברזל, ואתה תשים בו את הו, עד שלא ייזח ממקומו.

היא ניגשה אל החלון, ועוד לא הספיקה להגיף את התריסים, והנה נשמע קול זוועות. השקפתי בעד החלון, והנה לפניי מחזה נורא: חזירה אחת וגורי חזירים כעשרה במספר, שכפי הנראה יצאו לאוויר העולם זה ימים אחדים, הפילו את חביבתי ראשה ארצה וגילו את בגדיה והתחילו למצוץ את דמיה כיונקי שדיים שלא חטאו. למראה הנורא הזה לבשתי עוז, עזבתי את הבית ורצתי אל הקסרקטין אשר היה ממול דירתנו, נדחקתי ונכנסתי לפנים, בלי לפנות, או אולי בלי להרגיש כלל במכות אשר הוכיתי בידי שומרי הסף על העוון הנורא להיכנס בערב אחרי פרשת פקודי חיילים הנהוגה, שאז אסור, כידוע, לצאת ולבוא אל הקסרקטין בלי רשיון מיוחד, ובהיותי כבר במסדרון פנימה לא יכולתי מפני חסרון ידיעת שפת רוסיה, אלא לצעוק בקול: אנא, הצילו! לקולי זה יצא מחדרו ראש הגונדה, פולני מגזעו, כמדומני, שמו היה פֶּאָבְלוֹבִיץ', ובראותו את דמעתי ואת אימת-הזוועה שלי, נכמרו רחמיו עלי ושאל, מה קרה, ולא יכולתי אלא לפטפט במילים שאין להן קשר: חזירים, אומנתי, דם וכדומה.

אז לקח עמו עשרה חיילים מזוינים ברובים ורמחים על גביהם, והוא הלך לפניהם, ואני אחריהם, להורות להם את הדרך. זו היתה הפעם הראשונה בימי חיי, כי הייתי מורה דרך להגן על נפש ישראלית מפני החזירים. המה באו ובראותם את נחל הדם שכבר נשפך ארצה, את האישה השוכבת ומנהמת בקול נמוך כיונה מפני אפיסת כוחותיה, התחילו מכים את החזירים ברוביהם, אבל המה לא קמו ולא זעו והמשיכו את מלאכתם, מלאכת המציצה, ואחרי כל מציצה ומציצה נשמע קול צלצול שפתותיהם, מתוך מתיקות הדם לחכם.

אז ציווה ראש הגונדה: "אל הרמחים", כלומר להרים את החזירים תקועים על הרמחים. החיילים התחילו תוקעים את הרמחים בגוויות החזירה וגוריה, אבל כמה נרעשתי ונפעמתי לראות, כי גם בשעה שכבר נפצעו ונשפך דם, הספיקו לקרוע חתיכות חתיכות מבשר אומנתי האומללה וכאשר הורמו על הרמחים ראיתי בעיניי, איך מצצו את דם הבשר הטרוף בפיותיהם ולא חדלו ממצוץ עד שנפגרו, ויש להמליץ עליהם, כי יצאה נפשם במציצת דם אדם.

את האומללה הובילו לבית החולים, ומקץ ימים אחדים מתה בעינויים קשים ומרים. כמובן, לא זזה ידי מתוך ידה של אומנתי החביבה כל ימי חולייה, ואחרי מותה התאבלתי עליה אבל כבד, הלכתי אחרי מיטתה ללוותה אל בית עולמה עד סתימת הגולל, ובירכתי עליה ברכת דיין האמת בשם ומלכות, קרעתי את בגדי בשעת קבורתה, ואמרתי אחריה קדיש י"א חודש, ומיאנה הינחם נפשי.

מאז חליתי במחלת אימת החזירים, אשר לא אוכל להירפא ממנה אפילו לעת זקנה. לא רק בשעה שאני רואה חזיר חי, אני בורח מפניו כמטחוני קשת, כי אם גם בשעה שאני רואה ראש חזיר בחלונות של החנויות, הנני מסתיר את פניי. וזכורני, כי פעם אחת, בשובי בלילה מן האוניברסיטה בימי הבחינות והייתי שקוע במחשבות על המבחן שעבר והמבחן העתיד לבוא ביום המחרת, נתקל מבטי פתאום בראש חזיר בחנות אחת של מכולת ב"סמטת-העתונים", ולהוותי השכיל הפסל להדגיש בפסלו את מבט העיניים של החיה הזאת הצמאה לדם. התעלפתי ונפלתי אחרוני. וכאשר כיתרונני מסביב חבריי, אשר שבו אתי יחדיו, וזרקו עלי מים קרים, גם הלעיטוני סממנים מבית המרקחת, שנמצא אז מול הבית אשר שם עכשיו התיאטרון האומנתי, הוכרתי לספר באזני המשתתפים בצערי את אשר עשו החזירים לאומנתי החביבה.

וכך עשיתי לה אזכרה סיפורית בעיר הערים לבני רוסיה ובחוצותיה. ואחרי האזכרה שבעל-פה בשנת 1883, אני עושה לה עכשיו אזכרה בכתב בשנת 1921.

החזיר, אשר כל העולם כולו נהנה ממנו, מי מבשרו ומחלבו, מי מעורו, ומי משערותיו, נעשה לי מפלצת עד עולם ועד, וזאת החיה, אשר חז"ל אסרו לגנותה ולומר: אי אפשי בבשר חזיר, אלא יש לומר: אפשי ואפשי, אבל מה אעשה, והתורה אסרה – תועבה היא לי, ומרגיש אנוכי, כי אילו גם נתגלה לי הקב"ה בעצמו, והיה מצווה עלי לאכול בשר חזיר, הייתי ממרה את פיו כביכול.

עוד קו אחד פסיכולוגי עלי לציין, כי כל פעם שאני קורא את דברי קדמונינו על הפסוק "יכרסמנה חזיר מיער", זו מלכות אדום, כלומר, מלכות רומי, אשר על דגלה הממלכתי היה מצויר חזיר, אני מתמוגג מדמעות, ומיד נראית לפני במחזה ראשה שלי ורוצחיה החזירים וחיל הרומים ודגלם, וגיבורי ישראל מתגוללים בדמם. וכל פעם ופעם שהייתי יוצא ונכנס בעיניי אחיי האומללים בימי צר ומצוק אשר מצאוני אותי ואת עמי, תמיד עומדת לפני אותה האישה, אשר ראיתה שותתת דם, וחזירים עומדים ומוצצים את דמה בחייה...

וכן כשאני שומע או קורא את הסיפורים על דבר הפוגרומים, שוב כמו חיה שוכבת לפניי אומנתי האומללה, והאם החזירה ופרי בטנה עומדים מסביב לה, ופיהם מלא דם חביבתי. אינני רואה ואינני מצייר לי פני אדם בראותי את רודפי עמי, כי אם פני חזירים האוכלים ושותים, ומדברים כבני אדם.

ובשעה שכל בני ישראל מבכים את חלליהם לכל תקופותיהם, אני מבכה עוד נפש אחת, את גיבורת סיפורי.

מסיפורי אומנתי

(א) הסבל והשד

בפרק הקודם סיפרתי על אומנתי ראשה ועל אשר עדה עליה ועל השפעת סיפוריה המרובים עלי. בפרק הזה אתן שתי דוגמאות מהם, אשר כבר סיפרתים באזני הסופר ש"ז אנ-סקי ז"ל. אנ-סקי רשם את האחד והעיר, כי זהו חומר יפה להפולקלור שלנו. ומי כמו אנ-סקי מומחה למקצוע הפולקלור הזה?

הסיפור האחד הוא על דבר ה"דין תורה", שבא לפני מר בר רב אשי בין סבל אחד ובין השדים. על הסיפור הזה אמר לי אנ-סקי: "חבל שלא היתה אומנתך בימי ישו, כי אז היה נוסף פרק באבנגליון". וזהו הסיפור, כפי ששמעתינו מפי המספרת ז"ל:

סבל אחד הוכרח ללון לילה באיזו עיירה קטנה. ומכיוון שהיתה עמו חבית של יין, שהתחייב, בקבלת שכר טרחה מקודם, להביאה לעיר פלוגית – טמן אותה בדיוטה התחתונה של ארובת העשן. בהקיצו לאור הבוקר ללכת לדרכו, ביקש את חביתו ולא מצאה. ואחד מן השדים שהיו באותה הארובה כבר הלך לדרכו והחבית עמו. וכשביקש הסבל מאת השד הנשאר הדובר עמו שישתדל לפני חברו להשיב לו את החבית, כי אינה שלו ומחויב יהיה לשלם את הנזק לבעליה, כי "אדם מועד לעולם" – אמר לו השד הנתבע, כי אין הדבר הזה חל עליו כלל, אלא על חברו, אשר באישון לילה, כשהוריד התובע את החבית לתוך הארובה, נתקעה באוזנו, וכאשר קם, הלך לדרכו עם אותה החבית. ואף על פי כן הבטיח להביא את חברו לדין לפני מר בר רב אשי, אשר היה תמיד בא לבקר את החורבות ולהתוודע אל השדים הדרים בהן, וכפי שנודע לנו, אמר השד, היה הרב מספר עלינו הרבה מעשיות בבית המדרש ועל ידו זכינו לפרסום גדול. ואלמלא היה רב אשי חי, לא היינו מקריבים את משפטנו אלא לפניו, אבל מכיוון שמת, אין אנו חפצים בדין אחר מלבד בנו. למחרת בא השד המזיק לפני מר בר רב אשי, וכאשר שאלהו, מדוע גנב את החבית? טען, כי אין זה בגדר גנבה, שכן החבית הושמה באוזנו, משמע שקנה אותה באחד מאיבריו. שאל מר בר רב אשי את הסבל לפרטי הדברים, והלו אמר לו כי לא ידע כלל כי יש מזיקים בארובה, וכי כוונתו היתה להטמין את החבית בארובה ולא באוזן המזיק. הסביר מר בר רב אשי להשד כי הכל הולך אחרי הכוונה, ועל כן מחויב הוא להשיב את החבית עם היין להסבל. והשד טוען כי את החבית כבר מכר, ואת היין שתה, והוא וחבריו עמו. אז פסק מר בר רב אשי, כי מחויב השד לשלם את דמי היין והחבית, על פי שומא של מומחים. מיד נקראו מומחים והעריכו את דמי שוויים. שמע השד את הסכום הגדול שהושת עליו, צעק בקול מר וטען טענת "אין לי" והתחנן לפני מר בר רב אשי לאמור: "הלא יודע מר שפרנסתי דחוקה לי ושאני מתפרנס בצער ובעמל רב, כי הן אסור עלי לשלוט בכל דבר בדוק ומדוד ומנוי ושקול, ואין לי שליטה אלא על הדבר הסמוי מן העין, וכל בני אדם פיקחים הם ויודעים את הסוד הזה, וכל דבר השווה כסף הם מונים ושוקלים, מודדים ובודקים, ועד שאגיע לידי איזה דבר השווה-כסף, עלי ליגע יגיעות הרבה, ומה אעשה?"

– צדקת – אמר מר בר רב אשי – ואני אתן לך ארכא לשנה שלמה.

* ש. אנ-סקי (1863–1920) – כינויו הספרותי של שלמה זיינביל (זינוול) רפפורט, חוקר פולקלור יהודי, סופר, משורר ומחזאי ביידיש וברוסית, מחבר המחזה הנודע "הדיבוק".

קיבל השד את גזר דינו ונפטר לשנה שלמה, אבל כתום המועד לא בא. ויקצוף עליו מר בר רב אשי מאוד וייתן צו לתופשו ולהביאו שוב לדין. כאשר הובא המזיק, לא הכירו מר בר רב אשי וישאלהו:

– האתה זה השד, שחייבתיך לשלם כך וכך כסף להסבל?
– כן, אני הוא – אמר הנשאל.
– ומדוע אינך מציית לדין?
– מפני שטרחתי כל השנה ולא מצאתי מוצא לכסף. והנני מבקש מאת מר בשם חביבנו אביו המנוח לשוב לעיין בהלכה זו, כי יש לי טענה חדשה.
נענה לו מר בר רב אשי וציווה להזמין את הסבל ונתחדש ה"דין תורה". חזר הסבל וסיפר כל אותו מעשה, והשד ביקש את מר בר רב אשי, שיטריח עצמו לשאול את התובע, כמה לוגי יין היו בחבית?

– בבירור איני יודע – אבל כל חבית יש לה כך וכך לוגים יין.
– וכמה החזיקה החבית? – שאל השד.
– לא אדע – ענה התובע.
אז עמד המזיק על רגליו וטען:
– ובכן, על פי הודאת בעל דיני בעצמו אין האבדה מן הדברים השקולים והמנויים, ועל פי דין תורה היתה לי שליטה על החבית ועל היין. ועל סמך זה מבקש אני מאת כבוד תורתו לזכותני בדין.

חשב מר בר רב אשי מחשבות הרבה ואמר לסבל:
– אין ברירה: המזיק זכה בדין.
כשסיימה אומנתי את סיפורה, הוסיפה משלה מעין "אחרית דבר" בזו הלשון:
– רואה אתה בני, שאפילו שדים בימי התנאים והאמוראים היו למדנים גדולים ועד היום הזה אין לשדים שליטה על לומדי-תורה. על כן התאמץ נא, בני, להיות מתופשי התורה, כי טוב סחרה מכל סחורה.

שמעתי בקולה ובקול אבותיי ומורי, והתורה נעשתה לי יקרה מסחורה, ובמקום אומנתי נעשו לי ספרי ישראל כאומנים ומספרים, כידידים ורעים, למבארים ופותרי חידות מני קדם; נכנסתי לפרדס התנ"ך, ובעודני רך מאוד בשנים, וסיפורי אומנתי עודם חיים בלבי כמין חומר רוחני, והנה מצאתי לפתע פתאום את יסודי סיפורה על דבר הדין-תורה של הסבל עם השד במסכת חולין ק"ה סוף ע"ב וסיפרתי את התפעלותי ממצאתי זאת לזקני ומורי המובהק, ר' זימל חפץ, הנזכר בזכרונותי פעמים רבות, והלה ביקשני שאשמיע באוזניו את סיפורה של ראשה. בהקשבה רבה שמע אותו מהחל ועד כלה, וככלותו אמר לי, כי אין ספק בעיניו, כי סיפורה הוא נוסח עממי, ואגב אורחא אמר:

– ייתכן, כי גם הסיפור התלמודי הוא נוסח מאיזה סיפור, שנברא על פי השגת הקדמונים בעניין המזיקין וייחוסם לבני אדם.
ורק כשהגעתי לבגרות וידעוטיי הכלליות נתרחבו, הבינותי, כי הערת זקני היתה הארה ספרותית, הראשונה לי בזמן, אשר שמעתי מפי חכימא דיהודאי קודם שקראתי את הספרות הרחבה במקצוע הזה של חכמי ישראל ואומות העולם.

ב) ה"ש"אגת אריה" והחייט

– אינך יודע, בני – אמרה לי ראשה ז"ל – כמה גדולה ברכת צדיקים שהיא מנצחת תמיד. ואפילו יעמדו כל בני אדם לבטלה, אין בכוחם. ולי, אמרה, נתאמת הדבר באופן ברור מן המעשה שהיה באחד חייט, שעשה את רצונו של בעל "הש"אגת אריה". ומעשה שהיה כך היה:

בעיר רבנותו של בעל ה"ש"אגת אריה", מת אחד העניים שהיה משמש את הרב שלא על מנת לקבל פרס, וכשהגיעה שעתו למות, בא בעל ה"ש"אגת אריה" לבקרו ועמד בשעת וידויו. אחרי הווידוי פנה העני הגווע אל הרב ויאמר לו: הנה אנוכי הולך למות, ובני יקירי הקטן רפאל'קה יהיה יתום אומלל, והרי אני עבדתי את מורי כל ימי חיי באמונה והתנחמתי מעוניי בזכייה שזכיתי לשמש תלמיד **חכם** כזה ומעודי לא ביקשתי שכר בעד עבודתי אפילו פרוטה אחת, אבל זאת הפעם מעיז אני לבקש שכר, שישתדל כבוד רבנו שיהא בני לומד תורה.

– לא רק אשתדל – השיב בעל ה"ש"אגת אריה" – אלא אני בעצמי אלמדו תורה, אני ולא אחר.

האירו פני העני מרוב נחת, ובמילים: "אמותה הפעם" יצאה נשמתו.

אחרי הקבורה נשמע הקול בכל העיר, כי היתום רפאל בן שמשו של בעל "ש"אגת אריה" הובא לבית הרב, והרב מלמדו תורה.

הילד עשה חיל בלימודיו, והיה חביב מאד על מורו הגדול בישראל, וכבר הגיע התלמיד לתשע שנים, והיה בקי באיזו סוגיות מהש"ס, ופתאום קרה מקרה נורא: הילד נגנב מבית הרב, ועקבותיו לא נודעו. הרב התעצב על האסון הזה רוב עצב עד שהיה צם "תעניתים" בהפסקות ובוכה ומתפלל מדי יום ביומו, עד אשר נרעשו כל בני העיר והתחילו לחקור ולדרוש, אולי ימצא הילד. וכפי שהימים היו ימי חטיפתם של ילדי ישראל לשמד על ידי הכמרים הקתוליים ועוזריהם הישועיים, שפרשו מצודתם על כל הפלך, הצליח אחד מאמדי העיר להיוודע, כי הילד יושב עצור במנזר לנשים אשר מחוץ לעיר, ומדי יום ביומו באים הישועיים ללמדו את יסודי דתם ולהכינו לשמד, וכי קרוב היום שיובילוהו אל בית הכנסייה להעבירו על דתו.

כשהגיעה השמועה הזאת לאוזני הרב, קרע את בגדיו וצעק בקול מר ליוצר נשמתו עד שנתעלף ונרדם.

לפתע נתעורר כארי וציווה להביא לפניו את החייט היהודי התופר בגדים להנזירות ואשר יצא עליו הקול, שהוא חשוד על יחס עמהן.

כשבא החייט, סיפר לו הרב כל אותו מעשה נורא שאירע לתלמידו היתום החביב עליו מכל בניו, ואפילו מנפשו, וכי הוא עצור במנזר לנשים וכי בחלום נגלה לו, כי בלילה לא ישכב לבו של הילד, והוא עוסק בתורה ובתפילה בעל פה ויושב תמיד על יד החלון, משמאל לפתח היציאה של גן המנזר. השתומם החייט לשמוע, כי גילו להרב בחלום, כי יש גן במנזר וכי משמאל לפתח היציאה, יש שם חלון, והרב לא ראה מעודו את המנזר.

– רואה אנוכי – נתפעל החייט – כי מגלים לכבודו דברים מן השמים.

– ובכן – אמר הרב – הנך מאמין ב?

– באמונה שלמה! – ענה החייט.

– ואם אבקשך דבר, תעשנו?

* "ש"אגת אריה" – רבי אריה לייב בר אשר גינצבורג 1695–1785

- בכל מאמצי כוחי.
- אפילו עד מסירת נפש?
- עד מסירת נפש.
- ובכן, אני מבקש ממך רחמים, הלילה תבוא אל הגן, בסתר תיגש אל החלון ותמצא את תלמידי יושב ובוכה ותגיד לו בשמי, כי ילך אחריך. ואתה תובילו תכף ומיד אל עיירה פלונית, ותמסרנו על יד החוכר ר' יודיל, על-מנת שהלה יוליך את הילד לישיבה פלונית; וכשימאן הילד להאמין בך ויחשבך לגונב נפשות חדש, תפסוק לו: "טעות לעולם חוזר", והוא בחכמתו יבין, כי רמז הוא, כי בשיעורנו האחרון עמדנו בסוגיה זו. ומה משכורתך בעד טרחתך?
- אסכים למשכורת, שיבחר הרב בעצמו – ענה החייט – כי הולך אני לסכן את נפשי ונפש בני ביתי.
- אם בי הדבר תלוי – אמר הרב – הרי מבטיח אני לך, כי תיקבר על ידי אחרי אריכות ימין.
- הייתכן?! האני, ההדיוט, אזכה להיות קבור על יד רבנו. האני? הייתכן הדבר?
- כן, אם ירצה השם. אם תוציא את הילד לחופשי ותעשה כל מה שציוויתך, יעלה הדבר אפילו לאחר זמן הרבה, כי כבר אני מתקרב לסופי, ואתה עודך בחצי ימין ותאריך שנים, וכבוא פקודתך נהיה שכנים בקבר. ואתה מהר ועשה את מלאכתך. וה' ישלח את מלאכיו לפניך. רק אל תספר לשום איש מכל העניין, גם לא מהבטחתי, עד אם תרגיש, כי הגיעה שעתך להיפטר מן העולם. הלך החייט בשליחות הרב, התגנב אל הגן וראה את הילד שהוא יושב על יד החלון. אמר לו: "מנע קולך, רבנו שלח להגיד לך, כי תלך אחרי וציווני לפסוק לך: "טעות לעולם חוזר". צהלו פני הילד והלך אחרי האיש אשר טענו על כתפו ויעבור עִמָּדוּ יחד את הגדר בקפיצה. בטרם יאיר הבוקר, בא החייט עם הילד אל בית החוכר, שהובילו מיד להישיבה כמצוות הרב. למחרת נעשה רעש גדול בכל העיר מטעם פקידות המנזר, והשוטרים עשו חיפושים בבית הרב ובבתי שאר הלמדנים בעיר, ואת הילד לא מצאו. וגם בעל "שאגת אריה" לא ראה עוד את הילד כל ימי חייו, כי ציווה עליו שלא ייראה ולא יימצא, אלא בבתי הישיבות בלבד. אבל הרב היה מקבל ידיעות על דבר מהלך שקידתו בתורה. גם זכה לשמוע, כי כבר נתמנה לרב באיזו עיר בשינוי שמו ושם אביו ושם משפחתו, ומשם החליפו ביניהם שאלות ותשובות. עברו שנים הרבה, והרב חלה את חוליו אשר מת בו. ולא הודיע שום דבר לאנשי קהילתו על דבר אופן הפדות של נפש תלמידו, בנו הרוחני, על ידי החייט ועל דבר ההבטחה שהבטיח לו. הרב הובא לקבורות במעלה הקברים, והעדה לא מצאה שום איש, אשר יזכה להיקבר על יד הרב. רק אחרי עבור עשר שנים מת רב אחד גדול אשר התארח בעיר רבנותו של בעל "שאגת אריה" ויקברוהו לימינו של הרב, ומצד שמאלו נשאר המקום פנוי, כי לא מת שום אדם מן הגדולים אשר יכירנו מקומו על יד קברו של הרב. וכשעברו כ"ה שנים מיום המאורע, חלה אותו חייט את חוליו האחרון, ובחמישי בשבת לפנות ערב, כשהרגיש כי בא קצו, ביקש להבהיל אליו את ראשי הקהל, כי סוד חשוב יש לו לספר להם. וכאשר באו ושמעו את דבריו אשר סיפר להם גערו בו:
 - הגם עכשיו שיכור אתה, כי תספר לנו מעשיות כאלה?
 - אז געה החולה בבכייה ואמר:
 - שְׁהֵדִי בְּמִרְמָיִם! [העֵד שלי בשמיים!]
 - ובמילים האלה יצאה נשמתו.

הקבורה נועדה ליום השישי בבוקר. כשהביאו את מיטת המת אל שער בית הקברות, נתקשרו פתאום השמים עננים הרבה וגשם נורא ירד לארץ ויהי חושך ואפלה, עד אשר לא ראו איש את אחיו, והיום היה ערב שבת ודווקא יום השישי הקצר. נבהלו הקברנים והחליטו, לשאת את גוויית המת בחושך ולמשש באיזה קבר מן הבא בידם בקירוב מקום, ושם יחפרו קבר ויקברוהו, כי עם בר מינן כזה אין מדקדקים: יהיה קבור באיזה מקום שיהיה, רק בקבר ישראל. וכאשר החליטו כן עשו, וימהרו לשוב הביתה לקבל את השבת בשמחה, וישתבחו בעיר, כי גמלו חסד עם המת להביאו לקבורה במצב קשה כזה.

והנה ביום הראשון, למחרת השבת שאחר קבורת החייט, ערבה שמחתם* של הקברנים, בראותם את המעוות, כי החייט נקבר לשמאלו של בעל "שאגת אריה". ויהי רעש גדול בכל העיר. מיד קראו לאספה גדולה, ויספרו את כל המאורע ויבקשו מאת הרב להורות הלכה, אם מותר לזלזל בכבוד המת ולהוציאו מהקבר שאינו ראוי לו, ולקבורו בקבר חדש ולכסות את הקבר בבקשת מחילה במעמד כל הקהל מאת נשמת הרב הגדול, בעל ה"שאגת אריה".

כאשר סיפרו הקברנים על החושך והאפלה וכדומה והתנצלו כי משום כבוד השבת החליטו את החלטתם, סיפרו גם ראשי הקהל את אשר אמר להם החייט קודם למיתתו ועל דבר יציאת נשמתו ב"שהדי במרומים".

הרים הרב קולו ואמר:

— לא לחינם אמר: "שהדי במרומים", מן השמים נלחמו לו לקיים את הבטחת רבנו בעל ה"שאגת אריה". חלילה לכם להוציא את המת מקברו. הלא הציל נפש אחת מישראל, והציל הקדוש ברוך הוא את כבודו.

כאשר שמע אנ-סקי את הסיפור הזה, התרגש מאוד, ודמעה נשרה מעיניו וירשום ראשי-פרקים שלו בפנקסו.

וגם אני, בכותבי את זכרונותי אלה, הנני מקדיש דמעה חמה לזכרונו של בעל הנפש היקרה, ש"ז אנ-סקי ז"ל, וערבה לי דמעתי.

* "... עֲרֵבָה כְּלִישׁוֹמָה גָּלָה מְשׁוֹשׁ הָאָרֶץ": (ישעיהו כד: יא). רש"י: ערבה – החשיכה

כיצד נרפאתי מאמונות תפלות?

מן השעה הראשונה של שנות לימודי היה "חדרי" קבוע בעזרת נשים של בית המדרש של אבות אבותי מצד אמי, אשר היה בקצה החצר של בתיהם ונחלתם, ומעודי לא טעמתי טעם הליכה אל ה"חדר" דרך שווקים ורחובות. פעם אחת נכנס אל "חדרי" זה השמש הזקן של בית מדרש סבי ז"ל, אשר זכה להיקרא גם שלא בפניו בשם: רבי שמואל השמש, ואחרי שהתלחש עם רבי, הזמינני להיכנס תכף לעזרת האנשים. נכנסנו בלי להתמהמה אפילו רגע, והנה לפנינו מסיבה חגיגית על יד השולחן הארוך המוקדש ללימוד תורה: הרב באמצע, ומימינו ומשמאלו אנשים סוחרים, כולם ידועים כעשירים וקבלנים מפורסמים, אשר קצתם היו מבאי בית מדרשו התמידים. על השולחן היה מונח גליון גדול, כתוב משני עבריו, עברית כמובן, וכתובת על גביו: "קשר של שותפות". הרב לקח ספר גמרא בידו ופנה אלי:

– בני, עצום עיניים ופתח את הגמרא.

בידיים רועדות מאימת הציבור וסתימות העניין מיהרתי לעשות כאשר נצטוויתי, והרב קרא במתיקות:

– רבותי, הנה העמוד מתחיל במילות: "האי קרוב לשכר ורחוק מהפסד הוא" (בבא מציעא ס"ד ע"ב)!

הרב סיים את דבריו בברכת מזל-טוב ובעצה טובה לחתום על כתב ההתקשרות. המתקשרים חתמו בלב שמח, ומיד שלחו אל בית היין העברי היותר סמוך והיותר מוחזק בכשרות והביאו משם אוזנים צלויים, דלדולי שומן וכל מיני מזונות, משקאות ופירות וישבו לאכול ולשתות, ואותי הושיבו כמעט על ידי הרב והכריחוני להשתתף בסעודה. הרב התחיל להסביר מענייני המאורע וביאר לפני המסיבה, כי גמרא מפורשת היא (חולין צ"ה ע"ב): רב היה בדיק במברא ושמואל בדיק בספרא ר' יוחנן בדיק בינוקא. וכפי שעניין מברא אינו שייך כלל לנידון דידן, מכיוון שאין איש מאתנו יוצא לדרך, הרי אין לנו אלא דעתו של שמואל ודעתו של ר' יוחנן, ולפיכך החליט, כך הסביר הרב, לצאת ידי שניהם: לקרוא לינוקא אשר רבו העיד עליו, כי הוא עוסק באורייתא בשקידה ובהצלחה ומתנהג בצניעות וביראת שמים, ולבדוק על ידו בספרא.

– והנה רבותי – הוסיף הרב – עיניכם הרואות, כי מה' יצא הדבר, כי זוהי מלתא דלא שכיחא, כי העמוד הנפתח לשם בדיקה יתחיל במילים כאלו, שהן ממש תשובה ברורה לעניין שבאנו לבדוק אותו, ואין ספק כי העסק הזה יעלה ויצמח בסייעתא דשמיא, וסעודה זו היא סעודת מצווה, ומפני זה צירפתי לשולחן את הילד, שנתגלגלה זכות על ידו, כדי לחנכו במצוות ולחזק אמונתו בקרבו.

כך דרש הרב כמתנבא. ואני? כל אותה שעה ישבתי כמו על גחלים בוערות, כי מסיבה זו היתה לא לפי גילי ולא לפי ביישנותי הטבעית.

כמעט לא יכולתי לטעום מאומה מפני מצב רוחי המדוכא, אבל כל פעם שהייתי מסרב, היו מצווים עלי:

– אכול ושתה, הן שמעת מפי רבנו, שהסעודה הזאת סעודת מצווה היא.

אותה שעה הצדקתי עלי את הדין בקל-וחומר מן המלאכים בביתו של אברהם אבינו, אבל לאכילתי היה טעם כלסעודת הבראה.

מסיבה זו ארכה עד זמן המנחה, וכל העת חיכו חבריי בכליון עיניים, כלואים בחדרם ומציצים מן החרכים של עזרת הנשים אל עזרת האנשים. עיניהם רואות את כל אשר נעשה ביחס

אלי, וגם קינאו בי על אשר נבחרתי לתפקיד חשוב כזה ועל אשר זכיתי לשבת בסוד חכמים ונבונים ולהיטיב את לבי במטעמים של יום-טוב. כשהגיע זמן תפילת מנחה אמר הרבי אל כל חבריי שייכנסו לעזרת-אנשים להתפלל. השותפים החדשים הזמינו את החזן מבית-הכנסת של שמריהו צוקרמאן להתפלל על פי תווי-הזמרה של זולצר.* כשנכנסו חבריי לאולם התפילה, הרגשתי מיד כמו גיהנום פתוחה מתחתי. אמנם החזן הפליא לתת כוחו בזמרה מהודרה ובהתלהבות גדולה, אבל עלתה לי, כי אחרי ברכת "מי שבירך" לרב ולשותפים ולכל הקהל הקדוש, בירך החזן ברכת "מי שבירך" גם את "החתן יעקב בן ישעיהו הכהן, בעבור שהשותפים בירכו אותו". הרגשתי בכל חושיי הילדותיים את אמיתות הכתוב: "מברך רעהו בקול גדול ... קללה תחשב לו", ועמדתי חפוי ראש כאבל בין השמחים, כי חבריי כמעט שאכלוני במבטי עיניהם, וטעמתי טעם עין-הרע, אשר עד היום הזה לא אוכל לשכוח אותו.

אחרי התפילה הכריז הרבי אֶמְנֶסְטִיָּה [חנינה אמניסטיה] גדולה, כלומר: פטר אותנו מלימוד הלילה לאור עששית כהה עד עשר שעות. וחבריי לא יצאו, כי אם מיהרו ונסו, כדי שלא לראות את חברים בן-קנאתם. היתה לי הרגשה, כי לו היתה חרב בידם, כי אז הרגוני בשעת הפרידה, למען לא יוסיפו לראות פניי עד עולם.

במשך חודשים שלמים הייתי לשיחה בפי הבריות בכל העיר, וכל הפוגע בי ברחוב, היה מעכבני ומרעימני בדברי קנטור ושואל בזה הלשון:

— האתה הנכד של ר' זימל חפץ, שפתח את המסכת בבא מציעא ב"האי קרוב לשכר ורחוק מהפסד הוא"? —

ובקול בוכים ממש הייתי משיב תמיד:

— אני.

נטייתי להוריד דמעות בשל כל השאלות של המקנטרים אותי היתה פשוטה בתכלית הפשטות: כפי שאני מבין עכשיו את הלך רוחי בימים ההם, בכיתי על אהבת חבריי שאבדה לי שלא באשמתי כלל; בכיתי כשזכרתי את הייסורים שסבלתי בשעה שעמדתי במקום גדולים לפתוח את הגמרא בעיניים עצומות, והעיקר בכיתי, מפני שחשדתי, כי כל השואלים נוספו גם הם על חבריי המקנאים בי, ויכרתו עמהם ברית לרדת עמי לחיי. בצר לי פניתי אל רבי, וביקשתי ממנו עצה, היאך ובמה לכפר את פני חבריי הנעלבים על ידו ולא על ידי. רבי השתתף בצערי והשיא לי עצה לפייסם בדברים, אבל באילו דברים לא ביאר לי. אז באתי בעצמי לידי החלטה לספר באוזני חבריי את הייסורים שסבלתי באותה שעה, וסיימתי את סיפורי בדבריי, שיצאו מלבי ממש, כי גם על שונאי ישראל אין לבקש עינוי כזה, כמו שעוניתי אנוכי בשעת הסעודה באותה מסיבה. דבריי אלה השיגו את מטרם, ולאט לאט ניצחתי את קנאתם, ולא עוד אלא שהתחילו מתענגים ממש על סיפורי העינויים שלי, ועל כל מה ששמעו מפי בדו מלבם כהמה וכהמה. למשל, האחד סיפר לי, כי כמעט נחנקתי בשעת הסעודה וכי הייתי חש בגרוני כשבוע שלם, מפני שהתביישתי ללעוס את המאכלים והייתי בולע אותם חתיכות חתיכות, וסיים בשמחה במילים: "ברוך ה' שהצילנו מכבוד כזה". שמעתי את שקרוי ושמחתי גם אני, כי ראיתי, כי שב אפו מעלי, ומראש המקנאים בי נעשה גם לראש המכבדים אותי.

עברו כשמונה חודשים, ושני השותפים נתדלדלו עד זבולא בתריתא [עד העפר האחרון] על ידי עסקם החדש, אשר בדקו אותו מראש על פי החלטת הרב בספרא וינוקא הבאים כאחד: בתיהם,

* סלומון (שלמה) זולצר (1804–1890) – חזן, מלחין ומנצח בשדה החזנות האשכנזית

אשר נתנו בערבון בעסקי הקבלנות, נמכרו מכירה פומבית, רכושם בא אל בית הנושים, והאחד מהם הגיע לידי כך שהיה זקוק לתמיכה מקופת הקהל וקמחא דפסחא. המקרה הזה עשה עלי רושם עז והביאני לידי כפירה באמונות תפלות, וכשגיליתי לחבריי, כי מעכשיו אינני מאמין עוד לא בשדים ולא בלחשים ואפילו לא בה"בעל דבר" בעצמו, אשר כפי אגדת בעלי ההזיה הוא מתגלה לכל אדם מבעד לחלון שלושה ימים קודם הפטירה, מצאו אויביי שוב מקום לגבות ממני את חובותיהם הישנים, והתנפלו עלי בשם קנאת הדת.

– כיצד אינך מאמין – צעקו בכעס גדול – אם זקנים וחשובים ממך מאמתים את הדבר מקדמת דנא?

ואני באחת, שהאמונה הזאת אבדה לי מעכשיו, וגם נכרתה מלבבי לגמרי. ומאותה תקופת הילדות, אשר עליה ידובר, עד תקופת הזקנה, אשר בה אני כותב רשומות אלה, רחוק אני מכל מיני אמונות תפלות. ופעם אחת נכוויתי בשל כך בחמי חמין על ידי אחד מן המאמינים לכל דבר: זה היה בשנת מות אחד מצוררי ישראל האכזרים ביותר, בערב ראש השנה שלנו, ורבים ראו בזה אצבע אלוהים, וכאשר ראיתי את התפעלותם מעצם יום הפטירה, עלה על לבי כל המאורע המסופר מימי ילדותי, ואמרתי להם:

– מיתת רשעים ודאי שכדאית היא לעולם, ובעובדה שהרשע מת בחצי ימיו ודאי שישנה אצבע אלוהים, כי מאמינים בני מאמינים אנחנו, כי ה' ממית ומחיה מוריד שאול ויעל, אבל יום המיתה – זהו מקרה ולא יותר, והצורך הזה יכול היה להתפקע פתאום גם בחודש אב, אשר בו הורע מזל של ישראל, וחולין הוא כלפי שמיא לומר, כי ה' כביכול בעצמו עסוק ברשימת ימי המיתה של יצוריו.

דבריי אלה לא נתקבלו על לבו של אותו קנאי, עד שהתערבה בוויכוחו אשה אחת מנשי ה"צאינה וראינה", אשר היתה באותו מעמד, ואמרה:

– הן ב"נתנה תוקף" נאמר: "מי יחיה ומי ימות", ואילו יום המיתה לא נכתב ולא נחתם. התשובה הזאת, נכנסה ללבו של הטוען כנגדי, ובלבי אני נתאמתה אז ההנחה הקדמונית, שהקב"ה נתן בינה יתרה באשה יותר מבאיש (נידה מ"ה ע"ב). ובנוגע לנשי ישראל בייחוד, נזכרתי מה שהעיר במקצוע זה המשורר המנוח יל"ג [יהודה לייב גורדון] ז"ל על פי הַנְסִיוֹן כמורה בבתי הספר בערי התחום [תחום המושב], כי בנות ישראל לא רק יפות הן, כי אם גם מוחן לא נתקלקל על ידי פלפולים. וזכורני, כי אחד מן הקנאים התמימים עם ה' אלוהינו התנפל פעם על אותה הערה של יל"ג, ולא נחה דעתו עד שהראיתי לו את מאמרם ז"ל: "מתוך שהתינוק מצוי בבית רבו נכנסת בו ערמומית תחלה" (נידה שם).

בין כך ובין כך, לבי ירחש תודה לרבי, אשר בחר בי אותה שעה בתור ינוקא הבא לבדוק בספרא, וחביבים עלי ייסורי הנפש אשר סבלתי ממאורע זה, כי על ידו נרפאתי ממחלת נפש עזה וקשה, שדבקה, כידוע, גם בהרבה מגדולי המדע, אשר הורעלו בה בימי ילדותם, ולעת זקנתם הודו ולא בושו בווידיהם האחרונים, כי לא היה בכוחם להירפא ממנה.

נסיון פדגוגי אכזרי

מורי החסיד, ר' יעקב אליה מביליניצי [Byalynichy], עשה פעם אחת בנוגע אלי מעשה אשר לא ייעשה. הוא השתמש במקרה שנפטר אחד מגדולי ישראל, ו"כְּמִתְלַחֵלֶה הַיּוֹרָה זִיקִים" * אמר אלי, שראוי הוא אותו גדול שיספידוהו כהלכה.

הרהבתי עוז בנפשי ואשאל את פי מורי :

– מי יהיה הספדך?

– אתה – השיב מורי בנחת.

מתחילה חשבתי, שמורי מתלוצץ (הן אני אז רק בן י"ב שנים!), אבל עברו ימים מעטים, והנה הוא נכנס אל ה"חדר" עליז ושמח, כדרכו תמיד ופנה אלי :

– ההכינות כבר את ההספד על גדול הדור שהלך לעולמו?

נבהלתי משמוע ואמרתי לו בקול בכי :

– איני יודע איך מספידים וכיצד מכינים דברים כאלה.

על זה ענני :

– כלום כל המגידים הטיפשים של המתנגדים יודעים כיצד מכינים הספדים? הלא כך דרכם של המתנגדים להספיד כל איש ואיש, ואפילו כל אישה ואישה, ואֶלִּיבָא דִּידָךְ צריכים היו הנפטרים המתנגדים להיות מוטלים בלי הספדים עד שיסבירו למספדיהם באיזה אופן מספידים ואיך מכינים הספדים. מספידים – וחסל. וגם אתה תספיד, ומה גם כי בין ספרי סבא שלך יש בוודאי גם הרבה ספרי דרוש, ושם תמצא גם הספדים ותראה דוגמאות כיצד מספידים. הנני חסיד, אצלנו אין מספידים, ואינני בקי במלאכה זו, אבל ראיתי, כי אפילו אנשים כבדי לשון מספידים, וכלום ייתכן שאתה בחלקת לשונך לא תוכל להספיד? תקרא איזה הספד לדוגמה ותדבר ככל העולה על רוחך.

– אבל הלא אימה תיפול עלי מפני קהל השומעים?

– היא הנותנת – ענה – מוכרחני לעקור מלבך את אימת הבריות, עד שלא יישאר לה שורש בנפשך. רוצה אני להרכיב לך אבעבועות, † ובטוח אני, כי אחרי דרשה אחת ברבים תיהפך לאיש אחר והבריות יהיו בעיניך כקאקי חִינּוּרִי [אווז הבית].

לא היה אומלל כמוני באותה שעה. ביישן הייתי מטבעי. נפשי היתה עגומה ואבלה בדרך כלל מחמת התייתמותי בימי ילדותי. נוטה הייתי לעצבות ולהתבודדות, והנה פתאום כופים עלי הר כגיגית, שאהיה דורש ברבים. הרגיש המורה את עצבי ורוגזי והשתדל לעודדני, באמרו :

– עזות שבקדושה אתה חסר. ואני רוצה לנטוע אותה בלבך. אי"ה יעלה דבר זה בידך, וכל תחבולה שבעולם לא תועיל לך. אפילו מערש דווי אקימך, עד שתקום על רגליך ותספיד. ממה נפשך : אם תישאר מתנגד, הרי חייב אתה להספיד מתים. ואם תהיה חסיד, הרי חלילה לך להיות ביישן ונחבא אל הכלים, ובכן אחת דתך להספיד, ודווקא ברבים, ומה שיהיה אחר כך, נראה. ההספד יהיה באחד בשבת הבא. מחר יום השישי, ובכן יש לך פנאי לקרוא בספרי הספדים ולהכין הספד, ואני אספר לך מגדולת האיש הנספד, ורשאי אתה לבדות מלבך מעלות ומידות שלא היו כלל בנספד, ולא

* משלי כו, יח : יורה זיקים כמשתעשע

† הרכבת אבעבועות – חיסון נגד אבעבועות שחורות

ייחשב לך זאת לעוון. וכלל זה נקוט בידך: בנוגע להספדים אסור לעבור על ה"לא תגרעו", ומותר לעבור על ה"לא תוסיפו".

בפחי נפש שבתי הביתה, ובלייל השבת עיינתי בכמה ספרי דרוש ומצאתי שם הספדים. קראתי אותם בעיון ועלה במחשבתי לחבר איזו שלשלת של פסוקים ומאמרי חז"ל ולקושרם עם סיפורי שבחים על המת, וכמעט שבה נפשי למנוחה. אבל כשבאתי בבוקר לבית המדרש לתפילת שחרית נפלה עלי אימה. על יד הדלת ראיתי מודעה בזה הלשון בערך: "מודיעים לכל באי בתי כנסיות ובתי מדרשות בעירנו, כי ביום א' פרשה זו וזו, בין מנחה למערב, ידרוש בבית המדרש של ר' זימל חפץ עלם בן י"ב שנים דרוש הספדי על גדול פלוני שנסתלק בערב יום הכיפורים".

הבינותי, כי אותה מודעה היא פועל ידיו של מורי, הרוצה לעשות ריקקלמה [פרסומת] לעצמו על ידי תלמידו. ובעודני עומד בפיק ברכיים מאימת הדין של יום המחר, סבוני גם כיתרונני באי בית התפילה בשאלה:

— האמנם אתה תספיד מחר את הנפטר?

— הניחו לעייף — אמרתי — אינני יודע מאומה.

יום השבת עבר עלי בדאגה ובדיכאון. התהלכתי בבית הנה והנה, ושיננתי ביני לבין עצמי דברי הספד. היתה לי דמות של מטורף, החוזר על פסוקים ומאמרים שאין להם שחר וקשר, ואין הוא יודע מהו שח. ולפנות ערב בא מורי לבית מדרשנו להתפלל תפילת מנחה, ומשם סר לבית זקני לסעוד איתנו את הסעודה השלישית, ובשעת הסעודה שאלני, המוכן כבר הדרוש. אמרתי לו, כי אני כמבולבל, אם כי יש לי כבר מאמרים, שאני חושב אותם למתאימים אל העניין. ועל זה ענה:

— ובכן הכל מוכן. אל תשכח שאתה ילד, וכל מה שתאמר תקובל כחכמה.

וכשגער זקני במורי על חפצו להתפרסם על ידי תלמידו, ענה בנחת:

— ועל ידי מי נתפרסם **משה רבנו** עליו השלום, אם לא על ידי תלמידו? ועל ידי מי נתפרסם הקב"ה, אם לא על ידי ישראל עם קרובו?

ותוך כדי דיבור מזג לעצמו כוס יי"ש ופנה לזקני:

— לחיים, רבי זימל! הריני חסיד, ואם ירצה השם מחר אחרי הדרשה אבוא לשתות עוד כוס אחת; הדבר כבר נעשה ואין להשיב, כי העם יבוא מארבע פינות העיר. ומה שחס כבודו על בריאות הילד, אני מקבל את האחריות המוסרית עלי ועל זרעי, כי הקב"ה יודע, כי כוונתי רצויה להרגיל את הילד להיות דורש ברבים ולא להיות עצוב רוח ומתיירא מפני אנשים, שכולם בני תמותה הם, מסריחים בחייהם, על אחת כמה וכמה במותם. חרפה היא לגור מפני איש. והמתנגדים, במחילה מכבודו של מר, כולם יראים זה את זה ויש לחשוד בהם, כי את האלוהים אינם יראים כדבעי, כי מי שהוא ירא אלוהים באמת, אינו מתיירא לא מפני רוח רעה ולא מפני חיה ואפילו לא מפני ליסטים.

זקני צחק לפטפוטיו ואמר, כי אלמלא פרסם את הדבר ברבים במודעות, שזוהי אמנם חוצפה יתרה מצדו לעשות דבר כזה בלי לשאול את פיו, כי אז לא היה נותן לי לבוא אל בית המדרש, אבל מכיוון שהדבר נעשה ונתפרסם, אין לעשות מזה שערורייה פומבית, ויעלה הילד על הבמה, אבל רק לרגעים מעטים. והוא, כלומר זקני, אמר למורי, כי בכל אופן יפרסם לפני הדרשה את תעלוליו אלה, וכי כל העניין הזה הוא משובה חסידית לא יותר, ואילו הצטער באמת על פטירתו של אותו גדול, לא היה עושה מעשה צחוק כזה. על זה ענה מורי:

– ר' זימל, אם יגלה מר ברבים ואם לא יגלה, כי זוהי המצאה מצדי, אני בכל אופן חסיד ואינני מתיירא מפני שום איש, ויהיה לבו נכון ובטוח, כי כבר פרסמתי זאת בעצמי, ולכבודו לא יהיה מה להוסיף.

ובזה נגמרה השיחה ב"שלוש סעודות".

למחר, ביום הראשון, קמתי ממשכבי בכאב ראש והייתי בעיניי כעולה לגרדום. אחרי תפילת שחרית חלשה עלי דעתי ובכיתי בכי גדול. אבל מורי בא וקרא לי ללכת איתו לטייל, ומפני שגן הטיול המורביזי [Муравьевский сад] היה ממול ביתנו, הביאני אל הגן ואמר לי, כי המתנגדים אינם ראויים לכך שהארץ תישא אותם, כי מי שיש לו מוח בקודקודו מבין, כי כל העניין הזה אינו שווה אף פרוטה. מת אדם אחד ומספידים אותו. לאחר הטיול נפרד מאיתי ואמר:

– לתפילת המנחה אבוא ונלך יחד לבית המדרש.

וכן היה. קודם תפילת המנחה נכנס מורי לבית זקני והלכנו לבית המדרש, אשר היה בחצר זקני. אני הלכתי בפיך ברכיים, והוא אחז בידי והבקיע לי דרך בין ההמון הגדול, שנקבץ כבר ומילא את הבית מפה אל פה. לאחר תפילת מנחה עשו אזכרה להנפטר, ומורי העמידני על הבמה. רעדתי בכל גופי. הסתכלתי בפני ההמון הגדול ומבטי עיניו וטעמתי טעם מיתה. ומורי עומד לפני הבמה אל מול פניי, מסתכל בי ואומר בניחותא:

– הכל טוב. צריך להתחיל את ההספד.

ואני נסתתמו טענותיי, שכחתי את כל הפסוקים ואת כל המאמרים ואין אני יודע פשוט, במה אפתח, והוא עומד ממולי ומוסיף ללחוש:

מדוע אינך מתחיל? התחיל והגמר יבוא מאליו!

באותו רגע נשמע מעזרת הנשים קול החירש הזקן ר' אליהו, אשר מקום משכנו היה בעזרת הנשים. זקן זה היה מתפרנס מיגיע כפיו, אבל דירה לא היתה לו, כי נתאלמן מאשתו וכל בניו מתו עליו בחייו, ובבית מדרשו של זקני היתה "לינת הצדק" שלו. על אחד הספסלים היו מונחים הטלית והתפילין והספרים של ר' אליהו זה, גם כיכר לחמו ובצלי הירוקים בקיץ והצהובים בחורף, וביום השבת היה סועד על שולחן זקני. חירש עני זה דרכו היתה בשעה שהעם עושה בתורה או שומע איוז דרשה, היה עושה את שלו ואומר תהילים בפני עצמו. ובאותו רגע טראגי שלי, נשמע קול החירש הקורא: פדה בשלום נפשי מקרב לי, כי ברבים היו עמדי (תהלים נ"ה י"ט), ומיד נצנצה מחשבה במוחי. חזרתי על דברי הכתוב הזה, בניגונו של ר' אליהו, והוספתי: האין אתם שומעים, מורי ורבותיי, את קול הנפש של הנפטר, הצועקת אלינו מן האדמה: "פדה בשלום נפשי מקרב לי"? כי מה היו חיי אדם לא קרב ומלחמה גדולה עם כופרים, אשר לא העריכו את גדולתו בתורה וביראה, ומי ומה נתן לו את הכח לישא ולסבול את כל אשר נטל עליו בימי חייו המרים, אם לא מה שרבים היו בכל זאת עמו, כי לא אלמן ישראל מתופשי תורה ומיראי שמים. לקול הדברים האלה, היוצאים מפי ילד, געה העם בבכי, ומורי הסתכל בי ואמר: הפלא ופלא! והביט מאחוריו והסתכל בפני העם, כשואל במבט עיניו: מה תענו אחרי דברים כאלה, רבותיי? ובאותו רגע שב זכרוני אלי וזכרתי את כל המאמרים והפסוקים שהכניתי לי, והכנסתי בהם הסבר אחר חידוש אחר חידוש, דברים שלא עלו על לבי כלל מראש. והשתתפות השומעים ועידודם, שהרגשתי מיד לפי מבטי עיניהם, הוסיפו לי עוז וגבורה מרגע לרגע. עברתי אל שבחי המת, וסיפרתי כל מה ששמעתי ממורי על אודות הנפטר והוספתי נופך משלי, כאילו ידעתי מקרוב ולא מרחוק, וכך נגמר ההספד באופן מוצלח כזה, אשר לא עלה לא רק על לבי אלא אפילו על לבו של מורי, העשוי לבלי חת. אחרי שנגמרה הדרשה, פנה מורי אל קהל השומעים ואמר:

– רבותיי, שכחו נא לרגע, כי זהו תלמידי, ואמרו בלי משוא פנים, אלא על פי היושר ויראת-שמים שבלבכם : כלום אין המספיד הקטן ראוי לברכת מי שבירך בשם כל הקהל הזה?

– בוודאי – ענה כל הקהל – ראוי מאוד!

– אז עלה החזן על הבימה ובירך אותי בשם כל הקהל הקדוש, ואני עמדתי ובכיתי כשראשי כפוף.

– התפללנו תפילת מעריב, ואחרי התפילה חזרנו הביתה לסעוד סעודת הערב ומורי איתנו; הוא סעד איתנו יחדו, מזג לעצמו כוס של יי"ש ופנה אל זקני :

– ר' זימל, כאן אני מוזג כוס שנייה. נשתה נא לחיי החסידים.

– ואחרי המנה הראשונה פנה שוב אל זקני :

– כאן מוזגים כוס שלישית.

כשנגמרה הסעודה שב מורי לביתו, ואני נפלתי למשכב. כחודש ימים הייתי חולה במחלת קדחת העצבים. כמובן, היו ממטירים אבותי הזקנים על מורי אש וגפרית ולא חשכו ממנו את כל קללות שתי התוכחות יחדיו, אבל הוא היה נכנס אצלי בכל יום והיה מקבל את הקללות באהבה, וגם היה משנן כסדר :

– אי"ה הילד יבריא, ואני הוא רופאו. אי אפשר בלי מחלת אבעבועות, וכשתעבור מחלה זו יהיה לאיש דורש ברבים, בלי אימת הבריות ובלי עצבות של המתנגדים, כי אם ברגש החסידים ובביטול היש שלהם.

שתי מתנות

(הגר"א והבעש"ט)

כשמלאו לי שלוש עשרה שנה, החלה תסיסה גדולה בלבי שאיש לא ידע ממנה, אבל היא פעלה עלי פעולה לאורך ימים והעמידה את דעותיי על יסוד מוצק עד היום הזה. ולא אוכל לעבור בשתיקה על מה שקרני בעצם יום הבר-מצווה שלי אחרי הדרשה והמשתה, כנהוג. העובדה הזאת צריכה הקדמה קטנה: הנני בן נישואי-תערובות, כלומר: ממשפחת אבי הנני מהחסידיים, וממשפחת האם – מן המתנגדים הגדולים ביותר, ונתחנכתי בסביבה מתנגדית גמורה. רק הספרים שנשארו לי בירושה מאבי ואנשים יחידים, חסידים נלהבים, אשר על פי מקרה נפגשתי עמם, היו לי בבחינת גואלי-הנפש של משפחת אבי, והמלאכה החינוכית הזאת לא נעשתה על ידי שני הצדדים מתוך פולמוס הדיעות, אלא היא נעשתה בצורה של זריעה טבעית. משל לשני גננים הזורעים כל אחד בפני עצמו בלי שייגע איש במקצוע רעהו: כל אחד עשה את מלאכתו באמונה בלי שום ויכוחים זה עם זה והזריעה עלתה מאליה. מוחי ונפשי נהפכו לערוגה שנזרעו בה שני מיני זריעות, ושתיהן עשו פרי, וכעין עובדה בולטת יהיה הפרק הזה, שבו יסופר איך נזרעו בלבי ביום אחד שני מיני זריעות כאלה. ומעשה שהיה כך היה: אחד מגדולי המתנגדים הביא לי תשורה את המשניות שנדפסו בוילנה עם "שנות אליהו" ועם ליקוטים מהגר"א, ובעל המתנה הראה לי לדוגמה על מקום אחד, המכיל את הגהת הגר"א שיש לעיין בישעיה י"ג י"ז, בכדי להבין את הרש"י להמשנה דבבא קמא ק"ג ע"א: "הגוזל את חברו שוה פרוטה ונשבע לו יוליכנו אחריו למדי", ורש"י מוסיף: "אפילו למדי". מה פירוש "אפילו"? כלומר: הן מנוי וגמור וגם נאמר ונשנה ונתפרש על ידי המלמדים וכל לומדי תורה, כי מדי רחוקה מאוד מהמקום, שבו נאמרה הלכה זו, ובכל זאת אפילו בריחוק מקום כזה צריך הגוזל להשיב את הגזלה אשר גזל, דאין לו כפרה עד שמחזיר להנגזל עצמו, ובשביל כך נאמר עוד במשנה: לא יתן לא לבנו ולא לשליחו, כמו שכתוב (ויקרא ה', כ"ד): "לאשר הוא לו יתנו ביום אשמתו". עוד הדגיש לי בעל המתנה, כי בכל מקום שהגר"א מציין "לעיין", צריך לעיין תכף בלי שום חקירות ודרישות. כמובן, לקחתי תכף את ספר ישעיה ועיינתי בו. ואם כי הייתי כבר בקי בספרי התנ"ך ובספר ישעיה החביב לי בייחוד, עם כל זאת כאשר עיינתי נשתוממתי ממש למקרא הדברים האלה: "הנני מעיר עליהם את מדי אשר כסף לא יחשבו וזהב לא יחפצו בו". פתאום אורו עיני והבינתי, כי המשנה איננה אשמה כלל בזה, שלומדיה אינם בקיאים כראוי בסגנון התלמוד ובשימוש המילים שלו, וכי אי-ידיעתם את התנ"ך ואי-הרגלם להתבונן היטב בדברי הכתובים ומאמרי רז"ל הם שהביאום לידי ביאור משובש בנוגע למילת "אפילו" זו. כידוע, לריחוק מקום משתמש התלמוד במילת "אספמא", וכאן הפשט הוא קל מאד: כי אפילו אם הנגזל הוא מתושבי מדי, אשר גם כסף וזהב אין להם שם חשיבות ועל אחת כמה וכמה דבר השווה רק פרוטה, בכל זאת צריך הגוזל להשיב להנגזל. בלי שום תעמולה מצד מי שיהיה, נתעלה באותה שעה הגר"א בעיני למדרגת רבן של ישראל בנוגע להפשט, בלי עקמומיות ובלי פלפולים, ואם כי בימים ההם לא ידעתי עדיין מה שנכתב במאמרים וספרים על תכונה זו של הגר"א, ספגתי אל לבי הכרה ברורה, כי האיש מפיל ארצה באחת מהגהותיו פלפולים הרבה ותירוצים דחוקים עד אין סוף; וכן הבינתי בלי שום תעמולה מצד החוקרים החופשים, כי כל תלמודי אמיתי צריך לעיין על כל שעל ושעל בספרי התורה, הנביאים והכתובים. ומאז ועד היום הזה, כשאני רואה בספרי הגר"א את המילות "עיין שם" ו"עיין

שם", נחפז אני לעיין, ותמיד תיפקחנה עיניי לראות לדעת מה שלא הרגשתי ולא הבינתי עד היום, עד שנקבעה מִרְגָּלָא בְּפֻמִּי [מורגלת בפני]: כי כל "עיין" של הגר"א הוא מאיר את העין.

בעודני תחת השפעה זו וכבר נברא לי מורה גדול בלימוד התורה, והנה בא אחד מגדולי החסידים שבעדתי ויזכני גם הוא במתנה, כבא-כח מצד משפחת אבי, והמתנה היתה לא מספרי לימוד התורה, אלא מספרי לימוד העבודה בסידור "נוסח האר"י" עם ליקוטים מהבעש"ט, שנוא נפשו של הגר"א, וגם הוא הראה לי באצבע לאמור:

— ראה נא את ביאור הבעש"ט על המזמור ק"ז דספר תהילים. קרא נא את כל דבריו, ואם תהיה מחוסר הבנה באיזו מהם, שאל נא אותי, ושנינו יחד נברר אותם.

החילותי לקרוא, והנה הבעש"ט מבאר, כי המזמור הזה על פי חלקו הנסתר שבו מדבר על הנשמות, היוצאות מגיהנום בערב שבת אחר חצות היום לכבוד השבת, ונעים זמירות ישראל מכנה אותם בשם: "גאולי ה' אשר גאלם מיד צר", וכמלמד זכות עליהם, על עוונותיהם אשר פשעו ועוו בהיותם בעולם הזה, הוא אומר: תעו במדבר, בשימון דרך, עיר מושב לא מצאו; רעבים גם צמאים, נפשם בהם תתעטף; ויצעקו אל ה' בצר להם, ממצוקותיהם יצילם. המה באו עכשיו להודות לה' חסדו ונפלאותיו לבני אדם; כי השביע נפש שוקקה ונפש רעבה מילא טוב. ומה שחטאו בהיותם בעולם הזה, הוא מפני שהיו יושבי חושך וצלמוות, אסירי עוני וברזל, ובשביל כך הקירו אל ועצת עליון נָאֶצוּ; אבל אחר אשר הכניע בעמל לבם כשלו ואין עוזר, ויצעקו אל ה' בצר להם ויוציאם מחושך וצלמוות... המה יודו לה' חסדו ונפלאותיו לבני אדם, כי שֶׁכֶּר דלתות נחושת של העולם השפל ובריחי ברזל גידע, וכן הלאה והלאה עד סוף כל המזמור. הפיוט שבדברים האלה פעל עלי פעולה גדולה מאוד וסיימתי בעצמי את המזמור בהתפעלות: יראו ישרים וישמחו וכל עוולה קפצה פיה; מי חכם וישמור אלה ויתבוננו חסדי ה'.

החסיד נישקני בראשי ואמר:

— זכות אבות היא, שגחלת החסידים לא כבתה, ושהסביבה המתנגדת לא נגעה לרעה בנימי הנפש, הנמשכים מדורי דורות. עכשיו תבין שפליאת המתנגדים: למה אומרים החסידים את המזמור ק"ז בערב שבת בתפילת המנחה, היא בטלה ומבוטלת, כי אנחנו מקבלים את האורחים, את הנשמות הנקראות בשם: גאולי ה', אשר גאלם לכבוד השבת.

אז ניתן לי עוד מורה בעולם, ושמו: ר' ישראל בעל שם טוב. שני המורים הגדולים – הגר"א והבעש"ט – הלכו כמו שלובי יד תמיד לפניי, כדי להאיר לי את הדרך: הראשון בעניינים של התורה והשני בעניינים של העבודה. ומה שזה החרים את זה לא עורר בקרבי לא מחאה ולא קושיה, וכאשר קראתי כבר בימי הבינה את הפולמוס הספרותי, שנתעורר עוד פעם מיסוד חוקרים חופשיים: מי גדול ממי? – לא עוררו הדברים האלה שום תלונה בלבי ולא פעלו עלי שום פעולה להפריד בין זה לזה ולהחליט מי גדול ממי. וזכורני, כאשר קראתי את דברי ש. הורוֹדֶצְקִי*, כי "הגר"א השאיר אחריו ספרים, והבעש"ט – אנשים", רשמתי לעצמי, כי שניהם השאירו אחריהם גם ספרים גם אנשים; ודא עקא ששני המורים הגדולים האלה לא יצרו להם אנשים כרוחם הם, אלא צללים קטנים, המשתמשים בשם רבותיהם להנאתם וסכולותם, ואירע להם מה שאירע לכל מורי העולם הגדולים, כי הבאים אחריהם עיוותו את דרכי מייסדי השיטות. וכמו שהעם בכלל איננו ראוי להיחשב בין תלמידי משה, אם כי מכנים אותו בשם משה רבנו, וכמו שהנוצרים חיללו את שם הנוצרי בעצמו, אם כי עושים אותו אלוהות, כן כל השיטות של גאוני העולם נתחללו על ידי תלמידיהם, ולא לחינם

* שמואל אבא הורוֹדֶצְקִי (1871–1957) – היסטוריון וחוקר החסידות והמיסטיקה היהודית

אמר בשעתו המורה הגדול קארל מארקס, בשומעו את דרשותיהם של **האנשים** אשר נוצרו על ידי **ספריו**: "בכל אופן אין אני בעצמי מארקסאי". ויפה אמר דוסטויבסקי, אשר שם דברים בפי האנקביזיטור הגדול בספרו המצוין: "האחים קאראמאזוב", כי אילו בא הנוצרי בעצמו להראות להעם, כי איננו הולך בדרכיו, כי אז רגמוהו באבנים והלכו אחרי האנקביזיטור ולא אחריו. ובוודאי כך היו אומרים מנהיגי עמנו, משה רבנו וחז"ל, לו קמו מקברם, כי העם הולך אחרי מנהיגיו הוא, ולא אחרי מנהיגי מנהיגיו. והדברים ברורים, אם כי קשים ומרים. אבל בימי חיי נפגשתי הרבה פעמים עם "אנשים" אשר היו נאמנים לה"ספרים", וכשגרתי בביאליסטוק בשנת תר"נ כשני שבועות והייתי מבקר מדי יום ביומו את הרב הזקן ר' שמואל מוהילובר, ראיתיו הוגה בש"ס ופוסקים, והתנ"ך מונח על שולחנו ובכל עניין ועניין היה מעיין ממש על כל שעל ושעל בכתבי הקודש, ואחר כך היה עובר לסוגיות הש"ס והפוסקים, ואמרתי בלבי: הגר"א השאיר אחריו "אנשים" שנוצרו על-ידי הספרים שלו. ובהיותי בקיוב [Kiev] לרגלי משפטו של פֶּיִלִיס, ואחרי אשר דיברתי כארבע שעות והוכרזה הפסקה קטנה, ניגש אלי יהודי אחד קטן הקומה, איש צהוב ודמעתו על לחיו, הושיט לי את ידו ונכנס עמי בדברים, אבל אני יראתי להרבות בשיחה, כי כן צויתי מהסנגוריה, כי אהיה זהיר להיכנס בדברים עם מי שיהיה, כי הדבר מסוכן, כי עדת מרגלים סבבונו. אמרתי לו ברוסית, כדי שיבינו המרגלים העומדים מסביב לנו, שאני עיף מאוד ואחרי ההפסקה עלי עוד לדבר כארבע שעות ויותר, כי עוד נשארה לא פחות מהמחצית מן השאלות העומדות להתברר בתשובתי. אז ענה לי אותו האיש אידיית בזה הלשון:

– פיר שעה אפ"ן זייגער האט איר גערעדט, דער קול האט געקלונגען זיס, די געדאנקען האבן זיך ניט איברגעהאקט, כאטש מ'האט אייך מפסיק געווען יעדע מינוט; אזוי וועט זיין ביזן סוף, נאר געדענקט און זייט ניט מסיח-דעת וועגן וועמען איר רעדט: וועגן אונזער תורה, וועגן די נביאים הקדושים, וועגן די תנאים און די אמוראים, וועגן די מקובלים און וועגן דעם הייליגען בעש"ט. (ארבע שעות דיברת, הקול היה מצלצל יפה, מהלך הרעיונות לא נפסק, אם כי הפסיקוך על כל שעל ושעל; וכך יהיה עד גמירא, ובתנאי שלא תסיח דעת ותזכור על מי אתה מדבר: על תורת משה, על נביאי האמת והצדק, על התנאים והאמוראים, על המקובלים ועל הבעש"ט האלוהי). אותה שעה עלה על לבי, כי הבעש"ט הניח אחריו גם ספרים או אמרים (הכל חד), אשר מהם נוצרו "אנשים" טיפוסים שכאלה.

ב.

מימי הגימנסיה והאוניברסיטה

המלבי"ם מצדד בזכות הגימנסיה

בשנת תרל"ה (1875) באתי לעיר קייֶרְטֶש [קֶרְצֶ'ה], כדי להיכנס שם אל הגימנסיה, כי בעיר מולדתי לא היתה לי שום אפשרות לכך, משום שאם-אמי אמרה שנוח לה לראות אותי עטוף בתכריכים, מראות אותי מלובש בבגדי השרד של הגימנסיה. סבתי זו – שמה היה: גיטל – אשת זקני ר' זימל חפץ, היתה מגזע בעל "חיי אדם" מצד אמה, ומצד אביה היתה נכדתו של הג' ר' צבי הירש בהרב ר' שלמה זלמן אב"ד דק"ק לוקאטש, מחבר ספר "חמדת צבי", חידושי גפ"ת [גמרא, פירוש רש"י, תוספות] על רוב מסכתות הש"ס, והיא עצמה היתה בקיאה כמעט בע"פ בספרי "מנורת המאור", "חובות הלבבות", "מסילת ישרים", "קב הישר" ו"שבט מוסר" וגם במאמרי חז"ל, שהיתה מצטטת אותם בלשונם ממש, מלבד, כמובן, שידעה את פירוש כל התפילות ואת ה"צאינה וראינה", והיתה "מגדת" בבית-מדרשנו בעזרת-נשים מדי שבת בשבתו. וסבתי זו לא "מגדת" פשוטה היתה, כלומר: מתוך הספר, אלא תמיד היתה מחברת בעצמה איזה נושא לכל יום שבת ויום שבת על יסודות החיבורים שהזכרתי. היא הצטיינה ביראת-שמים, אבל באופן מאד צנוע. ומורגל היה בפיה, כי כל המגלה לעיני כל את יראת השמים שלו הרי הוא חצוף ומחוצף. את פתגמה זה היה מספר ר' אליעזר צבי הכהן צווייפל ז"ל במסיבת המשכילים בהתפעלות גדולה, וכדרכו היה מוסיף: "כמה רע בא לעולמנו מיום שנתפרסם מאמר חז"ל, שנאמר בשעת זעם: 'המלמד את בתו תורה, כאילו מלמדה תיפלות'. פנינים יקרות אבדו לנו מיום ששערי התורה נסגרו לפני בנות ישראל".

את זקנתי זאת לא זו בלבד שאהבתי, אלא גם כיבדתי מאוד. ועד היום הזה נשארה בלבי בשורה אחת עם מוריי ומלמדיי היותר טובים, והרבה למדתי ממנה. להמרות את פיה לא יכולתי בשום אופן והייתי שרוי בצער גדול, כי אימת עבודת הצבא נפלה עלי, שכן בשנת תרל"ד יצא החוק על דבר עבודת הצבא הכללית, וזקני, אשר האיר תמיד פנים אל ההשכלה, דיבר על לבי, כי צריך להיכנס אל הגימנסיה בעוד מועד, כדי לגמור אותה ולהיכנס אחר כך אל האוניברסיטה ולקבל דִּיפְלוֹם [תעודה], אשר על פיהו העבודה בצבא היא רק לשלושה חודשים, והיחס אל חיילים מסוג זה הוא יחס של כבוד, כי בפירוש נאמר בפקודת הרוממות, שלא להשגמו את האוניברסיטה ובאו לעבוד כמתנדבים, אסור לדבר בלשון "אתה", אלא בלשון "אתם". זה היה הנימוק החיצוני שלו, אשר דיבר עליו בגלוי, אבל ביחידות עמדי היה מגלה עוד דברים, כי כל בן ישראל, שאין לו השכלה גבוהה, נבלה טובה הימנו.

וכפי שאת זקני אהבתי אהבת נפש וראיתי עד כמה מכבדים אותו אנשים גדולים וטובים ממני, נתהווה בלבי גיהנום ממש. וזו היתה אחת הטראגדיות היותר גדולות שהיו בחיי. שני אנשים אהובים ומכובדים בעיניי מושכים אותי לשני קצוות: האם הזקנה אמרה לי בפירוש, כי היא בשום אופן איננה נגד ההשכלה, וכל אדם מישראל מחויב לדעת שפות וחכמת החשבון וגלילות הארץ, כנראה מספרי קדמונינו, אשר ידעו את כל החכמות הללו, אבל לבקר בבתי ה"גומיניזם" ולהיות "נשבה בין העכו"ם" (לשונה ממש) כמה ימים ושנים, זהו שמד גמור. וכנגדה היה סבא טוען, כי אי אפשר לדעת שום דבר בלי הדרגה, ומכיוון שחכמינו בעצמם אמרו: "יש חכמה בגויים תאמין", צריכים אנחנו ללמוד את החכמות בבתי ספריהם, ומכיוון שאנחנו מוכרחים לחיות עמהם ולבוא איתם במשא ומתן ובייחוסים הדדיים, מחויבים אנחנו להיות בקיאים בדרכי חייהם ובנימוסיהם, ולתכלית זו עלינו לבקר בבתי ספריהם.

* גליל – במשמעות אזור, מחוז, פלח.

– מובטחני בדך – היה זקני אומר – שמכיוון שמילאת את כרסך בספרי ישראל, תתנהג כר' מאיר עם אלישע בן אבויה: תאכל את התוך ותזרוק את הקליפה. ולפיכך אפילו אם תלמוד בבתי-ספריהם, לא תוציא את עצמך מסביבת היהודים, אלא יקויים בדך: "עם לבן גרתי ותר"ג מצוות שמרתי", וכשתלמד לדעת את אורחות הגויים ומחשבתם על ישראל, תדע להילחם בהם לעת מצוא ולהגן על כבודנו.

לשמע הדרשות הפונות אלי הייתי בוכה, כי לא ידעתי מה לעשות, ושפכתי במכתב את שיחי לפני דודי ר' משה חפץ, שהיה הבן הבכור והחביב גם על אביו וגם על אמו. כפי הנראה, עשו דבריי רושם גדול עליו, והוא ערך מכתב נפלא לאמו בשפתה (כלומר: באידית) והסביר לה, כי אם תעכב אותי מלהיכנס אל בית הספר, אזי תגרום לי רעה לכל ימי חיי, כי דור חדש עומד וקם, ולמה זה ייגרע חלק נכדה, אשר אימצה לה כבן, הבן היחיד להוריו, אשר מתו עליו בילדותו, והיה עליה חטאת לפני נשמות הוריו שם בשמים. ואת מכתבו סיים בזה הלשון: "אמי, יש דברים שאינם מובנים בשעתם, כי אם לאחר זמן, ואני מברך אותך, שיאריך ה' את ימיך עד שתביני בעצמך, כי צדקתי, וכפי שהדבר הזה קשה לפניך לראות את ילד השעשועים שלך בבגדים שאינם לפי רוחך, אבקשך לשלחו אלי קיירטשה, ועינייך לא תראינה שום דבר, אבל אוזנייך תשמענה בשורות טובות מרחוק, כי בנך זה יהיה הולך הלוך וגדול". הדברים האלה עשו רושם על הזקנה, היא קראה את המכתב בדמעה ותניחהו מתחת לכר ראשה בלילה, ובבוקר היתה קמה וקוראה אותו עוד הפעם, עד שידעה אותו על פה.

ואז הלכה אל הרב **מלבי"ם** (זו היתה השנה שהיה רב במוהילוב) וסיפרה באוזניו, איך מתו עליה בניה היותר חביבים והניחו לה בן יחיד, ועכשיו מפני החוק החדש של עבודת הצבא, חושב בעלה לתכלית גדולה להכניסו אל הגימנסיה, וכי היא מוחה בדבר, אבל בנה הבכור, חתנו של הרב ר' יואליקה מפרופוֹיִסק [Propoysk; כיום Slavgorod], כותב לה כדברים האלה, והוציאה את המכתב. הרב מלבי"ם קרא את המכתב ואמר: "בנך זה הוא סופר נפלא ופיקח, ונכדך זה אשר הזכרת, האם אין זה אותו הנער השומע את דרשותי ואשר בירכתיו פעם אחת? אם זהו הנער, אזי אני מסכים לשלחו אל בנך, כי מובטחני שלא ייגרע ממהותו מאומה". על פי פסק דינו של הרב בירכוני שני הזקנים יחדיו לנסוע לקיירטש, ושם נתקבלתי למחלקה הרביעית* של הגימנסיה, אחרי שהכינותי את עצמי לבחינה זו במשך שלושה חודשים.

עד שבאתי לקיירטש לא דיברתי רוסית כלל, ושפתי המדוברת היתה אידית, אבל אידית "בית-מדרשית", או כמו שאני קורא לה "בית-מדרש-זשארגאן" [ז'גון], והשם הזה מצא חן מאוד בעיני יל"ג, כפי שכתב לי פעם אחת על כך בזה הלשון: "הצ"ב[‡] שב ממוסקבה ויספר לי, כי היית לו לעזר לא מעט אצל ויסוצקי וחישיין במומחיותו הגדולה, כלומר, בשנורריותו, אבל זה לא הרנין כל כך את לבבי, כי סוף סוף הוא מחלל על ידי זה את כבוד "המליץ". אבל מה שהעסיק אותי, היא ההברה שלך, שהזכיר בשמך, כי אתה מכנה את הזשארגאן הליטאי בשם "זשארגאן בית מדרשי", ולא אקפח שכר שיחה נאה. ואומר לך "יישר כוח" גדול, כי הרבה פעמים ביקשתי ביטוי של להבדיל בין הזשארגאן הזה, שגם אני מבריותיו, ובין הזשארגאן החדש, ולא אבוש לומר שלא מצאתי, ומקום הניחו לך להתגדר בו".

* כיתה רביעית, מתאימה לכיתה י' של היום בערך

† ז'גון (ניב, עגה ברוסית) – כינוי לשפת יידיש אצל המשכילים

‡ צ"ב – כינוי לעג לאלכסנדר צדרבוים (אר"ז), עורך עיתון "המליץ", בפי יל"ג

השפה הזאת היתה שפתי, וכדי להיכנס אל הגימנסיה למדתי את השפה הרוסית רק להלכה, והמורה אשר הכין אותי לבחינה, שנעשה אחר כך לרופא מפורסם, ושמו קוז'אטין (בשנות המלחמה של עכשיו קיבלתי ממנו מכתב על דבר עניין אחד מרוסטוב [Rostov], ובו התחיל מזכרונותיו על אודות הימים אשר היה מורי במשך שלושה חודשים), אמר לי, כי הוא משתומם לראות, עד איזו מידה מגעת ידיעתי בדקדוק שפת רוסיה וגם הדיבור הוא מחוסר אקצנט לגמרי, רק מתנהג הוא בכבדות, וניכרים הדברים, כי אינני מדבר, אלא מתרגם מאיזו שפה אחרת, ומתיירא הוא פן יעמוד לי הדבר הזה לשטן בשעת הבחינה. ואמר לי, כי הוא ידבר עם המורה לשפת רוסיה וספרותה, אשר היה מן המומחים ביותר גדולים שבגליל אודסה וזכה לשם, ושמו היה נואסיילי פֶּטְרוֹבִיץ' זִינְבִיץ', ויסביר לו, מי הוא התלמיד הבא להיבחן לפניו, כדי שלא יקפיד על כך. ובנוגע ליתר הלימודים לא פחד כלל, מפני ששם הדיבור אינו מעלה ואינו מוריד, והעיקר הוא – הידיעה.

הבחינות היו במשך שבוע ימים, והבחינה בשפת רוסיה היתה האחרונה. כל הבחינות עברו בשלום, וקוז'אטין אמר, כי הכל תלוי בבחינה הרוסית. מלא פחד נכנסתי אל חדר מיוחד (כי הייתי יחידי שנבחן למחלקה הרביעית).

זינבִיץ' בא וישאלני בזה הלשון:

– אתה מהברדיטשובאים? הרק עכשיו התחלת לדבר רוסית? אתה תלמודי? קנאי? וכל המורים אומרים שרכשת לך את כל הידיעות על פי הפרוגרמה במשך זמן קצר ובאופן הטוב ביותר. האקצנט שלך אינו מקולקל. להפך, אתה מדבר רוסית יפה, רק בעצלתיים; כפי הנראה, אינך חושב עוד בשפה זו, ובאיזו לשון אתה חושב?

– פעם עברית ופעם אידית – אמרתי.

– כן – אמר הוא – האם לא החילות עוד לחשוב רוסית?

– לא – עניתי – אני חושב באחת משפותיי, ואחר כך אני מתרגם לרוסית.

– צר לי מאד עליך! כמה אתה מייגע את מוחך. ובכן – אמר – אתן לך נושא, ואתה תכתוב עליו פה רוסית, ואז נראה ונתיישב בדבר. אתה תהיה סגור בחדר עד שתגמור את עבודתך, ופה על השולחן יש לך בקבוק של מים, כדי שלא תצמא וכשתגמור את מלאכתך, תיגש הנה (הוא הובילני אל הכותל להראות לי, איך מצלצלים). בברדיטשוב – הוסיף לדבר – ודאי אין פעמונים.

– אינני מברדיטשוב – עניתי – את ברדיטשוב לא ראיתי מעודי. אני ממוהילוב שעל נהר דנייפר. ובאמת שם אין פעמונים בבתי התושבים, כי אם בביתו של שר הפלך.

– הוא הדבר אשר אמרתי, כי אתה מיהודי ברדיטשוב. ההבינות באיזה מובן אמרתי זאת?

– הבינותי – אמרתי – זהו במובן של "אימא נאריצאטעלנאיע" [שם עצם כללי imya naritsatelnoye].

– טוב מאוד! – אמר – הבינות היטב, ובכן לא אפריעך. באיזה עט רגיל אתה לכתוב: בשל אוו, או בשל פלדה?

– אני רגיל לכתוב – אמרתי – בעט של אוו, אבל פה בקיירטש כבר למדתי לכתוב בעט של פלדה.

– ובכן, אצווה ליתן לך עט של אוו.

– הוא צלצל, והביאו לי עט של אוו, אחר זה עזבני וסגרני.

החילותי לשרטט בעט האווז כאשר הסכנתי מילדותי, רק לא מימין לשמאל אלא משמאל לימין.

אחרי עבור שתי שעות נכנס, כשפניו זועפים, וישאלני:

– האם כבר מוכן?

– מוכן – אמרתי – רק לא בכתב נקי, אלא בקולמוס ראשון.

– למתרגם מאידית לרוסית מספיקה הכתיבה בקולמוס ראשון בלבד.

הוא לקח את הגליון והלך, באומרו:

– מחר בשתיים עשרה שעות תבוא ואגיד לך את משפטי, אם תישאר פה או תשוב לברדיטשוב.

שבתי הביתה וסיפרתי לדודי אשר התעניין מאוד במהלך הבחינה שלי, והבעתי את צערי, כי זיניביץ' הוא, כפי הנראה, שונא-ישראל, ומכנה את כל היהודים בשם "ברדיטשובאים".

על זה ענני דודי:

– הוא אדם מלומד וישר מאוד, כך הוא מפורסם בכל העיר, אבל מה אתה מבקש מפולני (הוא היה פולני), שיאהב את היהודים? הלא בעינייהם השם "ברדיטשוב" הוא סמל בלהות.

הדברים האחרונים נשאו אצלי ב"תיקון" עד היום. איך שיהיה, לא ישנתי כל הלילה וחשבת, מה יהיה בסופי. הגיע הבוקר והלכתי אל הגימנסיה, והנה זיניביץ' הולך במסדרון, וכאשר ראני אמר:

– נתקבלת, הנני מברכך. כתיבתך תמה בלי שום שגיאה. הסגנון רוסי. הנך מתורגמן טוב.

אך הישבע לי בהן צדקך שתקרא יום-יום את הספרות הרוסית. אתן לך רשימת סופרי המופת. בכל חודש אבחן אותך לדעת מה למדת בינתיים. במשך שנה עליך לדבר רק רוסית. הרי בקיירטש אין ברדיטשובאים. ולא יקשה עליך, איפוא, לדבר רק רוסית.

הוכרתי ליתן הבטחה זו, ומני אז ועד הבחינה לשם תעודת-הבגרות כלומר עד גמור חוק לימודי הגימנסיה, הייתי מן התלמידים הראשונים בשפת רוסיה וספרותה, עד שביום חנוכת מצבת הזכרון לפושקין במוסקבה, וכשחגגה הגימנסיה את החג הכללי הזה, נבחרתי אנוכי בכלל הנואמים על ערכו של פושקין בספרות הרוסית. זכורני, כי בשעת בחינות המעבר, מן החמישית אל השישית, אמר לי זיניביץ' לעיני כל הוועדה הבוחנת בזה הלשון:

– רואים כבר בבירור, שחדלת להיות מתרגם מלשון ללשון, והנך לגמרי מקורי. פיסארייב [D. Pisarev], כפי הנראה, השפיע מאד על סגנונך. הביטוי שלך צח מאד. הנני אומר לך יישר-כוח, כי עדיין זכור אני, איך שהיית מתרגם בשפת תנ"ך מליצית. שמח אני, כי שמעת בקולי וקראת את כל כתבי פיסארייב. היכן השגת אותם?

– קניתי לי את כל כתביו.

– את כל עשרת הכרכים?

– את כולם.

– ואיפה? הרי אי אפשר להשיגם כלל בקיירטש.

– כתבתי לסבי למוהילוב, והוא שלחם אלי דרך הדואר, כי קנה אותם בעירו מאת מו"ס [מוכר ספרים] יהודי.

– ובכן סבא שלך אינו כלל ברדיטשובאי? ובעירכם יש מוכר-ספרים יהודי המוכר את ספרי פיסארייב?

כאן מצא בעל חוב לגבות את חובו ואמרתי לזיניביץ' בזה הלשון:

– סבי הוא האיש שהכניסני לגימנסיה ושאמר בשם התלמוד, כי תלמיד חכם שאין עמו השכלה נבלה טובה ממנו. ואגב: מה כוונתו לומר בתואר ברדיטשובאי? מרגיש אני, כי איזה עלבון מסותר בכינוי זה.

– אני מבקש את סליחתך. אתה לא תוסיף עוד לשמוע מפי את המילה הזאת. במילת "ברדיטשובאי" מכוון אני לקנאות של אותם היהודים, שמחשבת יוהרה נתקעה בלבם, כי עמהם תמות חכמה, וכי כל התורה והחכמה גנוזות רק בספרי הצדיקים שלהם; והנה את הצדיקים הללו היתה לי הזדמנות לראות בקרוב ובאתי לידי מסקנה, כי כולם עד אחד אַוּאֵנְטוֹרִיסְטִים הם.

– לא כולם. ואוואנטוריסטים ישנם בכל מקום.

– יכול להיות. אבל כולם כאחד מורדי אור ההשכלה. ואני שמח מאוד, כי סבך אינו מן הסוג הזה. זהו אבי אביך?

– לא, אבי אמי.

– ואיפה הוא אבי אביך?

– הוא מת, ואני לא הכרתיו.

שיחה זו עשתה עלי רושם גדול, כי היא הזכירתי את "מלמדיי" המצוינים, אשר נוסף על ידיעותיהם היו בעלי רגש והשתתפו בענייני המשפחה של תלמידיהם, ממש כאילו היו קרובים מלידה ומבטן, ואת מורי הגימנסיה חשבתי מן השעה הראשונה ל"קְשִׁינוֹבְנִיקִים" (פקידים), לסתם מכוונת שאין בהן רוח חיים. שיחה זו היתה הראשונה, ששמעתי מפי מורה נוצרי, אשר היתה לו דמות ישראלית. ונזכרתי אותה שעה בזקנתי, שאת כל גוי ישר היתה מכנה בשם ישראל. אבל חבל, כי שיחה זו היתה הראשונה וגם האחרונה, אשר שמעתי מפי מורי זה: מקץ חצי שנה או שמונה חודשים מת האיש הזה, ובין המתאבלים עליו הייתי גם אני.

וזכורני, כי נעשה לו כבוד גדול ועל יד הקבר נשאו עליו מספד המפקח לאגוריא, יווני מלידה ומבטן, ועוד מורה אחד, לופֶּשֶׁה-דוֹנְטְשֶׁנְקָה [Лопша-Донченко] שמו, יליד אוקראינה, ושונה-ישראל גדול, וכאשר ראני לאגוריא עומד ומקשיב ובוכה, ניגש אלי ואמר:

– אולי במקום דמעות תספידהו בדברים: הלא הוא אהב אותך מאוד.

לשמע הדברים האלה, ניגשתי אל הארון, אשר בו היה מוטל המורה המת ופניו מגולים, הסתכלתי בו והספדתי. זה היה ביקורי הראשון בבית קברות לנוצרים.

הספדי זה היה לשיחה בפי המורים והתלמידים, ובמיוחד בפי התלמידות. ואם אחר כך, ברבות הימים, כתב עלי חברי פ. מאריק ז"ל כי הצטיינתי בין "בני ציון" בתור ספדן, וחברו העורך דין פלדשטיין היה אומר, כי מומחיותי הגדולה ביותר היא ספדנות, והיה גם מטעים שמומחה גדול אני "להוציא את המאור שבכל נפטר" (עצם לשונו) ולהאיר את תכונותיו – מי יודע אם לא ההתחלה לכל אלה היתה על יד קבר זה, ומשום כך מצאתי לנכון לרשום את הדבר בספר. את התוכן, כמובן, אינני זוכר, אך אמרו, כי היסוד היה על איזה פסוק בתהילים, ועל איזו ציטטה מפִּיֶסְאָרִיב. ומורה הדת הפרבוסלאבית בגימנסיה הפְּרוֹטֶסְטָנְטִית [כומר בכיר] אלכסנדר פְּרֶשְׁאָדְסְקִי (הוא אבי ההיסטוריון [סרגיי] ברשאדסקי) אמר לי, שהשימוש באותו פסוק הוא המצאה גדולה, וצר לו שבעצמו לא עשה כך בהספדו; אבל ערבוב התהילים עם פִּיֶסְאָרִיב הוא חילול הקודש וכפירה.

תוכחה זו, ששמעתי מפי הפְּרוֹטֶסְטָנְטִית, נאמרה אחר כך גם מפי רבני ישראל וגדוליו בנוגע להרבה מדרשותיי, ובייחוד להספדיי, כלומר שאני מצטט את כתבי הקודש ומדרשי חז"ל יחד עם פתגמי חכמי אומות העולם. והתוכחה היותר טיפוסית נקלטה בזכורני, כי היא יצאה מפי התורני המצויין ר' ברוך פרידנברג, אשר ביטא אותה כזה: "יִישָׁר כּוֹחַךְ עַל הַדְּרוֹשׁ הַנִּפְלָא, אֲבָל חֶסְרוֹן עֵיקָרִי יֵשׁ בּוֹ, כִּי לִפְתָּע פִּתְאוֹם נוֹשֵׁב רוּחַ קֵר, כְּמוֹ מַאיִזָּה מִרְתֵּף, מִסְפְּרֵי הַגּוֹיִים, אֲשֶׁר גְּדוּלֵיהֶם אֵינָם כְּדֹאִים לְהִזְכֹּר יַחַד עִם חֲכָמֵי יִשְׂרָאֵל".

אך אני באתי לכלל הכרה, כי כדאים הם להיזכר בבת אחת, והיה לי לחוק ולא יעבור.

ובכן התוכחה הכפולה הזאת, הנוצרית והיהודית, לא רק שלא השיגה את מטרתה, כי אם להפך, היתה כמסייעת ידי עוברי עבירה לשמה. ומי יודע, אולי כל התוכחות שבעולם אינן משיגות את מטרתן, וצריך עיון גדול.

*

עוד דבר אחד גרם לי הספדי זה: המורה לִפְשָׁה-דֹּנְטְשֶׁנְקָה, השונא-ישראל על פי חלב אמו (כמו שאמר בעצמו), נהפך לי לאוהב עד יום מותו, בשנת 1882, ומעניינת היא שיחתו למחרתו של אותו יום. והדבר היה כך: הוא, שנתמנה למורה שפת רוסיה וספרותה במקום זיניביץ' בא אל השיעור ואמר, שכל השעה תהיה מוקדשת לזכרוננו של זיניביץ', אשר זכה לשבת על כסאו והיה חברו באוניברסיטה המוסקבאית, ועוד על ספסל האוניברסיטה הסכין לכבד את חברו זה מפני כשרונותיו המצוינים, והודה כי איננו ראוי להיות ממלא מקומו, כי אין לו אותם הכשרונות והידיעות, ומה שהיה ברור לזיניביץ', צריך הוא להשיג ביגיעה רבה. אבל זאת היא נחמתו, כי בנוגע לשקדנות אין הוא נופל מחברו המנוח.

את הספדו קרא מתוך הכתב מ"אלף" ועד "תיו", וזוכר אני את הרושם אשר עשה עלי סוף נאומו, אשר בו ציטט הגוי מרוסיה הקטנה את דברי דוד בהספדו על יהונתן: "צר לי עליך, אחי יהונתן, נעמת לי מאד". ומדי קוראו את דבריו אלה, שלח את מבטו בי. כתום ההספד, נפסקו כל יתר השיעורים באותו יום לסימן אבלות, ובלכתי הביתה, שמעתי מאחרי קול המורה:

– נלך נא יחדיו. הן דרך אחת לשנינו (דירתו היתה בשכונת).

בשעת ההליכה שוחח עמדי על דבר הספדי ואמר:

– הספדך עורר בי מחשבות על היהודים. אני הורגלתי לשמוע מפי אבותיי ומוריי, כי היהודים קוראים את גופת הנוצרים בשם "פגר", וכי על גוי שמת אינם אומרים כי מת אלא "נפגר", ובפעם הזאת ראיתי בעיני דמעות, ובאוזני שמעתי את הדברים המרים שיצאו מלבו של תלמיד יהודי, אשר הנפטר היה מכנה אותו "ברדיטשובאי", והחילותי להרהר אחרי הסיפורים של הוריי ומוריי: אולי, באמת, השנאה מדברת מתוך גרונו.

– באמת – עניתי לתומי – קוראים היהודים לגוי המת: פגר, אבל איזה יהודים? היהודים הפשוטים שלא למדו תורה, אותם היהודים, אשר אבותיהם סיפרו להם על כל הצרות והרדיפות, שסבלו אבות אבותיהם במשך הרבה דורות מאבותיך ואבות-אבותיך, ובייחוד בקשר עם עלילת-הדם.

– האם האשמה זאת היא עלילה?

– עלילה נוראה מאין דוגמתה: הן היהודים אינם משתמשים אפילו בדם של השיניים.

– כיצד? מה זה דם של השיניים?

הסברתי לו, כי אם היהודי מרגיש טיפה של דם משיניו הכואבות במאכל אשר הושיט אל פיו, הרי הוא מוציאו ומשליכו ומשפשף את פיו במים כדי לטהרו. ואיך ישתמשו היהודים בדם נוצרי, אשר בכל אופן אינו קדוש בעיניהם. ועוד אמרתי לו, כי מתחילה היו מעלילים את האשמה הזאת על הנוצרים הראשונים.

– האמנם? – שאל הוא.

– שאל נא את הִפּוֹטוֹיִיזְיִי בִּרְשָׁאדֶּסְקִי, והוא יאמת את דבריי.

– טוב, אשאל. ואיך מתייחסים היהודים המלומדים אל הנוצרים?

– כמו שמתייחס כל אדם ישר אל שונאו: אם הוא ראוי לכבוד – הוא מכבדו.

כאשר הגענו לדירתו, קרא לי לשלום בתקיעת כף ואמר :
– שיחתך זאת אינה נופלת בערכה מהספדך, אשר באמת היה טוב מאוד.
ראיתי לחובה להזכיר את השיחה הזאת, מפני שהיא היתה הראשונה בימי חיי עם נוצרי
נאור בנוגע לעלילת-הדם.

*

עברו שנות לימודי בגימנסיה. הייתי מן התלמידים המצטיינים במקצוע הספרות הרוסית,
והיחס של לופשה-דונטשניק אלי היה טוב. אבל שום שיחה פרטית בענייני היהדות לא היתה בינינו
עוד עד שהגיעה שנת 1881, ואני הייתי כבר תלמיד המחלקה האחרונה, ואז היו הפרעות הראשונות
בִּילִיִּסְבֶּטְגֶּרָאד [Yelysavetgrad] * ובִּבְּאֶלְטָה [Balta], כלומר בערי הנגב הסמוכים לקייירטש. והנה
פתאום יצאתי מחדרי וראיתי בחצר דודי את לופשה-דונטשניק עומד. הלז פנה אלי לאמר :
– טוב, אני באתי אליך, חפצתי לראותך, כדי להביע לך את רגשי השתתפותי בצערך לרגלי
הפרעות, אבל תמה אני עליכם, שאתם מחרישים, הלא יש לכם כוח גדול, רוטשילד, ואם הוא יגער
בהספירות העליונות, יעצרו בעד הרעה הזאת, כי הכל צריכים למרי דכספא.
גם את השיחה המעניינת הזאת ראיתי לנכון להזכיר, כי נאמרה בתמימות, ויש להסיק
ממנה איזו מסקנות הראויות שיתבוננו בהן כותבי תולדות ישראל ולומדיהן.

* בתקופה הסובייטית – Kirovograd, כיום Kropyvnytskyi

בבית היראה של הגימנסיה בקיירטש

בשנת 1880 למספרם הלכה לעולמה הקיסרית מאריה אֶלְכְּסַנְדְּרוֹבְנָה, אשת אלכסנדר השני; ועל כל התלמידים פקדו לבוא אל בית היראה של הגימנסיה לאזכרת הנשמה של הנפטרת. הֶפְרוֹטוֹיִירְיִי פֶּרְשֶׁאדְסְקִי הסדיר את העבודה בחגיגות גדולה ובקול של עצבות. ומדי התפללו, זה היה כמעט בסוף התפילה, הכריז:

– הבה נכרעה ונשתחוה לפני אלוהינו.

כל המתפללים, למן המנהל ועד הקטן שבקטני התלמידים, בלי הבדל דת ולאום, כרעו על ברכיהם. ורק אני הוספתי לעמוד, כדי לקיים מה שנאמר: ומרדכי לא יכרע וכו'.

ברשאדסקי והמפקח התרו בי באצבע, אבל אני לא כרעתי.

ככלות העבודה נקראתי לבוא אל חדר מועצת המורים. שם ראיתי את המנהל יושב באמצע וכל המורים עסוקים על יד השולחן. המנהל פנה אלי:

– מדוע לא כרעת, כשאנחנו כולנו כרענו?

– מפני שדבר זה אסור לי על פי דתי – עניתי – אחרי שהוכרז: "הבה נכרעה ונשתחוה לפני אלוהינו!" והאלוהים הזה הרי אינו אלוהיי....

– אתה חופשי לביתך! – אמר המנהל – ואנו נחקור ונדרוש.

לאחר שלושה ימים קיבל דודי ר' משה חפץ, שהיה האפוטרופוס שלי בפני הגימנסיה (כי כך היה החוק, שכל התלמידים שאין להם הורים, חייבים למנות להם אפוטרופוס) הודעה מאת המנהל, כי על פי החלטת מועצת המורים גורש בן אחותו מזא"ה, בשל הפרעת הנימוס בבית התפילה לנוצרים, מן הגימנסיה בלי שום רשות להיכנס לגימנסיה אחרת במדינה. נבהל דודי ושאלני:

– מהו העניין? האמנם הפרעת את הסדר הנימוסי בבית התפילה? סיפרתי לו כל אותו עניין כמו שהיה. ובהיותו בערב ההוא בקלוב [מועדון] האנגלי, שהיה עומד בראשו, נפגש עם המנהל ועם כל המורים ואמר להם:

– הנשמע כדבר הזה, כי תלמיד הגון מגורש מבית הספר על נאמנותו לדתו? הרי הממשלה מתאוננת תמיד עלינו, ההורים, כי איננו מחנכים את הבנים ברוח הדת!?

– אמנם – ענה המנהל – התלמיד הזה הוא באמת הגון, מן החביבים שבין תלמידינו, אבל מה נעשה, כי שאלנו את פי הרב שלכם אם מתירה דת ישראל לכרוע ולהשתחוות בבית-יראה נוצרי, וענה בפה מלא, כי לא רק מתירה, אלא גם מחייבת את כל בן ישראל להתנהג בנימוס בנוגע להנצרות, ועל יסודה נתקבלה ההחלטה על דבר גירוש בן אחותך.

– אבל – אמר דודי – הרב הזה איננו רב כלל, הוא רב "למטריקאות", כי אין איש מאחינו בני ישראל דורש ממנו פתרון לשאלות דתיות. לתכלית זו יש רבנים היודעים את התורה.

– אבל הוא הרב מטעם! – אמר המנהל.

– כן – ענה דודי – אבל לו, למשל, עלתה בידי להתאשר בכהונת רופא ה"זימסטבו" [מחוז zemstvo], האם היה בא אדוני להתרפא אצלי?

– בוודאי לא, מאחר שאני יודע כי כבודו איננו רופא ולא למד חכמת הרפואה.

– כן – אמר דודי – ומה צריך היה לעשות בן-אחותי, אם הוא יודע ברור, כי הרב הזה איננו בקי בתורה, כמו שברור לאדוני, כי אני לא למדתי את חכמת הרפואה. ויותר מזה: בן-אחותי בעצמו יודע את התורה ואצלו לא היה כל ספק, כי דבר זה אסור על פי דתו.

– ואם כן, מה לעשות? – אמר המנהל.
 – לקבלו חזרה – אמר דודי – כי טעות לעולם חוזרת.
 – לדאבוננו, לא נוכל לעשות זאת, כי כבר שלחנו את ההחלטה אל שר הגליל" לאודסה.
 – ואם כן – אמר דודי – אבוא גם אני בקובלנה עליכם לפני המפקח הגלילי ואת העתקת תלונתי אשלח לאדוני, למען ידע להתנצל, אם יבורר הדבר, כי הצדק איתי.
 למחרת בבוקר מסר לי דודי את כל השיחה הזאת וביקשני לחבר קובלנה עם כל מראה-המקומות מדיני ישראל במקצוע זה.

חיברתי, והוא מצדו הוסיף נופך משלו, כי תורני היה וגם סגנונו הרוסי היה נפלא מאוד, אלא שהיה כותב בשגיאות דקדוקיות, ואחרי שתיקנתי את השגיאות וצירפתי את שלי לשלו, יצא מכתב-תלונה ברוסית, ממש מעין תשובה של רב בנוגע להלכות עכו"ם, ותלונה זו נשלחה אל המפקח, והעתקה – אל המנהל של הגימנסיה.

המנהל שלח את התלונה אל המפקח בהוספת החלטה בכתב חתומה בידי הרב של הממשלה בגושפנקה שלו, שהעיד כי היהדות מתייחסת אל הנצרות בכבוד גדול, ולא רק מתרת, אלא גם מחייבת את בני בריתה לכרוע ולהשתחוות בשעה שהנוצרים כורעים ומשתחוים בעבודתם, אחרי כי היסודות של הנוצרים הם אותם היסודות של היהדות. והתורה והנביאים קדושים ליהודים כמו לנוצרים. ובתלונה, שעליה היה חתום הסוחר הקיירטשאי משה בן זימל חפץ, היה כתוב ההפך. ועוד הבדל עצום היה בין כתבו של הסוחר ובין כתבו של הרב: הסוחר מחויב היה להביא ראיות על כל דבריו, ועל כל דבר ודבר היה רשום בסוגריים: עיין שם, עיין שם, צד זה, וצד זה, כי כלל קדום הוא, כי אין סוחר נאמן על דבריו, והרב דרש כמשה מפי הגבורה, להבדיל באלף אלפי הבדלות – גזר אומר, וחסל!

עברו שני שבועות, ואני יושב מחוץ לגימנסיה וממשיך את לימודי בבית. חבריי מבקרים אצלי כחברי איוב ומדברים על לבי ומשתתפים בצערי, וחבריי היהודים מתחרטים, כי לא ידעו כלל מן האיסור הזה, ואחד מהם, בנו של חייט פשוט, סיפר לי כי אביו, בשומעו מפיו את המאורע הזה, גער בו וקראהו בשם: "גוי" ואמר: אינני למדן וגם אבי לא היה למדן, ובכל זאת יודע אני, כי דבר זה אסור ממש כשמד, וחפץ אני לדעת – צעק הבעל-מלאכה הזה – במה אתם עסוקים שם בגימנסיה בשעה שאתם לומדים "זאקון בוז'יי" [דת אל], אם אינכם יודעים אפילו דברים כאלה? אין זאת כי אתם עסוקים לא ב"זאקון בוז'יי", כי אם ב"קוז'ול בוז'יי" (שעיר אל).

מכיוון שעברו שני שבועות, ואין קול ואין עונה, התחיל דודי לחשוב מחשבות להגיש מכתב-בקשה על שם המיניסטר להשכלת העם או על שם הרוממות לבקש חנינה מאת הקיסר. דודי היה חשוב ותקיף בספירות העליונות. ראשית משום שזכה להיות בין המשחקים בקלפים עם הגראדונאקסאלניק [ראש העיר gradonachalnik], ושנית, משום שנתמנה למנהל בהוועד המפקח על בתי האסורים בקיירטש, וכל השרים הבטיחו לו למצוא דרכים בפטרבורג לטובת בן אחותו היתום, אשר תיאר לפניהם את מהותו ואת תולדות חייו.

ויהי היום, והוא החל לערוך את מכתב הבקשה על שם הרוממות, ובעודו מכלה את מלאכתו והנה הגיעה שעת הביקור בקלוב האנגלי, אשר זכה להיות גם שם מנהל, על-פי בחירות ברוב דעות, אמר לי, כי אתקן את שגיאותיו הדקדוקיות ומחר ישלם, כי עלינו למהר, למען לא תאבד שנה שלמה משנות לימודי. הגיעה חצות הלילה, ואני כבר תיקנתי את כל השגיאות, ודודי עוד לא שב מן הקלוב,

* גליל – כאן ואילך במשמעות מצומצמת יותר: מחוז מנהלי, ברוסית: (okrug) okrug

כי דרכו היה לשוב אחר חצות ולפעמים גם בבוקר, והיה ממליץ על עצמו, כי הוא מ"שומרים לבוקר" – והנה הובאה טלגרמה מאודסה, ואף על פי שדודי היה מקבל, כמובן, הרבה טלגרמות מאודסה לרגל מסחרו, בכל זאת החלטתי להביאה אל הקלוב, אולי יש שם תשובה בעניין הנוגע עד נפשי. וכן עשיתי. בקושי גדול עלתה בידי לקרוא את דודי לרגע אחד, כי היה מסב על יד השולחן הירוק תפוש ברעיונותיו מאוד, אבל סוף סוף יצא, ואני מסרתי לו את הטלגרמה. קרא, אורו עיניו ומסר לי אותה. – לך הביתה – אמר – ושכב לישון בשמחה, כי האמת גברה. – ופנה וישב אל שולחנו אל קלפיו וחשבונותיו הכתובות בגיר לבן על גבי שולחן ירוק.

כמובן, לא יכלתי להתאפק וקראתי את הטלגרמה בעודי עומד במסדרון הקלוב, ובה היו כתובים הדברים האלה:

"דחופה, קיירטש. למנהל הגימנסיה האלכסנדרונית. העתקה לסוחר חפץ. בהתאם למסקנות הרב העירוני מאודסה, הדוקטור **שְׂוֹאֶבְאָכֶר**, אני מפקד לבטל את החלטת ועד הפדגוגים והמורים ולקבל שנית את התלמיד מזא"ה. להודיע לשר העיר על דבר מעשי הרב מקיירטש". ועל החתום – המפקח.

בעודני עומד וקורא, וכמובן, חוזר וקורא, בא שליח מן הגימנסיה שאני ידעתי בשמו ואסילי (Vasiliy), ושאלתיו:

– למה באת?
– למסור למנהל טלגרמה דחופה מאודסה ובוודאי זוהי בנוגע אליך.
– זה מנין לך? – שאלתיו.
– מפני שגם אתה פה וטלגרמה בידך.
– אם כן איפוא, אקרא באוזניך – וקראתי.
– אי, אי! – צעק – נתגנה הרב שלנו.
– מדוע אתה קורא לו בשם "שלנו"?
– כיצד מדוע? הלא הוא משמש מורה לדת ישראל בגימנסיה שלנו.
למחרת הבוקר נתקבלה אגרת על שם דודי ועל גבי המעטפה היה כתוב: "דחוף!", ותוכנה היה: "על פי פקודת המפקח נתקבל בן אחותך שוב אל הגימנסיה, ועליך לשלוח אותו ללמוד עוד היום במחלקה שלו".

הלכתי את הגימנסיה ובחצר דודי פגשתי את הרב מטעם הממשלה. קראתי לו לשלום והוא שאלני:

– לאן אתה הולך?
– לגימנסיה – אמרתי – כי נתקבלה אגרת, שהמפקח ביטל את החלטתו של ועד המורים על הגירוש שלי.
– האם דודך בבית? – שאל.
– בבית.
– אני הולך אליו. עלי לשוחח קצת עם משה בן זימל.
כמובן, לא הייתי בשעת שיחת הרב עם דודי, אבל גיסו של דודי, בנו של הרב ר' יואל מפרופויסק [Propoyisk], שהתארח אז בקיירטש והיה באותו מעמד, סיפר לי את השיחה הזאת. וכבן הרב ומוסמך להוראה היה שמח לאידו של רב מטעם שנתפס בעם הארצות. וזה היה תוכן השיחה, כפי שהוא שמור בזכרוני:

הרב: ראשית כל עלי להתנצל לפני מר, כי לא ידעתי כלל, שעניין הזה נוגע לבן אחותו.

דודי (משסע אותו) : זוהי שטות. להפך, לו היה הדבר הזה נוגע לבנו של החייט ג. היית צריך להיות יותר זהיר בהחלטתך, כי צריך היית לדעת, כי לבן-אחותי יש גואלים, שלא ייתנו לעוות את הדין. אבל בנוגע להחייט, הלא היית ממש מאבד נפש מישראל. שער נא בנפשך, כמה יגיעות יגע זה הבעל-מלאכה להכניס את בנו להלשכה שלפני האחרונה בגימנסיה, ואתה בא ומקלקל את כל חייו בשעה שעליך היה לדעת, כי אין לך שום מושג בדיני ישראל. ואם היית מתבייש לשאול את פי הרבנים, הלא היית יכול לשאול את פי תלמידך מזא"ה והיה אומר לך. אבל נניח נא את הוויכוח הזה. ותמה אני על עסקן ציבורי שכמותך, שלא הרגיש, כי בשעה ששואלים שאלה כזאת, אין נותנים תשובה בלי עיון בדבר. ואם בשביל כך באת, רק להתנצל על שנגעת שלא במתכוון בנפש הקרובה אלי, הרי אנו מוחלים לך במחילה גמורה ואין מה לדבר.

הרב : מודה אני על שגגתי ואבקש את כבודו להצילנו ולהצדיקני לפני הגראדונאטשאלניק. הלא כבודו מבקר אצלו, והוא אצל כבודו. אם לא יעמוד כבודו לימיני, אזי ח"ו יכול לפטרני ממשמרת, כי מאשימים אותי שהולכתי שולל את מנהל הגימנסיה.

הדוד : להיות פרקליט באשמה זו נקל מאוד, ואני מקבל את הטורח עלי, אבל אם תיתן לי רשות לגלות את האמת, כי באופן אחר אי אפשר כלל להצילך מעונש גמור, ובכן אמור לי בפה מלא, אם מסכים אתה לזה?

הרב : איזו אמת?

הדוד : כי אינך רב כלל – וכי אין לך שום מושג בתורתנו, ובכן אי-אפשר להאשימך, שהולכת שולל וכי היית משגה את השלטון בפתרון שאלותיו, כי לא יקרא "משגה עיוור בדרך" מי שהוא בעצמו עיוור.

הרב : הגנה כזו "אינה מושכת אחריה בריאות הגוף", אבל מה לעשות, ואין דרך אחרת טובה ממנה.

הדוד : היה נכון ובטוח, כי בדברי עם הגראדונאטשאלניק, אפליג מאוד בשבח עסקנותך והטכסיס שלך ואמון רוחך אל המלכות ושריה, רק אבאר לו, כי במקצוע דיני ישראל אין לך מושג כלל, ואבאר על פי הפתגם הצרפתי החביב עליו מאוד, כי אפילו האישה היותר יפה שבעולם איננה יכולה ליתן יותר ממה שיש לה, ואנחנו אשר בחרנו בך (וגם אני הלא הייתי לא מן האחרונים בין הבוחרים) איננו דורשים ממך כלל ליתן להעדה יותר ממה שיש לך.

הרב (בגיחוך) : בטוח אני בחלקת לשונך, כי תבדח את דעתו עד שישוב אפו מעלי, ולעת עתה, כפי ששמעתי מאחורי הפרגוד, הוא מלא עלי חימה וקצף.

וסוף דבר היה, כי עלה בידי דודי להיות קטיגור-סניגור, בשעה שהיה מסב עם שר העיר אצל השולחן הירוק, ושר העיר אשר כבר "נטו צללי ערב" ליקק את האצבעות מן הפתגם הצרפתי וחמתו שככה. אבל בכל זאת אמר, כי כדי לצאת ידי חובתו ינזוף בהרב ויודיע זאת להמפקח, כי מפני הזכויות של הרב בתורת עסקן ונתין נאמן להממשלה במשך עשרות שנים הוא מסתפק ביחס אליו בעונש הקל הזה.

ובכן, לא אירע שום רע להרב. ובנוגע להתלמיד, כלומר, אלי, נכנסתי שוב אל הגימנסיה, וכידוע גמרתי את חוק לימודי בשלום, אבל גם עלי הטילו בכל זאת עונש, אולי גם כן כדי לצאת ידי חובה, והנני רושם לזכרון את העונש אשר הוטל עלי בתפילה על שפתיי :

יהי רצון שכל העונשים הבאים עלי ועל כל ישראל לא יהיו קשים מן העונש הזה. וזהו :
במעמד כל המורים ובמעמדי קרא המנהל, כי להתלמיד מזא"ה נאסר מטעם המועצה הפדגוגית לבקר בבית התפילה בשעת העבודה...

וכדי לסיים בכי טוב, ארשום גם קוריוזה [מקרה משעשע] אחת שהיתה בי בהיותי כבר במחלקה האחרונה, כי אחד מן המורים ושמו קאסאטאקין, נשא לו אישה בהיותו כבר למעלה מארבעים או קרוב לחמישים. כל התלמידים נאספו אל בית התפילה של הגימנסיה לראות את המחזה ביום הושם כתר הזיווג על ראש מורם. וגם אני באתי אל החתונה. והנה המשגיח, ושמו פלוקידא, העומד על יד הדלת בא ואומר:

"לך אסור להיכנס!"

בערה בי אש קנאה והלכתי אל החתן בעצמו אשר ישב וחיכה לשעת כניסתו אל בית התפילה, ואמרתי לו, כי שרוי אנוכי בצער, כי לא אוכל להשתתף בשמחתו, והלז פנה אל המנהל וקיבל ממנו רשיון כהוראת שעה בשבילי להיכנס, אחרי כי בשעת החתונה אין נפילת אפיים. ובכן, עלה בידי לראות חתונה נוצרית בטרם זכיתי לסדר בעצמי קידושין על פי הפולחן העברי.

אלכסנדר השני "אוהב ישראל"

בשעה שהוכרזה המלחמה הידועה בדברי ימי רוסיה בשם "המלחמה המזרחית" – דהיינו, מלחמת הרוסים בימי אלכסנדר השני עם טורקיה – הייתי גימנזיסט בעיר קייירטש.

כידוע, היה אז בקייירטש מבצר, שנבנה במקום המבצר הסיבאסטופולי [Sevastopol], אשר נהרס במלחמת קרים בימי ניקולאי הראשון. וקודם שהתחילה המלחמה – כמדומני, כחצי שנה לפני הכרזתה, ואולי גם כשנה שלמה – בא אלכסנדר השני בכבודו ובעצמו לראות בעיניו את המבצר ולברר אם יש לסמוך עליו, כי היה החשש שאירופה תבוא לטורקיה להגן על קושטא, כמו שאירע בימי אביו, אשר גם אז החלה המלחמה בין רוסיה וטורקיה בלבד, אלא שהפוליטיקה של אנגליה גרמה להפוך מלחמת-שנים זו למלחמת אירופה ורוסיה.

לקבלת פני הקיסר נעשו, כמובן, הכנות גדולות בכל העיר, ולבסוף נתפרסם באורח רשמי בין תושבי העיר, כי הקיסר לא יבוא אל העיר עצמה, אלא יבוא בספינה אל המבצר; ובכן הוכרז, כי כל באי כוח מוסדות העיר ייסעו בספינה מיוחדת לקבל את פני הקיסר, כדי לאמת את הפתגם הישן נושן: "אין מלך בלא עם". בין המוסדות, הצריכים לנסוע לקבלת פנים, נמנתה גם הגימנסיה שלמדתי בה, שנוסדה בימי הקיסר הזה ונשאה את שמו עליה, כלומר, "הגימנסיה האלכסנדרונית בקייירטש". בערב היום ההוא אמר לנו המנהל, כי עלינו לבוא השכם בבוקר אל חוף הים, כל מחלקה ומחלקה עם המדריך שלה, ושם ניכנס אל הספינה לנסוע אל המבצר.

על פי תכונת רוחי אז היה בעיניי היום המקווה הזה לחג דתי ממש, כי בימים ההם הייתי עדיין אדוק גדול באמונתי, והמקרה העומד לפני לברך את הברכה הקבועה לראות פני המלך, היתה בעיניי מצווה גדולה, שלא כל אדם זוכה לה. ומה גם מלך רחמן כזה, אשר שמעתי עליו, שהוא נוטה חסד ליהודים.

כל הלילה לא ישנתי מרוב שמחה, כי כך עלה בגורלי, וערכתי לזקני ומורי, אשר היה אז עוד בחיים, מכתב גדול מלא רגשות שמחתי, כי ביום המחרת אזכה לראות את פני המלך הרחמן הזה ולברך עליו את הברכה "שחלק מכבודו לבשר ודם". בשמחה רבה באתי אל החוף בבוקר השכם בשעה שעדיין לא היה שם איש חוץ מן השוטרים, ובקוצר רוח ציפיתי, מתי יבואו יתר חבריי, המנהל, המורים ומדריכי המחלקות. לבסוף נקבצו כולם ובאו, ואנחנו באנו אל הספינה. אחרי עבור חצי שעה כבר היינו במבצר, והכנופיה הגדולה של כל מיני המוסדות שבעיר יצאה אל המבצר, ועל פי פקודת הקומנדנט של המבצר אשר נתמנה למפקד כל רואי פני המלך, הועמדנו שורות, שורות, ומנהלי המוסדות בראש. למשל, כל פקידי המשטרה עמדו, ושר העיר בראשם, כל פקידי בית מועצת העיר וראש העיר בראשם, וכן הלאה.

הגימנסיה, כמובן, עמדה למחלקותיה ומדריכיה בראשן, ובראש כולם עמד המנהל. בדפיקת לב שמעתי את צעדי הקיסר ההולך לקראתנו, והקומנדנט בראשו כמנהל ומפנה דרך, פניו כלפי הקיסר, וגבו כלפי העם. הקיסר יצא בפישוט ידיים ורגליים מתוך ה"רידוטים" אשר ביקר אותם, כפי הנראה, יחד עם הקומנדנט, וכאשר עבר על פני התלמידים הודיע לו הקומנדנט: "זוהי הגימנסיה האלכסנדרונית!"

* רידוט (redout) – כעין מבצור (בוונקר) המיועד להגנה מעגלית

הוא עבר על פני כל המחלקות, ושוחח עם הקומנדנט, ובעוד ששפתיי נעות ולבי בוער כאש לברך את הברכה אשר אליה ציפיתי, מתי יבוא דבר זה לידי ואקיימנו – הגיעה לאוזניי שיחה כזו, אשר הנני מעתיקה:

הקיסר: מי בנה את "הרידוטים" – העם הפראבוסלבי או הז'ידים?

הקומנדנט: קבלנים שונים היו, גם יהודים, גם נוצרים.

הקיסר: את "הרידוטים" הגרועים בנו, כפי הנראה, הז'ידים?

לשמע הדברים האלה נעתקו מפי מילים, והברכה נהפכה לקללה.

אותה שעה עמדה לפני דמות דיוקנו של ר' מוטה החזן ו"הנותן תשועה" שלו. בפחי נפש

שבתי הביתה. ובמכתבי הארוך מאתמול לזקני כתבתי:

– "ראיתי את פני הקיסר ולא בירכתיו ואת הפרטים ואת הסיבות אספר כשנתראה פנים".

וזכורני, כי קיבלתי תשובה מאת זקני בזו הלשון:

– "אין מה לספר. מקרא מלא הוא: "וחסד לאומים חטאת!"

מקדושי המהפכה

בימי ילדותי ראיתי את ניצני המהפכה הראשונים ברחוב היהודים, בעיר מולדתי מוהילוב, וזכרונם נשאר בלבי בדמות קדושים אשר לא ראיתי כמוהם אחר כך גם בעיר הבירה, שנעשתה לי כמולדת שנייה. בראשם עומד לפני עיני רוחי ר' אליעזר **צוקרמן**, מגזע משפחה מיוחסת בישראל, למדן בגפ"ת [גמרא, פירוש רש"י, תוספות], חובב הספרות העברית החדשה, שנוצרה בימים ההם. הוא למד בישיבה, כמדומני, בישיבת מוהילוב, אשר בראשה עמד הרב ר' שלמה, שזכה לשם של חיבה, "ר' שלמה'לה ראש הישיבה". ור' שלמה'לה זה היה מפליג מאד בשבחו של תלמידו אליעזר צוקרמן והיה אומר עליו, כי עתיד הוא להיות מאור גדול בעמנו. בימים ההם לא הבינותי ולא ידעתי, כמובן, כי אדם זה הוא אישיות טראגית ובלבו כבר נעשתה מהפכה פנימית, מהפכה פוליטית וסוציאלית. הוא נעשה ידיד לאכרים הרוסים, ולתקנת מצבם הכלכלי לא רק הקדיש, כי אם גם הפקיר את חייו, ובאותה שעה נשאר יהודי נאמן לעמו, וחוששני להגיד: גם לדתו. ואין ספק בעיניי, כי גם בעתות "אי-ליגליות", כאשר הושיב את עצמו במחשכים ונפרד משם משפחתו החביבה עליו ומשם אביו אשר כיבדו בחייו ובמותו, ואנוס היה לחיות בצנעה בשם בדוי – גם אז, משער אני, היה עובד את אלוהיו בהצנע ואולי היה בוכה ומתפלל במסתרים בהשתפכות הנפש. הוא היה בעל קומה ממוצעת, דל בשר ועצוב רוח והתעסק בענייני המהפכה בדחילו ורחימו, ומלאכתו שהתמחה בה היתה להדפיס פרוקלמציות [כרוזים; צורת יחיד *proclamaciya*]. לתכלית זו היה דר במרתפים, ולא רק עורך את ספרות המהפכה היה, כי אם גם מסדר האותיות, ועבודתו זו הביאה אותו להרעלת-האבץ, אשר הרבה ממסדרי אותיות חולים במחלה זו.

כשנתפרסמו בדפוס, לאחר המהפכה של שנת 1905, זכרונותיה של וִיֶרָה פִּיגֶנֶר* [Vera Figner] על חבריה בימי העבודה המהפכנית הגדולה והחשאית, הזכירה לשבח גדול את חברה העובד באמונה, צוקרמן, שהיה חי חיי גירוש בלי אוויר צח לנשימה וכמעט ברעב ובחוסר כל, כי היתה סכנה בדבר להמציא אל המרתפים מזונות, ולפעמים אי אפשר היה כלל להיכנס לשם מאימת הרודפים והמרגלים. כשהגעתי בקריאתי את סיפורי הגבורה המהפכנית הזאת למקום שבו היא מספרת, כי את כוח הסבלנות העצומה הזאת, הגופנית והרוחנית, היה צוקרמן שואף ממזמוריו שהיה קורא בשפת עבר, לא יכולתי להתאפק מדמעות. הרגשתי מה שלא יכלה להרגיש המספרת, שצוקרמן המעונה היה קורא מזמורי תהילים או פרקים מן הנביאים. הוא לא האריך ימים, וכמדומני מת ממחלת השחפת; את חייו הביא לקורבן לעתידות ארץ רוסיה.

שוב ידעתי טיפוס אחד מן המהפכנים מילדי העברים, ושמו **קאטשורין** [Качурин], כמדומני בן חייט יהודי, גם הוא, כצוקרמן, נעשה מהפכן וסוציאליסט במוהילוב עיר מולדתו. וכזה כן זה יצאו משם אל ערי המדינה להתחבר למנהלי התנועה הזאת. איזה מקום תפס קאטשורין בתנועה, אינני יודע, כי לא קראתי על אודותיו שום חומר היסטורי, אבל יודע אני, כי חלקו היה יפה מחלקו של צוקרמן. צוקרמן, כבן לאצילי ישראל, עבד בצניעות לשם שמים עבודה פחותה מכשרונותיו הגדולים, ואילו קאטשורין, פרוליטרי עברי מלידה ומבטן, פילס לו נתיב לחוץ לארץ, ושם עבד עבודה נקייה, ספרותית-מהפכנית, וכפי שסיפר לי בן עירי המנוח הד"ר הֶרְמָן זָאק

* וִיֶרָה פִּיגֶנֶר (1852 - 1942) – מהפכנית-טרוריסטית, אחת ממשתתפי רצח אלכסנדר השני. ריצתה מעל 20 שנות מאסר, לאחר שחרורה חזרה לפעילות מהפכנית. הייתה פעילה בחיי ציבור גם אחרי המהפכה.

[Герман Зак] (שחי ומת במוסקבה, וכבן עירי וכמעט בן גילי היה משוחח עמי תמיד על ניצני המהפכה בעיר מולדתנו ובעמנו), היה קאטשורין כותב מאמרים יפים מאוד והיה נודע לשם במדינת שווייץ בחוגי המהפכנים.

שוב ידעתי עוד בימי ילדותי את האחים **לֵיוֹנְטָל** [Левенталь], בני המורה העברי אשר בבית הספר מטעם הממשלה במוהילוב. אביהם, אף-על-פי שהיה מתפרנס מבית הספר, אשר החזיקה הממשלה על חשבון מס הבשר של עמנו, היה מתנהג בחירות גמורה לפי מושגי התקופה ההיא, ותושבי העיר היו מרגנים אחריו, שבביתו אוכלים טריפות ומחללים את השבת. שני בניו הצטיינו מילדותם בתורת יהודים המדברים גרמנית וצרפתית, ואחר כך נעלמו מעירנו, וסוף דבר היה, כי האחד מהם היה פרופסור מצוין באחת מערי שווייץ במקצוע ממקצועות הרפואה, והשני היה, כמדומני, אדם מלומד במקצוע הכלכלה הפוליטית; שניהם היו מהפכנים.

שוב ידעתי, בהיותי כבר נער מתלמידי הגימנסיה אשר בקייטש, את המהפכן המפורסם **ז'יליאבוב** [Желябов].* הוא היה בן אציל רוסי אחד מערי הדרום, ומצד אמו היה בן מיילדת מבנות האכרים, ולפי שנולד מנישואין אזרחיים, שלא על פי חוקי הכנסייה הנוצרית, נשא עליו את שם משפחת אמו וזיכה אותו בפרסום היסטורי. הוא גמר כבר את הגימנסיה, בשעה שאני הייתי תלמיד המחלקה השישית. כי האיש הוא עסקן פוליטי ומהפכן – לא ידעתי כלל, אבל ידעתי, כי הוא בעל כשרונות גדולים וכי גמר את הגימנסיה בהצטיינות גדולה ושמו נרשם לזכרון על לוח הזהב אשר בגימנסיה.

פעם אחת טייל על שפת הים, וגם אני טיילתי שם, ובידי היה איזה ספר. הוא ראה איזה תלמיד מטייל לבדו, בלי לזכור נערות ואיזה ספר בידו, ונתן עיניו בי ושאלני, באיזו מחלקה אני לומד, ומה אני קורא. ולאט לאט הקסימני בחזותו המושכת את הלב ובמדברו הנאוה, וגיליתי לפניו כמעט את כל לבי, את דרך החינוך הִיִּפּוֹלִי-תלמודי שקיבלתי והיאך נכנסתי אל הגימנסיה, וכן הלאה. על שאלתו, המוצא אני סיפוק בגימנסיה, במוריה ובסדריה, אמרתי לו, כי אין לי שום סיפוק-רוח מבית הספר הזה, ובייחוד מאת מוריו, העומדים לפי דעתי במדרגה פחותה בהתפתחותם, ובייחוד במוסריותם, ממלמדי החדרים, מלבד שניים מהם, היוצאים מן הכלל, וגם אלה הטובים נראים בעיניי כבעלי צורה מדומדמת, שקשה מאד לעמוד על אופיים.

– האמנם מצאת איזה תוכן פנימי במלמדי החדרים העבריים? – שאלני ז'יליאבוב.

– כן, הם מלאים תוכן, בעלי שיטה מקפת וברורה, אם כי לקויה בידיעות חד-צדדיות, אבל כל אחד מהם, על כל פנים המלמדים שלי, היו מומחים כל אחד במקצועו, בלי שום אונאת עצמם ואונאת אחרים, ופה אני רואה כי המורה, המלמד את הלשון היוונית, אינו יודע אותה כלל, ומה שגרוע עוד יותר, אינו אוהב אותה כלל, וכדומה. ואילו המלמדים שלי אהבו כל אחד ואחד את המקצוע שלו אהבה רומנטית ממש ומוכנים היו למסור את נפשם על ענייני לימודם. כאן אני רואה, כי המורה נוקם ונוטר לאלה התלמידים, שאינם עושים חיל בלימודים, רושמים להם סימני קלון, מזלזלים בהם, והמורה הוא מעין תליין, כביכול, העושה שפטים בתלמידיו, ואת המלמדים ראיתי להפך משתתפים בצערם של התלמידים הנחשלים וגם בשעת כעסם עליהם ניכרים היו סימני צער, כצער של נוטע בשעה שנטיעותיו אינן צומחות כראוי.

* אנדריי ז'ליבוב (1851–1881) היה המארגן הראשי של רצח אלכסנדר השני. נתפס והוצא להורג בתליה.

– דבר זה מעניין מאוד, אמר ז'יליאבוב, והארתך מוצאת חן בעיניי מאוד, אם כי אינני יודע, אם הצדק איתך בעצם העניין, כלומר, אם באמת המלמדים היהודיים הם כל כך אידיאליים, כמו שאתה מצייר אותם. אולי היו לך מלמדים היוצאים מן הכלל, אבל הביקורת שלך על מורי הגימנסיה היא כל כך נכונה ואמיתית, עד שאי אפשר שלא להאמין להשקפתך על המלמדים העברים.

מאותה שעה ואילך הייתי משתדל לטייל בשעה שז'יליאבוב היה מטייל, והוא היה מתייחס אלי תמיד בתשומת לב והיה נכנס איתי בדברים על עניינים שונים, והעיקר על המאמרים החדשים של שְׂצִ'דְרִין [Щедрин], שהיו מתפרסמים בירחון "כתבי המולדת", ועל הדרמות החדשות של אוֹסְטְרוֹבְסְקִי [Островский], שגם הן היו נדפסות כמעט בכל חוברת של ירחון זה.

פעם אחת שאלני על אחד ממאמריו של שְׂצִ'דְרִין, איני נזכר עכשיו על איזה מהם, וחיוויתי את דעתי בהתלהבות גדולה ומסרתי את התוכן בסגנוני אני ובהדגשת הביטויים של שְׂצִ'דְרִין אשר תפסו אותי בלבי, וסיימתי את דבריי בזו הלשון:

– "שְׂצִ'דְרִין הוא נביא לרוסים, במלוא מובן המילה!"

לשמע דברים אלה גיחך ז'יליאבוב בגיחוכו הנעים ושיניו הלבנות נראו מבין שפתיו ושאלני: – אתה מדבר על הרוסים, כמו שמדברים על עם נוכרי, כלום אתה אינך רוסי, הלא גם אתה יליד רוסיה? ומדוע אתה מכנה אותו בשם נביא, כלום יודע אתה מראש, כי כל מה שהוא מתנבא על רוסיה עתיד להתקיים?

השיבותי, עד כמה שיכולתי אותה שעה, על ראשון ראשון ועל אחרון אחרון; על השאלה הראשונה: עברי אנוכי על פי חינוכי ועל פי השקפותיי ואפילו על פי סגנוני, ובשביל כך השתמשתי במילת "נביא", כי איש שכל דבריו הם אמת וצדק ייקרא בפי העברים נביא.

– זהו מעניין, אמר כמשע את דבריי, איך איך, כל מי שמדבר אמת וצדק ייקרא נביא?

– כן, כך הוא על פי מושגי היהודים.

– המתאים דבר זה גם למושגי היהודים יושבי הקרנות?

– גם בין תגרני היהודים יש שאדם שנתבדה ונאחז, או נתפס לדברי כזב ושקר, משיב

בנוסח כזה:

כלום נביא אני, שאהיה אסור בשקר?

– פתגם זה מעניין מאד, אמר ז'יליאבוב, אני לא אשכחנו, אבל ברר נא לי, מדוע אינך חושב

את עצמך לבן רוסיה, הלא אתה מדבר היטב רוסית וקורא בהבנה את כתבי סופריה הגדולים?

– מפני שאי אפשר לו לבן לקרוא לאם, השוללת את זכויותיו, בשם אם, ואף אם אם ממש

אומרת וחוזרת ואומרת לו לילד זה, הקורא לה "אמא", כי טעות היא בידו, יחדל לא רק לקרוא לה "אמא", כי אם גם לחשוב אותה לאמו.

– תשובה זו היא מקורית, אמר איש שיחי, ועם זה כל-כך פשוטה. אבל כלום אינך מבין,

כי זהו רק פרי העריצות השוררת במדינה, ואם ישתנו פני הדברים, תקרא האם האכזרייה בעצמה את כל ילדיה בשם בנים.

– אני אינני מאמין בזה. מן ההיסטוריה של עם ישראל אני יודע ברור, כי כמה וכמה סדרי

המדינה נשתנו לטובה, ואילו היחס אל היהודים אחד הוא בלי שום שינויים.

– ובכן, אתה צריך להיות מִיִּזְנְטְרוֹפִּיס [мизантроп] ביחס לכל העולם כולו, אחרי שכולם

מתייחסים לדעתך בשנאה אל עם ישראל.

– אני לא אוכל להיות שונא הבריות, כי לא עשיתי להם שום רע, ודרך הבריות הוא, שמי שעשה עוול לזולתו, לא רק שאינו מסתפק ברעה שגרם לו, אלא הוא גם מוסיף לשנוא אותו בעד הרשעה שלו, כמי שנושא עליו את חותם הזדון של רודפיהם.

– א, א, א, אמר ז'יליאבוב, זוהי פילוסופיה, ויש לעיין, אם לא נמצא רעיון כזה בספרי שופנהאואר [Schopenhauer].

– אם נמצא דבר זה בספרי שופנהאואר, אינני יודע, אבל בספרי חכמי ישראל נמצאו רעיונות כאלה או מעין אלה, והראיה הטובה ביותר לאמיתת הרעיון הזה הוא עם ישראל בעצמו, אשר בלבו אין שנאה כזו, כאותה השנאה שיש בלבבות רודפיו ומעניו ביחס אליו. כל התליינים שונאים את חלליהם ואינם יכולים לראות בלי כעס ובוז אפילו את גופות קורבנותיהם; כל אדם שונא את מזכיר עונו.

עוד כמה פעמים נפגשתי עם ז'יליאבוב, ואחר כך נעלמו עקבותיו ולא יספתי לראותו עוד. רק בשנת 1881 קראתי בעתונים את פרטי משפטו, ואת אשר נגזר עליו על השתתפותו בענייני הטרור בכלל, ובהריגת אלכסנדר השני בפרט. אחרי אשר נידונו לתלייה ז'יליאבוב ופֶירוֹבְּסְקָאָא [Perovskaya] ויתר המשתתפים במעשה הי"ח במארס, ונתפרסם בעתונים כי כבר נתלו, ואני אז תלמיד המחלקה האחרונה בגימנסיה, הזמינו את כל התלמידים אל אולם החגיגות של הגימנסיה לכל מחלקותיהם יחד עם מוריהם ומחנכיהם. המנהל עלה על הבמה וקרא באוזניו את פרטי העונש שהוטל על ז'יליאבוב, אשר עטה קלון על הגימנסיה שלמד בה, בשולחו יד במשיח אלוקים, במלך הרחמן אלכסנדר השני, אשר שחרר את האכרים, בעוד שהוא עצמו, הרוצח ז'יליאבוב, הוא מבני האכרים.

כמה נורא הדבר – הוסיף והסביר המנהל – כי מזרע האכרים עצמם קם רוצח אשר לא נח ולא שקט עד שהומת הקיסר. ואם כי הוא עצמו נאסר כשלושה ימים קודם הרצח, בכל זאת לא ידע בושת להודות, כי הוא אח ורע, מדריך ושותף לכל מעשי ההתנקשות בקיסר הצדיק הזה, וכי גם בסידור הרצח האחרון השתתף, עד שנשללה ממנו האפשרות להשתתף בו. בידו האחת קיבל את חסדי הקיסר ואת השכלתו בגימנסיה, אשר כוננו על ידי הקיסר ואשר קרא את שמו עליה (הגימנסיה בקיירטש היתה נקראת "אלכסנדרונית", על שם הקיסר הנהרג), ובידו השנייה הכין כלי מוות כדי להעביר מן העולם את איש חסדו ומיטיבו, איש חסדם של כל העמים, יושבי ארץ רוסיה, אשר חסו בצל חסדו של אדון המדינה, שנרצח לעינינו ברחובות עיר הבירה שלו. ועל כן – סיים הדירקטור בדברים נמרצים – החליט הוועד הפדגוגי לקיים על החרפה הזו את הציווי "יימח שמו וזכרו ונימח זכורו מלהזכירו".

ומיד ניגש אחד השמשים ומחה את שמו של ז'יליאבוב מן הטבלה של זהב, שנרשם בה כאחד המצוינים מן התלמידים שגמרו את חוק לימודם בגימנסיה.

למחזה הזה זלגו עיני דמעות, ודמעות אלה, כפי הנראה, לא נעלמו מעיני המנהל, ואחרי שנשתיימה הצֶרְמוֹנִיָה [טקס церемония] הזאת, והנאספים נתפזרו, הוזמנתי לחדר המנהל ביחידות. המנהל שאלני:

– מדוע הורדת דמעות על אדם רשע כזה, הלא דבר זה יוכל להזיק לך ולהשחית את כל חיידך?

סיפרתי לו בתמימות על הפגישות, שהיו לי עם זה האיש ועל שיחותינו והוספתי, כי מעולם לא שיערתי, כי אדם כזה עלול להרוג נפש וכי קשה לי לראות אדם, שהצטיין כל כך בלימודיו עד שנרשם באותיות של זהב כראשון ומיוחד שגמר את לימודיו בגימנסיה בהצטיינות יתרה מיום

שנפתחה, ועכשיו נמחה שמו על מעשיו שעשה אחר כך, ולא רק נתלה ואינו עוד בחיים אלא עכשיו נמחה גם שמו, שנרשם בשעתו כשהיה עוד נקי מעוון.

עצביי החלשים נזדעזעו ולא יכולתי להתאפק מבכי.

– תהא תמימותך כפרתך, אמר המנהל, אבל עצה טובה אשמיעך, שתהיה זהיר מאוד בהשתתפות לא רק במעשיהם של אלו, כי אם גם בצערם. המרחם עליהם עתיד ליתן את הדין, כי כל חפצם ומגמתם הוא להרוס את מדינת רוסיה ולהחריבה עד היסוד. כשבאתי בימים בא לידי לקרוא על כמה משפטים, אשר הנימוק להאשמת החשודים במינות מדינית היה השתתפות עם הפושעים הפוליטיים, והשתתפות זו היתה דיה להטיל עונש קשה על הנאשם, ואף אם השתתפותו בצערם של אחרים היתה רק בבחינת שב ואל תעשה.

תשובה כהלכה

נפש אחת מישראל עולה על זכרוני, הראויה שיעשו לה אזכרה מפני טראגיותה. האיש אשר עליו ידובר הניח לספרותנו ספר אחד, אשר אם לא יטעני זכרוני, היה נקרא בשם: "פראקטישער לעהרבוך דער רוסישער שפראך", כתוב אידית.

המחבר היה רע וחבר הילדות להינריסֶטֶן הידוע בספרותנו, אליהו אֶוֶרְשָׁאנְסְקִי [Оршанский] ז"ל, הנודע במאמריו ובתשובותיו למחרפי עמנו. את פרטי הביוגרפיה של צאצקין [Щакин], הוא בעל הספר הנ"ל, אינני יודע, חוץ מדבר זה שהוא גמר את הפקולטה הבלשנית (באיזו אוניברסיטה – גם כן איני יודע). הוא הצטיין מאד בחכמת הבלשנות, וכאשר חפצו להניחו באוניברסיטה וליתן לו פרופסורה בתנאי הידוע, עיכב בידו אורשאנסקי מלעשות את הדבר הרע הזה, וכל ימי חיי אורשאנסקי היה צאצקין מתפרנס מהוראות שעה בבתי עשירים שבערי הדרום, אשר דברי אורשאנסקי היו להם כדברי האורים והתומים. ועל סמך זה נשא לו צאצקין אישה שילדה לו בנים, ופרנסתו של האי גברא היתה אם לא ברווח, הרי על כל פנים בכבוד.

והנה אחרי מות אורשאנסקי, וצאצקין היה כבר כבן ארבעים ויותר, מטופל באישה רפת כוח ובבנים הרבה, והשפעתו של אורשאנסקי כבר עברה מן העולם, והמדופלמים העברים, המתפרנסים מהוראות שעה, נתרבו, היה צאצקין הולך הלוך ודל, עד שנתרושש לגמרי, שינה את מקומו כדי לשנות את מזלו, ובא לעיר קיירטש.

זה היה בימי לימודי בגימנסיה הקיירטשית. צאצקין ביקש לו איזה משרה בקהילה העברית שם, ויש אומרים, כי חפץ להיבחר לרב מטעם הממשלה. אבל למשרה זו לא היה מסוגל כלל, מפני חסרון טמפרמנט עסקי ומפני עם-הארציותו הבולטת, ומשרה אחרת להחיות את נפשו לא מצא לו – אז נעתר לבקשת המנהל של הגימנסיה לקבל עליו משרת מורה הלשון הרוסית וספרותה בגימנסיה של קיירטש, ולתכלית זו התנצר בבית-היראה שבבניין הגימנסיה, הוא בית-היראה אשר בשבילו גורשתי באחרית ימי לימודי מהגימנסיה, והקב"ה הקדים רפואה למכה ותחת הנפש הישראלית המגורשת לאחר זמן, המציא לשם נפש אחת מישראל לצמיתות, והיתה היא תמורת.

המחזה הנורא, אשר ראו בעיניהם כל המורים וכל התלמידים – איך נטבל בבית-היראה הקטן הזה אדם שעברו עליו רוב שנותיו, והמטביל היה הַפְּרוֹטוֹיִיִּי [כומר בכיר] אלכסנדר ברשאדסקי הידוע, והמורה הנטבל נקרא על שם אביו הרוחני בוריס אלכסנדרוביץ' – המחזה הזה הוא שגרם שכל התלמידים, בלי הבדל דת ולאום, התייחסו אל המורה החדש הזה, אשר מינוהו עליהם למחרת יום הטבילה, ברגשי בוז מן השעה הראשונה. וכדי למלא את הכוס היה טיפוס ומראהו החיצוני "יהדותי" יותר מדי, ואשתו היתה ממש טיפוס של היהודיות הליטאיות, השנואות גם בלאו הכי על בני הדרום.

עוד חסרון "יהדותי" היה בו, כי היה בעל עצבים חלשים, והצטיין בפחד מפני הכלבים, והיו מקרים שהתלמידים והתלמידות עמדו בשורה לראות את צאצקין המורה עומד ברחוב ומפחד לעבור ממדרכה למדרכה מפני איזה כלב גדול או קטן. והיה האיש לשיחה בפי הבריות. וגם ניכר היה בו, כי הוא מצטער מהחליפין הדתיים שלו. ומי זה יגיד לנו? אולי חברו מגיבורי ישראל, אורשאנסקי שלחם בעטו להגן על עמו ולתבוע את זכויותיו, בא אליו במחזה או

* התנאי הידוע – התנצרות

בחלום לחנוק אותו? אם כה ואם כה היה צאצקין זה תמיד עצוב רוח, ומראהו היה כמראה מת מתנועע. טיפוס מעונה כזה לא ראיתי מעודי בין החיים המתהלכים, רק גוססים כאלה ראיתי. ובכל זאת, כשהיה יושב אל הקתדרה להטיף לפני התלמידים את שיעוריו, היה כאיש המדבר מתוך האש. ידיעותיו היו עמוקות ורחבות, הסברו היה נפלא, עד שהיו שיעוריו נקלטים באותה שעה במוחות התלמידים ולא היו זקוקים לחזור עליהם כלל ולהכין את עצמם לתשובות, כי אחרי השיעור היה הוא עצמו מסכם את לקחו בצורת שאלות ותשובות. ולדוגמה היה מסיים כך :

– ובכן, אם תתעורר שאלה פלונית, אזי על פי מה שדיברנו, התשובה צריכה להיות כך וכך. ...

יודע אני, על כל פנים, כי שיעוריו בלשון הסלאבית, אשר שמעתי מפיו רק שנה אחת, שגורים על פי עד היום הזה. אומן נפלא היה במומחיות ההוראה, וכל כוחות נפשו היו כלולים במילה: "ללמד". אבל האקצנט היהודי שלו הוא שהרגהו, והתלמידים הרוסים התעללו בו, אם כי חבריו המורים התייחסו אליו בכבוד, כמו שמתייחסים אל אדם מעולה ובעל כשרונות. ובכל זאת, גם בעיניהם היה שפל משום שנטבל בפניהם, ומפני האמירות שהיה אומר להם איך מסתלק הוא מאמונת אבותיו ומהלימודים התלמודיים, שחברו אורשאנסקי הגן עליהם בחירוף נפש. לכלי מבטא של השובבים בין התלמידים הרוסים נבחר, כמובן, היותר נחשל שבהם, ודומני, ששמו היה קוגאייִוֹסְקִי [Кугаевский], שלא הצליח בלימודיו כלל, והיה מתחפש לפני מוריו כמגמגם. החוליגאן הזה בחר לו אופן מיוחד למרר את חיי מורו זה. לתכלית זה היה משתמש בגמגומו המזויף. למשל, היה קם בהכנעה ופונה אל מורו במילים כאלה :

בֹּרִיס [Борис] ... (ואחרי רגעים אחדים) "אַלְפֶסְנֶדְרוֹבִיץ" [Александрович]!
ואלמלא היה צאצקין עצוב-רוח ובעל עצבים מרוגזים גם בלאו הכי ולא היה משים לב אל ההפסקה הזאת, אולי היה קוגאייִוֹסְקִי מפסיק את שובבותו זאת. אבל, מכיוון שצאצקין היה מתרגז ומאיים עליו, כי ירשום לו ציון "אחד" על פי סדרי הנהגתו, היו כל התלמידים צוחקים בקול, וקוגאייִוֹסְקִי מוסיף ומקנטרו :

– בעד מה? ... בוריס ... – והיה ממשיך את ההפסקה בין "בוריס" ל"אלכסנדרוביץ".
ועוד יתרה עשה, כי בשעה שהיו התלמידים והתלמידות משוטטים בגן הטיול שעל שפת הים – גם המורים היו מטיילים שם, הם ונשיהם, ומכירהם ומכירותיהם – היה קוגאייִוֹסְקִי מעמיד עצמו בשורה כחייל בפני גנרל וצועק בקול לעיני כל הקהל, העומד כבר הכן לראות את המחזה הזה :

– שלום, בוריס!
וכשהיה צאצקין קרוב אליו היה מסיים :
– אלכסנדרוביץ!
קשה מאוד לצייר את שפיכות הדמים הזאת, ובכל זאת לא גורש קוגאייִוֹסְקִי מן הגימנסיה בשביל מעשיו אלה.

עברו חדשים וקוגאייִוֹסְקִי עומד על משמרתו למצוץ את דמי מורו, צאצקין, ומדי יום ביומו היתה הפתיחה בצורה של שאלת תם, לאמור :
– בוריס ... (ואחרי רגעים אחדים) אלכסנדרוביץ!

ובכל פעם היה צאצקין יוצא מן הכלים ורושם את הציון "אחד" [גירוע ביותר!] בהרֶוֹפְרִיקָה [משבצת pyбpика] של הנהגת תלמידו החצוף. שניהם עבדו את עבודתם בהתמדה ובכל פעם היה

קוגאיייוסקי בעיני חבריו כשחקן נפלא וצאצקין היה הולך ומתבזה עם הציון "אחד" שלו, וכולנו היינו מתפללים, איך לא יצאה נשמתו ב"אחד".*

והנה אחרי חודשים אחדים החליף צאצקין את שיטתו. ממלחמת המגן עבר למלחמת-תנופה, ובחר לו דרך משונה מאד: לא הניח שום הזדמנות להראות ולהדגיש בעקיפין כי הוא רוסי גמור. כפי הנראה חשב, כי בזה יוציא מלבם של הקוגאיייוסקים את עוון יהדותו מלידה. קשה מאד לזכור עכשיו, אחרי עבור זמן רב, את כל תחבולותיו בנדון זה, אבל לאט לאט נקעה ממנו נפש תלמידיו היהודים, ובזה הורע מזלו עוד יותר, שכן נאבדו מגיניו האחרונים. כי עד כה, בשעה שהרוסים היו חולקים כבוד לקוגאיייוסקי על תעלוליו, היו היהודים, אחרי השתתפות בצחוק הכללי, מחוסר יכולת להתאפק, מדברים בכל זאת על לבו של קוגאיייוסקי, כי כן לא ייעשה ביחס למורה, ומה גם לאיש שהתנצר ובתורת נוצרי היה צריך לחזק אותו באמונתו החדשה.

ופעם אחת, כאשר לא יכולנו עוד לראות את עינוי "אחינו העברי" בידי תלמיד בלתי הגון כקוגאיייוסקי, מילאו כל החברים את ידי לדבר דברי מוסר באוזני קוגאיייוסקי במסיבת כל התלמידים והתלמידות של שתי הגימנסיות ונאמתי נאום לפי כשרוני והשגותיי אז, אשר, כפי הנראה, היה מוצלח, ותוכנו היה כי כאן כפר קוגאיייוסקי במצוות אהבת הגר, וכי היהודים לא היו נוהגים כך עם הגרים שהיו מקבלים את דתם. ובייחוד אסור איסור גמור להקניט אותו בדברים, ואיימתי על קוגאיייוסקי כי במעלליו אלה יביא לידי כך, ששום יהודי לא יאבה לקבל את הדת הנוצרית. ותוצאות הוויכוח הזה היה כי אחת מתלמידות הגימנסיה, אשר קוגאיייוסקי היה חוזר אחריה, אמרה לו בפירוש, כי אם לא יעזוב את דרכו תחדל מלדבר איתו. והיו ימים אשר קוגאיייוסקי כמעט נשתתק. ובכל זאת סיפרו לנו, כי בימי חגי ישראל, בשעה שהיהודים לא היו בהגימנסיה, היה חוזר לסורו ומקבל ציונים "אחדים" חדשים נוסף על הראשונים, ובנוסף שלו היה שואל פתרונים מאת מורהו:

– מדוע אתה רודף אותי?

ובכל פעם היה הוגה את "בוריס" בהוספת המילה "אלכסנדרוביץ", אחרי שכבר נשכחה המילה הראשונה מלבות השומעים.

כך נמשכו הדברים עוד חודשים אחדים ולא שפר חלקו של היהודי-הנוצרי האומלל. ויהי היום וצאצקין נכנס אל המחלקה להורות את שיעורו, וקוגאיייוסקי קם. אז צעק צאצקין בקול:

– דום, או לא תיראה ולא תימצא בחדר הזה!

למשמע הדברים האלה חרד קוגאיייוסקי חרדה גדולה:

– מדוע זה?... ולא הספיק להוציא את המילה "בוריס" – אחזהו צאצקין בעורפו וגירשהו.

והלז עמד מאחורי הדלת כנזוף, ומשם היה נובח ככלב:

– מדוע זה, בוריס?... ואחרי הפסקה: אלכסנדרוביץ.

עד שנשמע קולו בחדר הסמוך, אשר בו הורה המנהל בעצמו את שיעורו, ויצא המנהל מן החדר לראות, מי הוא המפריע, וראה את קוגאיייוסקי עומד ונובח בלשון כזו. תכף ציווה לגרשו מן הגימנסיה הביתה, עד שיחליט הוועד הפדגוגי מה לעשות בו.

המפקח נכנס אל חדרו של צאצקין ובישרהו בשורה טובה, כי על פי פקודת המנהל גורש קוגאיייוסקי.

– לחלוטין? – שאלת צאצקין.

* ראה תלמוד בבלי, ברכות דף ס"א ע"ב.

– לעת עתה באופן זמני – ענה המפקח – ויוכל היות, כי יצא דינו גם לחלוטין.
מאז הרגיש צאצקין את עצמו כבריאה חדשה והחל לעלעל ביומן המחלקה כדי לברר, מי
בא ומי לא בא, ועשה ציונים לאלה שלא באו, מה שלא היה עושה לגמרי עד כה, כי עד עתה היה
נרדף, ואין דרכם של נרדפים לרדוף, אבל מכיוון שנעשה רודף, עבר מקוגאיווסקי אל שאר תלמידיו.
והנה בסוף הרשימה נרשם שם תלמיד חדש, קולקין, אשר עבר מן הגימנסיה שבטִיפִּליס
[Тифлис, ныне – Тбилиси] אל הגימנסיה שבקירטש, ואז שאל צאצקין:

– קולקין בא?

הלז עמד על רגליו ואמר:

– הנני!

הסתכל בו צאצקין ואמר:

– אתה "ווליקורוס" [רוסי великорос]!?

– כן – אמר התלמיד.

– זה מובן – אמר המורה – כי כל שמות המשפחה המסיימים ב"ין" הם של
"ווליקורוסים".

שאלה זו העלתה את חמת כל התלמידים היהודים, ואחרי כלות השיעור החליטו לאסוף
את כל התלמידים היהודים אשר בכל המחלקות ולהחליט באיזו צורה לנזוף בו, בהמשומד הנבזה
הזה, המתכחש לעמו בעת אשר אין לו מהלכים כלל בשום בית, מלבד בתי ישראל.

האספה היתה אחרי עבור שני ימים בבית הגביר דוד בן אליעזר ברודסקי, אחד מראשי
העדה, עסקניה ועשיריה, כי בימים ההם היתה הפִּלוֹטוֹקְרָטִיָה עומדת בראש כל מוסדות ישראל.
ברודסקי זה היה מיהודי גליציה, שהתיישבו בעיר קירטש לרגלי עסקיהם והיה מיקירי
העיר, נכבד בעיני היהודים ובעיני הנוצרים, וביתו היה בית-ועד לחגי מסכות, אשר השתתפו בהם
כמעט כל בני-עלייה מבין העמים השונים היושבים בקירטש, הם נשיהם, בניהם ובנותיהם. שם היו
ריקודים ומוסיקה. בביתו היו מבקרים כל פקידי העיר, החל ממושל העיר עד מנהל הגימנסיה.
קיצורו של דבר: זה היה אחד ה"סאלונים" שבעיר. ואם כי בביתו לא התנהגו בכשרות, בכל זאת
היו גם היהודים הנאמנים לדתם מבקרים אצלו (כמובן בלי הנאה מפת-בגו) מפני עסקנותו ומפני
ידיעותיו בספרות ישראל העתיקה והחדשה במקצת, ומפני הזכות שהיתה לו, שזכה להיות
מתלמידיו של הד"ר יצחק ערטור, בעל "הצופה לבית ישראל". בין חברינו היה אחד מבניו של
ברודסקי והוא סיפר באוזני אביו את הנהגתו של צאצקין. האב אמר לבנו:

האולם הגדול שלי הוא לפניך ולפני חבריך להתיישב בדבר הגדול הזה, בתנאי שירשו גם לי
להשתתף, כזקן ורגיל באספת הצעירים.

בחרו בי להרצות את כל עניין צאצקין מן השעה הראשונה, וציירתי את הליכותיו של
קוגאיווסקי, והצחוק הכללי הפריעני פעם בפעם להמשיך את דבריי, וכאשר הגיע הדבר להמאורע
האחרון על דבר ההמצאה הפילולוגית של צאצקין בנוגע לשמות המשפחה המסיימים ב"ין" –
התמרמרו כל התלמידים מן המחלקות הגבוהות וכינוהו בשם "פאדליעץ אי סקאטינא" (מנוול
ובהמה גסה) והחלו לחבר נוסחאות איך להשיב לו על דבריו אלה בשם כל התלמידים היהודים
שבגימנסיה זו.

והנה כל הנוסחאות לא מצאו חן בעיני דוד לאזארוביץ, באומרו, כי צריך נוסח כזה, שיוכל
להמליץ עליו בפני כל הפקידים והוועד הפדגוגי של הגימנסיה וזה יגרום, לפי דעתו, התפטרות

צאצקין ממשרתו בגימנסיה זו, ויותר אין אנו רשאים לגרום לו נזק. ומשום כך יש להיזהר שלא יהיה בתשובה אפילו צל של חציפות.

הצעתי לחבר רשימה קצרה מכל שמות משפחה של יהודים המסתיימים ב"ין" ולקוראה באוזני צאצקין כשאלת תלמידים לרבים. על זה ענה דוד לאזארוביץ, כי במקום תורה שם חכמה, וכל כך הגן על הנוסח שלי עד שנתקבל. ובתור בעל הנוסח הצעתי כי הקורא יהיה בנו של ברודסקי. ראשית משום שהוא מן האריסטוקרטיה שבעיר ולא ייגעו בו לרעה, בעוד שאם הקורא יהיה אחד מדלת העם או אפילו מן הבינונים, יתאמצו המורים להטיל עליו עונש ולהסתיר את כל הדבר. ושנית, בנו של ברודסקי היתה לו נטייה לפילולוגיה בעודו על ספסל הגימנסיה. ושלישית, אם יתפרסם הדבר כי דברים אלה יצאו מברודסקי, יהיה העניין הזה לשיחה בפי הבריות בה"סאלונים" הגבוהים. ורביעית, יציאתו של צאצקין מגימנסיה זו לגימנסיה אחרת חושב אני להצלת נפשות ממש בנוגע למשפחתו של צאצקין, כי לעיר אחרת יבוא כפנים חדשות, וכל קורותיו לא ייזכרו. ואם מגמתו היא התפטרותו מכאן, הרי אפשר הדבר בלי פרסום גדול, והפרסום רישומו יהיה ניכר רק אם יצא הדבר מן החוגים היהודיים שיש להם יחס עם החוגים הנוצריים, ומלבד בעל הבית הזה אין איש כזה.

כל הנימוקים האלה הפיקו רצון מברודסקי האב, וחפצו הנעלם כי בנו יצא להגן על עמו הכריע את הכף לטובת ההחלטה הזאת. ובכן נמסר הדבר לברודסקי הבן. הקיצוניים שבין החברים ניסו להגן על נוסח של בוז וחרפה בסגנון אחר לגמרי, אבל ברוב דעות נתקבל הנוסח הענוותני.

כאשר הגיע יום השיעור של צאצקין, עמד התלמיד ברודסקי על רגליו ופנה אל המורה בקידה אריסטוקרטית על פי הנוסח המעודן ביותר, כפי שהתחנך אצל הגופי־נוֹרִים הצרפתיים שלו, ואמר לו כדברים האלה:

— אדוני המורה! הלא ידוע לכבודו, כי יש לי נטייה והכשרה על פי חינוכי לשקוד על לימודי הפילולוגיה באוניברסיטה, וכפי שידוע לכול, כוחו וגבורתו של אדוני הוא במקצוע זה, כי נוסף על השיעורים המועילים שזכינו לשמוע מפיו זה כשנה, ידוע לנו שמו גם מקדמת דנא, בייחוד היהודים, על פי עדותו הנאמנה של חברו הגדול היהודי אורשאנסקי, הנני שומע תמיד בעיון כל הגה היוצא מפיו. והנה בשיעורו הקודם, ביחס אל חברנו החדש "קולקין" הורה לנו מר, כי בדרך כלל כל שמות המשפחה המסתיימים ב"ין" הם מבני רוסיה הגדולה. חקרתי ודרשתי בנוגע לשאלה זו מפי כל חברי היהודים המתלמדים בגימנסיה זו, וביניהם יהודים הבקיאים בשמות המשפחה של בני עמם, ונולד אצלי ספק גדול, אם נכונה היא החלטתו של אדוני. כי אם נסכים לה, נוכרח לבוא לידי מסקנה, כי שמות המשפחה: חנקין, ציפקין, חייקין, ריבקין, שמולקין וצאצקין הם מזרע בני רוסיה הגדולה. אני מבקש ביאור בנוגע לשאלה זו.

חיזור כמת עמד צאצקין, וכל התלמידים הרוסים מילאו את פיהם צחוק ופנו אל ברודסקי בקריאה:

— אֵי דא, ברודסקי! יישר כוחך, ברודסקי!
דברי ברודסקי הממו את צאצקין וכרגעים אחדים עמד כאילם ואחרי אשר שבה רוחו אליו, אמר:

— את התשובה תקבל מאת הוועד הפדגוגי.
— אם זאת היא התשובה – אמר ברודסקי – אין לי עוד מה לדבר, ואת תשובתו זאת אפרסם לדעת הקהל.

צאצקין הפסיק את שיעורו ויצא מן המחלקה.

אחרי עבור ימים אחדים החלה החקירה, שהשתתף בה המנהל בעצמו. כל התלמידים השיבו פה אחד, כל אחד בפני עצמו, על הדברים כמו שהיו. ועל השאלה שנכפלה כמה פעמים, אם לא הרגישו בהטון של ברודסקי איזה לעג, אם לא נראו על פניו אותות גיחוך, היתה תשובת כולנו, כי ברודסקי התנהג בכל נימוסי הכבוד, כתלמיד העומד לפני רבו, וכי צאצקין נעשה חיוור והיה כמו אילם במשך רבע שעה ואחר כך הביע את תשובתו. ועל זה השיב ברודסקי מה שהשיב.

האם בהתמרמרות השיב את תשובתו? – שאל הדירקטור.

– לא בהתמרמרות, כי אם בקול של נעלב.

כל דברינו נרשמו בפרוטוקול, וקודם שנגמרה החקירה כבר היתה כל העיר כמרקחת, ולא היתה קרן זווית בכל העיר, בלי הבדל לאום ודת בכל החוגים, ואפילו בשווקים וברחובות שלא היו אלו לאלו שואלים ואלו לאלו ממללים :

– השמעתם את עניין צאצקין וברודסקי?

וסוף דבר היה כי צאצקין ובני ביתו עזבו את העיר, כי נתמנה למורה בגימנסיה אחרת.

ברח דודי*

זה היה בשנת 1882 (תרמ"ב), אחרי הפוגרומים הראשונים, ואני אז בקיירטש, תלמיד המחלקה האחרונה בגימנסיה. בוקר אחד יוצא אני ממעוני ללכת אל הגימנסיה, ותיק הספרים בידי, והנה לפני שני הרבנים הדתיים, ר' וואלף אהרן ור' שלמה (ראה פרק "היהודים והמלחמות", ב'), ואומרים כי באו בכוונה מיוחדת לדבר עמי בעניין חשוב הנוגע לכלל ישראל.

– חבל – אמרתי – כי אי אפשר לי לאחר את המועד.

– כן – ענו הם – נמסור לך את ה"מגילת ספר" שקיבלנו, ואתה חשוב בדבר ותודיענו, כי אל עקרים אנחנו יושבים פה, ואין עמנו איש לדבר. ואם מצריך הדבר ישוב הדעת, אזי נבוא אל בית דודך, מקום המשומר מן המזיקים, כי במעוננו יש לחשוש שמא מביטים אחרינו, כי סוף סוף, סגנים מאושרים אנחנו להרב מטעם הממשלה, ומי יודע, מה בלבה של מלכות?

קיבלתי מהם את הגליונות והלכתי את הגימנסיה, ולבי בל עמי, כי תפוש הייתי ברעיונותי והיה לבי נוקפני, שמא קרה איזה אסון חדש לבני ישראל תושבי הדרום.

באתי אל הגימנסיה, ואחרי השיעור הראשון הודעתי להמנהל, כי חש אני בראשי ולא אוכל עוד לשהות עד כלות כל השיעורים.

הוא הזמיני אל חדר מיוחד, אל הרופא המיוחד, שהיה יושב יום יום שעות אחדות בגימנסיה עצמה. כי היה מקרה, שתלמיד אחד גווע בשבתו על ספסל התלמידים. את פרטי המאורע הזה אינני זוכר, אבל זוכר אני כי היה קשה. ובשביל כך הנהיג המנהל שימורים של רופא, והוא משמר האומר לו כבוד. וכפי הנראה, לא היה רודף אחרי הכבוד, שכן פגם קצת את מפעלו הטוב הזה, בהשתמשו ברופא זה כמבקר וחוקר דין בנוגע לכל תלמיד ומורה, שהתאונן על איזו חולשה.

ובכן, עמדתי כמתחילה לביקורת הרופא דזיאמלבו. הלז בדק את הדופק שלי ואמר:

– "לא גופך צריך בדיקה, אלא רוחך. כפי הנראה, יש לך איזה עניין מרגיז, ולי תוכל לספר בהתגלות מה קרה אותך?"

סיפרתי לו בכל תום הנוער שלי את כל העניין, כי לא אוכל לשקוט עד שאקרא את הגליונות אשר נמסרו לידי על ידי הרבנים.

– טוב! אמר הרופא – שב נא פה וקרא, שהרי לא הוגבל לי זמן לבדיקה, והיה אם תרגיעך הקריאה, תשוב לשמוע את הלימודים, ואם לאו, אגיד למנהל, כי זקוק אתה למנוחה.

ישבתי על יד החלון והוא ישב על יד השולחן. הוא קרא בעתונים צרפתיים, כפי שאני זוכר, ואני – גליונות כתובים עברית.

והנה היה זה מכתב-חוזר מאגודה הנקראת בשם "מזכרת משה", ועליו חתום הסופר שפ"ר, ותוכנו – קול קורא לכל בני ישראל, ובייחוד לצעיריו, לייסד אגודות לעלות לארץ-ישראל, מפני חמת המציק, ובדרך אגב מסופר שם: חברת תלמידים מבתי הספר הגבוהים, אשר התאגדו לאגודה תחת השם "ביל"וי" (כלומר: בית יעקב לכו ונלכה) יצאו מן האוניברסיטה והלכו לארץ ישראל. ובכן, על כל הצעירים להשתתף בתנועה זו, לעזור על ידם באמצעים חומריים או רוחניים, או להתחבר אליהם. ובמליצות המושכות את הלב, לקוחות מכתבי הקודש ומספרי התלמוד, מעורר קול-קורא זה להשתתף בתנועה החדשה לשם יישוב ארץ ישראל ולאסוף כספים לשלחם לאגודת "מזכרת משה", הנקראת על שם הרב הצדיק והמליץ יושר לעם ישראל רבנו משה מונטיפיורי, יאריך ה' ימיו.

* "ברח דודי ודמה לך לצבי או לעפר האילים על הרי בשמים" (שיר השירים ח: י"ד)

כאשר כיליתי את קריאתו, שאלני הרופא :

– האם הביאו לך בשורות טובות?

– הביאו לי ידיעות טובות וחשובות על דבר תנועה חדשה בישראל.

– תנועה חדשה?! – שאל הרופא בחשד.

– כן – אמרתי לו.

– אינני מייעץ לך להשתתף בתנועות, כי כל התנועות ברוסיה מובילות אל התליות, ואם חפץ אתה, ספר לי מה טיבה של תנועה זו.

סיפרתי לו את הכל, והוא אמר בניחותא, כי תנועה כזאת, הקשורה בשם מונטיפיורי איננה מן המובילות אל התליות, אבל לתפיסה בבית דודך (לדודי היה בית אשר השכיר אותו לממשלה לבית האסורים) עם חלונות של ברזל לזמן ארוך או קצר, יכולה להביא גם תנועה כזו על פי סדר המדינה. ובכל זאת אם לא יפריעך עניין זה מלימודיך, הייתי אומר לך, כי צריך אתה להשתתף בתנועה זו על פי מהותך.

– ומה דעת אדוני, הצריך אני לשוב לשמוע את שיעור הלימודים?

– כבר אי אפשר הדבר, לא מצדך, כי אם מצדי, כי נמשכה ישיבתנו יותר מדי. אגיד למנהל, ואתה שוב לביתך.

שבתי הביתה, בדרך סרתי אל הרבנים ואמרתי להם, כי יש לכנס אספה קטנה מן השרידים היחידים שישנם בעיר הזאת, העלולים להתעניין בדבר הזה, ואני מבקש את עזרתם למלא את הרשימה העולה על דעתי.

הרב ר' שלמה רשם ראשונה את בנו הבכור, אשר היה מזכיר אצל הנוטריון היהודי סמואלסון. הראיתי לו את הרשימה של התלמידים והתלמידות שערכתי, והוא מחק כמה שמות, בלי שום הסבר מדוע ולמה, ממש כמו שהקטיגור והסניגור מוחקים בדממה את השופטים המושבעים, שאינם רצויים להם. (כידוע, יש גם להקטיגור, וגם להסניגור רשות למחוק לא יותר משני אנשים).

וכפי שהעיר היתה קטנה ובן הרב היה מעורב עם הבריות הבאים יום יום אל בית הנוטריון, מסרתי לו את עניין ההזמנה על פי הרשימה, והוא התעסק בזה בשקידה רבה. ובאותו ערב כבר היתה אספה הראשונה, אשר כל חבריה, חוץ מבן הרב, לא ידעו קרוא עברית, והוכרחתי לתרגם להם את הכתב, והנני רושם לזכרון את הד קולם של בני האספה הראשונה לשם יישוב ארץ ישראל בעיר של מתבוללים כקירטש.

עלמה אחת, שהיתה מן הראשונות שלמדה את חכמת הרפואה בפטרבורג ושבאה לעיר מולדתה קירטש לימי החופש, אמרה, כפי הנראה, על פי המומחיות שבחרה לה להיות פסיכיאטרית, כי בלי שום ספק כל התנועה הזאת נושאת עליה חותם של טירוף-הדעת, כי אם ברוסיה, במקום שיש סופרים גדולים כטורג'ניב [Тургеньев] וטולק'טוי [Толстой], כדוסטויב'סקי [Достоевский] ושא'דרין [Щедрин], ועל כולם משורר כניק'ראסוב [Некрасов], היה מקום לפרעות בריש גלי בעצם היום – הרי בטורקיה הפראית על אחת כמה וכמה, ואין מה לדבר מזה. ובני "ביל"וי" אלה, סופם להיות שנוררים, תלמידים שלא שימשו כל צורכם, אשר יהיה בידם שטר-חוב על כל העולם העברי כולו לזונם ולפרנס, ויהיו מן הצועקים ואינם נענים, כי טרפו נפשם בכפם.

ועל זה ענתה תלמידה אחת של הגימנסיה :

– אני מוחה נגד הדברים הקשים כלפי בני "ביל"י, אשר שמו את נפשם בכפם וחשו לגאולת עמם, לשוב לארץ אבותיהם, להיות עם ככל העמים יושבים על אדמתם.

הסטודנטית לחכמת הרפואה: "איזו "אדמתם"? שראו אותה בחלום?! על אדמתם, כלומר, על אותה האדמה שישבו בני ישראל, באיזו שנה – אין איש ממנו יודע, חוץ ממר מרקוב (בנו של הרב) ומזא"ה".

אני: "כיצד, אין איש יודע?! כל העולם כולו יודע, וכל ההיסטוריונים יודעים, כל היהודים הנאורים בוודאי יודעים, והיהודים הזקנים גם כן יודעים מגדולם ועד קטנם".

וכדי להרעשה ולהכלימה הוצאתי מכיסי לוח ותרגמתי מן העמוד הראשון את כל הכרונולוגיה העברית, אשר בה נזכרה התחלת הגלות השנייה.

– אבל אמי איננה יודעת.

– להפך – עניתי – אמך ודאי יודעת, כי ראיתי בידה לוח בעברי-טייטש.

לקול דבריי התעורר גימנזיסט אחד (הוא היה בן חייט) ואמר:

– נעזוב את הוויכוח הזה ונעסוק, כדרך כל היהודים בשעה שנולד להם בן או בת, והם מתחילים לחשוב באיזה שם לקרוא להאורח החדש.

– השם צריך להיות עברי! – אמרתי אני.

– בוודאי, עברי! – אמר הלז – אבל עליכם לתרגם לנו את השם על מנת שנדע לאיזו חברה אנו שייכים.

מנהל האסיפה היה הבכור שבינינו, בן הרב, והוא נאם נאום קצר, אשר בו הסביר, כי השם צריך להדגיש, כי הננו נמלטים מארץ הדמים, כמו שנמלטים מבית משוגעים או מפני חיות יער, כי מה יש לקוות מעם, אשר גם הסופרים הגדולים, אשר הסטודנטית לרפואה שבאה נקבה אותם בשם, לא שינו את טבעו ומזגו אפילו במקצת ולא הכניסו בו אפילו רגש קל של בן אדם הראוי להיקרא בשם זה? ובכן, מציע אני, לקרוא את אגודתנו בשם "ברח דודי", וביאר להם את הפסוק ב"שיר השירים" ותרגם את המילים והסביר, כי הלא עם ישראל הוא דודנו האהוב לנו, ואנחנו קוראים לו לברוח ולהימלט על נפשו, על נפש עולליו העטופים ברעב ונתונים לביזה.

אז קמה גימנזיסטית אחת ואמרה, כי איננה מתפעלת כלל, לא מן החידוד הזה ולא מן הפסוק, אבל היא מסכימה כי שם זה יפה מאד, כי בוודאי תתרבה אגודתנו ותעשה חיל ותתפרסם בקהל הרוסים, ואז יקראו אותנו בשם המצלצל מאד ברוסית: "ברח-דודי"סטים".

– אזי אמרה הסטודנטית הנ"ל – הרי יאסרנו תכך, כי ממשלה פראית כממשלתנו תחרוז את השם "ברח-דודי"סטים" עם השם "דיקֶבְרִיסְטִים" ותבלבל את העבר עם ההווה ולא תיתן לנו לעבוד שום עבודה בטרם ניגש אליה.

הגימנזיסטית אל הסטודנטית: ובכל זאת, לו קראנו לעצמנו בשם "טֶשְׁטֶיטְסִים" [משורש

רוסי "צ'רט" – чертисты] – כי עתה הסכמת גם את, והשם הזה היה לפי דעתך הולם אותנו.

נשמעו קולות אחדים: "ברח-דודי"סטים!", "ברח-דודי"סטים!" זהו שם יפה.

אני: השם הזה לא רק שאיננו הולם, אלא גם מעורר צחוק, ותמה אני על הסטודנטית, שאינה מסכמת לשם הזה, כי לפי שיטתה היא, שבני "ביל"י הם משוגעים, היה השם הזה כמסייע לה. ומה לאנשים הבאים לבנות את חורבות ארצם, היושבים בדמעות על הארץ ביום המקובל לאבל האומה, מה להם ולשם מצלצל בשפת רוסיה, אשר העמידה לנו פרעות בישראל!?

הסטודנטית האופוזיציונית מפתיעה אותי:

– על איזה יום אתה מדבר, שבני ישראל יושבים לארץ ומורידים דמעות? רק בשעה שהם נוהגים אבלות על איזה מת הם נוהגים ככה, זאת ראיתי כמה פעמים בבתי ישראל, ויום כזה, אשר כל בני ישראל יושבים לארץ – אינני יודעת.

נרתחתי :

– ואם אינך יודעת, מה בכך?! אבל כל עם ישראל יודע, ואפילו ילד קטן יגיד לך, כי ביום הזה נשרף בית מקדשנו...

– הוא הדבר שאמרתי – שישעה אותי שוב – כי סימני שגעון יש בזה. לכמה וכמה אומות מעשים בכל יום, שיישרף איזה בית מבתי מקדשיהם, וכלום נשמע דבר כזה, כי ישב עם שלם לארץ ויבכה את השרפה הזאת!?

– כן דיברת – אמרתי – לשום עם לא קרה אסון כזה, כי נשרף בית מקדשו שממנו יצאה אורה לכל העולם, שהיה הולך בחושך ולא הגיע עד קרסולינו במוסריות, ומאז נשרף גם כבודנו ונעשינו הפקר, ואת אינך חשה ומרגשת. הייתכן, כי תהיה לאיזה עם סטודנטית, שאינה יודעת כלל מאסון אומתה ומכל הקורות אותה, הלא על הופעה כזו לבד יש לישב לארץ ולהוריד דמעות.

היא התאמצה לשעניי שוב באיזו תשובה, אבל כבר נשמעו קולות מפי תלמידים ותלמידות :
– אצל כל אומה ולשון מוציאים אנשים כאלה מן החברה. גם אנחנו איננו יודעים את קורות ישראל ואמונתו, אבל בכל זאת את האסון הכללי שלנו מרגישים אנו בכל יום, בכל עת ובכל שעה.

לקול הדברים האלה עזבה הסטודנטית את אספתנו, כי, כפי הנראה, יראה מאד מפני ההצעה להוציאה מן החברה.

האספה נמשכה, ואני הצעתי לקרוא לחברה שם, אשר יכיל בקרבו תשובה על השאלה שהוצגה על הפרק על ידי המכתב החוזר, והלא השאלה היא פשוטה :
מי הוא האיש מאתנו החפץ לעלות לא"י או לשאוף לזה או להיות במסייע את ידי אלה שכבר החליטו לעשות כדבר הזה!?

הצעתי נתקבלה פה אחד, ואז פנה אלי היושב-ראש וישאלני :

– אולי תמצא בעצמך שם הכולל בתוכו את השאלה הזאת, אשר לשם פתרונה נתאגדנו? חשבתי מעט ואמרתי :

– אולי נשתמש בהעבר שלנו, מתקופה הדומה לשלנו, ונקרא שם לאגודתנו באותה השאלה הישנה נושנת : "מי בכם ויעל"?

היו"ר : לא קיוויתי לשם מוצלח כזה. – וביאר לפני הצעירים את הדברים ואת התקופה ואת תוצאותיה, וכי הדברים האלה יצאו מפי כורש מלך פרס ונכתבו בכתבי הקודש. אחרי ויכוחים שונים, והעיקר בדבר קיצור השם בכדי שנקל יהיה לבטא אותו ברוסית, ואחרי ההצעה של היו"ר לקצר אותו במבטא "מב"ו" בראשי תיבות, נתקבל השם.

ולמחרת היום ההוא כבר הביא מרקוב, כאיש השייך להנטריון הקיירטשי, חותם שהספיק להכין בין לילה, ועליו היו כתובות המילים "מי בכם ויעל" ובמסגרות : (מב"ו), ועברנו לחבר תקנון ולברר לנו את סעיפי העבודה. ובלכתי ברחוב באותו יום פגשתי את הסטודנטית האופוזיציונית, והיא שאלה אותי, אם נתקבל השם? ואמרתי לה, כי נתקבל.

– איזה שם? – שאלה.

– מב"ו!

– מה הוא זה?

– כדי להבין אותו, צריך לדעת את קורות ישראל ושפתו.
– ובני "מב"ו" – שאלה – יודעים אותם?
– אם גם לא ידעו, כבר משתוקקים הם לדעת, "והחפץ לדעת הוא כבר חצי הידיעה", אמרו חכמי ישראל.

היא נתכרכמה מעט ושאלה :

– האם הרגיש מי ביציאתי מן האספה?
– לא! שום איש לא הרגיש ביציאתך, כמו שלא הרגיש את ישיבתך באספה זו.
– את תשובתך העוקצנית הזאת לא אסלח לך לעולם!
סוף דבר היה, כי נולדה אגודה חדשה בישראל בשם "מב"ו" עוד לפני ל"ט שנים, עוד בטרם החלה תקופת ה"ראשי-תיבות" בכל עצם תקופה, ועם כל זה, עוד בראשית התנועה הארצישראלית כבר היו שתי אגודות בעלי ראשי-תיבות : "ביל"ו" ו"מב"ו".

באגודה זו השתתפתי רק חודשים אחדים, מפני שהגיעו בינתיים ימי בחינות הסיום וקיבלתי את תעודת הבגרות ושבתי לעיר מולדתי ומשם יצאתי למוסקבה להיכנס לאוניברסיטה, וכמוני, כן גם יתר התלמידים נתפזרו לאט לאט, איש איש לעיר האוניברסיטה אשר נתקבל שם, והחבילה נתפרדה מאליה. אבל מן הפעולות של זמן קיומה הקצר מן הראוי לציין, כי החלו ללמוד שפת עבר בשקידה, החלו לאסוף נדבות ל"מזכרת משה", החזיקו בידי ה"ראזסוויט" ["Paccbet"] הרוזנפלדי, הרבו לו חותמים ואפילו ראו להכניס אָפֶסְמֶפֶלֶר [עותק] אחד אל בית המקרא העירוני, אשר נוסד מטעם ראש העיר, על פי החלטה מיוחדת של מועצת העיר. גם שכרו בחשאי אנשים עניים מאומות שונות להיות מוכנים להגן על היהודים, אם תבוא להקת היחפים לפרוע בהם פרעות, ועיקר מלאכתם של אלה היה להיות שומרים בלילה ולסובב עד יד בתי ישראל.

ונעימים לי בייחוד הנימוקים של הגדוד המיוחד במינו הזה, כי מצדדיו אמרו, כי אין זה עניין מגוחך כלל – כי הלא עם גדול כהאנגלים משתמש בחיילים שכירים להגן על ארצו. וכדי שלא לקפח שכר שאיפה נאה מצד צעירים, שכמעט יום אחד לפני כן היו מתבוללים בני מתבוללים, אמרתי לשים זכרון בספר גם לצד הילדותי שבדבר הזה. ועד היום הזה לא אוכל לשכוח, עד כמה היתה תקיפה דעתם, ועד כמה היו זהירים לבלי לגלות את המסתורין שלהם אפילו לאבותיהם ולחבריהם לבית ספר, שלא נלוו אל אגודתנו.

ועכשיו, לעת זקנה, כשאני רושם את זכרונותי אלה, בשעה שעם ישראל טובע בים של דם ושומע יום יום מפי אלפי אנשים המייעצים איש לרעו בסגנון "ברח, דודי", ואחרים בוחרים בייסוד גדודי הגנה וחושבים זאת לאידיאל רם ונישא – מתחרט אני על שפסלתי את השם "ברח, דודי" וחושב מחשבות זרות, כי מי יודע, אולי, לו היתה שיטת "מב"ו" הולכת ומתפתחת, ובכל עיר ועיר מישראל היו גדודים שכירים כאלה מן המוכן ובחשאי, אולי היו חסרים הרבה עלים שותתי דם מקורות בני ישראל, במשך ארבעים השנים האחרונות.

אבל הכל תלוי במזל. ומה שהיה הוא, כי "ביל"ו" זכתה לשם ו"מב"ו" – רק לקרן זוית בספר זכרונות, אם כי היתה הראשונה בעיר מולדתה, אשר לא נשאה אפילו פני אשה חכמנית וסטודנטית, ששאלה שאלת פרעה בשעתו : "מי ה' ומי המה בני ישראל?". ומי יודע, אולי התחלה פעוטה זו היא שגרמה כי ברבות הימים נטלה גם העיר קיירטש חלק גדול בין ערי הדרום בתנועה הציונית; אף על פי שאיש לא זכר את "מב"ו", כמו שאין שום אדם זוכר את שם המיילדת אשר בה השתמשה אמו בעת חבלתו, אלא שהמיילדת בעצמה זוכרת היטב את כל הילדים אשר בעזרתה יצאו לאוויר העולם לישא ולסבול את עמל החיים וללחום על קיומם והשתלמותם.

משומרים למוות*

בהיותי תלמיד במחלקה השביעית של הגימנסיה, התחלתי לרקוק דם. הרופאים שאלוני לבריאות משפחתי וסיפרתי להם, כי אבי מת בהיותו בן עשרים וחמש ממחלת השחפת החטופה וכי גם אמי מתה במחלה זו בהיותה בת ל"א, אם כי נשאה אחר פטירת אבי לאיש אחר וילדה לו בן ושתי בנות. אבל בלידתה האחרונה, הרביעית מזווגה השני, מתה מקדחת הלידה, והרופאים אמרו, כי השחפת הכרונית היא שקרבה את קצה. גם אחת מדודותי, אחות אמי הצעירה, מתה בהיותה בת כ"ה, אחרי לידתה הראשונה, אבל עוד בימי הריונה סבלה ממחלת השחפת הנמהרה. סיפורי אלה, אחרי בדיקת הריאה שלי, כמובן, הביאו את הרופאים לידי החלטה, כי "גר אנכי בארץ הזאת", ויעצוני קודם כל לצאת מן הגימנסיה.

וכי רוצה אתה למוות דווקא כבעל תעודת בגרות?

אבל אני עמדתי על דעתי, כי בשום אופן לא אצא מן הגימנסיה, כי איני רוצה להיות במצב מגוחך של אדם המחכה לבוא המוות, ומוטב למוות בשעה שתגיע השעה מלחיות חיי שוטה. ובכן, לא היתה לרופאים ברירה, אלא לכתוב לי סמי מרפא שונים להקל על מכאובי, ולגימנסיה הייתי בא יום יום, חוץ מאותם הימים שהמחלה היתה גוברת כל כך עד שמוכרח הייתי להפוך משכבי בחלי. ובמצב כזה, כלומר ברקיקת דם מזמן לזמן ובלימוד של הפסקות, עברה עלי שנה אקדמית שלימה ועברתי למחלקה השמינית, ושוב שבועות וחדשים של גניחת דם, שוב רופאים ורפואות, ושוב דרישת הרופאים שאעזוב את הגימנסיה ואעסוק רק בקריאת ספרים קלים, ושוב סרוב שלי. כי לו, למשל, אמרו לי הרופאים, כי בעוד יום או יומים אמות, אז, כמובן, לא הייתי מטריח את עצמי ללכת אל הגימנסיה כדי שתצא נשמתו בלימוד זה, אבל הרי גם הרופאים בעצמם אינם יודעים מתי יבוא קצי. הסכימו לי הרופאים, ואף על פי כן טענו כי העסק בלימודים, בשעה שהבריאות לקויה, יקרב בלי שום ספק את הקץ.

– ומה בכך? – אמרתי – אם תקרב, תקרב. לוא אמרתם להיפך, כי רפואתי המוחלטת תלויה בזה שאחדל מלהתעסק בלימודים, הייתי מוכרח לבחור אם להיות בור חי או תלמיד חכם מת, אבל מכיוון שאין בכחכם לרפאותני רפואה שלמה, למה אחסר נפשי מטובה?
במצב כזה גמרתי את חוק לימודי בגימנסיה קיבלתי את תעודת הבגרות, ואז החל ישוב הדעת ביני ובין רופאי לאיזו עיר אוניברסיטאית עלי לנסוע מפני האקלים. כל הרופאים אמרו פה אחד, כי על דבר הלימוד באוניברסיטה אין מה לחשוב כלל. ושוב – אותם הנימוקים. אך אני לא נכנעתי, עד שנאותו לי ואמרו:

כמובן, העיר אודיסה [Odessa], שכן עיר מדיצינית היא, כי מי יודע, אולי חפץ אתה גם להיות רופא?

אמרתי להם, כי לפי מצב בריאותי קשה יהיה לי להיות רופא ועל כן החלטתי להכנס אל הפקולטה היורידית [למשפטים juridic], ופקולטה כזו הלא ישנה בעיר אודיסה.

ולאחר יומים ערכתי מכתב בקשה אל האוניברסיטה הנובורסיסקית אשר באודיסה והלכתי אל בית הדואר לשלוח את המכתב. ובעודני עומד שם בתור, ראני הרב המו"צ ר' שלמה ושאלני לשלומי. סיפרתי לו את כל המוצאות אותי וכי הנה שולח אני את הבקשה לאודיסה.

* **משומרים למוות** – "נפשי ליי משומרים לבוקר שומרים לבוקר" (תהלים ק"ל: ו). רש"י: **נפשי ליי משומרים לבוקר** – הנני מן המצפים לגאולה. **שומרים לבוקר** – מצפים וחוזרים ומצפים, קץ אחר קץ.

– אל תשלח! – אמר אלי הרב – עוד צריך בזה ישוב הדעת, כלומר, לא על עצם השאלה, אם להמשיך את הלימודים או לא, כי בזה צדקת וישר כחך, כי נכנסו בלבך דברי חז"ל: אפילו חרב חדה מונחת על צוארו של אדם אל ימנע עצמו מן הרחמים, אבל אודיסה אינה מוצאת חן בעיני, ולא רק בתורת רב, השונא את הסביבה החפשית של העיר הזאת, כי אם גם פשוט בתורת אדם, החס על בריאותך, מוצא אנכי, כי האקלים של העיר הזאת, השוכנת לחוף ימים ורוחות בלתי מצויות תדירות שם, יקרבו ח"ו את קצך. הלא גם קיירטש לחוף ימים תשכון, ואתה באת לגור בה בהיותך בריא, אולם דווקא פה התקררת ונחלית. ואם כי אינני רופא, מרגיש אני כי כשם שאין קטיגור נעשה סניגור, כך אין אקלים שכבר הזיק לחולה יוכל להבריאו. ובכן, עצתי, כי תדחה את משלוח הניירות לימים אחדים ותשאל בעצת הרופא הזקן היווני חדז'ופולי. ואף על פי שעכשיו כבר איננו מקבל חולים, כי נבחר לשר העיר, בכל זאת אם תביא לו פתקא מדודך, שהוא בידידות עמו מקדמת דנא, בוודאי יקבלך ויתן לך עצה הגונה.

שמעתי בקול הרב ודיברתי עם דודי, וגם הוא הסכים לדעת הרב ונתן לי מכתב לחדז'ופולי. הלז קבלני, תהה על קנקני הגופני, שמע את כל ספורי על דבר תולדות ימי חיי והתאבקותי עם הרופאים, וכו'... ולאחר שעם כל ליברליותו לא ניקה מאבק שנאת אומתו לאומתי, אמר לי כדברים האלה:

– אינני מבין, מדוע תפנה לרופאים, אם אינך שומע בקולם? בפעם הראשונה בימי חיי רואה אני איש יהודי הלומד חכמה לשמה, ואני חשבתי תמיד כי היהודים כל מה שהם עושים, רק לשם איזו תכלית הם עושים.

– אדוני הרופא, טעות היא בידך – עניתי לו – על פי רוב כל מעשי היהודים נעשים בלי שום תכלית. תמיד הם כשכורים, מושפעים מאיזה רעיון הלוקח את לבם ואינם מתחשבים כלל אם תביא עבודתם איזו תועלת ממשית להם ולעצמם או לעמם. ובנוגע לחכמות ומדעים, כמדומני, כי איש לא יכחיש, שכמעט כל היהודים אוהבים אותם בלי שום חשבון פרטי.

– גם דעתי נוטה עתה לחשוב כך – ענה איש שיחי – יוכל היות, כי טעיתי בהשקפתי על היהודים, אבל סוף סוף, איני יודע, מה אתה רוצה לשמוע מפי אחרי שכבר החלטת ללמוד גם אם חולה אתה, ואין ספק שחולה אתה; פרוצס [תהליך process] של שחפת יש בריאה, וצריך אתה לעסוק בריפוי ובשמירה מעולה. אמרתי לו:

באתי לשמוע את חוות דעתך בנוגע למקום לימודי.

– לפי דעתי, עליך לבחור בעיר מוסקבה, שאקלימה צפוני, תדירי. על דבר פטרבורג אין מה לחשוב, כי אקלימה קטלני; על דבר אודיסה גם כן אין מה לחשוב, אחרי שחלית בקיירטש, והאקלים של שתי הערים הללו חד הוא, וגם האקלים של חארקוב איננו מתאים, לפי דעתי, לבריאותך ובכן, או קיוב או מוסקבה. וכמדומני, כי למוסקבה משפט הבכורה, מפני טיב הפרופסורים שלה.

– כן אעשה – אמרתי.

– ובכן – אמר הרופא – אתן לך מכתב אל אחד הרופאים שבמוסקבה, אשר יפקח על מהלך בריאותך ויוכל להיות, כי כאשר יגיעו ימי הקור בטרם תמות ויהיה לך תיאבון גדול לאכילה ואמצעים חמריים לאכול לשובע מדי שעתיים, אז איננו מן הנמנעות, כי הפרוצס יפסק ואולי תרפא לגמרי. כי בשום אופן לא אוכל להסכים, כי המחלה באה לך בירושה מאבותיך, כי בשעה שנולדת לא היה אביך חולה כלל ואמך בוודאי לא היתה חולה, כי אולי נתדבקה לה המחלה באחרית ימי חיי

אביך ; – ובכן, לאביך היתה נטיה להתקררות, וכאשר נתקרה, והרופאים לא השכילו לרפאותו בעוד מועד, חלה בשחפת נמהרה, וגם אתה התקררת בעירנו מפני רוחות הים. ובכן, חושב אני, כי מוסקבה היא העיר היחידה, שבה אפשר לקוות אולי יעלה בידך ללמוד ולהיות חולה כאחד. עוד זאת צריך אני להוסיף, כי אנשים שכמותך, הממאנים להתפשר עם המוות עלולים להתרפא יותר ממוגי-הלב היראים מפני המוות. ולו היה המוות בעל חי, הייתי אומר, כי דרך סוסים לו וכזה כן זה מפילים ארצה את המתירא מהם.

וכדי לבדח את דעתי, סיפר לי היווני הזה עובדות מחיי הסוסים, שבשעה שהרוכב עליהם הוא פחדן, הרי הם משליכים אותו לארץ תיכף ומיד, ולהפך, אם מרגישים הם, כי הוא אמיץ לב, הרי הם מנהלים אותו לאט-לאט וכמו משתעבדים לו. ומי יודע, אמר בהלצה, שמא המוות המנוול והאכזר הזה איננו, אלא מין סוס, העושה שפטים רק במי שאימתו עליו.

ובכן, על פי עצת הרופא, שלחתי את כל ניירותי להאוניברסיטה המוסקבאית. ובימים ההם (זה היה בשנת 1882) עוד לא היו חוקים מגבילים בנוגע לקבלת תלמידים יהודים אל האוניברסיטאות, ואחרי שבועיים קיבלתי תשובה מהאוניברסיטה, כי ארשם בין תלמידי מחלקת המשפטים בתנאי שאשלח תעודה חדשה מאיזה רופא, כי הרכבתי לי אבעבועות במשך חמש השנים האחרונות. שלחתי גם את התעודה הזאת קיבלתי תשובה, כי הלימודים יחלו בחדש ספטמבר. אמרתי להשתמש בחדשי הקיץ, אשר נשארו עד ימי הלימודים, ונסעתי לעיר מוהילוב להתראות עם זקני ומורי. בשווי לעיר מולדתי פסקה ממני ריקת הדם, רק פליטת הליחות והמצב הקדחתני עוד לא סרו לגמרי. בצום גדליה עזבתי את עיר מולדתי ונסעתי למוסקבה. וממש ביום בואי העיר רצתי אל האוניברסיטה היותר מהוללה שבין האוניברסיטאות שבמדינת רוסיה. זכורני, כי רושם גדול עשתה עלי מצבת לומנוסוב ואמרתי בלבי, כי מהי כל מחלתי ביחס אל המניעות הגדולות שהיו ללומנוסוב בשעתו על דרכו להשתלם במדעים, עד אשר עלתה בידו ליסד את האוניברסיטה הזאת הראשונה במדינה בזמן ובמעלה.* ושוב היה לי רגש של נצחון ביחס אל הרופאים, אשר יעצוני להיות משומרים למוות ונזכרתי בדבר חדז'ופולי והשתמשתי בסגנונו ואמרתי בלבי: "אנצח את הסוס הזה ששמו המוות".

החילותי לשמוע בלימודים ברחימו ובשקידה גדולה, הפרופסורים המצוינים, אשר היו בימים ההם, צדו את נפשי, וכל אחד ואחד במקצוע שלו היה לי באמת למורה ומדריך. וביחוד עשו עלי רושם הפרופ' קליוצ'בסקי [V. Klyuchevsky], ההיסטוריון המצוין, והפרופ' צ'ופרוב [A.I. Chuprov], המומחה בלימודי הכלכלה הפוליטית.

עבר עלי חודש ימים בלי ראית דם, בלי קדחת ובלי מכאובים. אך פתאום, כאשר החלו ימי הסתיו המוסקבאי, והגשם ירד על הארץ יום-יום התחלתי שוב לרקוק דם. פניתי אל הרופא, אשר היה בידי מכתב אליו מאת חדז'ופולי, ושמו היה קאספארי, כמדומני, גם כן יווני. הוא שמח מאד לשמוע מפי על שלום חברו, ומפני חיבתו לחדז'ופולי עכבני קרוב לשלש שעות בחדרו, בלי לפנות אל החולים המחכים לו. וכאשר יצאתי מחדרו, הביטו עלי המחכים העיפים בעין רעה. קאספארי הרבה לחקור בכל פרטי חיי אבותי, והשיבותי לו מה שהשיבותי. ולו היו אז דברי נרשמים בספר, כי

* מיכאיל לומנוסוב (1765–1811) היה משורר, מדען ומדקדק רוסי. בן לדייג עני, בגיל 19 עבר ברגל כ-1200 ק"מ מכפר מולדתו למוסקבה לצורך לימודים; נאלץ לזייף מסמכים כדי להתקבל ללימודים (התקבלו בני אצילים בלבד); במשך כמה שנים למד מתוך עוני משווע הגובל ברעב. תרם תרומה משמעותית למדעי הטבע, ארגן מחדש את האקדמיה למדעים של רוסיה, הקים במוסקבה את האוניברסיטה הנושאת את שמו.

אז היה בידי מן המוכן חלק גדול מהאבטוביוגרפיה שלי. הרופא נתפעל מאומץ לבי לבקר את הגימנסיה עד תומה במצב חולני כזה ויאמר לי:

– עם חולה כזה יש להרופא סיכויים הרבה להלחם עם השחפת החצופה, ויתן לי רשימה ארוכה בכתב איך להתנהג גם ביום וגם בלילה בכל מיני המקרים וההרגשות במצב בריאותי ויכתוב לי סמי מרפא ויאמר, כי ממילא מובן, כי אם ארגיש את עצמי חסר אוניס לגמרי, אז צריך לעשות הפסקה בביקור האוניברסיטה עד שאחליף כח ואין בזה שום חרפה של אימת המוות, כי אפילו הגבורים היותר גדולים משתמשים לפעמים בנסיגה לאחר כדי להחליף כח להלחם עם השונא. אמרתי תודה להרופא וסיפרתי באזניו את פתגם התלמוד, כי מותר לחלל את השבת לצורך רפואת החולה וכי התלמודיים ביטאו את התכסיס הזה במלות כאלו: "מוטב לחלל עליו שבת, כדי שיקיים הרבה שבתות".

– לא ידעתי כלל, כי בתלמוד יש אפוא ימים יפים כאלה – אמר הרופא.
– כיצד – אמרתי לו – האם לא שמע מר את המימרה היפה שלהם שנתפרסמה בכל העולם כולו: "השבת מסורה לכם ולא אתם לה".

את האפוריזם הזה בוודאי שמעתי – אמר הרופא – אבל הוא איננו פתגם הם, כי אם פתגמו של ישו הנוצרי.

– וישו הנוצרי – אמרתי – הלא היה תלמידם, ואם נמצא פתגם גם בדברי הרב, גם בדברי התלמיד, במי תולים אותו, אם לא בהרב?

– כן, – אמר איש שיחי – אבל תלמיד זה היה חולק על רבותיו.
– ומה בכך? – אמרתי לו – אם היה חולק עליהם, האם בשביל כך חדלו מהיות רבותיו?
– רואה אנכי – אמר – כי אתה יהודי אדוק ודרך עמך לך.
– באיזה מובן? – שאלתי.
– באמונה חזקה בחיים.
– אינני יודע, אם יש לי אמונה חזקה בחיים, אבל **במוות** אין לי שום אמונה.
– ובכן, מכבד אתה את הרופאים – אמר – הלא כל מלאכתנו היא לעזור להחיים ולהמשיכם.

– כן – אמרתי – באותה מידה שהרופאים עוזרים להמשיך את החיים אני מכבד אותם מאד, אבל בשעה שהם יועצים להיות משומרים למוות, אני מתקצף עליהם מאד.
– הצדק אתך ואקוה כי נתראה בחיים.

מאז נעשיתי לאחד הפאציניטים החביבים של קאספארי ובכל פעם שכבדה עלי יד מחלתי הייתי פונה אליו בשאלה, איך "להכעיס את המות". בטוי זה מצא חן בעיניו מאד וכאשר הייתי בא, היה קורא לי לשלום במלות:

"הבה נתחכמה איך להכעיס את המות".

ככה הייתי עסוק בלימודים ובמלחמה במחלתי עד שהגיעו ימות החורף ואני עודני חי. בבוקר אחד, כאשר ישבתי על ספסל השומעים לשמוע את שיעורי האנציקלופדיה המשפטית, ירד פתאום שלג והרגשתי רעב גדול עד שלא יכולתי להשאר על מקומי מפני ענני הרעבון. ממש נסתי החוצה ונכנסתי אל המאפיה, שהיה מול האוניברסיטה, באותה הדירה אשר היה אחרי כן בית מסחר הספרים הנודע של קרפסניקוב [Карбасников]. התנפלתי על מיני מאפה וגם ביקשתי לי כוס חלב ואכלתי ושתיתי בתאבון כאיש שאחזהו בולמוס. אחרי אכלי הלכתי ברגל אל מעוני שברחוב הטאטארים, מהלך רב מהאוניברסיטה. הלכתי לאט לאט, והשלג ירד עלי וצפה אותי מכף

רגלי ועד ראשי, ואני מרגיש נחת רוח ואיזה שנוי בגופי פנימה. בעודני בחצי הדרך הרגשתי שוב תיאבון וברחוב פִּיאָטְנִיִּקָאָא [Pyatnitskaya] נכנסתי שוב אל המאפיה של פִּילִיפּוֹב [Филиппов] ושוב טעמתי דבר מה, עד שנכנסתי אל מעוני, שהיה בבית דודתי אחות אמי ואמרתי לה, כי אני רעב מאד, אם כי זה פעמים כבר סעדתי את לבי.

– ב"ה, – אמרה דודתי בשמחה – זהו סימן טוב. – ותיכף הגישה לפני ארוחה שלימה משלשה תבשילים: בשר, מרק ולפתן. ותיכף אחרי האכילה נפלה עלי שינה. פשטתי את כל בגדי מעלי ועליתי על המשכב כמו בלילה, וזה היה בארבע שעות אחר הצהריים. כאשר הקיצותי משנתי הבטתי על השעון אשר על הקיר וראיתי, כי השעה היא שמונה. התלבשתי והנה דודתי שאלתני בשחוק של רצון:

"הידוע לך כמה שעות ישנתי?"

אמרתי: "כן, ארבע שעות בדיוק".

– צריך להוסיף עוד יום אחד – אמרה דודתי.

– האמנם?

– כן – אמרה.

– אינני מאמין!

– הא לך פתקא.

והנה לפני פתקא מאת הרופא קאספארי ובה כתובים כדברים האלה: "באתי הנה לבקשת דודתך, שבאה אלי בבכי, כי הבן-יחיד של אחותה המתה הולך למות. הוא נרדם, וכפי הנראה גווע בתוך השינה. ביקרתיך ומצאתי את הדופק והלב עובדים בשקידה, "להכעיס את המוות" וציוויתי כי יתנו לך לישון עד שתקום. מתי תקום, אינני יודע, אבל זאת אני יודע בבירור, כי בפעם הזאת הכעסת את המוות תמרורים".

למחרת היום ההוא ביקרתי את הרופא קאספארי. הוא שמח מאד ונפל על צווארי, נישקני

ואמר:

"בטוח אני, כי הנצחון יהיה על צדנו".

סוף דבר היה, כי מצב בריאותי הלך הלך וטוב וגמרתי את האוניברסיטה וצריך הייתי לפתור את השאלה על דבר עבודת הצבא וחפצתי לבוא בתור מתנדב חפשי [вольноопределяющийся]. אבל דודתי אמרה, כי מראש צריך לשאול ברופאים אולי יש תרופה להשתחרר בזכות המכאובים, אשר סבלתי זה שנים רצופות. אבל כל הרופאים אמרו פה אחד, אחרי אשר ראו את כל הַרְצָפָּטִים [מרשמים] משנים קדמוניות, כי אולי היה איזה פרוצס [תהליך process] בריאה, אבל אחר כך נתרפאה, עד שאי אפשר למצוא שום נימוק רפואי לשחרר איש כזה מעבודת הצבא. נכנסתי כמתנדב חפשי. עבדתי כשנה שלמה ובמשך העת הזאת, כנהוג, היו בודקים מעת לעת את החיילים, ובתוכם גם אותי, ושום רופא לא מצא שום סירכה* בריאה שלי. אחרי עבור חמש שנים נקראתי שוב לעבודת הצבא לכ"א יום כאחד מחיל-המילואים. שוב בדקו אותי ולא מצאו שום חסרון. בהיותי כבר בן ל"ה, ביקרתי את דודי בעיר קיירטש ונפגשתי שם עם הרופאים אשר יעצוני להירשם בין השומרים למוות וסיפרתי להם כל מה שקרני, ושיבו לי פה אחד:

"אין דנים את המנצח".

* בהלכה, סירכא בריאה היא גידול בדופן החיצונית של הריאה, המעיד על נקב בריאה.

בשעה שאני כותב את זכרונותי אלה, כבר הגעתי למעלה מששים ומרגיש את צעדי המוות המתנפל עלי, כפי הנראה, לא מצד הריאה, כי אם מצדי צדדים אחרים וכדי להכעיסו אני כותב זכרון בספר את נצחוני עליו פעם אחת.

יל"ג וחישינ

כידוע היה ר' יוסף חישינ יליד נובוגרודזק, גביר בן גביר מתושבי מוסקבה הראשונים. עוד אביו, ר' הנדיל חישינ, היה מפורסם כסוחר בעל מוניטין בעולם והיה מן הראשונים שקיבל אשראי בבנק הממלכתי במוסקבה על סך יותר מחמישים אלף רובל [רובל כסף].* וגם הסוחרים הרוסים אמרו, כי יהודי זה הוא אדם ישר בתכלית, ולו ראוי להאמין אפילו על דברתו. הוא היה גם הגביר הראשון במוסקבה, אשר התודעתו אליו פנים אל פנים בבואי ראשונה למוסקבה כסטודנט בשנת 1882 בחודש תשרי תרמ"ג. ומעשה שהיה כך היה. כשנתינתמי מאבי, בהיותי ילד בן ארבע, מינו לי אפוטרופסים, כנהוג בימים ההם, משני הצדדים, כלומר: מצד האב ומצד האם. מצד האם נתמנה זקני רז"ח, ומצד האב נתמנה דודי ר' אברהם לוריא, בן אחיו של הגביר, העסקן המפורסם בשעתו בכל תפוצות ישראל, ר' שמריהו לוריא, ואת הכסף, שנשאר בירושה מאבי, השלישו אצל הגביר המוהילובי, ר' ישעיהו שור, על מנת להלוות את הכסף ברבית מצומצמת רק לבטוחים. וכך היו מחליפים את הכסף בשטרי חוב ואח"כ היו חוזרים ומכניסים את הכסף הבא לגובינא לידי השליש עד ההלוואה החדשה, וחוזר חלילה. והגביר שור מסר שני שטרי השלשה, האחד לזקני, והשני לדודי הנ"ל, ובפירוש הותנה, כי הגביר לא יחזיר לא את הכסף ולא את השטרות עד ששיבו לו את השטרות משני הצדדים. מאליו מובן, כי התחנכתי על צד היותר טוב, כי האמצעים החמריים היו דיים, לפי מצב הימים ההם, להספיק לי כל צרכי, וביחוד לאחר שכל ימי חייה לא היתה אמי לוקחת לעצמה אפילו פרוטה אחת מעזבון אבי, ואחרי מותה גם היא, בהיותי בן שלש עשרה, אספני זקני אל ביתו, וגם הוא לא היה מקבל מעזבון אבי המנוח ז"ל, וכך היה הכסף המושלש מתרבה והולך, ובהיותי בגימנסיה בעיר קיירטס [קֶרְצִי], גרתי בבית דודי, אחי אמי ולא היו עלי הוצאות דירה, אכילה ושתייה, אבל לא חפצתי ליהנות מהון דודי לשכר לימוד, להלבשה, הנעלה וספרים, ובכן, הייתי מקבל ממוהילוב מכסף ירושתי לכל צרכי המנויים לעיל.

וקרה המקרה, כי בשעה שבאתי למוסקבה ללמוד באוניברסיטה, כמסופר, פשט את הרגל לנושיו הלווה האחרון שכסף העזבון שלי היה בידו. מפני המאורע הזה, אחרי שכבר מת אבי זקני ושטר ההשלשה שהיה בידו הושב לי על ידי יורשיו, פניתי גם אל דודי ר' אברהם לוריא ששייב לי את השטר שבידו, כדי שאוכל לגמור את החשבונות עם הגביר שור ולהציל את שארית כספי שהייתי זקוק לו בימים ההם. קיבלתי תשובה מדודי, כי את השטר הזה שלח להגביר המוסקבאי ר' חנוך הנדיל חישינ, אשר בית מסחרו היה באילינקא [Il'inka], סמטא איפֶטִיבֶסקִי [Ipat'yevskiy Pereulok]. באתי לשם ושאלתי לר' הנדיל חישינ. הביאוני אל חדר מיוחד, והנה לפני על כסא רם ונשא יושב זקן כבן ששים מלוש ירמולקה של סאמט, איש מן הטיפוס הישן. הראיתי לו את המכתב של דודי וביקשתי להשיב לי את שטר ההשלשה. הוציא ר' הנדיל חישינ מתיבת שולחנו את מכתב דודי אליו וקרא באזני כדברים האלה:

"על פי בקשת בן גיסי הסטודנט יעקב מזא"ה, הנני משיב לך את שטר ההשלשה על עזבון אביו שהיה בידי מיום שנתינתם. והנה גיסי המנוח ז"ל היה מופלג בתורה וביראת שמים והיה אהוב

* רובל כסף: המטבע הבסיסי של הקיסרות הרוסית. משכורת טיפוסית של פועל מקצועי בתעשייה כבדה הסתכמה בכ- 2.50 רובל ליום. הכנסה ממוצעת ברחבי המדינה הייתה נמוכה בהרבה – כ-0.35 רובל ליום בערך. ב-1 רובל היה ניתן לקנות, למשל, 50 ק"ג תפוחי אדמה, או 11 ק"ג לחם, או 3.5 ק"ג בקר. את כוח הקניה של 50,000 רובל ב-1890 ניתן להעריך כשל 2,300,000 דולר ארה"ב ב-2023.

וחביב לכל יודעיו ומכיריו, עד אשר בהיותו במותו רק בן כ"ח שנים זכה להספד גדול מטעם העיר אשר גר בה רק כחמש שנים מיום הנישואין שלו, והבן הזה הוא בן יחיד לו, על כן אבקש מאד את מעלתו לתהות על קנקנו, ואם ימצא בו איזה סימני טומאה או עם הארצות, לא ימסור לו את השטר, ואת כסף העזבון צריך יהיה להפריש לדברים שבצדקה לזכר המנוח, נשמתו בגנזי מרומים, ואל יפחד כבודו מן המשפטים, כי עליו לעשות על פי היושר של תורתנו, אשר צוה אותנו: "לא תגורו מפני איש".

כתום הקריאה אמרתי למר חישין:

שום איש בעולם לא מינה את דודי לאפוטרופוס על תורתי ויראתי. לזה היו אפוטרופסים אחרים, אשר זכיתי להם משולחן גבוה, הלא המה אבות אמי ז"ל ר' שמואל זימל חפץ ואשתו גיטל, אשר שניהם ידועים בעירם. המה חנכוני גם בגשמיות גם ברוחניות, ואני חושב לעלבון לנשמת גזע ישישים אלה, אם בא דודי זה, אשר מיום שנתימתני לא שאלני מעודי אפילו במכתב אם אכלתי, ועכשיו הוא בא ושואל אם התפללתי.

חישין: – את שם אבותיך הזקנים שמעתי, אבל הלא גם דודך זה איננו מקטלא קניא ח"ו. אני לחישין: – כן, אני מכבד מאד את דודי ואת יחוסו, אבל חושב אנכי, כי טעה בדבר הלכה, כי הפסוק "לא תגורו מפני איש", איננו הולם כלל את הענין שאנו עסוקים בו, יען כי נאמר רק על השופטים ולא על חמסנים ח"ו. חלילה, לא תהא כזאת בישראל, ויואל נא כבודו לעיין בספר ה"חינוך" על הפסוק הזה ויראה, כי כדברי כן הוא. ואני מבקש מאת כבודו להשיב לי את השטר בלי שום בחינות, כי זהו עלבון גדול ונורא למחנכי ומורי, אשר עפר אני תחת כפות רגליהם.

חישין לי: מסגנוןך ניכר, כי תלמיד חכם אתה, ובאמת גם אני מסכים כי הפסוק "לא תגורו מפני איש" איננו שייך כלל לענין זה, והא לך השטר.

ובדברו, השיב לי את השטר, ואני אמרתי לו:

רואה אני ממכתב דודי, כי תורני אתה, והרשני נא בעתותי הפנויות להשתעות עמך בדברי תורה.

חישין לי: למה זה לנו לדחות זאת, הלא לפנינו מונחת כאן מסכת סנהדרין שאני עומד בה עכשיו, ודברי התוספות בדף ל"ז ע"ב קשים לי מעט.

ומדי דברו מצא את הדף והראה לי את התוספות בד"ה: שאין דמך מסור בידי וכו'. הסברתי לו את דברי התוספות ואמר לי:

הלא זה כל כך פשוט ואני לא הרגשתי. יש לך הסבר טוב. איך שיהיה, עוד אחקור על דבר הנהגתך בנוגע ליראת שמים, אבל שיחתנו דיה לומר לך בפניך:

"יהי רצון שיהיו יוצאי חלצי סטודנטים שכמותך".

ובזה נפרדנו.

וברבות הימים התוודעתי מקרוב אל בית חישין, ובנו יוסף חישין, אשר נעשה אחר כך לאחד מראשי העדה עד יום מותו ואחד מ"חובבי-ציון" הראשונים במוסקבה, דבקה נפשו בי, וגם אני התיחסתי אליו בכבוד גדול בשביל מסירותו לעמו וחיבתו לציון, ואז הייתי כבר בין סופרי "המליץ", ומאמרי "אלו הן האשמות" היה הולך ונדפס ועשה רושם. פגשתי את חישין הבן ברחוב ואמר לי: בקשה לי אליך. בין עוזרי יש סופר עברי ושמו נפתלי הירץ יאנאס, חותנו של בן-יהודה, הנכנס אל ביתך תמיד, והוא סיפר לי, כי יש לך חליפת מכתבים תדירית עם המשורר יל"ג, וכפי שמת עלי חותני, אשר היה רב בישראל כארבעים שנה, על כן אני מבקש ממך לערוך מכתב אל המשורר ולהודיעו את פרטי חייו של חותני אשר אמסור לך בע"פ ותבקש ממנו לחבר כתובת על גבי מצבתו.

מילאתי את בקשתו, ובעוד שבוע ימים קיבלתי מהמשורר יל"ג נוסח הכתובת, אשר אינני
זוכר את תכנה, רק חקוקות בזכרוני מילות הסיום: "וישפוט את ישראל ארבעים שנה".
שמח חישין על הכתובת הזאת כמוצא שלל רב "וילקק ממש את האצבעות" והראה אותה
לר' קלמן וואלף וויסוצקי, ראש חובבי-ציון, והלז אמר לו בזה הלשון:
"חישין", אַזאַ מצבה איז ווערט אַ היבשע קאפיקע" (מצבה כזאת שווה כסף הרבה).
עברו חדשים, וכמדומני גם שנים, וכל הענין הזה נשכח מלבי לגמרי, ואני הייתי מחליף
מכתבים עם המשורר בענינים ספרותיים וכלליים. והנה באחד משולי מכתביו כתב לי יל"ג בזה
הלשון:

אם יזדמן לך המקרה להתראות עם הגביר דעירך יוסף חישין, תשאלהו:

הנה פעלתי לפניך ב"נאד דמעות"

ואיה שכרי אתך בנאד ד"מעות"?

זכות הבאה מתוך מחאה

בימי המשפט הפראי של שלטון האבסולוטיזם ברוסיה, וביחוד בימי אלכסנדר השלישי, היו כמעט כל בני רוסיה הנאורים מחאה חיה כנגד החיים וסדרי המדינה, – ומחאה זו התגלמה בחיים ובספרות בצורות שונות. אלה מזה – עוד בימי ניקולאי הראשון הביעו את מחאתם ע"י יציאה מן הארץ, ממש כמו בימי איוואן האיום. לא בריחה מאימת הדין היתה כוונת היציאה, אלא מלחמת-עט מרחוק וגלוי סודות מן הנעשה במדינה. הצלת הנפש לא היתה אלא טפל לעיקר. השתלשלות המחאה נגד העריצות ואי-הסדרים הביאה גם לידי טירור. אחת הטירוריסטיות הראשונות וְיָרָה זְאִסְוֹלִיץ' [Зера Засулич], שבאה לירות באֶבְרָפּוֹלִיץְמִיִּסְטֶר [מפקד משטרת מוסקבה ober-полициймейстер] טֶרֶפּוֹב [Трепов] על שייסר בשוטים אחד מאסירי הרבולוציונרים, הסבירה בפני הדיינים, כי כוונתה היתה לא להמית את טרפוב, אלא להביע מחאה שעל ידה יתגלו לעיני העם מעשי טרפוב והתנהגותו עם אנשים נאורים, המחרפים נפשם על דעותיהם. ומדברי ימי עם הרוסים ועמים גדולים ומפותחים יותר יש להביא ראיות הרבה להוכיח שהעריצות מביאה לידי מחאות, שהן **הקדמות** למהפכה. ברור לי, כי אותם "המשוגעים", או טוב מזה לומר "המשתגעים", שעליהם אמר אחד הנביאים: אויל הנביא, משוגע איש הרוח, אותם הדרשנים שהרוסים מכנים אותם בשם "יורודִיבִי" [юродивый], אינם אלא נושאי דגל השינויים וביטול ההשקפות שעבר זמנן ועתידות להיעקר מן העולם, ויחידי-סגולה (הצועדים קדימה בעוד רוב בני דורם קופאים על שמריהם ומחזיקים בתומתם ובשטותם) כשהם מגלים לאט-לאט את דעותיהם שעליהן ירמזו כמו בלחשה, פעם מפני קוצר המשיגים ופעם מפני אימת השלטונות, משנים את טעמם וגוזרים עליהם את הדין הנכלל במלות נפלאות של אחד מבעלי התלמוד: "מוטב שאקרא שוטה ואל אהיה רשע". מי שמכיר את הצדק בימי תקופת הרשע ואינו חפץ להיות "צדיק" על פי מושגי דורו, כלומר, רשע על פי מושגיו הוא, **אנוס** להיות שוטה בעיני הבריות אשר קצר כוחם מלהבינו, והדברים עמוקים ועתיקים, כימי תולדות האדם. מי הוא דוד בשנותו את טעמו, אם לא מורד במלכו, העושה במחשך מעשהו ומתקרב למטרתו, וכדי להנצל מחניתו של השליט המוכן להרגו בכל עת ובכל שעה, משתמש ב"שנוי טעמו" (כלומר, בזרות ובשגעון) כדי שלא ירגישו את פנימיותו? או מי הוא זה צ'אאדַיֵב [Chaadayev] בימי ניקולאי הראשון שהוכרז למשוגע מטעם הרשות בשעה שכל גדולי דורו היו משכימים לפתחו ושומעים את לקחו הפוליטי? מי הוא זה אם לא משתגע מדעת? מפני שבאופן אחר אי אפשר היה לו בעת ההיא להשיג את המטרה. ומי הוא גיבורו של גְרִיבּוֹדּוֹב [Грибоедов] צ'אצְקִי [Чацкий], שכל חסרי הדעה שבדורו הוציאו עליו שם, כי נטרפה עליו דעתו, – מי הוא אם לא אדם שבא קודם זמנו ובכל הנהגתו היה כמין מחאה חיה נגד כל בני דורו ומושגיהם, שנתקבלו על לבם מדורי דורות? ומי הם כל החכמים הנשפטים ומתווכחים עם אנשים אוילים, שאינם מבינים אפילו שיחת-חולין שלהם, וגם אלה שמבינים אינם מבינים כדבעי, מי הם כל אלה אם לא אנשים זרים בעיני שומעיהם, ומשוגעים, אשר לפי דעת בני דורם, "הם עצמם אינם יודעים מה הם חפצים"? אבל באמת הדבר הוא להיפך. הם עצמם יודעים היטב מה הם חפצים, רק הסביבה שלהם אינה יודעת ואינה מבינה את אלה המשמיעים חדשות ודורשים תיקונים ושינויים ומפקירים את שלותם, את הונם ורכושם ואפילו את חייהם על קידוש דעותיהם.

עוד לפני שבאתי לשמוע שיעורים באוניברסיטה המוסקבאית, הוחלט אצלי ונתאמתה בלבי ההכרה, כי זוהי ה"זרות", "ההשתגעות", "היציאה מן הכלל" של אנשים רמי המעלה, אשר רק

אחרי מותם או אחרי עבור זמן הרבה גם בחייהם, ולפעמים רק אחרי עבור דורי-דורות, מכירים בני אדם את ערכם ומבינים את השקפותיהם. והנה בימי לימודי באוניברסיטה, מצאתי בין הפרופיסורים אדם מצוין מן המין הזה, אשר היה יחיד ומיוחד בין כל חבריו בבקאותו במקצוע שלו, הוא הפרופיסור הידוע בספרות המדעית האירופית, על אחד כמה וכמה בספרות רוסיה, מקסים [Maksim] בן מקסים קובאלבסקי [Kovalevskiy]. הוא ידע את לשונות אירופה וספרותן, ובעודו נער שימש את גדולי הדור באוניברסיטאות המפורסמות באירופה, לא הניח דבר קטן וגדול במקצוע הסוציאלוגיה, ההיסטוריה, הפילוסופיה, הפסיכולוגיה והכלכלה המדינית שלא שקד עליו שקידה לימודית על פי השיטות שהיו עד ימיו ובימיו. מוצאו מן האריסטוקרטיה הרוסית, מן האצילים שבאצילים, מבעלי האחוזות, ועל פי דעותיו היה דימוקרטי מוחלט, מוחה בכל נימי נפשו נגד שלטון האבסולוטיזם, נושא דגל הדרור, השויון והאחווה. ובחלקו של איש זה נפל הגורל להיות פרופיסור בימי אלכסנדר השלישי דוקא, זה הקאצ'אפ [פרא אדם kaцaп] הטיפוסי בעל האגרוף, שהצטיין כוחו עד כי ספרו עליו שיכול לשבור בידו פרסת ברזל ולהכות את שנואי נפשו מכת לחי אחת המביאה לידי מיתה לאלתר; זה הבור המגושם שלא היה מבין כלל מה שהיה מרצה לו הפרופיסור לדיני הכספים, הלא הוא הפרופ' בונגה [Nikolai von Bunge], שביקש להסביר לו, לירוס הודו, מה זה דינולאָוואצ'ה [פיחות], והלה, שמע ולא הבין כלום, ואמר לו לפרופיסור בזה הלשון:

"שלח אלי איש היודע לדבר רוסית, כי אינני מבין מה אתה סח".

ובימי מלך כזה, שכל משרתיו היו רשעים ובורים, הנעורים מכל ידיעה אפילו במידה האלמנטרית ביותר, ובשעה שבראש עניני ההשכלה של המדינה עמד מיניסטר טיפוסי בבערותו כדליאנוב בשעתו, ובראש הגליל המוסקבאי עמד איש כהג'ר [רוזן] קאפניסט [Павел Капнист], אשר גרפיותו כיסתה על כל בורותו – בימי שלטונם של אלה דווקא נתמנה קובאלבסקי לאחד העובדים לטובת ההשכלה באוניברסיטה, הראשונה בזמן ובמעלה, כהאוניברסיטה המוסקבאית. קשה מאד לציין את יסורי נפשו של איש האשכולות הזה. ולא את גדולותיו אספר, כי על כך יש כבר ספרות שלימה, רק את זוטותיו אספר, עד כמה שנקלטו במוחי, וכמדומני כי על ידיהן תתברר המחאה שהיתה צפונה בזרותו ובהלצותיו, שאחז בהן כתרופה לשכך את החימה שבלבו ולבטא על ידן את מחאתו בפני התלמידים, כדי לפקוח עיניהם שיראו את הנעשה מסביב להם. למשל, הוא היה נותן לנו שני שיעורים: משפטי המלוכה על הממשלות האירופיות ותולדות ההתפתחות של דיני אומות העולם (ביחס אל הרוסים, כמובן), ומדי שננו בשעורו את המושג "בא-כח העם" של המוסדות הבאים בכח העם, הרחיב את הדיבור יותר מדי ובאר את כל סימני המושג הזה ותוך כדי דיבור אמר בהלצה:

"הנני מעלה גרה בענין זה משום מעשה שהיה. שאלתי חבר שלכם, שלמד לפני באוניברסיטה שלנו, ועכשיו נתעלה כבר למדרגת גוֹבֶרְנָטוֹר [מושל] (או אולי למעלה מזה), שאלה זו בשעת המבחן: מה זה בא כח העם ואם יוכל ליתן לי דוגמא ממושג זה? על כך השיבני לא פחות ולא יותר מתשובה זו:

"יש הרבה דוגמאות! ואצלנו, כלומר, אצל הרוסים, האוֹרְיֶאדְנִיקִים [קציני משטרה

юрядники] המה דוגמא של באי כח העם".

ובדברו הרבה לצחוק, עד שהביא לידי צחוק את כל שומעי לקחו.

בשעה שהיה משנן לפנינו את שעוריו, היה מבליע בתוך דבריו הקדמה של בדיחותא, למשל, בזו הלשון:

אני מברר לכם ענין פלוני, הידוע לכל בר בי רב באירופה, אפילו לתלמידי בתי הספר לעם, למה? כי ירא אנכי אולי קראתם את המאמר הראשי של "מוסקובסקיא וידומוסקטי" [Московские ведомости], שממנו ניכר, כי העורך, המקורב למלכות ומוציא לאור את עתונו על חשבון הקופה המוקדשת להשכלת העם, איננו יודע גם את הדבר הזה; והרי עורך זה היה פרופיסור בשעתו! את החידה הגדולה הזאת, איך יתכן כי פרופיסור, התופס מקום חשוב במדינה, אינו יודע מה שיודעים תינוקות של בית רבן בשאר ארצות, צריכים תהיו לפתור בעצמכם. בקשו נא ותמצאו את הפתרון.

שוב צחוק, כשל שובב, המתלוצץ להנאתו.

בימי המבחן היה קובאלבסקי הגדול בא מלוכלך פראק שחור, כאחד הפרופיסורים האירופיים, בשעה שהם באים להשתתף בחגיגה מדעית, ובגדי השרד של העובדים במחלקת ההשכלה לעם – מאן דכר שמם! בכניסתו היה פונה אל החבורה של הבאים להבחן בקריאה:

"שלום עליכם, תקות ארץ רוסיה!"

ותיכף לדיבור צחוק, שהיה גורר צחוק של כל האודיטוריה, "אמרו לי, כי הנכם אנשים הראויים להבחן; משמע, כי הרבה מחברכים נמחקו מספרת התלמידים לא על ידי הפרופיסורים, אלא ע"י המפקחים על דרך ארץ שלכם, ודמם בראשם".

שוב צחוק.

אין כל ספק בעיני, כי העקיצה בענין המפקחים על דרך-ארץ היתה מכוונת כלפי האינספקציה, שהכניסה הממשלה אל האוניברסיטה, והאינספקטור בריזגאלוב בראשה, הוא בריזגאלוב, שסופו היה לספוג מידי סטודנט אחד מכת לחי בפומבי על חריצות יתרה כמרגל בנוגע לדעות הפוליטיות של צאן השגחתו, ואף על פי שהסטודנט המכה נמסר בפקודת אלכסנדר השלישי ל"דיסציפלינארי בָּאטָאָלְיוֹן" [כעין כלא צבאי дисциплинарный батальон] למשך שתי שנים, בכל זאת הודח גם האינספקטור המוכה ממשרתו ונטרפה עליו דעתו ומת בבית החפשית, או פשוט: בבית המשוגעים. וממילא מובן, כי בשם "דרך ארץ" נתכוון קובאלבסקי להשגחה על הכשרות המדינית.

טיפוס כזה ממש ראיתי בעודי תלמיד הגימנסיה בעיר קיירטש, הלא הוא המורה המהנדס אוֹסְפֶּנְסְקִי, שגם הוא היה מתנהג בזרות, ואז לא הבינותי כלל, כי זרות זו היא מחאה פוליטית ממין זה שאני מדבר בו עכשו. למשל, בימי השלטון של שר הפלך האודיסאי טוֹטְלֶבֶן [Eduard Totleben], וסגנו פָּניוֹטִין [Степан Панютин], שהצטין כתליין ביחס לכל מי שהיה חשוד בעיניו על מינות פוליטית, קיבל המנהל של הגימנסיה ידיעה פרטית, כי בקרוב יבקר וטלבו וסגנו בעיר קיירטש. היו מספרים, כי דרכו לבקר גם בבתי הספר ולהסתכל בפני המורים והתלמידים, וכפי שחשב את עצמו לחכם גדול בחכמת הפרצוף היה דרכו לענוש כל מורה וכל תלמיד, שפרצופו היה חשוד בעיניו או בעיני סגנו. ובין שאר הדברים הזהיר המודיע את המנהל שלנו, כי יש להזהר מאד ששום מורה ותלמיד לא יופיע לפני טוטלבן וסגנו בבלורית, כי כל המסלסלים בשערם חשודים בעיניו כטירוריסטים. וכדי לקדם את פני הרעה לחש המנהל באזני המורים הנבחרים למחנכי הכתות, כי יזהירו את התלמידים שיתפרו היטב ואם אפשר הדבר, אולי כדאי **שיגלחו** את הראש, כמצורעים ביום טהרתם. ואת המורים הזהיר המנהל בעצמו. וכבר נעשה רעש בעיר הקטנה, ופתאום נעשה דוחק גדול על ספרים, וכפי הנראה אין כל חדש תחת השמש, ואוכל להמליץ על נפשי, כי "את הכל

ראיתי בימי הבלי". כל המחנכים מיהרו להזמין את תלמידיהם ולאיים עליהם שיסתפרו ויתגלחו תיכף ומיד. הספרים בעיר ההיא היו יוונים וארמינים, ובימי הבהלה של גזירת השער נוספו כמה ספרים וספרות בעיר הקטנה הזאת, ונפלא הדבר, כי גם במקרה זה לא נמצא מן היהודים אפילו אחד שייעשה ספר, ולו גם לפי שעה, אף על פי שלפי ערך הימים ההם היה זה ענין של פרנסה הבא על פי מקרה, כמציאה. אבל דווקא עם ישראל שאיננו מניח שום הזדמנות של פרנסה בלי להשתמש בה להנאתו, עמדו מרחוק בעתות הבהלה הזאת. אולי גם פה היתה צפונה איזו מחאה טמירה ונעלמה בנוגע לטוטלבן ופניוטיין.

והנה בשעה שבאו כל תלמידי הגימנסיה ומוריה גוזזים ומגולחים, נבדלה מן הקהל הכתה שלמדתי בה (כמדומני, זו היתה הכתה הששית) ולא נעשה שום שינוי לא בראשם ולא בזקנם של התלמידים באשמת המורה, המתנהג תמיד בזרות, הוא אוֹסְפֶּנְסְקִי הנוכח, וכמחנך כתתנו לא הזהיר אותנו כלל על הדבר הגדול הזה. ורק לאחר שכבר נתפרסם בעתון המקומי של שר העיר, כי מחר בבוקר יבוא טוטלבן באניה ההולכת מאודיסה לקיירטש לבקר את עירנו, אז אחרי כלות שעורו בהנדסה וכבר נשמע קול צלצול הפעמון להפסיק את השעור, פנה אלינו אוספנסקי בטון דרשני לאמור:

– "עוד דבר אחד כמעט ששכחתי להסביר לכם, כי מחר יבוא אלינו הגרף טוטלבן. בוודאי שמעתם, כי יש גֶרֶף כזה במציאות, אבל אולי אינכם יודעים, כי הגרף הזה שונא את שער הראש!" – ובשעה שכלנו צחקנו למשמע דבריו אלה, המשיך ברצינות עשויה ובהעויות משונות, אשר עוררו עוד יותר את הצחוק: – "זוהי עובדה, ואין לפקפק בה כלל, כי הוא שונא תכלית שנאה את שער הראש והזקן, וכדי שלא לצערו אין תרופה אלא להסיר את השער בכל מה שאפשר, במספרים, בתער, אבל עד קצהו האחרון, ממש עד שיראה הראש כמתחילת ברייתו; וגם את הזקן להסיר עד שיראו הלחיים, כי אין עצה ואין תרופה, ועל כל פנים, מוטב שלא לצער את הגרף, כי מי יודע את רוח הגראפים; אולי יקצוף על זה ואולי יטיל עונש, אם כי בעצמי לא שמעתי מפי הגרף שום דבר, כי אינני יודע אותו כלל, אבל אומרים, כי איש חימות הוא; ומה גם שההפסד שלכם אינו גדול כל כך, כי זה טבעו של השער שהוא צומח מעצמו בראש ובזקן, וכל מה שהאדם מוסיף לגזוז אותו, הוא מוסיף לצמוח ואיננו מציית לשום שליט. ובכן, צריך לגזוז, כן, צריך לגזוז; ועוד היום צריך לגזוז, כי מחר יבוא הגרף, כן, הגרף יבוא וצריך לגזוז!" וככלותו לדבר השתחוה לקראתנו בדממה, וכלנו מתפקעים מצחוק, וכבר הוא עומד על מפתח היציאה ופתאום חזר וקרא:

– "כן, הגרף יבוא, מחר יבוא, וצריך לגזוז ולגלח! עוד היום צריך לגזוז ולגלח, להתראות מחר בלי שום סימני שער בראש או בזקן, בוודאי יבוא ובוודאי צריך לגזוז!".

הוא יצא, ואנחנו לא יכולנו להתאפק מצחוק, עד שנכנס המורה של השעור העומד על הפרק, מורה שפת יוונית, זֶוּנְצֶב שמו. היה זה איש רוסי, יליד מוסקבה וחניך האוניברסיטה שלה, בעל מזג טוב, אשר גם בנפשו, כפי שאני מבין עכשיו, היתה עצורה מחאה מדינית דקה מן הדקה; וכשנכנס וראה אותנו מתפקעים מצחוק, שאלנו:

– מה הצחוק הזה לכם, שכלכם כאחד צוחקים ואינכם יכולים להתאפק כלל? עמד אחד מעזי הפנים שבכתה, שהיה בעצמו בן גנרל, וסיפר לו באמנות את כל המונוולוג של אוספנסקי בענין גזיזת השער, ובגיחוך קל על שפתיו ענה המורה:

– ניקולאי וואסיליץ' שלנו מתנהג אצלנו בזרות מעט, אבל לא עת צחוק היא לנו עכשיו, כי במידה שהגרף טוטלבן שונא את השער שבראש, אוהב הוא גם את הלשון היוונית; ועלינו להפסיק

את הצחוק ולהמשיך את שעורנו, כדי שיהיה שגור על פיכם, כי מי יודע אולי יבקר את כותנו בשעת השעור היווני דווקא; אם כי הוא עצמו איננו יודע כלל לשון זו.

שוב פרצנו בצחוק עד שקרא המורה קול עז: די! – והצחוק נפסק.

בהעלותי עכשו על זכרוני את הזרות של אוספנסקי וצורתה, הנני בא לידי הכרה גמורה כי צדקתי במשפטי, כי הזרות הבאה מתוך מחאה היתה מנת אנשים נאורים רבים, שלא יכלו להשלים עם סדרי מדינתם.

אבל נשוב אל קובאלבסקי.

כשהיה ניגש קובאלבסקי לבחון את הסטודנטים, היה מוציא מחיקו שתי קופסאות של שוקולדה, מזמין שני תלמידים בבת אחת, מושיבם אחד מימינו ואחד משמאלו, ולתכלית זו היו מעמידים כמובן כסאות מיוחדים לבחינה של קובאלבסקי, כי שאר הפרופיסורים היו בוחנים את תלמידיהם בעמידה. אולי גם זו היתה מעין מחאה. כשהיו נוטלים התלמידים את פתקאות הגורל היה נותן להם זמן להכין את תשובותיהם, ובשעה שהאחד היה משיב, היה השני מתכוון לתשובתו; והבחינה היתה מקבלת צורה של תלמידי חכמים היושבים ומסיחים ביניהם באיזה ענין, וקובאלבסקי היה מוריד את ידו אל הקופסה של שוקולדה החביבה עליו ואוכלה לתיאבון והיה מבקש מאת הנבחנים שיטעמו גם הם באמרו, כי השוקולדה מפכחת דעתו של אדם ומחזקת עצביו. עוד תכונה אחת היתה לקובאלבסקי בשעת הבחינות. כשהיה הנבחן מתקשה בתשובה על איזו שאלה, היה פונה אל האודיטוריה ומכריז:

– מי מכם היודע להשיב על שאלה זו ממקומו?

וכשהיתה התשובה כהלכה, היה שואל לשמו של המשיב, מחפש ברשימת הנבחנים את שמו ומציב לו אות הצטיינות, מזמין אותו תיכף לקחת פתקא מהקורס השני ומושיבו להכין את התשובה ולאכול שוקולדה, ובאותה שעה ניכר היה, כי קובאלבסקי הוא כמו בגן עדן קטן, כי הוא מפיר את המשמעת של שר ההשכלה, לפחות בימי הבחינות ומאכיל את תלמידיו שוקולדה כדי לחזק את עצביהם ולבדח את דעתם בשעת הבחינות שלא יהיו עול קשה כרבון הממשלה אלא כדברי המקובלים שלנו, לזכותם בשמחת התורה, אשר צריכה להיות עוז ואורה ולא מין עונש על פי שיטת פרעה "תכבד העבודה על אנשים ההם ואל ישעו בדברי שקר".

ככה התנהג קובאלבסקי כל ימי הבחינות ובשעת התשובות של תלמידיו היה משתמש במקרה זה להוסיף נופך שבצנעה לברר את השקלא וטריא בהתגלות ולהשמיעם מפה לאזן מה שלא יכול להשמיעם בפומבי, בשעת קריאת שעורי השנה. ותמיד כשהיה מדבר דברים שבצנעה היה מתלוצץ. רק בנוגע לסוג אחר של הנבחנים היה קובאלבסקי משנה את יחסו לגמרי. אלה היו הסטודנטים המתלמדים לא באוניברסיטה אלא בהליציאום של יורש העצר ניקולאי, שהיה בייס מיועד לאצילים בלבד, וכל זר, – כלומר, כל מי שלא זכה להיות בן גרף או בן נסיך, – לא היה מתקבל לשם כתלמיד. הלא הוא הליציאום אשר בראשו עמד קֶטְקוֹב [Mikhail Katkov] והפכהו לבית חרושת הלימוד למיניסטרים בעתיד או לבעלי משרות גבוהות במדינה. אבל לבחינות היו נשלחים אם הגליונות שלהם אל האוניברסיטה והפרופיסורים האוניברסיטאיים היו רושמים על הגליונות את ציוני ידיעותיהם אם טוב ואם רע ואם בינוני, והמה היו שבים אל בית ספרם, אשר שם היו הגליונות שמורים, ועל פיהם היו נותנים להם תעודות בגרות מטעם ביה"ס העליון לאצילים, ורשות ניתנה למורה הליציאום לשנות לפעמים על פי שיקול דעתו את הציונים. ואם כי ועד הפרופיסורים שעל ידי האוניברסיטה מיחה עוד בשנות הששים כנגד משטר כזה, לא הועילו מאומה. כי צו ממרומים ניתן. גזרה היא מלפניו, מלפני האימפרטור אלכסנדר השני בכבודו ובעצמו, שאין לשנות

מן המנהג הזה. כמובן, היו סטודנטי הליציאום הניקולאיבי קונים את השעורים הליטוגרפיים של פרופיסורי האוניברסיטה והיו מכינים את עצמם לעמוד לפנייהם בבחינה, וכמובן, היו הפרופיסורים כולם (מלבד השחורים* שבהם) מתיחסים אל הנבחנים האלה ברגש של חשד ובפנים לא מסבירות. כי כשם שכל תלמיד חביב לרבו, כך תלמיד על פי שיטה אחרת לגמרי ועל פי רוח אחרת, כשהוא בא לבחור לו כרב לפי שעה מורה זר לו לגמרי, אשר אנוס הוא על פי פקודת הרוממות לבחון אותו, לא יוכל להיות חביב לבוחנו בעל כרחו. אך בכל זאת התיחסו אליהם בדרך ארץ ובנימוס מפני כבוד אבותיהם שרי המדינה ומפני עתידותיהם הפרטיים, כי כל אחד מהם כבר היה מוכן למשרה גדולה במדינה לא על פי כשרונותיו, אלא על פי יחוסו וגזעו האצילי, ומפני שם הקיסר, אשר שמו היה נקרא על בית הספר הזה.

רק אחד היה, קובאלבסקי (כי הוא בעצמו היה מגזעם, מאצילי האצילים שבמדינה), אשר התיחס אליהם באופן אחר לגמרי. כל פעם שהיה ניגש אליו אחד הליציאיסטים וגליונו בידו והיה מסתכל בו, היו פני קובאלבסקי משתנים ושמחת החיים שלו היתה סרה ממנו לגמרי. עיניו הטובות היו מפיקות זעם, הצחוק התמידי שלו היה נשבת לגמרי ואל הנבחן היה פונה במלות כאלה הנאמרות בטון טרקליני:

– "יואל נא, הגרף, לקחת פתקא של גורל לתשובתו!"

ולא היה מבקשו לשבת, אלא אומר לו בזה הלשון:

– "בוודאי רואה הגרף, כי יש פה כסא!"

ולקול צחוק גדול של כל האודיטוריה, היה הגרף משתחוה ואומר "תודה!" ויושב. בשעה שהיה התלמיד, האציל מבית הספר לאצילים יושב ומעלה בזכרונו מה להשיב על פי השיעורים של קובאלבסקי, אשר שינן בעל פה, היה קובאלבסקי פונה אליו בדברים כאלה:

– "פה על גבי השולחן מונחת שוקולדה, ואנחנו נוהגים ליהנות ממנה בשעת שיחת הבחינה,

אבל הלא אותך, גרף, קשה להפליא בדברים כאלה, האין זאת, גרף?!"

וכמובן, היה הגרף משתחוה ואומר: "תודה!" וכמובן, לא היה שולח יד בכיבוד כזה, הבא אחרי הקדמה כזאת, כי הלא היה בקי גדול בטכסיסי הטרקלינים. גרף פלוני מתחיל להשיב תשובותיו בניחותא ובדרך-ארץ, והפרופיסור קובאלבסקי מקשיב ופניו זעומים, וכפי הנראה איננו שבע רצון מן התשובות, ומרגיש הוא, כי אינן אלא תשובות תוכיות, היוצאות מפי איש ששינן בעל פה דברים שלא נקלטו במוחו. אבל הוא סובל מפני שסוף סוף התשובות אינן "קובאלבסקיות" על פי צורתן, ולבקש את הנבחן להסביר את התוכן בסגנונו איננו חפץ, כדי שלא יאמרו עליו שהוא בא בעלילה על תלמידי הליציאום. אך לפתע פתאום כשל כח זכרונו של הגרף הנבחן והוא ערבב את "היוצרות" מבית מדרשו של קובאלבסקי עם "היוצרות" של בית מדרשו של קטקוב, אז פרץ קובאלבסקי ואמר לו בקול רם:

– "במטותא ממך, גרף, הואל נא בטובך לדבר בקול רם כדי שיהיו חבריך עדי שמיעה

לבערותך!"

ועוד דוגמא אחת.

קובאלבסקי היה מתווכח בשעוריו עם הפרופיסור סאמוקוואסוב [Dmitry Samokvasov]

הידוע בזה, שהרכיב את הסוציאולוגיה על גבי הארכיאולוגיה ובשעוריו היה קובאלבסקי משתמש בסגנון כזה:

* "המאות השחורות" – ארגון לאומני-אנטישמי אלים ברוסיה

– "אני מוצא, כי האדון סאמוקוואסוב איננו צודק כלל במשפט פלוני".

והנה גרף, אחד מתלמידי ליציאום משמיע באזני קובאלבסקי את מילותיו, כלומר :

– אני מוצא, כי האדון סאמוקוואסוב... וכן הלאה.

מיד קם קובאלבסקי, כאיש שנשכו נחש, וצעק בצחוק אדיר לאמר :

– "הרשני נא, גרף, להעריך כי אני, אני הוא המוצא, ולא אתה; ואני מרהיב עוז בנפשי להבטיחך, כי לי יש יסוד לכך".

ועוד באחד משעוריו של קובאלבסקי נמצאו דברים כאלה : "כל מי שקרא את אוגוסט קונט יודע כך וכך". והנה גרף אחד מתלמידי הליציאום משנן לו אות באות ומלה במלה את דבריו אלו.

יושב קובאלבסקי ומסתכל בפניו בהרכנת ראש ושואל :

– "ואתה, גרף, קראת אותו?"

הצחוק הנורא של האודיטוריה מתערבב בצחוקו של קובאלבסקי, והגרף יושב מלא חמה על פניו כמו חרותים דברי אזהרה עצורה בלב :

– יבוא יומך ונורידך מעל כסאך, כי כחנו גדול משלך במדינתנו!

וכך היו נמשכות הבחינות של קובאלבסקי. והנה בבוקר אחד עשה קובאלבסקי הפסקה בשעה הראשונה לארוחת הבוקר והתיעץ עם האודיטוריה, באיזו שעה לעשות את ההפסקה השניה לארוחת הערב והתיעץ עם תלמידיו גם על דבר כמות הזמן של ההפסקות, מפני שזה תלוי בריחוק המקום שבין האוניברסיטה ובין בית התמחוי שהם סועדים בו.

– "אולי יגיד לי מי מכם, איפה אתם סועדים?" – פנה אל האודיטוריה.

אז עמד על רגליו סטודנט פרולטרי, וכמדומני, ששמו היה **מטלין**, ואמר אל הפרופיסור :

– "היכן אנחנו סועדים? אני מתקשה להשיב על שאלה זו".

מיד הרגיש קובאלבסקי בעוקץ שבתשובה זו ושאל בצחוק :

– "א, אני מבין, עד שאני שואל **איפה** אתם סועדים, צריך הייתי לשאול אם **בכלל** אתם סועדים!"

– "טו טו אי יעֶסֶט [то-то и есть]!" (אכן, זהו הדבר!) – ענה מטלין.

שיחה זו שבין קובאלבסקי ומטלין הביאה לידי כך, שקובאלבסקי הזמין את מטלין לסעוד עמו יחד ; עד עכשיו לא אוכל לשכוח את התמונה איך הלכו שניהם יחדו, האציל הרוסי, איש הרוח, האירופאי קובאלבסקי, המלובש נוסח פאריס מכף רגלו ועד ראשו, ומשמאלו הפרוליטארי שבפרוליטארים מטלין, אשר בהונות רגליו נשתרבבו מחורי מנעליו, שפערו את פיהם לבלי חוק, והוא מלובש בכתנת אדומה, בלי חגורה, גלוי ראש לגמרי – פשוט מחסרון כובע, ונכנסו אל בית האוכל היותר מהודר שהיה קרוב מאד אל האוניברסיטה. וצר לי מאד שלא הייתי בשעת סעודתם, אבל כאשר שבו, ראיתי, כי פני מטלין נשתנו וכי עיניו אורו ומצב רוחו התרומם, וקובאלבסקי היה מסתכל בו מרחוק וגיחוכו העצבני על שפתיו.

אחרי ההפסקה נגש קובאלבסקי עוד פעם אל המבחן, והנה נפתחה פתאום הדלת בלי קשקוש מוקדם, והאינספקטור בְּרִיזְגֶלוב בלווית שני "פדלים" שהביאו כסא רם ונשא והעמידוהו על יד הפרופיסור קובאלבסקי היושב מוקף בשני תלמידיו, ומתווכח עם היושב מימינו ומשמאלו. על ברכת השלום של בריזגלוב לא ענה קובאלבסקי מאומה, ופניו נעשו רציניים ולא שאלהו דבר. האינספקטור, כאשר נכנס כן יצא בלווית שני הפדלים שלו. אחרי עבור רבע שעה נפתחו עוד הפעם הדלתות והאינספקטור נכנס בלווית "פדלים" רבים, אשר פינו את הדרך לפני הגרף קאפֶּיֶסֶט, המפקח של הגליל המוסקבאי. המפקח ברך לשלום את קובאלבסקי בתקיעת כף, הלז השיב לו שלום

בשפה רפה, כמו שמשיבים לעם הארץ בתשעה באב, ולא דיבר עמו מאומה והמשיך את המבחן שלו בלי שום שינוי בהנהגתו המוזרה, ממש כאילו לא היה קאפניסט בבית הזה.

הנהגתו של קובאלבסקי היתה, כמובן, מחאה גמורה נגד ביקורו של המפקח באוניברסיטה, שהתיקון של שנת 1863 בנוגע לאבטונומיה שלה לא נתבטל עדיין. בביקור כזה בלי הזמנה מטעם הפרופיסורים, ראה קובאלבסקי התנקשות בנפש האבטונומיה, שכבר הכריז העתון "מוסקובסקי" ווידומסטי", כי בקרוב יצא חק חדש. הוא המשיך את הנסיונות ואחד הנבחנים התקשה בתשובה על שאלה אחת בנוגע לקונסטיטוציה האנגלית. קובאלבסקי פונה, כדרכו, אל האודיטוריה ושואל:

— מי מכם חפץ להשיב על השאלה הזאת בעודנו על מקומו?

אז קם מכרנו מטלין, שהמפקח ודאי נזדעזע לראותו יחף ופרוע, והשיב בהשכל ודעת על השאלה שנתעוררה. שאלו קובאלבסקי:

"מה שמך?"

והלז משיב, הפרופיסור מוצאו ברשימה ומציב לו ציון "חמש" ומזמינו לקחת פתקא מן השעור השני, אשר קרא בשנה האקדמית. נגש הלז ולקח את הפתקא והחל להשיב בעיון ובהסברה. מיד הבין קובאלבסקי, כי משנתו ברורה בפיו, והציב לו אות של הצטיינות גם מן הלימוד הזה ואמר:

"די, אתה חפשי!"

מטלין פנה ללכת והמפקח אומר לקובאלבסקי:

— "הרשני נא להעירך, כי אין זו בחינה".

קובאלבסקי קורא בקול ובצחוק העצבני שלו:

— "אדוני מטלין, סליחה, אני מבקשך לשוב".

אחדים מחברינו רצו אחרי מטלין והשיבוהו אל אולם הבחינה. מטלין עומד באצבעותיו המשוברבות ממנעליו הקרועים בכל יפיו והדרו, בין שני גדולי הרוסים, בין קובאלבסקי, שר הלימודים מזה וקאפניסט, שר הגליל להשכלת העם מזה. קובאלבסקי פונה אל מטלין בדברים כאלה:

— "הנני מבקש סליחה ממך, מר מטלין. להוד מעלתו הגרף קאפניסט יש חפץ להציע לפניך עוד כמה שאלות. הואל נא לשמוע אותן בעיון ולהשיב עליהן".

פני הגרף נתכרכמו. אזיל סומקא ואיתי חיורא, ואמר:

— "לא אני רוצה להציע שאלות לפני הנבחן. כוונתי היתה שתציע אותה, אדוני הפרופיסור, שאלות מילואים, מפני שאני מוצא, כי הבחינה צריכה להיות רצינית".

לא השיב קובאלבסקי דבר, אלא קם מעל כסאו, השתחוה לפני מטלין ואמר בצחוק עצבני:

— "אבקש ממך סליחה, אדוני מטלין, לא תפסתי היטב את הענין; ערבוב דברים יש כאן.

אני כבר נוכחתי בידיעותיך והערכתך אותן כראוי. אתה חפשי".

והיחף יצא מן החדר כמעט במנוסה, כי לא יכול להתאפק עוד מצחוק.

מיד קם הגרף מעל כסאו ועזב את החדר.

כמדומני, כי דוגמאות אלה דיין להוכיח, כי כל זרותו של קובאלבסקי לא היתה אלא

שלשלת ארוכה של מחאות נגד סדרי זמנו במדינתו.

הדור נאה*

בשחרית ימי לימודי באוניברסיטה נתוודעתי אל ר' קלונימוס זאב וויסוצקי, שהיה אז היו"ר לאגודת "חובבי ציון" במוסקבה. מן השעה הראשונה נמנית בין חברי האגודה והשתתפתי בעבודתה ולא פסחתי אפילו על ישיבה אחת, למען אהיה חבר לראיה ולשמיעה, לזכות והחלטה. דרכו של זקן זה היה למשוך אחריו את כל המושך בשבט סופר בעברית כדי להשתמש בו לצרכיו הצבוריים ולהנאתו הספרותית. למשל, כשעלה בלבו איזה רעיון היה מבקש את מי שכחו בעטו להעלותו על הגליון, ומהגליון הזה היה מעתיק בכתב ידו ואת הטופס היה דן לשריפה. ככה התנהג עם נ"ה יאנאס, חותנו של בן-יהודה, שדר במוסקבה והיה נושא משרה בבית מסחרו של הא' חישין. כך התנהג עם המשורר מ. מ. דוליצקי ועם יקותיאל ברמן, בעל "השודדים בצהרים". ומכיוון שבאתי אנכי והוא קרא אז ב"המליץ" את מאמרי "משפטים בל ידעום", בא אל מעוני הסטודנטי ואמר לי: "קראתי את מאמרך, וראיתך כותב היטב עברית ואמרתי להציע לך להיות לי לעזר בעבודתי הצבורית במקצוע כזה. יש לי רעיון להכניס לאוצר הממשלה סכומים ידועים על שם כל מיני החברות, שנוסדו בערים שונות בישראל ברוסיה, המאושרות מטעם הממשלה, בתנאי שהסכום יהיה מונח בהבאנק כקרן קיימת ואת הרבית השנתית תקבל החברה לצרכיה, ולתכלית זו צריך מראש לקרוא את כל ספרי התקנות ואחר כך להתישב בדבר הסכום שיש להפריש לכל חברה וחברה לפי ערכה ומהותה. וכפי שאיני יודע היטב את הלשון הרוסית, תקרא אתה את כל התקנות ואחר כך תרצה לפני בכתב בעברית ולפי החלטתנו תערוך לכל חברה מכתב מיוחד לברר לה את השקפותי על פעולותיה לעתיד ולעורר על הדברים הצריכים תיקון ולהודיע, מה עשיתי לטובתה. כאן תהיה לך עבודה פוריה וזכות גדולה ומצוה ששכרה הרבה מאד, ואני אשתתף בהוני ואתה בעטך ובידיעותיך הנימוסיות."

קיבלתי עלי את העבודה הזאת, שאכלה את עתותי ממש, ולפרקים אנוס הייתי לעסוק בעבודה זו כארבע שעות ביום. ראשית כל, צריך היה לערוך קול-קורא לכל קהילות ישראל ברוסיה בבקשה לשלוח על שמי את ספרי התקנות של חברותיהן המאושרות. על קול הקורא היה חתום רק רק"ז [ר' קלונימוס זאב] וויסוצקי, והאָדְרִיסָה [כתובת] למשלוח הספרים היתה שלי, וכאשר החלו ספרי התקנות להתקבל אפילו מעיירות קטנות, אשר לקול קורא זה נתעוררו ליסד חברות חדשות, כדי ליהנות מחסדיו של וויסוצקי, ומדי יום ביומו היתה הפוסטה [דואר] מביאה לי חבילות חבילות של סמרטוטים אלה, משך הדבר הזה עליו את עין הבולשת החשאית, בראותה, כי על שם סטודנט מתקבלים יום יום ספרי-תקנות מכל קצוי רוסיה, וכדרכה "בקודש" להתייחס בחשד אל כל דבר ציבורי, חשדה גם זאת הפעם, כי "קרי וכתוב" יש כאן. ומי יודע אחרית דבר אלמלא החליטו להזמין לחקירה בענין זה. וזו היתה לי הפעם הראשונה בימי חיי, שנכנסתי אל המקומות האלה. כמדומני, שראש הבולשת בימים ההם במוסקבה היה אֶזְרֵיבֶּק,† שאמרו עליו, שהוא יהודי מומר שנשתמד בכפיה עוד בימי ילדותו בהיותו קאנטוניסט. גם אמרו עליו שבחשאי היה נוטה חסד ליהודים הסוחרים. הוא קיבלני בפנים זועפות ולא ביקשני אפילו לשבת, וכמובן, לא הושיט לי את ידו, ושאלני:

— אתה סטודנט?

* "הדור נאה זיו העולם, נִפְשִׁי חֹלֶת אֶהְבֶּתְךָ" – מתוך הפיוט "ידיד נפש"

† ראש הבולשת במוסקבה היה אז סרגיי זובאטוב (Zubatov)

- כן.
- בהפקולטה היוֹרִידית?
- כן.
- אולי תוכל להסביר לי, מה העבודה הזאת לך שאתה מקבל ספרי-תקנות כמעט בכל יום?
- היש לך כל כך הרבה כסף לפזר לטובת חברות ומוסדות צדקה? במה אתה מתפרנס?
- אני מתפרנס מכסף העזבון, שנשאר לי מאבותי, והעבודה הזאת, שכבודו שואל עליה, היא עבודתו של הגביר וויסוצקי.
- הסוחר בתה?
- כן, כן, הוא.
- והסברתי לו את הענין.
- א, זה האיש הידוע במעשיו המוזרים, בוודאי אתה המזכיר שלו ומקבל שכר בעד עבודתך זאת?
- כן, בוודאי ישלם לי בעד עבודתי.
- מה פירוש "בוודאי ישלם"? אם לא שלם עד כה, לא ישלם עד עולם. צריך להתנות מראש עם אנשים כאלה על כל הפרטים. מדוע זה שולחים את ספרי-התקנות על שמך?
- מפני שהוא איננו מבין רוסית כדבעי ואיננו בקי בחוקי הממשלה וביקשני לקרוא מראש את כל ספרי התקנות ולהגיד לו את דעתי על כל מוסד ומוסד בפני עצמו, עד כמה הוא צריך חזק ובאיזו מידה.
- לעת עתה – אמר הפקיד – אתה חפשי. אני עוד אעשה חקירה ודרישה בענין זה, ואם כדבריד כן הוא, לא אטריחך עוד, אבל איני מבין מה העבודה הזאת לך.
- חפץ אני להשתתף בתמיכת-עניים ודלים מבני עמי ודתי.
- האמנם אתה איש דתי?
- כן.
- היש הרבה סטודנטים עברים דתיים?
- איני יודע כמה. אבל בלי ספק ישנם.
- כמדומני, כי אין הרבה. הלא היה אצלנו רִיבּוֹלוּצְיוֹנֶר [מהפכן] מפורסם [אהרון זִינְדֵלְבִּיץ'] מאחת מערי התחום ליהודים, אשר התנהג כאיש דתי ובזה היה מרמה את הפקידים והיה מעביר מחוץ לארץ לרוסיה ספרות ריבולוציונית ואולי גם דינמיט, השד יודע אותו. וכל כחו היה, כי בשעת הביקורת על יד הגבול היה מעוטף תפילין והיה אומן נפלא לסמא את העיניים ולהוליד שולל אפילו את המומחים לביקורת ואולי גם אתה מסוג זה.
- אדוני השר, אמרתי, אם אני הנני מסוג זה, בוודאי יתגלה עווני סוף סוף כמו שנתגלה טיבו של זונדלביץ.
- אוהו, סוף סוף יתגלה, אבל עד הסוף מה יהיה? מי יודע כמה מעשים נוראים תחולל עד העת ההיא?
- מובטחני, כי עד העת ההיא בוודאי ישולח כסף אל כל המוסדות.
- ובכן אתה חושב, כי כדי לגלות את הדבר צריך ימים ושנים?
- אני אינני בקי בדבר, כמה זמן צריך לחקירה ודרישה כזו.
- נעזוב את הענין הזה ולך לשלום.
- כאשר פניתי ללכת, קרא לי לשוב אליו ואמר אלי :

– אני מזהיר אותך שלא תגלה את שיחתנו לוויסוצקי ולשום אדם מישראל ואם, ח"ו, תעבור על אזהרתי זו, יהיה מצבך בלתי נעים ובעולם הזה דוקא, ולא בעולם הבא.

– הנני בדרך כלל בעל סוד.

– גם זונדלביץ היה בעל סוד גדול. יש בעל סוד ויש בעל סוד. גם אני בעל סוד גדול והיה בטוח, כי אם תגלה את הסוד, ארגיש תיכף ומיד.

– יהיה כבודו בטוח, כי במקום שמזהירים על עונש בלתי-נעים, אין איש בעל דעה מיושבת עלול לגלות סוד.

– כן, מדבריד ניכר, כי בעל דעה מיושבת אתה, ולכן, היה זהיר.

כמובן, מלאתי את צווי זה, והדבר היה סוד כמוס עמי לא כל כך מפני האימה, כי סוף סוף, הלא ידעתי שאין זה סוד כלל אחרי שאין פה עוון ובמה יאשימני, אבל ידעתי את נפש וויסוצקי ויראתי פן יפסיק את עבודתי ויבולע להמוסדות.

וויסוצקי זה, הואיל ואתא ליד, נימא ביה מילתא.

כפי שידעתי היטב, היה בלול מתכונות טובות ורעות הבאות כאחת. הוא היה תלמידו וחניכו של ר' ישראל סלנטר, אשר השפיע עליו באופן שלא ישוער לזקק את מדותיו ולהכניע את לבו הערל מטבעו עד שנעשה באמת לבעל "חובת הלבבות" במלוא מובן המילה. ההרגל לתת מעשר מכל אשר לו נעשה בעיני וויסוצקי כטבע שני, והוא עצמו היה מסתפק כל ימיו במועט, חי כאחד מבעלי הבתים הבינונים ולא היה מוציא מכיסו אפילו פרוטה אחת לשם נסיעה בעגלה אלא היה הולך תמיד ברגל וכל ימיו נהנה מיגיע כפיו. כמה פעמים, כשבריאיו כבד היתה לקויה, שאלתיו, למה הוא עובד כל כך ומיגע את עצמו בענין התה? על זה השיב לי, כי כך קיבל מבית מדרשו של מורו המובהק ר' ישראל סלנטר, כי מחויב אדם לעבוד עד הנשימה האחרונה על פי מאמרם ז"ל: אדם עמל בשתי ידיו והקב"ה שולח את ברכותיו.

אבל כדי לתת ציור נאמן מתכונתו של האי גברא, צריך לשוב לימי ילדותו. הוא היה יליד ז'גר-ישן. אביו, כפי הנראה, היה תורני ומבעלי הבתים הבינונים. מילדותו הסכין להסתפק במועט, קיבל חינוך דתי, כנהוג בימים ההם, ואם כי לא הצטיין בידיעת התורה, ידע בכל אופן משנה וגמרא עד שראוי להקרא בר-אורין ובר אבהן. אחרי שנשא לו אשה התפרנס מעבודת אדמה, שהתחיל בה על פי השפעת ריב"ל [יצחק דב-בר לווינון] בספרו "תעודה בישראל" והיה מתגאה מאד, כי בניו הראשונים נולדו תחת כפת הרקיע בשדה; בשעה שהיה האב עסוק על יד מחרשתו, שמע את הצווחה הראשונה של ילדו הראשון. מלבד השפעתו של ריב"ל על ידי ספריו, השפיע עליו גם כן ר' ישראל סלנטר בדרשותיו הנלהבות על טהרת המדות וחובת הלבבות ובא לידי הכרה, כי לא סגי בלאו הכי להיות עברי כלל, ונדר נדר לאלוהי ישראל להלחם כל ימי חייו עם יצר הרע ולקיים מה שהלב העברי דורש ומחייב לרוח התורה והמצוות. בינתיים, כאשר גבר עליו המחסור ועבודת האדמה לא הספיקה אפילו ללחם צר ומים לחץ, למד אצל איזה סוחר את מלאכת מיון התה עד שנעשה מעט מעט מומחה במקצוע זה. וכידוע, השתלם כל כך לבסוף במלאכתו זו עד שבית החרושת לתה הגדול ביותר במדינה של בוגאו הציע לפניו שיהא אצלו מִן (מ"ס פתוחה, יו"ד קמוצה) במשכורת של שלשים אלף ר"כ [רובל כסף] לשנה. אבל מהיותו יהודי, נמלך, כי הדבר אינו כדאי לו. ראשית, מפני חילול שבתות ומועדים, ושנית, כי הבין את המלות: "הקב"ה שולח את ברכתו" במובן, את ברכתו של אותו איש העמל בעצמו ולא את ברכת אדוניו. ושלישית, וזה העיקר, כי היתה לו שאיפה גדולה להתעסק בצרכי ציבור, וזה אי אפשר היה למי שעובד אצל נכרי. ובכן, שלח ידו במסחר בפני עצמו. היה קונה תה מעט וממין אותו והיה מוכרו כרוכל בעיר הבירה ובאותה שעה בחר לו מקצוע ציבורי מיוחד במינו:

לבקר את הקסרקטין ולמצוא שם נפשות מישראל משל הקאנטוניסטים וה"נחטפים" והתחיל ללמדם תפלות ומתרגם להם את פירוש-המלות ואת התוכן וגם ללמדם לכתוב עברית. היה משחד את הפלדפבלים בתה להתיר לו לבקרם בימי השבתות והיה עובר עמהם לפני התיבה ומתפלל עמהם בציבור ואחר כך היה מרגיל כל אחד מהם לעבור לפני התיבה ולמדם דיני ישראל על פי קיצור "חיי אדם" שהוציא לאור מנדלשטם ע"ח הממשלה, והיה דורש לפניהם מענין הסדרה וההפטרע עד שהעמיד דור שלם של אותם החילים הניקולייבים, שהיו מדקדקים במצוות ובטהרת המדות, ואחד מהם, ושמם סטיצ'קוב, למד את מלאכת הדרוש והגיע לידי כך שהיה בקי בתנ"ך עם פירושו של מלבי"ם והעיקר, מה שלא יכלו לשכוח אותם הזקנים והחיילים, מה שהיה וויסוצקי בא בלילות של פסח לסדר עמהם בקסרקטין את ה"סדר", והיה מספר עמהם ביציאת מצרים והיה משעשע את נפשם באגדות חז"ל על דבר השעבוד הקשה ועל הגאולה, עד שהיה מביאם לידי דמעות והיה תמיד מסיים בכי טוב, כי גם זאת הפעם עתידים אנו להגאל גאולה שלימה ולעלות לציון ברנה.

והזקנים האלה אמרו לי בשעת ההלוויה של רק"ז, כשראוני נגש אל הבימה להספידו :

– עליך לקצר בשבחיו על דבר מעשיו בשנים האחרונות אשר על פיהם נתפרסם בכל תפוצות ישראל, כי זהו ממש כקליפת השום נגד מה שעשה בימי נעוריו, בשעה שאיש לא ידע אותו ואת מעשיו בנוגע אלינו וכמה נפשות הציל משמד ואם כולנו נשארנו ביהדותנו הרי זה בזכותו. אז היתה השכינה שורה עליו ובאחרית ימיו נעשה רודף-כבוד והתפרסם בעתונים ורבים כמוותו בין הנדיבים העשירים.

– הודאת בעל דין כמאה עדים דמיא, והכנסתי את דבריהם לתוך הספדי לעשות מהם חומר לנאומי, ותמונת וויסוצקי מיום עמדו על דעתו עד הרגע האחרון יצאה בהירה ושלמה, והנאום ארך קרוב לשתי שעות, אבל לא הביא לא אותי ולא את קהל המלווים לידי ליאות. רק לאחר המעשה, לעת ערב, שאלני אחד-העם, היחידי בין מכריו אשר לא ליווה אותו אל בית הקברות :

– כיצד מספידין את וויסוצקי כשתי שעות?!

אמרתי לו :

– הלא הוא האריך ימים, ומעשים טובים היו לו, ובנוגע להספד התירו להפליג קצת בשבח הנפטר, ואפילו אם אין לו מעשים, מזכירים את מעשי אבותיו, ואיך שיהיה, הלא הדינים שנתחדשו במשך שנות חיי עם ישראל אינם סימני התאבנות, כי אם להפך, סימנים של תנועת חיים לאומיים, ומדוע זה נכחד תחת לשוננו מעשים שהיו באמת בלי שום הגזמה.

– אני משער – אמר אחד-העם – איזה גוון קיבלו הדברים כשיצאו מפיו.

בכל זאת ביקש ממני שאספר לו בעצמי את עיקר הנאום. אמרתי לו, כי בנוגע למעשיו, סיפרתים כמו שהיו, וכי העם געה בבכי בשעה שתיארת את החשך ששרר בקסרקטין של ימות ניקולאי, מצב רוחם של תינוקות שנשבו בין העכו"ם וגלו מעל שולחן אביהם, והם מתגעגעים על חג הפסח החביב על כל עם ישראל, ועדה מאורגנת איננה במציאות, והנה בא איש אחד מאחיהם ועורך לפנייהם שולחן עם מכשירי פסח, עם הגדות מצוירות וקורא באזניהם את ההגדה ומבאר להם את התוכן ומתבלם באגדות חז"ל וסועד עמהם ומנחמם ומדבר על לבם המר ומביא אותם לידי הכרת ערכם בעיניהם וממתיק להם את היסורים שלהם שסבלו על יהדותם בילדותם. האם אפשר לתאר את גודל ערכם של מעשים כאלה, ואין להם בטוי אחר מלבד הבטוי של חז"ל: "המקיים נפש אחת מישראל כאלו קיים עולם מלא". ואם אחר כך גדלו הגדיים האלה והעמידו את העדה הראשונה במוסקבה עם כל מוסדותיה, הלא כל אלה המה מעשה זה האיש וויסוצקי, ואם נצרף לזה כי הרים בעיניהם את ערך הצדקה ונטע בלבם את הכלל "כל ישראל חברים", אז נבין את המידה של הכנסת

אורחים שהצטיינו בה החיילים הזקנים בנוגע לאחיהם מחוסרי זכות הישיבה במוסקבה. למשל, אחד מהם סיפר לי, כי תורתנו מחייבת כל עברי, אשר אחיו בעצמם מכרוהו, לאמור להם: "כי למחיה שלחני אלוהים הנה", וצריך לנקום את נקמתו מהם בחסדים טובים. וכי השפעה כזאת מלתא זוטרתא היא?! מלבד זה הדגשתי, כי רק"ז היה לעת זקנה סך הכל של שתי השפעות גדולות: מעבר מזה השפעת ר' ישראל סלנטר בנוגע ל"חובת הלבבות" והשפעת רפ"ס בנוגע ללאומיות, ומזה האחרון למד את שטתו של "קרן קיימת" לעם ישראל. ובשביל כך בחר במעשה הצדקה ביסוד ק"ק לבני ישראל בכל אתר ואתר. ובנוגע לבניין ארץ ישראל, הלא היה מכניס מדי חודש בחדשו סכומים ידועים לקופת כ"ח עם צוואה מיוחדת, כשיגיע הקרן עם הרבית ועם רבית דרבית עד מיליארדים, אזי לקרוא אספה גדולה מכלל ישראל להתייעץ, באיזה אופן לבנות את בית ישראל כולו. ואפילו ביומו האחרון שאל אם כבר נשלחה לחו"ל התרומה השבועית לקרן קיימת. הוא האמין באמונה שלימה כי כל בני ישראל יעשו כמעשהו ואזי יתפרנסו כל המוסדות ממקור חמרי אחד מרכזי וכו' ולא יצטרכו לבריות ולא יהיו תלויים בחסדי נדבנים פרטיים אשר נתינתם מועטת וחרפתם מרובה. הרי ברור, כי וויסוצקי עשה נסיון להרכיב את תורתו של ר"ס על גבי עצתו של רפ"ס.

עוד סיפרתי שתי אפיזודות אופייניות מאד לשם תאור דמותו הרוחנית של רק"ז. פעם אחת הזמינני אליו ביום השבת לכוס תה אחר שינת הצהרים והראה לי את ההרצאה של רואה החשבונות שלו, שהובאה לו בערב שבת זו. על פי המאזן הזה הגיע כבר הונו עד לחצי מיליון, ובכך התייעץ עמדי איך לחלק את "המעשר" מסכום זה לדברים שבצדקה. וככלות ישוב הדעת קם מעל כסאו ובהתהלכו בבית אחת הנה ואחת הנה שם את שתי ידיו על ראשו וקרא בקול בוכים את מאמרם של חז"ל: "אוי לנו מיום הדין אוי לנו מיום התוכחה".

ושוב היה מעשה, כי בימי וולאסובסקי [Vlasovskiy] ניתן צו לרשום על שלטי המסחר של היהודים בפירוש ובאותיות בולטות את שמותיהם ושמות אבותיהם על פי הרשום בתעודות לידתם בלי שינויים ותיקונים וראשי תיבות. ולרגלי הפקודה הזאת נרשם על שלט בית המסחר המאושר מטעם הרוממות כשם "וויסוצקי ושותפיו" הוספה כזו:

"המייסד וולף יאנקיליביץ וויסוצקי". [Вольф Янкелевич Висоцкий]

אז בא פקיד אחד להציע לפני וויסוצקי לדחות את "הגזרה" הזאת בנוגע אליו עד שיתברר הדבר במיניסטריון לעניני המסחר. רק"ז לא זו בלבד שלא שמח ולא חפץ להשתמש בהצעה זו, אלא כמעט גער במציע באמרו:

— מה בכך, הלא אני באמת וולף יאנקיליביץ, אותו וולף יאנקיליביץ, שהיה הראשון בין יהודי מוסקבה שזכה להקפה מאוצר הממשלה בסכום של שישים אלף ר"כ [רובל כסף] לשנה, ואני הוא בנו של אותו יאנקיל וויסוצקי, שהצטיין בישרו ובחסידותו, ובשום אופן אין לי לא להעלים ולא להמיר את שמי ושם אבי.

וכאשר נסה הפקיד להסביר לו, כי השם הזה יוכל להזיק למסחרו, אמר לו בקצף:

— אל תפריעני מעבודתי.
— ספורי מעשיות כאלה — אמר אחד-העם — דומים קצת לספורי החסידים על רבותיהם.
— אם הסיפורים ההם — עניתי — כל כך אמתיים כמו אלה, אזי אינם ספורים בעלמא, כי אם עובדות.

* Власовский, Александр — מפקד משטרת מוסקבה בשנים 1891-1896

כדי לסיים בכי טוב לא אקפח גם שכר חידוד נאה, אשר יצא לאויר העולם גם כן בזכותו של רק"ז. ומעשה שהיה כך היה. וויסוצקי שלח ל"המליץ" רשומה ארוכה מן העיירות והמוסדות שהעניק להם תמיכה חומרית בתור ק"ק, וביניהם היתה, אגב אורחא, רשימת התמיכה למוסדות של "חובבי ציון" שהיו רשומים בראשי תבות – חו"צ. ונתקשה הצנזור שהיה באותו זמן בפטרבורג האדון י"ל להדפיס את הרשימה. ותהי עצת מר גֶבְרוֹנְסְקִי [Гайворонский], חתנו של רק"ז, אשר היה מוקיר מאד את המבקר הזה בשביל למדנותו ולא זכר לו עון השתמדותו מפני שהיה בטוח, כי נשאר יהודי נאמן לדתו ולא המיר אותה אלא כדי לסמא את עיני הפוליציה לשם זכות הישיבה, על כן יעץ לשלוח מתנה להמבקר למען יקבל שכר בטלה ממלאכתו, כדי שימצא לו פנאי לקרוא את הרשימה בעיון ולהוציאה מתחת ידו בשלום. ואחרי המשא והמתן בין החותן וחתנו על דבר כמות הסכום, נמנה ונגמר לשלוח לו ארבעים ר"כ, וגם את המכתב לי"ל כתבתי בכתב ידי ורק"ז בא על החתום. עברו ששה שבועות, ואין קול ואין עונה. ופתאום קיבלתי מכתב גלוי מאת המבקר, ובו היו כתובים כדברים האלה:

"כשתראה את ר' קלונימוס זאב תזכיר לו את הפסוק: "לא אשחית בעבור הארבעים".

נתפעלתי מן החידוד אבל נשתוממתי לראות, כי רק"ז התקשה בהבנת הכתוב, ומוכרח הייתי לפרש לו את הכתוב הפשוט הזה.

עברו ימים אחדים ורק"ז הביא לי בעצמו את גליון "המליץ" עם הרשימה הנדפסה שעשו בו שינויים קטנים ובתמימות גמורה הביע לי את התפעלותו, כי קלעתי את המטרה בבאור הכתוב בנוגע לענייננו וכוונתי לדעת מרא דעובדא. -

אסור להודות להם

הייתי כבר סטודנט בקורס האחרון של הפקולטה היורידית וקיבלתי פתאום מכתב מדודי, אחי-אבי הבכור, זקן כבן שבעים, אשר לא ראיתיו מעודי. והנה הוא כותב:

"כפי שאני מכניס לחופה את בת-הזקונים שלי, הנני מזמין אותך לבוא אל החתונה, כנהוג אצל יהודאי קשישאי, אשר קרוביהם מתאספים מארבע כנפות המדינה לשמוח בשמחות משפחתם בפועל ולא לצאת ידי חובתם בטלגרמות. כי חפץ אני לראות את פניך, לפחות לעת זקנתי, אחרי אשר לא ראיתך מיום צאתך לאוויר העולם. ואתה הלא בן יחיד לאחי הצעיר, שמת בדמי עלומיו, ועלי עוד לבדוק מה נעשה עמך מיום שנעשית סטודנט, ר"ל. הלא מרקד אתה על החבל, וכבר אמר החכם: "אם ילך איש על גחלים ורגליו לא תכוונו". והגמרא שלנו הלא אמרת בפירוש, כי בזיווג זיווגים מתעסק הקב"ה בעצמו, ובכן, חוש ובוא לראות מעשי אלוהינו".

לקחתי את צקלוני ונסעתי אל תחנת באראנוביץ פלך מינסק. בבואי אל התחנה הייתי האחד והמיוחד בין כל הנוסעים, אשר ירדו באותה תחנה. והנה לפני צעיר אחד פונה אלי בשאלה:

"האתה זה יעקב מזא"ה ממוסקבה?"

אמרתי: "כן".

"וואני, הוסיף הלז, הנני בן דודך משה ליב. ושמי גם כן יעקב, ונשלחתי מאבי להביאך אל ביתנו".

הלכתי אחריו, והנה לפני מרכבה מהודרה, רתומה לשלשה סוסים, והצעיר הושיבני במרכבה. בדרך אמר לי, כי המרכבה והסוסים הם משלהם. הרגשתי תיכף, כי דודי הוא איש אמיד. שאלתי את בן-לווייתי:

"במה עוסק אביך?"

— יושב כל היום והוגה בתורה ותפילה ובקבלת פני אנשים הבאים להתייעץ עמך על דבר עניניהם.

— הפרטיים או הכלליים? — שאלתי אנכי.

— גם זה וגם זה! — ענני.

— האם הוא כל כך פקח? — שאלתי את הבן על דבר אביו.

— כן. דעתו תמיד צלולה ומיושבת והוא מיטיב לראות כל דבר אל נכון.

— ומלאכתו אימתי נעשית?

— את הכל עושה אמא. היא חרוצה ועוסקת בהשכל ובהצלחה בכל מיני עסקים, הנותנים לנו פרנסה בשפע ובכבוד. היא נוסעת בשעת הצורך פעם לבוריסוב ופעם למינסק, ושם טוב לה בין הסוחרים.

באנו לבית דודי הזקן. בעל זקן מגודל יצא לקראתי והסתכל במעיל-הדרך מבודר-הכנפים ובכובעי רחב השולים ובמשקפי הירוקים, אשר שמשו לי לא לכלי ראיה, כי אם תריס בפני אבק הדרכים, ואמר לי:

"א ציקאָוועס, אָט אַזוי געהן ארום די סטודנטן? אַביסל פאחאז'שע אָף די אַלטע פוילישע פריצים". (פלאי פלאים, האלה הם מלבושי הסטודנטים? במקצת דומים הם למלבושי ה"פריצים" הפולנים הזקנים).

ובדבריו, הסיר מעל כתפי את המעיל וישימהו על כתפיו ואחר כך הסיר את המגבעת וחבשה לראשו וגם נטל את המשקפים מעל עיני והרכיבם על חטמו, ובפנותו אלי אמר:

– הוצא נא מצקלונך את בגדי היו"ט שלך, אשר בוודאי הבאת אותם. ואני יודע את טבעם : מעיל שחור קצר, מכנסים שחורים ו"לב" לבן וגם עניבה לבנה, והיית כאחד האדם. ואני אהיה בבגדיך ואוביל את בתי לחופתה תחת כפת הרקיע. וכשישאלוני מי אני? – אענה, כי אני סטודנט זקן, כי בימי נעורי הייתי נוסע ללייפציג ואצל האשכנזים [גרמנים] ראיתי לרוב סטודנטים בני גילי. ובמטותא ממך להסתכל בי בעמדי תחת החופה למען תשאר תמונת דודך הסטודנט הזקן חקוקה בזכרונך וינעם לך, כי זכית לדוד סטודנט זקן כמנהג האשכנזים, כי בשום אופן לא ארשה לך לעשות פוטוגרפיה, מפני שזה אסור על פי דין. והסטודנטים האשכנזים מדקדקים בדיניהם, ואשכנזי הלא היא ערש החכמה, אשר ממנה יצא גם הדיסויער בשעתו.

אמרתי לו בגיחוך :

– עד שכבודו מיעץ לי להסתכל, אולי יסתכל בעצמו בראי לראות בעיניו את מראהו?

– בשום אופן לא, כי גם זה אסור, ודינא דסטודנט – דינא.

לאט לאט החלו להתאסף מכל העיירות הסמוכות לסמורקה אנשים, נשים וטף, הקרואים אל החתונה, אבל נפלאתי לראות, שגם "גויים" הרבה באו, אכרים ממש ואמרו שלום לדודי ושאלוהו :

– "רבי משה, האם אלה המה המלבושים של חתונה על פי דתכם?"

– לא, אינכם מבינים כלום. לא מלבושי חתונה המה, אלא לבושי הסטודנטים האשכנזים הזקנים, והאם אינכם יודעים, כי על פי בקשת ה"זקנה" שלי בעלת משאכם ומתנכם נעשיתי סטודנט לעת זקנה, וכפי שלא היו לי בגדים מן המוכן, הוכרחתי ללבוש את בגדי בן אחי הסטודנט המוסקבאי שבא אל החתונה.

– ובאיזה בגדים נשאר הוא? – שאלו האכרים.

– כיצד באיזה בגדים? הוא לבוש כאחד הפרתמים, במעיל קצר. צאו וראו.

פנו האכרים כה וכה לחפש אותי ולהתוודע אלי בהכנעה גדולה. והנה אחד הקרואים היהודים הטח אותי הצדה ולחש על אזני :

– "המרגיש אתה, עד כמה התרגש דודך בראותו את פניך? עד כמה הוא שמח וממש מאושר. וזה לך האות, כי החליף את בגדיו בבגדיך, וכך היא דרכו תמיד, להתנהג בזרות בשעה שדעתו בדוחה עליו, כי חסיד הוא ומתבודד תמיד ואוחז בדרך הצדיקים הקדמונים, אשר מנהגם היה להתראות בעתותי ההתפעלות שלהם בדמות מופרכת לכאורה, אבל בעצם היה זה סימן של שמחה גלויה".

במלבושי הנ"ל ברך דודי את הזוג תחת החופה וסידר בעצמו חופה וקידושין ; ואחר כך סמך עוד הפעם את שתי ידיו על ראשי הזוג והתפלל בלחש איזו תפילה אשר אי אפשר היה לשמוע אף מילה אחת ממנה, ועיניו זלגו דמעות. אחרי כלות הברכה והתפילה, אחז בידי מקורביו ותחת כפת הרקיע חיבק אותם ואמר : "לכו ורקדו עם סטודנט זקן". וירקדו ויזמרו את הניגון של ה"רבי" בצרוף המילים : "זה אלי ואנוהו אלוהי אבי וארוממנהו". אחרי הריקוד והזמרה הוזמנו הקרואים אל השולחן. זה לא היה שולחן, אלא שורה של שולחנות הרבה עומדים ביער, וממעל לשולחנות היה נטוי אוהל ארעי וגג של קרשים על גבו. בראש המסובים הושיב את העניים המלובשים בבלויי סחבות ממש, שורה שלמה של קרועים ובלויים, ואמר להם :

* קרוב לוודאי המחבר משתמש במרכאות כדי להעביר את ההגייה היידישית rebbe (אדמו"ר)

– "שתו ואכלו דודים! הלא ידעתם, שאין העניים צריכים לסרב, וכלום אינכם יודעים, שכל מה שענייכם רואות על שולחן זה שלכם הוא, ואין זה בידי אלא פקדון, ואם תרגישו מצד ה"פלונית" איזה מבט שלא יהיה לכם לנחת רוח, יהיה בעיניכם כקליפת השום, כי איננה אשמה בדבר, שכבר אמרו חז"ל: "אשה עינה צרה באורחים" ואין להשיב, וכל היוצא מפייהם סופו להתקיים. והרי דברים ק"ו, ומה אם ממבט עיניהם היו נעשים גל של עצמות, ממאמר פיהם על אחת כמה וכמה".

בשעת הסעודה ניכר היה, כי לדודי יש "מקורבים" ו"קהל חסידים" ועל פי בקשתם החל לומר "חסידות", אבל מתובלת ב"למדנות". הנושא היה: "מה יצא הדבר". ויסביר: "מה זה דיבור בנוגע להקב"ה, ומהו הפירוש ברוך שאמר, כלומר שחפץ, כי אצל הקב"ה איננו שייך כלל המושג אמירה, כי אם רצון, ואם רצה הרי היה העולם, כמו שנאמר בפירוש "כל אשר חפץ עשה", והיה הפירוש ברוך שאמר, כלומר, שרצה והיה העולם, אבל כדי לשבר את האוזן משתמשים במלת אמירה ומסבירים לבשר ודם, כי בעשרה מאמרות נברא העולם, ובאמת לא היתה שם אפילו אמירה אחת, מלבד רצונו של הבורא". בנושא זה דרש הרבה בהתעמקות ובהתלהבות, ונהניתי מאד לראות את כח ההסבר שלו ואת כשרון הדברנות אשר חונן בו מידי הטבע. נוכחתי, כי הוא אחד מבעלי הכשרונות הטבעיים הידועים בישראל, שנתכווצו בד' אמות של הלכה או של בקשת אלוהים. באותה שעה הכרתי את דודי, כאילו ידעתי מקדמת דנא, ואחרי אשר כלה את דרשתו, נפלאתי לשמוע מפיו הצעה מפורשת בנוגע אלי לדרוש מעט ברוסית, כדי שיבינו הערלים העומדים מסביב לאוהל ומביטים עלינו כעל משוגעים. אמרתי לו:

– "דודי, לא אוכל למלא את בקשתך מפני הטעם, כי רש"י ו"שפתי חכמים" צריכים להיות זה בצד זה, ואם אין רש"י אין "שפתי חכמים", וכבודו הלא הסיר את בגדי מעלי ונסתלקה חכמתי". – את בגדיך לא אסיר מעלי עד עזבך אותנו, ובנוגע אליך הלא אתה לבוש עכשיו בגדי עשו החמודים, ויעקב אבינו קיבל את הברכה בהיותו לבוש בבגדי עשו אחיו, ובכן ה' יהיה עם פיך, כי גם שמך יעקב ובגדיך בגדי עשו ואני אשאר סטודנט זקן אשכנזי..

הוכרתי לדרוש ברוסית והנושא שלי היה: "לא ראי זה כראי זה, הצד השווה שביניהם". והסברתי, כי זוהי שטה נפלאה בכל סוגיות הש"ס, כי היהודי בראותו דברים משונים זה מזה ודעות הפוכות זו מזו ושיטות מוכחות זו מזו, מחויב למצוא את הצד השווה שבשניהם. גם אני, אמרתי, ראיתי כבר חתונות וזווגי אהבה ממין אחר לגמרי; עכשיו אני רואה זווגים אשר באמת יש להמליץ עליהם "מה יצא הדבר"... ואני מתאמץ למצוא את הצד השווה שבשניהם. וישר כוחו של דודי, שהמציא לי את הצד השווה שבשניהם. ואם תשאלוני: מה הוא סוף סוף, הצד השווה שמצאתי – אומר: "הקול קול יעקב ובגדי עשו החמודות". לא הספקתי להמשיך את מהלך רעיונותי, והנה דודי הפסיקני, ובשמחה רבה אמר:

מה אמרתי לך? הברכה של יעקב היא תמיד בלבושי עשו!

ולאות כבוד וליישר כח – כבדני לברך ברכת המזון על הכוס בעשרה ובברכת נשואין ואמר לחסידיו:

"פניה יש לי בזה: צריך, בכל זאת, לשמוע את ה"עברי" שלו.

השיבותי לו תודה ולקחתי את שתי הכוסות ביד, והוא פנה אלי בשאלה:

"אולי נצרך סידור – אל תתבייש".

אמרתי לו:

"אין כל צורך בזה. יודע אנכי בעל פה גם את סדר ברכת המזון והזמון וגם את ברכת הנשואין".

– "ובכן, סלח, אין דרכי להתוכח עם מנוסים ורגילים, ירא אנכי מפניהם, כי מה אתה חפץ מסטודנט אשכנזי זקן? מנין לו לדעת את מנהגי ישראל?"

– בתורת סטודנט אשכנזי – אמרתי – אולי טוב ביותר לעיין בספר. בירכתי את ברכת המזון והנשואין, ודודי וחסידי, ובייחוד העניים, אשר צהלו פניהם מאכילה גסה ושתייה כדת, ענו אחרי "אמן" בהתלהבות, ובזה נגמר סדר הלילה. למחרת בבוקר השכם התאספו כל העניים, אשר השתתפו בסעודת הערב, להתפלל בציבור, ודודי עבר לפני התיבה וגם קרא בתורה, כי זה חל ביום ה', ובטרם יגש אל התיבה, פנה אלי לעיני כל העם ואמר בטון כזה, שאי אפשר היה כלל להבין שיש בו הלצה מסותרת והמשך זרותו, וישאלני אם הבאתי עמדי סידור, כי לא יכול למצוא את הסידור שלו, בכלל מבולבל הוא מפני ההכנות אל החתונה, ביקש אותו ולא מצאהו, ולהתפלל מתוך ה"קרבן מנחה" של אשתו עם העתקה של עברי טייטש הרי זה יבלבל אותו שבעתים, והעובר לפני התיבה צריך שתהא תפילתו שגורה. והבעש"ט ציווה להתפלל דוקא מתוך הסידור. "אינני יודע אם ידוע לך השם הזה, אבל היה היה אדם כזה בישראל, והרבה אנשים גדולים ספרו, כי הצטיין בעבודת הבורא וכדאי לסמוך עליו בענין זה, אם כי יש אומרים, כי לא היה למדן".

הייתי, כמובן, היחיד שהרגשתי תיכף את כל הפנימיות הדקה מן הדקה שיש בשיחה זו, ואמרתי לו :

– גם אני שמעתי את שמעו של זה האיש, ואני מסכים עמו, כי הש"ץ צריך להיות מזוין בסידור, וחבל כי לא מצא כבודו את הסידור שלו, אשר הורגל בו, אבל גם לי יש סידור ואביאנו. הוצאתי מצקלוני את ה"סידור" שלי, אשר כלל בתוכו שני סידורים מכורכים יחדיו. האחד נוסח אשכנזי והשני נוסח ספרד. הכריכה היתה מהודרה. הוא הסתכל בכריכה ואמר בפנותו אל המתפללים :

– ראו, כמה יפה כריכה זו. יש בזה משום "זה אלי ואנוהו", כמו שדרשו חז"ל, התנאה לפניו במצוות. ובפתחו את הסידור ובראותו את נוסח אשכנזי בשער הספר, אמר : חבל, כי לא אוכל להשתמש בו, אנחנו מתפללים נוסח "ספרד". אמרתי לו :

– "יעלעל הלאה וימצא גם נוסח ספרד". ביקש ומצא כדברי, וכרגע אחד נשתתק כמו הלום רעם ויאחז בידו את הסידור ויהפוך אותו מימין לשמאל ומשמאל לימין ויורה לי באצבע על נוסח ספרד בראש ואחר כך על נוסח אשכנזי וישאלני בניגון הגמרא :

– אי הא לא הא, ואי הא לא הא. אמרתי לו בניחותא, גם כן בניגון הגמרא, כי החיליתי להתרגל לסגנונו : – "אתיא כמאן דאמר הא והא".

תיכף ומיד הניח על העמוד את סידורי והתפלל מתוכו. אחרי כלות התפילה אמר לי : – שכחתי לברך על הסידור הזה וצריך שאלת חכם, ומדוע לא שאלת אתה מפי איזה רב מפולפל בעלי הנוסח הזה, והראה באצבעו על הנוסח האשכנזי, כיצד מברכים על דבר משונה כזה : אם לברך "משנה הבריות" הרי אין זו בריה כלל. ואני חושב, כי מזה תצא תשובה מלאה פלפול, אם ישתמש בה איזה רב "עולמי" (פון די עולמישע).

צחקתי בפה מלא ואמרתי, כי בשובי למוסקבה איגע שם את מח הרבנים בשאלה זו.

– אל תשכח, כי סוף סוף זה ענין גדול לבעלי ההוראה לענות בו – אמר ברצינות.

צחקתי עוד הפעם וישאלני, מדוע אני צוחק, הלא הוא מדבר ברצינות.

תיכף אחר התפילה ציווה להביא ארוחה שלימה, כי האורחים אשר באו אלינו המה בעלי מלאכה, ואסור לבטל אותם ממלאכתם ואי אפשר לשלחם אלבא ריקנא. סעדנו סעודה שלימה וכשבאה דודתי אמר לה בפני כל הנאספים:

– "את אינך יודעת מכל הנעשה בעולם הגדול, ולו הייתי אנכי השופט, כי עתה הוצאתיך מקהל הסוחרים".

היא שאלה: "מה נהיתה?"

והוא אמר לה:

– עכשיו נוהגים לכרוך בכריכה אחת נוסח אשכנז עם נוסח ספרד – ונוסח אשכנז בראש.

כל השומעים צחקו, מפני שלא ידעו כלל, מה נעשה עם הסידור, וגם דודתי מצאה את עצמה נעלבת ואמרה בלשון נסתר:

– "משוגע, כבר בדית לך איזה שגעון חדש".

והוא משיב:

– "רבונו של עולם! עד כמה צדקו חז"ל באמנם: נשים דעתן קלה. אני מספר עובדה והיא אומרת, כי זה מעולם הדמיון. אם חפצה את לברר את הענין, עשי כמוני. למשל: חפצתי לברר, אם נמצא בעולם סטודנט המוביל בדרך "סידור", מצאתי לי סטודנט וביקשתי ממנו סידור ונודעתי מה שצריך הייתי לדעת. ואם חפצה את לברר את אמיתות דברי, שאלתי נא גם את מאותו הסטודנט להראות לך את הסידור ונוכחת". אחרי הסעודה פנה אלי ואמר:

– "על פי שני הנוסחאות ביחד מן הראוי אחרי סעודה כזאת ללכת לטייל קצת ביער, ובכן, נלך ונקיים את המנהג".

הלכתי עמו היערה. בהיותנו ביער, הסיר את מעילי מעל שכמו והציעו על העשב וישכב עליו ויאמר:

– "ככה נוהגים הסטודנטים האשכנזים. בעיני ראיתי כשהייתי בן גילך".

שחקתי עוד הפעם, והוא אמר:

– "מדוע אתה מצחק, הרי אני מספר מעשים שהיו".

אמרתי לו:

– "אני מצחק, מפני שחושבני, כי אפשר לעשות זאת בלי נטילת רשות מן הסטודנטים האשכנזים".

– תמה אני עליך, – אמר דודי, – אם כן, איפוא, למה נתת דין קדימה לנוסח אשכנז? הלא ידעת, או לכל הפחות, צריך היית לדעת, כי ה"עולמ'שע" אינם עושים שום דבר שאינו כתוב בשום ספר במלות "כך נוהגים", ואני מפני כבודך אמרתי, כי ראיתי בעיני ש"כך נוהגים", ובכל אופן אין לך מה לצחק, כי אם תוסיף לצחק על דברי אלה, אזי, ח"ו, תגיע למדרגה כזו, שמוכרח תהיה לצחק על הרבה מיני "יש נוהגים".

אז החל דודי לספר באזני "מעשיות", או בסגנונו מ"נוסח ספרד", ואמר לי:

– "הרבה מן העולמ'שע" אינם מאמינים בספורי הנפלאות המסופרים על ידי הצדיקים והחסידים, ואני אספר לך מעשה שהיה בימינו. בעיר רוגצ'וב [Rogachov], עיר המחוז של פלך מוהילוב עיר מולדתך, נמצא איש אחד, שעודנו חי אתנו עד היום הזה, ה' יאריך ימיו, ושמו זנ'ה

טומרקין האיש הזה הוא "עובד" גדול, גם למדן, וגביר נדיב, ולו בת מצוינת ביופי, מושלמת ואשת חיל, וכשהגיעה לפרקה השיאה אביה לצעיר אחד למדן וירא שמים. אבל מן השעה הראשונה בחלה נפשה בו ודרשה גט פיטורין מאישה. ושער נא בנפשך, אם אדם גדול כדניה טומרקין צריך היה להסכים לגירושי בתו המצוינת, אבל כלום לא הועיל, והיא נתגרשה מבעלה, ושבה בית אביה בנעוריה והחלה להתעסק בשקידה רבה בלימודי חול. הדבר הזה היה לעגמת-נפש לאין שעור לאביה הצדיק, אבל לא לחינם נאמר: "ה' רגלי חסידיו ישמור". והנה לפתע פתאם בא לרוגצ'וב לרגלי עסקיו צעיר אחד מגדולי היחש, מופלג גדול בתורה, נין ונכד לר' יהושע צייטלין משקלוב, אשר בוודאי ידוע לך כאחד מגדולי אותם האנשים הנותנים דין קדימה ל"נוסח אשכנז" ואינם כורכים כלל את הנוסח הספרדי אפילו מצד שמאל, והצעיר הזה היה נכנס ובא לבית טומרקין, ולא אאריך בסיפורים – נשא לו לאשה את ה"גרושה", והנם חיים חיים מאושרים, וכמדומני, כבר העמידו בנים. ושער נא בנפשך, עד היכן מגיעה השגחת הבורא בנוגע לעובדיו באמת, כי נפל בחלקו "עלוי" גדול ותורני, העולה בערכו על חתנו הראשון עד לאין שעור". שאלתי, מה שמו של האברך הזה. ענני דודי: "איש הורוויץ, מזרע ה"של"ה" הקדוש". ואני אשר כבר ידעתי עוד בהיותי במוהילוב מנשואי האהבה של הסופר ש"י איש הורוויץ עם בתו של דניה טומרקין, אמרתי בלבי: הלא באמתחתי ישנה החוברת האחרונה של "השחר", שלקחתי אתי למקרא בדרך ושם נדפס מאמרו של ש"י איש הורוויץ: "הרמב"ם ודיני האישות בישראל". הבה אראה לדודי את המאמר הזה ואגבה ממנו את כל חובותי בפעם אחת, עד שישב לי את בגדי. אמרתי לו:

– "האיש הזה הוא באמת "כלי יקר" בספרותנו, והנה אתי מאמר נדפס מפרי עטו ואוכל להראותו לכבודו".

– מצוה גדולה תהיה בידך – השיב הלז – לך והביאנו.

הבאתי את "השחר" ונתתיו על ידו. כשראה את "השחר", נעשה חוור כמת, ויאמר בהזדעזעות העצבים: "איפה הוא המאמר?" הראיתי לו, והוא החל לקרוא בעיון גדול וצעק בקול: – "הוא מסכן את נפשו. הוא יצא כנגד הרמב"ם, לאו מלתא זוטרתא היא! גדולים ממנו, שפגעו בכבוד הרמב"ם היה דמם בראשם".

בשובנו הביתה, היה דודי עצוב-רוח ולא דבר מאומה, כמו נעשה אלם ותיכף ומיד הסתתר בחדרו וגם בשעת הצהריים, שבה השתתפו גם הזוג הצעיר, לא הוציא הגה מפיו, והדברים הגיעו לידי כך, שדודתי חפצה לשלוח לקרוא לרופא מבוריסוב, ולי אמרה, כי הוא, בלי שום ספק, חולה, כי בעצבות כזאת לא ראתה אותו מעולם. ותשאלני, אם הכרתי בו איזה שנוי בשעת הטיול. כמובן, לא סיפרתי באזניה מכל הענין הרוגאצ'ובי. הדוד אמר, כי בשום אופן לא יקבל שום רופא, כי לו יש רופא, שהוא בכל אופן מפורסם יותר בכל העולם מכל רופאי בוריסוב גם יחד – ה' צבאות שמו, רופא חולים.

עבר עוד יום אחד, ואני כבר הכינתי את עצמי לשוב למוסקבה. הדוד דיבר על לבי להשאר עוד יום אחד, וביום הפרידה הלך עמי לטייל עוד הפעם ביער, ובשעת הטיול אמר לי:

– אין אדם נפטר מחברו אלא מתוך דבר הלכה, ולכן אספר באזניך מהני מילי מעליותא, שהצטיין בהם אבי המנוח ז"ל, אשר אתה נקרא על שמו.

ואחרי אשר פרט אחת לאחת את כל מעלותיו, הוסיף בהתלהבות:

– מידה אחת היתה בו העולה על כולן, כי לא הודה לגוי מעולם בשום דבר, כי אסור להודות להם, וכל המודה להם גורם רעה לעצמו ולכלל ישראל, ונקוט האי כללא בידך: אסור להודות להם! שאלתי בהתמרמרות:

– כיצד, ואם הגוי אומר, כי עכשיו הוא בוקר, וכי צריך אני להשיב, כי עכשיו ערב, ולהפך!!
והלא חכמינו אמרו בפירוש: קבל את האמת ממי שאומרה.

– כן! – אמר – אם הגוי יאמר לאיזה יהודי, אם עכשיו בוקר, מחויב היהודי להשיב: עכשיו הוא ערב. מפני שהדבר פשוט. הלא המה שונאים אותנו תכלית שנאה, ומדוע זה פתאום שואל הגוי את היהודי ומבקש ממנו הסכמה, כי עכשיו הוא בוקר? שמע מינה, כי יש דברים בגו, וצריך היהודי להבין את הסכנה המרחפת על ראשו, אם כי איננו יודע עדיין, מה טיבה ולסתור תיכף ומיד את דברי ה"גוי" – לא שרירין ולא קיימין. כי המה שואפי דמנו ואינם זקוקים להסכמות מצדנו. ומעשה שהיה כך היה. אבי ז"ל הלך לטייל ביער, והנה על סוס דוהר רוכב ה"פריץ", וכראותו אותו, עצר בעד סוסו ושאלהו, בהראותו באצבע על קורה המוטלת על הקרקע:

– "מה זאת?"

ואבי השיב במנוחה:

– "עלים שנשרו לארץ".

– "כיצד? – שאל הפריץ בזעף – הלא זוהי קורה!"

ואבי באחת:

– "אין זו קורה, כי אם עלים פשוטים שהרוח השיר אותם מעל העץ".

הרים ה"פריץ" את שוטו וכמעט שלא הכהו מכות אכזריות, אבל אבי נמלט על נפשו ולא הודה לו. סוף דבר היה, כי בעוד ימים אחדים באו אל אחוזתנו הקליוצוויט בלוויית פקידים לחקור את אבי, כי זה כימים אחדים פגשו ה"פריץ" ביער והתלוצץ בו ושאלהו, אם רואה הוא פה קורה? ואני, אמר אבי, הבינותי כי הוא מתלוצץ, ואמרתי, כי אינני רואה שום קורה, אלא עלי שלכת. ואם כי התקצף על תשובתי זאת ויאיים עלי בשוט שבידו, בכל זאת החזקתי בדעתי, כי קורה אין כאן. ולבסוף נודע כי בזה הציל אבי משפחה שלמה מישראל מעונש חמור, כי באותו זמן נכרת חלק גדול מן היער ונמכר בחשאי באופן כזה שלא נודע מי ומה ולאן באו כל עצי היער, וה"פריץ" על פי השערה בעלמא הטיל חשד על משפחה אחת עברית, והקורה היתה הראיה היחידה בענין זה. ומעתה תראה ותבין, כי מה שאמרו חז"ל: "קבל את האמת ממי שאומרה" – זה בעיני חכמה ומדע, אז מחויב היהודי לקבל את האמת, היה אומרה מי שיהיה, אבל בשעה שה"גוי" שואל את היהודי איזו שאלה בנוגע לדבר ברור, שאינו נזקק להסכם – **אסור להודות להם!**

זכרונות

כרך שני

א. על כסא הרבנות

ב. חיילים

ג. מלשינות

ד. זכות ישיבה

ב. כהן, הוצאת "ילקוט"

תל-אביב, שנת תרצ"ו

א.

על כיסא הרבנות

נבחרתי לרב העדה

נתאשרתי במשרת רב העדה בכ"ז אוקטובר, 1893, וביום כ"ה נובמבר 1893 לספירת הנוצרים ונשבעתי שבועת הרבנים במושב סגן-הגוֹבֶרְנָטוֹר [סגן-מושל] וכל יועציו. ככלות השבועה, נגש אלי הסגן, ברכני ואמר לי בזה הלשון:

— מצאתי בך חסרון: צעיר אתה לימים מכדי שתוכל לשאת משרה כזו. אמרתי לו:

— אדוני השר! לכל אדם יש חסרונות, ואפילו אם מכיר בהם לא תמיד עולה בידו להשתחרר מהם, ובוודאי גם לי יש חסרונות מהמין האמור, שקשה להפרד מהם, אבל בנוגע לחסרוני זה שהראה עליו כבודו ערב אני בדבר, כי הוא יעבור, וכדי שיעבור הייתי מיעץ לכל צעיר לקבל עליו משרה כזו, כי כלל זה בידנו מן הלוחם המצוין נפוליאון הראשון אשר אמר, כי בני אדם מזקינים בשדה המערכה חיש מהר.

— לתשובה כזו לא היכיתי — אמר הסגן — ועל פיה חושד אני בך, כי כבר זקנת ומשחת את שער ראשך וזקנד בצבע שחור, אבל בנוגע לשדה המערכה שאמרת, נקוה, כי עבודתך תהיה נוה-שלום ולא שדה מלחמה.

— גם אני מקוה כך, אבל הנני מרגיש מראש, כי מלחמה לנו מפנים ומאחור, ובוודאי יודע כבודו גם בלעדי, כי חיי היהודים בכלל המה שדה-מערכה, ובנוגע למשרת הרב, עדיין אינני בקי די צרכי בטיב בעבודה הזאת מבחוץ.

אחר חליפת-דברים זו אמר לי הסגן, כי על פי הנימוס וחוקי דרך-הארץ עלי להתייצב לפני הגוֹבֶרְנָטוֹר [מושל], המקבל יום יום בשעות קבועות. למחרת היום הלכתי להתייצב לפני הגוברנטור. שמו היה בוליגין, הוא בוליגין [Alexander Bulygin], שהיה אחר כך מיניסטר לענייני הפנים ועורך ה"קונסטיטוציה המקוטעת", שגרמה להתקוממות במוסקבה בשנת 1905. זוהי ההתקוממות אשר משכה אחריה, בתורת תרופה מצד-הממשלה, את המאניפסט [מנשר manifest] מיום 17 באוקטובר 1905 לשכך את חמת העם.

באתי החדרה, הוא קיבלני בחיבה, הושיבני ממולו ואמר:

— אמנם כן, מראיך כמראה צעיר, אבל כבר השיבות על כך תשובת-זקנים כי ערב אתה, כי מיום אל יום תתרפא מחסרון זה.

השתחויתי לאות תודה על דבריו הנעימים, ואז סיפר לי במשך יותר מחצי שעה, עד כמה קשה היה לאשר אותי במשרתי.

— קיבלנו את הפרוטוקול של בחירתך וראינו, כי בשעה שכל שאר המועמדים קיבלו לא יותר משמונה או עשר דעות כל אחד, ורק אחד מהם קיבל י"א דעות, עלה בחלקך יותר ממאה, ובכן מובן היה, כי אתה היית המועמד היותר רצוי בעיני כל. והנה אחר הבחירות קיבלנו כתבי מלשינות כי אתה שייך למפלגה פלשתינאית וכי אתה חפשי בדעות ואינך נאמן לא למלכותא דארעא ולא למלכותא דרקיע. ועוד כתב-שטנה אחד ממין אחר, כי אינך בר-סמכא כלל בדיני ישראל, וביחוד באיזה מקצוע הנקרא בשם פלאי "איסורתר". והנה עשינו חקירה ודרישה חשאית קיבלנו ידיעות מהרבה רבנים נאורים, כי אתה, להיפך, מצטיין בידיעותיך בתנ"ך ובתלמוד ובספרות הרבנית, וכי הנך אחד מסופרי ישראל בשפת עבר. גם העידו בך הרבה אנשים, כי תמיד ניכרים בך אותות נטיה גדולה ורחבה אל הדת הישראלית, וכי עוד בהיותך סטודנט היית בין המבקרים התמידיים את בתי התפילה והיית דורש שם ברבים ברשות הרבנים שקדמוך ובמעמדם. ומה שנוגע להשתתפותך בענייני

פלשתינא, דבר זה נתאמת לגמרי, וגם יש בידינו תמונה, שעוד בשנת תר"ג היית ציר שלוח ממוסקבה לפתיחת החברה לתמיכת בעלי מלאכה ועובדי אדמה בסוריה ובא"י והיית שם בין ראשי המדברים, אבל המחלקה לענייני הפוליטיקה הודיעה, כי חברה זו נתאשרה מטעם המיניסטריון. ובכן, נצטרפה אצלנו ספרות שלמה על אודותיך, ומלשיניך גרמו לך פרסום גדול בחוגינו, עד שנעשית לנו למכר שלא בפניך, ועכשיו עיני הרואות שקשה מאד **לחשוד אותך**, אבל סוף הדבר היה, כי אחרי גלגולים הרבה מלשכה ללשכה עד המיניסטריון לענייני הפנים הושב התיק שלך עם כתובת מוחלטת על גבה, כי על פי ההסכם שבין המיניסטרי לענייני הפנים ובין הגנרל-גופֶרְנְטֹר [המושל העליון] הנסיך הגדול סְרֶגֶי אֶלְפֶסְנֶדְרוֹבִיץ' אין עיכוב לאשר אותך בתורת רב ועל פי החלטה זו אשרתיך תיכף, ואני מברך אותך בהצלחה. ואולי תוכל לברר לי בכל זאת, מדוע כל כך רבה המלשינות בישראל?

עניתי לו :

– הדרישה גוררת את ההצעה. מכיוון שמקבלים מלשינות מבני בלי שם היראים לפרש את שמם על כתבי הפלסטר שלהם, ממילא מובן, כי כל מקנא בוחר בכלי-נשק זה, אחרי שאין לו שום אחריות עליו.

– ובכל זאת – אמר – אצל הטאטארים אין המלשינות שכיחה כל כך. כפי הנראה, יש לעם ישראל **נטיה** למלשינות.

– עוד לא נתבררה לי שאלה זו. – אמרתי כדי להפטר ממשא-ומתן אי נעים זה.
– בטוח אני, כי במהרה יהיה הדבר הזה ברור לך, ואז תדע, כי אין כאן מקום לכלל של "דרישה והצעה", כי תשעים אחוזים למאה מכל כתבי הפלסטר המה של היהודים, והממשלה הלא רק מבררת, מפני שיש אנשים פחדנים בדרך כלל, ואשר בכל זאת הם מגלים לפעמים את האמת, ובשביל כך מטפלים בסמרטוטים הללו. אבל דווקא היהודים הנרדפים משתמשים לרעה בכלי-נשק זה. הלא אין איש מכבד את המלשינים, אלא שהממשלה אנוסה לחקור ולדרוש אחרי כל חומר הבא לידיה, ולו גם מ"מעין נרפש".

קמתי מעל מושבי והשתחית לאות פרידה, והוא הושיט לי את ידו לאות הפרידה, ובאותה שעה עלה על לבי הרעיון המשונה ושאלתי :

– ירשני נא, אדוני, לברר, אם מטלת עלי משרתי החדשה חובה להתייצב לפני הנסיך הגדול?

– אם לעצתי אתה שואל – ענה הגוברנטור – אזי ידעתי, כי כל נושא משרה צריך להתאמץ שידעו אותו פנים אל פנים בכל החוגים הגבוהים. היכרות כזאת היא שמירה מעולה מפני העניין אשר דיברנו עליו ואשר בני ישראל מצוינים בו.

– כן, – אמרתי – אני שומע, אדוני השר, אבל בטרם אעשה ניסיון כזה, צריך אני לדעת מראש אם יקבלוני שמה, כי מעכשיו אין כבודי שייך לי, כי אם לעדה שלמה, ואף אם מעטה היא בכמות ונרדפת על צווארה, בכל זאת לא לי לסכן את כבודה.

– אָ, אָ – אמר השר בהארת-פנים – הבינותי, ואם כן, איפוא, אברר בעצמי את העניין ואודיעך.

ובזה נפרדנו.

באותו יום באתי לבית פּוֹלֵאָקוֹב (אליעזר), שהיה באותו זמן נשיא העדה, לספר לו את כל הקורות אותי במשך שני ימי רבנותי הראשונים, כאשר ביקש ממני מראש, כי דרכו היה להתעניין בכל דבר חדש שנפל בעדתנו. וכאשר הגיע ספורי לידי השיחה האחרונה עם בוליגין על דבר התייצבותי לפני הנסיך הגדול, קמט את מצחו ואמר :

– לשוא עשית זאת, כי נגעת בשאלה חמורה שהביאתנו לידי בזיון, כי כבר נכוה ברותחין הרב שקדמך, כי אחרי קבלת-הפנים הראשונה לא הוסיף לקבלו, וזאת הפעם מכיוון שנשאלה שאלה מראש, פשוט ידחה, וכדי בזיון וקצף. ולוא שאלת מראש בעצתי, הייתי מזהירך שלא תעשה דבר מסוכן זה.

– עשיתי זאת **בכוונה מכוונת** – אמרתי לפוליאקוב – ראשית, לברר, אם יהיו לי מהלכים בבית הזה, שממנו יוצאים כל היחוסים של שאר הפקידים אל קהלת ישראל. אם יראוני נכנס ובא אל הבית הזה, הרי דלתותיהם ממילא תהיינה פתוחות לפני, ואם לאו אזי בדרך כלל אין מה לעשות, כי החוקים כל כך קשים, ואם הפקידים לא ירככו אותם בשעה שמוציאים אותם אל הפועל הרי יש לבוא לידי יאוש גמור, ובאופן כזה החלטתי להתפטר לגמרי ממשמרתי. ובנוגע להשערת כבודו, כי כל שאלה היא בחזקת "טריפה", דעתי היא להיפך. כי כל חמתו של הנסיך הגדול על מי שקדמני היתה מפני שבא בלי נטילת רשות וחפצתי לתקן את המעוות, ואם, ח"ו, ישיב בשלילה, אזי הפטורין שלי יהיו כעין פצוי לכבוד הקהילה המחוללה על ידי בחינת "מכת-לחי תחת מכת לחי".

כל דברי אלה לא מצאו חן בעיני פוליאקוב ואמר בניחותא כדרכו:

– משגה גדול עשית, והלוואי שלא תצא מזה תקלה חדשה, אשר תוכל לגרום נזק גם להקהילה, גם לך.

עבר כשבוע ימים ובבוקר אחד קיבלתי הודעה מאת בוליגין ותוכנה היה:

הנסיך הגדול סרגיי אלכסנדרוביץ' הגנרל-גוברנטור המוסקבאי הרם והנשא, הואיל להביע את רצונו לקבל את הרב המוסקבאי באחד הימים הקרובים בשעה האחת-עשרה בבוקר באולמו אשר בגן נייסקוצני [Neskuchny Garden].

הלכתי מיד לבית פוליאקוב ומצאתיו מלובש חאַלאט [חלוק] ושותה את תה-הבוקר, כי השעה היתה קדומה. הוא קיבלני תיכף, התנצל לפני על מלבושו ואמר:

– מבין אנכי, כי איזה ענין נחוץ ותכוף הביאך אלי ובשביל כך חשבתי, כי תוותר על קבלת-פנים בהיותי מחוסר בגדים. מה קרה? – שאל בקול רועד.

– נתקבלה תשובה! – עניתי.

– הוא הדבר שאמרתי, אלמלא היתה טובה, כי אז לא אחרה כשבוע ימים.

– הנה! – אמרתי ומסרתי לו את גוף ההודעה.

הוא החויר, ואחר כך ממש רקד מרוב שמחה ואמר לי בהושיטו לי עוד הפעם את ידו:

– מזל טוב! את המנצח אין דנים, הכל הולך אחר החתום. ומה תחשוב לעשות? – שאלני.

– חושב אני לבקרו, הלא קרוא אנכי, ובכן מבקש אני מאת מר, אולי יתן לי אפשרות

להשתמש באחת ממרכבותיו כדי שיפגשוני לפי מרכבתי וגם חפץ אני לשאול עצה ממר איזה בגד ללבוש, הלא נהירין לכבודו שבילי החצרות וחוקי דרך-ארץ שלהם.

– את המרכבה אתן בחפץ-לב, רתומה לסוסים מן המובחרים, וצריך אתה, לפי דעתי,

להיות מלובש פראק.

– אם כן, איפוא, יהיה נא בטובו לשלוח לי מחר לתשע שעות בבוקר את המרכבה, ופראק

יש לי.

– היה נכון ובטוח. ואחרי שובך משם, תסור אלי ונסעד סעודת הצהרים. הלא ידוע לך, כי

אצלי הכל "כשר בתכלית הכשרות", כי בוודאי כבר יודע אתה, כי אשתי היא צנועה מפורסמת, ואם לא תאמין בי, הלא לה אי אפשר שלא להאמין, ובשעת הסעודה תספר לנו על דבר פרטי ביקורך אצל הגנרל-גוברנטור.

אני מתיצב לפני הנסיך הגדול סרגיי אלכסנדרוביץ

למחרת באה המרכבה של מר פוליאקוב ועמדה על יד מעוני הדל, ואני כבר הייתי מלובש פראק כהלכתו.

נכנסתי למרכבה זו שהיתה מעין סוכה סגורה וטעמתי טעם "מסעי מרכבה". וכמובן, כל העת התפללתי שאצא בשלום מן הפרדס ניסקוצני. ובאמת טעמתי טעם חבוט-הקבר באותה שעה, כי מעודי לא דרכה כף רגלי על מפתן בית זרע המלוכה. במצב כזה באתי אל החצר, ובעודני על יד השער, נגשו אלי שני זינדרמים מימין ומשמאל, פתחו את דלתות המרכבה ושאלוני:

– מי אתה? האם יש לך רשיון להכנס אל החצר?

הוצאתי את המודעה של בוליגין.

– אבל מי יגיד לנו כי אתה הוא הרב? – שאלו אותי.

הוצאתי את הפאספורט שלי והדגשתי, כי שמי ושם אבי ושם משפחתי מתאימים אל השם ושם האב ושם המשפחה הנכתבים על המעטפה של המודעה.

– ומה בכך? – אמר ראש הזינדרמים – אבל בהפאספורט לא נרשם שאתה הנך הרב

המוסקבאי?

– עוד לא הספיקו לרשום – עניתי – כי זה רק כירח ימים ושבוע אחד מאז נתאשרתי

בכהונת רב.

– ובכן, חכה פה. – אמרו וסגרו את דלת המרכבה.

אחרי רבע שעה בא פקיד אחד וביקשני בכל דרכי הכבוד:

– יואיל נא להראות לי את הפאספורט שלך.

עיין בו וקרא בקול רם:

– מי שגמר את הקורס לתורת המשפטים בהאוניברסיטה המוסקבאית יעקב איסאייביץ

מזא"ה.

אח"כ קרא מעל המעטפה בקול:

– להרב המוסקבאי יעקב איסאקוביץ' מזא"ה. הלא יש הבדל בשם האב בין שתי

הרשימות הללו, ואתה אמרת כי הן מתאימות.

סליחה! – אמרתי – אני לא הרגשתי כלל, כי שם נכתב בטעות – להרב המוסקבאי יעקב

איסאקוביץ' מזא"ה. הלא יש הבדל בשם האב.

– ומה לעשות? – שאל.

– אוכל להבטיח לכבודו – אמרתי לו – כי היינו הך, ורק פליטת הקולמוס יש כאן בנוגע

לשם האב ותו לא.

– האם יש להיהודים השם "איסאיי"? –

– בוודאי יש.

– לא שמעתי מעודי.

– הלא בוודאי שמע אדוני את שם הנביא ישעיהו?

– כן, שמעתי, אבל זה היה נביא.

– האם מוצא כבודו, שאי-אפשר שיקרא רב על שם נביא עמו ודתו?

– כן, – אמר בגיחוך – שכחתי וחשבתי, כי היהודים שלאחר לידת משיחנו אינם נקראים עוד על שמות הנביאים של יהודה העתיקה.

– אבל יעיין נא כבודו בהפאספורט שלי, אשר בו נקראתי בשם איסאייביץ ובפירוש נאמר שם שאני יהודי.

– מתי נתאשרת לרב במוסקבה?

– בר"ח נובמבר שנה זו.

– ועכשיו הלא ז' בדצמבר. ומדוע לא נרשם בהפאספורט שלך דבר האשור הזה.

– מפני שבנוגע לאשור זה ניתנה לי תעודה מיוחדת, אשר הנחתיה בבית.

– פתחו את השערים! – פקד הדובר בי.

באתי שערי הגן, ומשם – אל ההיכל. בעודני בפרוזדור, בטרם פשטתי אדרתי, העמידני פקיד אחד, שישב על יד שולחן מיוחד ופנקס גדול פתוח לפניו, מכורך עור ומוזהב מכל עבריו, והחל לחקור ולדרוש ולכתוב את תשובותי. ואלו הן:

– מי אתה? כמה ימי שנותיך? במה אתה מתעסק? לאיזו מטרה באת הנה? דירתך בפרטות? השיבותי על כל השאלות הללו ועל מטרת בואי. הוצאתי את המודעה, והוא רשם בעצמו את התשובה בנוסח כזה:

"על פי רשיון מיוחד של הוד רוממותו הגנרל-גוֹבֶרְנָטוֹר [המושל העליון] המוסקבאי הרם ונישא בא להתיצב לרגלי התמנותו בתורת רב מוסקבאיי".

אחרי שזכיתי להרשם בפנקס, הכניסוני אל אולם ההמתנה. האולם היה ריק. עמדו שם כסאות לשולחנות הרבה, ועל כל שולחן ושולחן היו מונחים עתונים של אותו יום, מהיותר חביבים וערבים על כל יהודי, – ואלו הם: "גְרָאזְשָׁדָאֵיִן" [Гражданин], "מֶאֶסְקָאֵוֹסְקִיָּא וְוֶעדֶאֶמֶאֶסְטִי" [Московские ведомости], "מֶאֶסְקָאֵוֹסְקִי לִיֶּסְטָאֶק" [Московский листок] ו"נֶאוֹוֶאֶיֶע וְוֶרֶעֶמֶא" [Новое время].

עמדתי על יד החלון וראיתי את הגן. בו היתה מסודרת "חלקלקה" אשר, כפי הנראה, הביאה את הנסיך הגדול מעיר הבירה אל ההיכל שמחוץ לעיר. החילותי לקרוא את העתונים, אשר העציבו את רוחי במאמרים המדברים בגנותם של ישראל, כאילו לא טרחו אלא בשבילי, כדי למרר את נפשי באותה שעה. והנה נכנס אל האולם איש כבן ארבעים שנה, מלובש בגדי שרד וכאיש נאור השתחוה לפני מתוך קריאת-שלום. קמתי והשיבותי לו שלום, והוא הושיט לי את ידו ואמר:

– גֶרֶף [רוזן] שְׂרֵמִיטְיִיב.

ואני בעניי השיבותי:

– הרב מזא"ה.

– אתה הוא הרב דפה?

– כן.

– שמח אני לראות רב בישראל בבית הנסיך הגדול. שבתי עכשיו מפאריס בתורת קורספונדנט של המיניסטריון לענייני החוץ ובאתי להקביל את פני הנסיך הגדול.

– גם אני באתי להתיצב לפני הנסיך הגדול לרגל התמונתי החדשה.

– בפעם הראשונה נכנס אתה אל החוגים הללו?

– כן, בפעם הראשונה, וממש איני יודע איך לכלכל דבר, כי אינני בקי בחוקי הנמוסיות המקובלים כאן.

– היה בטוח, שהם כולם בני תרבות ולא יביאוך לידי כסופא. רק נקוט כלל זה בידך, כי לא צריך אתה להוציא מפיקך אפילו דיבור כל שהוא, בטרם יקדמוך בדברים. תשתחוה לפניו בענוה ובדממה, ויוכל להיות, כי ישיב לך השתחויה בכבוד ובדממה, ובה יגמר הראיון, וגם זוהי קבלת-פנים יפה. יוכל להיות, כי יושיט לך את ידו ואפשר כי עוד יבוא בדברים, ואז תשיב בקצרה ובבטחה. ואל תפחד, וכל מה שתתנהג יותר בפשטות, תמצא יותר חן. בכל אופן מתענין אני מאד לדעת את תוצאות קבלת-הפנים, כי כבר שמעתי, כי הנסיך הגדול מביט על היהודים בעין רעה. ועצם העובדה שהורשית להתיצב לפניו, זהו ענין הראוי לתשומת-לב, מצדך בוודאי – ואפילו מצדי.

השיבותי לו תודה על הפרק בהלכות דרך ארץ שלמדני, ובאותה שעה כבר החלו לבוא שיירות שיירות של אנשים, רובם צבאיים, בעלי משרות גבוהות, ומיעוטם בעלי משרות אזוריות. כאשר נתמלא האולם, נכנס אליו הגרף שובלוב [Павел Шувалов], אשר שימש בימים ההם בכהונת שליחו של הנסיך הגדול ואח"כ נתמנה לגנרל-גוברנטור באודיסה ונתפרסם בהנהגותיו האכזריות בנוגע לפושעים הפוליטיים, ובהושיבו בבית האסורים את נשיא חובבי-ציון באודיסה ר' אברהם גרינברג. הוא שובלוב, אשר אחר כך היה גם כן גנרל-גוברנטור במוסקבה גופא והומת באולם-הקבלה שלו בידי אחד הריבולוציונרים הטירווריסטים, והרופא הראשון שהוזמן להמציא לו עזרה מהירה היה הרופא הציוני רומן מרקוביץ' [Роман Маркович Жировский] 'ז'ירובסקי', שדר בקרוב מקום וכרופא מומחה אמר תיכף, כי השר מת. ראיתי עכשיו בפעם הראשונה את שובלוב, שאחר כך נודמנתי עמו הרבה פעמים בבית פוליאקוב, כי אביו הזקן היה ממקורבי בית פוליאקוב לרגלי עסקיו הפרטיים.

שובלוב רשם שנית את שמות כל הנאספים בקצרה על פי תור ביאתם, ובכן, נרשמתי ראשונה, והגרף שרמיטייב אחרי, וכן הלאה. לאחר שרשם את כולם עלה לדיוטה העליונה, ישב תיכף וקרא בקול:

– לכו אחרי, גרף שרמיטייב והרב מזא"ה!
עלינו אחריו אל הדיוטה הראשונה.

עמדנו במסדרון שעל יד הקבינט של הנסיך הגדול. מן התקרה עד הרצפה כל הכתלים היו מצוירים ציורי מתכת בעלי תוכן היסטורי-רוסי, והחדר היה ריק, אין בו כל כסאות ולא שולחנות ולא ספסלים, ועל יד הדלת המובילה אל הקבינט עמדו שני זינדרמים וחרבותיהם שלופות. שובלוב נכנס אל הקבינט, והגרף שרמיטייב אמר לי:

– זהו עוד הפעם "דוקלאד" [דיווח] את מי להזמין ראשונה, ואני מבקש ממך אם יזמינך ראשונה, תחכה לי בצאתך, ואם אכנס אני תחילה, אמתין לך, כי מתענין אני לדעת את פרטי קבלת-הפנים שלך.

שובלוב שב והזמין ראשונה את הגרף. הוא נכנס, ובעוד חמשה רגעים יצא. אחריו הוזמנתי אני. נכנסתי החדרה, והנה עומד לפני באמצע החדר אדם יבש ובעל-קומה, ולו עיני זכוכית שאי-אפשר להכיר על פיהן כלל, מה טיבו של אדם זה: חכם או טיפש, צדיק או רשע. השתחויתי לפניו בדומיה, והוא עשה שני צעדים לפנים והושיט לי את ידו ואמר:

– שלום!

השיבותי:

– שלום עליך, הוד רוממותך!

– באיזו עיר נולדת?

– בעיר מוהילוב על נהר דניפר.

- ושם קיבלת את חינוכך העברי?
- כן.
- ולמדת ב**חדר** (מלרע), אצל מלמדים? (מלעיל).
- אמנם, כן, הוד רוממותך.
- והיכן קיבלת את השכלתך החילונית?
- השכלה בינונית קיבלתי בגימנסיה הקיירטשית.
- האלכסנדרובית?!
- כיון שראיתי משאלתו זאת, ראשית, כי יודע הוא, שהגימנסיה הזאת נקראת על שם אביו ושנית, כי הוא מקפיד על התארים, החלטתי להיות זהיר בכל מיני תארים שבעולם. ואמרתי לו:
- כן, הוד רוממותך, למדתי בגימנסיה האלכסנדרובית, אשר בעיר קיירטש, הנושאת עליה את שם הקיסר המנוח אלכסנדר השני.
- כן (טָאק [tak]). ולאחר גמירת הגימנסיה במה עסקת?
- נכנסתי כסטודנט אל האוניברסיטה הקיסרית המוסקבאית.
- לאיזו פקולטה?
- אל היורידית.
- ולאחר גמירת האוניברסיטה במה עסקת?
- באתי לעבוד בצבא הוד מלכותו בתור מתנדב חפשי.
- הוא – בהתלהבות ובתנועת-יד ובקול רועד –:
- **אתה** היית בין עובדי צבא הוד מלכותו כמתנדב חפשי? היכן הואלת לעבוד?
- בבריגאדה הארטילרית הראשונה, הוד רוממותך הנסיך.
- עוד הפעם בהתפעלות.
- **אתה** עבדת בארטילריה? והיכן היא חונה?
- בעיר וויאזם [Vyazma], פלך סמולנסק, הוד רוממותך.
- וככלות עבודת-הצבא?
- נכנסתי אל מעמד סגני-הפרקליטים של הלשכה המשפטית להגליל המוסקבאי.
- מאיזו שנה אתה דר במוסקבה?
- משנת 1882, הוד רוממותך, כלומר, מיום שנכנסתי אל האוניברסיטה. חוץ משנה אחת שעבדתי בצבא.
- ולא יצאת מן העיר?
- כן, מלבד חצי שנה בשנת 1890 שביליתי במסעי בארץ-ישראל.
- אתה בקרת את המקומות הקדושים?
- כן, הוד רוממותך.
- היית בעיר הקודש ירושלים?
- כן, עליתי לשם לחוג את חג הפסח בירושלים, הוד רוממותך.
- חגות את חג הפסח הקדוש בירושלים?
- כן, הוד רוממותך.
- א, הא, ואת המקומות הקדושים לנוצרים בקרת?

– כן, הוד רוממותך, גם את המקומות האלה ביקרתי הודות להחברותא של סגן-הנשיא של החברה הפלשתינאית הפראבוסלבית דְּמִיטְרִי נִקּוֹלַאֲיִיבִיץ' סְקֻלּוֹבְסְקִי [Дмитрий Николаевич Соколовский], ואלמלא הוא אינני יודע אם היו מרשים לי, כיהודי, לבקרם.

– אתה יודע את דמיטרי ניקולאייביץ' סקלובסקי, באיזה אופן התוודעת אליו?

– נסענו באניה אחת מאודיסה ליפו ובמשך י"ב ימי הנסיעה התוודענו ובהיותי בירושלים ביקרנו איש את רעהו.

– ובכן, היית בבית שלנו אשר בירושלים?

– כן, הוד רוממותך.

– כן, כן – אמר בהסתכלו בפני ואחרי דומיה לא-ממושכת אמר בזה"ל [בזה הלשון]:

– ועכשיו אתה מאושר בתורת רב **מוסקבאי**.

השתחויתי בלי אומר ודברים. הוא הסתכל בי ושאלני:

– מפני מה אינך לובש גלימה של רב?

– הוד רוממותך הנסיד! לא על פי דיני ישראל ולא על פי דיני דמלכותא אין תלבושת מיוחדת לרבנים, על כן נתתי את היתרון להתיצב לפניך בבגדים המקובלים בכל אירופה.

– לא אוכל לחלוק עליך, הן ביחס לדיני ישראל והן ביחס לדיני דמלכותא ביחס אל הרבנים. בוודאי למדת היטב את שני המקצועות האלה, אבל מכל מקום סובר אני, שגם המנהג הוא דין ובכל אירופה ראיתי את הרבנים מלובשים בגדי כהונה מיוחדים וגם הרב שקדמך בא אלי בתלבושת רבנית מיוחדת.

– נכון מאד, הוד רוממותך! המנהג באמת הוא דין, ולא נשאר לי כי אם לשים אל לבי את דברי הוד רוממותו ולקיים ואשמח כי חנוכת תלבשתי החדשה תחל אחרי שכבר התיצבתי לפני הוד רוממותו.

– וגם אני אשמח. תודה רבה לך בעד הכבוד הזה. אתה יליד רוסיה הלבנה, חניך הדרום שקיבל את ההשכלה הגבוהה בעיר הבירה ודר בה י"א שנה, **אתה מכיר ויודע** היטב את חיי היהודים?

– עד כמה שאפשר לפי מספר שנותי, כמדומני, שאני יודע את אחי בני ישראל ובקי בצרכיהם.

– הום, טוב! – הושיט לי את ידו ונרתע לאחוריו שתי פסיעות.

השתחויתי בדומיה ויצאתי מן החדר כעבד הנפטר מלפני רבו. הוא ליווני במבט עיניו עד שנעלמתי מאחורי הדלת.

הגרף שרמיטייב פגשני ובידו שעון ואמר לי:

– אני מברך אותך בהצלחה רבה, הראיון נמשך כמעט רבע שעה. בדרך תספר לי את הפרטים.

הוא יצא יחד עמדי, הושיבני במרכבתו ומרכבת פוליאקוב נסעה אחרינו עד רחוב בולחונקא [Volhonka]. נפרדנו, אני עברתי אל המרכבה שלי ובאתי לבית פוליאקוב. בדרך הסביר לי שרמיטייב:

ראיון כזה מוצלח משני הצדדים. שאלותיו של הנסיך מוכיחות, כי הכין את עצמו לשיחה זו, וזה אי-אפשר היה לולא דיברו עליך טובות לפניו הגוברנטור וסגנו. ותשובותיך בוודאי מצאו חן בעיניו, ואולי אינך יודע, כי הוא נשיא הכבוד של החברה הפלשתינאית הפראבוסלבית אם כי מעודו לא ביקר את ירושלים. וגם עבודתך בצבא כמתנדב, ומה גם בארטיילריה – זהו גם כן ענין בפני עצמו שהפיק ממנו רצון, כי אומרים עליו, כי עוד בימי ילדותו שאף **לעבודה ארטיילרית** ולא עלתה בידו.

כאשר סיפרתי עוד הפעם את כל סדר קבלת-הפנים באזני פוליאקוב, שמח גם הוא. וכפי הנראה, נתעליתי באותה שעה בעיניו, אבל בשמעו את השאלה על דבר הפראק נתכרכמו פניו מעט ואמר גם כן מתוך תרבות טרקלינית:

– ירא אנכי, כי מעכשיו לא תשאל עוד בעצתי, כי שגיתי זה פעמים.

והגברת פוליאקוב אמרה לו, כדי לקפחו, מתוך חיבה:

– מדוע לא ישאל? בוודאי ישאל ויעשה את ההפך. -

התפילה בשלום אלכסנדר השלישי

כאשר חלה אלכסנדר השלישי את חליו אשר מת בו, באה הפקודה להתפלל בשלום, כי מליוואדיה* [Livadia] נתקבלה ידיעה מעציבה, כי מצב בריאותו הוא ברע מאד. כמובן, נשלח הפריסטאב [קצין משטרה pristav] של הרובע הקריטיני [Sretenka district] אל בית המדרש המרכזי בימים ההם מִיִּזְ'בוֹי [Межевой] להשגיח על הסדר של התפילה בשלום דמלכא. סידרתי את התפילה באופן כזה: איזה מזמורי תהלים, ואח"כ "מי שברך" הנהוג לחולה. את התהלים יאמר אחד מן החזנים הפשוטים פסוק אחר פסוק, כנהוג בתחום המושב. לתכלית זו עבר לפני התיבה המתפלל "שחריתים" בכל ימות השנה, לרבות ימים נוראים, זקן מופלג, ושמו היה ר' יהושע אוקון; הוא היה טיפוס מענין מאד, ראשית, משום שהיה למדן, ובהיותו כבר בן שלשים שנה מלמד הגון, נתפס בידי אחיו היהודים, אשר שללו ממנו את הפאספורט שלו ויקרעוהו לעיניו וימסרוהו לצבא תחת אחד מבניהם בתור "פויִמָּאֵנִיק" [נתפס пойманник], ויעבוד את עבודתו הנוראה בצבא, בהיותו כבר בעל אשה ובנים, "בן שלשים שנה לכח"; ואחר כך, בעלות אלכסנדר השני על כסאו, נשתחרר, בהיותו כבר "בן ארבעים לבינה", ונעשה עירוני מוסקבאי, עם כל הזכויות התלויות בשם זה. וכאשר נתמנתי לרב ומטיף, מצאתיו בבית הכנסת המיז'בוֹי בתור ש"ץ ובעל-קריאה, ואומר שעור "עין יעקב" בין מנחה למערב, ונפשי דבקה בנפשו. וכאשר הגיע כבר לגבורות, ויגוע וימת, עשיתי עליו מספד מר על יד קברו, כי כיבדתי מאד את האיש ואהבתיו אהבה נאמנה, שכן לא ראיתי ירא שמים אמתי כמוהו מעודי. סבלן גדול כמוהו, אשר נהנה מיגיע כפיו כמעט עד יומו האחרון, ולא רצה ליהנות מעזרת בניו ונכדיו; מעודו לא דבר לשון הרע ותמיד היה עליו ושמח, תמיד הגה בספרים בעתותי הפנאי והיה מספר על העוול הגדול הנעשה לו, בשלות נפש בלי שום התמרמרות כנגד מי שיהיה. בלבו לא היתה שום טינה, ואת כל יסוריו קיבל באהבה, והאמין באמונה שלמה, כי אצבע אלוהים היא ולא מעשי ידי בני בליעל, כי "אין אדם נוקף אצבעו מלמטה אלא אם כן מכריזין עליו מלמעלה". מעודו לא השתתף בשום מחלוקת. הוא היה חסיד נלהב ובכל זאת לא השמיע אפילו פעם אחת איזה דיבור הנוטה לפגיעה בכבוד ה"מתנגדים". בייט כסלו היה מקפיד שלא לומר תחנון, כמו במועדי ישראל האמורים בתורה. גופו היה תמיד נקי כאלישע בעל כנפים, דיבורו היה בנחת וב"נהירא דאנפין". אדם אינטליגנטי היה ומאמין ותמים עם אלוהיו. טיפוס כזה איננו בנמצא אפילו בערי התחום. ובמותו התאבלתי עליו ממש כמו שמתאבל אדם על נפש קרובה ללבבו.

והנה זקן זה עבר לפני התיבה וביקש ממני לבחור את המזמור שעליו לומר לשלום הקיסר, ואמרתי לו, כי כל המזמורים שווים. נפתח את התהלים ומה שיעלה בידינו נקרא. עמדתי מימינו, ומשמאלו עמד העו"ד פלדשטיין אשר בא גם הוא על פי מקרה להתפלל מנחה או מעריב (איני זוכר), כי היה לו יום ה"יארצייט" שלו. פתחתי את התהלים והנה לפני מזמור ק"ט המתחיל במלות "אלוהי תהלתי אל תחרש". אמרתי:

– נקרא!

והנה הוא החל לקרוא את המזמור, וכאשר הגיע אל הפסוק "תחת אהבתי ישטנוני ואני תפילה", נאנח ר' יהושע ז"ל, אבל אחר כך התלהב בתפילה היוצאת מן הלב, כשהגיע אל הפסוקים "יהיו ימיו מועטים פקודתו יקח אחר, יהיו בניו יתומים ואשתו אלמנה, יהיה אחריתו להכרית בדור אחר ימח שמם". וכשהגיע להפסוקים "ואוט"ו צעק בקול מר בניגון הפולח את הלב ליוצר נשמתו

* מעון הקיץ של הקיסר בחצי האי קרים (Krim, Crimea)

ומתוך בכי קרא בקול: "יזכר עון אבותיו אל ה' וחטאת אמו אל תמח, יהיו נגד ה' תמיד, ויכרית מארץ זכרם", וכל העם ובתוכם גם אני ופלדשטיין, מימינו ומשמאלו, החילונו לבכות כולנו והנשים מלמעלה ענו אחרינו בבכי הבוקע את הלב, עד שגם הפריסטאב אשר עמד על הבימה בכה אתנו יחד, ומתוך הבכי גמרנו את כל המזמור ואח"כ נעשה ה"מי שברך" על ידי החזן ולהקת משורריו; הפריסטאב נגש אלי בהתפעלות ואמר לי:

– דברים כאלה לא שערתי מעולם.

– מה לא שערתי מעולם? – שאלתיו.

– כיצד?! – אמר – אני הייתי בכמה בתי תפילה פראבוסלאביים שלנו, ותפילה כזו ובכיות כאלה לא ראיתי מעודי. ומה גם, כי המלך החולה הזה הלא גירש את היהודים ממוסקבה ואיננו נוטה להם חסד, נשתוממתי על המראה אשר ראיתי, ואלמלא ראיתי זאת בעיני, כי עתה לא האמנתי אילו ספרו לי. חפץ אני לדעת את המזמור אשר קראתם.

– זהו המזמור כ' "יענך ה' ביום צרה" – עניתיו, והוא רשם.

– זהו מזמור בשביל כל חולה, או מיוחד בשביל נושא הנזר?

– זהו בשביל כל חולה – אמרתי לו – ובוודאי גם אצל הנוצרים משתמשים במזמור זה.

יצא הפריסטאב מן הבית, ואנחנו החילונו להתפלל תפילת מנחה, ואחרי התפילה אמר לי ר' יהושע ז"ל:

– כמה גדולים דברי חז"ל, כי רב בדיק בספרא.

המזמור הזה פולח את הלב, ומתאים למצב רוחנו – ועוד הפעם התחיל לבכות, וביקש ממני אגב אורחא לבאר לו את פירש המזמור הזה.

אמרתי לו, כי זהו, לפי דעתי, טענות דוד כנגד המקללים אותו באופן כזה, בשעה שהוא אוהבם, ומסיים במילים: "כי יעמד לימין אביון להושיעו משופטי נפשו". הביאור הזה מצא חן מאד בעיני ר' יהושע ואני שאלתיו:

– כבודו התרגש באמרו "יען אשר לא זכר עשות חסד וירדוף איש עני ואביון", הלא בנוגע לך ולחברך היו הרודפים "עניים ואביונים", אחינו בני ישראל בעצמם.

– חלילה – אמר הזקן בגיחוך של רצון – אם מלך עריץ נותן רשות למחבלים לחבל, שוב אינם מבחינים. אסור ללמד שטנה על ישראל גוי קדוש. לשמע דברים כאלה לא יכולתי להתאפק ומר בכיתי.

ובשעה שהספדתי, גם עכשיו בשעה שאני כותב את זכרונותי אלה דמות דיוקנו של אותו זקן נראית לפני במחזה, ואני שואל את נפשי:

איפה הוא המעין, מעין ישועה, אשר ממנו שאב ר' יהושע זה רגשות עדינים כאלה? אם מן התורה, הלא כולנו, או הרבה מאתנו, יודעים את התורה, אם מן החכמה, הלא לא למד חכמות ומדעים מעודו, ואין דרך אחרת, כי אם לקרא יחד עם המשורר יל"ג:

"כי נשמה טהורה הוציא היוצר מבית גנזיו,

ובשעת רצון נפחה באף הנוצר".

* בזה מתרץ ר' יהושע אוקון (או הרב מזא"ה?) את הסתירה בין לשון רבים של הזעקה על רשעים כפויי טובה ("תחת אהבתי ישטנוני...") בפסוקים ב-ה לבין לשון יחיד של קללת אויבו (יהיו ימי מועטים...) שבהמשך המזמור, דהיינו: ארור צורר אכזר שגרם לאהובי לפגוע בי. "דעת מקרא" מביא ארבע שיטות אחרות ומסכם: "לדעתנו, קשה ליישב את המזמור על פי פשוטו בדרך אחת מהשיטות האלה"

כבוד התורה

א.

כל ימי הייתי מצטער על המנהג הזר, שנהגו בו אחינו בני ישראל ברוסיה להגיש ספרי תורה למלכי רוסיה לרגלי כל מקרה חשוב במדינה בבואם להתיצב לפני "הרוממות" אחרי השתדלויות גדולות. עוד בימי סטודנטיותי התרעמתי בכל חום העלומים שלי נגד חילול כבוד התורה, וזכורני, כי פניתי בשאלות לרבנים שונים ולא נעניתי כראוי, אלא מיחידי סגולה, אשר השיבו לי:

— מה אתה שואל? הלא ידוע לך גם בלעדינו כי היהודים בגלות...

והנה בימי המלכתו של אלכסנדר השלישי עשיתי תעמולה גדולה בין שדרות הגבירים שבעיר, כמו ר' ק"ז וויסוצקי, הזקן המנוח הנדל חישין ובנו יוסף חישין, שלא יגישו ספר-תורה. העוזרים על ידי היו ר' אלי זלמן וידרין, אחיו של הגברת פוליאקובה, שהיה כידוע, בטלן עוסק בתורה ובעבודה כל ימי חייו, ניזון מקופת אחותו הגבירה האדירה, אשר היתה גם כן אדוקה בדת, ועוד אחד מבעלי-הבתים האמידים שבעיר, ושמו זאנוויל פרסיץ. שני אלה חוו את דעתם מבחינה דתית, כי ענוש יענשו מן השמים היהודים ברוסיה על עוון זה. התעמולה החשאית עשתה פרי, ובמקום ספר-תורה הגישו להקיסר קערת כסף ופת במלח, כלומר: עוגה מהודרה, אשר אם כי יש לברך עליה ברכת "בורא מיני מזונות", הלא גם היא בכלל לחם, וממלחה אחת מלאה לא מלח כי אם אבק סוכר. זה היה בשנת 1883.

כאשר התיצבו שליחי העדה לפני המלך ההוא, והרב המנוח מינור* בראשם, והמלך יושב על כסא רם ונישא באדרת שער לבנה וכתר מלכות בראשו ושרביט הממשלה בידו, — שאל הוד מלכותו לפי תומו את מיניסטר לעניני הפנים:

— מה היא המשלחת הזאת של היהודים לחוד? הלא כבר ברך אותי ראש העיר בשם כל תושביה? ומדוע זה מוציאים היהודים את עצמם מן הכלל?

המיניסטר גמגם איזו תשובה, והרב מינור ניסה לתת תשובה, והמיניסטר הראה לו אות, שכוונתה היתה, כי אסור לבלתי-נשאל להשיב למלך. איך שיהיה, פתר המלך את כל השאלות באמרו שתי מילים:

— לקבל, להודות.

את הסיפור הזה שמעתי מפי המנוח יוסף חישין, שהיה אחד מחברי המלאכות. וחישין זה בכל פעם ופעם שהיה מספר דבר זה היה מתמוגג משחוק והיה אומר לי מעין "ייער כח" בזה הלשון:

— לא חסר לנו אלא דבר זה: לעמוד באותה שעה כטיפשים וספר תורה על כפים.

כשנתאשרתי כרב העדה בראש חודש נובמבר 1893, החל המלך לחלות את חליו אשר מת בו, מחלת הכליות, כידוע, הבאה על פי רוב מרוב שכרות, ושולח למקומות רפואה שונים להרפא, אבל רק ברוסיה כי לא רצה בשום אופן לנסוע לאירופה הטמאה בעיניו, וכידוע, מקום המרפא האחרון שלו היה בעיר גאלטא [Yalta]. וכאשר נתפרסמה הידיעה על דבר פטירת האי גברא ברוסיה, שהיה שובר פרסות ברזל לחצאין בידיו (והאגדה מוסיפה, כי גם היה שובר מטבע נחושת בת חמש קופיקות וכדומה. גם סיפרו עליו, כי כאשר התקצף על אחד משריו, אשר התנקש לפתות את בתו —

* סולומון זליק קושלבקי' מינור (1829–1900) — קודמו של הרב מזא"ה בתפקיד רבה של מוסקבה מ-1869 עד 1892.

הכהו מכת-לחי כזו עד שנפל המפתה ולא קם עוד לתחיה), צויתי להשביע את הקהל שבועת אמונים לבנו יורש העצר הקיסר האחרון לבית רומנוב, ניקולאי השני והוכרתי לחלק את העבודה הזאת לששה ימים: להקהיל את כל המתפללים לבתי תפילה, שאחרי סגירת בית הכנסת המרכזי ועוד כ"ג בתי תפילה – נשארו רק חמשה, ולפוליאקוב השאירו את בית התפילה שלו רק בשבילו ובני ביתו, אשר נכללו בתוכם גם העובדים היהודים. ובכן קיימתי את המצוה: "ששת ימים תעבוד" בבתי התפילה, ובכל פעם היה בא הפְּרִיסְטָאב של אותו הרובע שבית התפילה נמצא בגבולו. עוד ביום השלישי לששת ימי השבועות נעשיתי בקי בעל פה גם בתוכן המאניפסט של הקיסר החדש על דבר פטירת אביו וגם בטופס השבועה. והדבר הזה הפליא מאד את הפריסטאבים וזכיתי לכבוד גדול מצדם, כי יודע אנכי בעל פה "דברים שבקדושה" אלו, דבר שלא זכו לו בשום אופן, אם כי שמעו את הדברים האלה מדי יום ביומו בכל בתי המסגד והתפילה של כל מיני האמונות שבמדינה.

אחרי קריאת המאניפסט בפעם הראשונה, מחויב הייתי, כמובן, להספיד את אבי המדינה שהלך לעולמו, ותוכן הספדי היה, כי אם נשמת כל אדם נחשבת בעיני היהדות לנר ה', כמו שכתוב "נר ה' נשמת אדם", הלא נשמת מלך המולך על מדינה גדולה ואדירה, בוודאי נחשבת לחמה. ובכן פטירתו היא מעין לקוי-חמה, וקבלה בידינו מחכמינו קדמונינו, כי בזמן שהחמה לוקה, סימן רע הוא לשונאיהם של ישראל. והוספתי כי אם המות בכלל הוא מספרי-המוסר היותר נוראים השוברים את לבו של אדם, בראותו עין בעין אסון כללי, אשר אין איש נמלט ממנו – הנה מות האדם השליט הזה הוא ראש ספרי-המוסר, כי הוא מת בחצי ימיו. בהיותו גבור כשמשון ומעודו לא חלה ויהי לנס במתנת הטבע, והנה גם זה, בגזרת מלך מלכי המלכים, גוע וימות. ובכן, בשעה זו נצרכות דמעות לרוב על אפיסות האדם אפילו אם מרומים ישכון.

– אחי בני עמי! זאת הפעם הגיעה שעתכם, כי מי כמוכן עשיר בפגעים ונוראות? הבו את דמעותיכם למתנה על קבר הגבור שנפל.

לשמע דברים אלה החל העם לבכות מדי זכרו את... הצרות, אשר עברו על ראשו, ואת הדמעות, אשר היה עשיר בהן בימי הקיסר המנוח. וגם הפריסטאב התרגש, בראותו דמעות יוצאות מעיני עם ישראל בשעה כזו, ובטרם ישתקו הבריות, החיליתי שוב לדבר ואמרתי:

– הבה נשבע שבועת-אמונים למלכנו החדש! מנעו קולכם מבכי והעלו על לבכם את דברי נביאנו: "כי יש יום אשר יבולע המות לנצח ומחה ה' דמעה מעל כל פנים". אבל סיפא דקרא תולה את התקופה הזאת בתנאי במילים כאלה: "וחרפת עמו יסיר מעל כל הארץ".

אחרי השבועה ערכתי טלגרמה אל הקיסר החדש בשם הקהילה בבקשה להרשות לנו להניח זר על קבר הקיסר המנוח. נתקבלה תשובה של תודה ושל רשיון, ואז בקשני פוליאקוב לחבר כתובת על גבי הזר. לא חשבתי הרבה וכתבתי מימין בעברית: "ה' נתן וה' לקח – יהי שם ה' מבורך!" ומצד שמאל ברוסית את הדברים האלה בתרגומו של הסינוד "הקדוש" ובמראה המקום של הפסוק הזה. פוליאקוב מצא את הכתובת הזאת קרובה למהפכנות, אבל ברוב דעות נתקבלה, ופוליאקוב לא רצה להכנס אל המלאכות, שנועדה לנסוע לפטרבורג להניח את הזר על הקבר. המלאכות הנבחרה היתה: אני, חיים זליג רובינשטיין, יעקב חישין, אידל שיק ואברהם רייפמן.

כשנכנסנו אל הכנסייה הפטרופבלובית הגיע התור שלנו להניח את הזר, פנה אלי הגנרל המפקח על הסדר, והפמליא שלו מימינו ומשמאלו, בהצעה להתפלל תפילה קצרה במקום הזה. אמרתי לו, כי אנחנו מתפללים את כל התפלות שלנו לזכר נשמות המתים בהיכלנו.

– אם כן, איפוא – אמר – הניחו את הזר ושובו להיכלכם להתפלל. – לקח מידינו את הזר וקרא אותו באזני הפמליא שלו בהתפעלות גמורה, הצטלב ויאמר:

ראו, עד כמה היהודים מומחים ובקיאיים בכתבי-הקדש, עד שתמיד מוצאים הם פסוקים הקורעים את הלב. הלא שמעתם: "ה' נתן וה' לקח" – ומה לעשות? "יהי שם ה' מבורך!" הנחתי את הזר, ויוסף חישין לחש לי באזני ביהודית: "טרעט גוט מיטן פוס ער זאל ניט ארויסקריכען" (דרוס יפה ברגלך, לבל יקום, חלילה!). בשובי למוסקבה, סיפרתי כל מה שהיה באותה שעה באזני פוליאקוב, והוא שמע את הדברים בכובד ראש ופניו היו כמו זועפים, אבל אשתו האדוקה גיחכה מאד ואמרה:

- האמנם מצאה הכתובת הזאת חן בעיניו?
- מעשה שהיה! – אמרתי. הלא הוא התלהב והצטלב באותה שעה.
- א גוישע קאָפּ! (ראש של גוי!) אמרה הגברת פוליאקוב.

ב.

הייתי בפטרבורג והשתתפתי באספה קטנה של הרבנים שהתארחו אז בעיר הבירה. האספה הקטנה הזאת היתה בדירת הרב אייזנשטדט והאיניציאטור [initiator] של האספה הזאת היה קרפס הידוע, שנחשב אז ליהודי מלומד על ידי המיניסטריין וכוונתו היתה, כי הרבנים יחוו את דעתם בענינים קלי-הערך, שאין להם שום חשיבות ושמטרתם היתה רק להראות, כי הוא עושה איזה דבר ומחדש חידושים. למשל, הצעה אחת: להטיל חובה על הרבנים לעשות אלפא-ביתא בספרי המטריקאות, ואמרתי לו, כי אצלי יש אלפא-ביתא כזו בלי רשיון הממשלה. שנית: לחבר תפלות לכל מיני מקרים הנוגעים אל הממשלה לחגי הקיסרות, לחגי אבל, ליום הולדת יורש העצר וכדומה. אמרתי לו, כי בשעת הצורך הנני מחבר בעצמי תפילה, והוא אמר, כי אין זה סדר, צריך להיות סדר כללי. ושלישית: על דבר ספרי-התורה שמגישים למלכות. נגד הסעיף הזה חויתי את דעתי, כי צריך לבטל את המנהג לגמרי, כי אין דבר זה דומה כלל לאיקונין שמגישים כהני הנוצרים במקרים כאלה, כי אצלנו התורה היא דבר שבקדושה, שאין לטלטלו כלל, אם לא לצורך גדול, בשביל עצם הקריאה בו, לחולה, לחיילים, לתפוסים בבתי הסוהר וכדומה. אפשר להגיש למלכים תנכ"יים נדפסים מיקרי-המציאות מוזהבים ומכורכים בתכלית ההדור והיופי, אבל בשום אופן לא ספרי-תורה. ותמה אני – אמרתי – על הרבנים המסובים כאן, שביניהם אני רואה אנשים דתיים ובקיאיים בחדרי התורה, איך הם בעצמם אחזו במנהג זה, אשר יש בו איסור גמור. זכורני, כי רק הרב ר' שלמה הכהן אהרונזון מקיוב אמר, כי יש לחשוב בדבר הזה, ושאר הרבנים שתקו. אינני יודע אם מאימתו של קרפס, אשר ראו בו צל השלטונות או מרגל, או מפני טעמים אחרים, ובראשם הטעם היותר גדול, כי המה בעצמם כבר עברו עבירה זו ונעשית להם כהיתר, – אבל איך שיהיה, כל השאלות שהוצגו על הפרק נשארו כנהוג בלי פתרונים ובלי החלטות, וכאשר באו כן הלכו, כי בינתיים פרצה המלחמה העולמית והעלתה שאלות יותר בוערות, שאלות דם ואש ועשן אבק-שרפה.

ויהי בשנת 1914 בא למוסקבה הקיסר ניקולאי השני, וועד הנהגת העיר עורר השתדלות להרשות ליהודים להתיצב לפני המלך להביע לו את אמונם, להרים תרומה לטובת המלחמה, ולחברי המלאכות נבחרו: היועץ למסחר דוד בן קלמן זאב דמתקרי "דוד וואסיליביץ" [Vasilievich] וויסוצקי, העורך דין אברהם אבא-לי בן יהודה ליב פוקס דמתקרי "אלברט לבוביץ" – ואני יעקב בן ישעיהו מזא"ה דמתקרי "יעקב איסאייביץ". קיבלנו פתקאות-הזמנה על שם כל אחד ואחד ליום הנודע ולשעה המוגבלת לבוא אל הקרמל [Kremlin] להתיצב לפני הוד "רוממותו", וביתי היה מרכז אספת המלאכות, שהוצרכה לנסוע בזמן אחד כדי שלא יקדים ולא יאחר איש את רעהו. פוקס בא,

ובמקום "דוד וואסיליביץ'" באה מרכבתו ורץ מיוחד, שהביא מכתב ממנו, כי הוא חולה ואיננו יכול להשתתף במלאכות זו. ובכן, נסענו שנינו, אני ופוקס, ובמקום מלאכות של שלשה, היתה מלאכות של שנים; ועברנו על איסור ה"שניות" ולא היינו מקפידים על ה"הזוגות".

העדה נתנה על ידינו כ"ה אלפים רובל למסור אל הקיסר. כאשר הגענו עד הארמון הקרמלי, יצאנו מן המרכבה הוויסוצקאית, נכנסנו לפרוזדור על מנת להכנס לטרקלין ונגשנו אל הממונה על פשיטת הבגדים, אדם כרסני ובעל קומה וחזהו מצופה באותות הצטיינות. הוא שאל לשמותינו, וכשנדע לו, כי הנני הרב אמר לי: "הביאו ארגז למסור לך". פתחתי את הארגז ונבהלתי, כי בו היה מונח ספר-תורה קטן עם עצי-חיים של זהב וכתונת משי מהודרה על גבו וגם על התיבה דבוק דף של זהב ועליו כתוב:

"מאת ועד הנהלת העדה היהודית במוסקבה ביום פלוני בשנה פלונית".

שאלנו איש את רעהו: מי עשה את הדבר הזה אחרי שכבר החלטנו לא לבוא עם ספר-תורה? וכמובן, במעמד כזה לא יכולנו למצוא פתרונים ואמרתי אל שומר הסף של ארמון המלך, כי ישאיר את הארגז הזה תחת ידו עד שנצא או עד שנדרוש.

כשנכנסנו אל הטרקלין, פגשנו פקיד צבאי ובידו גליון של כל חברי-הדפוטציות [משלחות] ושאל לשמותינו, וגם הוסיף שאלה: "מדוע נפקד מקום השלישי ויסוצקי" ואמרנו, כי הוא חולה. והוא רשם את דברינו והלך אל החדרים הפנימיים, כפי הנראה, להודיע, כי אחד מחברי המלאכות היהודית לא בא; וכפי הנראה, הורשה לנו להחשב לדפוטציה גם בלעדיו, כי הודיע לנו את התור שלנו אחרי דפוטציה פלונית.

כשעה שלימה חכינו עד שהובאנו כולנו יחד אל חדר קבלת-הפנים של הרוממות ושם עמדו כל המשלחות על פי התור. והנה יצא הקיסר ופמליא גדולה מימינו ומשמאלו, מלפניו ומאחוריו. כמובן, בראשונה נגשה הדפוטציה, אשר המיטרופוליט [ארכיבישוף] עמד בראשה והם נישקו איש את רעהו, והמיטרופוליט קרא מעל הכתב דברי-ברכה ונתינת אמון וביקש לקבל ממנו איקונין [icon], והמלך נישק את האיקונין וציווה לסובבים אותו לקבלה. וכן עשו גם שאר הדפוטציות. כולן קראו מתוך הכתב, איש איש את ברכתו ומסרו איש איש את איקוניו ואת תרומותיו. ואחרי אשר נוכחנו לדעת מראש, בעודנו בחדר ההמתנה, כי העם אינו מרבה להביא – החלטנו אני ופוקס בינינו לבין עצמנו, למסור רק חמשה-עשר אלף רובלים, ולקבל את האחריות עלינו וגם החלטנו, שלא למסור את ספר-התורה בשום פנים, כי עמדותי על דעתי, אשר כבר נשתרשה במוחי מקדמת דנא ואשר נלחמתי עליה הרבה פעמים, ושמחתי מאד, כי פוקס לא חלק עלי ולא התיירא מפני הארגז הממתין שמה.

כאשר נגש הקיסר אלינו נאמתי לפניו נאום בעל פה, שבו בררתי אחד לאחד את כל ההוצאות שהוציאה הקהילה לטובת החיילים העברים ולטובת המגורשים לרגלי המלחמה מעריהם ולטובת האלמנות והיתומים שנפלו בעליהם ואבותיהם במלחמה, ואמרתי, כי בתורת מלואים לכל אלה הבאנו תרומה **חמשה עשר אלף רובל**, והדגשתי את המילה חמשה עשר אלף, אשר ממנה היה ניכר, כי שלוחי עם עני ואביון אנחנו ומה גם, כי תרומתנו היתה בכל זאת עולה על שאר התרומות, וביקשתי את הוד מלכותו לצוות לקבל את תרומתנו הדלה. הוא שיסע אותי בדברים בשאלה:

"להשתמש בכסף לפי ראות עיני המלכה הקיסרית?"

– כן, – אמרתי – הוד רוממותך!

והוספתי לדבר, כי כפי שבימי מלכותו של הוד רוממותו מלאו שתי תקופות חשובות בחיי עם הרוסים, תקופת שלש מאות שנה לשלטון השושלת של בית רומנוב ומאה שנה לתקופת מלחמת

המולדת עם שתיים עשרה אומות, חושב אנכי, כי אולי אצבע אלוהים היא, כי בימי הוד מלכותו יהיה עוד תוקף גדול בחוקי המדינה, לבלתי הבדל ולבלתי הגבל עוד את זכויות כל נתיני הממלכות, אזי יקום בו מקרא שכתוב: "וראו כל עמי הארץ, כי שם ה' נקרא עליך" – וכמלך מלכי המלכים אינך מבחין בין אדם לאדם – "וראו ממך".

המלך עמד כל הזמן שדברתי על רגליו ושמע בהקשבה גדולה את נאומו וידיו היו מורדות ועמד פנים אל פנים בלי תנועה והסתכל בפני ובעיני ואחר כך השיב:

– אבקש למסור לשולחך את הבעת תודתי בעד רגשי האמון. כל מה שספרת בנוגע להנעשה לחללי המלחמה ולטובתה מרנין את לבי, והנני מברך אתכם, כי תלכו בדרך זו גם להבא. ואותך ביחוד, אבקש לקבל את תודת הקיסרית.

ובזה תם החזיון.

הקיסר הלך אל חדריו הפנימיים, והפמליא נשארה וכל חבריה ברכוני בתקיעת-כף על נאומו, ויהללו אותו, והשר היותר מקורב למלכות, מרואי פני המלך התמידיים, וואייקוב [B.H. Bоейков], פנה אלי בשאלה:

– האם קיבלת רשיון לנאום את נאומך?

– שתי פעמים קיבלתי רשיון.

– כיצד? מתי? על ידי מי?

– את הראשון קיבלתי בכתב מאת שר העיר בתשובה על השתדלותי להתיצב לפני המלך ולהביע לו רגשות אמונים, ומכיוון שניתן לי רשיון כזה, אני חושב, כי זה רשיון לדבר ולנאום, כי אינני יודע את האפשרות להביע רגשי-אמון בלי אומר ודברים, כי אינני בקי בחכמת המימיקה. וחושב אנכי, כי זו היתה נחשבת לפגיעה חס ושלום בכבוד הקיסר להביע את הרגש על ידי מימיקה.

– כן, – ענה בגיחוך – ובכן, העמדת את נאומך בפני ביקורת הצנזורה?

– לא – עניתי – הלא אדוני רואה, כי דברתי דברים אשר יצאו מלבי ובידי לא היה שום כתב, לא ארוך ולא קצר.

– כן, – אמר – הרגשתי, כי דבריך הם אַקְסֶפְרוֹמְטִיזְם [אילתוריים] ויפה מאד נאמת, והקול היה נעים מאד ומצלצל יפה. דבריך היו ברורים. נניח כי כך, כי חשבת זה לרשיון, אבל איזה רשיון שני קיבלת?

– את הרשיון השני ראה הוד מעלתו בעיניו, כי בשעה שפניתי אל הקיסר במלות הקריאה: "הוד מלכותך, מלך רחמן!" הואיל הקיסר להוריד את ידיו ולעמוד במנוחה ובהקשבה. האם לא היתה זאת פקודת המלך לאמור:

המשך את דבריך!

וואייקוב פונה אל חבריו ואומר:

– השמעתי איך משיבים? הלא תשובה זאת היא למעלה מכל ספק אקספרומטית? איך שיהיה – סיים וואייקוב – את המנצח אין דנים. והושיט לי את ידו לברכת פרידה.

כשנשארו בטרקלין רק חברי הדפוטציות נגשו אלי כמעט כולם אפילו מן "המאה השחורה", וכולם ברכוני ויהללו את נאומו מאד, מלבד המיטרופוליט אשר לא נגש אלינו. רק מרחוק השתחוה לנגדנו.

הלכתי אל המסדרון והנה נגש אלי שר העיר אַדְרִיאַנוֹב [A. A. Адрианов] וכמעט שחיבקני ואמר:

שובה אל הטרקלין, כי פה רוחות מנשבות ותוכל להתקרב, ואת האדרת שלך ואת הערדלים יביאו לך הנה, וכאשר תהיה מלובש, תצא.

ברכתיו. וכאשר הביאו לי את הבגדים נפרדנו. שומר הסף מסר לי את הארגז של ספר-התורה ונכנסנו אל המרכבה של חברנו במלאכות זו שלא בא מפני מחלתו ושבתי אל ביתי, והשארתי את ספר-התורה בידי, כי חשבתי לשלל של מלחמת הדעות שלי.

למחרת ביקרתי אצל וויסוצקי וסיפרתי לו את פרטי ההתייחסות, ובשעת הרצאתי היו מסובים שני גיסיו לוקחי אחיותיו: ר' רפאל שלמה גוץ, ור' יוסף צייטלין, וכאשר אמר וויסוצקי, כי לשוא לקחתי חזרה את ספר התורה, כי הוא שלח אותו והוא הכין את הכל, אחרי אשר נודע לו מפי הסוחרים הרוסים, כי כולם יגישו איקונין, עברו בשתיקה על דבריו אלה גם גוץ וגם צייטלין. וכדי להפריע אותו מלהמשיך את התמרמרותו על שלא ניתן ספר-התורה לבעליו, אשר כבר היה חרות שמו עליו באותיות של זהב, סיפר צייטלין, שבימי ממשלת ניקולאי הראשון נבחרה דפוטציה [משלחת] יהודית להתייב לפני הקיסר בשעת עברו דרך מוהילוב, ובין הדפוטציה הזאת היה גם אביו זקנו, שהיה אז היחיד והמיוחד בין יהודי מוהילוב, שהיה לו התואר "אזרח נכבד לדורותיו". אבל כשהגיעה השעה להתייב לפני המלך, חלה זקנו מרוב אימה ופחד במחלת השלשול, ושלה תעודת הרופאים חתומה ומאושרת בידי ה"משגיח לרפואה", כי הוא חולה. וגם הדבר הזה עבר בלי אחריות, אבל זמן רב אחר כך, היה זקנו שרוי בצער, פן יפקדו עליו את עוון השלשול, ובכן, – אמר צייטלין בגיחוך – עולם כמנהגו נוהג, ואין כל חדש תחת השמש.

* *
*

עברו ימים ושנים וכבר נעשתה המהפכה הגדולה, אשר הורידה מכסאו את הקיסר והביאה סדרים חדשים במדינה, והגיעה השעה לבחור בצירים להאספה המכוננת, וכאשר הועמדה על הפרק הקנדיטורָה [מועמדות] שלי מפלך מוהילוב עיר מולדתי, השתמשו הבונדאים באמצעים שונים לפסול אותי מלבוא בקהל המכוננים מפני הנימוק, כי הנני מאלה שחללו את כבוד התורה, במשכם ספרי התורה אל ארמון המלך. וחברי ברוצקוס סיפר לי קוריוזה [מקרה משעשע] אחת, כי הוא היה במינסק, בשעה שדרש אחד השמאליים בגנותי ופקד עלי את עון ספרי התורה, והיהודים הפשוטים, שהיו באותו מעמד צעקו לעומת הנואם הקטיגור שלי בזה הלשון:

– ומה אתה חפץ ממנו, הלא הוא רב ואיש יהודי, ומה היה צריך למשוך לשם? איקונין? היתכן הדבר? מובן, כי רק ספרי-תורה יכול היה להביא מנחה.

ובכן, השדרות הרחבות של העם דנוני לכך זכות, כי לא הבאתי איקונין, והשמאליים חשדוני בדבר שלא היה בי לא מיניה ולא מקצתיה, וברשמי את הדברים כמו שהיו בספר זכרונותי, נשארה לי לתנחומים ההכרה הפנימית, כי יש הרבה זיופים יותר גדולים בדברי הימים. וכשאני לעצמי, אמרתי בלבי, כמה גדולים דברי רב פפא אשר התפאר במילים: "לדידי חשדן ולא הויה ביי", וכבר התפללו על זה קמאי דקמאי:

"יהא חלקי עם מי שחושדין אותו ואין בו". -

פתיחת חברת ש"ס במוסקבה

בשנת תרס"א (1901), כמדומני ביום א' פרשת תולדות, נקראתי ל"זאריאדי" [Zaryadye] להשתתף בפתיחת חברת ש"ס. חברה כזו ידעתי במוסקבה עוד בהיותי סטודנט, כשבאתי בפעם הראשונה לעיר הזאת בשנת תרמ"ב-תרמ"ג. בימים ההם היתה החברה הזאת במנין הנקרא מוראשובסקי, והקורא את השעור בגפ"ת [גמרא, פירוש רש"י, תוספות] היה ר' זאב וולף ווישניאק [Vishnyak], והשומעים היו: רבנים הבאים להסתופף במוסקבה, בעלי-בתים זקנים, שהיו או שחשבו את עצמם ללמדנים, סתם יראים, החושבים את לימוד התורה למצוה בפני עצמה, והרבה צעירים, שחשבו וחפצו להמנות בהמשך הזמנים בין הלמדנים והחרדים. כמה פעמים שמעתי גם אני את השעור, אם כי איש מהם לא ידעני עדיין.

את הרושם, שעשו עלי ה"הרצאות" של רז"ן [ר' זאב וולף], הייתי מוסר להרב מינור, שעמד מרחוק לחבריא הזאת. לבית הרב מינור הייתי נכנס לפרקים, כי להרב הזה היה לי רגש כבוד מימי ילדותי ממש, על פי השיר שהקדיש לו אד"ם הכהן ליום חתונתו. והפסיכולוגיה הזאת היתה שזורה מאותה שירת החתונה לכבודו של מינור ומשירת הקינה של אותו המשורר על אבי ז"ל. מימי ילדותי הורגלתי, כי רבני-הממשלה הם כולם עוכרי ישראל, מחללי כל קודש ובורים גמורים. כאשר שאלתי את פי זקני ומורי:

— ובאיזה אופן הקדיש אד"ם הכהן שיר מיוחד לחתונת מינור ועוד הדפיס את השיר הזה בשירי שפת קודש?

השיב לי, כי אין כלל שלא נאמר בו חוץ, וכי מינור הוא חד בְּדָרָא [אחד בדורו] בין חבריו. הרגש הילדותי הזה גרם, כי כשבאתי לשבת במוסקבה, ביקרתי את מינור בראש ואחר כך את הרב ר"ח ברלין, שהיה באותה שעה **מורה הוראה*** בעיר מוסקבה. שניהם עשו עלי רושם נפלא. בר' חיים מצאתי צל של הרבנים האצילים שידעתי בימי ילדותי, וביחוד מצא חן בעיני מאד מה שהרב ר' חיים ברלין ידע את כל הספרות החדשה, וביחוד קנה את לבי מה שהיה ממוקירי צווייפל וחז"ס, ואמר עליהם, כי שני אלה "מבית התורה יצאו למשול בעולם ההשכלה" (עצם לשונו). גם זכורני, כי פעמים אחדות אמר לי:

"מדוע אין המשכילים נוהגים לדבר עברית? הלא כל המתחיל במצוה אומרים לו גמור. המה היו מורי האומה **בכתיבת לשון הקדש**, והחוב מוטל עליהם לגמור ולסיים **בדיבור** ואז יזכו לעולם הבא ויהא חלקם בין מזכי הרבים וזכות הרבים תהיה תלויה בהם".

וכאשר סיפרתי לו את היחס שלי אל צווייפל, אמר לי בזו הלשון:
"תברכהו בשמי באריכות ימים טובים ובהעמדת תלמידים הגונים כמותך".
סיפרתי להרב ר' חיים ברלין, כי כבר ביקרתי את הרב מינור, ובהתגלות לב של אדם צעיר סיפרתי לו גם את הגורם לכך, ואמר לי:

— שמח אני לראות, כי לב רגש לך ובלבך זה בוודאי הרגשת, כי האדם הזה עם כל כשרונותיו המצוינים נלקה בלב יבש, וזהו חסרונו, ואין אדם שאין בו חסרון, אבל הוא אוהב את עמו על פי שטתו וראוי לכבוד גדול, אם כי לפי דעתי אינם מכבדים אותו כדבעי בעירנו, כי העיר

* מורי הוראה — ככל הרבנים הרוחניים שהיו במוסקבה, לא נהגו רבנות צבורית, כי אם היו פוסקי-הלכה לשואליה, או מורי הוראה ולא היו נזקקין אלא לחרדים. (הערה במהדורת תרצ"ו)

הזאת מלאה סוחרים ובקיאים גדולים בסחורות של צמר, אבל אינם בקיאים לערוך כערכו אדם מצוין.

אגב אורחא צריך אני לספר מה ששמעתי מאידך גיסא, מהרב מינור על ר' חיים ברלין. – הוא מגזע ישישים – אמר מינור – אוהב את לשון הקודש, אבל ככל הרבנים נתעקם מחו על ידי הפלפול וזהו חסרוננו, כי אין אדם בלי חסרון. הוא גם דרשן – אמר מינור – אבל אוי לה לדרשנות כזו, כי סוף סוף איננה נובעת מעולם המחשבה, כי אם מספרים ישנים והמצאות של חובשי בית המדרש. אבל הוא אדם ישר בתכלית, בן ראוי והגון לאבותיו הגדולים, אשר הראש והזקן שבהם היה מתלמידי הגר"א. צר לי מאוד, כי בעיר הזאת אין יודעים לערוך את ערכו כראוי. ועל ר' זאב וישניאק אמר:

– ר' זאב וישניאק הוא ראוי לאותה אצטלה, ולו היה עני, כי אז היה ראש ישיבה נפלא בישיבה היותר גדולה. הוא באמת למדן גדול ו"בעל מח" ויודע היטב את הבבלי עם התוספתא, אבל כשהוא בא אל הפרק "איזהו נשך" הוא צולע על ירכו.

נפלאתי מאוד לשמוע, כי מהלך הרעיונות של אלה שני הרבנים כמעט חד הוא בנוגע לאנשים שבהקלתם, וכל אחד ואחד על פי סגנונו הוא והשקפותיו על החיים היו באים לידי מסקנה אחת. עוד דבר אחד מצאתי, אשר ראוי אולי להזכירו, למען לא יאבד גם הוא.

הרב מינור היה מבקר ואומר, כי רח"ב [ר' חיים ברלין] בדרשותיו אוהב לתבל את הסבריו במלות "בא גאט איז דא א "עֶרְמִיטָאזש" [Hermitage] וואו ער קלייבט אידישא טרעריין", ועל זה העיר לפני הרב מינור, כי ריח התבוללות נודף מדברים אלה, וכי הוא מתאמץ להיות בעל כרחו מוסקבאי, כי עד בואו למוסקבה – אמר מינור – בוודאי לא שמע הרב ר' חיים את המילה "עֶרְמִיטָאזש".

– הרבנים הישנים מתבוללים הם פה – אמר הרב מינור – אבל התבוללותם מגוחכת היא. ובכל זאת, לו ראה מורי אד"ס הכהן את נינו ונכדו של ר"ח [ר' חיים מוולוז'ין] הגדול מתלמידי הגר"א עומד בגֶלְיבּוֹבְסְקִי[†] מעוטף בטליתו על ראשו ומשתמש במילת "ערמיטאזש", היה דולג כאיל מרוב שמחה.

מתוך זכרונות אלה נכנסתי אל בית המדרש האפל והצר שבגליבובסקי להשתתף בשמחת פתיחת חברת ש"ס עוד פעם אחרי גרוש היהודים ממוסקבה, דאחרי שכבר מתו הזקנים שבדור, אשר מצאתים בשעתם בחברה הראשונה. ולא אכחד, כי דמות דיוקנם של שני הרבנים האלה עמדה לפני באותה שעה וגם זכרון צווייפל ואד"ס הכהן עלה על לבי.

נכנסתי אל הבית וראיתי, כי הרב יושב על מקומו על יד ארון הקודש, ומכין את עצמו לדרוש-הפתיחה והמיועד להיות הקורא את השעור הפעם הוא לא הרב, כי אם בעל בית אחד ממכירי וידידי בתור חבר מובהק לחברת חובבי-ציון, ושמו ברוך פריידנברג. ועוד איש אחד מצאתי אשר הכרתי בו חבלי-לידה בנוגע ליסוד החברה, וחזותו העידה עליו, כי הוא רב או מ"כלי קודש"; ומהשפלת עיניו למטה ומתנועותיו הכרתי בו, כי הוא מחברת בעלי-המוסר, שנתחדשה בימי ואשר כבר ידעתי את מוצאיהם ומבואיהם מפי העתונים, מפי כתביהם, כן מפי תלמידיהם וכן מפי מתנגדיהם ויל"ג בראשם.

* Эрмитаж (Hermitage) – מוזיאון לאומנות בסנקט-פטרבורג. נחשב שני בגודלו בעולם אחרי לובר (Louvre) בפריז.

[†] "בית המדרש לסוחרים אשר בחצר גֶלְיבּוֹבְסְקִי" מוזכר להלן בפרק "המלבי"ם נפרד ממוהילוב בעל כרחו". בית המדרש היה ב-Glebovskoe Podvorye

שאלתי את פי ה' פרידנברג מי הוא זה, ויאמר לי :

– זהו ר' איצעלע [יצחק] בלאזר, מי שהיה רב בפטרבורג (רב שני או שלישי – איני יודע).
נזכרתי תיכף מה שהיה ידוע לי מפי יל"ג, אשר חשב את האיש הזה לישועי גמור, ואשר כתב
על אודותיו מאמר ב"המליץ" בשם "ר' יצחק נפחא". ומעשה שהיה כך היה : פעם אחת מת בפטרבורג
אדם נאור אחד, וגורדון, אשר היה המזכיר של קהלת ישראל בפטרבורג והיה מנהל את כל עניני
העדה, בא אל בית הקברות לפנות מקום להנאור הנפטר, כי כן ביקשהו ראש העדה הורץ גינצבורג*
באמרו אליו :

"אדוני גורדון, אם תבוא אל בית הקברות ללוות את זה האיש הלא תהיה לך הפקת-רצון
כפולה : ראשית כי תפנה לו מקום של כבוד, כי מי מאתנו יודע את ערכו כמוד, ושנית תספידו על יד
הקבר, כי הרב דראבקין בוודאי לא יבוא להספיד אדם עני שלא זכה לפרסום".
והנה באותה שעה הביאו עוד מת אחד, ואחר מיטתו הלך הרב ר' יצחק בלאזר. יל"ג, כדרכו
להתלוצץ, שאל את הקברנים :

– ואיפה הוא המת שלי?

– זה כחצי שעה הביאו איזה מת והוא מוטל בחדר הטהרה.

– כן, – אמר יל"ג – אחרי מיטותיהם של מתי אין הרבנים הולכים כמובן.

וכאשר שאלוהו הקברנים על דבר הקברים, באיזה מקום לקבור אותם, הלך אתם והראה
להם שורה נכבדה ואמר :

– כיון ששני מתים לפנינו, זה אחר זה, תחפרו שני קברים סמוכים זה לזה.

כאשר החלו לחפור את הקבר הראשון, נגש הרב בלאזר אל יל"ג ויאמר לו :

– חלילה, לא תהיה כזאת בישראל, להשכיב צדיק עם רשע.

כאשר ראו המלווים, כי בלאזר וגורדון משוחחים, עשו את אזניהם כאפרכסת לשמוע את
שיחתם.

והנה יל"ג שואל את הרב :

– מי הוא זה השופט בין צדיק לרשע? הלא רק הקב"ה! ובשום אופן לא הרבנים, אשר
עליהם אמר הנביא : "ושבתם וראיתם בין צדיק לרשע, בין עובד אלוהים לאשר לא עבדו!" יאמר לי
הרב – אמר יל"ג – בלי פלפולים, מהו זה צדיק ומהו זה רשע? ואם אמות אני, באיזה מקום אקבר :
בין הצדיקים או בין הרשעים?
כל השומעים צחקו.

לפתע פתאום לבש ר' איצל בלאזר עזות ויאמר :

– שמע נא, גורדון! אצלנו כל זה מבואר בשו"ע, מהו צדיק ומהו רשע; ובנוגע אליך, הכל
יהיה תלוי בזה מי יהיה הרב בימים ההם. אם אני הרב, אזי אדע באיזה מקום לקבר איש שכמותך.
כל השומעים נשתוממו לראות, כי פני גורדון צהלו ויצחק כילד קטן ויאמר את בלאזר
כדברים האלה ממש :

– ניחמתני והוצאתני מטעותי, כי חשבתי שכל הרבנים הם טיפשים גמורים, אשר אינם
יודעים לענות אפילו לכסיל כאוולתו וחשבתים למטה מכל ביקורת. וזאת הפעם נוכחתי, כי יודעים
הם לפעמים להשיב דברים שיש בהם איזה טעם, אם כי השקר והטיפשות בולטים מכל מילה ומילה.

* נפתלי הרץ גינצבורג; ברוסית – הוראצי גינצבורג

אבל בכל זאת תשובות מעין אלו, אינן **למטה** מכל ביקורת, כי אם **ראויות** לביקורת, ובשביל כך אפנה לך מקום ב"הצלוחית של פליטון" שלי, והשם כבר מוכן: "ר' יצחק נפחא".

אמר ועשה ויכתוב את המאמר הידוע לכל.

ושוב היה מעשה ביל"ג ובלאזר.

פעם אחת עשה היו"ר של הקהילה, הברון נפתלי הורץ גינצבורג, אשר היה גם ראש "חברת מפיצי השכלה", משמר, כי כל הנדבות של העלויות בחג השבועות תהיינה מוקדשות לחברה הנ"ל, וישלח שליחים אל כל המנינים ולכל בתי המדרשות לעמוד על הבימה ולרשום באמצעות גויים את סכומי הנדבות וכתובות המנדבים.

אם כי היה בזה אסור דרבנן גמור, בכל זאת כפו כל בני העדה את ראשם תחת פקודת הברון, אשר חשבוהו למושיעו של ישראל. ואל בית המדרש אשר שם התפלל ר"י בלאזר, שלח גינצבורג, כפי ששמעתי מפיו, את "שני האריות שלו", את דוד פיינברג ואת יל"ג, ובאמת, כאשר ראה בלאזר את שני אלה חשכו עיניו בארובותיהן ונאלם דומיה, כי ירא היה אותם, וכפי הנראה, היה הברון ירא גם את בלאזר, כי אלמלא זאת לא היה שולח את ה"גְּבִרְדָּה" [חיל מובחר] שלו. ובכן, עלו על בימת הקריאה הגבאי, פיינברג ויל"ג, ועל ידם גוי אחד ופנקס ועט עופרת בידו.

בשעה שעמדו על הבימה, שמע הגבאי מר ליאכובסקי – כפי שספר לי בעצמו – כי פיינברג ויל"ג משוחחים, כי מה שקנה בלאזר בית חומה בקובנה, נותן מקום לחשוב, כי מה שמרננים עליו, שהוא מועל לפעמים בפקדונות, יש לשמועה זו על מה לסמוך, כי עד כה לא שמענו, שיהיו רבנים קונים להם בתי חומה, לא בפטרבורג ולא במוסקבה הסמוכה.

עודם מדברים והרב בלאזר עולה הבמתה לומר "אקדמות" בניגון קודם קריאת התורה ויצעק בקול:

"אקדמות מלין ושריות שותא..." והעם עונה אחריו, והנה פתאום נשמע קול יל"ג בדבקות בהתלהבות ובאותו הניגון של בלאזר: "מיגו דחשיד אממונא חשיד אשבועתא".

וכן היה עומד וחורז חרוזים לכל חרוז שהוציא הרב בלאזר עד גמירא, והעם עמד וצחק, ובלאזר היה משפיל את עיניו וצעק:

– נו, מבלבלים!

בין כל הצועקים היה רק יל"ג סר וזעף, ופניו בערו באש קנאה כפני לוחם. תוצאות לא היו לדבר הזה, מלבד התוצאות שבאו לאחר זמן, שנתנו החרדים שוחד להוריד את יל"ג לבית האסורים ולהגלותו לסיביר.

מושפע מן הזכרונות האלה הייתי בשעה שראיתי בפעם הראשונה בימי חיי את הרב בלאזר במוסקבה ובבית המדרש של גליבובסקי, הנכנס בחוג בתי התפילה העומדים תחת השגחתו. הסתכלתי בפניו, הקשבתי הקשבה רבה לכל הגה היוצא מפיו וצר היה לי מאד, כי יל"ג איננו עוד, ע"מ שאוכל למסור לו את הרושם שעשה עלי אחד מגבורי יצירותיו "ר' יצחק נפחא".

והנה גמרו את תפילת המעריב. הגבאי שאלני מתי אדרוש אנכי. אמרתי לו:

– אם אדרוש, אזי לבסוף, אחרי כל הדרשות.

והנה דרש הרב כהן פלפול אחד, אשר, כפי הנראה, עמל ויגע בו הרבה. ואחד מן הלמדנים אמר לי, כי הפלפול הזה נמצא ב"שאגת אריה".

שאלתיו:

– מדוע אתה מגלה את סוד רבך? אמר לי, כי עשה זאת לשם שמים, כדי שאעיין אנכי בעצמי ב"שאגת אריה" ואראה, כי הפלפול הזה במקורו הוא באמת נפלא, ובפי הרב פג טעמו.

אחר כך עלה על הבימה "הגבור" של יל"ג, ר' יצחק נפחא דנן.
עליתי גם אנכי על הבימה וישבתי מצד ימינו בקרן זווית של הבימה, כדי שאהיה בנוגע אליו
כבור סוד שאיננו מאבד טפה.

והנה מצאתי, כי יש לו כח הדיבור וכי אופן נאומיו הוא ישועי. הוא משפיל את עיניו למטה,
עוצם אותן ורק לפרקים הוא פוקח אותן ומגביה אותן למעלה, כמו השמימה. אבל בכל זאת דבריו
ברורים ומובנים מאד לקהל השומעים. אפילו צל של פלפול אין בהם, אם כי מכל מילה ומילה ניכר,
כי הנואם בקי בש"ס ופוסקים, יתר הרבה ממי שקדמו.

תוכן דרשתו היה, כי עיקר התורה הוא המוסר שבה ובנוגע לקבלת התורה דבר ידוע הוא
לכל ישראל, כי מרוב אהבתו לזרע אברהם, יצחק ויעקב העמיס עליהם הקב"ה את התורה בעל
כרחם, כפה עליהם הר כגיגית, ואמר: "אם תקבלו את התורה – מוטב, ואם לאו – שם תהא
קבורתכם". ומאז, מיום מעמד הר סיני עד היום הזה, מחויבים בני ישראל עד סוף כל הדורות לקבל
בכל פעם ופעם את התורה. אבל כאן הבן שואל: כיצד מקבלים מה שכבר נתקבל? על זה אענה, כי
החזקת ידי לומדי-תורה ולימוד התורה זהו בכל פעם קבלת התורה ממש, ואם לא תעשו זאת שם
תהא קבורתכם. ויתבל עוד את דרשתו במאמרי חז"ל, ויסיים בברכת "ובא לציון גואל", כנהוג.
נשארתי תפוס ברעיונותי ואמרתי בלבי:

אלמלי חי גורדון, הייתי כותב לו ביקורת על הביקורת שלו על "ר' יצחק נפחא", והייתי
מראה לו, כי דרשתו היא הגיונית לפי דעותיו הוא וכי הוא נואם היודע מה שלפניו. והעם מבין מה
שהוא חפץ ואין הוא מבלבל את מחו וגם יש אמת גמורה בקצת דבריו, כי עיקר התורה הוא המוסר
שבה. והלא זוהי שיטה אמתית ובשום אופן אינה מזקת. ומה שהוא מבעית את העם בקללת
התלמוד: "שם תהא קבורתכם", הלא זוהי שיטת כל הנואמים הבאים להכריז על איזו דעה הקבועה
בלבם להפחיד ולאיים על שומעיהם, והצורה החיצונית של ההפרזה אינה שווה כלום ומה גם שמצא
אותה מן המוכן בתלמוד.

בהשפעת מחשבותי אלה עמדתי והושטתי את ידי לשנוא נפש יל"ג ואמרתי לו, כי שמעתי
בדבריו הד קולו של רבו הגדול ר' ישראל סלנטר.
הוא הביט בפני ויאמר:

ר' ישראל היה צדיק גדול, ואינני כדאי והגון לכך להזכיר את שמי עליו, אבל בכל זאת, בעד
"ישר-כח" כזה הנני אומר לך תודה רבה, אם כי רבנו ר' ישראל, זכר צדיק לברכה, למדנו שלא לקבל
שום "ישר-כח" בעד שום דבר, כי הכל מן השמים, ובני אדם כקטן כגדול, כולם עפר ואפר.
באותה שעה נגש אלי הגבאי ואמר לי:

– מכיוון שמעלתו עומד כאן לא יסרב וידרוש.
ר' יצחק בלאזר פנה לי את מקומו, והוא ישב על מקומו מן הצד ואני החיליתי לדבר. כמובן,
פתחתי בברכת החברה. עשיתי השוואה בין חברת ש"ס שהיתה אז בימים ההם ובין החברה עכשיו.
עשיתי הדרן בין המשנה הראשונה של הש"ס ובין המשנה האחרונה, והוצאתי מזה לקח מוסרי,
אשר בשעה זו נשכח מלבי – ובשעה שדברתי את דברי האחרונים פקח ר' יצחק את עיניו שהיו
עצומות כל הזמן וינענע לי בראשו ואני מוסיף לדבר. את דברי אלה האחרונים אמסור כמעט אות
באות, כי המה העוקץ שבזכרונותי אלה. ואלה הם הדברים אשר דברתי:

– חפץ אני לעשות הערה לדברי הרב שקדמני, כי עכשו פרשת תולדות, ובה כתוב:
"ויתרוצצו הבנים בקרבה" וכפי הנראה, גם זהו מוסר לדורות. ומה אעשה, כי אין אדם שליט לכלוא
את הרוח, ואני מבקש מראש סליחה מהרב ומקהל השומעים. הנה שמעתם כדבר שאין בו ספק כלל,

כי את התורה קיבלו בני ישראל מפני אימת המות, כמו שמקבלים עכשיו הרבה מבני ישראל את הדת השלטת, באלפי אלפים הבדלות, מאימת רעב. מרגיש אני בזה עלבון לעם הנבחר, ומסופק אני מאד, אם זו אמת או רק אגדה, שאין לומדים ממנה כלל. הנה רבותינו אמרו, כי העברי הראשון, אברהם אבינו הכיר את בוראו הכרה פנימית; מסר את נפשו עליו ובניו אחריו, אבותינו יצחק ויעקב, הלכו בדרכיו, וכשאחד מבניו אחז בדרך אחרת נקרא ונחתם בשם עשו הרשע. וכשבא משה רבנו אל עם ישראל המעונה במצרים לדבר אליו בשם ה', התיצב לפניו במלות "אלוהי אבותיכם שלחני אליכם, אלוהי אברהם, יצחק ויעקב" וכל דבריו הן אל עם ישראל והן אל פרעה מלך מצרים היו: "נלכה ונעבוד את ה' אלוהינו". אבל מורי ורבותי, דברי ברורים ואינם דורשים עוד הסבר, על כן לא אלך בדרך זו לאסוף מאמרים עד אין סוף ואין קץ, אשר יראו בעליל, כי יש לנו חלק בתורתנו וכי האגדה העיקרית, כי חזר הקב"ה על כל האומות ולא קיבלוה עד שבא אל עם ישראל וקיבלוה – היא העיקרית, היא האמתית, היא ההיסטורית, וכל הכופר בה פוגע בכבוד ישראל. הדם הרב אשר שפכנו בעד תורתנו ושנשארה בידינו ספורה ומנויה לפסוקים ולפרקים היא העדה היותר גדולה לפני אלוהים ואדם, כי לא מפני אימה ופחד קיבלנו אותה, כי אם בכח הירושה וההכרה הפנימית שבאה מראש אל יחידי-סגולה שלנו ומהם עברה אל כל העם. והראיה, המומרים שלנו, האנוסים שלנו, תיכף כשתגיע שעת הכושר הם פורקים מעליהם את העול אשר קיבלו מתוך אונס. ובכן, בעיני אין כל ספק, כי אין **חותם של אנוסים** על עם ישראל בנוגע אל התורה. תמיד היתה גאותנו, חכמתנו ובינתנו לעיני עמים חשכים. ואם המצא ימצאו מכם אנשים פשוטים, אשר אולי דברי הרב ר' יצחק, תלמידו של אדם גדול כר' ישראל סלנטר, יותר שקולים בעיניכם ולא תחפצו להשתמש בשכלכם כדי לראות עם מי הצדק, לא בנוגע אלי ולהרב שקדמני, כי אם בנוגע לעם ישראל גופא ואלוהיו ותורתו, במטותא מכם, רבותי, אחי הפשוטים, היראים ודבקים באלוהי ישראל, כאשר ידעתים לא יום ולא יומים, לזכור את הדברים אשר השמעתם מפיכם בבית הזה זה כשעה לפני בשעת תפילת מעריב באמרכם בעמדכם לפני אלוהיכם: "ומלכותו ברצון קיבלו עליהם". השמעתם? **ברצון ולא באונס!** והלא במסדרי התפלות היו רק זקנים ושלשה נביאים: חגי, זכריה ומלאכי בתוכם. אדוני, הרב, קהל שומעי, הרשוני נא לומר לפניכם בפה מלא, כי שום אגדה בעולם לא תוכל להזיז אותי ממקומי, כי את המלכות הגדולה הזאת, מלכות התורה, קיבלנו **ברצון** וחוזרים ומקבלים אנחנו אותה עלינו בכל תקופה ותקופה, כי כלום יש לך רצון יותר חזק מבעלי הרצון הבאים באש ובמים על קידוש השם. ובכן, רבותי, דעה כוזבה היא בעיני, כי קבלת התורה היתה מפני אימת ההר והמות, כמו שקיבלו היהודים את הדת הנוצרית על יד הנהר, מפני אימת מים פן תהא שם קבורתם.

העם בכה. נשמע קול יללה בבית.

– אבל – אמרתי – אחרי כל הדברים האלה אני מחויב להודות, כי הנני מסכים לדעת הרב, כי מחויבים אנחנו לקבל עלינו את מוסר התורה בכל פעם ופעם, ולא בקיום אותיותיה נצא ידי חובתנו בנוגע לאלוהינו. מחויבים אנחנו לקבל את מוסר הגדול, להתנהג על פיה בכל דרכי חיינו, ואז נהיה ממלכת כהנים וגוי קדוש. וכשרואים אנחנו את ההפך, על כגון דא ראוי לבכות, ראוי להתאבל, ראוי לשכב בבשתנו ולחזור בתשובה. ואם לאו, אם לא נעשה זאת, פה תהא קבורתנו. אבל איננה מחויבת להיות, כלומר, תבוא מאליה הקבורה שלנו. ואין כל ספק בעיני, כי האגדה הזאת, אשר עליה אנו מחולקים, איננה סותרת כלל את האגדות המתנגדות לה, כי אם באה לחזקן ולאמצן, ופירושה האמתית, לפי עניות דעתי, הוא כך: אם תקבלו את התורה על פי מוסר הגדול תחיו – אז תהיו בבחינת "ואתם הדבקים בה' אלוהיכם **חיים** כלכם היום", ואם לאו – **שם**, כלומר, בכל מקום שתסורו ממנה (**שם** נאמר, ולא פה במעמד הר סיני) תהא קבורתכם; אזהרה גדולה יש כאן ולא

קללה חס ושלום. עצה טובה ולא איום ואונס. כי אין אונס אצל אלוהי ישראל, כי אם רצון, "ומלכותו ברצון קיבלו עליהם". -

הרב הושיט לי את ידו ועיניו היו סגורות למחצה, ובקול רועד אמר לי: - "נצחוני בני!" והפירוש: "שם תהא קבורתכם" – ראוי לגדול. אבל בכל זאת גורדון היה בלי ספק אפיקורוס, וברעיונותיך אתה לא רק שלא מצאתי אפיקורסות, כי אם דברים אמתים וטהורים וכשרים. יישר כחך!

זו היתה פגישתי הראשונה והאחרונה עם ר' יצחק בלאזר.
מאז לא ראיתיו עוד וקראתי בעתונים על דבר פטירתו, וזכורני, כי התאנחתי על העדרו. -

איך קרעתי פרוכת ביום הכפורים

א. הפרנסה הבזויה

נתמנתי רב בנובמבר 1893. אירע הדבר, שה"מנין המיז'יבוי" נהפך לבית התפילה של מוסקבה. שם זה ניתן לו משום שישדוהו חיילי ניקולאי ששימשו ב"מיז'יבוי" קומאנד"ה".* המתפללים כאן היו בעיקר החיילים ה"מיז'יבויים", מין עולם קטן בפני עצמו, אך בשנת 1892 נסגר בית התפילה הראשי ובשנת 1893 נסגרו ביום אחד עוד 19 בתי תפילה, גם ה"פני" של מוסקבה† – וויסוצקי, יעקב הזקן (אביו של פרופיסור יעקב) ואחרים – הוכרחו להתפלל במנין מיז'יבוי, הקהל "הציווילי" התערב בקהל החיילים, והחיילים היו מרוצים מאד משידוך זה. הם פינו ל"ציוויליים" את המקומות הטובים ביותר בבית הכנסת וקיבלו בשכר זה דמים מרובים שלא נשמעו כמותם במוסקבה עד הימים ההם. בעד ה"ימים נוראים" בלבד, למשל, קבלו כ-300 רובל, מלבד דמי ה"עליות" ושאר הוצאות, הסקה, שכירות לשמשים וחזנים.

הייתי המטיף בבית הכנסת הזה. נוכחתי מיד, כי עבודה קשה לפני. אין לתאר כלל מה שראו עיני שם בימי נעורי. הייתי בא לבית הכנסת כמעט יום-יום, שחרית, מנחה ומעריב. ובשעות שבין מנחה למעריב הייתי שומע שם שיחות חולין של הברנשים הללו, שנתחנכו בקסרקטין של ניקולאי הראשון ועבדו שם 30 שנה. ולא פעם אחת היו פני מאדימות לשמע הדיבורים. היתה זו "לשון הפנינים" שריח של "סוקאריבקה" (השוק המוסקבאי הידוע [Sukharev market]) נודף ממנה וריח בתי המרוח הגסים ביותר. בין החיילים הללו היו אחדים מושחתים לחלוטין. נודע לי, כי אלה הם שרידי "המנין השיפובי", שנסגר משכבר הימים. קצתם מן המתפללים הללו היו מחזיקי בתי זונות שבסמטת סובולייב [Sobolev] בסרטינקא [Sretenka]. חיילי ניקולאי היו בעלי בתי תענוגות במוסקבה ורק כשאסר הנסיך דולגורוקוב‡ על היהודים להחזיק בתי בושת – היו היהודים הללו הבעלים היחידים של בתי התענוגות האלה – המושחתים שבהם – בין הסרסורים לדברי עבירה ולמסחר הנשים.

והללו עשו להם מנין מיוחד בביתו של שיפוב. כאן היתה להם האפשרות לחלוק כבוד איש לרעהו, למכור "עליות שמנות" בשבת וביום-טוב, איש איש לפי מעמדו בעולמו זה. כשסגרו את בתי הזונות שלהם, נסעו אחדים מהם ממוסקבה לערים אחרות, במקום שיכלו לעסוק בעסקיהם "הטהורים", אך דווקא המקולקלים שבהם לא יכלו – או לא רצו – לנסוע ממוסקבה. והם הוסיפו לשבת כאן, וכשנסגר המנין שלהם, עברו למנין המיז'יבוי. אך כאן התייחסו אליהם כאל ברואים שפלים, ובשעת התפילה היו יושבים יחדיו על ספסל אחד ליד דלת היציאה. יום אחד, בין מנחה למעריב, נסבה שיחה בינינו, והם סיפרו לי מעשים רבים מחייהם. שאלתי, למשל, מדוע אוסר הנסיך דולגורוקוב על היהודים להחזיק בתי-בושת, והתשובות שקיבלתי על שאלתי היו שונות. כל אחת סותרת את חברתה, וראויות הן שירשמו. מאליו מובן, שאיני נוטל על עצמי אחריות לאמיתותן.

* "יחידת תיחום המקרקעין" – אורגנה בשנת 1850 כיחידה צבאית שהייתה קיימת עד 1867.

† פני העיר – חשובי העיר

‡ ולאדימיר דולגורוקוב – המושל העליון של מוסקבה בשנים 1865–1891.

אחד מהם אמר לי, כי דבר זה עשה הנסיך דולגורוקוב משום שגם הוא היה שונא-ישראל וגם משום שביקשוהו על כך הרוסים מחזיקי "בתי התענוגות". הרוסים לא יכלו לעמוד בפני ההתחרות.

– אתה, שוטה שכמותך, מה אתה סח?! – שסעהו חברו – ראשית, לא ידע דולגורוקוב, שאנו מתיחסים ליהודים יותר טוב מלגויים. שנית, גם הגויים מחזיקים "בתים" נאים, אולי גם נאים יותר משלנו. דולגורוקוב אינו שונא ישראל כלל, ובכל הענין הזה אשמים הגבירים היהודים, כגון פוליאקוב, שהוא ידיד נפש לדולגורוקוב, והיהודים המשכילים, שלא נאה להם ולא יאה להם ולא לפי כבודם הוא הענין הזה ושכלל הם שונאים אותנו בנפש ועינם צרה בחיינו. כל צרה וכל חולי על ראשם ועל ראש בניהם. סבורים הם, שאם לא תהא פרנסה זו בידי היהודים יזכו הם לחיבה יתרה. הוי. הציביליים הללו! הציביליים, הסוחרים, ה"קופצ'יקעס" המשכילים! זהו האסון שלנו! הם שהחריבו את מוסקבה!

ופנה אלי בזה הלשון:

– בטוח אני, כי אדוני הרב, תמים דעה עם הללו, אך אילו הבין את העסק, כי עתה נוכח לדעת, כי כל הענין הזה הוא מעשה רמאות. היהודים היו יהודים ויהיו יהודים. וכל זה אינו אלא שטות ותו לא. (כאן הפטיר החייל הניקולאייבי שלי ברכה רוסית משולשת). אח, שברון לב, ותו לא! יכול אני לומר לך, אדוני הראבינר, כי רבים מאלה שאתה מסדר להם חופה וקידושין היו באים אלינו יומם ולילה. אלא מה נאמר ומה נדבר? הציביליים הם המניעים את הגלגל. כאילו אנחנו המצאנו את ה"בתים" הללו. "הבתים" הללו היו ויהיו, ובינתיים עשקו ממני מקור של פרנסה. אין דבר, עוד נתנקם בהם בכל דרך שנוכל.

כשהתבוננתי ונוכחתי לדעת, באיזה קהל אני שרוי, התחלתי לדרוש דרשות בכל שבת, והיו דרשותי רצופות דברי מוסר, ונסיתי לנטוע בלב שומעי, ככל האפשר, מושגים חדשים. לאט-לאט התגבר בי הרגש, כי בכל זאת אני מצליח מעט בפעולה זו, ואל ה"שיפובים" התחילו להתיחס כאל מוחרמים ומנוודים.

ראיתי, כי אין מוסיפים ליתן להם "עליות" בשבת וביום-טוב, אלא בימות החול בלבד. ואם בשבת וביום-טוב – הרי בחדר מיוחד, כי התביישו בהם ובעדתם.

ועוד הרגשתי, כי "בערקע בדחן", אחד החיילים הניקולאייביים, – שם משפחתו היה בדחן, וגם לפי פרנסתו היה בדחן – התחיל להתקרב אלי ולספר "סודות מן החדר". הוא היה מספר לי, כי ה"שיפובים" נפגעים מדרשותי.

הייתי שומע, כמובן, את דברי בערקע, לא בכדי להשתמש בהם, ובפירוש אמרתי לו, כי הנני מרחם קצת על ה"שיפובים", שסגרו את המנין שלהם. שם, במנין שלהם, היה לבס סמוך ובטוח גם בשבת וגם ביום-טוב. וסוף כל סוף, הרי יהודים הם, היראים את האלוהים, על פי דרכם ועל פי מושגיהם. ראיתי אחד מבניהם של הללו אומר "קדיש" על אמו ובעצמו רחוק הוא תכלית ריחוק מפרנסת אבותיו. משמע, שאף על פי כן מחנכים הם את בניהם בדרך אחר.

דברי מצאו, כפי הנראה, חן בעיני בערקע, ויום אחד פנה אלי בזה הלשון:

– תזכה לחיים ארוכים, רבינקע, אתה מבין ענין...

ב. הפרוכת של "יד הזהב"

עברו ימים וחדשים עד שבאה ראש-השנה תרנ"ח. בשעת התפילה עמדתי ליד ארון הקודש וראיתי פתאום פרוכת מפוארת, מרוקמת זהב ואבני חן. ממש נדהמתי, פרוכת יפה כזאת לא ראיתי מעודי, לא בחו"ל ולא בחורבת ר' יהודה החסיד, כשהייתי שם בשנת תר"ץ וראיתי את הפרוכת שיהודית מונטיפיורי שלחה לשם. הלכתי לביתי לאחר התפילה ולפי דרכי שוחחתי על דבר הפרוכת עם שכני ר' זאנוויל פרסיץ, ור' זאנוויל סיפר לי:

– וודאי יש בתוכם יהודים עשירים מופלגים. הראית מעודך פרוכת כזאת? ומאיך גיסא: יהודים הם וסבורים, כי בפרוכת זו שיחדו, כביכול, את בורא עולם. וכאן נסתיימה שיחתנו.

למחרת, הוא יום ב' דראש-השנה, כשנפניתי מעט, – את דרשתי דרשתי בא' דראש השנה, – הסתכלתי פעמים רבות בפרוכת זו. לאחר התפילה יצאתי שוב עם ר' זאנוויל פרסיץ וביקשתי גם את הגבאי, אחד ששמו פֶּרְאָנְאָטוּב, שילווי מעט בדרכי, כי דבר לי אליו. יצאנו שלשתנו ונסבה שיחה בינינו על ענינים שונים מעניני הענין שלנו. בכוונה גלגלתי שיחה בענין צדדי, כדי שלא יבין הגבאי פראנאטוב, כי יש לי כוונה בהזמנה זו שהזמנתי לילך עמי. ובדרך אגב, לפתע פתאום, שאלתיו:

– מי זה נדב את הפרוכת היפה הזאת?
– את הפרוכת הזאת הביאו מן המנין ה"שיפובי" – השיבני פראנאטוב.
– ההיו שם גבירות כאלה? – שאלתיו – הרי פרוכת כזאת לא היתה אפילו בבית הכנסת הגדול, שננעל. ידעתי היטב את בית הכנסת הזה, וגם בבית הכנסת של פוליאקוב לא היתה פרוכת כזאת.

על כך השיבני פראנאטוב בגאווה רבה, כי אין לו שום ידיעה בכל מה שנעשה במנין ה"שיפובי", כי מעודו לא התפלל שם. ולא הוספנו לדבר עוד בענין הזה.

ובאחד מעשרת ימי תשובה קרני המקרה להשתתף בחתונה של אחד מבני החיילים הניקולאייביים [מתקופת ניקולאי הראשון] מן העניים שבהם. שם נזדמנתי עם בערקע הבדחן, שחרז חרוזים לכבוד חתן-כלה. הקשבתי בשים לב לדבריו ובאותו מעמד השויתי את בדחנותו עם הבדחנות ששמעתי בימי ילדותי בעיר מולדתי – השויתי את ר' פסח אליהו מבִּזְרֵיִסְק, שהיה למדן גדול ובקי בספרי העברים, בין בספרות הישנה ובין בספרות החדשה לבדחן זה שבערי רוסיה הפנימית, אצל חיילי ניקולאי. מזלו של הבדחן גרם שהיה מעין כלי-קודש. נוכחתי אז לדעת, כי הבדחנים מתחלקים למדרגות שונות, כי יש ביניהם "ראשונים ואחרונים", להבדיל. ולשם דוגמה רואה אני צורך לעצמי להביא כמה קטעים מבדחנותו של בערקע.

בערקע פנה אל החתן ואמר לו:

– הנה יתנו לך במתנה את הטלית'ל והקיטל, את שני בגדי החמודות, שבהם תבוא אל הקבורה. ואם יתקפך יצרך ויסיתך לעבור עבירה, תסטרחה בשני הבגדים הללו, שאם לא כן יקברוך בטרם עת.

ולכלה אמר:

– כלה כלה שפכי דמעות כמים! כדי שמזלך יהיה טהור כטוהר השמים, וכדו'...

כשסיים הבדחן את בדחנותו, סידרתי את החופה והקידושין, ולפי השיטה שלי גם דרשתי לפני החתן והכלה. המחנותנים הגישו את הכוס-של-ברכה ואת הכיבוד לי ולבערקע על גבי טס אחד. הודיתי על כל אשר נתנו לי, אכלתי יחד עם בערקע, שהרגיש את עצמו היטב מאד בחברתי.

בשעת האכילה פונה אלי בערקע ואומר :

– רבינקע, יהי רצון שתאריך ימים ושנים, הרי אתה "מבין עסק".

הפעם נקטתי נוסחו של בערקע ואמרתי לו :

– הנה אמרת, "מבין עסק" אני, ובשום אופן לא אוכל להבין, איזו הדרך נתגלגלה למנין השיפובי פרוכת של ימים-נוראים כזאת.

– רבינקע, יהי רצון שתאריך ימים ושנים – השיבני בערקע – מתנה זו נתנה "ז'ולוֹטָאָא רוצ'קא" ("יד הזהב", שמה של פרוצה וגנבית אחת). הרי "יחוס אבות" כזה יש לה. וכי צריך אני לספר לך, רבינקע, מי הוא "ז'ולוטאיה רוצ'קא"? וודאי קראת אם לא שמעת על דבר משפטה בבית הדין המחוזי, והרי יוכל להיות כי היית באותו מעמד. הרי וודאי גלוי וידוע לפניך גם בלעדי שאספר לך, איזו אש-להבה היתה זו. ואיזו יפת תואר! השרים והפרתמים הגדולים ביותר מתאבקים בעפר רגליה. וכשסוף סוף, במחילה מכבודך, רבינקע, נפלה בפח והלכה לארץ גזירה, נתנה את הפרוכת מתנה. וכמדומה לי, שבמנין השיפובי היו ביום כפורים מכבדים אותה ב"מי שברך". האינך יודע, רבינקע, אם חיה היא עדיין או שבקה חיים שם בארץ גזירה?

השיבותי, כמובן, לבערקע, שאיני יודע את המוצאות אותה.

לאחר ימים מועטים הגיע יום הכפורים ובלי ליטול עצה מאיש החלטתי בלבי לעשות דבר, אשר ביקשתי לעשותו גם קודם לכן וידעתי, שהוא יטיל רעש גדול. גמרתי בלבי : יהיה מה שיהיה, ואני אעשה כהבנתי.

אך בטרם אספר על עצם הענין, אציין נא את המנהגים שנקבעו בבתי הכנסיות במוסקבה במשך שנים וגם את המנהגים שקבעתי אני.

הרב מינור המנוח היה נוהג במשך כ"ז שנות רבנותו לדרוש בכל ליל יום-הכפורים לפני "כל נדרי" כמנהג הרבים מן הטיפוס הישן. ביום הכפורים היה דורש לפני קריאת התורה, לפני מוסף. למן השנה הראשונה לרבנותי החילתי לשנות מן המנהג. בליל יום כפורים לא הייתי עולה לבימה אלא לאחר תפילת מעריב, לפני "יעלה". והיה לי טעם בדבר. לאחר "כל נדרי" ולאחר תפילת מעריב מקשיב קהל היראים בשימת לב ובאורך רוח, שכן שוב אין חוששים לאיחור כל-נדרי, כי על פי דין יש להתפלל תפילה זו בטרם יחשיך. בלילה אסור להתיר נדר "וי"כל נדרי" הרי התרת נדרים היא.

ואגב אורחא רוצה אני לספר כאן מעשה שנשמר בזכרוני מימי ילדותי.

פעם אחת, בימי הכולירה, לאחר המלחמה הצרפתית-פרוסית, אירע בעיר מולדתי מוהילוב שהקהל איחר לבוא לבית הכנסת לתפילת כל-נדרי. בשמיים כבר נוצצו כוכבים. קם הרב של מוהילוב וציווה על החזן שלא יאמר עוד כל-נדרי אלא יברך מיד "שהחיינו". היה זה רב למדן גדול, שישב על כסא הרבנות במוהילוב מנעוריו ועד זקנותו המופלגת. והוא עמד מיד להתפלל מעריב, ונער הייתי וגם זקנתי ולא שכחתי את הרושם הגדול שעשה מעשה זה בבית הכנסת. דמעות רבות נשפכו כמים על תפילת "כל נדרי" שלא נאמרה אותה שנה. במוצאי יום הכפורים הסביר הרב, כי בלילה

*שיינדלה בלובשטיין (Сонька Золотая Ручка): לא גנבית סתם – שמה הפך לאגדה, אפילו במאה ה-21 מסריטים עליה סרטים. יש עדויות כי קברה עדיין נפקד ע"י גנבים ונוכלים שמבקשים את עזרתה מן השמיים. מעל עשר שנים לפני המעשה המתואר נתפסה והוגלתה לעבודות פרך.

אסור להתיר נדר, ומשום כך אסור לומר "כל נדרי" בשעה שיש כבר כוכבים בשמיים. לאחר מעשה זה היו נוהגים במוהילוב לומר כל-נדרי שעה שלמה קודם לשקיעת החמה. וכך הוכרחו יהודי מוהילוב לצום שעה אחת יותר מכל מקום אחר.

ג. אני קורע את הפרוכת

לא רציתי, כאמור, לדרוש לפני כל-נדרי. ומנהג זה קיימתי בידי כל ימי. לפני תפילת מעריב לא דרשתי, כדי שלא לאחר, ובחרתי לי שעה טובה ביותר, לפני "נעילה", בהחל הפיוטים, ולקהל יש פנאי והוא מקשיב בשימת לב. ולאחר כל-נדרי ותפילת מעריב הרי זו גם בחזקת הפסקה היגיינית. ביום כפורים נהגתי לדרוש לפני "נעילה", כדי שלא לאחר את תפילת המוסף וכדי שאוכל להאריך מעט ולהביא את הקהל שיעמוד בתעניתו עד גמירא. מן הנסיון למדתי, כי לאחר "נעילה" ממחר הקהל איש לביתו לפני חשכה. נסיוני הראשון לדרוש ביום הכפורים לפנות ערב נשא חן גם בעיני החרדים וגם בעיני החפשים. משום שדרשה לפני "כל נדרי" אינה לרצון לבני אדם המשתוקקים לשמוע אל הרינה ואל הנגינה האהובה עליהם. ודרשה לפני נעילה יש לה גם מסגולת נאום של נעילה. ובפרט זה לא היתה מחלוקת בין החפשים והחרדים. הכל סברו, כי התקנתי תקנה טובה, ורק מתנגד אחד היה לי בענין זה, הלא הוא אדון שניידר, הגבאי של בית הכנסת בימי הרב מינור. בדרך כלל היה יחסו אלי טוב. אך הוא טען, שאני בא לשנות "סדרי בראשית". אולם הקהל היה בדעה אחת עמי. אמרו לו בתכלית הפשטות, כי אין הוא מבין גדול בענינים אלה. תשובה זו היתה לו לפגיעה בכבודו ומהיותו חייל ואזרח במוסקבה, שזכה לקבל אות הצטיינות של וולאדימיר, השיב:

— אם גם אני איני מבין, ובכן, מי מכם מבין?

הקהל צחק צחוק גדול, ומיד הרגשתי, כי התיקונים שלי נקבעו לעולם.

יום כפורים זה, שאני מספר בו, היה שני לרבנותי. כשעלה הגבאי לפתוח את ארון הקודש, ביקשתי סליחה ממנו ואמרתי לו שימתין בקריאת התורה, כי רוצה אני לומר איזה דברים לקהל המתפללים. כשירדתי מן הבימה, נגש אלי הזקן שניידר ולחץ לי את ידי. שאלתיו:

מה טעם?

אמר לי:

— כפי הנראה נוכחת לדעת, שהסדר הישן, כשהייתי גבאי, היה טוב יותר, ועל כן הנני מודה

לך.

ואת הבדיחה הזאת העליתי על ספר, כדי שיתלבנו הדברים ויתחוויר הלך הרוח של אותה

שעה.

את הדרשה שלי פתחתי במעשה ר' אליעזר שבעבודה זרה כשנתפס למינות והעלוהו לגרדום. אמר לו ר' עקיבא: רב, שמא מינות באה לידך והנאך ועליה נתפסת? אמר לו: עקיבא! הזכרתני. פעם אחת הייתי מהלך בשוק העליון של ציפורי ומצאתי אחד, ויעקב איש כפר סכניא שמו. אמר לי: כתוב בתורתכם "לא תביא אתנן זונה" וכגו' — מהו לעשות הימנו בית הכסא לכהן גדול? ולא אמרתי כלום. אמר לי: כך לימדני: "כי מאתנן זונה קבצה ועד אתנן זונה ישיבו", ממקום הטינופת באו, למקום הטינופת ילכו. והנאני הדבר. על ידי זה נתפסתי למינות.

הקהל השתומם לשמע הדברים האלה. אך אני התלהבתי והוספתי לדבר:

— מורי ורבותי! מן ההנאה בלבד שנהנה ר' אליעזר מן המימרא של ר' יעקב איש כפר סכניא ומן המחשבה שחשב, כי מותר לעשות בית כסא לכהן גדול מאתנן זונה, בא עליו כל העונש הגדול הזה ונגזרו עליו יסורים קשים. מכאן אנו למדים, כי לא זו בלבד שאסור לעשות בית כסא לכהן גדול מאתנן זונה, אלא אסור גם ליהנות מן ההלצה שיש בסברא זו. ומה נאמר ומה נדבר ביום הדין, כשיבוא השטן ויקטרג לפני רבונו של עולם ויאמר, כי כאן, בבית התפילה שלנו, תלויה פרוכת, שהיא אתנן זונה? ואת הפרוכת הזאת מנשקים אתם. ועל הפרוכת מרוקמות עשרת הדברות ובתוכן "לא תגנוב"! והכי כל נימה ונימה שבפרוכת זו גנובה היא, גזולה היא, שדודה היא. על גבי הפרוכת מרוקם לאמור: "לא תנאף" — והרי פרוכת זו באה מבית הבושת. הרי זוהי פרוכת של הפרוצה "יד הזהב", שלא זו בלבד שמרדה באלוהינו ברוך הוא ובמוסר ישראל, אלא גם התברכה בלבה, כי אפשר לעזור את עיניו כביכול במתן שוחד. אלוהינו, אלוהי "לא ישא פנים", אינו מקבל שוחד תועבה זה. זהו חילול התורה וחילול הדת. ומתי? ביום כפורים!! מורי ורבותי! הנה לנגד עיניכם, לנגד עיני כל הקהל, אקרע את הפרוכת הזאת מעל ארון הקודש!

ומיד נגשתי אל ארון הקודש, קרעתי את הפרוכת מעליו ואמרתי:

— הבו לי את הפרוכת הפשוטה, שנעשתה בפרוטות שנתנו אבותיכם, החיילים הניקולאייבים, שקידשו את השם ברבים בעודם ילדים. ואל תיראה ואל תמצא עוד הפרוכת הזאת בבית האלוהים. אפילו לעשות בית כסא אסורה היא.

הביאו את הפרוכת הפשוטה, הלבנה, תלוה על ארון הקודש, הוציאו את ספרי התורה והתחילו בקריאה.

מעשה הפרוכת עשה רושם גדול על אלה שעלו לתורה, והם בכו בשעה שאמרו את ברכות התורה, וגם בעל המפטיר בכה. ויותר מכולם בכה הזקן קלונימוס זאב וויסוצקי.

וראוי מעשה זה להרשם על ספר. אך עלי להוסיף ולספר את אשר אירע אחר כך.

למחרת יום הכפורים באה אלי משלחת מקהל המתפללים לשעבר במנין "השיפובי" ובקשה בפיהם: "לחוס ולחון את הפרוכת האשמאית".

ראיתי שהאנשים גסי רוח הם ולא יועילו כאן שום דברי הסבר. על כל דברי שאמרתי להם היה בפיהם תירוץ אחד:

— אנשים פשוטים אנחנו, וכשדברת אתמול, בכינו. ארטיסט גדול אתה, והגבאי אמר לנו שנקח מיד את הפרוכת, ולקחנו. אך הרי תבין, כי אסור לפגוע ב"יד הזהב", אם היה אלוהים בעזרה והיה לאל ידה לנדב לבית האלוהים מתנה כזאת...

אך הודעתי להם בדברים ברורים ונמרצים, כי כל זמן שאהיה רב וכל זמן שאני חי בעולם, לא תיראה ולא תימצא פרוכת זו בבית כנסת של יהודים.

והדברים הללו עשו על המשלחת רושם חזק יותר מכל השיחות וההסברים המתובלים במאמרי חז"ל.

וראש המשלחת אמר לכנופיה שלו:

— חברה! נפלנו בפח.

ובשעה שנפטרו ממני, אמר לי:

— סלח לנו, אדוננו הרב, בקשנו להציל את הפרוכת על פי דרכנו, אך כפי הנראה נשתנו העתים.

לאחר ימים מועטים בא אצלי המורה-הוראה ר' יהודה לייב כהן. קשה לי מאד לספר את שיחתנו על נושא זה. אך גמרתי בלבי לא להעלים דבר ולספר את הכל. הרב אמר לי:

– טעית בהלכה. אתנן זונה פירושו מה שזונה מקבלת בשכרה. אילו קבלה, ח"ו, בשכר זנוניה את הפרוכת, כי עתה אסור היה להביאו לבית הכנסת. אך לא יתכן שימצא אדם שיתן לזונה פרוכת בתורת שכר, וממילא אין זה אתנן זונה, ואם יש את נפשך, הריני מראה לך הלכה זו בפירוש ביד החזקה.

השיבותי לו ברוח שקטה ובדרך ארץ (אף על פי שאותה שעה היה כילד בעיני):

– יכול אתה לפסול את למדנותי, אך הרי לא תכחיש, כי גם אני מבין קצת את רוח היהדות. ועל כן אני אומר לך, שלא אסכים בשום פנים לטמא את בית האלוהים במתנה של "יד הזהב". ודבר זה אסור גם על פי דיני הרשות. (כך אמרתי לו בכוונה).

– אה, אם אסור הוא על פי דיני המלכות, הרי דינא דמלכותא דינא, ולא אוסיף עוד להתערב בדבר.

לאחר ימים אחדים נזדמנתי עם ידידי ד"ר יחיאל צ'לינוב ז"ל, נסבה שיחה בינינו, והוא אמר לי:

– דרשה מצוינת דרשת ביום כפורים זה. אך אילו בעצתי שאלת, לא הייתי מיעץ לך להתערב בדבר. פרוכת זו היתה לנחמה לאנשים הפשוטים הללו, ולא היה לך צורך להתערב בדבר שאירע לפני כמה שנים.

עניתי לו:

– ידידי היקר! בענין זה לא נבוא, לצערי, לעמק השווה. איני מתחרט בשום פנים.

– אם כך, לא אוסיף להתווכח עמך בענין זה – אמר צ'לינוב בחייכו, כדרכו, אך עלי להודות, כי נאומך מצטיין בכוח ההמצאה ובעוז והשפיע על הקהל.

שוב לא נזדמן לי לדבר עם משהו בענין זה, המעשה נשתכח. שכחוהו אפילו המתפללים, שהיו באותו מעמד בבית הכנסת.

ב.

חיילים

מלקות על חילול השם

א.

בין זקני החיילים אשר מצאתי במוסקבה בבואי לעיר הזאת לשבת בה בשנת 1882, עניין אותי מאד זקן אחד טיפוסי ביותר, ושמו היה אפרים פישל בן יחזקאל נאפ. תמיד הייתי מתפלל, שהוא זהיר מאד במצוות תפילין, ממש כאחד מגדולי הזרזים במצוות, מהדר מן המהדרין; אם כי היה כמעט עם הארץ גמור ולא ידע אלא לקרוא את התפלות ואת התהלים, וגם זה בשבשים גסים. גם הרגשתי, כי בנוגע לשאר המצוות הרי הוא רק מן המקיימים ולא מן המהדרין.

התחלתי להתקרב אליו, ואני אז סטודנט במחלקה הראשונה של האוניברסיטה המוסקבאית. התקרבותי אל אדם פשוט זה היתה מכוונת לתהות על קנקנו, מדוע הוא מדקדק כל כך דווקא במצוה זו, ובמידה נפרזה, שלא ראיתיה מעודי אפילו בין תופסי התורה והמצוות בעבודה. יגעתי ומצאתי את פתרון החידה. ומה נשתוממתי לשמוע, כי המורה שהכניס בלבו דקדוקים יתירים בנוגע למצוות תפילין היה לא פחות ולא יותר מן הגנרל-גוֹבֶרְנָטוֹר [המושל העליון] המוסקבאי הידוע בקורות עם רוסיה זְקֶרְבֶּסְקִי [Arseny Zakrevsky] האיום, שהיה, כידוע, מטיל אימה על כל תושבי מוסקבה בימי מלכותו של ניקולאי הראשון. וידוע גם כן, שאחרי עלות אלכסנדר השני על כסא המלוכה מיהר לשחרר את מוסקבה החביבה מזקרבסקי שנא נפשה. ומי מלל לנו, כי זקרבסקי זה התחתן עם ישראל בנפש אחת וטוטפות בין עיניה ואות על ידה. ומעשה שהיה כך היה:

אפרים פישל נלקח לעבודת הצבא בתורת קאנטוניסט בהיותו בן עשר שנים. אך דרכה רגלו על מפתן הקסרקטין, נגש אליו גוי אחד בעל קומה ובעל זרוע ואמר לו:

– הנני דודך. היודע אתה מה זה "דוד"?

– לא אדע! – אמר הקטן.

אז הכהו ה"דוד" על ראשו עד שפך דם וחזר ושאלהו:

– ועכשיו יודע אתה מה זה "דוד"?

בכה הילד והשיב, כי בכל זאת איננו יודע.

אז הסביר לו בדברים, כי "דוד" הוא המורה של כל חייל, אשר אסור לנטות מדבריו ימין ושמאל, ואם יעבור, חס ושלום, אפילו על דבר קטן שבקטנים, הרי הרשות בידו להכותו עד מות. אבל אם יתנצר, אזי יתיחס אליו לא כ"דוד", אלא כאב. בכה הילד ואמר, כי נוח לו למות מלהתנצר, כי אם ימות, הרי יהיה לו חלק לעולם הבא, ואם יתנצר יאבד חלקו. מני אז החלה תקופת סגופים בכל שבוע, ובכל פעם היו מעניו אומרים לו, כי אם יתנצר יחדלו סגופיו. הילד עמד בנסיונו קיבל באהבה את כל היסורים, ובכל פעם היה מבקש שימיתוהו, ונימוקו הראשון עמו, כי מיתתו תנחילהו עולם הבא. עד שנכחו המסגפים, כי מילד זה אין לקוות מאומה, כי ישאר יהודי בכל אופן, – אזי חדלו מענותו בסגופי הגוף והחלו לרדוף אותו בתורת עובד בצבא. אך הילד עמד בכל הנסיונות ונעשה לחייל מצטיין ב"חליצת עצמות", ב"הרמת הרגלים", ב"עמידה על רגל אחת במשך רבע שעה", ב"צעדים קלים", הידועים לכל הבקאים בסדרי הלימוד הצבאי של ימי ניקולאי הראשון. אז הטילו עליו עוד חובה חדשה: להשתלם במלאכת הבשול. והיה לו היום ללמוד צבאי, והלילה לבשול בדוודים גדולים, כמעט לכל הלגיון שעבד בו. וגם מומחיות זו הצליחה בידו, ונתפרסם כמבשל

מומחה, היודע להכין מטעמים טובים, אם כי הוא עצמו לא טעם אפילו פעם אחת ואפילו כלשהו ממעשי ידיו.

ויהי היום, והנה לפתע פתאום בא הגנרל-גוברנטור זקרבסקי בכבודו ובעצמו אל הקסרקטין. ראשית כל נכנס אל בית המבשלים ויצו להוציא לו מן הדוודים מנות קטנות מכל המאכלים המוכנים באותו יום בשביל החיילים, כדי שיבחנם אם טובים המה למאכל.

– יודע אנכי, אמר זקרבסקי, כי כולכם גנבים, ובוודאי מאכילים אתם את החיילים טנופת, וכאכילתם כן עבודתם, ובכן, הבו לי חיש מהר בלי שום הכנות, מן הדוד כל מה שיש.

תיכף ומיד הביאו את המאכלים, וזקרבסקי טעם מכל מין ומין ואמר בהתפעלות:

– מאכלים ערבים כאלה אינם גם אצלי. מי הוא המבשל?

מיד הביאו לפניו את נאפ.

– מה שמך? – שאלו השר.

– אפרים פישל.

– יהודי אתה?

– כן, הוד מעלתך!

– ומדוע הנך שוטה כל כך? היהודים אינם צריכים להיות שוטים.

– אם שוטה אני הרי לא בי האשם, הוד מעלתך, כי בוודאי כך עלה ברצון הבורא.

– מתשובתך זאת ניכר, כי אינך שוטה, ואם אינך שוטה, מדוע לא השיבות כהוגן; צריך

היית להשיב, מה שם משפחתך ולא שמך הפרטי. מי הוא ה"דוד" שלך?

הוא קרא בשם משפחתו של הדוד.

אמר השר אל ה"דוד":

– אתה חנכת אותו?

– כן, הוד מעלתך!

– ובכן, מצוה אני להכותך עשר מכות, כי לא חנכת אותו כראוי.

הדבר יצא מפי השר, וה"דוד" כבר נלקח למלקות.

השר אל נושא ספורנו:

– ובכן, מה שמך?

– נאפ, הוד מעלתך!

– איפה למדת את מלאכת הבשול?

– בקסרקטין, הוד מעלתך!

– ומי לימד אותך?

– הקב"ה, הוד מעלתך!

– כיצד הקב"ה?

– שמתי מבטחי באלוהי והתחלתי לבשל, הוד מעלתך.

– כן, אמר השר, ותבשילים מפונקים אתה יודע להכין?

– בשום אופן לא, הוד מעלתך, כי לא הסכנתי מעודי להכין ארוחות טובות.

– ואם יתנו לך מורה במקצוע זה, תשתלם במלאכה זו?

– בטוח אני בחסדי הבורא, כי יעזרני בזה, הוד מעלתך!

– כן, אמר השר, היום אתן צו להעבירך אל בית המבשלים שלי ותהיה סגן טבח שלי, אעלה

אותך למדרגת מבשל בביתי.

שני מאורעות אירעו בו ביום: ה"דוד" הוכה, וחניכו המוכה והמעונה על ידו עלה לבית זקרבסקי ויצא מן הקסרקטין לגמרי.

ב.

מן היום ההוא והלאה היתה דירתו של נאפ בהדיוטא התחתונה של בית הגנרל-גוברנטור. בחדר אחד דרו שם הטבח הראשי, רוסי ופרבוסלבי מלידה ומבטן, ושכור גדול, אבל מומחה בהכנת מאכלים מפונקים, וסגנו היהודי הצעיר, המעונה, שעבר כל שבעה מדורי גהינום בשל יהדותו ונשאר נאמן לדתו. כרתו שניהם ברית, חיו באחוה ועבדו איש איש את אלוהיו באמונה. הראשון התפלל בכונה ל"האב והבן ורוח הקודש", והשני רק להאב. והטבח המורה לימד את תלמידו כל מה שידע במלאכת הבשול והאפיה, אבל תנאי התנה עמו, כי הוא, כלומר הטבח, ישחרר את תלמידו פעמים בשבוע ללכת העירה ללמוד אצל היהודיות את מלאכת הכנת הדגים עפ"י סגנון ה"זידים", כי חפץ הוא להכין לאדונם ארוחה כזו למען יקבל מתנה מיוחדת בשביל זה, ואם יעשה לו את הדבר הזה, אזי גם הוא מצדו יציגהו לפני השר כראוי לאיזה תשלום-גמול בעד עבודתו בהצטיינות. גם הדבר הזה נעשה, ונאפ בעצמו הכין את הדגים הממולאים לשמם ולשמו של זקרבסקי, אשר לקק את האצבעות ושאל את הטבח:

- מי הכין את הארוחה הזאת?
- אני, הוד מעלתך, על פי הוראת סגני נאפ.
- הבא הנה את נאפ!
- והלז הובא.
- אתה הראית, איך להכין את הדגים?
- אני, הוד מעלתך.
- איפה למדת זאת?
- אצל אשה יהודית, הוד מעלתך.
- אה, ענה השר, אתה החילות כבר לחזור אחרי יהודיות, בוודאי חפץ אתה לישא לך אשה!
- כן, הוד מעלתך, אם יזמין לי ה' זווג הגון, הרי אינני רחוק ממחשבה כזו.
- לא תשא לך אשה עד שאראנה, כי חפץ אני שתשא לך אשה טובה ויפה, כי מצאת חן בעיני ודורש טובתך אני ומעכשיו תיקרא לא נאפ, כי אם **נושקא**.
- ומאז קורא שם חדש לאפרים פישל סגן הטבח של זקרבסקי, כפי הנראה, שם של חיבה היה על פי מושגם של זקרבסקים שבתקופה ההיא. וכבר חפץ סגן הטבח ללכת, והנה השר קורא אליו:
- נושקא! רגיל אני לצלצל בכל בוקר לטבח שלי לצוותו על הארוחות שעליו להכין באותו יום, אבל הוא שכור לפעמים, ואז מחויב אתה בשמעך את הצלצול לבוא אלי במקומו כדי שאמסור לך את רשימת הארוחות. שמעת?
- שומע אנכי, הוד מעלתך.
- לך.
- שומע אנכי, הוד מעלתך.
- ויהי היום והנה נשמע צלצול נורא מחדרו של זקרבסקי, והטבח שוכב שכור, ואפרים פישל דגן עומד ומתפלל. לקול הצלצול מיהר להסיר מעליו את התפילין של ראש, ואת התפילין של יד הניח

תחת שרוול בגדו ונכנס אל חדר אדוניו. הלז מסר לו את הרשימה של ארוחות היום וכאשר הושיט נושקא את ידו לקבל את הרשימה, ראה השר איזו רצועות נשקפות מבעד שרוול בגדו וישאלהו :

– מה זאת?

הסביר נושקא, כי הוא עמד בתפילה ולא הספיקה לו השעה להסיר את ה"של-יד".

– ובכן, צעק זקרבסקי בקול אדיר ונורא, הנך ירא אותי יותר מיראת אלוהיך? נקה לא אנקך, עשרים וחמש מלקות תקבל בעד חילול השם, ואז תדע לכל ימי חיידך, מהי יראת אלוהים וכי אסור לאדם לבכר את יראת בני אדם על יראת אלוהים.

ובו ביום, אחרי שהכין את כל הארוחות בין מנחה למעריב, כמו שהיה מדגיש אפרים פישל בסיפורו, הוכה כ"ה מלקות, ולמחרת ניתן צו לתת לו תשורה בעד עבודתו החרוצה כ"ה רובלים כסף במזומנים.

עברו עוד ימים אחדים וזקרבסקי שלח את המשרת היומי שלו להוכיח מה נעשה בחדר הטבחים ולהודיעו תיכף. הלז בא בתשובה, כי הטבח הראשי מוטל כאבן דומם ונושקא עומד ומתפלל. מיד צלצל זקרבסקי, נושקא בא ותפיליו על ראשו ועל זרועו.

– בן חיל אתה (מולודיץ!), לך!

בשמעי דברים אלה, שאלתי את פי נאפ :

– מהו זה כ"ה רובל אחרי כ"ה מלקות?

על זה ענני הזקן המוכה בטון של תמיהה קלה בזו הלשון ממש :

– רבינקע, אזוי שטעהט דאך אין אונזער תורה : עין תחת עין, מאכט רש"י : ממון. (רבי,

הלא כך כתוב בתורתנו : עין תחת עין, ומפרש רש"י : ממון).

מצאתי חובה לעצמי לגלות את מגלת-סתרים זאת, אולי ימצאו ההיסטוריונים חפץ בחומר טיפוסי כזה, כי הקאנטוניסט נושקא עלה מן הדיוטה התחתונה אל העליונה שבעליונות ונכנס לפני ולפנים אל חדר הגנרל-גוברנטור של ימי ניקולאי הראשון ופארו עליו, כדרשת התלמוד על התפילין. אלא שיש להוסיף, כי זה היה המקרה הראשון והאחרון, כי מאז ציווה זקרבסקי שלא להפריע את נושקא בשעה שהוא עומד ומתפלל.

ג.

בשנה השניה לשנות עבודתו של נאפ בביתו של זקרבסקי, חלה טבחו בקדחת הלבנה (דעליריום טרעמענס) ונשלח להתרפא בבית החולים הצבאי המרכזי, ומשם לא שב עוד, כי שב אל עפרו. ונושקא נתמנה במקומו, ועל פי בקשתו נתמנה לסגנו אחד מחבריו מן הגדוד שעבד בו. וכאשר שאלהו זקרבסקי, מדוע בחר בסגן פרבוסלבי ולא יהודי, ענה נושקא בהכנעה, מפני שאדוני ציווה עלי לירא את אלוהים ובשביל כך בחרתי באדם רוסי, כדי שיכין הוא את המטעמים בימי שבתות השנה ובימי חגי ישראל, שאז חייב אני ללכת לבית התפילה להתפלל לשלום המלך ולשלום אדוני.

– ובעד שלומך בעצמך אינך מתפלל?

– כמובן, ענה הנשאל, גם בשלומי אני מתפלל.

– בן חיל אתה, ענה זקרבסקי, לך!

לאחר השנה הראשונה ששמש נושקא כטבח ראשי, השתדך עם עלמה אחת שבאה מערי התחום, ושמה שרה רבקה בת זאב וולף בן אריה וויינר מז'יטומיר, שהיה גם כן קאנטוניסט בשעתו ועמד בנסיונו וגם לא אכל טרפות כל כ"ה שנות עבודתו. ואצל זאב וולף זה היה אפרים פישל דן

סועד בכל שבת, כי דרכם של הקאנטוניסטים לפרנס זה את זה, וכפי שזאב וולף נעשה בעל בית, היה מזמין לסעודות השבתות והחגים את הקאנטוניסטים שלא התגאלו בפת בגם, ואחד מהם היה נאפ, שהתאהב בבתו של מארחו. אחרי אשר כבר נכתבו התנאים, פנה נושקא אל אדונו בבקשה להרשות לו שיכנס לחופה.

- כלום יש לך כבר יהודיה הגונה? – שאל זקרבסקי.
 - כן, הוד מעלתך, כבר יש.
 - בת כמה היא?
 - בת שבע עשרה, הוד מעלתך.
 - יפהפיה?
 - מאוד, הוד מעלתך.
 - היודעת היא לבשל ולאפות?
 - את הכל היא יודעת, הוד מעלתך.
 - מה פירוש "הכל"?
 - יודעת לסרוג פוזמקאות, לתפור לבנים ולהתפלל, הוד מעלתך.
 - גם להתפלל היא יודעת?
 - כן, הוד מעלתך.
 - בעצמך ראית?
 - כן, הוד מעלתך, ראיתי ושמעתי.
 - מתי היה לך זמן לראות ולשמוע?
 - בימי השבתות והחגים, הוד מעלתך.
 - באיזה מקום?
 - בבית אביה, הוד מעלתך.
 - מי הוא זה אביה?
 - הקאנטוניסט וויינר, הוד מעלתך.
 - במה הוא מתעסק?
 - בהדלקת הנרות ברחובות, הוד מעלתך.
 - אם תבוא אלי יחד עם הכלה שלך, אברך אתכם.
- למחרת היום עמדו אפרים פישל בן יחזקאל, דמתקרייא נושקא, ושרה רבקה בת זאב וולף ואמה במסדרון של הגנרל-גוברנטור. אפרים פישל ביקש מאת האדיוטנט לבקש רשיון מהשר להכנס אליו וכאשר קיבל את הרשיון ונכנס אל חדר האדון, התחנן לפניו שירשה גם למיועדת להיות חותנתו להכנס יחד עם בתה להתיצב לפניו ויבקש סליחה, כי החותנת בשום אופן לא חפצה להרשות לבתה ללכת יחידה ביתה השר.
- היא לא חפצה להרשות לבתה ללכת אלי יחידה?
 - כן, בשום אופן לא חפצה להרשות לה ללכת יחידה ואיימה עלי, כי אם אעמוד על דעתי לעזבה ללכת לנפשה, תבטל את השידוך לגמרי.
 - האם חותנתך היא אשה יפה? – שאל זקרבסקי.
 - כן, הוד מעלתך, כאמה כבתה.
 - בת-חיל היא (מולודטשינא!), הצדק אתה. ובכן, הבא את שתיהן.

כשנכנסו שתי הנשים, האם והבת, אל חדר זקרבסקי, פנה אל האם בקול פקיד וכעס מעושה :

– מדוע לא הרשית לבתך ללכת אלי יחידה?
– מפני שזה אסור על פי חוקי דתנו, ועד שתנשא לאיש אסור לה ללכת יחידה.
– צדקת! – אמר זקרבסקי בקול רצון, ובהסתכלו בפני האם והבת, פנה אל נושקא חביבו ואמר :

– אני מברך את הזוג, ואת החתונה תעשה בדיוטא התחתונה של מעוני. כמה חדרים דרושים לזה?

– אני אעשה משתה, ולזה צריך לא פחות משלשה חדרים.
– ועוד רביעי, אמר זקרבסקי, נצרך בשביל הזוג. ומתי תהיה החתונה?
– בעוד שבוע ימים, כמו שכתוב בתנאים.
– מה זה "תנאים"? – שאל זקרבסקי.
– לא ידעה האם מה לענות, ונושקא התחכם בעצמו להסביר לשר מה זה תנאים, ועל פי ההסבר שלו יצא, כי תנאים היא ברכה מיוחדת הקודמת לכל שידוך ובשעת הברכה קובעים מראש את יום החתונה.

– מי הוא המברך? – שאל זקרבסקי.
– הרב, ענה נושקא.
– מי הוא אצלכם הרב?
– מעשל, הוד מעלתך.
– ובכן, כאשר יבוא הרב יסביר לי, ואתה, כפי הנראה, אינך יודע בעצמך מה זאת "תנאים".

סוף דבר היה, כי ביום המיועד היו החתונה והמשתה ברוב פאר והדר בדיוטא התחתונה בארבעה חדרים מרווחים, אשר קשטו אותם במשך כמה ימים לכבוד הזוג, וזקרבסקי נתן על חשבונו חמשים רובל בבת אחת לצרכי החתונה וגם פתקא אל החנות המספקת לו כל מיני מכולת להביא מגדנות על חשבונו אל חתונת נושקא. החתונה נערכה ברוב פאר והדר, ומעשל דמתקריא רב על פי פקודת השרים, הסביר לשר, מה הם "תנאים". וכדי להספיק פרנסה לזוג החדש, מסר זקרבסקי לנאפ ענין חדש להתפרנס בו : להדליק עשרים מנורות של שמן ברחוב טווערסקאיה [Tverskaya], או במילים אחרות, נתן לו מקצוע אחד באומנותו של חותנו, וויינר, ולימי החנוכה היה מרשה לו לקבל שמן משמן הממלכה לצורך הדלקת נר חנוכה, ועד יום מותו של אפרים פישל היה זהיר בהדלקת נר חנוכה רק בשמן זית גם בשעה שהיה צריך כבר להוציא על זה כסף מכיסו.

ובכן, נסכם את כל האמור : ראשית, כי זקרבסקי הביא את עובדו העברי לידי הדור שתי מצוות, מצות תפילין ומצות הדלקת נר חנוכה בשמן זית. ושנית, כי זקרבסקי חידש חידוש בקורות בני ישראל במוסקבה, כי בדיוטא התחתונה שלו היה איש עברי מתפלל לאלוהיו מלובש תפילין ואחרי חתונתו גם מעוטף בטלית, ובעת אשר הגנרל-גוברנטורים אשר באו אחריו בשנות השמונים לסה"נ התעסקו בחריצות בסגירת בתי כנסיות במוסקבה, היה הגנרל-גוברנטור האכזר הזה היחיד, אשר הקצה את חדריו לבית מקדש מעט לאדם פרטי מישראל. ושלישית, כי חתונה אחת של אדם מישראל היתה במעונו של הגנרל-גוברנטור, אשר בימיו היו מוסרים לעבודת הצבא בתורת עונש כל בחור יהודי הבא למוסקבה בלי רשיון מיוחד.

את בניו ובני בניו של האי גברא ידעתי היטב וכמעט את כולם הכנסתי לחופה במשך ימי רבנותי. אחדים מהם היו מצטיינים בזמרה והיו משמשים משוררים במקהלה בבית הכנסת המרכזי הכורלי, ובשלשים יום לחודש ניסן שנת תרפ"א הכנסתי לחופה את בת הרבעים של אפרים פישל ושמה ווערא בת בנימין, ובשעה שסידרתי לפניה את החופה וקידושין כמו עלה מקברו גבור ספורנו, וכאוב מארץ שמעתי את ספוריו על כל הקורות אותו, על סגופיו, על דבר "דודו", את אשר עשה לו ואת אשר קרהו, על גדולתו ועל חתונתו ועל הדלקת הנרות בטווערסקאיה [Tverskaya], ומה שקרהו בשעה שהרוח כבתה מנורה אחת ושקל בעדה למטרפסיה [קיבל את גמולו (יבמות קה:)] בהאי עלמא חמישים מלקות ואת הכ"ה מלקות אשר לקה בצד התפילין של יד, שלא הסיר מידו בשעתו, מפני אונס בשר ודם, ואמרתי לשים זכרון בספר לנפש ישראלית זו ולגלגוליה.

ציצין

לרגלי משרתי היה לי תמיד עסק עם אחי בני ישראל מן החיילים החונים במוסקבה. ובימים ההם התנהגה הממשלה הצבאית באופן כזה: את בני מוסקבה המגויסים היו שולחים לעבוד את עבודתם בגליל פולין, ואת המגויסים מיהודי פולין היו שולחים לפנים ארץ רוסיה. ופעם אחת, כששוחחתי על אודות הדבר הזה עם גנרל צבאי, הסביר לי:

– יש בזה טעם עמוק מאד: לרסן, בכל אופן "לרוסס" את היהודים. צעירי ישראל, הבאים מפנים ארץ רוסיה לפולין, משפיעים על אחיהם בעבודת הצבא לאחוז במנהגים הרוסים ומרגילים אותם לדבר רוסית ומכניסים בלבם את היחס של יהודי ערי הפנים, אשר בנוגע אל מנהגי הדת יהודי התחום אדונים להם. וכמובן, יהודי פולין, שכולם אדוקים קנאים, מוכי ה"צדיקזם" (עצם לשונו של הגנרל), בהיותם בגדודי מוסקבה, בין רוסים גמורים וכגרים בארץ נכריה בנוגע לאחיהם, נעשים בעל כרחם לאט לאט קרובים אל הרוסים. מתחילים לדבר רוסית, לאחוז במנהגי הרוסים וגם במנהגי היהודים הדרים בפנים ארץ רוסיה. גם זהו ענין חשוב בעינינו מאד. ובמשך חמש שנות עבודתם בערי הפנים, במקום שאין "צדיק", גם חסידיו הולכים וכופרים בו אחרי ישיבה ארוכה בסביבה אחרת, זהו בית ספר להתבוללות היהודים, וגם את הפולנים מלידה ומבטן, – הוסיף הגנרל, כאילו ביקש לפייסני מעט, אם כי לא שמע מפי שום תרעומות על כך – גם אותם שולחים אנו לעבוד בערי הפנים.

ובכן, החיילים היהודים בעיר מוסקבה היו רובם יהודי פולין, ומעוטם יהודי אוקראינה, ומעוטי דמעוטא ילידי ארץ ליטא, ושאר גלילי התחום, ורק שנים בגדוד ואחד בלגיון היו מבני "פני" מוסקבה עצמם, אשר על פי השתדלויות שונות והאמצעים הידועים היו פועלים אצל ה"וואינסקי נאטשאלניק" (שר הצבא) שיניחום בעיר מגוריהם או בעיר מולדתם.

בכל שנה הייתי בא על כל הגדודים להשביע את החיילים החדשים (אחרי כלות ארבעת ירחי ההכשרה) שבועת-אמונים למלכות. ובשאר ימות השנה היו החיילים באים אלי לרגלי עניניהם הפרטיים לבקש השתדלות מצדי או למצוא להם פרקליט בשעה שהיו נמסרים לדין. ובני ארץ פולין היו באים אלי כמעט יום יום בתביעות דתיות, ובראשן התביעה להספיק להם מאכל כשר. לתכלית זו הוכרחתי לקחת דברים עם יראי העיר, ובראשם עם המנוח ר"ז אפרת, ליסד קופה חשאית ולספק את צרכי החרדים, אשר גם עבודתם בערי-הפנים לא זו בלבד שלא החלישה את אמונתם ודביקותם, כי אם להיפך, במקום ההתבוללות, שקוותה לה הממשלה, בא אצלם מעין "חזוק אמונה".

על פי השפעתו והשפעת ר' זלמן אפרת, קיבלו עליהם נשים צדקניות, על-פי הרוב אלמנות, הדרות לא רחוק מן הקסרקטין, להכין לחיילים המהדרין במצוות תבשיל חם מדי יום ביומו, והיו באות על שכון מן הקופה החשאית.

בענין זה צריכים היינו להתנהג בזהירות יתרה, מפני שאילו נודע הדבר, חלילה, לשרי הגדוד, וביחוד לעליון על כולם, הוא הנסיך הגדול הידוע, כי עתה לא היה שום שונא ישראל מתקנא בגורלנו.

אפרת, כמפקח על בית הקברות, היה מקבל מלבד דמי קבורה עוד תרומה חשאית ל"מאכל כשר" לאנ"ח (כמו שהיה מכנס) והיה בודק את קרובי המת מראש, אם יש בהם רוח אמונה, ואם אין – חשב לדבר מסוכן אפילו לרמוז להם על הענין הזה. וכשהייתי בא אל בית הקברות בתורת ספדן, היו שואלים אותי קרובי המת, מה העבודה הזאת למר אפרת? ואנוס הייתי להשיב פעם כה ופעם כה. למשל, אם היו הקרובים יראים וחרדים, אשר הכרתים היטב, הייתי אומר בפה מלא:

– כלום אינכם יודעים, כי מאכל כשר לחיילים יהודים צוואה היא לנו מאת ר' יצחק אלחנן

ז"ל:

וכשהיו הרבה מהם מוסיפים לשאול, אם באמת יש חיילים, "שאינם אוכלים מן הדוד" ("וועלכע עסן ניט פול קאסל")? – הייתי מסביר להם, כי הרבה מאחינו הבאים מפולין מתפרנסים בלחם צר ומים לחץ, גוועים ממש ברעב ואינם אוכלים ממזונות הקסרקטין. והעובדה הזאת היתה מרעשה את לב השומעים ופועלת את פעולתה, שתמיד השביעה רצון את אפרת, וכל פעם שמפני איזו סיבה, מפני הטרדה או מפני חולשת הבריאות, לא באתי להספיד את הנפטר, היה לו ההרגל לומר, כי עובר אני שתי עבירות: האחת היא שאיני מקיים את מצוות ההספד, ושנית, שאני גורם הפסד גמור לאנ"ח. ובכן שתי העבירות הללו השתרגו על צוארי.

אירע לי מעשה זה: בתורת כהן לא הייתי יכול להכניס את המת אל בית הכנסת שעל יד בית הקברות ומוכרח הייתי תמיד להספיד בשדה הקברות. ויום אחד מימות החורף התקררתי כל כך שנפלתי למשכב ונחליתי במחלת דלקת הריאה, והרופאים אמרו, כי קשה מאד לדעת, אם יגבר לבי על מחלתי, כי תוצאות מחלה זו תלויות רק במצב לבו של האדם. אפרת זה היה מבקר אותי בין שאר המבקרים, והיה אומר לי, כי זכות המ"כ לאנ"ח תעמוד לי, כשיתבקר פנקסי שם במרומים. ונבואתו נתקיימה, כי שבתי לבריאותי, והרופאים אסרו עלי לדבר בחוץ, באמרם, כי זוהי סכנה ממש. משום כך החיליתי להתרשל מאד בהספדים והייתי בא רק בשעה שמוזג האויר היה מוציא אותי, לפחות, מסכנה ברורה. באותם הימים בא אלי אפרת להתייעץ, איזה "מקור צדדי" יש למצוא לחיילי פולין, וביחוד לאחד מהם, שהצטיין מאד בצדקתו, ושמו היה ישעיהו (את שם משפחתו שכחתי). ישעיהו זה לא היה אוכל אפילו פת עכו"ם, והיה לו ההרגל לומר, כי אם אפילו יתפקעו לא רק סרגיי אלכסנדרוביץ' אלא גם הגבוה ממנו, לא יתגאל לא רק בתבשיליהם, כי אם גם בפת בגם ממש. גם משנה לצדקות היה לו לישעיהו זה. את שמו הפרטי שכחתי, ולהיפך, שם משפחתו נשתמר בזכרוני – וואסרפיש.

התיעצנו ומצאנו תרופה. בישעיה השתמשנו בתורת קורא תהלים למתים המוטלים על הארץ קודם בואם לקבורה, וגם בקריאת ה"זוהר" בבתים אחדים בלילות שבתות הבן זכר. ושמו אצלי האַקְסֶמְפֶּלֶר של "תקוני הזוהר" שלי שהשתמש בו ישעיהו זה, ואחרי כל "סיאנס" שלו, היה בא אלי להשיב לי את האכסמפלר שלי לפי שעה, ומדי בואו היה מציע לפני את רעיונותיו בנוגע למאמרי הזוהר, אשר משכו את לבו. וכל כך עשה את מלאכתו באמונה, עד שהוכרחתי בעצמי לעבור על "תיקוני הזוהר" מן השורה הראשונה עד האחרונה, כדי שאדע מה להשיב לבן שיחתי התמיד. ומי מילל לַפְּרָאִיטִיס [Юстин Пранайтис] ול"הממשלה הרוממה", כי היא בעצמה העמידה על ידי כך אקספרט בספרי הקבלה לפרוצס, אשר הכינה במשך הימים נגד היהודים והיהדות.* טיפוס ממין אחר לגמרי היה וואסרפיש. הוא היה אופטימי ומלא שמחת החיים, והיה יודע להוליד שולל את כל פקידי הגדוד, כי עבודת הצבא קדושה בעיניו, ולפי דעתו היא דוחה כל מיני תביעות הדת, אבל הוא רב, ואם, ח"ו, יתגאל במאכלות אסורים ובחילול שבתות, תאבד הקאריירה שלו. ואבוד הקאריירה שלו יגרום קלקול גדול לכלל ישראל בפרט ולמדינת רוסיה בכלל. כי רב יהיה כחו אחרי שנות עבודתו, כשהיה לרב בפולין בקהילה היותר גדולה, להאציל מרוחו על אחיו כנגד הפולנים ולטובת הממשלה הרוסית.

* משפט בייליס. הרב מזא"ה העיד במשפט זה כמומחה מטעם ההגנה.

– כן, הוד כבודך! – ענו הקצינים בהכנעה צבאית.

עברו חדשים רבים והכל כמנהגו נהג. ישעיה דנן התנהג בקדושה, בצניעות ובפרישות, וואסרפיש – ברמאות. הראשון היה תמיד עצוב-רוח, וכדי להפיג את צערו, נלווה אל השומעים את השעור של גפ"ת [גמרא, פירוש רש"י, תוספות], אשר החל לקרוא ר' ברוך פריידנברג בבית המדרש גליבוֹבְּסְקִי [Glebovskiy] אחר תפילת המעריב. וישעיה זה היה לא רק שומע, אלא גם מתפלפל ומתווכח עם רבו, ונתגלה לפניו כלמדן גדול, ועוד יותר מזה כלומד חרוץ. התורה היתה שעשועיו, והיא החזיק את רוחו בשעה שגוו היה הולך ודל מעבודת הצבא שנואת נפשו, עד אשר לבסוף שנות עבודתו חלה את חליו אשר מת בו, ועל יד קברו הספידוהו: אני, ר' ברוך פריידנברג ועוד רב אחד מגומניץ (כמדומני, ששמו היה הר' פסח הרץ ברמן), אשר התאכסן בעירנו לבקש תמיכה, כנהוג, והתוודע אל ישעיהו זה בשעת השעור.

וואסרפיש, להיפך, היה תמיד עליון ושמח, ובכל פעם שהיה מיטיב את מצבו על ידי רמאות, היה בעיניו כמנצח בשדה המערכה, לא כאדם פשוט, כי אם כחיל וכגבור, מלומד מלחמה, אשר עלתה בידו להונות את השונא. וזכורני, כי הייתי קורא אותו בפניו "למנצח על הרמאות", והוא לא זו בלבד שלא מצא זאת לעלבון, אלא גם היה שמח לליצנות, עד אשר סיפר אותה לפני אפרת ולפני זאנוויל פרסיץ ולפני הזקן ר' בער מינץ, שהיה מלקק פינא אצלם.

אך פתאום קרה מעשה, שהעציב מעט את וואסרפיש וכמעט הביא עליו רעה. ומעשה שהיה

כך היה:

פעם אחת בא הנסיך הגדול בכבודו ובעצמו אל הגדוד הקיובי, אשר היה ה"שף" שלו, לבקר את עדרו הצבאי, אשר שמו נקרא עליו, והחיילים עסקו אותה שעה בחלוץ עצמות, וואסרפיש דן רקד כאיל והראה את כחו וגבורתו לפני הנסיך הגדול, ומשך את לבו עליו בשמחת החיים שלו, וכידוע דעה רווחת היא בין פקידי הצבא ברוסיה, כי חייל אמיתי ונאמן הוא תמיד שמח, ויש לו הדרת פנים ("מולודצ'אָטְסִי וויד" [молодецкий вид]) ואת כל זה מצא הנסיך הגדול, עם כל שנאתו לישראל, בוואסרפיש. אך פתאום – שוד ושבר! נתגלה המעיל של וואסרפיש ונראו ציציותיו. הנסיך הגדול חרד חרדה גדולה וצעק בקול:

– מה זה!

– ציצית, הוד רוממותך! – ענה וואסרפיש.

– מ, מ, טוב, אבל מה הוא זה?

וואסרפיש חרד גם הוא ואימת מות נפלה עליו והסביר לנסיך את ענין מצות הציצית.

הנסיך שמע ואמר בקול נגיד ומצוה: – די!

וסוף דבר היה, כי כעבור שני ימים נשלח צו מאת הנסיך אל כל שרי הגדוד, ובקצה הגליון

היה כתוב: "בסוד גדול", והנני רושם את הצו הזה בכתבו:

"מכיוון שבשעת ההתעמלות הצבאית נתגלו אצל חיל יהודי אחד מפולין "ציצין", הואיל

הוד נסיכתו לצוות בכל תוקף לאסור את ה"ציצין".

כשנודע הדבר לישעיהו, בא אלי וסיפר לי בדמעות על עיניו, כי הפלדפבל הודיעו, כי הנסיך הגדול אסר את הציצית, ומדי דברו זאת התעלף עד אשר הוכרחתי להזמין רופא עברי שהיה דר ממולי ונתן לו סממני מרפא ושבה רוחו אליו. ואז אמר לי הרופא, כי לבו של ישעיהו זה הוא כל כך חלש, עד שאינני יודע באיזה אופן הוא עובד ומדוע אין משחררים אותו, כי הרי עושים לפעמים בדיקות אצל החיילים.

כאשר נרגע, נסיתי לדבר על לבו ואמרתי לו:

– הרי אתה למדן ויודע, כי ציצית אינה חובת גברא, כי אם חובת מאני, ומי שאיננו לובש מלבוש של ארבע כנפות אינו חייב בציצית, ולמה לך להצטער על דבר כזה ועל הגזירה של הרשע, הלא הפעם לא קלע את המטרה, ודי בזה כי מתעטף אתה בטלית בשעת התפילה ומקיים מצות ציצית כהלכתה, אבל ללבוש בכוונה מכוונת ארבע כנפות עם ציצית הלא זהו רק הידור מצוה, ועליך לשמור על בריאותך ותקיים, אי"ה, הרבה מצוות.

בסגנון זה דברתי עמו וכדומה. הוא ביקש ממני השו"ע עם כל נושאי כליו, ועיינו שנינו בהלכה זו ונתברר הדבר, כי באמת זוהי חובת מאני ולא חובת גברא. קם ואמר, כי אחרי כל אלה רק קצת תנחומים יש כאן, אבל איך לא נבכה על גלות השכינה, אם רשע מנוול מתערב בעיני ציצית ואוסר אותם על החיילים העברים, בעת שהנוצרים מקיימים את כל מנהגי דתם באין מפריע. אמרתי לו:

– על הצרה הכללית בוודאי יש לבכות, אבל גזירה זו כשהיא לעצמה איננה חריפה כדי לשים לב לזה. אי"ה, תגמור את עבודתך בצבא ותלבש גם ארבע כנפות, ומי יודע אולי גזירה עבירה דבטלא, אולי ישכחו את כל הדברים האלה, או אולי יבוא פקיד אחר בהמשך הזמן ולא ישים לב לדברים כאלה, שבאמת אינם נוגעים כלל לעצם העבודה הצבאית. הלא כל בר-דעת מבין, כי יש להצטיין בהתעמלות גם לבעל ארבע כנפות.

שמחתי מאד לראות, כי דברי פעלו את פעולתם על נפש האומלל הזה, אשר אמר לי "יישר כח". הוא הלך לו, ובלבי נשאר פצע עמוק אשר לא אוכל לשכוח אותו עד היום הזה.

זה אך יצא והנה בא וואסרפיש בכבודו ובעצמו, עליו ושמח, כדרכו, ואמר לי ברצינות:

– השמעת? הרשע הזה הלל אותי מאד על הצטיינותי בהתעמלות. רק הציצית שלי הבעירו את חמתו ואסר את הציצית, ימח שמו וזכרו. אני אעשה קונויא עם הפלדפבל ולא אסיר את ה"ארבע כנפות" מעל בשרי, רק בשעת ההתעמלות אסירו מעלי. כבר לקחתי דברים על אודות זה עם הפלדפבל וקרוב למקח, כי אפעול אצלו.

– טוב – אמרתי – אבל אולי תוכל להמציא לי העתקה נכונה מן הפקודה הזאת ככתבה וכלשונה ואת הנומר.

– זה אי אפשר! – אמר וואסרפיש – כי הפקודה חשאית היא.

עברו עוד ארבעה חדשים ונקראתי לבוא אל הגדוד הקיובי להשביע את החיילים החדשים. עשיתי את שלי, כנהוג, וכפעם בפעם היו עומדים הקומאנדיר [מפקד] וכל הקצינים על ידי שולחן השבועה שלי, כי היו מוצאים טעם בנאומי, ואחרי השבועה הזמינו אותי אל ה"אופיצ'רסקויה סוּבְּרָאניָה" [אספת קצינים офицерское собрание] אל משתה התה, אשר היו עורכים תמיד ביום השבועה לפני כל הקצינים וליחידי סגולה, אשר היו מזמינים אותם. הקומאנדיר אמר לי:

– אבקש את מר להכנס אל ה"אופיצ'רסקויה סובראנייה", ישב שם ויקרא בספרים המונחים על השולחן ויתחמם מעט, ואנו נבוא בעוד עשרים רגעים, כי עלינו עוד להשיב את הדגל אל בית התפילה שלנו במקום שהוא שמור תמיד. נכנסתי והתחלתי לעלעל בספרים המונחים על השולחן, ובין השאר היה שם גם ספר הפקודות הנדפסות וביקשתי את הצו ומצאתיו וקראתיו כמה פעמים, עד שנקלט בזכרוני, ואחר כך החל משתה התה והשיחות, הכל כמנהגו, ונפטרתי מהם.

בערב היום ההוא היתה אסיפת הוועד בבית פוליאקוב, ובין הנאספים היה, כמובן, גם אפרת, אשר הצטער מאד על איסור הציצית, מפני שבתורת חסיד חשב, כי זוהי חובת גברא והיה הדבר בעיניו לגזירה נוראה והתלונן, כי אם זכינו בימינו אלה, אשר כמעט אין "ארבע כנפות"

לישראל, וחיללים, הבאים מפולין, שומרים מצות ציצית, – מה עשה הקב"ה? גזר גזירה גם על זה, וסיים באנחה:

– אשמנו מכל עם בושנו מכל דור, ובוודאי הקב"ה יודע מה הוא עושה.

הטיתיו הצדה ומסרתי לו בעל פה את הצו על פי השמור מזכרוני ועם כל צערו לא יכול אפרת מהתאפק מצחוק בשמעו את המילה "ציצין". גם עשה ביקורת חדה על המלות: "לאסור את 'הציצין'."

– מהו הפשט של טיפשות זאת?! – צעק בקול – האם יבואו בכל בתי ישראל לראות אם יש ציצית – אין פה לא אסור ולא עונש, לא טעם ולא ריח, כי אם טיפשות גמורה.

לא ידעתי איך קרה הדבר, אבל אחרי עבור חודש ימים קראתי ב"הווסחוד" [Voskhod] אות באות ומלה במלה את הצו המשוונה הזה. וכפי הנראה, בימים ההם לא היתה הממשלה מתעניינת כלל ב"הווסחוד", תחת אשר בשנים האחרונות נודעתי, כי הִדְפָּרְטִימֶנְט [משרד] של הפּוֹלִיצְיָה [משטרה] היה בין החותמים על העתונים העבריים-רוסיים במספר חמשה אֶקְסֶמְפְּלָרִים (דבר זה שמעתי מפי יחיאל צ'לינוב המנוח).

עברה כחצי שנה או יותר, ופתאום נקראתי אל הלשכה החשאית של הגנרל-גוֹבְּרִינְטוֹר [המושל העליון], ושם אמרו לי, כי נעשה מעשה נורא, כי בה"טיימס" האנגלי נדפס העתק מן הצו החשאי הגדול על דבר הציצין, עם היום והנומר אות באות ומילה במילה, ובכן, הוא שואל אותי, אם לא ידוע לי, באיזה אופן נודע להיהודים טופס הצו?

עניתי, כי השואל טועה בשקול דעתו, כי הרי היהודים אינם יכולים בשום אופן למצוא צו כזה, כי אין להם דריסת הרגל אל הלשכות הצבאיות במקום אשר הניירות שמורים אצל הקומאנדיר, ובין היהודים אין גם קצין אחד, ואם דבר כזה נתפרסם בעתון אנגלי בוודאי לא על ידי היהודים, כי אם על ידי איזה קוֹרְסֶפּוֹנְדָּנט [כתב] אנגלי, אשר מצא את התעודה הזאת לפיקנטית כחומר להלצה.

– כן, אנחנו מסכימים, כי השערתך נכונה, וצריך לחקור את הדבר באופן אחר.

– לו היתה הידיעה הזאת מצד היהודים, – הוספתי עוד לברר – כי אז היה כתוב פשוט, כי הנסיך אסר על היהודים את הציצית, אבל לא כל התעודה ככתבה וכלשונה.
בזה נגמר הענין. וסוף דבר נעלם ממני עד היום הזה.

* כתב עת יהודי בשפה הרוסית, יצא לאור בשנים 1881 – 1906.

הסגר החיילים היהודים בקסרקטין בימי

חג הפסח

בערב של פסח נכנסו פתאום לביתי החיילים וואסרפיש וישעיהו, חוורים כמתים וחזות פניהם ענתה בהם, כי בשורה רעה בפיהם. שאלתים מיד:

– מה קרה?

– גזרה חדשה! – אמר ישעיהו – ודמעתו על לחיו, והוציא מכיסו העתק מפקודה חדשה, אשר הנני מעתיקה בדיוק נמרץ, כמובן, על פי הזכרון, ובהארכיון שלי, כמדומני, צריכה להיות גם העתק בכתב מן הצו הטיפוסי הזה, אשר ריח נקמה נודף ממנו. וצריך לשער, כי פרסום הפקודה על דבר ה"ציצין", הוא שגרם לנקמה זו מיהודי אותו הגדוד, אשר בו נתגלו הציציות בשעת ההתעמלות. וזה לשון הפקודה של נקמה:

"כפי שימי חג הפסח ליהודים ממשמשים ובאים, הואיל הוד הנסיך לצוות, שלא יצאו החיילים העובדים בגדוד הקיובי מן הקסרקטין מיום כך עד יום כך".

עיינתי ב"הלוח הקדוש" ומצאתי, כי אלה הימים המה מערב פסח עד אסרו חג הפסח ועד בכלל. ובכן, נתעוררה שאלת הפסח בנוגע לחיילים העברים אשר בגדוד הקיובי.

– זוהי גזרה, באמת, – אמרתי – וצריך לבקש רחמים.

בו ביום התייעצתי עם פוליאקוב וחוויתי את דעתי, כי אולי כדאי שנבוא שנינו אל הנסיך הגדול בעצמו, הוא – כראש הקהילה, ואני – כרב, להתחנן לפניו להעביר את רוע הגזירה. פוליאקוב ענה, כי הוא לא יסע בשום אופן, כי בוודאי ישפוך עלינו את כל חמתו על המעשה שנעשה בנוגע אליו, והצדק יהיה אתו.

– ומה הם רוצים ה"גאזעטצ'יקים" שלנו (ר"ל: הכותבים בגאזעטין וכונתו היתה ל"ווסחוד"), שהמה מפרסמים דברים שלא כדאי לטפל בהם. ובאמת, הלא מצב היהודים כל כך נורא. וגם הקיסר בעצמו כנגדם, ולמה זה נוסף אש אל המדורה. נאה יותר לנו להיות צנועים ולצפות, כי גם זה יעבור. לכל עם ועם יש תקופות שצריך לישא ולסבול עד יעבור זעם, ומה גם, שהפקודה הזאת על דבר הציצית מעוררת צחוק. ובאמת, מדוע לא הצפינו החיילים את הציצית, הרי כל בני דורנו עושים ככה, ולא נראו הציציות מבעד שולי הבגדים רק אצל "רבנים רוחניים", וגם אלה, בבואם בין הגויים טומנים את ציציותיהם, כי אין לך דבר המחריד את שונאי ישראל יותר מן הציציות. אני בעצמי – אמר פוליאקוב – ראיתי במרכבת מסלת-הברזל, איך יהודי אחד התעטף בטליתו בבוקר השכם, ואשה אחת רוסית הקיצה משנתה, וכראותה את הבגד המשונה הזה, התעלפה. ואיך לדרוש מן הנסיך הגדול, שלא ראה מעודו את הציצית, כי בשעת ביקורו את החיילים לא יחרד, בראותו את "החוטים המבהילים" האלה, במקום אשר לא קוה כלל! הרבנים בעצמם צריכים, לפי דעתי, לאסור על החיילים ללבוש ארבע כנפות בשעת עבודתם הצבאית. האומנם אין למצוא היתר לזה, בשעה שהדבר יכול להזיק לישראל! ובאמת, לא שמעתי מעודי, כי יתראו ציציות נגררות מבגדי החיילים בשעת התעסקותם בהתעמלות. מבין אני, כי אילו היה הנסיך מפותח יותר, כי עתה ציוה להסביר איך שהוא לשרי הצבא, כי לא יעשו עוד כדבר הזה בשעת עבודתם. סוף דבר, לפי דעתי, לא כדאי היה לעשות מזה רעש ולהביא את הנסיך לידי כעס ונקמה. אך את הנעשה אין להשיב. ובנוגע לגזירה חדשה זו מסכים אני, כי יש לעשות כל מה שאפשר שלא יבואו החיילים, חלילה, לידי חילול חג הפסח, וביחוד לידי אכילת חמץ, שזהו "כרת ימים" (עצם לשונו). אבל אינני

מיעץ לך ללכת אל הנסיך, כי אם אל השר סובליב, שהוא ראש השָטָאב [מטה wta6], ואם תפעל אצלו אז בוודאי ירצה את הדברים לפני הנסיך, שאי-אפשר להשתמש באמצעי כזה, והכל יגמר בשלום. וצריך להזהר מאד, שלא יפרסמו, ח"ו, ה"גאזעטצייקים" שלנו את הצו הזה, כי יהיו, ח"ו, כל היהודים בצרה גדולה.

אמרתי:

– טוב, אבקר אצל סובליב.

פוליאקוב אמר לי ממש כדברים האלה בעברית, ואני רושם אותם לזכרון:

– אלוהי ישראל יהיה בעזרך!

לאחר כמה ימים התיצבתי לפני סובליב. הוא קם מעל מושבו, הושיט לי את ידו, ובהיותו בעל קומה, גבור למראה, כחייל מצוין, אשר אותות הקרב נראים בו, הביט עלי מלמעלה למטה ואמר:

– שב נא וספר, מהו הענין שהטריחך לבוא אלי. הלא עבודתך היא אזרחית ולא צבאית.

– גם אני הייתי חייל לפני.

– אתה? – שאל בהתפעלות.

– כן, כן, אדוני השר, הייתי עובד כמתנדב, בשנת 1886.

– היתכן? – חזר ושאל.

– זוהי עובדה, אדוני השר.

– באיזה מקצוע עבדת?

– בארטילריה, אדוני השר.

– בארטילריה?! – שאל כמתפלא. – טוב, טוב – אמר – ובכן, הננו חברים לנשק. ספר נא, מה הביאך אלי, כי שומע אני.

הרציתי לפניו את כל הענין, הסברתי לו, כי חג הפסח קדוש מאד בעיני היהודים, וכי לטובת המשמעת הצבאית היא, שהחיילים לא יהיו עצובי רוח קודם ימי הקיץ, שאז מתחילה העבודה העיקרית של כל חייל, וכדומה.

– יפה אמרת, כי ימי הקיץ הם עצם ימי העבודה של כל חייל. מדברך ניכר, כי הריחות ריח אבק שריפה.

– ובכן, אמרתי – בשם ריח האבק הזה הנני מבקש מאת הוד מעלתו להשתדל לפני הנסיך הגדול ולבקש ממנו רחמים על אחי ובני אמונתי, חברי לנשק, כמו שאמר הוד מעלתו, לתת להם את האפשרות לקדם את עצם ימי העבודה שלהם במנוחת הנפש.

– דברן מצוין אתה, ומענין לשמוע את דברך, אך בגוף הענין לא צדקת, כי אנכי עבדתי גם בעיר קובנה, ושם יש רב גדול מאד בעיני היהודים, שמו מוזר לי, אלא, שאיננו יודע לדבר אפילו מילה רוסית אחת, ודיבר איזה דיאלקט אשכנזי מקולקל מאד, ומראהו מראה קדוש ונוזר. פעם אחת בא אלי בלווית איזה דוקטור יהודי צבאי, שהיה המליץ בינינו, והשתדלותו היתה לא פחות ולא יותר, כי ארשה להעמיד בקסרקטין דוד מיוחד למאכל כשר להחיילים היהודים. אל אלוהים, כמה מן הפאנאטיזם יש בין היהודים! אנחנו הנוצרים, השליטים במדינה, שדתנו היא הדת השלטת, מבטלים על כל שעל ושעל כמה סעיפים מן הדת בשביל חובת הצבא, ושום כומר אינו בא אלי לא רק למחות, אלא גם לנסות ולבקש שיבטלו את פקודתנו, כי הכל מבינים, שעבודת הצבא היא קדושה מאד, והאלוהים בעצמו דורש להגן על המולדת, ולתכלית זו נחוצה עבודה צבאית חמורה ומסודרת, ואם נבטל את סדרי הצבא, יהיו כל הדתות שבארץ זו בסכנה גדולה, כמו שקרה בשנת 1812, בשעה

שבא נאפוליון הראשון והעמיד את סוסיו בכנסית אוספנסקי שלנו. ואם מלך נוצרי לא חס על כבוד מקום קדוש לנוצרים, על אחת כמה שלא ינהגו דרך ארץ בבתי התפילה ליהודים. סלח לי אם אומר לך, כי הרבנים בזמן הזה אינם מבינים דבר פשוט, שהאלוהים אינו דורש מחייל שום דבר, ובטוח אני, כי בימי דוד המלך שלכם, זה נאפוליון העברי, בוודאי לא היו החיילים מקיימים את כל מצוות הדת ובוודאי לא היו לובשים "ציציות" (הוא אמר ציצית ממש) והיו סגורים בקסרקטין אפילו בימי חג הפסח, אם השעה היתה צריכה לכך. ומדוע רוצים אתם לקיים את הדת בהיותכם בגולה, על פי רצון אלוהים, כמובן, כמו שאתם אומרים בעצמכם בתפלותיכם, כי "מפני חטאיכם גליתם מארצכם", יותר ממה שמקיימים אותה בימי דוד מלכם?! אני, – הוסיף בשחוק נעים – מכבד מאד את דוד המלך שלכם, אבל הוא יחידי ביניכם כלוחם.

– שמח אני מאד לראות, כי הוד מעלתו קרא את ספרי התפילה שלנו וכי הוא מכבד את דוד מלכנו, אבל הוא לא היה יחידי בינינו. די להזכיר את יהודה המכבי, שבא אחרי תקופות שלמות ואת בר-כוכבא ועוד, שהראו את כחם וגבורתם.

– כן, – אמר – שכחתי את יהודה המכבי. הוא היה באמת איש מלחמה גדול, אבל סוף סוף נוצח, ואלו דוד שלכם לא נוצח מעולם.

– אדוני, בשם שני גדולי ישראל אלה, אשר אתה בעצמך מודה בהם, אני מבקש ממך לחוס על זרעם ולחדש את רוחם בקרבם. ואולי יצמחו גם מהם לוחמים מצוינים, אשר יביאו תועלת להמדינה ברבות הימים. ובנוגע לווייתורים על הדת, הלא גם אנחנו מוותרים על הדת כן בענייני האכילה ושתייה, כי בוודאי לא מלאת את בקשת הרב הגדול בקובנה, וכן...

– כן, כן, בוודאי לא מלאתי, בקשה משונה היתה מצדו.

– בענייני אכילה ושתייה – הוספתי לדבר – בחילול השבת וכדומה, וחג הפסח הרי הוא החג היותר חביב לכל האמונות, ומדוע זה יגרע חלק בני ישראל, אחרי שחוק מפורש הוא לקרוא להם דרור בחג הפסח. הלא זה, יסלח לי אדוני, כנגד החוק, ודבר זה ידכא את רוח החיילים, ודווקא קודם ימי הקיץ.

– טוב, אנסה להשתדל בזה.

– העיקר הוא, כי הרבה מן החיילים יגועו מרעב, כי אסור להם לאכול חמץ בפסח, ואיך נמציא להם מזון ומחיה, בהיותם כלואים בקסרקטין בלי שום עוון מצדם? ואיך אסביר להם מדוע עשו בהם שפטים כאלה? מה פשעם ומה חטאתם?! יגיד נא לי!

– הלא אמרתי, כי אברר את הדבר.

אחרי עבור ימים אחדים ביקרתי שנית את האדון הגדול והמתפלסף סובליב. שיחתנו הפעם היתה קצרה מאד. הוא אמר לי בכל תוקף כי אין עצה, כי הנסיך הגדול השיב ריקם את הרצאתו באופן גס, עד שלא כבד אותה אפילו בריזולוציה שלילית, אלא פשוט בכתובת על גבה: "להשיבה חזרה להמרצה".

יצאתי בפחי נפש והלכתי לא אל ביתי, כי אם אל פוליאקוב. סיפרתי לו את כל השיחה, שהיתה לי עם סובליב ואת הדיחוי מצד הנסיך הגדול. פוליאקוב התעצב מאד ואמר:

– "זהו מה שאמרתי, כי ה"גאָזעטצייקס" מביאים עלינו תמיד רעה, ומה לעשות?!"

אמרתי לפוליאקוב, אשר חשוד היה בעיני רבים, כי איננו משתמש כדבעי בקרבתו אל השרים רמי המעלה לטובת עמו, בזה הלשון:

– "ובכן, אנחנו (כללתי גם את עצמי, מפני דרך ארץ) נחוג את חגנו בשמחה מרוב כל, והאומללים האלה יאכלו חמץ, ויבכו?"

ואחרי ישוב הדעת אמר לי :

– "אני אתן לך מכתב אל השר מְאֻלָּאכֹב [Nikolai Malakhov], שהוא המצביא על הקורפוס המקומי, אשר הגדוד הקיוֹבִי [Киевский полк] משועבד לו, ובנוגע להנסיך הגדול, היה מאלאכוב ה"דוד" (דְּאָדקָא) שלו, בשעה שהתלמד להיות איש צבא בעודנו ילד. ובוודאי יש לו השפעה גדולה על הנסיך. אתה מבין?"

ביקשתי את פּוֹלִיאָקוֹב לבלתי החמיץ את הדבר, והוא מלא תיכף את בקשתי וחתם את המכתב בטבעת האצילים שלו עם דגל משפחתו החרות עליו (את הדגל הזה חברתי על פי בקשת פּוֹלִיאָקוֹב, ובו המילים "אלוהי אבי היה בעזרי").

בו ביום באתי אל לשכת המצביא מאלאכוב, והוא קבע לי זמן לבוא אליו ב-8 שעות בערב ביום המחרת. בכניסתי, מסרתי את הכרטיס שלי ואת המכתב לא מסרתי. הכניסוני מיד אל חדרו, ומצאתיו יושב ושותה תה. הוא הושיבני בחיבה, כבדני בכוס תה, דרש בכל תוקף שאמזוג לתה לפחות שתי כפות יין אדום הנקרא "קוהורט" ואמר לי, כי היין הזה מוקדש כולו להפולחן הנוצרי וכל "הדוֹחֹבִי־נְסֶטְבוֹ" [מעמד הכמורה духовенство] שלהם אוהבת מאד את היין הזה, ובוודאי גם "הדוֹחֹבִי־נְסֶטְבוֹ" העברית איננה יוצאת מן הכלל.

אותה שעה עלו עלי לבי מחשבות, כי הנוצרי הזה לא הרגיש עד כמה בעצמו קלקל את מטרותיו, כי אחרי ההסבר שלו, כי היין הזה איננו סתם יינם, כי אם יין למטרה פולחנית, הלא אסר עלי את היין איסור גמור, ואינני יכול להשתמש אפילו על פי המקילים ב"סתם יינם".

אמרתי להשר, כי הנני מביע לו תודה רבה על אותות חיבתו, ואני בעצמי בעלן גדול על יין כזה, אבל מה אעשה, כי חולה אנכי, והרופאים אסרו עלי לשתות אפילו טפה אחת.

– חבל, חבל מאוד! – אמר השר.

ובכן, נפטרתי משתית היין.

– ואם כן, אצוה להביא לך כוס של ליקר.

– אדוני השר, – אמרתי לו – הרי אסרו עלי שתית היין, לא רק מפני שהוא יין, אלא בכלל

אסרו עלי שתית משקאות חריפים, וגם הליקר הוא בכלל אלה.

– יקח האופל את כל הרופאים. גם עלי ניסו לפני כמה עשרות שנים לאסור הרבה מאכלות ומשקאות ואני יורק עליהם. סלח לי על ביטויי הסולדטי. הרי אני חייל של הוד רוממותו. אבל לך לא אוכל ליעץ דברים כאלה, כי סוף סוף הרי לא הריחות ריח אבק שריפה מעודך, ואין לך אותו אומץ הרוח הדרוש לזה.

המילים האלה על דבר הרחת "ריח האבק", שכבר שמעתיים מפי סובליב, הביאוני לידי החלטה להשתמש גם הפעם ב"פריבילגיה" הגדולה שלי, שכבר נודעה לי מימי התיצבותי לפני הנסיך ושהוסברה לי עוד הפעם משיחת סובליב. אמרתי תיכף ומיד :

– הוד מעלתך, הריחותי ריח אבק שריפה.

– כיצד?!

– הייתי חייל בארטילריה!

– לוא ידעתי זאת מראש, כי עתה גזרתי עליך לשתות יין ממש.

כדי לצאת מן "הפרוזדור" של שיחתנו ולהכנס ל"טרקלין" שלה, הוצאתי מכיסי את מכתב

פּוֹלִיאָקוֹב ואמרתי לו :

– אדוני השר, לאֶזְאָר סולומונוביץ פּוֹלִיאָקוֹב בקשני למסור לך את המכתב הזה.

הוא פתח אותו, קרא בו ואמר לי :

- למה לנו מכתבים כאלה! הלא אתה בעצמך "חלופוטון" (שתדלק) יפה.
 - לאַזאַר סולומונוביץ מצרף את בקשתו להבקשה אשר אציע לפי מר.
 - כן, – אמר – אני מכבד את לאַזאַר סולומונוביץ. ובכן, ספר נא לי, מהו הענין.
- סיפרתי. והוא אמר לי בזה הלשון ממש:
- בוודאי מתקצף הנסיך הגדול על אשר נמצאו "חוטי הראיה" בבגדי החיילים, כפי ששמעתי על דבר זה שיחה בהחוגים שלנו. והנסיך הגדול קרא לזה בשם "העזה" גדולה, כי בעיר מוסקבה ובגדוד אשר הוא ראשו ילבשו יהודים את "חוטי הראיה", ובנוגע להצו החדש, אשר אתה ול. ס. מצטערים עליו, עליך לפנות אל השר סובליב, ואם תכנהו בשם אב לנשק (הרי גם אתה חייל הייתי), ימצא הדבר חן בעיניו וימלא את בקשתך. זוהי עצתי.
 - כבר פניתי אל סובליב, וכבר ניסה למלא את בקשתי ולא עלתה בידו.
 - ובכן, מה כחי אני ומה אוכל לעשות? הלא אין אתנו יותר קרוב אל הנסיך, ואני צריך להודיעך, כי יודע אני את הנסיך הגדול עוד מימי נעורתי, כי הייתי "דודו" הצבאי והוא "אידיוט" גמור וככל האידיוטים הוא עקשן גדול ונורא. וגם דעתו אינה מיושבת עליו. ומה לעשות? אולי תמצא איזה מוצא להניחם כלואים בקסרקטין שלהם ולתת להם אפשרות לאכול מצה (הרי זהו העיקר, האם אין זאת?) ואם תמצא מוצא כזה אוכל, כמצביא-הקורפוס, לצוות על מצביא הגדוד הקיובי למלא את פקודתי, והנסיך, יקחהו אופל, לא ידע כלל, ואם גם יודע לו הדבר אחר כך באיזה אופן, הלא תהיה לי האפשרות להגיד לו בקול דודים, כי כל השמועות שקר ואפילו איש אחד לא יצא מן הקסרקטין כל ימי השבוע, וכי פקודתו נתקיימה לכל פרטיה, כי בהפקודה שלו לא נמצא שום רמז לאסור את האכילה.
 - טוב, – אמרתי – יש תרופה. אם יצוה הוד מעלתו לפנות מקום מיוחד בשביל החיילים העברים לעשות שם תמחוי מיוחד בשבילים, ואנחנו מצדנו נביא לשם דוד וכל המכשירים וגם מאכלי פסח. שם יאכלו החיילים ושם צריכים הם גם להתפלל במשך תשעה ימים, מערב חג הפסח ועד אסרו חג הזה.
 - ומי יעסוק בזה? – שאל השר.
 - לתכלית זו, – אמרתי – יש לבחור ב"אַרטיל" [התאגדות artel] מיוחד של החיילים העברים מהיותר חשובים שבהם, אשר יש לסמוך על אמונתם הדתית וישרת-לבם, ולשנים מהם, למשל, אוכל לערוב.
 - טוב – אמר השר – מחר בבוקר יהיה המפקד אצלי לערוך הרצאה על דבר הגדוד שלו ואלחש באזניו כמה דברים, אשר בטוח אני, שלא יזיקו לך. ואתה תבוא אל מעונו אשר מול בית הגדוד מחרתים בבוקר השכם, לפני צאתו אל לשכת הגדוד להתעסק במלאכתו.
 - האם אוכל לומר להמצביא, כי כל זה נעשה בהסכם הוד מעלתו?
 - תוכל בוודאי, אבל, כמדומני, כי זה הוא אך למותר, כי מחר בבוקר תהיה לי בעצמי עמדו שיחה מיוחדת בנוגע לענין זה.
 - בפעם הזאת לא הלכתי עוד אל פוליאקוב ולא סיפרתי לו מאומה עד שלא יגמר הענין עם המצביא של הגדוד.
 - למחרתים בבוקר כבר הייתי בבית המצביא של הגדוד. אחרי דרישת השלום, כנהוג, אמר לי בזה הלשון:
 - נלך לבחור מעון "פסחלי" בשביל החיילים היהודים.
 - תודה רבה! – אמרתי.

הלכתי יחד עמו, והוא צווה לפתוח את בית ה"אוצ'יבנאיא קומאנדא" (בית הלימוד לחיילים), והנה נתגלה לפני אולם גדול ורחב ידים, ועל ידו כמה חדרים צדדיים. באולם הזה היו חלונות עד אין קץ ואין סוף. כאן היו נערכים השעורים בימות החורף, חצי היום לקצינים ובליילה – לחיילים. הסתכלתי בכתלי-הבית ואמרתי בלבי: מי יתן ואזכה לראות בית כנסת כזה בבניינו לא רק לחג הפסח, אלא לכל ימות השנה, ולא רק בשביל החיילים, אלא בשביל כל העדה. ובעודני תפוש במחשבותי אלה, שאלני השר, אם מצא האולם הזה חן בעיני.

– כן, – אמרתי – בקרירות מעושה. – הוא מתאים למטרה.

– ובכן, אוכל למסור לך את המפתחות של האולם הזה ועשה בו כמו שנצרך, כי מצביא-הקורפוס מתעניין בדבר הזה.

– חלילה – אמרתי – צריך לבחור ב"ארטיל", ולהראש שלהם צריך למסור את המפתח.

– תיכף ומיד אצוה להביא את היהודים.

הוא קרה להפלדבל ויאמר לו:

– לך כנוס את כל היהודים לכאן!

ועד שבאו, ספר לי מהליכות כל היהודים העובדים בגדוד שלו ואמר:

– בכללם יש הרבה עובדים חרוצים, ולא נמצא בהם אפילו שכור אחד. אבל לא אחד ממך, כי נמצאו ביניהם גם הרבה "לאָדירים" (עצלנים ובטלנים) גדולים, ושנים מהם נתפסו כמה פעמים גם בגניבה. אבל אחרי שעשיתי בהם שפטים דיסציפלינריים חזרו למוטב.

בעודנו מדבר, ואני שומע ומקשיב, באו כל היהודים, ראו אותי עומד עם השר שלהם, ואותות חדווה נראה על פניהם.

הוא קרא להם בשלום במילים כאלה:

– זדורובו, ייבראי! (שלום עליכם, יהודים!).

והם ענו כולם:

– זדראווייה ז'ילאיים, וואשה וויסוקובלאגורודייה! (הננו מברכים בבריאות הגוף את הוד מעלתך!).

הוא: – עליכם לבחור מביניכם "ארטיל פסחאלי", – והסביר להם את חובתם במשך כל ימי החג: – הלא ידעתם, כי במשך הימים האלה אסור לכם לצאת מן הקסרקטין, ועליכם לחוג את החג דווקא באולם הזה ולהכין את המזונות, אשר ישלח לכם "הקאהאל" שלכם, דווקא בחדרים אלה.

אני: – סליחה, הוד מעלתך, ה"קהלים" נתבטלו בשנת 1872.

הוא: – ובכן שגיתי? ומי זה ישלח?

אני: – הנהגת בתי הכנסיות של עיר מוסקבה.

הוא: – השמעתם? הנהגת בתי הכנסיות של עיר מוסקבה תשלח לכם מיני מזונות, הדרושים להריטואל שלכם, ופה גם תתפללו. הבינותם? ומן הקסרקטין לא תצאו אנה ואנה. הבינותם?

– כן, הוד מעלתך! – ענו כולם.

– ובכן, לא נפריע אתכם. פנו לכם לאיזו קרן זוית ובחרו לכם "ארטיל", אבל במהירות, בחריצות, כראוי לחיילים.

– תיכף ומיד, הוד מעלתך! – ענו כולם.

עברו כעשרה רגעים, והמה הביאו רשימה של ח"י אנשים, וביניהם גם שני "בני אומנות" הידועים. הוא מסר להם את המפתחות, ובזה נפרדנו מעליו.

השאר מובן מאליו. הנהגת בית הכנסת שלחה להם דוד וכלים, מצה ומרור, דגים ובשר. ופוליאקוב מצדו נדב ביד רחבה, בכדי שלא יחסר דבר לחיילים הסגורים. ואני מצדי שלחתי להם שני ס"ת, הגדות, מחזורים וכדומה. וכפי שנודע לי אחר כך בימי חוה"מ, כאשר נסעתי יחד עם המנוח ר' חיים ראטנר, חבר הוועד, לבקר את הנעשה שם, היה שם הכל בסדר הגון. טעמנו גם את המאכלים וראינו, כי טובי-טעם המה. שאלתי עוד, אם התפללו בציבור? ומי היה המחלק את העליות? ורשמתי את הכל בפנקס-הכיס שלי, אשר אם אמצאנו יהיה בו חומר אירוני עד בלי די, המראה בעליל, כי אפילו בשיבת ארעי ובבית תפילה לפי שעה, ובמצב נורא כזה, כל מנהגי ישראל – תורה הם בעיני אומה זו, וכי היהודים המה אופטימיים גמורים, וממש הסיסמא שלהם היא "בערב ילין בכי, ולבוקר – רנה". או טוב מזה לומר: "בערב ילין בכי ובחצי הלילה רנה".

בנוגע לעניינינו סיפר לי וואסרפיש בזה הלשון:

– מה אתה שואל: אם התפללנו בציבור?! המנין שלנו עלה בכמותו אפילו על המנין המיזיבוי, כל היהודים תושבי זָאמוֹסְקוֹבִיץ'קָה [Zamoskvorechye] התפללו אצלנו, המה, נשיהם וטפיהם. ובשעת העליות לתורה, נדבו הקרואים נדבות לטובת מאכל כשר לאנ"ח. ואחד מבני זאמוסקבוריצ'קה נעשה גזבר עד אחר חג הפסח, ואחר החג ימסור את הכסף לר' אפרת, המפקח הכללי על המ"כ לאנ"ח. החזנים היו משלנו והזקן לונדר, אשר בוודאי הכרת אותו, כי הוא נשא לו אשה צעירה קודם חג הפסח, ובעצמו מתפאר, כי בן שמונים שנה הוא עכשיו, הזקן הזה לונדר סיפר לנו, כי בשעה שסידרת חופה וקידושין לפניו, בקשת את אשתו לשמור את בריאות הזקן. מזה אני משער, כי אין הוא זר לך. אבל אולי אינך יודע, כי הוא חזן ובעל-תפילה הגון, ממש ארטיסט [שחקן artist]. והוא סיפר לנו, כי עוד בהיותו קאנטוניסט היה בא בחשאי אל בתי-התפלות שבעיר ומתרגל לעבור לפני התיבה, ולתכלית זו היה מאסף נערים שובבים מן השוק והיה "מתחזן" לפניהם, וחזנותו גדלה עמו יחד. הוא התפלל תפילת טל והביא עמו את ה"קטל" שנתנו לו בשעת חתונתו הראשונה, ומראהו היה "מראה כהן" ממש. כך – סיים וואסרפיש – היהודים בגלות אצל הנסיך הגדול! כולנו היינו מלובשים ציצית כל ימי-החג, ובכביסת ה"ארבע כנפות" עסק אחד מבני עירי, אשר קודם עבודתו בצבא היה מחזיק בית כביסה קטן.

אני וראטנר שבנו משם ששים ושמיים. סיפרתי לפוליאקוב את כל פרטי החגיגה, והוא צחק ושמח, וביחוד שמחה הגברת פוליאקוב, אשר היתה אדוקה בדת, וכמה פעמים אמרה: – ברוך השם! ברוך השם!

אבל, הה! שוד ושבר! באחרון של פסח, כשהרבה העם לבוא את בית התפילה לאנ"ח, הרגישה הבולשת החשאית, כי יהודים ויהודיות הולכים בהמון אל הקסרקטין הקיוביים, וביקשו להתפרץ לשם, אלא שמצביא הגדוד לא נתנם להכנס, באמרו, כי לאנשי הצבא יש שלטון מיוחד, וכדי להכנס לכאן לעשות ביקורת, נצרך צו מיוחד מאת סובליב.

הם יצאו בזעם ואחרי עבור ארבע שעות הביאו צו מסובליב לעשות ביקורת בקסרקטין, ולדעת, מה עשו שם היהודים והיהודיות. כאשר באו לא מצאו, כמובן, איש, מלבד הרבה טליתים, מחזורים, וספרי-התורה. חקרו ודרשו את אנשי החיל, והטיפשים שבהם גלו את כל הסוד, וספרו, כי התפללו כאן הרבה "וואָלניע" (אזרחים שאינם חיילים) ואותו מהם שהיה גבאי, וממילא היה ראש הטיפשים, נקב בשמות כל אלה שידעם, ובראשם לונדר הזקן.

הבולשת שאלה:

– האם זהו לונדר הנפח?

– אינני יודע – אמר הגבאי – אם הוא נפח או לא, אבל הוא מתפלל יפה מאד.

בעלי הבולשת החשאית אמרו איש לחברו :

– זהו בוודאי הנפח, כי הוא איש רליגיוזי, ומראהו כמראה רב.

– ומי נתן לכם את ספרי-התורה? – שאלו אנשי-הבולשת.

אחדים אמרו :

– הקהילה היהודית.

והגבאי אמר :

– הרב מזא"ה.

מכל הענין הזה לא ידעתי מאומה, עד שקיבלתי לאחר שבוע ימים הזמנה כתובה, על פי זכרוני, בסגנון כזה :

– "גנרל ליטיננט פלוני מבקש את הרב מזא"ה לבוא מחר בתשע בבוקר אל הקסרקטין הקיוביים, אולם כך וכך, להחקר על דבר פתיחת בית תפילה ליהודים נגד החוק".

טלפנתי מיד אל אפרת ואל רטנר, להודיע להם, כי צרה חדשה באה עלינו. על זה ענה לי אפרת, כי הוא מרגיש, שהצרה תהיה גדולה הפעם, ורטנר אמר, כי זהו שטות, אחרי שהכל נעשה בידיעת מאלאכוב.

– איך שיהיה – אמרתי – אני אהיה כאן המטרה לחץ. כי גם מאלאכוב בכבודו ובעצמו, כשיהיה מצב אי נעים, יבוא בטענה :

– הרב השיאני, והרשיתי.

נסעתי לקסרקטין. באתי את המסדרון, וממש אימה חשכה נפלה עלי. עומדים על רגליהם שיירות שיירות מכל החיילים היהודים אשר בגדוד הקיובי, ויהודים רבים, ובראשם לונדר הזקן, אשר קרא לי לשלום, כמו מנהיג, בשם כל המונהגים, ויאמר לי בזה הלשון :

– שיר של פגעים הגיע!

עברתי אל החדרים הפנימיים, והנה עומד המצביא סר וזעף.

– "עוד מעט תראה, – אמר לי – כי שומר נפשו ירחק מרחם על היהודים".

– איזה עוול עשו היהודים? – שאלתיו.

– אומרים, כי פתחו בית תפילה, ואני בעצמי שמעתי כל פעם שבאתי לשם לבקר את המתפללים, איך הזקן לונדר התפלל בדביקות גדולה בשלומה של מלכות וכמעט כל פעם שהייתי נכנס היה מתפלל תפילה זו, בשלום המלך ובשלום המלכה ובשלום יורש העצר וכל בית המלכות. ומהו הקצף? אינני יודע.

דברי המצביא פלחו את לבי ואמרתי לו :

– לפי דעתי, אין שום אדם צריך להתחרט, אם עשה טוב לרעהו, כי יהיה מה שיהיה, עושי טוב לא יבושו, לא בעולם הזה ולא בעולם הבא.

עוד אנחנו מדברים, והוא נקרא החדרה אל הגנרל הממונה על החקירה. בעוד עשרה רגעים בדיוק (הבטתי על השעון שלי) יצא מן החדר, ונקראתי אני.

הגנרל החוקר הושיבני והציע לי פאפירוסות ויאמר לי בזה הלשון :

– נצטרך לשוחח הרבה ולדבר קשות.

– טוב! – אמרתי בהכנעה – אני שומע.

– ספר נא לי בפרטות, איך נפתח בית התפילה היהודי בימי חג הפסח בלי רשיון, ובאיזה מקום? בקסרקטין! והרי פקודת הרוממות ניתנה, כי מלבד חמשת בתי-התפילה שהניחו ליהודי מוסקבה אחרי שסגרו יותר מעשרים, אסור ליהודים לפתוח כאן שום בית תפילה חדש. ועל פי

החומר שנמסר לידי השתדלת הרבה פעמים שייפתח, לפחות עוד בית תפילה אחד, ולא הרשו לך. ובכן, הלא ידעת, כי אין דעת הממשלה נוחה מרבוי בתי-תפילה ליהודים במטרופולין. ותמה אני על פקח שכמותך, שעשית, סלח לי, שטות כזו.

– אינני יודע, על דבר איזה בית תפילה מדבר הוד מעלתו. שום איש לא פתח בית-תפילה בקסרקטין האלה. יש כאן איזה ערבוב דברים, ואיני מבין כלום.

– איך זה? הלא היו שם הרבה יהודים ויהודיות, ומלבד הטליתים נמצאו שם ספרים כאלה, אשר אקריא את שמם בעיניך.

הוא הביט על גליון המונח לפניו וקרא:

– כך וכך "מחזורים", כך וכך "קרבן מנחה", כך וכך "תחנונות להזכרת-נשמות". הלא זהו ממש בית תפילה וביבליותיקה שלימה! היתכן, שכל זה נעשה שלא בידעת הרב?

סיפרתי לו, להגנרל, את כל פרטי הענין, כי רשיון ניתן להחיילים להתפלל וכי הספרים שהזכיר נשלחו בשביל החיילים.

– ואיך באו לשם אנשים זרים – אינני יודע כלל.

– היתכן, כי לא התפללת עמהם? ואיך עשו תפילה בלי הרב?

סיפרתי לו והסברתי לו, כי היהודים עצמם "ממלכת כהנים" הם, וכל אחד רשאי לעבור לפני התיבה, וסדר התפילה הוא על פי הספר, ולא מפי הרב, ורוב בני ישראל מתפללים יום-יום בבתיהם מלובשים בבגדי-כהונה, וגם מתפללים על שולחנם אחרי האכילה, פעם ביחידות, פעם בשלשה, פעם בעשרה.

– ואם כן הלא יש אפשרות להאשים את כל היהודים בפתיחת בתי-תפילה. – סיימתי את דברי.

– מוזר! וכי לא נצרך לכם לחנוך את בית התפילה בתפלות מיוחדות?

– לא, לא. אין שום צורך בכך.

– כיצד? אמר השר, הרי בעיני ראיתי את חנוכת בית הכנסת בווארשה, ושם היו רבנים הרבה, ארוכי פאות ורחבי שוליים, מחוגרים באבנטים, וספרי תורה בזרועותיהם, הלכו והקיפו את הבית ושרו שם שירים ונגונים, במיני קולות משונים.

– זוהי חנוכת בית כנסת **פומבי** לדורי-דורות ובמקום קבוע, זהו ענין אחר. אבל כל מנין שמתפללים בו לפי שעה, אינו טעון חנוכה כלל. ותמה אני מה שמספר כבוד רוממותו, על הנגונים המוזרים בעיר ווארשה, כי שמעתי ששם יש חזן מצוין עם מקהלה מצוינת השרים על פי תוי-הזמרה ומפליאים את שומעיהם כמנגנים מומחים, אשר גמרו את חוק לימודיהם בהקונסרבטוריה הווינאית.

– כן, זה היה בשעה שהעמידו את ספר-התורה בהיכל, אז עמד איש אחד מלובש כמו הכומר שלנו והיטיב לזמר, אבל בשעת הכנסת ספרי-התורה, שנראה בעיני לפולחן החנוכה של הבית, נשמעו קולות משונים.

– זהו מה שאמרתי – עניתיו, כי **כל העם** מתפלל, ולכל אחד יש קול מיוחד על פי הטבע, ואי-אפשר שיהיו כל המתפללים מלומדי זמרה. די בזה, כי קולם יוצא מן הלב, ובוחן לבבות, אשר איננו זקוק לשום תוי-זמרה שבעולם, כל קול ירצה לפניו.

– סלח לי – אמר בדרך ארץ – רואה אני, כי בדברי אלה ראית מעין פגיעה בכבוד אמונתך, והאמן לי, כי לא נתכוונתי לכך כלל. וצדקת בדבריך, כי לפני הבורא כל מיני זמרה למותר.

אחרי כל השקלא-וטריא שבינינו, בין בענינים הנוגעים אל החקירה, ובין בעניני היהדות בכלל, רשם בספר, כי הרב לא פתח שום בית תפילה וכי לא היה כלל בין המתפללים שם, לא הוא ולא סגנו ולא שום איש מנושאי משרה בהנהגת היהודים דפה, ואיננו יודע כלל, מי הם האנשים, אשר התפללו שם ומי הרשה להם להכנס אל הקסרקטין, וכי הוא מבקש להחזיר את ספרי-התורה האלה, שכן הם רכשו של בית התפילה ולא נתנום אלא בתורת השאלה.

ובזה תמה החקירה בנוגע אלי.

– נבר, אמר הגנרל, נחקור את כל הצבור שהיה שם, ונודיעך, אם עוד יהיה לנו צורך בך. ועכשיו אתה חפשי.

יצאתי משם ועברתי שנית על כל הנאספים במסדרון, ושוב ניסה המנהיג לונדר לבוא עמי בדברים ולדעת, מה העידותי, וכמובן, דחיתיו בקש ואמרתי לו:

– אין לי פנאי, תכנס אלי ונדבר!

החקירה הכללית ארכה עד אור הבוקר. וביום השלישי בערך, בא אלי "המנהיג" לונדר וסיפר לי את פרטי החקירה בנוגע אליו. זוכר אני, כי הייתי חולה כל היום מרוב שחוק, ואם אבוא לספר את הדברים כמו שהם, והיה זה היתול גדול ונורא, שמסופקני אם יש דוגמתו בכל ספרות העולם. רק קטעים אחדים ארשום נא לדוגמא:

לונדר סיפר לי, כי היהודים המוסקבורצ'יים היו מלאים הכרת-תודה למלכם, כי הרשה לחיילים העברים להתפלל בה"אוצ'יבנאָא קומאנְדא" [uchebnaya komanda], שעל ידי כך נעשה להם כבוד גדול, ובוודאי ניתן להם זה בזכות עבודתם החרוצה, שכן אילמלא עבודתם התמה, אי אפשר היה להעלות על הדעת כלל, כי ירשו להיהודים להתפלל בה"אוצ'יבנאָא קומאנְדא", וכי הוא, לונדר, כאיש אשר עבד את הקיסר האדיר ניקולאי הראשון במשך שלשים שנה עבודה תמה ופוריה, כאשר יעיד עליו אות הצטיינות של גיאורגי שעל חזהו, שמח שמחה גדולה על אחיו היהודים שנצטיינו במידה כל כך נעלה בעבודתם הצבאית, וברוב שמחתו יעץ לאחיו השכנים אשר במוסקבורצ'יה לבוא להתפלל יחד עם אנשי החיל בשלום המלכות ולהודות לה' חסדו, וחזק את לבות היהודים הצעירים לעבוד את מלכם באותה החריצות אשר עבדו אותו הוא וחבריו בשעתם.

– ואני בעצמי, אמר לונדר, התפללתי במשך שמונת ימים שלש פעמים ביום בשלום הקיסר והקיסרית והיורש עצר וכל בית המלכות ואני מתפלא ממש, כי יחשבו זאת לעוון. אכן, מאז ומעולם היו הדברים כך: הרשות האזרחית היא תמיד בסכסוכים עם השלטון הצבאי ועוד בימי היה סכסוך בין שני השלטונות האלה, והגנרל יִפְרֶמֶזוב [Ефремов], נשמתו בגנזי מרומים, אמר אז, כי כך היא דרכה של הרשות האזרחית לרדוף באף ובחמה את הרשות הצבאית, ואני בטוח, כי הוד מעלתו הגנרל יגן על כבוד אנשי הצבא, הנאמנים למלכם, ולא יתן אותם לשמצה, חס ושלום, בעיני הבולשת החשאית, אשר רובם "בטלנים". ואנחנו אנשי הצבא, תמיד היינו למעוז ולמשגב למלכנו וכן נהיה, ומוכן אני להיות מעונה לשם הקיסר והצבא שלו.

לונדר סיפר לי, כי החוקר צחק כל העת בשעה שדבר, ואח"כ רשם איזה דברים בפרוטוקול ואמר לו:

– אתה חפשי!

וגם הלל אותו בפניו בדברים כאלה:

– רואה אנכי, זקן, כי עובד חרוץ אתה. במה אתה עסוק?

* учебная команда – בית ספר למש"קים ברוסיה.

(השר דיבר אתו בלשון "אתה" משום חיבה צבאית).

– נפח אני, הוד מעלתך, ואם במקצוע זה זקוק אתה לאיזה דבר, נכון אני בכל לבי לשרת את הוד מעלתך. הנני סולדאט [חייל] עד בור קבר.

– לך לשלום! ענה בצחוק.

– אט אזוי, רבינקע – גמר את סיפורו לי – דארף מען ריידען מיט נאטשאלסטווע, און וואָס דארטין געבאלאבאטשעט די נייענקע סאלדטלעך – ווייס איך ניט, רבינקע, דאס וועט איר פרעגען בא זיי. אבער דערציילט מיר, רבינקע, וואס האט איהר מיט אייער געבענטשטען צינגעלע דארטען גערעדט? (ככה, רבי, יש לדבר עם השררה. ומה "קשקשו" שם החיילים הטירונים, איני יודע, רבי. בדבר זה תשאל מפייהם. אבל ספר נא, רבי, מה דברת אתה בלשונך המפיקה מרגליות?).

סיפרתי לו את תוכן גבית-העדות שלי ואמר לי בזה הלשון:

– לאנג לעבען זאלט איהר, רבינקע, וואס איהר האט מסביר געווען די גוים, אז אַ איד איז עפעס גאָר אַן אַנדער זאָך. לאָזן זיי ניט מיינען, ד. ה. ווי עס שטעהט אין אונזער סידור: למא יאמרו הגויים, אז מיר זיינען פאחאזשע אף זיי, אז אָן דעם שכור'ן גלח קענען זיי ניט געבוירען ווערן און קענען ניט שטארבען. (תאריך ימים ושנים, רבי, על שהסברת לגויים כי היהודי הוא יצור אחר לגמרי, ואל יחשבו, כלומר, ככתוב בסידור שלנו "למה יאמרו הגויים", כי דומים אנו להם, שבלי כומר שכור אינם יכולים לא להוולד ולא למות).

מה היה אחר כך – לא ידעתי. לא נקראתי שוב. ועל פי עצת פוליאקוב לא נכנסתי בדברים עם שום איש מן הרשות ולא עם מצביא הגדוד, כאשר התראיתי עמו בשעת השבועה השנתית החדשה. ועד היום הזה אינני יודע, מה נעשה בחומר של החקירה הנוראה הזאת שהופקד עליה גנרל מיוחד על פי פקודת הנסיך הגדול. כפי הנראה, מעין נבואה נזרקה מפי ר"ח ראטנער:

– זוהי שטות!

ג.

מלשינות

מעשה בשד"ר

בשנת הגירוש התחילו הרבה שד"רים של ישיבות לנסוע למוסקבה, לקבץ כסף לטובת הישיבות. וכדי להציל את הנדיבים מיד הרמאים, באתי בדברים עם הרבנים, אשר בעריהם היו ישיבות וגם עם ראשי הישיבות בעצמם, והחלטנו כי כל משולח צריך להביא מכתב מאת הרב וראש הישיבה, כי הוא באמת משולח של הישיבה, וגם פנקס קטן מהודק וחתום בגושפנקא של הישיבה או של הרב, ועל סמך זה הייתי רושם בפנקס, כי אני מאשר, שיש בידי תעודות, כי פלוני הוא המשולח, והייתי מעורר את הנדיבים בסגנונים שונים ובדברים מתאימים לאותה ישיבה, איכותה, צרכיה והשפעתה באותה שעה. אם היו צרכים תכופים או יוצאים מגדר הרגיל, הייתי מטעים את הדבר. וכשהיה המשולח צריך לעזוב את מוסקבה, היה מביא אלי את הפנקס והיה מעביר קו על הסכום הכללי שנקבץ והייתי רושם אצלי, כי לטובת ישיבה זו נאסף בשנה זו כך וכך כסף, ולשנה הבאה, כשהיה בא אותו המשולח או משולח אחר במקומו לגבות את תרומות המתנדבים ולכבוש לו מתנדבים חדשים, היה מחויב להביא לי מאת הרב וראש הישיבה מכתב חדש על פי התוכן שהתיתי: ראשית, כי גם בשנה זו נתמנה אותו השד"ר – או נתמנה במקומו פלוני – לשד"רותו, ושנית, כי כסף התרומות מן השנה שעברה נתקבל בשלמות. ובלי תעודות אלו לא הייתי רושם שוב את דברי בפנקס, ומנדבים היו תובעים מן המשולח את כתבי. וכך היה הדבר נוהג כמה שנים.

השד"רים עצמם, כישנים כחדשים, היו להם "מנהלים", כעין מנהלי האורחים דרך ההרים בשווייץ. מנהלים אלה היו על פי רוב מן החוזרים על פתחי נדיבים, מעניי העיר, מחיילי תקופת ניקולאי, שנידלדלו או שהתחילו נותנים בכוס עינם, ופרנסתם היתה כ"מְיֻנָּרִים", לפי הבטוי שהיה מקובל בימים ההם, כלומר, המשתתפים ב"מנינים" באותם בתי התפילה, שלא היה בהם מנין קבוע בימי החול, כדי שיוכל כל אדם מישראל בכל "מנין", שהוא מתפלל בו בשבתות ובימים נוראים, להתפלל בציבור ולומר קדיש בימי זכרון-השנה שלו. המנהלים האלה היו מומחים במלאכתם. ראשית, כשהיו מנהלים את השד"ר לאיזה מפתחי נדיבים, היו יודעים לעשות קפיצות הדרך, משום שהיו נהירים להם שבילי מוסקבה מילדותם, וידעו גם את החצרות המפולשות, כדי לקצר את הדרך, ממש כשם שהיו ידועות למשטרה מצד זה ולגנבים ולמסתתרים מצד אחר. ושנית, היו מניחים לפי שעה את השד"ר הנכבד מבחוץ, והמנהלים היו נכנסים דרך המבוא השחור* של הבית אל חדר המבשלים, והמשרתים היו מזכים שם את המנהלים בידיעות שונות על דבר תכונת הרוח של הנדיב והנדיבה באותה שעה. וכך, היו יודעים, למשל, אם קרה בבית מקרה של שמחה או מקרה של תוגה, אם שלום הבית הוא איתן או פרץ ריב בין הגביר והגבירה, ואחד מן המנהלים התפאר לפני, כי הוא מתמחה כל כך במלאכתו, עד שהוא יודע, מי מן המשרתות יש לה יחס של קרבת בשר אל האדון בעצמו, ובכמה מקרים היו המנהלים באים בדברים גם עם ה"פלגש" לדעת, אם יש אורחים באותה שעה, אם אין בעל-הבית נחפז לתיאטרון או לאיזה ביקור אחר, ורק כשהשעה היתה מוכשרת מכל הצדדים, היו המנהלים יוצאים החוצה להביא את השד"ר דרך המבוא המהודר אל בתי הגבירים. המנהלים היו מקבלים אחוז מסוים מן הסכומים הנאספים, והחשבון היה נעשה בערב או בלילה לאחר כלות עבודת היום. אחד מהם הסביר לי את הטעם, משום מה הוא עושה חשבונות מדי יום ביומו, ואמר לי בהתגלות לב בזו הלשון: "רבי, אל יהא לשום יהודי טוב עסק עם ה"כלי קודש",

* בבתי רבים במוסקבה לכל דירה היו שתי כניסות (בבתי קומות – שני גרמי מדרגות) – כניסה ראשית למבואה וחדרים, ודלת אחורית ("כניסה שחורה") לחדרי שירות.

ושומר נפשו ירחק מהם ומחשבוניותיהם, כי לכל חשבון יש להם דינים, ואני מתירא מאד מפני דיניהם. לי יש רק דין אחד: כך וכך כסף נאסף, תן לי את האחוזים שלי, ולך לעזאזל".

עוד מעלה אחת היתה ב"אינסטיטוט" זה של המנהלים. הללו היו יודעים את מספר האנשים, שירדו מנכסיהם במשך השנה, ולהיפך, היו יודעים, מי נתעשר באותה שנה. בין המנהלים האלה היה טיפוס אחד מצוין, שמו היה – "ליביצ'קה סידלין", שאני אומר להקים לו זכר בדפים האלה, וחבל שלא נפל בידי מנדלי מוכר ספרים או בידי "נכדו" שלום-עליכם, כי אז נתעשרה הספרות היהודית במנחם-מנדל חדש. לייביצ'קה זה עיקר מלאכתו, על-כל-פנים משעה שאני ידעתי (והוא כבר בימי עמידה אז), היתה השכרות, וחכמת המנהלות היתה נעשית על ידו בפקחות גמורה, ומן ה"מְיֻנָּרִים" היה משתמט בכל האפשר, אם כי לא עזב גם את מלאכתו זאת. וכמנחם-מנדל של שלום-עליכם היה גם הוא משתמש בפסוקים, במאמרי חז"ל ובפתגמי הרוסים העממיים ואת כולם היה מערבב זה בזה כ"מומחה" גמור, וגם היה מסרסם ועושה בהם שמות. ואילו כתבתים זכרון בספר, כי אז היה אצלי ספר שלם, אשר מן הראוי היה לכנותו בשם "פתגמי לייביצ'קה המוסקבאי העיקרי", כפי שהיה מכנה לעצמו (קורניזי מוסקוויטש [коренной москвич]). כדי ליתן לדורות הבאים מושג כל שהוא מפתגמיו, אסתפק באחד מהם, לדוגמא. על שאלתי את פי ר' לייב בעצמו, מאין ידוע לו מי נתעלה ומי ירד, השיבני בזה הלשון ממם:

"בחייד, רבנו, וכי לחינם נתן לנו הקב"ה בתורתו הקדושה את המסכת "מי יענה ומי יעשר"? וכשלא יכולתי להתאפק מצחוק, כשם שלא אוכל להתאפק גם עכשיו, כשאני מסדר את זכרונותי, השיבני סידלין שוב בלשון חכמים:

"לך, רבנו שליט"א, נאה הצחוק, אבל מי שנפל בגורלו להיות עני, קשה לו לצחוק."
– ואלו מי שנפל בגורלו להיות עשיר, מה תאמר, יש לו לצחוק על זה?
– גם זה לא – ענה סידלין ברצינות – מי שנעשה עשיר, ימיו רעים, מפני שהוא מפחד, שמא ירשמו במסכת לשנה הבאה שיענה.

שוב צחקתי על סגנון חכמים זה, שדוגמתו לא מצאתי אפילו בספרותנו. ובכן, לאחר שניתן להם לקוראים מושג קל מר' לייביצ'קה סידלין שלנו, אספר מה שקרה לי ולשד"ר אחד מפני קצפו של סידלין, אם כי בעצם היה איש טוב.
בין השד"רים היה שד"ר אחד מצוין בנמוסיו ובתורתו, כמדומני, ששמו היה ר' יהושע זאק משיבת טעלשי. למדן גדול היה האיש, בקי בחדרי התורה, ועל כולם משך את לבי במדותיו התרומיות, ממש אציל רוחני היה האיש, בעל רגש וחובב ציון נלהב, ואחר כך נעשה גם להרצלאי גמור, וכשהיה שומע מפי חבריו המתנגדים לחיבת ציון, כי הציונים הם ברובם מופקרים רחמנא ליצלן ועבריינים גמורים ואין בלבם שום יהדות מלבד הלאומיות, וכשהיו שואלים אותו מתנגדיו: היתכן, כי יהודי ירא שמים שכמוך יהא מחבב אותם? היתה דמעה נראית בין ריסי עיניו והיה אומר בזה הלשון:

– אם אמת הדבר, הרי אוי ואבוי לי, יתן הקב"ה בלבם, שיחזרו למוטב.
ועכשיו, לאחר שהצגתי לפני הקורא את שני הטיפוסים האלה, את לייביצ'קה ואת הרב ר' יהושע, להבדיל בין גס לאציל, אספר מעשה שקרה:

פעם אחת, כשהגיע זמן החשבון בין הרב ובין המנהל, אמר הרב למנהל, כי בעד בתים אלה ואלה אין מגיע לו כלום, שכן לא עשה שום דבר מצדו לטובת הענין, וכבר קיבל בעד הבתים האלה בעד כמה שנים, ובכלל חמסנות האסורה מן התורה היא זו לקבל שכר מן ההכנסות של בתים אלה

בכל שנה ושנה, ומה גם בנוגע ללומדי-תורה בבתי-השיבות, ועל כך הודיע בהחלט, כי מחשבון זה לא ישלם לו כלום. על הדברים האלה ענה לייביצ'קה בזו הלשון ממש :
"רבי, אני אלשין עליך".

ר' יהושע הנ"ל ענה, כי גם זה אסור מן התורה.

– בוודאי, – ענה לייביצ'קה – הרב יודע הרבה מסכתות יותר ממני, אבל בכל זאת הרי במין ענין כזה, קצת מלשינות מתבקשת מאליה.

כאן צריך אני להפסיק קצת ולהקדים הקדמה קטנה, כי כל ה"משולחים" היו מקבלים, לשם זכות הישיבה במוסקבה, יפוי-כח בכתב מאיזה סוחר ממדריגה ראשונה או שניה מעיר מערי התחום, שהיו נותנים למשולח זכות ישיבה במוסקבה משלשה עד ששה חדשים בשנה, ודרך של המשולחים היה לחלק את הזמן הזה בין מוסקבה ובין פטרבורג, המקומות הקשים ביותר מצד זכות הישיבה. כמובן, למשטרה היו אומרים, כי קונים הם כאן סחורה בשביל שולחיהם. כפי הנראה, לייביצ'קה שלנו לא היה עצל במלאכתו ושילם שכר לאיזה אדבוקט [עו"ד advocate], אשר ליד שער איברסקי [Iverskiye vorota] (שהיו עומדים על-יד המקום הזה כמתפללים והיו נקראים בשם "איברסקיע אדוואקאטי"), והלה כתב מתוך שתיית היי"ש באיזה בית-מרוח מלשינות גמורה על הרב ר' יהושע הבקי בהרבה מסכתות יותר מסידלין זה, ור' יהושע, כמובן, לא ידע מכל זה כלום והוסיף לסובב עם מנהלו זה על פתחי הנדיבים והיה משלם לו בכל ערב וערב את שכר טרחתו.

ויהי היום ויבוא אלי בבוקר השכם חביבי השד"ר זאק מתמוגג בדמעות ואמר :

– אסון נורא קרני. בלילה באה הבולשת ועשתה אצלי חיפוש ולקחה ממני את הכסף הנאסף ואת הפנקס הקטן שלי, אשר שם נרשמו כל הנדבות ורצו לקחת אותי אל בית האסורים, אבל בעל בית אחד מאלה שדרו במלוני שיחדו את מפקח הרובע, שיעזבני מפני חולשת בריאותי עד שיברר את הדבר, ובינתיים קיבל ממני שטר התחייבות שלא אצא מן העיר עד שישלחוני לביתי, בדרך האסירים הגולים.

ניחמתי את הרב, השקיתיו תה ואמרתי לו :

– ודאי היתה כאן מלשינות מצד סידלין, ובוודאי יחקרו אותי, מכיוון שבפנקס יש הכתובת והחותמת שלי, ובוודאי ישאלו את פי על יסוד זה ואתאמץ לעשות דבר לטובתו אם יעלה בידי. אבל מראש עלי לדעת אם הודית לפניהם, כי מקבץ אתה כספים לטובת הישיבות.

– כן – אמר הרב – הודיתי, ואני מבקש סליחה מאת כ', כי אימה חשכה נפלה עלי בראותי בלילה את בעלי-הכפתורים שהעירוני משנתי ובדקו בכל כלי וכמעט הציגוני עירום ועריה לחפש גם בחובי. רשעים גמורים הם אלה, היהודים לא היו מוכשרים לאכזריות כזאת!

– וליביצ'קה? – שאלתי את הרב – כלום אין הוא יהודי?

– הוא אדם פשוט – אמר הרב – עם הארץ הוא.

– והמחפשים שבאו אליו הם מלומדים ולא פשוטים?

– המה גויים!

– וליביצ'קה?

– אף על פי שחטא ישראל הוא. ודאי יעשה תשובה.

– ואולי גם הגויים יעשו תשובה אחר כך? – שאלתי.

– מה תשובה תועיל להם – השיב הרב ברצינות של תמימות גמורה – הרי לפי דעת הרמב"ם גם הנוצרים עכו"ם הם. אם כי יש בזה דעות שונות, אך הרמב"ם החמיר בזה, ומכל-מקום ספק גדול הוא, אם תועיל להם התשובה, כי סוף סוף דעת הרמב"ם מכרעת.

עברו ימים מועטים קיבלתי הזמנה מאת הבולשת, ועליה היה חתום סגן המנהל את לשכת הבולשת החשאית מוֹיְסֵיִנְקוֹ [Moiseenko], לבוא אליו לברר ענין הנוגע אלי. הבינותי, כי נקראתי בשל המלשינות, ואני הייתי בקי ורגיל בענינים כאלה מצד אחי היהודים אשר "בוודאי יעשו תשובה", ובוודאי תועיל להם אפילו לפי שיטת הרמב"ם המחמיר, ומיהרתי ללכת למקום הטינופת הידועה.

מויסיינקו פגשני בחיבה, כשעל חזהו צמוד לו אות האוניברסיטה, שמע מינה, כי גמר את בית המדרש העליון. הוא קרא לי לשלום בכל גילויי חיבה וכבוד, הושיבני אל מול פניו המאירים והוציא משולחנו את הפנקס הקטן הידוע לי ואשר הכרתיו מיד והראה לי באצבע את כתב ידי בעברית ואת החותמת ברוסית ואמר לי בזו הלשון:

– בטובך לתרגם לי מה שכתבת.

– היתכן – אמרתי בגיחוך – שאתרגם כנגדי דברים פליליים, ואם גם אעשה זאת, שיתכן שתאמין לי? הלא אני נוגע בדבר!

– הה – ענה האיש בצחוק של חיבה – הרי אנחנו חברים. שנינו גמרנו את האוניברסיטה המוסקבאית. בטוח אני, כי התרגום יהיה מדויק, כי מתרגם כזה לא אמצא, ובוודאי תגיד לי את האמת גם אם הנך נוגע בדבר.

החילותי לתרגם את הדברים, והוא רשם כל מילה ומילה על גליון מיוחד. וזה תוכן הדברים:

"הרב ר' יהושע זאק הוא משולח גם בשנה זו מהשיבה דטעלשי לקבל תרומות חברים מנדיבי עמנו לטובת הישיבה המהוללה והמפורסמת בישראל, והשד"ר עושה מלאכתו באמונה זה שנים הרבה, ואבקש מאת כל חובבי תורה בעירנו להעניק ביד נדיבה לבית אולפנא זה". יום פלוני לירח פלוני, שנה פלונית. חתימתי וחותמי.

– אה – קרא כמנצח – ובכן, אתה מכנה אותו בשם רב, והוא אינו סוחר כלל, ולא לקנות סחורה בא, אלא לקבץ נדבות לטובת בית-אולפנא, אשר איננו בכלל בתי הלימוד הרשומים אשר במדינה. לשם כך קניתי את הכרך י"א חלק ב' של המיניסטריון ועיינתי בו ולא מצאתי בית אולפנא כזה. ובכן, רמאות יש כאן בנוגע לזכות הישיבה במוסקבה, ואתה מסייע ידי עוברי עבירה. ואם אנשים כמודע עושים דברים כאלה, מה נאמר ומה נדבר? אמור נא בעצמך כידוע דת ודין, כרב אשר חוקי הממשלה צריכים להיות קדושים בעינינו לפחות. כך שמעתי מפי הרבה רבנים בערי התחום בשעה שעבדתי שם. ובכן, מה יוצא מזה? הנני שואל עוד הפעם.

– אינני יודע מה יוצא מזה.

– הה, אינך יודע. ובכן, אני אודיעך: לפסול את כל יפוי-הכח ממין זה ולשלח את כל היהודים הדרים במוסקבה על יסודות כאלה. הלא נראה, כי כל התעודות האלה הן מזויפות מצד תכנן.

וכאן קרא בעל-פה את שירו הידוע של נִיקֵיִרְאסוֹב [Nekrasov]: "נִיְהָ מְנוֹגוֹ" וכו'.

* ככל הנראה מדובר בשיר הזה: "לא רב הרוויח העם וטרם הוקל לו – לא מפקידי ממשל מחוכמים, לא מקנאים הדואגים לשלומו, ולא משוטטים מנופחי ספרים – עבדים לרעיונות נשגבים".

Не много выиграл народ, / И легче нет ему покуда
Ни от чиновных мудрецов, / Ни от фанатиков народных,
Ни от начитанных глупцов, / Лакеев мыслей благородных!

- את כל היהודים הבאים הנה ותעודות יפוי-כח בידם לא אוכל לדעת. אבל בנוגע לזה האיש זאק, צריך אני להעיד לפניך, כי הוא בא לקנות סחורה.
- כיצד? אתה יודע בבירור, כי הוא קונה סחורה בשביל שולחו?
- לא רק אני יודע. כל הסוחרים כאן יודעים זאת.
- ומה ענין קיבוץ הכספים?
- כלום מר אינו יודע, כי היהודים בערי התחום עניים גדולים הם?
- מה ענין עניות לכאן?
- שייכות גדולה יש בזה. מוכרחים הם העניים האלה להחזיק בידי לומדי תורה בעירם ואין ידם משגת. ותלמידי הישיבה אוכלים מדי יום ביומו בבתי העניים האלה, פעם בבית זה ופעם בבית שני, והעניים האלה מחלקים אתם את פתם המצומצם, ולפעמים הם כורתים אוכל מפי ילדיהם הקטנים כדי להאכיל לומדי תורה.
- מה אתה מספר? עובדא היא זו או בדוּתה?
- עובדא, אדוני, עובדא! ואם תחפוץ לחקור זאת, נקבל חופשה אני ואתה, ונסע לערי התחום ואראך שם את המחזה הזה.
- נורא הדבר! ובכל זאת איזו שייכות יש בזה לזאק זה?
- אדוני! יהודי התחום מוכרחים לפנות לאחיהם בערי הפנים, המאושרים יותר מהם לפי מצבם החמרי והכלכלי, ומקבלים מהם תרומות חפשיות, שאלה נותנים מעצמם לטובת לומדי-תורה. אבל אני צריך להזכיר על זה, כי טרודים הם בעסקיהם ואם לא יזכירום, לא יתנו ולא יתפנו מעסקיהם לשם משלוח נדבה קטנה. הרי רואה אתה מן הפנקס, כי הנדבות הן קטנות, ואם כל אחד ישלח לכל ישיבה וישיבה את נדבתו הפעוטה, מלאכתם אימתית נעשית? הגע בעצמך: כדי לשלוח אדם מיוחד לאסוף את הנדבות צריך לשלם לו כסף, וצריך גם להספיק למשפחתו כדי מחיתה, ואז יעלה כל רובל הבא ממוסקבה בשלשה רובלים הוצאות שם. היש חשבון, יגיד נא אדוני?
- בוודאי אין חשבון. ובכן?
- ובכן – אמרתי – מבקשים איש, הנוסע למוסקבה בשליחות אדוני לקנות סחורה ומטילים עליו לגבות את הסכום הזה, וכמובן הוא עושה את מלאכתו זאת חנם אין כסף, והוא כאן ובני ביתו שם מתפרנסים על חשבון הסוחר, השולח אותו לקנות סחורה.
- הלא זוהי מלאכה לא נקיה ולא קלה כל כך, ולמה לו לעשות דברים כאלה?
- מפני שהוא מקבל שכר הרבה בעד זה, בשוּבו לעיר מביטים עליו כעל איש טוב ומיטיב, מושיבים אותו בראש, מחלקים לו עליות שמנות (הסברתי להגוי מהו הענין), הוא עושה שידוכים הגונים לבניו ובנותיו, ועוד שכר צפון לו מאת הבורא. האיש, אשר על אודותיו ידובר עכשיו, הוא ירא שמים ומלומד גדול בתורה. האם ברור לך אדוני, עכשיו, כל הענין? הלא לרגל מלאכתך אתה צריך לחדור כליות ולב, היתכן שלא תבין את זאת? ועם איש כזה תחפוץ לעשות שפטים ולעשות דבר אשר בוודאי יוריד אותו שאולה בלא עת, כי לרגלי מעשהו הטוב יגרום רעה לכל אחיו ויכרית אוכל מפיהם, ויהיה גורם לגזירה חדשה על כל ישראל. סלח לי, אדוני, כדי לעשות דבר כזה צריך להסיר קודם כל מעל החזה את אות-האוניברסיטה.

– זוהי תמונה חדשה בחיי בני ישראל, שלא ידעתי כלל – ענה נרגש קצת – וכל כך יצאה בהירה מפיד, עד שאינני מסופק אף רגע באמיתותה. אבל הלא איש יהודי עני חתם על הניר שקיבלנו, ושם הוא מתלונן, כי השד"ר שולל ממנו את משכורתו בעוד שהוא עצמו מקבל משכורת לרוב.

– מהמשכורת שמקבל השד"ר אי אפשר, כמו שביארתי לך, לחלק חלק לאותו האיש העני, כי אי אפשר ליתן "עליות" וכבוד מרחוק, ומי יודע אם פרעון כזה ימצא חן בעיני בעל המלשינות (אמרתי בהטעמה), והשד"ר משלם לו פעם בפעם למורת-רוחו, משום שהוא חושש, ראשית, שמא לא יקבלו ממנו הוצאות אלה בחשבון, והוא עצמו דיו אשר הוא חי ושנית, אם גם יקבלו ממנו הוצאות אלה בחשבון, לבו עליו דוי פן יגרע מחלק בני הישיבה, אשר רק לטובתם עמל המשולח של סוחר שנעשה לשד"ר ומחסר את נפשו, והוא חשב כי מה שקיבל כבר בשנים הראשונות להראות לו את דירות הנדיבים, די בדבר זה ואין לעשות מזה פרנסה תמידית, ומה גם שהוא מקבל גם עכשיו שכר טרחה בעד האַדְרִיסאות [כתובות] החדשות. ואם נניח, כי שגה בזה השד"ר, הלא רק שגיאה היא ויוכל לתבעו לבית דין של בוררים או של רבנים. ואני הייתי מציע, כי אני ואתה נהיה הבוררים, אם רק תסכים לקחת עליך את הטורח הזה. ועל שאלתך הראשונה אותי: "ובכן, מה יוצא מזה?" הרשני נא עתה להגיד את דעתי, כי אין לך אלא להסביר לכל מיני מלשינים, כי זוהי חוצפה יתרה להטריח את הפקידים בענינים כאלה, המסלפים את פעולת פקידי הממשלה ומביאים אותם לראות צל הרים כהרים ואנשים תמימי-דרך כפושעים חוטאים וזייפנים. הרשני נא להציג לפניך את המשולח הזה בעצמו, תשוחח עמו מעט, אולי תמצא כאיש אינטליגנטי, כי גם הוא איש אינטליגנטי אם כי ממין אחר.

– די, אני אגרש את המנוול ההוא. ואולי תקבל עליך את הטרחה להשיב את הפאספורט והפנקס והכספים למשולח ותתן לי פתקה, כי קיבלת עליך את המסירה הזאת.

– אוכל לעשות זאת, אם אדוני מוצא זאת לנחוץ. אבל אינני רוצה בזה. מוטב שיבוא האיש הזה בעצמו עליך, כי רוצה אני שתראנו. צריך שתראה את ה"רמאי" הזה פנים בפנים.

– כן. שלחהו מחר באחת-עשרה שעות בבוקר.

– אני אבוא עמו יחד.

– מה אתה אומר? כל כך נכבד הוא בעיניך?!

– ומדוע לא? איש העמל לשם לימוד תורה, האין אנו חייבים בכבודו? וזה בלי שום פניה ואינטרס, אלא הכבוד הרוחני בלבד.

– טוב. מחר נתראה.

– איך שיהיה, הענין נגמר. שלום!

מלשינות ותוצאותיה

אם איני טועה, היה זה בשנה השלישית לרבנותי, כלומר, בשנת תרנ"ו, 1896. בא אלי סגן-פְּרִיסְטָאב אחד והזמינני בלילה לנסוע עמו יחד אל איזה מלון, כמדומני, כי זה היה ברחוב רוֹזְ'דֶסְטְוֵנְקָה [Rozhdestvenka], ושם המלון היה "ברלין", או איזה שם אחר מענין זה, אין אני זוכר בדיוק. הוא נסע עמי במרכבה יחדיו, ובדרך סיפר לי, כי מטרת הנסיעה היא לעשות רשימה מן החפצים שנשארו בחדרו של יהודי אחד, שמת פתאום, ושם יושבים הפריסטאב והרופא ומחכים לנו, כי הפריסטאב אינו רוצה לעשות רשימת החפצים בלי רב, שיוכל לברר את הכתבים העברים ושבדרך כלל יהיה מצד בן אמונתו של זה שמת פתאום בארץ נכריה.

באנו אל המלון ומצאתי את הפריסטאב ואת הרופא של הרובע יושבים ושוחחים תה ומשוחחים, ומשראני הפריסטאב אמר:

– טוב מאד, עכשיו נגמור.

ורצה להובילני אל החדר, ששם מוטל המת. אבל אני אמרתי לו, כי כהן אני וכי על פי הדת אסור לי להכנס לחדר ששם מוטל מת. הפריסטאב התיחס אל הדבר הזה ביחס של כבוד, והרופא אמר:

– אוי לה לאמונה זו שמרחיקה את כהניה ממתיה!

לא רציתי לבוא בדברים עם הרופא ואמרתי לו: אם הוא מתענין בדבר, אקבע לו שעה לשיחה, אגיד רק, כי בנוגע לדבר זה עומדת היהדות על מרום השקפתה, כי דגלה הוא החיים ולא המוות.

אז אמר הפריסטאב:

– נוציא את המת אל חדר אחר ונכנס לאותו חדר לראות את כל החפצים ולרשםם.

אמרתי לו, כי לא אוכל להסכים אף לזה, מפני שטלטול המת הוא בגדר בזיון, והצעתי הצעה אחרת, כי יכתוב הרופא את הפרוטוקול בנוגע למת וכל מה שמצא, ואני אדבר בטלפון אל החברה קדישא שלנו, שיביאו מיד את הארון ויביאו את המת אל בית העלמין, ושם יהא מונח עד למחר ויבוא לקבר. הצעתי זאת נתקבלה על דעתם. הרופא כתב את הפרוטוקול, ובאותה שעה צלצלתי להמנוח ר"ז אפרת, שהיה אז המפקח על בית הקברות וביקשתי מאתו שיטריח לבוא בעצמו וגם לדאוג למשלוח עגלת המתים.

עוד לא הספיק הרופא לכלות את מעשהו, והנה בא מר אפרת. הצגתי לפני הפמליא המשטרית כחבר לוועד הנהגת הקהילה היהודית ומוסדותיה במוסקבה וכמפקח על בית הקברות, מאושר מטעם הרשות, ודרשתי כי ישתפו אותו בשעת כתיבת הרשימה בתורת עד. גם הצעתי זו נתקבלה, אלא שמוכרח הייתי לחתום ולהעיד, כי באמת אפרת זה מאושר במשמרתו הציבורית מטעם הממשלה. העגלון בא והוציאו את גווית המת. כולנו ירדנו למטה וליוונו אותו עד העגלה. כאשר הושם בארון, רצינו לעשות לו אזכרה על יד הפתח כמנהג ישראל, אבל לא ידענו בבירור את שמו ושם אביו, כי בפאספורט היו מעורבים שמותיו העבריים והרוסיים ביחד, והסתפקנו בקריאת מזמור מ"ט של ספר תהלים. אחר כך נגשנו אל העבודה, פתחנו את הארגז ומצאנו שטרי חוב על אנשים שונים על סך קרוב לני אלף ר"כ [רובל כסף],* טלית ותפילין וסידור "דרך החיים", ועליו היה רשום שמו ושם אביו בדיוק, גם משניות עם קיצור "תפארת ישראל" ובמזומנים קרוב לאלף ר"כ.

* את כוח הקניה של 50,000 ר"כ ניתן להעריך כשל 2,300,000 דולר ארה"ב בשנת 2023.

אמרתי לפריסטאב, כי, לפי דעתי, צריך למסור את המזומנים למר אפרת להוצאות הקבורה ולחלוקת צדקה לעניים בשעת הקבורה כנהוג בישראל וגם לשכור לו "קדיש", עד שימצאו ה"קדישים" האמיתיים. הפריסטאב אמר, כי יש להכניס את הכסף הזה לרשימה, ובנוגע להוצאות יש להמלך בדבר. הרשימה נגמרה, והפריסטאב וסגנו וגם הרופא באו לידי החלטה למסור את כל העזבון הזה במלואו לידי הרב בקבלת שטר-קבלה ממנו, כי קיבל את הכל לשמירה, ולשלוח את הפרוטוקול ואת שטר הרב אל התובע הכללי, הממונה מטעם החוק על עזבונות המתים. סירבתי קצת לקבל עלי עסק כזה, אבל הפריסטאב מצד אחד וגם מר אפרת מצד אחר אמרו, כי מחויב אני לעשות כן. קיבלתי את הכל ונתתי את השטר ושבתי הביתה.

בבוקר נסעתי אל בית הקברות, להשתתף בקבורת אותו האיש, שמת פתאום, לפי דעת הרופא, משבץ הלב. עיינתי בשני הספרים הנשארים ומצאתי שם רשום: בני פלוני נולד ביום פלוני בשעה פלונית, בני אלמוני נולד וכו', כנהוג בישראל, אשר הסידורים שלהם וספרי הלימוד משמשים להם בחינת ספרי הפיקודים הנכונים ביותר. כך נודע לי, כי למנוח היו שני בנים. את הפאספורט של המנוח לא ראיתי כלל, כי הוא נשאר אצל הפריסטאב, או אולי ראיתיו ולא עיינתי בו כדבעי. אבל, כפי הנראה, הודיע הפריסטאב באופן רשמי על-פי הפאספורט לממונים עליו, כי איש פלוני מת במוסקבה פתאום, ובוודאי כתב גם, כי תוכן העזבון נמסר לשמירה להרב מזא"ה.

עברו שבועות אחדים קיבלתי מכתב מאת אחד מידידי החביבים מר אברהם יעקב סלוצקי המנוח, אשר דרכו היה להאריך מאד במכתביו ולהכנס בפרטי פרטים של כל דבר המענין אותו. המכתב נכתב על בלאנק [טופס blank] של "מזרחי". במכתבו מודיעני מר סלוצקי, כי בני המנוח הם "אנשים קשים כבני צרויה ועשירים כקורח", ולמנוח היתה בת, אשר מתה בדמי ימיה והניחה אחריה שתי יתומות אומללות, והמנוח אמר כמה פעמים, כי יתן, אם יהיה בחיים, או יצווה את בניו אחריו, אם ימות, לתת ליתומות נדוניה לא פחות מעשרת אלפים לכל אחת מהן. ובכן, מסיים מר סלוצקי, מכיוון שהכסף הזה שמור אצלך, רואה אנכי בעליל את יד ההשגחה, אשר מסרה את הכסף בידיים נאמנות, כדי שלא יגרע חלק היתומות מנחלת אביהן זקנן, והוא מסיים במילים: "ועשית כחכמתך, ותשתתף במידת רחמנותך אשר אתה מצטיין בה".

בשולי המכתב היו כתובים דברים אחדים בזו הלשון בערך, כפי שאני זוכר: מובטחני בכבודו, כי יעשה כל מה שבכחו לעכב את הכסף בשביל היתומות בלי לחכות על היושר שלהם. היתכן, כי איש אשר כמוהו ויוריסט מלומד יהיה כמתירא מפני זנבות האודים העשנים האלה, ומסיים בברכה ובבקשה עצומה ומעיד לפני, כי הוא עצמו שמע מפי המנוח, כי בדעתו לעשות את הסדרים המבוארים במכתבו של ידידנו הנ"ל.

אחרי ישוב הדעת עם מר אפרת, אשר הראיתי לו את המכתבים, (וכמדומני, כי הוא לקחם אל ביתו לעבור עליהם בעיון ואולי גם נשארו תחת ידו), החלטנו: להכניס את הכסף המזומן לבנק של פוליאקוב ולמסור גם את השטרות לבנק הנ"ל ולהביאם לידי גוביינא זה אחר זה כשיגיע זמן פרעונם, ולבקש כי כל סך וסך מדמי הפרעון יצורף אל המזומן כחשבון חוזר מיוחד על שמי. בזה, אמר אפרת, יהיו המפתחות תמיד בידך לטובת היתומות. ובנוגע לטלית ותפילין, הסידור והמשניות היתה דעתו של מר אפרת למסרם לבתי המדרש, הנפתחים בערים של פנים רוסיה, מחוץ למוסקבה, הפונים אלינו תמיד בנוגע לתשמישי-קדושה כאלה. אמרתי, כי בנוגע לכספים ולשטרות אעשה כפי עצתו, ואת תשמישי הקדושה אשמור עד שיבואו היורשים, כי מי יודע, אולי יערערו על זה.

עברו ימים מעטים, לאחר שהכסף נכנס לבנק, ופוליאקוב נתן הוראות בפני לסידור הדבר וציווה את אחד מעובדיו בבנק – שמו היה קנצל מילידי קורלנד [Kurland] ש"נתרוסס" [נהפך

לרוסין לגמרי, – כי ימהר לגבות את הכספים ולהודיעני תמיד מן הפרעונות או להיפך, אם מי מבעלי החובות לא יפרע, וכו'. והנה קיבלתי פתאום טלגרמה, כמדומני מעיר ביאליסטוק, והיו חתומים עליה שני האחים, בסגנון כזה:

מבקשים אנו לשלוח את כל העזבון של אבינו למקום פלוני על ידי בנק פלוני; ובעד התשובה לא שילמו השולחים. השיבותי להם בטלגרמה בזה הלשון:

"בפרטות במכתב. הרב מזא"ה".

בו ביום כתבתי מכתב להאחים והודעתים, כי כפי שקיבלתי מכתב מהגאון ר' שמואל מוהליבר – את שם סלוצקי לא הזכרתי כלל – כי אביהם הבטיח לתת ליתומות נדוניא עשרת אלפים לכל אחת, וכפי שלדברי חז"ל הרבנים הם ידי יתומים ועניים, על כן מצאתי את עצמי מחויב בדבר להזכיר את חובתם ליתומי אחותם ולבקש רחמים עליהן; ולכן השלשתי על שם כל אחת מהן עשרת אלפים ר"כ, אשר הכנסתים לבנק; ובנוגע למותר הצעתי לפניהם, כי צריכים הם להפריש סכום ידוע להשיב להעדה את הוצאות הקבורה וצדקה לעניים, ואת הטלית והתפלין והסידור והמשניות מן הראוי היה להביאם לאיזה בית כנסת מערי הפנים, אשר דברים כאלה אינם מצויים אצלם, ויש צורך כל פעם להביאם מווילנא או מווארשה, ואת כל הכסף הנותר מגבית השטרות מוכן אנכי לשלוח אל המקום אשר יכתבו.

המכתב נכתב עברית כדי שיודקו למתרגם, אם יביאו את הדבר לערכאות של גויים. אחר-כך באו שוב חלופי-טלגרמות. האחים דרשו מתוך רוגז והתמרמרות, שאמציא להם מיד את כסף הירושה, ואפילו בשעת התמרמרות זו שכחו שוב לשלם בעד התשובה. ואני השיבותי בניחותא, כי מצוה לקיים רצון המת.

עברו ימים מעטים, ופתאום נכנסו לביתי שני אנשים, אשר פניהם היו זועפים מאד. הבינתי מיד, כי אלה הם שני האחים, ואני רושם לזכרון את שיחתנו, כעין המשך פנימי או אופייני לשיחת האחים א., ועל לבי עלתה מחשבה של אדם הנוטה למסתורין, כי הקב"ה בחר לכלי זעם נגדי – **אחים.**

הם: באנו לבקש בכל תוקף את עזבון אבינו.

אני: אתם יכולים לקבל, חוץ מאלה עשרים האלפים שהושלשו בשביל בנות אחותכם על פי צוואת אביכם המנוח.

הם: איזו צוואה? מי קרא את הצוואה? מה אדוני סח? כלום מכתבים של איזה "באָנק-קוועטשער" צוואה הם? ודברים כאלה מדבר רב מטעם (כפי הנראה דרשו מילה זו לשבח), איש היודע דת ודין. אנו איננו רגילים שילעגו לנו ומבקשים להשיב תיכף את הכסף בלי שום דיחוי.

אני: סלחו לי אדוני, מתי לעגתי לכם?

הצעיר שבאחים: האין זה שחוק לקום ולהודיע כי כבר עשה מה שעשה. ולא די בזה, כאשר הראיתי את מכתבו להרב ר' שמואל מוהליבר אמר, כי המכתב הזה נכתב בחכמה רבה. אולי אצל הרבנים זוהי חכמה, אבל אצל סוחרים זוהי גזילה וליצנות.

אני: דעו לכם, רבותי, כי את הנעשה אין להשיב, כי הבנק לא ישיב את הכסף שהוכנס על שמות שני אנשים אחרים, וכל מה שעשיתי, עשיתי על פי שני אנשים נכבדים בישראל, אשר אין לפקפק באמיתותם וביושר לבם, ואם הם העידו לפני, כי כך היה רצון המת, מחויב הייתי כאיש ישראל לקיים את דברי המת, ולא יכולתי להעלות על הדעת כלל, כי הבנים שהם גם אנשים אמידים, יעברו על רצון אביהם בנוגע לסכום קטן כזה לפי מצבם. ואם כפי שמתברר עכשיו, טעיתי בשיקול דעתי, ואתם רוצים לעשות מעשה נורא, לעבור על רצון אביכם המת ולהקשיח לבכם ביחס לשתי

יתומות, בנות אחותכם, אשר מתה בדמי ימיה ועזבה את בנותיה כאניה בלב ים, אין דרך לפניכם אלא להגיש עלי תביעה לבית דין המחוזי, שאשיב לכם את הכסף. ובכן אני מציע לפניכם: הגישו עלי תביעה לבית דין. אני, כמובן, אספר כל מה שהיה. בירור הדין יהיה, כמובן, בדלתים סגורות, ואני אצייר לפני השופטים את כל הטרחה שהיתה לי בענין הפקדון והיה אם גם חטאתי, חטאתי ולא לי, ובכן, אם השופטים יעמידו בכל זאת את הדבר על הדין, אזי יתנו לכם אדרכתא לגבות ממני עשרים אלף רובל. וכפי שגם השופטים וכל באי שער עירנו יודעים, כי סכום כזה אינו בנמצא אצלי, הרי יתנו לי ארכא לשלם את הכסף לשעורין, וכל פעם שיבואו לנגוש בי אהיה מוכרח לספר את כל המאורע, ואין לשער את חילול שם אביכם, והעיקר – חילול שמכם אתם שיצמח מזה. ואם המתים אינם יודעים בוש, הרי אתם חיים אתם ותרגישו את הבושה, וכמעט שאין החשבון הזה כדאי לכם, כי יצא שכרכם בהפסדכם, על הוצאות המשפט ונסיעות תמידיות עם שליח בית הדין. זאת ועוד אחרת. הרי כבר אמרתם בעצמכם, כי הרבנים הם חמסנים, ואיך שיהיה הרי מוכרח אהיה לבקש בבית דין שכר בעד שמירת הונכם ורכושכם ואצטרף לזה גם נימוק נימוסי, כי בנוגע לבנים העוברים על כבוד אביהם, אני רוצה להיות שומר חנם, ואפשר שהשופטים יוציאו משפט, כי עשרת אלפים, או אולי גם עשרים אלף מגיעים לי בעד טרחתי ובכן, ידעו הכל, כי אני נתתי מתנה ליתומי אחותכם סך כזה, והנחילוני כבוד, וחרפת עולם תהיה על ראשכם. לולא נעשה מעשה, כי אז הייתי משיב לכם מיד את הסך הזה, אבל מכיוון שאין עכשיו בידי הסך הזה, כמדומני, שמוטב לכם לעבור בשתיקה על כל הענין. ואם אתם בעצמכם אינכם רוצים להיות דודים טובים, הרי מכיוון שאני כבר עשיתי אתכם לדודים טובים שלא בטובתכם, צריכים אתם להכיר לי תודה.

הם יחדיו: ליצנות זו עולה גם על הליצנות שבדברי מכתבו שלא נשכחם לעולם: "מצאתי חובה לעצמי לבקש רחמים עליהן, ולכן הכנסתי אל הבנק וכו'".

אני: רבותי, מה אתם רוצים? הכסף הוא בידי הבנק, ואת הדרכים איך לגבותו ביארתי לכם למדי. וגם ביארתי לכם, מה יהיו טענותי בבית המשפט, וכפי חפצכם וראות עיניכם עשו, אבל את הכסף לא תקבלו ממני בלי בירור בבית המשפט מפני הטעם הפשוט: כי אינו אצלי. ומה שאתם חושבים לליצנות שביקשתי רחמים ועשיתי מה שעשיתי – הרי טעיתי רק שחשבת, כי אנשים ישרים אתם, ואם אני מבקש רחמים על יתומות אחותכם, אתם בוודאי תסכימו לזה ותאמרו לי "ישר כחך" על המעשה שעשיתי. ואם צעיר אנכי בימים וטעיתי בשיקול דעת, הרי אשלם שכר לימוד עשרים אלף רובל ולא אוסיף עוד לעשות דברים כאלה בימי חיי.

האח הצעיר: אין קץ וסוף לליצנותו של הרב, כל מילה ומילה דוקרת כמחט, ואין ספק בעיני, כי בבית המשפט יבוא עוד לגבות מאתנו איזה סך בעד ההזמנה לדין ולא נשאר לנו כי אם דרך אחת, לפנות אל התובע הכללי (שוב: התובע הכללי) ולתבוע ממנו לא בדיני ממונות, כי אם להאשימו בפלילים על "סאָמוּאַפּראָווסטוו" [לקיחת חוק לידיים samoupravstvo].

אני: התובע הכללי? באמת זוהי המצאה. צריכים אתם, לפי דעתי, למהר, כי על חטא כזה יש זמן מוגבל מאד להגיש קובלנא; ובכן, לכו לשלום, אבל את הסך עשרים אלף רובל לא אוכל ליתן לכם.

שניהם בבת אחת: הנה אנחנו מתרים בך בפעם האחרונה, ואם לאו – נלך אל התובע הכללי. ומה שהוא אומר, כי אין לו עשרים אלף רובל, יפנה נא אל הגביר פוליאקוב ויחלצו מן המיצר. כי אפילו אך להצילו מלשבת על ספסל הנאשמים, כדאי לפניו לשלם סך כזה.

אני: העדה לא תוכל בשום אופן להאמין, כי תושיבו אותי על ספסל הנאשמים ואהיה בעיניהם כמתעתע, ואם תושיבוני על ספסל הנאשמים, אולי תשיב לכם את עשרים האלף, ובכן, עצתי, כי תמהרו ללכת אל התובע הכללי.

הם הלכו להם, ואני נשארתי בחדרי, שקוע במחשבותי ונזכרתי בדברי **לוינסקי**, אשר כתב לי במכתב ברכתו, כשאושרתי במשרת רב במוסקבה ובדרך תשובה על ה"יהי רצון" שלי, שבו סיימתי אותה שעה את נאומי בבית הכנסת שנתפרסם ב"המליץ": "ואני אוסיף משלי עוד יהי רצון אחד:

"יהי רצון, כשיהיה לך עסק עם אחיך לפני ולפנים שלהם ותראה גם את חסרונותיהם ואת מומיהם הרוחניים, לא תחדל מלאהוב אותם כאשר אהבת אותם עד כה".

ובנוגע ל"ליצנות" שהאשימוני בזה האחים, עלו על לבי רעיונות כאלה: שני מקרים בלתי טהורים, בשני המקרים – אחים, ובשני המקרים מאשימים אותי בליצנות: בענין האחים א. שמעתי זאת מפי הפריסטאב (אדוני מתלוצץ), ובפעם השניה שמעתי זאת מפי ישראל.

עודני יושב ותוהה על דבר המאורע הזה ומשווה אותו אל המאורע ממין אחר לגמרי, אל ענין האחים א., אשר גם בעיניהם לא ישרה שיטת אביהם, שם בענין זיווג, וכאן בענין נחלה – הצד השווה שבהם, כי מצות "כבד את אביך" רופפת פה ושם, – עודני יושב ומהרהר כדברים האלה – והנה בא "קורייר" [שליח] אחד והביא לי פתקא לאמר:

"הקטיגור של בית המשפט המחוזי מבקש את הרב מזא"ה לבוא אליו לשם בירור דברים בענין הנוגע אליו".

הלכתי מיד. שם מצאתי את האחים בעלי דיני יושבים על ספסל של עץ במסדרון הפנימי הארוך של בית המשפט, אשר על ידי הדלת של חדר הקטיגור. בראותם אותי הביטו עלי כמנצחים, אבל כשראו אותי נכנס אל חדר הקטיגור פנימה והם לא הוזמנו, שונו פניהם.

הקטיגור: מהו הענין עם הסך עשרים אלף ר"כ אשר היהודים האלה תובעים ממך?

סיפרתי לקטיגור את כל הענין מהחל ועד כלה והבאתי לפניו את דברי מכתבי עם ה"ליצנות"

שבו.

כשהבאתי את הדברים האלה, פנה אל מזכירו ואמר:

– כמה יפים הדברים!

אחר-כך פנה אלי ואמר:

– ובכן, מה סוף הדבר? האם הכנסת להם את הכסף?

אני: חלילה, אדוני, כיצד אכניס כסף זרים! אבל אינני מבין, הרי הכסף מונח על שמי, ואם

אינם מאמינים לי, הרי בכלל כל הענין הוא בבחינת "סאמואופראווסטו".

הקטיגור: נו, הרי עשית את הדבר על פי הסכמת המשטרה.

אני: אדוני הקטיגור! כלום יכולה המשטרה ליתן רשיון ל"סאמואופראווסטו"?

הקטיגור: ומה אתה חושב? זהו ודאי "סאמואופראווסטו"!

אני: ובכל זאת, חושב אני, כי לא תאשימוני בזה, אם אשיב את הכסף לבעליו.

הוא: ובכן, מה לעשות?

אני: הכסף הוא בשלימות עד הפרוטה האחרונה. היורשים לא נתאשרו עוד כיורשים מטעם

המשפט, ולעת עתה הם אנשים זרים בעיני החוק, ואני מוכן ומזומן להשיב את הכסף לכל מי שיביא תעודה מבית המשפט, כי הוא האיש, ועכשיו אם אדוני רוצה לעזור לי בדבר היתומות, אזי יעשה כחכמתו ויעזור לי, הלא כבודו אמר בעצמו, כי הדברים אשר כתבתי יפים בעיניו. ואם לא יוכל לעזור

לי בזה, הרי הכסף הוא שמור ומחלק העשירים האלה לא יגרע מאומה, והיתומות תשארנה בלי משען ומשענה.

הוא: אני מלא כבוד לכהן-הדת, העומד על מדריגה מוסרית גבוהה כל-כך ביחס למשפט יתומות. הדבר נגע עד לבי, ואני רואה הכרח לעצמי לעזור לו. מלכתחילה הייתי בטוח, שאין כאן מקום לדבר על "סאמזאופראן־סטוו".

אני: הניתנה רשות לשאול, מהיכן היה לו בטחון זה, והרי לא הכיר אותי כלל?

הוא: מדבריהם שלהם עצמם. אמרתי בלבי: הרי אין הוא מכיר כלל את היתומות, ולשם מה יעשה מעשה של בעל-זרוע ויביא על עצמו צרות? הבינותי מיד, שהדבר אינו פשוט כל-כך, ולפיכך הטרחתי אותו, כדי לברר את הדבר. וגם... אני מוכרח להודות, כי על סמך נסיונותי עם כהני-דת אחרים, חשבתי, שמסתבר יותר, שהוא יעמוד על צד היורשים העשירים. בין כך ובין כך, אני מבקש סליחה על הטרחה שהטרחתי אותו. שמחתי להכיר אותו. מוטב שישע הביתה, ואני אבוא אתם בדברים בעצמי בהתאם לנוסח הדברים ששמעו מפיו.

והוא הושיט לי את ידו, ואגב ברכת הפרידה חזר על דברי מכתבי: "מצאתי את עצמי מחויב בדבר להזכיר את חובתם ליתומי אחותם ולבקש רחמים עליהן; ולכן השלשתי על שם כל אחת מהן עשרת אלפים רוי"כ, אשר הכנסתים לבנק".

יצאתי מחדר התובע הכללי וראיתי שוב את האחים יושבים על הספסל מאחורי הדלת. הם הסתכלו בי מאד, כאילו רצו לדעת, הקיבלתי כבר את העונש, ומה יהיה לכספם? כמובן, הם לא העיזו לשאול את פי דבר, עברתי על פניהם והלכתי לביתי.

עברו שעות שלמות. האחים לא באו. נטו צללי ערב והאחים לא באו. הגיע זמן לילה – מצלצלים. האחים באו. נכנסו אל חדרי נבוכים מאד.

– נו, מה יהיה לעניינינו? – שאלו.

– יהיה משפט פלילי, יושיבוני על ספסל הנאשמים, ובוודאי דבר זה לא יהיה לרצון לעדה ויקיימו בי מצוות פדיון שבויים, ומקופה של צדקה זו תקבלו עשרים אלף, וגם ליתומות יהיו עשרים אלף, וטוב יהיה גם לכם גם להן.

הצעיר שבאחים: כל פעם אני טועם טעם מיתה, כשאתה מסביר לנו את האושר הגדול שלנו.

אני: הרגע נא אדוני, מה מיתה יש כאן? מיתה היתה רק בנוגע לאביכם, אשר מת פעמים: מיתה גופנית בידי מלאך המוות, ומיתה רוחנית בידי בניו, שאינם רוצים לקיים את צוואתו, **זוהי** מיתה, מיתה כפולה, ואלו אתם, ב"ה חיים וקיימים ותחיו לאורך ימים, אי"ה.

הבכור: אדוני הרב, על היתומות ביקשת רחמים, וגם לנו יש בנים קטנים, אולי תרחם גם עליהם ותשים קץ לכל הענין הזה, אשר לשמו עזבנו את ביתנו וכיתתנו את רגלינו למוסקבה אגב סכנה, כי אין לנו אלא זכויות של סוחרים ממדריגה ראשונה שבערי התחום, וזכות ישיבתנו מחוץ לתחום מצומצמת בזמן, ואין לנו היכולת לקלקל בשביל עניינינו זה את זכויותינו לכל השנה, כי אנו צריכים עוד לנסוע לשוק הווסקרסנסקי [Voskresenskiy] בחארקוב.

אני: תוכלו לנסוע בשלום, רק את הסכום אשר אתם דורשים לא תקבלו ממני, כי אם רק לאחר שתושיבוני על ספסל הנאשמים. והלא הענין הוא כבר בידי הקטיגור ותוכלו להיות בטוחים, כי הרי אין לפניו משוא פנים.

שניהם ביחד: הקטיגור, ימח שמו וזכרו!

אני: וכי מה עשה לכם הקטיגור?

הם: ראשית השהה אותנו כמעט כיום שלם במסדרון, ולאחר שיצא מחדרו, לא הזמין אותנו והיה נכנס ובא לחדרו לרגלי עסקים שונים, ואלינו לא היה פונה כלל, רק לפנות ערב כשצריך היה ללכת הביתה עבר על פנינו ואמר כאילו בדרך אגב:

"אתם מחכים לתשובה?! הלא כל הכסף הושלש בבנק על שם הרב, וכדי להוציא את הכסף מידו צריכים אתם להגיש בקשה לבית המשפט לענייני ממונות לאשר אתכם בתורת יורשים, ובוודאי יגישו גם היתומות בקשה לאשר אותן כיורשות, ואז יקום דבר כפי שיחליט בית המשפט על דבר הסכומים וסילוק החובות ודמי קבורת אביכם לקהילה, ואולי גם שכר טרחתו של הרב, ואת השאר העולה בחלקכם תקבלו בשלימות".

ועל תלונתנו, כי זהו אולי ענין לחדשים או גם לשנה, ואנחנו הרי אין אנו גרים פה, ענה לנו הקטיגור בנחת:

"כלום אין עורכי-דין במוסקבה? תוכלו למצוא עורך-דין למסור לו את כל הענין".

ועל שאלתנו, אם לא כחש הרב כי הכסף הוא שלנו? ענה לנו הקטיגור:

"כפי הנראה, אינכם יודעים כלל את הרב, הוא איש נבון וכפי הנראה איש ישר, ועצתי פנו לכם אליו והוא ודאי ישיא לכם עצה הגונה, כיצד להתנהג".

אבל – אמרנו – הוא נוטה ליתומות.

– קשה להאמין – ענה הקטיגור בנחת. כלום הוא יודע אותן, כלום ראה אותן? ועם כל זה, אם אתם מוצאים, שהרב עיוות כאן את מידת הדין ועבר על איזה חוק, הביאו לפני את הדבר בכתב, ואני אברר את הדבר, ואם ימצא שהוא עשה שלא כדין, אזי יענש. איך שיהיה כספכם יושב לידכם ואין לכם לפחד לדבר.

ובכן, רואים אנחנו, הוסיפו האחים, מכל השיחה הזאת, כי אדם תקיף אתה, ואין אדם יכול לדון עם מי שתקיף ממנו. ובכן, סיים האח הצעיר, עשוק, חמוס, קח כמה שלבך רוצה ויהי סוף לדבר! ירא אנכי, שמא, אם נדחה את הדבר לזמן ארוך, לא נקבל אפילו פרוטה. ודאי עוד תבוא בדברים עם הרב ר' שמואל מוהליבר ותחליטו שלא ליתן לנו אף פרוטה, ומה נעשה אנחנו ובני משפחתנו?!

אני: עצבי חלשים מאוד, ומעכשיו תדד שנתי מעיני מפני רוב הרחמנות עליכם ועל בני-ביתכם, הגוועים ברעב, חלילה.

הצעיר שבאחים: מבקשים אנו להפסיק את הליצנות ולומר לנו, מה עלינו לעשות.

אני: לקבל את כספכם ואת חפציכם, אם אינכם רוצים להקדישם לאיזה בית כנסת, כמובן חוץ מאותם עשרים אלף הרו"כ, אשר על פי צוואת אביכם הם שייכים לבנות אחותכם.

הצעיר שבאחים: חד וחלק.

אני: ובכן, למה שאלתוני שוב?

הבכור: בנוהג שבעולם, אם יש סכסוך בין אנשים באים לידי פשרה. ואתה מן השעה הראשונה עד הרגע הזה, אתה עומד על דעתך: עשרים אלפים, עשרים אלפים.

אני: (בקצף עשוי) איזה סכסוך יש ביני וביניכם? ואם אתם מאשימים אותי בליצנות, הרי אני מאשים אתכם בזלזול הורים, ורק מידת הסבלנות שיש בי מטבעי, מונעת אותי מהגיד לכם, כי לא הרבנים, כי אם אתם הנכם החמסנים הנוראים, גוזלים אתם את זמני, את בריאותי על עבודתי התמה בענין אביכם ועל אשר קיימתי את צוואתו בנוגע ליתומות.

האחים: אבל הרי אתה בעצמך ביקשת רחמים עליהן, שמע מינה, שהדבר תלוי בנו; וכיצד עשית בעצמך דין?!

אני: ובכן, מה אתם מבקשים, לתקן את לשוני? טוב איפוא, איני יודע לכתוב כדבעי, תקנו את לשון מכתבי!

הם: אתה יודע לכתוב יותר מדי...

אני: ומה אתם רוצים ממני?

הם: לגמור את הענין.

אני: הלא הוא נגמר כבר. הרי אמרתי לכם מראש, כי הדבר נגמר כבר, כי הכסף הושלש בבנק על שם היתומות, ואילו גם היה בכיסי הסך שאתם דורשים, לא הייתי מסכים כלל להשיבו לידכם, כי לפי דעתי ולפי דעת רב גדול ממני לימים, השופט את ישראל זה יותר מארבעים שנה, הכסף הזה אינו מגיע לכם כלל, ועל אחת כמה וכמה, כשאין לי בפועל ממש סך כזה כדי להשיב לכם, וכבר הצעתי לפניכם להגיש עלי תביעה לבית דין בעניני ממונות, ולא רציתם ובחרתם בתובע הכללי. ומדוע באתם עוד הפעם אלי? יעשה בי הקטיגור שפטים.

האחים (איש לרעהו): חמץ נוקשה הוא זה, לא נראה עוד פרוטה מעשרים אלף הרובלים, מוכרחים להסכים כדי לקבל את השאר, מחר הוא יכול לקבל מכתב עוד מרב אחד, שאבא הבטיח עוד משהו למישהו, והוא יכניס שוב כסף לבנק וישיא לנו שוב עצה טובה, שנפנה לבית-הדין המחוזי.

אני: ומה אתם סוברים, כדאי לגמור את הדבר מיד, קודם שתבאנה תביעות חדשות מצד אחרים. מה אעשה וכך למדתי: מצוה לקיים דברי המת.

הבכור: נגמר.

אני: טוב מאד. ובכן, כתבו לי הודעה.

הם: יכתוב נא מר, הרי הוא יודע לכתוב, ואם נראה, כי אין בזה איזה מוקש חדש בשבילנו, נחתום כמובן.

לקחתי גליון וכתבתי כדברים האלה:

"להרב מזא"ה מאת האחים פלוני ואלמוני. מודעה:

הננו מודיעים למר: ראשית, כי חוץ מאתנו אין בנים לאבינו ואין לו יורשים ואנחנו מקבלים עלינו אחריות נימוסית על הודעתנו זאת. שנית, מעזבון אבינו שהושלש תחת ידו על ידי הרשות מבקשים אנחנו: ראשית, למסור למר אפרת אלפיים ר"כ בעד המקום בבית הקברות ובעד הוצאות הקבורה. שנית, להכניס לאיזה בנק בטוח סך עשרים אלף ר"כ על שמות בנות אחותנו המנוחה, עשרת אלפים ר"כ על שם כל אחת, על מנת שימסר הכסף לכל אחת מהן כשתנשא לאיש או כשיגיע זמן בגרותן. את שאר העזבון יש לו למסור לילדינו. את הטלית ותפלין ואת הסיפור והמשניות למסור לאיזה בית תפילה באחת מערי הפנים, הפונות בבקשות של תמיכה להנהגת בתי הכנסיות במוסקבה".

האחים: דבר נורא, הכסף הוכנס כבר לבנק, ואנו צריכים להודיע, כי מבקשים אנו להכניס את הכסף. יסביר לנו מר מה זה?

אני: אסביר. ראשית, כי בלי הודעה זו, אני צריך לחכות כל ימי, כי תמשכוני לאיזה קטיגור, ושנית, למה לכם להיות חזירים, אחרי שבין כך ובין כך לא תקבלו עוד את הכסף, והרי יותר נאה לפניכם להיות דודים טובים ולרמות את הבריות, לשוב לביתכם ולהתפאר, כי מכיוון ששמעתם מפי, כי כך היה רצון אביכם, לא דיברתם דבר וביקשתם מאתי למהר ולקיים את רצוני. ומה שנוגע לבוחן לבבות, היודע, כי לא אתם, כי אם אני הכנסתי את הכסף על שמות היתומות, הרי אין אתם יראים אותו כל כך, כי אלמלא כן לא הייתם מזלזלים בכבוד אביכם כל כך. הלא פיתם ענה בכם, כי אתם אבות לבנים ולבנות, וכשתעשו שידוכים עמהם, יהיה לכם מקום להתגדר בו ולהראות את נדיבות

לבכם, ועד שאתם מתרעמים עלי על תוכן ההודעה, צריכים אתם לפי דעתי להחזיק לי טובה על הדבר הזה.

הבכור: ההסבר הוא מחודד, וצריך לחתום, אבל ישמרנו הקב"ה להבא מטרובות כאלו. ומה שנוגע לטלית ותפלין והסידור והמשניות, בשום אופן לא נחתום ואנו תובעים אותם לנו.

אני: טוב, שומע אני בקולכם ובפעם הזאת אני בא עמכם לידי פשרה. אבל, כדי לא לכתוב מחדש, אכתוב בתור המשך, כי את הסעיף הרביעי אתם משנים ורוצים אתם לקבל את החפצים בעצמכם. ובכן, גם אני עשיתי פשרה.

הם חתמו. אני נתתי להם המחאה לבנק של פוליאקוב למסור להם את כל הכספים לאחר נכוי של עשרים ושנים אלף רובל.

ובזה נגמר הענין.

למחרת או למחרתים (איני זוכר בדיוק) נזדמנתי שוב בבית הדין המחוזי להשביע עדים, ואחרי שגמרתי את עבודתי, סרתי אל חדר התובע הכללי. הוא פגשני בגיחוך ושאל:

— ומה?

— נגמר בשלום! — עניתי.

— באיזה אופן?

הוצאתי את ההודעה. הוא קרא, צחק בקול רם, ואמר:

— יישר כחך!

ובזה נגמר הענין.

נישואין פיקטיביים

יום אחד, שבועים לאחר שנתמנתי להיות רב, נכנסה אצלי יהודיה באה בימים, למעלה מבית ששים, ובקשה בפיה אלי, שאעשה עמה חסד גדול: שארשום בספר הפקודים של הנישואין, כי היא, זקנה זו, נישאה ליהודי זקן, שהוא למעלה מ"גבורות".

בימי עלומיה ביקש הלה לשאתה לאשה – סיפרה לי הזקנה – אך משמים עיכבו ולא עלתה בידו והיא נישאה לאחר. לימים מתה עליו אשתו, אחר כך נשא עוד שתי נשים, וגם הן מתו עליו. וגם בעלה מת. הוא היה חייל ניקולאייבי, אך הוא לא היה רשום במוסקבה, וכאלמנה רשאית היא לדור בכל מקום, חוץ ממוסקבה. והנה הזקן הזה שביקש לשאתה לפניו לאשה, הוא חייל ניקולאייבי ורשום כתושב מוסקבה, ומסכים לרושמה כאשתו, כדי שתוכל להוציא בשלוח את אחרית ימיה במוסקבה, שאגב נקל לה להתפרנס בה.

כך ספרה לי האשה, ובדברה בכתה הרבה וביקשה תחנונים שלא אשוב פניה ריקם. עניתי לה, כי הנני מסכים לכך, אבל על תנאי: ראשית, עליה להביא אלי את כל תעודותיו של הזקן וגם את תעודותיה, ושנית, שתיערך חתונה ממש בלא השתמטות, כלומר, עלי באמת לסדר חופה וקידושין. אז אמרה לי, כי את התעודות תביא, אבל שאלה: – איך יסדר מר חופה וקידושין לשני זקנים, שאי אפשר לשער כלל ביניהם איזה זוג? – וכבת "צאינה וראינה", כפי הנראה, שאלה אותי שאלה למדנית: – היתכן, כי מר יזכיר שם שמם לבטלה? האם לא מוטב שירשום פשוט את הדבר כאילו נעשה?

אמרתי לה, כי בשום אופן לא אוכל להסכים לכך, ראשית, כי אין בזה שום הזכרת השם לבטלה, מפני שהתורה התירה נשואי זקנים וחלשים, ולכל אדם ירא שמים אסור לדור בכפיפה אחת עם אשה, ואפילו ללוות לבית הקבורה לא נאה לאשה שחיתה בלי חופה וקידושין, ומפני אימת המלכות ומאימת מלשיני ישראל צריך הדבר להיות בלי שום ערמומיות. ואמרתי לה, כי דוד המלך בשעה שנשא את אבישג השונמית, גם כן היה על פי חופה וקידושין. הראיה האחרונה שהוצאתי מפי, כדי לשבר את האוזן, הביאה פתאם את האשה לידי החלטה ואמרה: – כן, קראתי את המעשה הזה, – ופה גלתה מה שבלבה ואמרה: – מעכשיו יראה אני, פן יפקוד עלי הקב"ה את עוון הזכרת השם לבטלה בשבילי.

הסברתי לה, כי זה מעין קרבן מצדי, כי בוודאי נפשי סולדת מלסדר חופה וקידושין כאלה, אבל מה לעשות, הרי אי אפשר באופן אחר. כי אם נעשה באופן אחר, יהיו כל ימיה האחרונים פחדים, וגם כל ימי פחדים.

ובכן, הוחלט הדבר. היא הביאה את כל הכתבים והתעודות, ואני סידרתי להם חו"ק [חופה וקידושין] ממש במנין מיזיבוי בעצם היום בשעה שאין אנשים מן השוק מצויים שם. רשמתי את הנישואין בספר, רשמתי גם כן על הפאספורט שלה, כי היא נשואה שנית לאותו הזקן, ועל התעודה של הזקן רשמתי, כי הוא נשא לו אשה רביעית. על יסוד זה קבלה פאספורט בלי שום פתחון פה, פאספורט נצחי, הנותן לה רשות לדור בכל רוסיה בלי הגבלת עיר מוסקבה והתחילו חיים חדשים של זקן מופלג והולך למות, אשר זכה לפני מותו לקרוא בשם "אשת" את מי שהיתה לפניו עלמה יפה בעיניו, והזקנה למעלה מששים התחילה לעסוק בפרקמטיא בשוק הסוכארי [Suharev] להמציא מחיה לנפשה, וכאשת חיל לעת זקנה קיבלה מהצורך הידוע וְוֹלָאסְבֶּקְסְקִי (הפוליצמייסטר הראשי, שנתמנה לשם רדיפת היהודים), אשר אכל את ישראל בכל פה, רשיון מיוחד על שמה

להחזיק שולחן של יום א' בככר הסוכארבית. היא התפרנסה לפי השגתה בכבוד גדול מיגיע כפיה ושמשה את הזקן בהמציאה לו מאכל ומשתה ובכלכלת זקנתו ומחלתו.

עברו ירחים אחדים ואני שכחתי את כל המאורע, נעשיתי כבר רגיל בסידור חו"ק, השקעתי את ראשי בענין זה, נעשיתי בקי בטיב קידושין, סידרתי חופה וקידושין לצעירים וצעירות ברוב עם, בפאר והדר עם סעודות של מצוה, והזקן והזקנה נשכחו מלבי לגמרי. לפתע פתאום, (זכורני, כי היה זה במוצ"ש) באו אלי שלשה אנשים, אשר חזות פניהם העידה עליהם, כי קרובים הם איש לרעהו ואמרו לי את שם משפחתם.

אמרתי להם :

– מה בקשתכם, אדוני?

ואמרו לי בזה הלשון :

– חושבים אנחנו, כי שם משפחתנו (שם משפחה אחד היה לכולם) צריך לברר לך את סיבת בואנו אליך. אנשים אחים אנחנו, בני אותו הזקן א., אשר סידרת לו חופה וקידושין בלי הסכמתנו. והשידוך הזה הוא נחות דרגא בעינינו, כי אפילו בשעה שהיתה אשה זו צעירה, לא חפצו אבותינו נוחי נפש, בזווג זה, ואתה באת ועשית נשואי רמאות ובכך, עליך להשתדל שיגרש הזקן את הזקנה תיכף ומיד, ואם לאו – לא נחריש בוודאי ונגיש קובלנא על מר אל הקטיגור, ומרה תהיה אחריתו. על כן ישלח נא מר לקרוא את הזקן ויתחנן לפניו להציל את נפש אדוני, ואם לאו נהיה נקיים, ואדוני יהיה אומלל כל ימי חייו.

בשעה שיצאו הדברים האלה מפי האחים א., התעוררה בי עוד הפעם אותה ההתמרמרות אשר היה בי בשעה שכתבתי את הפרק: "על חטא שחטאנו לפניך במלשינות" במאמרי "אלו הן האשמות" וצעקתי מנהמת לבי :

הנה המלשינות באה!

ובכל זאת, התאפקתי ופתחתי בשלום ואמרתי להם :

– דעו לכם, רבותי, כי על פי החוק, בין העברי, ובין הממלכתי, אין שום אב מחויב לבקש מבניו רשיון לישא לו אשה, ובכך, טענתכם זו היא טענה בטלה ומבוטלה. ושנית, כי אני שמח מאד על הזווג הזה, אשר היה מלתא דשוויא לתרווייהו [תשובה שתספק את שנינו]. הזקנה קיבלה זכויות, והזקן רכש לו משרתת המסורה לו והמכלכלת את זקנתו, ובשום אופן לא אשלח לקרוא את הזקן לגרש את אשתו, כי אין מדרכי הנמוס והדרך-ארץ לשום אדם מישראל, ומה גם לרב, לדבר על לב איש לגרש את אשתו. ומה שאתם מאיימים עלי בדבר הפרוקורור [קטגור prokurator], הנה דלתותיו פתוחות לפניכם, כמו שדלתותי פתוחות לפניכם לעזוב את ביתי תיכף ומיד.

האנשים עזבו את הבית. עברו שני שבועות. קיבלתי הזמנה מהפּרִיֶסְטָאב של הרובע לבוא אליו, כי וולאסובסקי הטיל עליו לעשות חקירה ודרישה אצלי על אודות "נשואי-הרמאות" של א. הלכתי ושמתי בחיק את ספר הנשואין הרשום בגושפנקא דמלכא. הפריסטאב קיבלני בסבר פנים יפות, הושיבני על הכסא והוציא מאמתחתו כתב ונתנהו לי למקרא לאמור: "קרא נא". קראתי. והנה חתום איזה שם בדוי, רוסי, שם היה כתוב ממש כמעט אם לא מילה במילה, לכל הפחות רעיון ברעיון כדברים האלה :

"הרב החדש שם לו למטרה בחיים לבטל את כל גזירות המלך אלכסנדר השלישי בנוגע ליהודים ובתורת יוֹרִיֶסְטֶן [משפטן] ובצרוף התחכמות פלפולית תלמודית כדרכם של יהודי התחום, השונאים את היהודים אשר זכו אבותיהם לעבוד את עבודת המלך ניקולאי הראשון ז"ל, הוא מוצא לו מדי יום ביומו דרכים שונות לבטל כעפרא דארעא את כל החוקים, המעיקים על יהודי התחום

לבוא להתישב במוסקבה, והוא משיא להם עצות, איך לעבור על דעת המלך, בכדי שיוכלו בני התחום בהמון להתישב פה ולדחוק את רגלי האזרחים כמוני. ואם אין באפשרותנו להראות על כל מפעליו, יש בידינו עכשיו להביא ראיה גמורה מוחלטת. הנה, למשל, זה לא כבר היתה ראשית מלאכתו לעשות נשואין עם זקנה שגורשה ממוסקבה מאין לה זכויות, עם זקן אחד, א. שמו, אשר יש לו שלשה בנים (וכלם נקבו בשמותיהם ושם משפחתם) והבנים בשום אופן לא חפצו בנשואין אלה, מפני שנתחנכו במוסקבה, והמלך ופקודותיו קדושים בעיניהם. ושנית, כי הזקן הוא למעלה משמונים, ואסור לבוא בברית הנשואין לפי חוקי המלך, אחר שמונים שנה. ושלישית, הואיל ואמנו היתה כבר אשתו השלישית של אבינו, ובכן נשואין אלה הם נשואין רבעיים, וכל מי שנתחנך לא בערי התחום, אשר שם מזלזלים בחוקי המלך, יודע, כי אסור לישא, על פי החוק, אשה רביעית. כאשר באו שלשת האחים אל הרב בעצמו וביקשוהו לבטל את הקידושין ולתקן את אשר עוות, אמר להם הרב, כי זווג זה מצא חן בעיניו וכי הוא איננו מתירא מפני שום פרוקורור. כפי שאנו יודעים את מעלת רוחך וחוש היושר שלך ביחס להיהודים, הננו מבקשים, שתהיה מגן לנו".

ככלותי את הקריאה מסרתי את הכתב אל הפריסטאב מקופל כמו שהיה תחילה.

– מה תאמר על הכתב הזה? – שאלני הפריסטאב.

– זוהי מלשינות, – אמרתי לו.

– מלשינות? – שאל הוא – אבל כפי הנראה, כל המעשים אמיתיים, כי המחבר בלי ספק איננו איש רוסי, כפי החתום פה, שכן בקשנו איש כזה ולא מצאנו, ואין כל ספק בידינו, כי האחים א. בעצמם כתבו את הדברים, והרי המה ישראלים גמורים ולא יזבו.

קמתי מעל הכסא ואמרתי כדברים האלה:

– אדוני הפריסטאב, יש ישראלים יותר חשובים וממין יותר מעולה מהאחים א., שאני מסכים לדעתך, כי הם מחברי כתב המלשינות, מפני שאיש לא היה בחדרי בשעה שדיברנו, ובוודאי איש רוסי כתב זאת לפי בקשתם, ואין לי פנאי להתעסק בוויכוחים עם אותם האנשים אשר גרשתים מביתי (אם כי דבר זה הכחידו תחת לשונם), אבל אני שואל אותך, אדוני, באיזה אופן ולשם איזו מטרה נקראתי לבוא הנה, בתורת מי הנני נחקר פה, בתורת נאשם או בתורת עד? בתורת רב או בתורת אקספרט?

השאלה הזאת הביאה את הפריסטאב במבוכה גדולה, ואמר לי:

– קרא נא בעצמך את הפקודה של האֶבְרָפּוֹלִיצְמִיִּסְטֶר.

קראתי את הפקודה ושם היה כתוב בזה הלשון:

"לברר אצל הרב המוסקבאי את פרטי ענין החתונה".

השיבותי להפריסטאב, כי אין פה תשובה על שאלתי בתורת מי אני נחקר, ועד שלא אדע

את הדבר – לא אשיב מאומה.

– כיצד? – שאל הפריסטאב – האוברפוליצמייסטר שואל, ואתה אומר שלא תשיב!

– אדוני הפריסטאב! הלא אחי הישראלים, האחים א., כבר העידו לפני האוברפוליצמייסטר בכתב המלשינות שלהם, כי דרכי להשיב לכל שואל, על אחת כמה וכמה לשר ותקיף כהאוברפוליצמייסטר, אבל בפעם הזאת אנוס אני, על פי חוקי הממשלה, לדעת מראש, בתורת מי אני נחקר, ואיני רוצה לתת חומר חדש בידי אנשים ממין האחים א., כי אני עובר על חוקי המלך.

– חידות תדבר ואינני מבין, – אמר הפריסטאב.

– אין שום חידות בדברי, אדוני הפריסטאב, נושא משרה אנכי, מאושר על פי הסכם הגנרל-גובירנאטור בכבודו ובעצמו, אחרי שהסכים המיינסטר לענייני הפנים, ואם מאשימים איזה נושא משרה, צריכה החקירה להתנהל על ידי הממונה עליו, כלומר, בנידון דידן, על ידי הלשכה הפלכית, ורק אחרי החלטתה היא, אחרי התברר בחקירה ודרישה, כי יש בזה איזה עוון וחטא, מוסרים את הנאשם לחוקרי דין, והוא חוקר אותו בתורת נאשם. למשל, (אני מבקש סליחה ממך, אדוני הפריסטאב) לו האשים אותך איזה איש עברי בנשיאות-פנים לאיזה יהודי נגד חוקי המלך משום איזו פניה, אז צריך היה לחקור אותך אדונך האוברפוליצמייסטר, ואם הוא היה מוצא בך אשם, היו מוסרים אותך לחוקר דין. ובכן, אני שואל, אם אני נחקר עכשיו בתורת נאשם, הרי מבקש אני לשלוח את כל הענין אל הגובירנאטור.

– רואה אנכי, כי אתה איש דעת, – אמר הפריסטאב, – ויודע דת ודין, אבל הרשה נא לי לחקור אותך ולהסיר מעלי את כל הענין ולמסרו שוב להאוברפוליצמייסטר.

– אבל בכל זאת, אדוני הפריסטאב, בתורת מי אני נחקר?

– נו – אמר הוא – בתורת מי שתרצה, בתורת עד, בתורת אקספרט. נאמר, בתורת אקספרט.

– אדוני הפריסטאב, אקספרט העסוק בביטול חוקי המדינה לא שמעתי מעולם.

– אדוני הרב, נעזוב נא את הליצנות הזאת.

– אין פה ליצנות, מצדי לפחות, כי נפשי מרה עלי מאד, כי נמצאו לי אחים כאלה, אבל העמדה על הדין יש פה.

– אבל, אדוני הרב, אם נעמיד על הדין, אז תהיה אי-נעימות גדולה גם לי גם לך. נתיחס אל הענין הזה באופן מעשי.

– טוב, – אמרתי – אני מוכן להשיב על כל שאלותיך, ואתה תרשום.

הוא: האם היו פה נשואי-רמאות?

אני: לא אוכל להשיב על שאלה זו.

הוא: מפני מה?

אני: מפני שאינני יודע, איך מבאר לעצמו אדוני את מושג נשואי-רמאות.

הוא: איך מבינים היוריסטים את המושג "נשואי-רמאות"?

אני: היוריסטים מבינים את המושג "נשואי-רמאות" באופן כזה: נשואין אשר הבעל ואשתו אינם משתמשים בזכויותיהם ואינם ממלאים את חובותיהם הנובעות מעצם הנשואין.

הוא: טוב מאד. דברים הם לימוד אצלי, ואי אפשר להבין באופן אחר, רק אתה הבעת באופן ברור מה שאנכי הבינותי, אלא שלא יכולתי לבטא ולהסביר בדברים.

אני: אם כן הדבר, אין לי שום אפשרות להשיב על שאלה זו, כמו שאין לי אפשרות להשיב על שאלה זו בנוגע לכל הנשואין הנעשים על ידי יום יום. אין לי רשות לא מטעם דתי ולא מטעם דתי המלך להכנס לפני ולפנים ולראות את היחס הפנימי שבין כל זוג חדש.

הוא: רבונו של עולם! הלא יש לבני אדם שכל, איזה חשבון יש לזקן למעלה משמונים לישא לו אשה למעלה מששים?! ובכן, יש פה חשבון בוודאי, ואיזה חשבון יש? אם נאמר חשבון כספים, ונשואין לשם ממון הלא גם הוא כמוה, ואולי גם עני יותר ממנה, ובכן – אמר הפריסטאב כמנצח – ברור הדבר, כי חשבון זכות הישיבה במוסקבה יש פה ולשם זה נעשו הנשואין. ובוודאי דבר זה גלוי וידוע לפניך, ועם כל זאת סידרת את החופה וקידושיך. ובכן, הלא אשמתך בולטת.

אני: אדוני הפריסטאב, אם תזכיר את המילה אשמה לא אשיב לך דבר, כי כל זמן שלא יסירוני ממשמרת, אסור לי על פי החוק להשיב לפריסטאב בתורת נאשם, ואתה בעצמך הרי אמרת, כי אני אקספרט.

הוא: סליחה אדוני.

אני: ובכן, אתה מבטל את דבריך ולא תרשםם בהפרוטוקול.

הוא: כן.

אני: אדוני הפריסטאב, הראני נא את החוק האוסר על נתיני רוסיה לבוא בברית הנשואין על פי חשבון. למשל, אם ישא איש צעיר לימים, בריא ומצטיין ביופי ובהשכלה, אשה מכוערה מאין כמוה כדי לנצל את ממונה ומעודו לא יקרב אליה בתור איש רק בכדי שיקרא שמו עליה. האם אוכל לומר, לא אסדר חו"ק מדעתי, כי חשבון בזוי יש פה?

הוא: אינך רשאי להכנס בדברים כאלה.

אני: ובמה גרוע חשבון זה מחשבון אחר? אשה אחת חפצה ליהנות מזכויות אדם ולהשתכר מפרי עמלה, לקבל לעצמה רשיון על פי החוק להחזיק שולחן מיוחד בשוק הסוכאריבי, ובשביל כך באה בברית הנשואין עם זקן וחולה – האם יש לי רשות להכנס בחשבון הזה?

הוא: בתורת איש נושא משרה צריך היית להרגיש, כי יש בזה ערמומיות המבטלת את החוקים בנוגע ליהודים.

אני: שום בר-דעת לא יסכים לחשוד רב בישראל, איש עברי מלידה ומבטן, כי החוקים המגבילים את זכויות אחיו כל כך רצויים בעיניו ונעימים לו, עד שיגן עליהם; וגם הממשלה בכבודה ובעצמה בוודאי הפקידה פקידים אחרים בשביל להגן על החוקים האלה. ואם נשואין כאלה פסולים בעיני הממשלה יר"ה, – הרי יש כח בידה להפקיע את זכויות האשה גם אחרי הנשואין.

הוא: כיון שנעשו הנשואין אין כח בידי הממשלה להפקיע את זכות האשה.

אני: ובכן? הלא אין כח בידי לבלי עשות את הנשואין, כשבאים אלי אנשים להנשא. הראני את הכח שניתן להרב להכנס בדברים עם הבאים להתחתן זה בזו או לחקור את חשבונם הפנימי על פי שקול דעתו ולדחות את נשואיהם? איפה הוא החוק, הראני נא אותו? לו ניתן לרבנים כח כזה, היו מבטלים כמה וכמה נשואין, או לפחות היו משתמטים מהשתתף בהם, מפני טעמים יותר נמוסיים ויותר מוסריים מאלה. איפה הוא החוק האוסר על הרב לדרוש טובת אחיו בני עמו ודתו, הרי זאת היא חובתו, ועל זה נשבעתי בשעה שקיבלתי עלי את השם "רב". ואיך אחלל את שבועתי, ואני, מכיוון שאתה, אדוני הפריסטאב, מחטט בדברים כאלה, מוכרח אני לבקש ממך סליחה אם אצערך בדיעה יותר חשובה בעיניך, כי ביום אתמול סידרתי חו"ק לעלמה אחת בת י"ח שנה, אשר חפצה להכנס אל האוניברסיטה ולא היתה לה זכות הישיבה פה והיא נישאה לאחד שגמר את חוק לימודיו באוניברסיטה ונכנסה בשלום בעצמה לאוניברסיטה, ועל ידי נשואין אלה קיבלה את כל הזכויות אשר שללו החוקים מן היהודים, ואשה זו היא כל כך צעירה לימים, עד כי על פי דרך הטבע תאריך ימים ותשתמש בזכויותיה זמן רב, אולי גם אחרי מותי, או אולי אחרי אריכות ימי שנינו, לא כזקנה זו שאנו מדברים עליה, אשר לא יארכו ימי השתמשותה בזכויותיה. ובכן, הלא יש פה עבירה על החוק יותר גדולה ונוראה מענין המדובר בינינו עכשיו.

הוא: (קם) האם באמת קרה מקרה כזה?

אני: בוודאי! הוא רשום בספר. ואולי גם פה היה חשבון כזה.

הוא: בוודאי היה חשבון כזה. אבל אמור נא, היא אשה יפה, לפחות?

אני: עד כמה שאני זוכר, יפיה היא בינוני, אבל בריאה מאד, ובוודאי תאריך ימים.

הוא: אתה מתלוצץ, אדוני.

אני: חלילה, אני משיב על שאלתך ומברר את הענין ומראה כי אפילו אתה בעצמך והגבוהים ממך אינם יכולים להלחם עם נשואין לשם חשבון, על אחת כמה וכמה אני. ובכן, תשובתי האחרונה, כי על השאלה הראשונה אי אפשר לי להשיב שום דבר, בין על פי החוק, בין על פי ההגיון, בין על פי הנימוס.

הוא: ובכן, נעבור אל שאר השאלות.

אני: הנני נכון לענות.

הוא: האם היו באמת נשואין או רק רשמת בספר כאלו נעשו נשואין?

אני: בעצמי סידרתי חופה וקידושין לפני מנין אנשים אשר כולם חיים עדנה והעדים החתומים על הכתובה נרשמו אצלי בשמותיהם.

הוא: ובכן, נעשו נשואי הרמאות האלה על פי תוקף חוקי הדת והמדינה?

אני: כן, כמו כל הנשואין שבעולם, אשר רק הקב"ה יודע את פיקטיביותם. האם אין מר יודע, כי כמה וכמה נשואין פיקטיביים נהפכו אחר כך לנשואין ממשיים, ויש אשר גם איש שאין בו שום רגש ונושא אשה לשם ממון מתאהב אחר כך באשתו "החשבונית", עד שקשה לו להפרד ממנה גם בשעה שהיא אחר כך מואסת בו.

הוא: כבר בטלת את הענין בראיות חזקות, נחדל נא מן השיחה הזאת.

אני: לא הייתי נוגע כלל בשאלה, אילמלא היה מר משתמש בלי הרף במלה "פיקטיביות", והרי אין כל שלטון שבעולם שיוכל לבקר דבר הסמוי מן העין.

הוא: הלא צוו עלי לחקור זאת.

אני: כבודו מלא את הצווי הזה לכל תוקפו, אבל לברר דבר כזה לא יעלה בידי שום איש בעולם.

הוא: ובכן, נברר את השאלות שיש לבררן.

אני: טוב מאד.

הוא: הבאמת גדול הזקן מבן שמונים?

אני: לברר זאת בדיוק אי אפשר. הוא נלקח לצבא כקאנטוניסט בהיותו קטן. תעודת-לידה נכונה לא היתה לו מעודו, רק בִּשְׁטָאב [מטה wta6] אחד מהרבה השטאבים שעבר על ידיהם מגדוד לגדוד מימי קטנותו עד ימי זקנתו, נרשם, כי בשנה פלונית, למשל, היה בן כך וכך שנים ועל פי חשבון זה הוא עכשיו זקן למעלה מ-80.

הוא: ובכן, אתה מפקפק ברשמות השטאב?

אני: לא חשבתי על אודות הדבר הזה כלל. רק מכיוון שאתה שואל, אני אומר, כי בוודאי אין לסמוך על רשימות כאלו, שנכתבו מפי ילד, ומי יודע באיזה אופן נכתב אז.

הוא: ובכן, על יסוד זה חושב אתה, כי לא עברת על החוק המפורש האוסר נשואין על מי שגדול מבן שמונים?

אני: חשבתי, כי לאדם בעל-תעודות כזה אין באים בחשבון במספר שנותיו בשעה שהוא בא לישא אשה. ואם שגיתי בזה, מוכן אני לשאת את עוון שגגתי.

הוא: ובכן, בנוגע לאיסור לבוא בברית הנשואין בפעם הרביעית, מה תענה על זה?

אני: בזה עווני בולט. ומה לעשות?

הוא: ובכן ארשום, כי על שני חטאים אלה הודית.

אני: הלא כבר הסכמנו בינינו, כי אינני פה נאשם.

הוא: ובכן ארשום כי על פי מומחיותך בתורת אקספרט חושב אתה, כי אפשר לחשוב דבר זה לעוון.

אני: סליחה, אדוני, כאקספרט מעיד אני, לפניך, כי אין בזה שום עוון אם גם תמצא תעודת לידה מאושרת ומקוימת עד היום, החודש והשנה של הולדתו ואם גם יודע כי הנשואין האלה בנוגע לזקן הם לא רק בפעם הרביעית, כי אם בפעם העשירית.

הוא: (בקצף) כיצד?

אני: דין מפורש הוא בספר החוקים של הקיסרות הרוסית, כרך עשירי, חלק א', סעיף צ"א, כי כל האיסורים בנוגע לבני שמונים ולנשואין בפעם הרביעית אינם חלים לא על המושלמים ולא על היהודים.

הוא: איום ונורא! מדוע שולחים אלי שאלות כאלה, הרי יש שם עורכי דינים המקבלים שכר הרבה. וגם אתה התנהגת עמי בליצנות, ומדוע לא אמרת לי תיכף ומיד, כי אין זה שייך כלל להענין?

אני: אדוני, אילו נחקרתי כנאשם, כי עתה אמרתי תיכף ומיד, אבל בתורת אקספרט מוכרח הייתי על פי ההגיון לברר, ראשית, את טיב התעודות אשר עליהן אנו דנים, כי בדרך כלל אין להן חשיבות, וכאשר שאלת עוד הפעם, אם מודה אני באשמת, מוכרח הייתי לגלות את עניןך על דבר זה.

הוא: השאלה היהודית עם כל סעיפים גוזלים ממני את כל היום ואת כל הלילה.

ומדי דברו פסק את השיחה, צלצל בטלפון ואחר כך שב אלי ואמר:

– שם אומרים כי אין חוק כזה.

– אולי יש לך ספר החוקים פה? – אמרתי אני אליו.

הוא: בוודאי יש.

הוא: ובכן, אני מבקש להביא את החלק שאמרתי.

לקול צלצול הפריסטאב בא המזכיר שלו (זה האיש האיום המטיל אימה על כל היהודים הדרים במוסקבה). הוא בא וספר החוקים בידו. הפריסטאב הסביר לו את השאלה העומדת על הפרק ושאלהו, האם יש באמת חוק כזה, כי האסור הזה אינו חל על היהודים.

המזכיר אשר מלאכתו עשתה אותו לפקח, השיב בזו הלשון:

– צריך לעיין, אבל הרב על פי מלאכתו עיין כבר בשאלה ויודע את זאת יותר ממני.

פתחתי את הספר והוריתי באצבעי, כי כתוב כך:

"בנוגע להאסור לבוא בברית הנשואין לאיש שלא מלאו לו י"ח שנה עם אשה שלא מלאו לה

ט"ז שנה חל גם על המושלמים והיהודים", שמע מינה, כי שאר האיסורים אינם חלים על המושלמים והיהודים.

הוא פנה אל המזכיר ושאל:

– הלא בפירוש לא נאמר, כי אם מבאר זאת על פי סגנון החוק.

– לפי דעתי, הצדק אתו, ואם יבוא הדבר למשפט לא יחיבוהו. ואם יבוא הדבר ללשכה

הפלכית בנוגע לחקירה אם למסור אותו לדין בוודאי ימצאו שאין כאן אשמה.

כשיצא המזכיר, קמט הפריסטאב את מצחו ואמר:

– עכשיו עלינו לרשום כל זאת בפרוטוקול.

– אבל מה חפצך? האם רוצה אתה באמת להכניס את כל החידודים האלה אל הפרוטוקול?
רוצה הייתי, כי יבואו כל הדברים וכל השיחה לפרטיה, אבל חס אנכי על אחי היהודים מצד זה,
ועליך מצד השני, פן יבולע להם ולך.

הוא שישע אותי ושאל:

– ולך?

אני: מה אני? מוכרח הייתי להשיב ולטפל בשאלת הפיקטיביות וכדומה, ולך אולי יחשבו
זאת לעוון מה שהבאתנו לידי שיחה כזו, ומה שלא הפסקתני וכדומה.

הוא: ובכן, אמור נא לי, איך לכתוב את הפרוטוקול?

אז יעצתי לכתוב באופן כזה:

– "בשנת פלונית ביום פלוני לחודש פלוני הוזמן הרב פלוני ללשכתי ושאלתיו על אודות
הדברים המובאים בכתב הפלסתר של האחים א.

הוא שישע אותי:

– בשום אופן לא אכתוב כתב פלסתר של האחים א'.

– ובכן, כתוב ככה: "בנוגע להשאלות שנתעוררו על דבר הנשואין של הזקן א., הסביר הרב
כי בנוגע למהות הנשואין אין לו רשות ואין שום חוק אשר יתן לו הרשות לברר לא קודם הנשואין,
ולא לאחריהם, ואיננו יודע חוק כזה בנוגע לאיזה שלטונות. ואם כי הסכים, כי בוודאי היו נשואין
אלה נשואין על פי חשבון, והחשבון הוא כפול לפי דעתו: ראשית אהבת נעורים, ושנית, וזה העיקר,
זכות הישיבה. הזקן חשב כי הוא עושה בזה חסד עם אהובת נעוריו, בתתו לה האפשרות להתפרנס
מיגיע כפיה, והיא חשבה לדבר מוסרי לכלכל את זקנתו ומחלתו. בנוגע לשאלות הנמוסיות בדבר
הנשואין בפעם הרביעית ולמעלה משמונים, הסביר הרב, כי על פי חוקי המדינה אין איסורים כאלה
חלים על היהודים כלל, ועל פי דיני ישראל גם כן אין שום איסור בזה. גם השיב הרב, כי אם ימצאו
איזה עוון מצדו בנוגע לנשואין אלה, צריכה הלשכה הפלכית לחקור את הדבר מהראש ולקרוא אותו
לדין".

הפריסטאב הסכים לכתוב בסגנון זה וכתב את הדברים.

באופן כזה נשלח הפרוטוקול אל האוברפוליצמייסטר, ומשם נשלח אל הגנרל-גובֶרְנָטוֹר

[המושל העליון генерал-губернатор] ומן הגנרל-גובֶרְנָטוֹר אל הגוברנטור [מושל], לחקור ולדרוש
את הדבר כפי ראות עיניו ומשם נשלח כל התיק עם כתובת הגוברנטור עליה בזו הלשון:

– "סִדָּאט וְ אֶרְכִּיב" (למסור להארכיון!). -

ובזה נשלם ענין המלשינות הראשונה.

מאורע אופייני

מפרשת הסכסוכים בין האבות והבנים, אבל ממין אחר לגמרי.

היה זה בחצי הלילה, קרוב לשתיים עשרה שעות, בשנת 1901 (?), בא אלי איש צעיר לימים (כבן שלשים ומעלה) בלווית עלמה אחת (כבת עשרים) והראו לי את תעודותיהם, שמהן היה ניכר, כי הוא אלמן או גרוש (איני זוכר בדיוק), והיא בתולה, וביקשו ממני במפגיע שאסדר להם תיכף ומיד חופה וקידושין. ועל שאלתי: "מה כל החרדה הזאת דוקא בחצות לילה?" – הסבירו לי, כי המה אוהבים זה את זה, אך אבי הכלה איננו מסכים לשידוך, ועל כן הוכרחה הכלה לעזוב את בית אביה, ואין לה אפשרות עכשיו לשוב אל בית אביה ללון שם, כי האב אמר לה, שלא תוסיף לראות את פניו. ולבוא ללון בבית החתן בלי חופה וקידושין יראה היא לזלזול כבודה, כי לו יש כבר דירה בפני עצמו עם משרתים, והמפקח על הבית יבקש את תעודתה וידע שאינה אשתו, ובכן, אין תרופה אלא לסדר קידושין מיד ולעשות כתובת על גבי תעודתה, שנשאו זה לזו.

אמרתי להם, כי לעשות חופה וקידושין בלילה אי אפשר בשום אופן, כי לא אמצא עשרה אנשים, ובית התפילה סגור ומסוגר, ולבקש לפתוח ולהרעיש את כל השמשים בשביל ענין כזה – הרי זה דבר משונה מאד, שיש בו גם בזיון וקצף. ושנית, אבי הכלה הוא אחד ממכרי ובשום אופן איני רוצה לקבל עלי את האחריות בלי שאדבר עמו מראש.

אמר לי החתן, כי כבר הקדים ושאל מפי עורך דין מומחה, והלה הסביר לו, כי אין בכח האב למחות בדבר הזה. ואם הנשואין אינם לפי רצונו הברירה בידו להעביר את בתו מנחלתו אחרי מותו. אמרתי לו, כי על פי החוק אמנם כן, אבל לפי חוקי המוסר ורגשי הידידות מוכרח אני לדבר תחילה עם האב. כי אלמלא היה מכרי הייתי יכול להתנהג על פי דין, אך מכיוון שמכרי הוא במשך הרבה שנים, מחויב אני להעמיד את הדבר לא על הדין, אלא על הרגש. ואל האשה אמרתי:

– הנני מסכים לדעתך, כי בשום אופן אינך צריכה ללון בבית החתן קודם הנשואין, וגם לבית אביך אי אפשר לך לשוב, אבל יש תרופה: הנה החדר שלי, שאנחנו מסובים בו עכשיו, יהיה שלך בלילה הזה, ואני אמסור לך את המפתחות של כל הדלתות, ותליני פה הלילה ומחר בבוקר השכם, בשעת תפילת הבוקר בשעה שבני אדם מצויים בבית התפילה יבוא החתן אלי ושלשתנו נלך אל בית התפילה ונזמין שם עשרה אנשים ונסדר שם חופה וקידושין, אחרי השיחה הטלפונית שלי עם אביך.

הצעתי זאת הוטבה בעיניהם, ביקשתי את אשתי והביאה להכלה שמושי דערסא ומסרתי להכלה המגורשת מבית אביה את מפתחות חדרי, והחתן שב לביתו.

בבוקר השכם בשעה השביעית צלצלתי אל אבי הכלה וביקשתי שיבוא אלי תיכף ומיד. הוא לא הרבה בשאלות ואמר, כי יבוא.

הוא בא. סיפרתי לו את כל הענין ואמרתי לו, כי בתו פה בחדר עבודתי, ואני מחויב להודיעו, כי בעוד חצי שעה יבוא החתן ושלשתנו נלך לסדר את הקידושין. השיב האב:

– הבת הזאת איננה בתי עוד, והנני מכיר תודה למר, שנתן לה לינת לילה קודם החופה שאין לאל ידי לעכב אותה, כי כן אמר לי עורך דין, (גם האבות, גם הבנים בשעת סכסוכיהם שואלים את פי עורך-דין ולא רבנים, ולכל אחד יש עורך-דין משלו), והנני אומר לכבודו תודה רבה על יחס ידידותו אלי, ומאליו מובן, כי לא אבוא לראות במפלת בתי בעמדה תחת החופה. וכפי שהנני איש

זקן, ומר איש צעיר, הריני מרשה לעצמי ליתן לו עצה טובה בענינים כאלה: כשבאים שקצי-זמנו להנשא, יבטל את עניניו וילך תיכף ומיד לסדר חו"ק, כי מוטב שיהיו אומללים כל ימי חייהם בהיתר ולא באיסור.

נפרדנו איש מעל רעהו. החתן בא. שלשתנו הלכנו, כמדובר, אל בית התפילה המיזיבוי. סידרתי חופה וקידושין. החתן והכלה נסעו במרכבה אל בית האיש, ובית חדש בישראל נבנה בהיתר. אחרית המשפחה הזאת לא נודעה לי.

ד.

זכות ישיבה

כלות אי-ליגאליות

בימי הנסיך סִיֶּרְגֵּי [אַלְכְּסַנְדְּרוֹבִיץ'] וְאֶלְסוֹבְסְקִי* נתעוררו מאליהן שאלות חמורות בנוגע לנישואי בני ישראל לבנות ישראל ביחס לזכות הישיבה, או טוב מזה לומר: ביחס לאי-זכות הישיבה של רוב בני ישראל ב"עיר הקודש מוסקבה" (כדרך שהיה נוהג לומר וולאסובסקי).

פעם אחת זכיתי לשמוע מפורש מפי וולאסובסקי זה, כי חייב אני להודות, שסוף סוף היהודים במוסקבה, בעיר קדשי-הקדשים של רוסיה, יש להם יותר זכויות משהיו לעכו"ם בעיר הקודש ירושלים. כדי ללון בירושלים צריך היה להמול, ופה גרים כמה יהודים, קטיגוריות שלמות שלא נשתמדו, וזוהי, לפי דעתו, "אנומליה גמורה, אבל מה לעשות", וחסדיהם של קיסרי רוסיה המה שגרמו, כי נעשו ליהודים הנחות רבות וגדולות.

וולאסובסקי ידע היטב אידיש, וכטוב לבו עליו, היה מתבל שיחותיו במימרות "יודישיסטיזם", ביחוד בחריפות שבהן. לפני בואו למוסקבה היה בריגא, עמד בראש הבולשת, והיה בקי גדול בשפת הגנבים, שיש בה הרבה, כמו שהיה אומר, מן ה"צימעס" של היהודים. ופעם אחת כשדעתו היתה בדוחה עליו, זכיתי לשמוע מפיו, כי החוק על דבר הגבלת היהודים לעשרה אחוזים בבתי הספר, הוא "חוק הומאני", אם נשווהו אל החוק העברי, כי אסור ללמד את הגוי תורה. והצדק היה, לפי דעתו, עם מחוקקי ישראל, כי כל גוי שהיה לומד תורה, סופו היה להתגייר ולבגוד בעמו. ופעם אחת, העזתי לשאול כתם ממש:

אם כן הדבר, צריכים היו מחוקקי ישראל לא לאסור, אלא להיפך לצוות את בני ישראל שילמדו את הגויים תורה, ומחוקקי הנכרים היו צריכים לאסור את לימודי התורה.

על זה השיבנו וולאסובסקי בזה הלשון ממש:

— איהר קריכט, פראסטיטע, אין הויכע דרכים (אתה עולה, סלח לי, בדרכים גבוהות).

מאז שמת לי לחוק בנוגע לוולאסובסקי להיות רק שומע.

אבל נשוב אל השאלה החמורה, אשר הזכרתי אותה בראש הפרק, והנני מציג את השאלות שנולדו מאליהן, כמו שאמרתי:

א) איך להתנהג, אם הכלה היא מיוחסת, כלומר בת חייל ניקולאיבי או בת סוחר מוסקבאי ממדרגה ראשונה, או בת יהודי מדופלם, אשר על כן יש לה זכות הישיבה כאן, והחתן הוא מערי התחום, וכשתנשא המיוחסת ה"פנימית" הזאת אל המיוחס ה"תחומי" הזה, הלא תאבד גם היא את זכותה? ובכן, כאן, הפוליצייה שואלת: מתי מתחלת הפקעת זכויותיה, קודם הנשואין או לאחר הנשואין? ולמאי נפקא מינא? הרי כל הענין אינו אלא ענין של שעות? — אך נפקא מינא גדולה יש כאן! אם נאמר, כי בשעת הנשואין כבר הפסידה את זכותה, היתכן שיסדר לה הרב חופה וקידושין במוסקבה? ובכן, צריך לגזור על המיוחסות שלנו כי תטרחנה את עצמן לנסוע אל ערי התחום להנשא שם, ואם נאמר, כי הפקעת זכותן מתחילה רק לאחר החתונה, הרי מתעוררת שאלה חמורה: אם מותר להמיוחס ה"תחומי" לבוא אל "עיר הקודש" להשתקע שם בלי סידור חופה וקידושין, או מכיוון שהיא בעלת זכויות ואי אפשר לה להנשא שלא בפני האיש, שמע מינה, כי מצב הענין גורם, כי ממילא מותר לו לבוא לתכלית זו? אבל בבירור הדין באופן כזה יש סכנה גדולה, כי היהודים הרווקים או האלמנים או המגורשים יעשו מזה פתח כניסה לעיר הקודש, ורוסיה מה תהא עליה?

* הנסיך סרגיי אלכסנדרוביץ' ואלכסנדר וולאסובסקי נתמנו ביחד לתפקידים בכירים במוסקבה ב-1891: הנסיך סרגיי בתור מושל עליון, וולאסובסקי בתור מפקד משטרה.

ב) איך להתנהג, אם הדבר הוא להיפך, כלומר: אם מיוחס "פנימי" נושא לו אשה מיוחסת "תחומית" ואחרי הנשואין היא מקבלת זכות הישיבה לדורי דורות, היא וילדיה אחריה. שוב שאלה: מאימתי מתחלת זכותה, משעה שהיא באה להנשא, או לאחר הנשואין? באופן הראשון משמע, שהרב יכול לסדר לה חופה וקידושין בעיר מוסקבה, לאחר שהיא באה לכאן על מנת להנשא ולהשתקע בעיר על פי החוק. או אולי יש לבאר את הדבר להיפך, כי זכותה מתחלת רק אחרי הנשואין, ועל פי באור זה מחויב כל מיוחס "פנימי" להטריח עצמו לנסוע לעיר-התחום ולקחת לו שם אשה ולבוא עמה לגור במוסקבה, לאחר שהתגלגל לה זכות הישיבה על ידי חופה וקידושין? אם לבאר על פי הסברה הראשונה, היה וולאסובסקי חושש שוב לקנוניא רבתי, כי, כידוע לו, בנות ישראל נשי-חיל הנה, ובערי התחום הן המנהלות את כל עסקי המסחר. ובכן, יבואו הרבה יהודיות לעשות "גישעפטים" ויראו, כי יש להן פה חתנים, ואחרי אשר יגמרו את עסקיהן, יאמרו, כי הזוג נתבטל, ומה לעשות? והלא אסור על פי החוק לעשות נשואין על פי כפיה. ובכן, הפוליציה תצא כפעם בפעם וידה על התחתונה.

זכורני, כי כאשר שמעתי את השקלא וטריא הזאת יוצאת מפי וולאסובסקי, שבתי הביתה כמטורף ממש, כי כל מה שקראתי עד אותו היום על דבר מצב היהודים היה כעין סיפור. ועכשיו נהפך לענין לענות בו. אבל נפרדתי אז מוולאסובסקי בהחלטה כזאת: צריך יהיה לבאר את הענין הקשה הזה על ידי המיניסטריאון לעניני הפנים, אלא שאין שעתי פנויה עכשיו להעסיק בשאלה זו את הנסיך הגדול, ונראה מה ימים ידברו. ובכן, נשאר הענין ב"תיקו", ואני אמרתי בלב: אשתמש בכל מקרה ומקרה במרמה, כתרגומו – בחוכמתא, אבל מכאובי-לבי עצמו מספר ולא אגזים אם אומר, כי כל חתונה וחתונה במקרים כאלה היתה לי כמין קבורה והלווית המת, עד שבא מקרה אחד לידי והוריתי דין לעצמי, ועל ידו נפתרו השאלות הללו **מאליהן** בהיסח הדעת מצדי וכמעט למרות רצון וולאסובסקי.

וכך היה הדבר.

יום אחד בשנה הראשונה לרבנותי בא אצלי אחד החיילים הניקולאיבים להזמין אותי לסדר חופה וקידושין לבנו. החופה, אמר לי, תהיה במעונו, באחת הסימטאות שברחוב סְרִיטְנֶקָה [Sretenka] (את שם הסימטא ומספר הבית שכחתי). זכורני, כי היה זה בבית נמוך, כמעט במרתף, בדירה דלה מאד. שאלתי את אבי החתן, מדוע במעונו, ולא במנין מיזיבוי הסמוך לשם? ואמרתי לו, כי עשיתי כבר תקנה שנתקבלה, לעשות את הנשואין בבית התפילה ולא בדירות פרטיות, שאוכלין שם ומשחקין בקוביה.

אמר לי:

– אינני מערער על התקנה הזאת, ותקנה יפה היא, וגם יש בה משום חזק בת-תפילה, אבל מה לעשות, כי הכלה היא מעיר שקלוב ובוודאי יבין רבי, כי "סחורה" כזו אין מוציאים לרשות הרבים.

הבינתי את כוונתו, ואמרתי:

– טוב, בשעה פלונית אבוא, בתנאי, שיהיה כבר הכל מוכן לפני, כלומר, החופה, היין והגביע (הסברתי לו כמו שמסבירים לילד) וגם טופס של כתובה, שאמלאנו שם.

– יוכל רבי להיות בטוח, כי הכל יהיה בסדר. הלא חייל אני ואדע את הדיסציפלינה. ויראה

רבי את ההבדל שבינינו ובין ה"וואלֶנְיֶע" [вольные] (שאינם חיילים).

כאשר בא היום הקבוע לחתונה, עשיתי כתובת על גבי הפאספורטים וכתב-הלידה של שני הצדדים, כי ביום פלוני נישאו זה לזה, חתמתי בחותמי, רשמתי את הנומרים על פי הפנקס, ולא

הנחתי מקום פנוי אלא לחתימת ידי. שמתים בכיסי ונסעתי אל המקום הקבוע. וכל הזמן חשבתי: היצליח ה' דרכי אם לא? הלא כאן אנו עומדים לפני פתרון אחת משאלותיו החמורות.

נכנסתי אל הבית, והנה באמת הכל היה מסודר, וחותם הדיסציפלינה של ניקולאי הראשון טבוע על אחד מחניכיו, ילידי שיטתו. הרגיש בעל החתונה, כי מרוצה אני מסדר כזה, ואמר לי כמנצח:

— מה אמרתי לרבי? ראיתי אצל ה"וואלניע": אדוני הרב יושב ומחכה עד שיעמידו בעלי "הידים הלבנות" (ביעלא-רוטשקי) את החופה ועד שיכנסו החתן והכלה, גם הם "בעלי ידים הלבנות", תחת החופה ועד שישנן החתן המפונק את ה"הרי את מקודשת לי" הכתוב באותיות רוסיות, הלא רבי יודע אותם. ואצלנו, ב"ה, יהיו בנינו מי שיהיו, את ה"קדיש" ואת ה"הרי את מקודשת לי" יודעים כולם.

ולא נשאר לי אלא לכתוב את הכתובה. ובשעת חתימת העדים, בעוד העד הראשון מחזיק העט בידו, והנה צלצול נורא נשמע ודפיקת ידים בכל הדלתות.

שאלתי: — מה זאת?

ובעל החתונה, שהוא גם בעל הדירה, אמר לי בלחישה:

— בוודאי מלשינות! רבי צריך להתחכם, ואם לאו תהיה אי-נעימות גדולה! אמרתי לו:

— ראשית כל צריך לפתוח את הדלת.

ולעד השני אמרתי:

— כתוב תיכף ומיד!

ובשעה שהכתובה היתה בידי חתומה בידי שני העדים, נכנס החדרה הפְּרִיסְטָאב של רובע אחד משלשת רבעי סריטנקה, ועל ידו חיילים ובלשים, וכל הני חבריאי, שהיתה לי כבר היכרות עמם עוד משנת תרמ"ח.

אמר הפריסטאב:

— נתקבל ניר פרטי, כי פה מסתתרת אשה אחת מערי התחום זה קרוב לשני שבועות ועלי לאסור אותה. אם תתנו לי את הנפש הזאת מיד נלך, ואם לאו — נעשה ביקורת. אמר בעל הבית:

— אינני יודע אל מי ירמוז הניר ואינני יודע את מי למסור, לאחר שאינני יודע...

ארכו הדברים, ביקשתי את הפריסטאב שיעשה את הביקורת לאחר שאסדר את הברכות. והוא נאות ושאל:

— "בוודאי לא תאריך הברכה!"

— כחמשה רגעים, אדוני הפריסטאב, ואולי שבעה!

שאל שוטר הבולשת:

— ואנחנו רשאים לעמוד באותה שעה?

— בבקשה!

— נו! — אמרו שניהם יחד — זוהי קטנות, מפה לא יצא איש: שם עומדים על יד הדלתות השומרים שלנו.

אני (בצחוק): — אבל אחרי הברכה יתנו לשנות איזה משקה וזה אולי יבלבל אתכם ממעשיכם? היתכן, שתסרבו לקחת חלק בכבוד כזה?! אצלנו נקרא דבר זה בשם "כוס של ברכה", אשר כל אחד מתאמץ לקחת בו חלק.

– תודה רבה, אדוני הרב! – אמרי שניהם – דבר זה לא יבלבל אותנו. וסוף סוף, הרי אין
אנו חייבים לשתות, הרי אין אנחנו יהודים. גם אצלנו נקרא דבר זה בשם "כוס של ברכה".
– כן, כן. בוודאי גם אצלכם כך. ובכן, לא אעכב אתכם והנני נגש אל הברכה, ואדוני
הפריסטאב יכול להסתכל בשעונו ולראות, כי לא ימשך הדבר יותר מחמשה רגעים.
במהירות יתרה סידרתי חופה וקידושין. מסרתי את הכתובה יחד עם הפאספורט שכבר
חתמתי עליו בשעת השיחה עמדו וגם להחתן מסרתי את הפאספורט שלו.
ובמהירות גדולה ברכתי את שבע הברכות ופניתי אל השוטרים ואמרתי:
– אדוני! כבר עשיתי את הכל.

ומיד נגש הפריסטאב לעשות ביקורת. כל הנאספים הראו את הפאספורטים שלהם, או
הודיעו את המקום אשר הם יושבים בעיר על פי החוק. אי-ליגליים לא היו כאן כלל. חזר הפריסטאב
והסתכל בניר: כלומר, בכתב-המלשינות – וקרא בשם את הנפש המבוקשת והכלה השיבה: "אני",
והראתה את הפאספורט שלה, וכאשר הסתכל הפריסטאב אל הכתובת שלי צעק בקול מר:
– היתכן! לעינינו ובפנינו! היא כבר קיבלה את זכות הישיבה פה! איך קרה דבר כזה? נפלנו
בפח!

– באיזה פח? – שאלתי – הלא בשעה שבאתם כבר היתה נשואה, וכתובת שלי הלא לא
נעשתה לפניכם, כי אם בטרם באתם, הלא לכתוב כתובת ארוכה כזו אי אפשר באופן שלא הייתם
מרגישים בכך, הלא לזה נחוץ היה לפחות חצי שעה. וגם על הפאספורט של החתן יש כתובת כזו.
ובכן, לזה נצרכת שעה שלמה, גם החותם שלי טבוע פה, גם הנומר, ובכן, איזה פח יש בזה, שעשיתם
דבר טוב ונתתם לי לברך את הזוג? לעיניכם נעשה רק דבר טוב, ותו לא!
– כן, כפי הנראה, אחרנו שעה שלמה. והרושם הוא, כאלו דבר זה נעשה לעינינו. מה
לעשות?

שוטר הבולשת:

– ואדם אחר שאין לו זכות הישיבה אין כאן?

כל השוטרים ביחד:

– אין גם אחד! כולם מתושבי העיר ידועים לנו.

שוטר הבולשת:

– צריך לכתוב פרוטוקול ולבקש גם את הרב שיחתום, כי הוא בעצמו ביקש מאתנו לתת
לו אפשרות לברך את הזוג.

הפרוטוקול נתחבר. חתמתי עליו ויצאתי מיד מן הבית. וגם השוטרים יצאו מן הבית בחרי
אף, ופניהם הזועפים עשו עלי רושם כפני צייד שלא עלה בידו צידו.

עברו שני ימים. וכמובן, נקראתי אל וולאסובסקי. ופה מתחילה שיחה מעניינת בינינו:

הוא: (בלשון ערומים) איך קרה הדבר, שסידרת שלשום חופה וקידושין לפני בתולה אחת
יהודית שלא נכתבה כלל בין דרי מוסקבה, מפני שלא היה לה כלל זכות הישיבה פה?!

אני: היא היתה באותה שעה מדרי מוסקבה, בדבר זה אין להטיל ספק כלל, כי זה נעשה
במעמד של קיבוץ מתפללים שהשתתפו בפולחן זה, וגם הפאספורט שלה היה לפני והיא באה על מנת
להנשא ולהשתקע פה על פי החוק, בתורת אשת איש שיש לו זכות הישיבה פה, ובוודאי מבית
הנתיבות באה אל החתונה.

הוא: כן, כל היהודים הנתפסים אומרים, כי מבית הנתיבות באו!

אני: היא לא נתפסה!

הוא: הרי זה גרוע שבעתים: לעיני השוטרים שלי קיבלה הבתולה את זכותה על פי בקשתך, אדוני הרב.

אני: צר לי מאד, כי ביקשתי את הפוליציה לחכות עד תום הברכות, וברכות אלה על פי חוקי דתנו נשנות במשך שבעה ימים כמה פעמים ביום, ואין הברכות הללו שייכות כלל אל אותן הברכות אשר על ידיהן נעשית האשה לאשת איש.

הוא: את זה יספר מר לאחד הטיפשים משוטרי, ואני מבין, כי דבר זה נעשה לעיני השוטרים השוטים הללו.

אני: מה יש לי לשקר, ואין הדבר נוגע כלל לעצם השאלה. הלא שאלה זו כבר היתה לה ענין מצד הוד מעלתו, ושוחחנו עליה זה כחדשים אחדים לפני, והוד מעלתו הניח את הדבר בלי פתרון, והחיים אינם מחכים, וסוף סוף אין חוק, המטיל על הרב חובה לברר את זכות הישיבה של הבאים אליו לסדר איזה פולחן דתי, אבל מכיוון שהוד מעלתו נגע בשאלה זו, החלטתי, שאם הכלה מקבלת זכות הישיבה על ידי הנשואין, אזי על פי היושר והשכל צריך לסדר לה קידושין במקום דירת בעלה אשר מאותה שעה, על פי חוקי המדינה מחויבת להיות גם דירתה היא, ואי אפשר לדרוש מדרי העיר הזאת ואזרחיה לנסוע לערי-התחום להביא לעצמם משם אשה. הלא לפי חוקי הקי"ה [הקיסר ירום הודו]: "האשה הולכת אחרי בעלה" ולא להיפך. ובשעה שהיא, הכלה, מאבדת את זכות הישיבה, הרי השכל מחייב, כי היא צריכה לבוא למקום דירת בעלה ולהשתקע שם, ובאופן כזה הייתי מתקשה באמת לסדר חופה וקידושין. אם כן, גם באופן זה יש מקום לחשוב, כי הוד מעלתו ירשה בוודאי להחתן לבוא לכאן לסדר את החו"ק ולהוציא מכאן לצמיתות את אשתו החדשה, ובוודאי לא ישיב מר ריקם את פני הכלה וקרוביה להפרד פרידה עולמית, וסוף סוף הרי נפש אחת מישראל תתמעט ממספר היהודים תושבי העיר. הלא כבודו אמר לי, כי רק במקום שיש חשד כי עושים מזה קנוניה יש להחמיר, ומשער אנכי מראש, כי אם יבוא מי מן האזרחים ומתושבי העיר ויבקש מאת כבודו להרשות להחתן לבוא ליום אחד לישא את אשתו ולעזוב את העיר יחד עמדה, קשה לי להעלות על הדעת, כי כבודו לא יטה חסד.

הוא: נניח, כי אני בדרך כלל אינני מאנשי-חסד ומה גם בנוגע ליהודים, אשר בנוגע אליהם יש לנו צוואה קדושה מהקיסר אלכסנדר השלישי נ"ע [נחו עדן] להתאמץ בכל מה שאפשר למעט את מספרם בעיר הבירה.

אני: הלא באופן כזה יתמעטו!

הוא: את זה נראה, אבל מה שנעשה הוא ענין מעציב. אך לא אכחד, כי פתרון השאלה כמו שבארת לי מוצא חן בעיני.

אני: ובכן, רק באופן השני צריך אני לבקש רשיון מאת מר?

הוא: לא אתה צריך לדרוש רשיון, אלא אבי הכלה! בזה צדקת, כי באמת אין לך שייכות אל הענין הזה, אבל אינך רשאי לתת יד לפושעים ולעזור על ידיהם להתישב פה שלא כדת.

אני: הלא היא התישבה פה כדת!

הוא: על פי הדעות שלי, חפץ אני שגם אתה תדע אותן, כי אולי אינך בקי בערמוניות בני ישראל בנוגע לזכות הישיבה במוסקבה; לכל היהודים יש תאווה אחת: לדור במוסקבה! ולו ניתנה להם הרשות לדור פה, כי עתה היתה לפי דעתי אמיגרציה גדולה של כל יהודי רוסיה מכל הערים והכפרים ואפילו מפטרבורג, וכולם היו מתישבים רק בעיר הזאת. שמעתי, כי הסיבה היא שקדושי סלאבוטה קבורים פה, אבל אינני מאמין בזה.

אני: גם אני אינני מאמין בזה אם באמת כן הוא ובוודאי יש למר ראיות להשערתו זו. הסיבה היא כלכלית ולא יותר, ומפי הפרופ' צ'ופרוב [A.I. Chuprov] שמעתי, כי הקרדיט של עיר מוסקבה שווה על הקרדיט של כל מדינת רוסיה, ואולי זוהי הסיבה לשאיפה כזאת, אבל השמירה מצד הפוליטיקה של הוד מעלתו היא חרוצה עד מאד, ולא אוכל לשער, כי יש איזו ערמומיות, וערמומיות אולי מעניינת אותי מאד.

הוא: הבתולה הזאת, שעליה אנו דנים, דרה פה כחצי שנה, וכבר היו לה שני חתנים אחרים, והשידוכים נתבטלו בזה אחר זה. אבל השני אשר החזירו לו את התנאים זה כשבועיים נעלב מאד. וחקר ודרש מה נעשה עם כלתו, עד שנודע לו, כי ביום פלוני תהיה החתונה, וכדי להנקם ממנה מסר לנו הודעה, ועל פיה באה הבולשת ונתקלה ברב אשר לשונו אתו לבקש ארכא של חמשה רגעים. ועכשיו הוא מסביר לי, כי בשיטה זו יאחז גם להבא, ואין לנו ברירה אלא לבקש את החתן הנדחה, כי ינקום את נקמתו מאת הרב. איך שיהיה – סיים את שיחתו – נגמור באופן כזה, כי לכל הפחות אם להחתן אין זכות הישיבה לא תסדר חופה וקידושין.

אני: כן אעשה!

הוא: גם אני אחליט כך ואשים זאת לחוק צירקולרי.

ובזה תמה השיחה.

אינני יודע, באיזה אופן נודע הדבר להד"ר בנדלין – או שהיה באותו מעמד או שספרו לו את כל הענין. בנדלין זה היה בן למורה עברי בפֵּיאֶדוֹסְיָה [Feodosia] והוא קיבל חינוך של מתבוללים. בין חניכי ערי הנגב* היה נחשב בין העלויים בנוגע לידיעת ה"נקודות השחורות". כאשר בא למוסקבה להתלמד באוניברסיטה היה ממקורבי בית פוליאקוב, וכפי הנראה היה מן הסטיפנדיאנטים שלו והיה מסב על שולחנו ודר בביתו בחדר של בניו הסטודנטים. וכפי הנראה, על פי השפעתו, נעשה אחד מבני פוליאקוב, יעקב לאזארוביטש [יעקב בן אליעזר], לד"ר לרפואה, והשתלם בפאריס בחכמה זו. בעלי לשון אומרים, כי לטובתו נתכוון בנדלין. ובאמת, משם יצא בנדלין מוכתר על ידי האקדמיה הפריזית, על ידי דיסרטציות ומאמרים בחכמת הרפואה. אבל בימים ההם, כשבית פוליאקוב היה תמיד בבחינת "ויסעו ויחנו" ממוסקבה לפאריס וחזרה בעסקיהם הבנקיים, היה גם בנדלין נוסע עמם כאחד הרופאים הביתיים, ובתורת חבר מובהק ליעקב בן אליעזר פוליאקוב. ובנדלין זה נזדעזע לשמע המאורע הזה, הוא היה אדם נאור מאד. והקורבה לבית פוליאקוב וברודסקי, שהיו ככלי נשק בידי ויטה [S. Witte] בפוליטיקה הפיננסית שלו בין רוסיה וצרפת בנוגע להלוואות תכופות וכדומה, פתחה לפניו את הסלונים הפאריזאים וידיעתו העמוקה בשפת צרפת וספרותה ונטיותו לשיטה הסוציאלית עשתה לו היכרות אפילו עם ז'ורס [J. Jaurès]. זה האיש סיפר לז'ורס את כל המאורע הנ"ל לכל פרטיו ודקדוקיו בבאור הטיפוסים של בעלי הפוליטיקה הרוסית, וז'ורס נתפעל מספור המעשה אשר שמעו, ובבואו לישיבת הפרלמנט, סיפר את הענין בקולוארים וכדרך הצרפתי עשה מזה מטעמים בצורת ספור על דבר הבתולה והרב, וכדרכו של צרפתי הגזים ואמר, כי הפוליטיקה מרטה את שערות ראשה וקרעה את בגדיה מרוב עלבון, כי לעיניה ובאשמתה נעשה דבר נורא כזה, כי יהודיה אחת קיבלה לצמיתות זכות ישיבה במוסקבה. באופן כזה קיבל כל המאורע הזה צורה של רכילות מדינית, ובצורה כזו נתפרסם על ידי העתונים קלי-הערך, אשר רבים הם בפאריס, כידוע, ומשם באה בתור קונטר-רכילות אל החוגים הגבוהים של הנסיך הגדול וסייעתו.

* כינוי לדרום רוסיה

כמובן, סבבוני צרות חדשות להשיב על השאלה, באיזה אופן הגיעו הדברים עד פאריס. ואני לא ידעתי אז באמת מה להשיב.

בימות הקיץ שבו בני בית פוליאקוב מפאריס, ובנדלין עמהם. הוא סיפר לי לפי תומו, כי העניין עם הבתולה ברחוב סריטנקה הסב עונג גדול לראדיקלים הצרפתים, עד שמשך אליו את לבו של ז'ורס לספר אותו בשער בת רבים.

אולם תוצאות בלתי נעימות לי או לעדתי לא היו הפעם מעניין זה. כפי הנראה, ניכרים היו יותר מדי דברי האמת שלי, כי אינני יודע מי היה יכול להשתתף בחתונתו של אדם עני כזה, אשר יוכל לספר זאת בחוץ לארץ. ואם כי המאורע היה ידוע לפוליאקוב בעצמו, אבל הלא ידעתי מראש, כי מפיו לא יצאו רעות כאלו על רוסיה הרשמית, והיחס שלו אל הממשלה הרי שלל ממנו את האפשרות לעשות זאת. ושכחתי באותה שעה, כי בין באי ביתו יש אדם אחד שיצא מתוך שדרות העם, ואז למדתי מפי הנסיון את אמתת הפתגם, "כי עוף השמים יוליך את הקול".

אבל דבר אחד ממשי יצא מכל העניין הזה, כי כפי ששמעתי, פרסמה הממשלה הרוסית בעתונים הצרפתיים, כמובן, על ידי עוזריה הסופרים בחו"ל, כי הפרובלימה על דבר הנשואין בנוגע ליהודים שאין להם זכות הישיבה במוסקבה נפתרה באופן הומאני מאד, כלומר, אם לכלה אין זכות ישיבה, הרשות בידה לבוא ולהנשא פה לאיש שיש לו זכות-ישיבה, ואם להפך, צריך בכל פעם לקבל רשיון מיוחד מאת הרשות, וכאשר נשאל הרב המוסקבאי אם ישרה בעיניו החלטה כזו, אמר, כי פתרון טוב מזה לא יוכל גם הוא למצוא.

ובכן עוד הפעם השקר והאמת באו בערבובייה ועשו את הדברים הפעוטים האלה לעניין לענות בו בחוגים הגבוהים, לקיים מה שנאמר: "ואף גם זאת לא מאסתים".

מסירות נפש יחידה במינה

הדבר היה בשנת 1896, בחודש שבט ביום השבת. שבתי מבית התפילה, וזכורני, כי שבת של הטפה היתה לי. הייתי עייף מאד, והנה בביתי יושבת ומחכה לי אשה אחת בעלת קומה ושחורה, ככושית מלידה ומבטן. איני יודע, אם מפני עייפותי או מפני תואר פניה נחרדתי חרדה גדולה בראותי אותה. היא החלה לבכות וביקשה ממני שארחם עליה.

— אני — אמרה — כבר סיפרתי לאשתך את כל נגעי לבי והיא תספר לך.

אמרתי לה, כי מפי עצמה אשמע מה בפיה, אבל קודם עלי לסעוד את לבי וגם אותה אבקש להשתתף בארוחתי.

עד שכלינו את סעודתנו, כבר נטו צללי ערב, אבל את הענין של האשה הכושית הזאת כבר הספקתי לקלוט על פי שיחתנו בשעת הסעודה. נבהלתי משמוע ולא ידעתי מה לעשות. והמצב היה רציני מאד. ולפי מצב הימים ההם היה מסוכן גם לי וגם לה. לה — מפני שלא היתה לה זכות הישיבה, ולי — כמי שמחזיק בביתו בריה אי-ליגלית כזו עם ארגז חפציה.

הנני מוסר בראשי פרקים את הענין של האשה הכושית או כמו שקרא לה אח"כ שר בית הסוהר הבוטריי [Butyrka] המפורסם במוסקבה, האדון מְרִצ'ינְקָה [Marchenko] — "היהודיה הכושית". שמה היה צביה בת אברהם טלל. היא היתה ילידת קשינוב, בת שלשים שנה היתה אז, בעלת קומה כמו שאמרתי, ויודעי חן מן הגויים ומישראל מצאו, כי בשחרחוריתה יש נועם ויופי וכי עיניה מפיקות אש. והנה סיפרה לי את כל נגעי לבה. היא נתגדלה יתומה מאביה ומאמה ועברה בשבעה מדורי גיהנום עד אשר החלה לפרנס את עצמה מיגיע כפיה, היינו כל מיני מלאכה בדרך כלל וכל מיני ארג-יד בפרט.

— אני — אמרה לי — התאמצתי תמיד להשאר יהודיה. וכאשר שאלתיה, מה היא יהדותה? — אמרה לי בלשון כזו, אשר רק אחר כך הורגלתי לשמוע אותה מפי אגודה שלימה בישראל:

— אני מדברת תמיד יהודית. והנה כשנתיים ימים לפני זה — סיפרה האשה — התאהב בי איש צעיר אחד ושמו שמחה יוסי בן אריה טאבאצ'ניק, אהבה טהורה ועזה כמוות, וגם אני התאהבתי בו כל כך עד שהחלטתי להקדיש לו את כל חיי וכאשר היינו כבר מוכנים לחוג את חג חתונתנו "גלחו את שמחה יוסי שלי" (כלומר, לקחוהו לעבודת הצבא) ואסרו עלינו את הנשואין, מפני שחיילים אינם רשאים לבוא בברית הנשואין, אלא על פי פקודת הרוממות, ושנינו נשארנו אומללים.

שאלתי:

— במה נשאתם אומללים, הרי לעבודת הצבא יש קץ ובמשך הזמן אולי אפשר יהיה לקבל גם רשיון הרוממות, ואם יהיה עובד חרוץ יש להשתדל על ידי הפקידים ולפעמים ניתן רשיון כזה. היה אצלי מקרה כזה, כי באה לכאן כלה אחת של חייל אשר עבד בגדוד הטאבֶּרִי-גֶרֶנָדֶרִי [Таврический гренадерский полк], ואני השתדלתי אצל המפקד, כי יקבל את כתב-בקשתה של הכלה על שם הרוממות, והוא נאות לי והוסיף משלו כמה דברים חמים בנוגע להחתן, ואחרי עבור ששה שבועות נתקבלה פקודת הרוממות, כי מותר לו לבוא בברית הנשואין, וכן היה וכן רשום בספרים, כי באו בברית הנשואין ברשיון הרוממות.

— אצלנו אין רבנים כאלה — השיבה היא — ולנו הגידו, כי עכשיו אין מה לדבר, ולהפך, הרב אמר לי: "האם תחכי לזה חמש שנים עד שתשארי זקנה בלי שינים?"

— ומדוע באמת כ"כ נפל לבך בקרבך?

– להנשא לאחר כבר לא יכולתי, כי הוא כבר נישק אותי פעמים אחדות, ובכן הרי לא אוכל עוד להנשא לאחר. ולחכות עד שבאמת אהפך לזקנה היה לי מר מאד.

תמימותו של נימוק-הנשיקה היתה כל כך חביבה על פי טבעיותו וטהרתו, עד שעשה עלי רושם גדול, וכמעט ששכחתי לשאול את פיה, מה היה עוד, עד שנתעוררה מעצמה וסיפרה:

– אני ושמחה-יוסי היינו רואים איש את רעהו באמצעות השוחד, שהיינו נותנים להפלדפבל [feldfebel], וכל שיחתנו היתה רק למצוא עצה איך להנשא. לפתע פתאום קיבלתי פתקה מבית האסורים, כי שמחה-יוסי נאסר וימסר לדין בעוון זיוף, כי כדי להשתחרר מעבודת הצבא ושיוכל לישא אותי לאשה, עשה שטר-שחרור מזויף ובא עמדו לשר הצבא וביקש לשלחו אל עיר מולדתו אומאן, פלך קיוב, כמשוחרר, והשר הכיר מיד את הזיוף ואסרו. כשמונה חדשים ישב שמחה-יוסי בבית האסורים, ואני הייתי מביאה לו בכל יום מיני מזונות. האהבה אליו גברה עוד יותר, אחרי אשר רק מאהבתו אותי סובל הוא ענויים קשים כאלה. עמלתי ויגעתי, כמעט לא ישנתי אלא ארבע שעות ביום קיבלתי את הכל באהבה ובשמחה אחרי שיש לי בעולם עמוד נאמן כזה להשען עליו (עצם לשונה) אשר עשה זיוף בשבילי וישלך בעדי את נפשו מנגד. ולבסוף הושיבוהו על ספסל הנאשמים. הסניגור טען, כי לזיוף זה היה נימוק מוסרי, ובשום אופן לא השתמטות פשוטה מעבודת הצבא, אבל השופטים המושבעים, שונאי ישראל, לא הטו אוזן לסניגוריה זו ולא רצו להאמין, כי בן ישראל מסוגל לעשות זיוף בשביל מטרה רמה כזאת. והאחד מהם, אשר אני מכירה אותו, כי הרבה פעמים ארגתי צעצועים שונים לאשתו, אמר, כי היהודי מוכשר לסכן את נפשו רק בשביל פרנסה, ובשום אופן לא בשביל אהבה לאשה, והוא פשוט ביקש להשתמט מעבודת הצבא ובשביל כך זייף את התעודה. איך שיהיה, – חייבוהו בדין, שללו ממנו את כל זכויותיו האזרחיות, תארי הצבא, וגזרו עליו חובת גלות לסיביריה לכל ימי חייו. כפי שנודעתי, תפוס הוא כעת בבית האסורים בבוטירקי וכאשר תחל הפלגת האניות מניז'ני-נובגורוד [Nizhny Novgorod] ישולח לשם ומשם – לסיביריה. וכפי שאחד השופטים, אשר אינני יודעת בשביל מה ולמה הוא קורא אותי בשם **קדושה**, אמר לי, כי עכשו יש לי הרשות להנשא לשמחה-יוסי לאשה, אם יהיה לי על כך הסכם מאת המיניסטר למשפטים. מכרתי את כל אשר לי ובאתי הנה, ולפי שאין לי זכות הישיבה פה ואיני יודעת, איך משתדלים בדבר כזה, באתי אליך, כי שמעתי את שמעך בעירי. ועתה כל חיי תלויים בך, כי אפילו מזון סעודה אחת אין לי, גם חפצים אין לי, מלבד שמלתי שעל גבי ולבנים המונחים בארגזי הקטן, אשר הבאתי עמדי.

פרטי הפרטים מובנים מאליהם, ובעודנו יושבים ומשוחחים, והנה בא המפקח על הבית אשר דרתי בו וביקש ממני את תעודות האשה הכושית אשר באה אל ביתי, באמרו, כי היא חשודה מאד על פי פניה המוזרים. בפעם הראשונה והאחרונה בימי חיי הוכרחתי לנבל את פי ולבקש מאת המפקח, אשר דרך אגב אמר, שהוא יהודי מומר, כי יתן לי ארכה עד יום המחרת, כי האשה הזאת באה אלי בקשר עם נשואין ויוכל להיות שתנשא לאיש עשיר, אשר בוודאי יכיר לו תודה על כך. ועל חשבון הכרת התודה העתידה לבוא הנני נותן לו לעייע על חשבונו של החתן כ"ה רובלים. הוא החל לפקפק בדבר, אם אפשר לקבל ממני כסף בעד כלה של איזה איש זר. אמרתי לו:

– בוודאי אי-אפשר, אבל אני נותן לך זאת בתורת גמילות-חסד, וכשתקבל מאת החתן תשיב לי את הגמ"ח.

– זהו ענין אחר – אמר המשומד – אין מה לפחד, כי פחות ממאה ר"כ [רובל כסף] לא אקבל בעד לילה כזה.

זו היתה הפעם הראשונה בימי חי, ששמעתי מפי יהודי, ולוא גם משומד, את הטאקסה [תעריף] של לינת לילה על פי היושר והמעשיות של אדם מישראל, תחת אשר עד כה שמעתי מפי הרבה מאחי האומללים את הטאקסה של הגויים בנוגע לענין זה, והיא פחותה הרבה בערכה. ונודעתי, כי היהודים, להבדיל, הנם שמאים יותר מומחים. את המסקנות המרות אשר הוצאתי מזה, כמדומני למותר הוא לבאר, אבל איך שיהיה נתפטרתי מפגע זה ונשארתי לבדי עם הענין המר של פנים חדשות, צביה טלל.

מיד החילותי לצלצל לכל הפקידים הישרים, שכבר הייתי עמהם ביחס של ידידות, כי הרבה היו חברי לאוניברסיטה. סיפרתי להם את כל הענין וביקשתי מהם עצה. האחד מהם נתפעל כל כך, עד שאמר לי, כי תומ"י [תכף ומיד] יבוא לביתי לראות את המראה הגדול הזה, את צביה טלל, הגיבורה הגדולה של האהבה, החושבת את עצמה לאשת איש על פי כמה נשיקות. אמר וקיים את הבטחתו וכעבור חצי שעה כבר בא.

המחזה הזה של ראיית אלכסנדר פודורוביץ' סבאטוסלאבוב [Александр Федорович Святославов] עם צביה טלל, הוא אחד החזיונות אשר יש להוציא ממנו מסקנות פסיכולוגיות מעניינות. הוא הסתכל בפניה, כשם שמסתכלים בפני אדם גדול, והיא פחדה מפניו כמפני הארי. הוא הראה לה פנים שוחקות, והיא – פנים של אימה ופחד; הוא היטיב לדבר, והיא מגמגמת, חצי רוסית וחצי מולדאבית; ואני, המליץ ביניהם, מתרגם לו את תשובות צביה ביהודית, והוא ממש יושב ומתאהב בה מרגע לרגע ומטעים לי וחוזר ומטעים, כי היא יפה מאד, ואני מורידו משמים ארץ, ושואלו:

– מה נעשה עם מזלה המכוער, עוף נא עצה!

ובאותה שעה נכנס אל חדרי חברי ושכני העו"ד שלום פלדשטיין, אשר בא לבקרני, כדרכו, כמעט תמיד במוצאי-שבתות, ואז, כמובן, התענין במקרה הזה שבא לידו וצביה נעשתה לגיבורת השיחה, ושלשתנו ישבנו כיודעי דת ודין לפתור את שאלת צביה טלל העומדת על הפרק. והגיבורה בעצמה, כמובן, לא הבינה אפילו מילה אחת מכל מה שדובר, ורק הורידה דמעות מעיניה השחורות על לחייה שהיו שחורות עוד יותר מעיניה, והסבה אליה את עיניו ואת לבו של סבאטוסלאבוב, אשר מסיבה לא מובנת לי, מצא הצבע השחור חן בעיניו עד מאד. לא לחינם ראיתיו באחרית ימיו בין כת "השחורים" שבמדינה. וכשהייתי פוגש אותו בימי הדומא[†] הראשונה, שמעתי מפיו פילוסופיה קצרה, אשר מפני רוב חזרתו עליה נקלטה במוחי, ואולי כדאי למסור אותה כצורתה, וזאת היא:

אני: מה תאמר, אלכסנדר פודורוביץ', על מצב הענינים במדינה?

הוא: ממש נורא! אבותינו קיבצו לאט-לאט מדינות קטנות ויהפכו למדינה גדולה ואדירה ושמה רוסיה, ועכשיו באים איזו צ'ובאשים[‡] ומחלקים את המדינה הגדולה הזאת שוב. נורא! ורק בסגנון כזה, בלי תוספת וגרעון, היה משנן לי את מצב ארץ מולדתו, ועל פי איזו אסוציאציה של רעיונות הייתי שואלו מיד:

– האם זוכר אתה את צביה טלל ואת אשר קרה אותה?

– בוודאי זוכר אני, האם גם עכשיו שחורה היא כמו שהיתה? האם יש לך ידיעות ממנה?

* "המאות השחורות" – ארגון אנטישמי אלים ברוסיה

† דומא (Duma) – בית הנבחרים של רוסיה (1906-1917)

‡ צ'ובשים – עם ממוצא טורקי ברוסיה

רשמתי לי לזכרון שיחות-חולין אלה רק כהוכחה, כי איזה קשר פנימי היה בעיני בין נטיית הסביאטוסלאבובים ל"השחורות" ובין המהלך השחור של רעיונותיהם המדיניים. אבל נשוב להגיבורה השחורה עצמה.

הוחלט אצלנו פה אחד, כי אין תרופה, אלא למסור את צביה זו בידי המשטרה כיהודיה שאין לה זכות ישיבה פה, ואז ישימוה במאסר ברובע הפוליציה, ומשם בבית האסורים הבוטירי, ב"עזרת נשים", בהמחלקה הנקראת על שם דולגורוקוב, ומשם אפשר להגיש בקשה למיניסטר, כי יש לה פה חתן בין האסירים והיא חפצה להנשא לו וללכת אחריו לסיביריה. אבל שאלה זו היתה מסובכת מאד. ראשית, יוכל היות, כי הפריסטאב לא ישלחנה כלל אל בית האסורים, אלא יקח ממנה את תעודותיה ויתן לה "תעודת-זאב", אשר על פיה מחויבת היא לשוב אל עיר מולדתה, ובכך לא תושג מטרתנו כלל. ושנית, אם גם ישלחוה אל בית האסורים הבוטירי מפני שזהו בית אסורים ארעי, מי זה יערוב לנו, שלא ישלחוה אחרי כמה ימים לביסארביה מולדתה, אחרי שאין דבר מעכב את יציאתה. ואנחנו הרי צריכים לעשות פה את כל האפשר שלא תשוב עוד, וגם צריכים לתת לה את היכולת לשבת פה, במקום שאין לה זכות הישיבה עד שתבוא תשובת המיניסטר. ושלישית, אפילו אם נשיג בשבילה זכות-ישיבה כיוצא מן הכלל, לא יתנו לה רשות להתראות עם האסיר טאבאצ'ניק, מפני שהיא זרה לו, והרי כל תכלית ישיבתה במוסקבה לא רק לשבת בעיר עד הפתר הענין, אלא גם להיות קרובה לו, לראותו, להקל את מצבו ולמלא את חסרונותיו על ידי יגיע כפיה והשתדלותה לטובתו מן הצד, ובעזרת הפקידות של המחלקה שלה.

מה שהמר את רוחנו, כלומר, את רוחי ורוח פלדשטיין, ביותר הוא כי סביאטוסלאבוב פתר לנו את הכל לרעה אשר הוא חשבה לטובה, כי אם תבוא שחורה זו אל איזה רובע-הפוליציה אזי אין שום ספק בעיני כי יוציאוה לחפשי, ובלבד שתתן את הבטחתה לעזוב את העיר.

– הלא גם אני פקיד – אמר – ובשום אופן לא הייתי שולח אשה נעימה כזו אל בית האסורים, רק משום שיהודיה היא.

– ולולא היו עיניה כל כך שחורות, – שאל פלדשטיין – היית שולח אותה לבית האסורים רק בשביל שהיא יהודיה?

– סולומון מיכאילוביץ'! – ענה סביאטוסלאבוב – אתה בעצמך יודע את השפעתן של עינים כאלה על כל אדם.

– השפעת עינים כאלה, – אמר פלדשטיין – אפילו אם בעלי העינים המה גברים? – כמובן, – ענה סביאטוסלאבוב – אם עינים כאלו, והעיקר לחיים שחורות כאלו ושיניים לבנות כאלו, הן של אשה.

– אלכסנדר פיודורוביץ'! – אמר פלדשטיין – עד מתי תהיו משועבדים כל כך לנשים? סוף סוף החלטנו שישע פלדשטיין יחד עם סביאטוסלאבוב תיכף ומיד אל שר בית הסוהר, על מנת לגלות לו את כל הענין, ואם יסכים לקבלה תיכף לבית האסורים, אז צריך אני מיד אחרי ה"הבדלה" למסור אותה ליד המשטרה ולהובילה משם בעצמי אל בית האסורים, כדי שלא תפול רוחה עליה, ולדבר עם שר בית הסוהר מֶרְצֵ'ינְקָה, אשר התייחס אלי בתשומת לב גדולה תמיד, כי ישים עיניו ולבו עליה לטובה.

המה נסעו ואני נשארתי לבדי, והאומללה הזאת, אשר עד כה היתה כאילמת, שברה את לבי בשאלותיה: מה חפצים לעשות עמה? ומה יהיה בסופה? אולי כבר מת שמחה-יוסי שלה ומכסים ממנה? "אנא להראות לי את קברו ואבקהו ואשוב לביתי להתאבל עליו כל ימי חיי..." אמרתי לה, כי שני האדונים האלה יביאו ידיעות נכונות, אם הוא חי, ומה יהיה עמדה.

הם שבו והביאו לי תשובה, כי מרצי'נקה נאות לעשות כל מה שאבקש, וכי אמהר למסור אותה בידי הרובע של המשטרה הקרוב לבית האסורים הבוטירי, באופן שאביא אותה לשם ואומר, כי יהודיה זו אין לה זכות הישיבה פה, ואני מבקש לשים אותה במשמר, וכדי שלא תשאר העלמה עם ערב-רב של גנבים ורמאים ושכורים וחשודים המצויים ברובע הפוליציה, בה"קוֹטוֹזְקָה", מבקש אני לשלחה מיד לבית האסורים, אשר שם יושבים כל האסורים למיניהם, והרי אין בה שום חטא מלבד יהדותה, שאין לה זכות הישיבה, ואם יסרב הפריסטאב או סגנו או הדיזשורני [תורן dezhurstny], אזי לצלצל אליו בפניהם והוא יתן תשובה, כי הוא מוכן לקבלה תיכף, ואחר כך כאשר תהיה כבר בבית האסורים ביקש אותי לדבר איתו על דבר פרטי הענין ועל דבר כתב-הבקשה על שם המיניסטר, וליתר בטחון, לחש מרצי'נקה עצה באזני פלדשטיין, כי על צד היותר רע, צריך יהיה לתת להפקיד שטר בן כ"ה...

עכשיו הגיע המומנט היותר נורא בימי חי, ובימי חייה של הגיבורה השחורה הזאת. הסברתי את כל הנוראות הצפויות לה, ובמתכוון הפרזתי על המידה, והיא שאלתני בתמימות:

– היהיו שם יהודים?

ועוד שאלות של תמימות גדולה.

הסברתי את כל הנוראות הצפויות לה, ובמתכוון הפרזתי על המידה, וכי באופן אחר אי אפשר להשיג את מטרתה, אם היא מסכמת לזה טוב, ואם לאו – ננסה, אולי נמצא דרך אחרת. אחרי בכיות ויללות הסכימה, וביקשתי אז את פלדשטיין, שישע גם הוא עמדי, כי טובים השנים מן האחד, ואולי יהיה צורך לאחד משנינו לנסוע שוב אל מרצי'נקה, ואמרתי בפירוש, כי לא אעזבנה עד אם אביאנה אל בית האסורים, כלומר, אל "חצר המטרה" שלה (מליצה שנמלטה מפי אותה שעה, בשעת שיחתי העברית עם פלדשטיין).

באנו אל רובע הפוליציה אשר הראה לנו עליו מרצי'נקה, ברחוב לֵיסְנֵי [Lesnaya Ulitsa], לא רחוק מבית האסורים הבוטירי, ושם מצאנו רק את מפקח הרובע, ולפניו נר דל מאד, אשר אינו מאיר כראוי את החדר, ובחשיכה כזו ישב "תלמיד-חכם" זה "יחידי בלילה", ואנחנו שלושתנו נכנסנו. עמדתי בפיק ברכים, ואפילו בשעת יציאת הנפש, אם תהיה דעתי צלולה עלי, לא אשכח מה שהרגשתי באותה שעה. כחי עזבני, גם כשרון הדיבור בגד בי והחילותי לגמגם: "הנה היהודיה הזאת"... ולא הספקתי לגמור את דברי, עד שמלא אחרי פלדשטיין:

– אין לה זכות הישיבה פה.

– ומי אתם? – שאל "האדון כביכול" – האם גם אתם יהודים?

– כן, ענינו.

– ובכן, רמאות יש פה! יהודים מביאים יהודיה לרובע הפוליציה! פה יש איזה עוון נורא! ואני אאסור את שלשתכם, וכפי שמחר הוא יום הראשון, יום שביתה אצלנו, תהיו אסורים עד יום השני, ואז יבוא חוקר-הדין, ויברר, מי ומי אתם.

לשמע דברים כאלה התחילה צביה טלל לבכות, ופלדשטיין אמר לי בעברית בזה הלשון:

– עורה, קום ועשה. הלא שעה גדולה לך בימי חיך לקיים את מאמרים: "גדולה עבירה

לשמה".*

התחזקתי ואמרתי להמפקד בזה הלשון ובהרמת קול:

* גדולה עבירה לשמה ממצוה שלא לשמה (בבלי נזיר כג:).

– יש לי הכבוד להיות הרב דפה זה כמה שנים. שמי זה וזה, וזה חברי, הוא עורך דין מגליל מוסקבה, שמו זה וזה, והווי זהיר מאד לכנות אותנו בשם רמאים. כי זה לא כבר קיבלתי נייר רשמי, כי נבחרתי על פי פקודת הרוממות כאחד משלשה רבני ישראל העתידיים להגיש ברכה בשם כל יהודי ישראל להקיסר והקיסרית ביום הנתן כתר מלכות בראשם בחודש מאי הבא וכמדומני, כי רמאים אינם נקראים אל המלך.

לשמע דברים אלה קם המפקד מעל מושבו ואמר:

– סליחה, מחילה, מעודי לא אמרתי, כי אתם רמאים!

– אם אמרת או לא אמרת – אמר פלדשטיין – דבר זה נברר אחר כך, אבל עליך לחבר תיכף ומיד פרוטוקול, כי המציאו לך את האשה אשר אין לה זכות ישיבה פה.

הוא הוציא מיד גליון המיוחד לפרוטוקולים וכתב ממש אות באות ומילה במילה ככל אשר הכתבנוהו, ואנחנו חתמנו, וגם היא העמידה איזה קווים במקום חתימה, כי לא ידעה לכתוב. וגם הוא חתם. אז פניתי אליו בבקשה לבלתי יניחנה פה ללינת לילה אלא ישלחנה תיכף לבין האסירים הבוטירי.

– זאת לא אוכל – אמר – מפני שעד היום השני אין מקבלים שם אסירים כאלה, שאין להם החלטת בית דין או של חוקר דין או של איזה מוסד שלטוני להאסר לאלתר. ושנית, מי יודע אם יש מקום פנוי בבית האסורים.

הסברנו לו, כי עשינו מה שהחוק דורש אפילו בנוגע לכת אמונתנו, והוא מחויב להתיחס אל מקרה זה בשימת-לב, וכפי שידוע לנו אשה זו היא כשרה, ואין בה שום חטא, מלבד חוסר-זכויותיה לדור פה ולא נוכל בשום אופן להניחה כאן במקום מקלט לאסירים על פי מקרה ולפי שעה, במקום המלא אלמנטים שונים, שכורים, גנבים, מפריעי סדר בחוץ וכדומה.

– אם כן, איפוא – אמר המפקח – חתמו ערבות בעדה, כי היא תעזוב את העיר, ואני אתן לכם את העלמה הזאת כמות שהיא. שלחוה לביתה! מי ביקש זאת מידכם להביאה הנה. סלחו לי, אם כי אתם אנשים נכבדים, אבל יש פה איזו קונוניה. היתכן, כי הרב מזא"ה ימסור אחת מבנות דתו בשביל אי-זכויותיה, וגם עורך-דין יש פה בוודאי איזה דבר נורא אתם עושים הפעם. אינני ילד עד כדי כך שלא אבין דברים מופרכים כאלה. פה יש איזו ערמומיות.

לשמע דברים אלה לקחתי את השפופרת של הטיילפון, בלי נטילת רשות ממנו וביקשתי לחבר עם בית האסורים.

הוא נבהל ואמר:

– אני לא אמרתי, כי אתם ערומים. אמרתי רק, כי איזו ערמומיות יש כאן, מצד מי – אינני יודע.

לא שמתי לבי לדבריו כלל ודיברתי עם מרצי'נקה ואמרתי לו, כי המפקח מסרב לשלחה, והלו ביקש ליתן את השפופרת להמפקח, והוא אמר לו, כי יכתוב נייר על שמו וישלח את התפוסה על ידי לבית האסורים ויקבלה תיכף, כי יש מקום פנוי בשבילה באחד ה"באראקים" [באראק – צריף]. וכפי הידיעות שיש לו היא באה להתראות פה עם אחד מן הנידונים לגלות סיביריה, ואולי יאבה החוקר דין לשאל את פיה איזה דברים.

לשמע דברים אלה חיבר המפקח את התעודה, ופלדשטיין העתיקה בכתב נקי, והמפקח בעצמו עשה דבר נורא, כי עזב את צביה טלל ואת כל חדרו בידינו והלך אל הפריסטאב שהיה דר בקירוב מקום, לקבל את חתימת ידו ואחרי עבור רבע שעה כבר הביא את התעודה מוכנה ונתן על ידינו את צביה ואת התעודה שהיה כתוב בה בקרוב בזה הלשון:

"למעלת שר בית הסוהר לחייבי גלות. הנני שולח בזה את צביה טלל, שנתפסה כיהודיה שאין לה זכות הישיבה בעיר הבירה, והרב מזא"ה והעורך-דין פלדשטיין התחייבו להביאה לבית האסורים, אשר על כן נתנו כתב התחייבות בחתימת ידם בפני החתום מטה. על דבר קבלת הנתפסה והתעודה הזאת אבקש את מעלתו להודיעני. ועל החתום: הפריסטאב".

כדי לצאת ידי חובת כתב זכרונות בכל הפרטים, עלי לציין את הקוריוז שהיה באותו רבע השעה שעזב המפקח את לשכת המשטרה בידניו. מעשה שטן היה, כי דווקא באותו רבע שעה באו הרבה שוטרים והביאו אנשים ריקים ופוחזים, שנתפסו בשוק בשביל עוונות שונים, ואנחנו התחפשו למפקחים ובאנו בדברים עם כל אחד ואחד. על ידי שולחן אחד ישבתי אני ועל יד השולחן השני ישב פלדשטיין קיבלנו את הצורה ואת הטון של "קצין מפקח". ישבנו, והם עמדו לפנינו וסיפרו בסגנונם המיוחד את פרטי הדברים, עד ששב הממונה לכך ומסרנו לו את הכל.

לקחנו את אחותנו צביה טלל ואת התעודה ויצאנו החוצה, וצחקנו שנינו ואמרנו איש לרעהו, אולי זוהי התחלה ובמשך הימים נזכה לראות במוסקבה יהודים בתפקידים כאלה. ומאז רגילים היינו, כלומר, אני ופלדשטיין, בשעות שהיתה רוחנו מבודחת עלינו, לקרוא לשלום איש את רעהו בשם "אדוני הקצין". היינו מבדחים את דעתנו בטיילפון בסגנון כזה: "האם על יד הטיילפון ממלא מקום אדוני הקצין?" וכדומה.

באנו אל בית האסורים וסיפרנו למרצ'ינקא את כל הענין, אבל את צביה לא הניחו להכנס אל חדר מרצ'ינקא, והיא נשארה עומדת בפרוזדור בלוויית חיילים השומרים לראשה וקול בכייתה אותה שעה הגיע לאזני מרצ'ינקא עד חדרו. ולא יכול מרצ'ינקא להתאפק מצחוק, כאשר סיפרנו לו, איך מילאנו חובת מפקחים במשטרה במשך רבע שעה ואמר אלינו בדרך הלצה: "משקה" ראוי לכם שתתנו לי, הרי אני הוא שזיכיתי אתכם במשרה זו.

— להיפך — ענה לו פלדשטיין — אדוני הוא שצריך לשלם לנו שכר, על שמילאנו את חובתנו על צד היותר טוב, כאילו היו אבות אבותינו קציני משטרה.

מרצ'ינקא יצא לראות את ה"סחורה", כמו שאמר, ומיד ציווה להביא אשה אחת מן ה"באראק" שעל שם דולגורוקוב וציווה עליה לקבל את העלמה הזאת אל המחלקה שלה. בשעת הפרידה נפלה צביה על צווארי ובכתה בכי תמרורים עד שנתרגש מרצ'ינקא בעצמו ודיבר על לבה דברי-תנחומים, ואני ופלדשטיין אמרנו לה ביהודית, כי הננו ערבים, כי לא יאונה לה שום רע וכי בקרוב נשמח בשמחת חתונתה. ובזה נפרדנו.

ביום השני לשבוע והוא גם היום השני לתפיסתה נסענו שנינו אל ה"באראק" אשר על שם דולגורוקוב ומסרנו לצביה את הבקשה על שם המיניסטר על דבר הנשואין, והמפקחת חתמה עליה בשם המבקשת, שאינה יודעת כתב ולשון.

משם הלכנו שוב אל מרצ'ינקא, והוא הבטיחנו להאריך את ימי שבתה פה, אם כי אין לו רשות לעשות כדבר הזה. ומשנינו ביקש שנשתדל בפטרבורג שלא יתמהמה הרשיון לבוא. ופלדשטיין הבטיח, כי משום שהוא רגיל לנסוע לרגל עניניו לעתים קרובות לפטרבורג, ישתדל שם גם בענין זה.

עברו כמה חדשים, ומפטרבורג אין קול ואין עונה. ובין כך כבר קשה היה גם למרצ'ינקא להחזיקה שם, רק מטרוניתה אחת של ה"באראק" הדולגורוקובי, בתולה זקנה מבנות האצילים,

נטתה חסד לצביה והמציאה לה עבודה ופרנסה, וגם השתדלה לפני שר הפלך שלא ישלחוה עד שתבוא התשובה מפטרבורג.

אבל הידיעות שקיבל פלדשטיין מפטרבורג היו בלתי נעימות, כי מסרו לו, שמן המיניסטריון לענייני המשפטים דרשו מאת המחלקה לענייני הפוליטיקה לחקור ולדרוש היטב אם אין שמחה-יוסי טאבאצ'ניק וצביה טלל שייכים ל"בונד",* כי מצד אחד הם אנשים פשוטים ומצד שני מעשיהם מעוררים חשד, כי בוודאי "בונדאים" המה. חששנו מאד, שמא ימשך הדבר ימים רבים. ובינתיים הגיע חודש מאי, וחג הכתר חל ביום י"ד של אותו חודש, ואז היו, כמובן, במוסקבה כל השרים וכל המיניסטרים, וביניהם גם "מלך היהודים" הבארון הזקן הוראץ גינצבורג. סיפרתי להבארון את ענין צביה טלל וביקשתיו לסייע בידי בדבר הזה. ומה עשה הזקן? בשעה שנתקבצו כל העומדים להתיצב לפני הקיסר והקיסרית, ובתוכם גם אורז'בסקי [П.В. Оржевский], ראש הדפרטמנט לפוליטיקה, נגש יחד עמי אל השר, הציגני לפניו ואמר:

– זהו הרב המקומי. והוא יספר לך דבר מענין מאד על דבר עלמה יהודית אחת. הלא גם בלעדי זאת עד שיגיע התור שלנו יעבור זמן רב, ואני יודע כי הוד מעלתו מתענין בדברים כאלה. פני אורז'בסקי הפיקו זעם, והבארון לא קם ולא זע, וממש הכריחני שאספר את כל פרטי הפרטים של ענין טלל. והיו רגעים שאורז'בסקי נהפך לאיש אחר, ופניו המפיקים אימה הפיקו חנינה. וסוף דבר היה, כי שאלני:

– ואיפה היא עכשיו העלמה הזאת?!

אמרתי לו:

– בה"באראק" שעל שם דולגורוקוב בחצר בית האסורים.

– צריך יהיה לראותה כשאהיה שם.

– אולי יהיה בטובו של הוד מעלתו להרשות לסדר את החופה והקידושין?

– דבר זה נראה עוד. – אמר אורז'בסקי – מי יודע, אולי באמת בונדאית היא, ואני שונא

את ה"בונד" שלכם תכלית שנאה, ועוד יותר משאני שונא את ה"בונד", שונא ה"בונד" את כל היהודים שיש להם פרוטה בכיס ומעט מוח בקדקדם, אסור לרחם עליהם! – צעק השר בפנותו אל הבארון.

והבארון אמר:

– הבונדאים האלה הם גם אסוננו, וכל זה באשמתכם, כי לא נתתם זכויות ליהודים בעוד

מועד, ובאשמתכם נולד ה"בונד" הזה, ואם חפצים אתם להפטר ממנו, תנו זכויות.

– אדוני הבארון! – ענה השר – זכויות אינן ניתנות בקלות דעת, זכויות ליהודים יוכלו

לעורר עלינו את חמת רוסיה הגדולה אשר תקום כאיש אחד ותשמיד את כל היהודים, ולא יהיה לאל ידינו להושיע.

– אדוני השר! – אמרתי – בנוגע לצביה טלל הנני ערב, כי איננה יודעת, מה זה "בונד".

– נראה! – אמר השר.

ובזה תמה השתדלותי והשתדלות הבארון לטובת האומללה.

* "בונד" – מפלגה יהודית סוציאליסטית. בנוסף לרעיונות סוציאליסטיים טיפוסיים, מצע בונד כלל זכויות פוליטיות ליהודים כפרטים וכמיעוט לאומי דובר יידיש. המפלגה נוסדה באופן רשמי ב-1897, דהיינו כשנה אחרי המעשה המתואר. ככל הנראה הרב מזא"ה מכנה בדיעבד בשם "בונד" את "קבוצת וילנה" שקדמה ל-"בונד" ואכן הייתה כבר קיימת וידועה היטב לשלטונות.

סוף דבר היה, כי אחרי שכבר חזרה הממשלה לפטרבורג ועברו כמה חדשים עד ששקטה הארץ מאימת המאורע של "חודינקָה" [Ходынка], ביום 15 ביולי נתקבלה טלגרמה מאת המיניסטר, כי הוא מתיר לסדר חופה וקידושין לצביה בת אברהם טלל ושמה-יוסי טאבאצ'ניק בתנאי שתיכף אחרי הנשואין תאסר גם הנשואה יחד עם אישה, ושניהם ישולחו לסיביריה.

יעדתי את החתונה ליום י"ז ביולי,[†] אשר חל ביום י"ט מנחם אב תרנ"ו.

לחתונה זו עשיתי הכנות בכל מיני הידורים, בין בתורת רב ובין בתורת "מחותן". הבאתי את החופה היותר יפה שהיתה אז במוסקבה ואת השמש הזקן שבזקנים אשר ב"זאראדיה" [Zaryadye], בעל זקן מגודל, שלא הצטיין בקומתו, אך כנגד זה הצטיין כקאנטוניסט שעמד בכמה נסיונות של יסורים קשים ומרים, ולא זו בלבד שנשאר ביהדותו, אלא גם זכה להיות השמש הראשי במנין הנקרא על שם אָראקצ'ייב[‡] הקדוש ימ"ש, גם זכה להיות עירוני מעיר בְרוֹנִיץ [Bronnitsy] פלך מוסקבה, ובכן היה מן היהודים בעלי היתרונות הרחבים ביותר בנוגע לזכות הישיבה בכל המדינה, אפילו בקאווקאז [Kavkaz], ואפילו בערים הסמוכות לגבולי המדינה, והנני רושם את שמו וזכרו, כמו שהיה הוא בעצמו מדקלם אותו בכל בתי-ערכאותיהם: "איצקא אבעליעוו מירוב", אבי אותו מירוב, שזכה להיות סגנו של מר אלברט פוקס כמפקח על בית הקברות, ואביו זקנו של מירוב הצעיר, אשר נשא משרה חשובה במלכות הבריונים ונידון במיתה בדמי ימיו בעוון פרקמטיא בשטרות המדינה ודינרי זהב של המשטר הקודם.

ועוד הבאתי עמי איש אחד מערי התחום, שלא היתה לו כאן זכות-ישיבה, ורק משום שבא יחד עמדי כאחד מעוזרי לא שאלוהו כלל בנוגע לזהותו האזרחית, ואלמלי שאלוהו, לא היה יוצא כבר משם אלא נשאר גם הוא בבית האסורים, והנני רושם גם את שמו לזכרון – פנחס בן יוסף **מרגלית**.

ומעשה שהיה כך היה:

הוא בא אלי לקבל איזו תעודה בשעה שהכינותי את עצמי לנסוע לבית-האסורים, והזמנתי על פי הטילפון כ"מחותן" שני מצד הכלה את סולומון מיכאילוביץ' פלדשטיין, וכאשר בא פלדשטיין, שמע האורח את שיחתנו על דבר הכלה וביקש תחנונים ממש, שנקח גם אותו על מנת שיראה את המחזה הזה, וכאשר אמרתי לו, כי יש סכנה בדבר, פן ישאלוהו ברחוב או בבית האסורים, מי הוא ומה הוא ביחס להבאים בברית הנשואין ויתגלה קלונו, חס ושלום, כי אין לו זכות הישיבה. על החשש הזה השיב מרגלית, כי אם יסע ביחד עם הרב, לא ישאלוהו איש שום דבר, ושנית, אם גם ישאלוהו, הרי יש לו תעודות, ואם יסביר, ואני מצדי אאשר זאת, כי הוא בא לחתונה היתומה, בטוח הוא, כי "פאנקע" לא יעשה עוולה כזו ולא יאסרוהו. ושלישית, אם גם יאסרוהו – גם זה כדאי בשביל להשתתף בשמחה של מצוה כזו.

ובכן, הסכמנו לקחת עמנו גם את ר' פנחס מרגלית. אשתי נתנה על ידי מטפחת של צמר חמה, מתנה לכלה הצריכה ללכת לסיביריה, מקום שם החל כבר הקור, וגם נתנה לי "טייגלעך"[§] מעשה-ידיה לכבד את בעלי השמחה, ופלדשטיין לקח עמו ממרתפו בקבוק יין גפן טוב ומובחר,

* אסון חודינקָה – מאורע של הימחצות קהל שהתרחש ב-18 במאי 1896 בשדה חודינקָה במוסקבה, במהלך החגיגות לרגל הכתרת הקיסר ניקולאי השני. באסון נרמסו למוות מעל 1300 בני אדם.

[†] עפ"י לוח השנה היוליאני שהיה נהוג ברוסיה לפני המהפכה. עפ"י הלוח הגריגוריאני – 29 ביולי 1896.

[‡] אָראקצ'ייב, אלכסיי (1835–1769) – ראש הרשות המבצעת אצל הקיסר אלכסנדר הראשון. המניין ע"ש אָראקצ'ייב היה בין המניינים הראשונים במוסקבה.

[§] כדורי בצק המבושלים בסירופ או דבש.

ומרגלית הלך לשיטתו ואמר, כי מדי עברנו על פני הרחובות יקנה תפוחים בשביל הזוג העתיד להגלות תיכף אחר החתונה, ואגב אורחא אמר איזו תורה חסידית סודית על דבר היחס של זוג חדש וחקל תפוחין.*

ובכן, נסענו בארבע מרכבות, באחת היתה החופה עם כל עמודיה והפרוכת שלה. בשניה – אני ומרגלית, מפני שחשב אותי לשמירה שלו, ובשלישית – פלדשטיין והמזכיר שלי רובינשטיין עם הפנקס והחותם שלי.

עברנו ברחובות ובאנו אל רחוב דולגורוקוב, ומיד העמידנו מפקח אחד ושאלני, לאן אנחנו נוסעים ואיזה דגלים בידינו.

סיפרתי לו, כי בתורת רב נוסע אני לבית האסורים לסדר חופה וקידושין לתפוסים שם, והראיתי לו את הרשיון הרשמי מאת המיניסטר.

– ראו נא! – קרא המפקח – מתי עלתה בזכרונם ליתן היתר!

– כיצד? מאין יודע מר, כי הרשיון ניתן באיחור זמן?

– ולמה זה לא יבין אדוני? – שאלני המפקח שאלה תחת שאלה – האם לא הכירני מר? הלא זוהי צביה טלל, אשר הבאת אותה אל רובע הפוליציה שלי, יחד עם מר פלדשטיין. עכשיו מבין אני, כי צדקתי וכי קנוניה היתה אז, בוודאי קרובתך היא העלמה הזאת או קרובת פלדשטיין.

– לו יהיה כן, אמרתי לו, איך שיהיה, אולי תתלווה אלינו ללכת אל החתונה?

– לדאבוני, לא אוכל, כי הנני תורן, אבל הנני מברך את הזוג.

הוצאתי מצקלוני "טייגעל" אחד ונתתי לו, ומכיוון שאינו יודע את מאמר חז"ל "האוכל

בשוק דומה לכלב" חטף ואכל את המגדנות בשוק בעודו עומד על יד המרכבה, ואמר בזה הלשון:

– טעים מאד! חן חן לך. ואם תרצו, הרי ראוי אני לכיבוד זה.

נסענו הלאה והגענו עד פתח בית האסורים, ובצאתי מתוך המרכבה, צלצלתי ומרגלית אמר

לי:

– מה אמרתי לך, אין שום סכנה!! ובטוח אני, כי אשוב בשלום גם הביתה, כי זוהי שמחה

של מצוה ממש ושלוחי מצוה אינם ניזוקים, לא בהליכתם ולא בחזירתם.

מדברים אלה ומדרשתו הקודמת על התפוחים הכרתי, כי מרגלית הוא בר-אורין, ולא

ניחמתי, כי לקחתיו עמדי.

מרצי'נקה קיבל אותי מיד בחדרו, ועל פי בקשתי הזמין גם את פלדשטיין אל חדרו, אבל

את שאר החבריא, את מרגלית ה"בר-אורין" ואת איצקא אבעליעוו ה"מיוחס" הניחו במסדרון עם החופה והמגדנות ועם הגביע הגדול של בית התפילה.

– מחכה אני להוראות בענין החתונה – אמר לי מרצי'נקה.

אמרתי לו, כי הייתי מבקש מאתו לאסוף אל בית התפילה את כל היהודים הכלואים כאן

להשתתף בשמחה זו, כי מנהג הוא אצל עם ישראל שכל השכנים משתתפים בשמחת החתונה.

– וגם את האסורים הפוליטיים? – שאל.

– בוודאי, אמרתי, הלא אין הם אנשים חטאים, רק טועים בשיטה פוליטית ותו לא. ולמה

זה יגרע חלקם מן החוטאים "הפלייליים"?

– וכי קלה היא בעיניך?! – שאל מרצי'נקה בחימה – חוטאים ופושעים נגד המלך!!

* חקל תפוחין קדישין – כינוי לשכינה הקדושה בליל שבת.

– בשום אופן לא קלה זו בעיני – אמרתי כמתקן את ה"מעוות" – אבל טועים המה, וביתר הדברים אינם חוטאים, אינם לא גנבים ולא שופכי דמים ולא עדי שקר ולא מאנסים.

– אוהו! – אמר מרצי'נקה – כל מיני חטאים שבעולם אתה מוצא בהם. לעת הצורך הם גם גנבים, גזלנים, ומאנסים, וכל מה שתחפוץ. המה חשודים להרוג אותי בכל עת ובכל שעה, ושאל נא אותם, מה עשיתי להם? מתפרנס אני מעמלי, ואיני יודע מנוחה בגללם, לא ביום ולא בלילה, ולו היה אחר במקומי, כי עתה הטיל עליהם עונשים קשים מדי יום ביומו. ואני מטבעי רך-לב אני ומתנהג עם כל אדם כמו עם בני אדם ולא כמו עם "אָרִיִּקְטָאָטִים" [אסירים]. ובכל זאת, אם ימצאו שעת הכושר בוודאי יהרגוני. לו חפצתי לגלות סוד מן החדר ולספר להם, כי קראת אותם בשם "טועים", כי עתה הרגו גם אותך, כי בעיניהם כל בני האדם מלבדם משוגעים הם ופושעים ודמם הותר. וזכור נא את דברי, כי אם ינצחו, ח"ו, ישפך דם בבית הזה.

התערב מר פלדשטיין בשיחה זו ואמר לו :

– אדוני השר, יהיו המה מה שיהיו, אבל אתה אדם טוב ופראבוסלבי והנצרות מלמדת לסלוח לכל הפושעים, ועליך למלא את בקשת הרב ולהביאם לבית הכנסת.

– אבל, רבונו של עולם, זה יהיה ראיון כללי של כל האנשים האלה איש עם רעהו!

– ומה בכך, הרי אתה כאן השליט! ובמסיבתך לא זו בלבד שלא יעשו כלום, אלא גם לא ידברו דברים אסורים.

– ואני בעצמי, – אמר השר – האם רשאי אני להיות בבית התפילה בכל זמן הפולחן?

– זה תלוי בדעת הרב! – אמר פלדשטיין.

– בכל לשון של בקשה מבקש אני, – אמרתי לו – שלא תצא משם עד כלות כל העבודה, למען לא יעלילו עלינו אחר כך עלילות, ח"ו, וזה יהיה לנו לפיצוי גדול, כי חושב אני אותך לשותף בדבר מצוה זו, כי באמת התנהגת בנוגע להעלמה הזאת כראוי לנוצרי נאמן, ושכרך יהיה כפול מן השמים.

התרגש מרצי'נקה ואמר :

– האם אוכל להזמין גם את אשתי ובנותי?

– בבקשה! – היתה תשובתי. – את כל מי שתחפוץ, כי פולחן דתי צריך להיות ברוב-עם, וזה נקרא אצלנו "הידור מצוה".

– טוב מאד, – השיב הוא – תודה רבה!

– אבל לפי שעה אבקש להזמין אל החדר הזה את החתן ואת הכלה.

– אַה – אמר השר – זהו דבר קשה מעט, הרי היא לא ראתה עדיין את טאבאצ'ניק, ובוודאי תהיה כאן היסטריה.

– ובכן, – אמרתי לו – הרי מוטב שתהיה ההיסטריה פה, מאשר תהיה אחר כך, בפומבי, בשעת החתונה! ואני הלא מחויב לשאול את פיהם, אם חפצים הם להנשא איש לרעהו. ושאלה זו צריכה להשאל לפני החתונה.

– כן – אמר השר – גם אצלנו נוהגים כך לשאול לפני הנשואין את פי הבאים בברית.

הוא צלצל ונתן צו להביא את טאבאצ'ניק מבית כלאו ולהביא גם את צביה טלל מן ה"באראק" אשר על שם דולגורוקוב, ולהכניסם אל החדר הזה.

וכפי שה"באראק" היה יותר קרוב אל לשכת-השר, הובאה צביה בראשונה, ובראש נכנסה המטרוניתא ואח"כ צביה. לא הכרתי את צביה, פניה שונו לגמרי. היא היתה חיוורת כמתה, ופניה השחורים-אדמדמים לא היו לה כבר, אלא קיבלה פנים חדשות, אינטיליגנטיות, ובראותה אותי

הורידה את ראשה, ולא ידעה מה לעשות. לא קראה לי בשלום, כמו אז בשעה שהתנפלה על צווארי; ניכר היה הדבר, כי כבר טעמה כאן את טעם הדיסציפלינה וכבר הורגלה לכלוא את רוחה. פשטתי לה את ידי ואמרתי לה, כי אצלנו כתוב: "הזורעים בדמעה ברינה יקצורו", ושאלתיה אם לא שבה עוד ממחשבתה להנשא לטאבאצ'ניק, ותהי תשובתה:

— הלא זהו היום המאושר בימי חיי! ולי אין לי לא אב ולא אם, ובטוחה אני, כי אתה תברכני תחת אבותי!
שר בית הסוהר:

— הרב בוודאי יברכך מלב ונפש, הוא השתדל הרבה למענך, אבל התדעי, כי תיכף אחרי הנשואין תאסרי, ותהי "אָריִסְטֶאֲנִיט" וישלחוך עם ה"עֵטָאפּ" [משלוח אסירים המוצעדים רגלית встан] ביחד עם אישך עד בואכם לסיביריה, ושם יקבע לכם שר הפלך מקום לדור בו במשך כל ימי חייכם.

— אני מוכנה לסבול כל מיני יסורים שבעולם – השיבה האומללה-המאושרת הזאת.
והמטרוניתא אמרה מתוך בכי: – הלא אמרתי, כי היא אצלנו "מָאֵלֶאֶדֶעֶץ" [אשת חיל молодец].

אותה שעה הובא טאבאצ'ניק אסור באזיקים. ופה התחילה הטראגדיה הנוראה.
היא הביטה בפניו הרעים והדלים וצעקה: "אך!" – ונפלה לארץ ונתעלפה.
הוזמן הד"ר ז'דאנוב והשיב את רוחה, ובפנותו אלי אמר:
— עשה במהרה כל מה שצריך, ואז תרגע.
שר בית הסוהר קם, ואנחנו אחריו, ובמסדרון נלוו אלינו מירוב, מרגלית ורובינשטיין, עם כל המכשירים, והחיילים הובילו את הזוג.
נכנסנו אל בית התפילה, אשר היה סמוך לבית הכנסת לקאתולים אשר בבית האסורים, ושם נזכרתי, כי לא לקחתי עמדי נרות.
ביקשתי רשיון מאת שר בית הסוהר ליתן "פּרֶזֶפּוֹסֶק" [אישור מעבר] למירוב לקנות באיזו חנות הסמוכה שתי ליטורות נרות ולשוב חזרה.

עליתי על הבימה והחילותי לכתוב את הכתובה. הארכתי מאד בענין זה, כחצי שעה ויותר.
ומרצ'ינקה עמד באותה שעה עם אשתו ובני ביתו ועם כל המפקחים בבית הכנסת, והאסירים היהודים שכבר הובאו בינתיים לפי בקשתי, נדברו איש אל רעהו, והחתן והכלה לא זזו איש מרעהו וישוחחו הרבה. ובכל פעם הייתי קורא אותם לעלות על הבימה לשאול את שמם.
טאבאצ'ניק אמר לי בפה מלא, כי שמו שמחה-יוסי בן אריה, אבל לא ידע להגיד, אם כהן הוא או לוי, והדבר נשאר בתיקו והיא השיבה, כי שמה צביה בת אברהם, ובנוגע לשאלה אם היא בת כהן או לוי, השיבה, כי היא יתומה.

בשעת כתיבת הכתובה הקיפוני הרבה צעירים מן הכלואים בבית האסורים וזכורני, כי ביניהם היו הרבה בונדאים. אחד מהם שאלני, אם לא באה הממשלה לכלל החלטה לרדוף גם את הציונות?

שאלתיו, מדוע הוא חושב, כי ירדפו את הציונות?
והשיבני בזה הלשון:

— אם כי תנועה זו היא ריטורגרדית במלוא מובן המילה, אבל בכל זאת תנועה ציבורית היא, ויש בה גם ריח פוליטי, והממשלה הלא כבר דיכאה תחת רגליה את כל התנועות הפוליטיות שבמדינה ולא נשאר לה, כי אם לרדוף את הציונות.

סיפרתי להם, כי הממשלה סובלת את הציונות, ועל זה העיר עוד צעיר אחד :

– זה אפשר היה לשער מראש, כי סוף סוף אפילו ממשלה שוטה כזו מבחינה כי לבטל את החיים לגמרי אי אפשר.

והאחד מהם הביע לי תודה בשם חבריו על שנתתי להם אפשרות להתראות איש עם רעהו.

– מאין נודע לך, כי אני הוא שהסיבות בדבר הזה?

– המפקח סיפר לנו, כי על פי דרישת הרב נאות שר בית הסוהר להביא את כל היהודים אשר בכפיפה זו אל החתונה.

– ובכן, אמרתי להם, גם האמונה והדת יכולות להביא תועלת לפעמים!!

– בוודאי, אמרו פה אחד, אין לנו דבר שלא יוכל להביא תועלת, אם רק משתמשים בו כראוי.

ואחר כך, כאשר חתמו העדים על הכתובה, אמרתי אל שר בית הסוהר, כי נצטרך להביא את ה"סְטָאטִיִּי סְפִיִּסְאק" [רשימת סטאטיסטיק] של טאבאצ'ניק על מנת לרשום בו את שנותיו ומאורעותיו.

הביאו גם את זה. ומשם נודע לי, כי החתן הוא בן כ"ה והכלה, כמו שאמרתי, היתה בת שלשים.

סיפרתי להבונדאים את הענין של צביה טלל וכי היא בבית האסורים זה כחצי שנה רק באשמתם, כי חשדו אותה בבונדאות, וכאשר סיפרתי להם, כי אורז'בסקי בעצמו אמר לי, כי מפעלה האידאלי הזה מותח עליה קו של חשד בבונדאות, שמחו מאד ואמרו :

– בני בליעל אלה מרגישים, כי אנשים ישרים אנחנו! ועוד נזכה לראות במפלתם!

הגיע הרגע האחרון, ציווייתי להעמיד את החופה מתחת להקתדרא ועמדתי על הבימה, הגישו לי את הכוס, הדליקו את הנרות, ובידי נתתי את הנר הראשון לשר בית הסוהר ואת השני על יד אשתו, והשלישי אל יד בתו, ואת כל הנרות חילקתי בין כל היהודים אשר היו שם באותו מעמד, ולא נשאר נר בשביל מרגלית.

אמרתי זאת לשר בית הסוהר, כי זה אחד מקרובי הכלה ולא נשאר בשבילו נר, וציווה להביא נר "קאזוֹנִי" [מרכוש המדינה kazёный]. וכאשר הדליקו אותו, החליף מרגלית את נרו בנר שכבר היה בידי אחר, באמרו, כי זה נקנה מכסף של צביה, וזה פסול מכל הצדדים.

החילונו בהכנות להזכיר את נשמות הורי הכלה, וכפי שהלבלר שלי היה עובר לפני התיבה שחריתים בימים נוראים, מסרתי לו את הדבר, ומרצי'נקה קרא אותו מאז בשם "פונומאר" [קריין בכנסיה пономарь].

כפי הנראה, לא הבינה צביה, כי זוהי תפילה בעד נשמת הוריה, עד שלחש לה החתן באזנה, ואז התחילה לבכות.

סידרתי את החו"ק, וכדרכי, אחרי קריאת הכתובה, הטפתי אמרים אחדים לכבוד החתן והכלה, אשר רשם אותם פלדשטיין לזכרון באמרו, כי זהו ממבחר הנאומים שלי. אם מסר לי אחר כך פלדשטיין את הנייר או לא – איני יכול עכשיו לזכור, אבל, זכורני, כי עשה רושם גדול ומרצי'נקה ובני ביתו ג"כ בכו. ניבאתי להזוג עתידות טובים, והסברתי להם, כי אם השופטים המושבעים על פי דעות קדומות כנגד עם ישראל לא יכלו להבין, כי הזיוף נעשה לא לשם השתמטות מעבודת הצבא, אלא משום אהבה טהורה, הרי הבוחן לבבות בוודאי יודע, עד כמה היה מפעלו טהור מכל פניה עצמית, ובוודאי כגמולו ישיב לו, כי על פי כל האמונות והדעות המושג האלוהי הוא אלוהי האהבה,

ובנוגע להכללה ולמפעלה הלא גם שופטים עם דעות קדומות מחויבים להודות, עד כמה עזה וטהורה היא אהבתה, וברכתם וכו' וכו'.

כאשר נגמר כל הפולחן, נגשתי אל הזוג, חיבקתי ונישקתי וגם השר בעצמו ואשתו עמו נישקו את הזוג וברכו אותם, כי יקוימו בהם "כל הברכות של אביכם הרוחני, אשר כל אמריו היו אמרי זהב".

אבל עם כל "הניצחון הרוחני" הזה, ערבה שמחתי. בשעה שפתח מירוב את הבקבוק של יין והוציא את המגדנות וביקשתי את כל הנאספים לטעום, ציווה פתאום שר בית הסוהר, כי ישובו כל הכלואים אל חדרי-כלאם באמרו בקול נגיד ומצווה:

– יותר מזה איני רשאי להניחם שישוהו כאן. הטקס הדתי נגמר ועליכם, האסירים, לזכור מי אתם. גם בלעדי זאת הרביתם להג כאן איש עם רעהו ועסקתם בכזביכם.

אותה שעה ערבה שמחתי והרגשתי, כי ניבא מרצ'ינקה בעצמו ולא ידע מה ניבא, כי לו היתה חרב בידם, ודאי הרגוהו.

את הזוג הניח לפי שעה עד תום האכילה והשתיה הארעית הזאת, ובקול רועד מעט אמר לסגנו לאסור את צביה.

קיבלתי מהם ברכת הפרידה, ושבנו לביתנו.

הזוג הבטיח לכתוב לי מכל הנעשה עמהם בארץ גלותם, אבל מאז ועד עתה עברו כבר כ"ה שנים, ואין לי שום מושג, אם המה בחיים ומה עבר עליהם; אבל זכר המאורע הזה עוד לא נמחה מלבי ואמרתי לכתוב אותו לזכרון.

השו"ב והאוברפוליצמייסטר*

זה היה בערך לפני עשרים ושלש שנים, בשנת 1898 בעצם ימי חורף. בבוקר השכם, בטרם יכיר איש את רעהו, נכנס אל ביתי פתאום יהודי אחד לבוש בגדים ארוכים ובעל פאות "מודרניות", וחזותו הוכיחה עליו, כי הוא מ"כלי-הקודש" וכי איזה אסון נורא קרהו.

שאלתי מה ענינו, וסיפר לי, כי בתו, בת שש עשרה שנה, ברחה מביתו עם ערל אחד, אשר כפי הנראה כבר חילל את כבודה, ועכשיו הוא רוצה שתמיר את דתה. ואחרי שהעתיך עלי דברים הרבה נודע לי, כי היא נמצאת עכשיו באחד מבתי הנזירות במוסקבה, והוא רוצה למצוא את הבית הזה ולהתראות עם בתו, כי יודע הוא שנפשה קשורה בנפשו, כשם שנפשו קשורה בנפשה, ולדבר עמה דברים אחדים פה על פה, מפני שני טעמים: ראשית, אפשר שדבריו יפעלו עליה, שתשוב ממחשבתה הרעה להיכרת מעם ישראל ודתו, ושנית, אם שוגה הוא ודבריו לא יפעלו עליה, רוצה הוא לראותה טרם תמות מיתה רוחנית ולעיניה יקרע קריעת אבלים עליה וישב "שבעה", כמצווה עלינו.

אמרתי לו, כי לי אין שום אפשרות לסובב על כל פתחי בתי-הנזירות והנזירים, כי רבים הם מאד ולשם כך יש צורך באיש, שיקדיש לכך את כל הימים במשך כמה שבועות, וכי רק הוא, כאב, יוכל לעשות זאת, אם רק ישיג רשיון לגור פה, כי מי שאיננו נכתב כאן ברשימות באי העיר אינו מסוגל לכך. הוא יודע אותה פנים אל פנים, וכשיכנס לאחד מבתי-הנזירות ודאי יכירנה מיד, כי על-כן הללו כלואות בחדר אחד קודם השמד.

– כן, – אמר כמעט במנוחה – וזהו הענין שלשמו באתי אליך, שתשתדל למעני לפני ה"אוברפוליצמייסטר", שיתן לי כאן זכות ישיבה לפחות במשך שני שבועות.

– להשתדל מצדי לא אוכל – אמרתי לו – ועצתי, כי תלך בעצמך אליו בלי כתב-בקשה ותבקש ממנו את הדבר. ואם תדע לכלכל את דבריך כיאות, יש תקוה, כי ימלא את בקשתך. וכדי להקל עליך את הכניסה אל האוברפוליצמייסטר, אסע עמך יחד ואומר, כי יש לי ענין מעניני משרתי אל השר, וגם אני אהיה באולם המבקרים מהמוני העם וארשום את עצמי בין אלה, כדי שאהיה באותו מעמד. אראה את קבלת הפנים שלך ואשמע את שיחתו אתך, וממילא לא יפול רוחך עליך, אם תראה, כי לא יחיד אתה, כי יש פה אתך אח לצרה המשתתף בצערך, והשאר תלוי בהשגחת הבורא.

הצעתי מצאה חן בעיני האב האומלל. יחדיו שתינו תה וסעדנו את לבנו, ובעשר שעות נסעו יחדיו. לקחת עמי "נייר" אופיציאלי, שאין בו שום חשיבות ובדיתי מלבי שאלה שצריכה בירור, כדי שתהיה לי אמתלא לבוא אל השר. היחס שלי אל הפקידים עושי-רצונו של האוברפוליצמייסטר והמרצים שלו פעל את פעולתו, והשו"ב נרשם בין עשרת הראשונים, ואני נרשמתי בין נושאי המשרה הבאים בהרצאה מעניני משרתם, אשר אותם הוא מקבל בחדרו לאחר קבלת הפנים הכללית של כל השואלים.

כעבור שעה יצא וולאסובסקי אל אולם המבקרים בלוויית המנהל הראשי של עניניו, הוא בילגארט הידוע, אשר לפניו היה קטיגור בבית המשפט המחוזי ואחרי-כן עבד אצל וולאסובסקי, ולבסוף, בימי המהפכה של שנת 1906, נעשה מנהל ראשי לעניני הדפוס ושמו נתפרסם בחוגי הסופרים והמו"לים. וולאסובסקי עבר על כל הנאספים וכשראה אותי קרא לי לשלום ושאלני:

– באת בעיני משרתך?

* שו"ב – שוחט ובודק; אוברפוליצמייסטר [оверполицимейстер] – מפקד משטרת מוסקבה

– כן, – עניתי.

– ובכן, תחכה עד שאגמור את קבלת-הפנים.

– אני שומע – אמרתי בדרך-ארץ.

אחר כך עבר במהירות מאיש לאיש, שואל את כל אחד: "מה בקשתך?", מקבל את כתבי-הבקשה ומוסרם לבילגארט ומשיב דרך-אגב לכל אחד ואחד באותו סגנון:

– תשובה תקבל על ידי הרובע.

ואחר כך פנה אל השו"ב, והלז אמר:

– שום כתב-בקשה אין לי, אדוני השר! אני שו"ב יהודי באחת מערי הפנים, וסיפר לו את כל המאורע וביקש ממנו שיתן לו רשיון לגור במוסקבה במשך חודש ימים, כדי שיוכל למצוא את בתו ולדבר על לבה, כי תשוב ממחשבתה להמיר את דת אבותיה.

על זה ענה וולאסובסקי בקצף גדול ובגערת חימה עזה:

– איך תעזי לבקש דבר כזה?! בתך רוצה להתיצב על דרך ישרים ולקבל את הדת היותר אמיתית שבעולם, ואתה בא להפריעה ממחשבתה הטובה ומבקש ממני שאתן לך רשיון לשם דבר מגונה כזה. לך לך, קודם שאצוה לשלחך מן העיר.

כל הנאספים הנוצרים שמחו, כמוכן, לאידו של היהודי ובנענועי הראש כאילו נתנו "ישר כח" לוולאסובסקי בדומיה.

טעם מיתה טעמתי בשבתי על כסאי ובראותי שמחה זו.

אך פתאום ענה השו"ב בניחותא ובאומץ-רוח:

– אדוני השר! אילו ידעו בני אדם, איזו דת היא היותר אמיתית, כי אז היתה רק דת אחת בעולם, אבל מכיוון שלא ניתן לנו הכח לברר, איזו דת היא היותר אמיתית, והקב"ה מחשה ואינו מגלה את ענינו, הרי כל אחד ואחד מאתנו חושב את הדת שלו ליותר אמיתית.

ולבסוף פרץ בבכי גדול.

לב-האבן של וולאסובסקי התרכך, בשמעו את הדברים האלה ובראותו את הדמעות, ופנה אל בילגארט ואמר:

– צריך יהיה למלא את בקשתו.

את דבריו אלה השמיע בקול רועד, ואל השו"ב אמר:

– רשיון לא אוכל לתת לך, כי דבר זה הוא כנגד החוק, אבל אתן לך אֶדְרִיסָה [כתובת] של בית אכסניא אחד, אשר שם תוכל לדור במשך שני שבועות, ועד שתבוא לשם תהיה פקודה שלי על פי הטלפון, כי יתנו לך רשות לגור שם.

– אבל, אדוני השר – ענה השו"ב – שבילי מוסקבה אינם נהירין לי, ואני איש עני, המתפרנס מן השחיטה בעיר אשר תושביה היהודים מעטים ואין לי אפשרות מפני חולשת-בריאותי למצוא את האכסניא.

– כן – אמר וולאסובסקי – ידעתי, כי מלאכתך אינה מעשרת את בעליה. ולפי שהזמן יקר לך מאד, אתן לך עצה. הנה פה הרב המוסקבאי, אני אבקשו והוא יביאך אל האכסניא על חשבוננו.

ומדי דברו פנה אלי ואמר:

– בוודאי תמלא את הבקשה הזאת, ואת ענינך נדחה ליום מחר.

– בחפץ-לב אעשה זאת.

יצאנו שנינו מבית האוברפוליצמייסטר למצוא את האכסניא, אשר עליה הראה השר כבית מקלט ליהודים שאין להם זכות-ישיבה.

באנו אל האכסניא (זוכר אני, כי זה היה על-יד רחוב "זִמְלָאנוֹי וְוַאל" [Zemlyanoy Val], באיזו סמטה). כשנכנסנו אל המסדרון לא הכרנו איש את אחיו מפני חשכת הבית, ואיש אחד, חשוד מאד על פי פרצוף פניו, או כמו שאמר השו"ב, כי "ריח הבולשת החשאית נודף מן הבית" (נפלא הדבר, כי אחר כך נודע לי, כי יש יסוד גמור להשערת השו"ב, והוא הרגיש את זאת בחוש-הנרדפים שלו), יצא לקראתנו.

– מי משניכם הוא הרב?
– אני! אמרתי.
– והשני הוא האיש אשר אין לו זכות-הישיבה?
– כן, – אמרתי.
– היש לך צורך בחדר מהודר? – שאל את השו"ב.
– לא, רק ללון אבוא וכל היום אהיה בעיר לחפש את בתי.
– ובאיזה תמחוי תאכל את ארוחתך? – שאל.
– אינני יודע באיזה, אבל אמרו לי שיש ב"זאריאדיע" אלמנה שהוחזקה בכשרות, אשר היהודים החרדים סועדים אצלה.
– כיצד, אוכלים אצלה? האם היא כל כך עשירה? וכמה יהודים היו חביבים על האלמנה שלך?

– היא אשה כשרה ועניה – ענה השו"ב בזעם – ורחוקה מהבליים כאלה, רק מתפרנסת היא מזה, שיהודים הנאמנים לדתם בטוחים בה, כי לא תביא נבלה וטריפה אל ביתה, והם סועדים אצלה במחיר נמוך הרבה מן המחיר שבבתי התמחוי המהודרים.
– כן, – אמר האיש – זהו ענין אחר לגמרי, אני לא הבינותי, סלח לי.
הלכנו אחריו והוא הראה לנו את החדר. ממש נורא לספר, הטחב היה נורא. הכתלים נטפו מים, והאור היה קלוש מאד. עמדה שם מטה, אשר, לפי השערת, גם בסדום היתה מטת האורחים טובה ומהודרה ממנה.

– החדר הזה הוא בשבילך. והיכן הם החפצים שלך?
הוא הראה על התיק הקטן שבידו. וכאן נתגלו פניו האמיתיים של האיש: הוא לא בקש, כי אם ציווה לפתוח את התיק להסתכל במה שיש בו. והנה נמצאו שם לחם, מלח, טלית ותפילין, חומש קטן, תהלים קטן עם מעמדות ו"חוק לישראל" קטן, דפוס סלאבוטה.
– רק אלה הם חפצי – אמר השו"ב – ואותם אשא אתי אל אשר אלך.
האיש הציע לשו"ב, שיעזוב את התיק בחדרו.
– טוב, אמר השו"ב, את הלחם אוכל לעזוב כאן, אבל את ה"בוגומוליייה" (את התפילה לאלוהים, כלומר את הטלית ותפילין) ואת הספרים לא אוכל בשום אופן לעזוב, לא אוכל להפרד מהם אפילו רגע.

האיש פנה אלי ואמר:
– נפלא הדבר, עד כמה היהודים חזקים בדתם, הנוצרים צריכים ללמוד מהם, כיצד עובדים את האלוהים.
– ובכן – הוסיף בפנותו את השו"ב – קח את התיק כמו שהוא. למה לך לעזוב פה את הלחם, הלא יאכלוהו העכברים, כי בחדר הזה מצויים הרבה עכברים.
השו"ב יצא ותיקו בידו, והמפתח של חדרו נמסר על ידו.

– אם ישאלוך ברחוב – אמר האיש אל השו"ב – היכן אתה דר והיכן הפאספורט שלך, תאמר כי במקום פלוני וכי הדוקומנטים שלך אצלי, כלומר, אצל המפקח על המלון, ואז לא יעכבוך עוד וכדי שלא תראה לאיש שום תעודה מסור לי את הפאספורט שלך.

– לא אוכל למסור את הפאספורט שלי.

– כיצד לא תוכל, אם אני מצוה?

– משום שאם אבוא לאיזה בית-נזירות, צריך אני להראות את הפאספורט שלי, כדי להוכיח כי הנני האב.

– איזה בית נזירות – אמר האיש – הרוצה אתה להשתמד? – שאל בגיחוך – בטוח אני, כי יהודים שכמותך לא ישתמדו, אפילו אם כל שאר בני ישראל ימירו את דתם.

– לא אני, כי אם בתי נשתגעה ורוצה להשתמד.

– תמה אני, כיצד גדלה אצל רב שכמותך בת כזו?! כפי הנראה, ה"בוגומוליה" שלך אינה מגינה כראוי.

– היא מגינה בשני העולמות, בעולם הזה ובעולם הבא, אבל לזה ודאי יש חשבון במרומים. והיא בוודאי פרי חטאתי, כי לא כך יש לעבוד את הבורא, כמו שאנו עובדים אותו בימינו אלה. בכל זאת אצפה לחסדי שמים.

המפקח התרגש לשמע דברים אלה, ממש כשם שהתרגש וולאסובסקי לשמע תשובתו של השו"ב בדבר הדת האמיתית, ואמר לו :

– לך לשלום ומצא את בתך במהרה.

יצאנו החוצה ונפרדנו איש מעל רעהו, ולא יספתי לראות את פני השו"ב עד עבור שני שבועות.

פתאום בא ואמר :

– מצאתיה ובקושי גדול קיבלתי רשיון לראותה. דברתי עמה, אבל כלו כל הקצין היא באחת וממחשבתה לא תשוב. ובכל זאת גמרתי שלא להתנהג באבלות, עד שיגמר הדבר מכל וכל, סוף סוף מי יודע, אולי תשוב ממחשבתה הרעה, כי הרבה דברתי על לבה, ואולי יעשו הדברים פרי.

– וכיצד תדע את סוף הדבר?

– ודאי לא ימנעו הערל וסיעתו את הטוב ממני. אם עצתם הרעה תקום אתנהג באבלות כדין וכדת.

נפרדתי מעל השו"ב בנפש עגומה. חיבקתי ונישקתי אותו, ויחדיו שפכנו דמעות.

עבר חודש ימים או יותר, וכמדומני, הגיעו בינתיים ימי האביב, והנה בין הבאים אל ביתי בחדר הביקור, אשה צעירה אחת, ועל שאלתי, מה בקשתה, ענתה :

– אני בת השו"ב.

– איזה שו"ב? ומה בקשתך? – שאלתי.

– אני רוצה לדבר אתך ביחידות.

הכנסתי אל חדרי פנימה. הסתכלתי בפניה ומדי דברה הרגשתי, כי קולה דומה לקולו של אותו השו"ב האומלל שהיה אצלי, ושאלתי מיד :

– ההמירות כבר את דתך?

– ובכן, יודע אדוני, מי אני?

– בבירור איני יודע, אבל אני משער על פי קולך, כי את בתו של השו"ב, שהיה אצלי לפני חדשים אחדים ואמר, שבתו רוצה להשתמד.

סיפרתי לה על ביקור אביה אצלי ועל ביקורנו אצל וולאסובסקי, והיאך נתרכז הלה לשמע דבריו. סיפרתי דברים אלה בהתרגשות מרובה עד שהוצאתי מעיניה דמעות.

– אבי לא יוכל לדבר בסגנון עז כזה, כמו שאתה מדבר, מפיו הדברים יוצאים נוראים ממש!

– אביך דיבר בתמימות, ואני מוסר את דבריו כעד שמיעה, אבל, כמדומני, כי התמימות הזאת מפלחת יותר את הלב, עד שאפילו הוולאסובסקים אינם יכולים לעמוד בפני כחה. אבל מה היה סוף דבר?

– הסוף היה – אמרה היא – כי אחרי כלות חדשי-הלימוד, אשר בהם לימדוני את עקרי הדת והתפילות, הובילוני אל בית היראה להטבל ולהשתמד, ובשעה שהגיעו על-פי הפולחן לשאלה: "המסתלקת את מאבותיך ומן הלימודים הכוזבים של היהודים?" קראתי בקול גדול: "לא!" והוספתי, כי בכלל אינני רוצה להמיר את דתי! ואז גרשוני לאחר שהתרו בי כמה פעמים ודיברו על לבי פעם ברחמים, פעם ברוגז, וכל מה שהוסיפו לדבר, כן הרגשתי בנפשי, כי סכנה גדולה היא ליפול בידיהם, ואמרתי בכל תוקף:

"אני רוצה להשאר יהודיה!"

– "אם כן, אמרו לי, לכי לעזאזל!"

חפצי נשארו בבית הנזירות ואיני רוצה ללכת לקבלם, כי יראה אני פן יכוני שם מכות אכזריות. ותכלית בואי אליך היא – לבקש שתתן לי להוצאות הדרך וגם שתתן לי על ידי מכתב לאבי.

אמרתי לה, כי להוצאות הדרך אתן לה מיד, אבל מכתב לאביה לא אוכל ליתן לה, שלא יפול עלי חשד, כי ידי בדבר, וכי אני פתיתי אותך לשוב ממחשבת השמד.

נתתי לה את הכסף, ביקשתי ממנה שתדרוש בשלום אביה, ברכתיה, ומאז ועד עתה אין לי ידיעות לא מן האב ולא מן הבת. ואיזה רגש של אי-רצון נשאר בלבי, על אשר לא ראו צורך לעצמם לכתוב לי, אבל דן אני אותם לכף זכות, כי בוודאי גם האב לא רצה שיהיו חילופי מכתבים ביני ובינו מפני החשד.

זה לעומת זה

א.

זה היה בשנת 1888, ואז היה דר במוסקבה המשורר דוליצקי*. מעונו היה מעבר לנהר מוסקבה, באחד הבתים שבו גרו יהודים הרבה. דוליצקי נרשם כעוזר לבית המסחר של וויסוצקי, ודבר זה היה היסוד לזכות ישיבתו במוסקבה (או אם נשתמש בלשונו של יל"ג המנוח, אפשר לומר: "על וויסוצקי זכותו ועל זכותו ישיבתו"). ואחרי כל אלה היתה זכותו תלויה באויר, כי המשטרה ידעה היטב, שדוליצקי מתפרנס מהוראות שעה ו"כותב חרוזים". כך שמעתי מפי קצין שוטרי הרובע בעצמו בזה הלשון:

— מכבד אני את דוליצקי, כי יודע אני שהוא "ווירשעפיסעץ" (משורר). וה"ווירשעפיסעץ" הזה, אשר הכל ידעו מהו באמת, ועל מה נוסדה זכות הישיבה שלו, שנקל מאד לבטלה ולפסלה, התחכם להסתיר בסתר-אהלו יהודים שאין להם זכות הישיבה כלל. והכל לשם-שמים, בלי שום תשלום כלל. ובאמת, יש לומר, כי דוליצקי מסר את נפשו והשליך את בני ביתו כדי לתת מקום ללינות לילה לאנשים בעלי כשרון, שלא היתה להם זכות הישיבה. הידידות ביני ובין דוליצקי היתה גדולה והיחס של יל"ג אל שנינו בחליפת המכתבים התמידיים גרם לזה, כי כמעט מדי יום ביומו ראינו איש את אחיו זמן קצר או ארוך, אחרי כי שנינו היינו טרודים, אבל בלי שום הגזמה אפשר לומר, כי לא עבר עלינו אפילו יום בלי ראיון, אם כי דרנו בריחוק מקום איש מרעהו, מלבד שהתראינו מעת לעת באסיפות "חובבי ציון" ו"בני ציון" ו"דורשי ציון".

פעם אחת בא אלי דוליצקי ביום השבת ואמר לי, כי הוא בא להזמיני אל ביתו, כי איש אחד צעיר לימים בא מטאגאנרוג [Taganrog] (שכחתי לצערי את שמו) "מתבולל גמור", כמו שאמר וגם "עם הארץ גמור ככל היהודים בני הדרום", אבל איש מפותח ואוהב את עמנו וסופר רוסי בעל כשרון, והביא עמו הרצאה על דבר חיי העובדים כורי-הפחם במחוז דון. וכבר היה המאמר למראה עיניו של הפרופיסור גולצב, עורך הז'ורנאל "רוסקאָאָאָ מִיִּסְל" [Русская мысль] בימים ההם, וכמובן, אין לאיש הזה זכות הישיבה, מפני שגמר רק את הגימנסיה ואל האוניברסיטה לא נכנס מרוב עוני, והוא מסתתר בביתו וסועד על שולחנו, אבל כשיודפס המאמר – אזי יקבל שכר סופרים, כמובן, ישוב לביתו בשלום לטאגאנרוג ויתפרנס בכבוד כשנה שלמה, מפני שהכלכלה בערי הנגב היא בשפע וביתר זול. ותכלית הזמנתו אותי אל ביתו היא – לשמוע את המאמר אשר יקרא לפנינו המחבר, למען ישמע את חוות דעתי על כשרונו הספרותי.

— "במוצאי שבת אפשר להקדיש לזה את הערב, כי הערב הזה פנוי", – אמרתי. ובכן, ישב אצלי דוליצקי עד הערב ושוחחנו בעניני הספרות ובעניני הצבור, שעמדו אז על הפרק, ולפנות ערב הלכנו יחדו לביתו ושם ראיתי את ה"פרי החדש", ומיד החלה הקריאה. (לא אוכל לעבור בשתיקה גם על דבר קטן, שהוא אופייני מאד, כי בדרך נכנס דוליצקי אל חנות גסטרונומית היותר מהודרת וקנה שם חילק אחד מהודר ושמן בעד עשר פרוטות ואמר לי:

* מנחם מנדל דוליצקי 1856–1931

– "אם יהיה חילק מהודר כזה מצד אחד, והלפתן שנשאר מיום השבת, מצד שני – תהיה לנו סעודה נאה בשעת הקריאה או לאחר הקריאה".

ובכן, הקריאה החלה. אחרי כל פרק הרגשתי, כי המאמר הזה איננו ראוי בשום אופן לדפוס, ומה גם בז'ורנאל רציני כ"רוסקאיא מיסל", ואמרתי לדוליצקי בעברית, בלשון שאין המחבר נזקק לה, כי לפי דעתי לא הבטיח הפרופ' גולצ'ב להדפיס את המאמר, אלא דחה את המחבר באיזו תשובה דיפלומטית, שהמחבר דרש אותה לטובתו. חומר למאמר בוודאי יש כאן, גם יגיעה יש פה, אבל אין המאמר נושא עליו לא חותם פולביציסטי ולא חותם מדעי.

– ובכל זאת – אמרתי – אי אפשר להחליט עוד, כי הכל הולך אחר החתום, נשמע את החצי השני.

בשעת ההפסקה הגישה אשת דוליצקי לפנינו את החילק שנקנה בדרך לשמו ולשמה של השיחה, מתובל בבצלים, בפלפלין ובחומץ, הכל כמנהג היהודים, וגם את הלפתן מתבשילי-השבת המיוחדים הגישה לפנינו, ועוד הוסיפה (את שמה שכחתי, אם כי ידעתי היטב. כמדומני: רחל-לאה) נופך משלה: שלש ביצים קצוצות מתובלות בבצלים, גם כן קצוצים, ועם איזה מין שמן מן היותר גרוע שיש בעולם, הכל כיד העניות הטובה עליה. אכלנו ואחר כך שתינו הרבה תה, – ראשית, מפני הקור, כי היה זה בימות החורף ושתיית חמין יפה אז; ושנית, כי המשורר העברי אהב מאד את המשקה הזה, ולפי חשבוני היה שותה תה ממש כמו רוסי גמור מלידה ומבטן, כמו שאומר המוסקבאי: "עד הזיעה השביעית", מפני קידוש השם של עוזר לבית מסחר התה שנקרא עליו.

כאשר גמרנו את הקריאה של החצי השני וסיימנו את המאמר, פנה אלי דוליצקי כבעל הבית בשמו ובשם אורחו בבקשה, שאחווה את דעתי על המאמר בלי שום משוא פנים. אמרתי, כי לפי עניות דעתי המחצה השני הוא מענין בתור ציורים הלוקחים את הלב בסגנון לשונם, בבהירות הצבעים ובאמיתותם הבולטת, ולו הייתי עורך עתון, הייתי מדפיס רק את החלק השני כציורים מחיי כורי-הפחם, ואת החצי הראשון הייתי מדפיס בשם: "חומר סטאטיסטי לחקירת מצב כורי-הפחם".

– ולו שמע המחבר בקולי – אמרתי בפנותי אליו – כי עתה צריך היה להפריד בין הדבקים ולמסור לגולצ'ב רק את הציורים, כי החומר הסטאטיסטי, אם באמת יש לו ערך מדעי (אני לא אוכל להחליט גם את זאת, כי אולי כבר קדמוהו אחרים), סוף סוף אין לו מקום ב"רוסקאיא מיסל", כי אם באיזה קובץ סטאטיסטי.

המחבר, כדרכם של כל המחברים, התחיל להגן על כל הבניין של מאמרו, מהחל ועד כלה, והתלהב מאד בשעת הוויכוח, ובאותה שעה נשמע פתאום צלצול הפעמון ודפיקת יד חזקה. דוליצקי החויר כמת, הביט על השעון, וכאשר ראה, כי כבר הגיעה השעה השניה אחר חצות הלילה, צעק בקול מר:

– "הידים – ידי עשו!"

ותיכף ומיד העמיד את המחבר בקרן זווית והפך עליו חבית גדולה, אשר היתה, כפי הנראה, מוכנה על כל צרה שלא תבוא, וכאשר נשמע מאחורי הדלת קול גדול ונורא:

– "פתחו במהרה, המשטרה באה! ואם לא נגש לשבור את הדלת!"

פתח דוליצקי בעצמו את הדלתות, והמשטרה באו החדרה. ביניהם היו סגן הפריסטאב, שלשה אנשים מן הבולשת החשאית וגם קצין שוטרי הרובע, אותו האיש המכבד את דוליצקי בעד "שירתו".

החלה החקירה והדרישה. ראש החוקרים היה פקיד הבולשת, וסגן הפריסטאב הראה לו את פנקס הבית ואת פנקס הרובע ששם נרשמים דרי הבית הזה. וכך היתה החקירה, אשר אני רושם אותה בספר כמעט אות באות :

- אתה מנדל דוליצקי? עירוני מביאליסטוק?
- כן.
- שנותיך כך וכך?
- כן.
- יש לך אשה? שמה כך וכך? שנותיה כך וכך?
- כן.
- יש לך בנות כך וכך? בנים כך וכך?
- כן.
- הראה לי, איפה הם הבנים?
- האשה והבנים ישנים.
- הבא אותנו על חדרם, אנחנו צריכים לבקר.
- אבל הם ערומים! – צריך להעירם משנתם.
- האם לא ראיתי אשה ערומה מימי? – אמר ראש החוקרים.

ובזה נכנסו אל חדר המטות, שם בקרו את האשה והבנים, ואחר כך הלכו מחדר לחדר ופתחו את כל הארגזים עם הבגדים על מנת לראות, אם לא נסתתר שם איש. ואחר כך פתחו גם את התיבות הגדולות עם הבגדים והורידו את ידיהם על מנת למשש את הקרקעות, כאילו מחפשים עכברים ולא בני אדם. ובשבתי על יד השולחן ובראותי את כל הנעשה, את כל הזלזולים האלה, לא יכולתי להתאפק ובכיתי.

- כיון שראה את דמעותי, פנה החוקר אלי בשאלה:
- מי אתה?
- אין לי זכות הישיבה פה – אמרתי ועל זה אני בוכה.
- ותיכף ומיד פנה אל אחד מחבריו:
- השגינו נא עליו שלא יצא החוצה.
- יצאו מחדר המטות, ולפתע פתאום נתן אחד מהם את עיניו בחבית הגדולה ההפוכה על פיה ושאל:

- זוהי חבית של יין שרף? איננה דומה לחבית של סוכר?! מה יש בחבית זו? האם סוחר אתה כנגד החוק?
- חלילה, זוהי חבית ריקה, – אמר דוליצקי.
- ריקה?
- אנחנו נכה על החבית ונשמע, אם ריקה היא או מלאה?
- ואחד מהם יצא החוצה והביא מפץ של ברזל, והכה על החבית ביד חזקה, ומשם נשמע קול זועות של המחבר הצעיר המשתתף בצערם של כורי-הפחם הרוסים.
- א. סחורה יש פה! – אמר החוקר בהתול מר, וכולם ביחד הפכו את החבית, ומשם יצא, חוור כמת, הצעיר המסתתר, אשר לא נשם כדבעי בהיותו כלוא בחבית, ומפני האימה הגדולה התעלף.

תיכף ומיד מסר אותו החוקר לאחד מחברי הבולשת ואמר:

– קח עגלון, השיבהו והביאהו אל בית המשטרה, שם יש רופא ושימו עליו משמר ואת החקירה נעשה אחר כך, למה בא הנה? בשביל מה הוא בא? במה הוא מתעסק, ומי הוא? כי בנוגע לזכות הישיבה לא היה מסתתר בחבית.

ערכו פרוטוקול, כי במעון דוליצקי נמצאו שני אנשים שאין להם זכות הישיבה: האחד הוא פלוני בן פלוני (דוליצקי הודיע את שמו), והשני הוא יעקב בן ישעיהו מזא"ה. דוליצקי שתק, או לא הרגיש כלל בנוגע אלי, או חשב ששאלו את שמי רק על מנת לדעת, מי היה באותו מעמד, או משום שהיה מבוהל ונרגז. בשעה ששאלו על אודות האיש הצעיר שהסתתר בחבית, השיב דוליצקי כי הוא סופר רוסי, שבא לכאן על מנת להדפיס מאמר ב"רוסקאיה מיסל".

– אוי – אמר הנאדז'יטיל [שוטר הרובע надзиратель] – אשר כל הזמן לא השמיע את קולו ועמד כעבד בפני רבו, בוודאי גם הוא "וויך־שעפיסעץ" הוא!

– מה זה "גם הוא"? – שאל החוקר?

– כי "גם אני" – ענה דוליצקי בענווה – סופר הנני.

– בעל הבית הוא משורר גדול בשפת עבר הקדמונית – אמרתי לחוקר.

– כן? – שאל החוקר דין – כמתפלא והסתכל בשימת לב בדוליצקי החורר העומד לפניו.

כפי הנראה, מראהו האינטליגנטי וקומתו המהודרת פעלו עליו פעולה לטובה, כאלו בפעם הראשונה ראה אותו ועל פי ההסבר הפסיכולוגי שהסברתי לעצמי, הענין הוא פשוט: מראש היה לפניו יהודי שנתפס בעבירה כנגד החוק, ועכשיו, אחרי אשר אמרתי ברגש גדול כל כך, כי זהו משורר מצוין, נשתנה שנוי גמור והתיחס אליו כמו שמתחכים השוטרים אל אדם אשר גם לפי הכרתם עומד הוא במדרגה יותר גבוהה מהם.

ובכל זאת שאל:

– ובכן, אינך עוזר בבית המסחר של וויסוצקי?

דוליצקי שתק וחשב מחשבות, ואני אמרתי אל החוקר:

– תמה אני על אדם פקח שכמותך, בוודאי הוא עוזר לבית המסחר של וויסוצקי, כי אלמלא זאת היה גווע ברעב. האם מכתבת שירים עבריים אפשר לחיות? זוהי עבודתו, וזהו – כשרונו, ואין ענין כלל בין זה לזה.

הוא לא ענני מאומה, רק פנה אל סגן הפריסטאב ואמר:

קולצוב* שלנו היה מוכר שוורים.

כאשר נרשם הפרוטוקול, ציווה עלי הפריסטאב לצאת החוצה כאיש שאין לו זכות ישיבה. יצאנו אל החצר, ומשם הביאוני אל דירת החצרני, חדר צר בעל חלון אחד, תקרתו נמוכה, ובצדו – דף בלי כרים וכסתות, אשר עליו שכב השוער המחויב לישון בלי פישוט בגדים, כדי שיוכל לצאת לעת מצוא החוצה, כנהוג בשעת השמירה המעולה שהיתה תמיד במוסקבה.

חשכו עיני בראותי, כי כארבעים יהודים נאספו שם, ביניהם אנשים נשים וטף, שאין להם זכות הישיבה, ואת כולם יובילו עוד הלילה אל בית האסורים, הנקרא "פּערעסילֶנאַיאַ טיוֹרֶמאַ" [מחנה מעבר пересыльная тюрьма]. אך כעבור רגעים אחדים אורו עיני והרגשתי איזה עונג רוחני מיוחד במינו, כי זכיתי לכלול את עצמי בין אחי הנרדפים ולטעום את מרירות הגלות.

לא ארכו הרגעים, וצו ניתן:

* אלכסיי קולצוב (1809–1842) – משורר רוסי

– "יהודים, צאו!"

הלכנו שורות-שורות כחיילים ממש, או כצאן לטבח. הילדים בכו מקור ומחפץ השינה, מימין ומשמאל, מלפנינו ומאחורינו הלכו חיילים כשומרים לראשינו. הלכנו דרך הגשר הקאוזי [כיום: Astakhovskiy], ואח"כ פנינו אל גני הטיול: * פוקרובסקי [Pokrovsky], טשיסטופרודני [Chistoprudny], סרטנסקי [Sretensky].

וכאשר באנו לרחוב הטאברי,† פנינו לצד שמאל והביאנו אל הבולשת החשאית, שם העמידונו בחדר וכבר החל להאיר הבוקר, וציוו עלינו להריק את כיסי בגדינו. וכשהגיעה השעה לתהות על כיסי, מצאו שם מעטפה, ובתוכה מכתב, ועל גבי המעטפה היה כתוב בזה הלשון:

"לסגן העורך דין יעקב בן ישעיהו מזא"ה, מוסקבה, מיאסניצקאָאָ [Myasnitskaya],

גוסיאטינסקי [Gusyatnikov] פֿערעאולוק [סימטה] מספר 9".

ויהי כאשר קרא פקיד הבולשת את האַדְרִיסָה [כתובת] הזאת, פנה אלי תיכף בשאלה:

– למי שייך המכתב הזה?

– לי! – נתמלטו מפי מילים.

והוא צעק בקול:

– איזו מיסטיפיקציה יש פה!

ובפנותו אל הממונה על הנתפסים שלנו גער בו ואמר:

– "אינך ממלא את שליחותך כראוי. היתכן להתנהג כך עם איש שגמר את חוק לימודיו

באוניברסיטה, או אולי יש עליו איזה חשד אחר, אם עשית מה שעשית. באר נא תיכף ומיד".

הלז אמר כמתנצל:

– "הוא בעצמו אמר לנו, כי אין לו זכות הישיבה פה!"

– כיצד? בעצמו אמר? שום עברי לא יגיד כן, אם רק יש זכות הישיבה!

– האם באמת אמרת כך? – פנה הוא אלי.

– כן!!

– מדוע עשית זאת?

– חפצתי להשתתף עם אחי בצערם, ומה גם, כי באמת לא היה עמי הפאספורט שלי.

– האם נטרפה עליך דעתך להתענות כל הלילה באופן משונה כזה! אני אצלצל תיכף ומיד

אל הפְּרִיסְטָאב של הרובע הקאוזי [Yauza district] לדעת, מי אתה ואם אתה דר שם באמת.

ותיכף צלצל. מה השיבו לו אינני יודע, אך אמר לי במהירות:

– "הפריסטאב אמר, כי מעשה כזה הולם אותך. הוא יודע אותך היטב, ומעיד עליך, כי

אתה יועץ חינוך לכל העניים, אשר הוא בעצמו שולח אליך בלי הבדל לאום ודת. אבל לפי דעתי, לא

טובה הדרך אשר התיצבת עליה בלילה הזה. אני אינני מיעץ לך לעשות שוב מעשי תעתועים כאלה;

עוד ימצאו חשדנים, אשר יחשדוך ברגול מדיני בכוונה לראות את סדרי בתי האסורים. הא לך

ניירותיך ולך לשלום, אל תעמוד רגע."

הוכרחתי לעזוב את אחי והשארתי להם שלשה רובלים לטובת העניים שבהם. יותר לא היה

בכיסי. נפרדתי מעליהם בברכת שלום והם השיבו לי ברכת תודה עמוקה מצדם, אשר אחרי שמעם

את השקלא וטריא שלי עם הפקיד, התיחסו אלי בכבוד גדול ובחיבה יתרה.

* גן טיול – boulevard, שְׂדֵרוֹת

† ככל הנראה, Tverskaya

שבתי הביתה אחרי ליל נדודים זה ולא יכולתי לישון כל היום ואפילו שעה אחת, מפני הזדעזעות עצבי, ולפעמים הייתי נופל על הספה כחולה ממש, ובמצב כזה הייתי גם כל היום שלאחריו.

כל זה היה כאמור בשנת 1888 למספרם.

ב.

עברו ימים ושנים, והגיעה שנת 1918, והנה נפתחה "הבימה", כלומר, הוצג החזיון הראשון בלשון העברית. קיבלתי מכתב הזמנה מאת מר צמח בצירוף כרטיסי כניסה בשבילי ובשביל בני ביתי ובצירוף מכתב, אשר בו יזכירני, כי בתורת יושב ראש לאגודת "הבימה", אשר הייתי בין מייסדיה, מחויב אנכי לבוא אל החזיון הראשון ולברך בעברית את המוסד, בצאתו מעולם המחשבה לעולם העשיה. מיהרתי להחליף את מעילי והלכתי ברגל יחד עם בני ובנותי מרחק רב מפוקרובקה [Pokrovka] עד קיסלובקה התחתונה, גם כן בזמן שמירה מעולה במוסקבה ובהוספת ענויים חדשים שבאו, מפני שהרחובות לא היו מוארים כלל והמרצפת היתה מכוסה ערמות שלג ורפש, והמלצתי על נפשי באזני בני, כי נתקיים בי מקרא שכתוב: "חֲשֹׁךְ וחלקלקות, ומלאך ה' רודפם". כאשר שאלני בני, מי זה מלאך ה' הרודף אותי, אמרתי לו:

– רעיון "הבימה", אשר מייחס אני לו ערך גדול ותוצאות נכבדות.

סוף סוף באנו. התענגנו על החזיון הראשון בעברית, ואחר כך הוזמנתי לחדר מיוחד, בין אותם היחידים, אשר הזמין המנהל והמייסד של "הבימה" מר צמח על מנת לשתות תה ולשוחח על החזיון החדש. השיחה ארכה עד חצות הלילה, וכששעה השניה אחרי חצות הגיעה, – כמו בשנת 1888, גם הפעם על כוס תה ועל שיחות ספרותיות, רק ההבדל היה בזה, שאנחנו בעצמנו החלטנו, בלי כל הכרח מצד מי שהוא, להפסיק את השיחה ולשוב הביתה, וההבדל העיקרי, כי לכל ישראל היתה עכשיו זכות הישיבה במלוא רוחב ארץ רוסיה.

אמרתי לבני ולחברי ושכני על פי הרחוב מר טְשֶׁרִיקוֹבְּר, * כי ירא אני ללכת עכשיו ברחוב, פן יקרני איזה אסון, ומה גם כי בשעת חליפת הבגדים שכחתי במעילי את הפאספורט שלי.

מר טשריקובר לעג לי ואמר, כי פחדן אני וכי לא יאונה לנו כל רע. בטלתי את דעתי מפני דעת חברי ודעת בני, והלכתי עמהם. גם נלוו אלינו עוד איש אחד, הדר גם הוא באותו חלק של העיר, כמדומני, שהוא היה ווארשאי, וגם הוא ביקר את החזיון העברי, כמובן, כiodע עברית וחובבה. הלכנו בחושך ודיברנו כל הזמן עברית, שום לשון אחרת לא נשמעה מפינו. כאשר עברנו בקושי גדול ובמשוש ידים את הסמטא הקמֶה־הרית [Kamerger'skiy] וכבר באנו אל גשר קוֹזְנִיֶצְקִי [Kuznetskiy Most], אמר לי חברי מר טשריקובר:

– מה תאמר עתה, יעקב בן ישעיהו?

השיבותי לו תשובה ברוסית. ואולי חילול השפה גרם לי, או לנו, תיכף ומיד עונש, כי הופיע לפנינו איש יהודי מלובש מעיל שוודי, הלך ושוב, והסתכל בנו, אבל החושך היה גדול. הוא שמע את שיחותינו בעברית ונעלם לפי שעה, ובעוד רגעים אחדים שב בלוויית חיילים מזויינים ורדף אחרינו וצעק בקול:

– "קִטְוִי!" (עמדו!)

* אליעזר צ'ריקובר 1868–1928

החיילים הוציאו מחיקם פנסי חשמל קטנים והאירו את פנינו, כמו שמאירים פני הגנבים בהתפסם בלילה.

– מאין אתם באים בשעה מאוחרת כזו?!

– השתתפנו בחזיון של התיאטרון העברי "הבימה", שנפתח בערב זה ברשיון הממשלה, – הסביר להם טשוריקובר.

החיילים אמרו לאותו האיש היהודי, שמצא את המציאה הזאת, כי האנשים האלה זקנים הם, אבל היהודי החמיר, ואמר:

– צריך להובילם את הקומיסאריין הסמוך.

הובילונו אל הקומיסאריין, והוא עובר לפנינו. באנו אל הקומיסאריין שברחוב רוֹזְדֶסְטְבֶנְסְקָא [Rozhdestvenka] הסמוך לגשר קוֹזְנִיֶצְקִי וציוו עלינו לטפס אל הקומה הששית. וכאשר בקשנו להאיר לנו את הדרך, ענה היהודי, כי אין הדבר כדאי לבזבז חשמל לצורך זה, וכי גם בחושך נמצא את הדרך.

הוכרחנו לטפס ולעלות עד אשר אמרו לנו עוד הפעם:

– עמדו!

נפתחה הדלת ונכנסנו אל הפרוזדור המואר, שבו מצאנו הרבה חיילים יושבים בכנופיה וכלי זיינים מוכן לפניהם, והמה כמו מתבדחים בשעת הפסקה ומשחקים בקלפים. העמידונו, ושומרים מזוינים עמדו לפנינו ומאחורינו, והיהודי נכנס לפני ולפנים, להודיע, כי מציאה מצא.

אחרי עבור רגעים אחדים הביאוהו לפני ולפנים. בחדר ישב על יד שולחן כתיבה מהודר איש אחד מלובש איזו בגדי שרד, וכפי הנראה היה היוֹרִיֶסְטֶן [משפטן].

הביאונו לפניו מן הפרגוד המבדיל בין הקהל והפקידים, ומחוץ להפרגוד עמדו חיילים מזוינים במספר רב. אינני יודע, באיזה אופן קרה הדבר, כי הועמדתי באמצע ומימיני סמוך לחלון עמדו בני ושתי בנותי, הקטנה היתה אז בת י"ד; משמאלי עמד טשוריקובר, ומשמאלו – הפליט מווארשה, שליווה אותנו בדרך.

היושב פנה אלי ושאלני:

– מי אתה?

הגדתי לו את שמי, שם אבי ושם משפחתי, ובאיזה מקום אני דר, וכי העומדים על יד ימיני הם בני. ומר טשוריקובר הוסיף, כי אני ראש הקהילה וסיפר, כי שבנו מן "הבימה" אשר שם הוצג החזיון הראשון, וכי "הבימה" הוא מוסד מאושר מטעם הממשלה וכן הלאה.

היושב פנה אלי ואמר:

– הפאספורט שלך!

אמרתי, כי השארתי בביתי, וכי יש לי לראיה, כי אני הוא האיש, רק מכתב על שמי ועל פי כתבתי מהקומיסאריין לעניני היהודים, והוצאתי מכיסי את המעטפה. הוא השיב לי בחזרה את המעטפה אחרי קראו אותה ואמר:

– אין זו תעודה!

ובאותה שעה התערב פתאום בשאלותינו ותשובותינו המרגל שהביא אותנו ואמר:

– האתה הוא אותו מזא"ה, שהעזי לבקש את החבר טרופצקי שיתפטר ממשרתו?!

– אני לא ראיתי מעודי את החבר טרופצקי, ובכן לא היתה לי שום אפשרות להציע לו איזה

הצעה.

באותה שעה הוציא בני את תעודת האוניברסיטה שהיתה בידו והראה להראש, והבנות אמרו, כי תעודותיהן אינן בידהן.

הוא פנה אל בני ואמר:

– זהו אביך?

– כן.

– זהו אביכן? – פנה אל הבנות.

– כן.

– באיזה מקום אתם דרים?

– בסמטא האוספנית הגדולה * 12-12. – ענו כולם כאחד.

אל טשריקובר:

– הפאספורט שלך?!

– השארתי בביתי.

– הפאספורט שלך? – פנה אל הוורשאי.

– השארתי בביתי.

– מה אתם עושים? האינכם יודעים, כי העיר היא במצב צבאי? ואתם הולכים אחרי חצות הלילה בלי פאספורטים!

המרגל:

– אם באמת, זהו יעקב בן ישעיהו מזא"ה, אזי אפשר היה אולי לשחררו. אבל בכל זאת, כמדומני, נכון יותר לברר את הדבר ועד שיוברר להובילם אל הצ'. ק.†

אני: – לברר את הדבר אפשר על ידי הטלפון או לצלצל אל ועד הבית או אל הקומיסאריון, כי לא מתמול אני יושב פה. דר אנכי בעיר הזאת קרוב לארבעים שנה, ובבית הזה – קרוב לעשר שנים. ואם יבורר הדבר, מי אני, אזי אפשר לסמוך על עדותי, כי העומד משמאלי, הוא מר טשריקובר, הידוע לי קרוב לשלושים שנה, ועוד בימי המשטר הישן היתה לו זכות הישיבה פה כאיש שגמר את האוניברסיטה, וגם את בן לוויית העומד פה אני יודע. עוד זאת אפשר לעשות, כפי שלא רחוקים אנחנו ממעונינו, וגם החבר טשריקובר דר לא רחוק ממעוני, יש לשלוח אתנו חיילים ולברר מי אנו שם במקום דירותינו.

המרגל:

– אין טוב מלהוביל אותם אל הצ'. ק.

היושב בפנותו אלי:

– אם תתן לי הבטחה נאמנה, כי מחר לא יאוחז מעשר שעות בבוקר תביאו לי כולכם את פאספורטיכם, האוכל לסמוך על זה?

– אם מוצא אתה לנכון, כי אתן תקיעת כף כזו, אתן, ואם אתן בוודאי אקיים.

– ובכן, – אמר היושב – חפשים אתם.

החיילים עזבונו תיכף ומיד, ואנחנו יצאנו לשוב לביתנו, והמרגל עבר לפנינו.

לא אני ולא טשריקובר דיברנו עמו יותר מאומה. הפכנו את פנינו ללכת הלאה, והוא צועק מאחרינו:

* כיום – Potapovskiy Pereulok

† צ'. ק. – שם המשטרה הפוליטית ברוסיה הסוביטית עד 1922.

– מהומה תהיה עכשיו בין היהודים, כי בלילה הזה אסרו את הרב שלהם.
הלכנו הלאה. בקצה הסמטא הפוךקסובית [Furkasovski] העמידונו עוד הפעם שוטרים
מזוינים, אבל אפילו יהודי אחד לא היה ביניהם, שאלונו, מי אנחנו ולאן אנו הולכים. אמרנו. והם
נתנו לנו ללכת הלאה.

באופן כזה שבנו הביתה בחשכת לילה, בשעה מאוחרת מאד.
מצב נפשה של אשתי, אשר חרדה כל הזמן לגורל בעלה ובניה, מובן מעצמו, ובוודאי היה
כך גם מצב נפשה של אשת טשריקובר.
אם כי לא ישנתי את שארית הלילה, קמתי בבוקר והלכתי אל הקומיסאריון ההוא על מנת
להראות את הפאספורט, אותו האיש ישב על מקומו מבעוד לילה, וכאשר הסתכל בהפאספורט
אמר:

– טוב, טוב מאד. תודה!
ובאותה שעה בא גם הפליט מווארשה ותעודתו בידו, וגם לו אמר באותו סגנון.
– אבל השלישי טרם בא! – אמר האיש.
– ערב אנכי בדבר, כי יבוא.
ואחר כך נודעתי מפי החבר טשריקובר, כי בא באיחור זמן מעט ונשתחרר גם הוא תיכף
לאחר שהראה את תעודתו.
ובזה נגמר כל הענין.
וכאשר סיפרתי את כל הענין באזני אנגרט (עסקן של ועד העזרה מן השמאליים הקיצוניים)
וסיפרתי לו את הענין בהשוואה אל המאורע בשנת 1888 המסופר למעלה – אמר לי, כי שני מאורעות
אלה הם מסוג אחד, גם פה גם שם בולטת אלימות, כי באמת מעטפת המכתב אינה תעודה, רק
להאחד היתה "פנטזיה" לקבל אותה כתעודה. ולהשני – "פנטזיה" שלא להתחשב עמה כלל. -

משומד לשם שמים

בתחילת חודש טבת תרנ"ו (דצמבר 1895) באה אלי אשה אחת ושמה רבקה בת ישעיהו למשפחת מארקוביץ, ודמעתה על לחיה, וסידרה את בקשתה בסגנון כזה:

— אנא, אדוני, הושיעה נא, כי בצרה גדולה אנכי. בשנת 1888, בימי הרב מינור, נישאתי לאיש מבני החיילים, עירוני, מפודולסק פלך מוסקבה, שאחרי חתונתי נלקח לצבא, אחר שכבר ילדתי לו בן, ובשובו מעבודת הצבא בתורת חייל מחיל המילואים לא סר אל ביתו, לא פקד את נווהו, ולא שאל אפילו לשלום הבן-יחיד שלו. החילותי לחקור איהו, כי העידו לי עדים נאמנים שראו אותו ברחוב כמה פעמים, פניתי אל שולחן האָדריסאות* שבבית הפקידות של האוברפוליצמייסטר ומשם הודיעו לי, כי בין דרי מוסקבה אינו נרשם כלל, ובנוגע לדרי ערי המחוזות של פלך מוסקבה, אמרו לי, כי האנשים הללו אינם נרשמים כלל בשולחן האָדריסאות. נסעתי לפודולסק [Podolsk], וגם שם אמרו לי כי איננו, רק הודיעוני, כי הוא נשתמד בשנה האחרונה לשנות עבודתו בצבא ומשם הודיעו לפודולסק, כי בבית התפילה הצבאי פלוני ופלוני נשתמד שלמה בן שלמה אנתין, שעבד בחיל הרגלים בגדוד השליסלבורגי החמשה עשר, ושנקרא בשעת השתמדותו אלכסיי איוואנוביץ [Alexey Ivanovich] (על שם אביו הרוחני). התעלפתי באותו מעמד. השיבו את רוחי בי ובאתי חזרה למוסקבה, ואין לי שום תקווה עכשיו להחלץ מן המצר, כי אם ע"י אדוני הרב ובקשתי היא משולשת: למצוא את אישי, לקבל מידו גט פטורין, כי אינני יכולה להיות אשה למשומד, ושלישית, להציל את בני, כי העו"ד פלדשטיין שהייתי אצלו אמר לי, כי על פי החוק, ילדי ישראל הזכרים שנשתמד אביהם בקטנותם צריכים גם הם להכנס אל הדת החדשה שקיבל אביהם, אף אם הצד שנשאר ביהדותו מוחה כנגד זה.

אמרתי לה, כי ראשית כל צריך למצוא את האיש, ואז נראה, מה לעשות. ובנוגע לילד יעצתי לה, שלא ימצא בביתה, כדי שלא יוכל האיש – או המשטרה – למצוא אותו בנקל, ועוד יותר טוב יהיה, לדעתי, לשלוח אותו אל אחת מערי התחום, אל עיר מולדתה, או אל עיר אחרת, עד שימלאו לו ארבע-עשרה שנה, ואז סכנת השמד באונס כבר תעבור, וגם זכותו, זכות-הישיבה מצד אביו העירוני הפודולי, תעמוד לו לצמיתות, ובכך נציל גם את הגוף וגם את הנפש.

היא יצאה ואני ביקשתי דרך למצוא את אלכסיי איוואנוביץ זה. חקרתי ודרשתי אצל אנשים פרטיים, בבית הפקידות של האובר-פוליצמייסטר, בלשכת הפלך, ואין איש יודע. החילותי לפנות את סגן הגוברנטור בָּאָרְאָטִינְסְקִי [Baratynsky]. באריאטינסקי זה, שהיה נין ונכד למשורר המפורסם באריאטינסקי, היה טיפוס מצוין, יחיד ומיוחד במינו. ראשית כל היה איש משכיל במלוא מובן המילה, כופר בחשאי גם בסדרי המדינה, גם באמנותו, אבל מנומס גם בנוגע למשרתו גם בנוגע לאמונתו. אפיקורס גמור בצנעא, ובחדר עבודתו היה לו שולחן, שבו היו מונחות כל מגילות-הסתרים הנוגעות למשרתו, וגם ספרים שנאסרו לבוא בקהל, כי לכל איש שהגיע למדרגה של יועץ-המלכות היתה, כידוע, רשות לקבל כל מיני ספרים אפילו מחוץ-לארץ, לא יותר מטופס אחד, כי הממשלה האמינה, שיועצי-המלכות שלה לא יפרו בשום אופן את בריתה איתה וכל מה שהם קוראים אינם קוראים אלא משום "דע מה שתשיב". אגב אורחא אודיע, כי זכות כזאת ניתנת גם ל"יועץ הסתרים" שלנו פּוֹלְאָקוֹב. ופעם אחת נשא את פני והביא אלי מחו"ל את ההיסטוריה של פּוֹלְאָקוֹב [V.

* שולחן אדריסאות – מודיעין. אָדריסה (address) – כתובת

[Bilbasov], שבה גילה המחבר את כל מסתרי ייקטרינה השניה. אינני יודע את הסבה, אבל זכיתי משום מה להיות ממקורבי באריאטינסקי, כי את הסוד הזה גילה לי חברי על פי האוניברסיטה פוליאנסקי [Полянский], אשר עבד אז בתורת מזכיר בלשכת הפלך. ופעם אחת אמר לי בזה הלשון:

"סגן הגוברנטור שלנו מאמין בך. הוא כיבד גם את מי שקדמך, את הרב מינור, אך אותו היה קורא בשם "שיילוק [Shylock]" ואותך הוא קורא בשם "נתן החכם" ואת כל היהודים אינו מכנה אלא בשם "זשידים" [זיידים]."

ובכל פעם, כשהייתי בא לרגל ענייני רבנותי וענייני הקהילה אל לשכת הפלך, התאמצתי לבקש ראיון עם סגן הגוברנטור והייתי נכנס אל חדרו המיוחד לו לפני ולפנים ותמיד הייתי מוצא אותו הוגה בה"טרפה-פסולים" שלו והיה סוגר אותם תיכף כשהייתי נכנס. לאט לאט חדל מסגור את הספרים במעמדי והיה נותן לי לפעמים להציץ בהם, אבל לבקשתי ליתן לי ספר אחד למקרא בביתי אמר לי, כי בשום אופן איננו יכול, כי לא יחפוץ להזיק לי ולבלע את משרתי. אולם אם יהיה איזה דבר מעניין, יתן לי למקרא פה בחדר. ובכן, נעשיתי קורא בחשאי דברים נוראים נגד הממשלה יר"ה, בחדר סגן הגוברנטור שלה. וכמדומני, כי שום איש מן המהפכנים של הימים ההם לא היה יכול למצוא לו ספרי סגולה כאלה, גם אם יפקיר את נפשו. פעם אחת נכנסתי אל חדרו ואמר לי:

"יש לי בשבילך אניקדוטה טובה ואספרה לך בתנאי אם תגיד לי איזה מאמר מחכמיכם נגד ה"בן" שלכם, אשר נעשה לנו לאלוהים".

אמרתי לו:

"ליב אנדרייאיטש" [Lev Andreich], (בינינו לבין עצמנו היינו כבר ביחסים לא רשמיים[†]), אם היו מאמרים כאלה, כבר נמחקו על ידי הצנזורה, ושולחן סתרים אין לי ומאין אקח את המאמרים האלה? ומסופק אנכי, אם היה ה"בן" הזה חשוב כל כך בעיני חכמינו, כדי לטפל בו ולדבר הרבה על אודותיו, כי הוא נעשה למיוחס גדול רק אחרי מותו, והיהדות היא דת החיים, ובשעה שמורידין אדם מישראל אל הקבר אומרים לו, כי אנחנו פוטרם אותו מחברותא. וכשאנו מזכירים את המתים יחד עם החיים אנו אומרים תמיד "להבדיל בין החיים והמתים".

– האמנם – שאל באריאטינסקי – אתם אומרים לכל מת, כי מוציאים אותו מן החברה?

– כן! – אמרתי.

– ואצלנו כל מת הוא בבחינת קדוש.

– ומה אוכל לעשות, אמרתי לו, ואצלנו כל מת הוא "אבי אבות הטומאה", מטמא במגע ובמשא כנבלה וככל דבר טמא בתכלית.

– ברר לי את כל הענין ואת השקפת היהדות על המתים.

מלאתי את בקשתו. והשיחה שלי ארכה מאד, אבל זכתה לתשואת-חן גדולה מאד מצדו בסגנון כזה: "ראויים הדברים האלה לדפוס", ואז אמרתי אנכי: "אם גם נמצא איזו דרך להדפיסם, מי זה יוכל לקרוא אותם, הלא רק אלה שיש להם שולחן כזה" (הראיתי באצבע על שולחנו).

– כן, צדקת!

עודנו מדברים, בא ה"דוקלאדצ'יק" [מזכיר] ואמר, כי השואלים מחכים זה כשעה שלמה לציאתי.

* שיילוק – גיבורו של "הסוחר מוונציה" של שייקספיר, יהודי מנוול ואכזרי. "נתן החכם" – מחזה של לסינג (Lessing)
† על היחסים הלא רשמיים מצביע קיצור השם הפטרונימי Andreich מהצורה המלאה Andreevich

– אם כן, איפוא, אמר בעל שיחתי, נדחה את שיחתנו לפעם אחרת, ועכשיו אני צריך לצאת אל העם.

בצאתי אל המסדרון הלבישני שומר הסף הזקן, אשר שימש בכהונתו זו עוד מימי דולגורוקוב ואותי כבר ידע כמובן על פי דמי התה שהייתי נותן לו ביד נדיבה פעם בפעם לחוד ובחגיגה לחוד, ועל פי יחסי השרים אלי, ויאמר לי:

"כאשר באו מלמעלה ואמרו, כי יושב אתה בחדר סגן-הגוברנטור זה כשעה שלמה, כבר נפל לבי בקרבי כי חשבתי שמא קרך איזה אסון, כי זכורני, כי גם הביקור של הרב מינור ארך כשעה שלימה בחדר סגן-הגוברנטור, והרב יצא חיוור כמת, וכאשר שמתי את בגדיו על כתפיו אמר לי, כי עפ"י פקודת הרוממות נדחה ממשמרתו לעת זקנה ובירכני ברכת הפרידה ושנינו בכינו. ובכן, אתה מבין את הפחד שלי, אבל עכשיו כבר שבתי למנוחה, ובוודאי דיבר עמך דברי חכמה, כי שניכם נאורים. וסגן הגוברנטור שלנו הוא כמו ארגז מלא ספרים ואוהב מאד לשוחח עם כהני הדתות הבאים הנה לרגל משרתם, ויודע אנכי, כי הוא אוהב אותך".

– מאין אתה יכול לדעת דברים כאלה? – שאלתיו.

– כיצד מאין? אנחנו מריחים תיכף מלמעלה למטה את ריח התיחסותם של השרים הגבוהים אל איזה איש. שם בקומה הראשונה יודעים אנחנו איש מפי איש את כל היחסים.

– ואם כן איפוא, מדוע לא ידעת מראש מה שיקרה להרב מינור? וצריך היית על פי היושר להודיע לו מראש, כי סכנה צפויה לו ובשביל מה קוראים אותו לבוא.

– אדוני הרב, סלח, מה אתה סח, הרב מינור נדחה על פי פקודת הקיסר בעצמו ודברים אלה אינם מפרסמים מראש, רק מודיעים להנדחה בעצמו, וגם זה בחשאי, כי כל פקודת הרוממות שלא נתפרסמה בדפוס אסור לגלותה לשום אדם, ולוא היה הדבר תלוי בדעת הפקידים שלנו, כי אז לא היה נדחה ממשמרתו עד יום מותו.

שיחה צדדית זו של שומר הסף כמדומני ראויה להזכר, כי יש להוציא ממנה חומר ידוע, כי לא ניתנו דברי הימים אלא להדרש. אבל נשוב נא אל המשומד שלנו. כשבוע ימים עברו עוד, ורבקה האומללה כבר ביקרה אצלי יותר מחמש פעמים ואמרתי לה, כי לדאבוני אין לי עוד שום ידיעה. אבל אחרי עבור ימים אחדים ביקרתי את סגן הגוברנטור ואמרתי לו, כי הכינותי בשבילו מתנה בענין ה"בן", כי מצאתי מאמר על אודותיו במדרש אחד שנדפס בחו"ל, אבל אני אספר לו את המאמר רק אחרי שיספר הוא את האניקדוטה שהבטיח.

– ומדוע זה לא להיפך, הרי אני גדול ממך בימים?

אמרתי לו כי אי אפשר לשנות את הסדר, כי הוא בעצמו גרם לכך, כי ביקשתי את המאמר, ואלמלא ארכו דברינו אז, הרי היה מספר לי את האניקדוטה, אף אם לא היה בפי כל מאמר, והכל צריך להיות באופן טבעי. על זה ענה לי בזה הלשון: "מפני שכבר באמת כמעט שהחיליתי לספר מה שחפצתי עוד בשיחתנו הקודמת, אספר אני תחילה אך בקצרה, מפני שתאב אני לשמוע את דעת אבות הכנסייה שלכם על אודות הבן". נתתי מקום לתשובתו זאת בזכרונותי, כי על פיה וסגנונה יהיה לקורא השגה שלימה מהתפתחותו ונאורותו של סגן-הגוברנטור הזה. וזאת היתה האניקדוטה אשר סיפר באזני: "פעם אחת מת צדיק יהודי אחד ותיכף ומיד הכניסוהו לגן עדן. העמידו לפניו חתיכה גדולה של לויטן וכוס גדולה של יין המשומר. הוא לא אכל ולא שתה, ויבך בכי תמרורים. ויבוא המלאך מיכאל לפני אלוהי ישראל ויספר לו, כי הרב מונע עצמו ממאכל ומשתה שמימי, ויצו הקב"ה להביא את הצדיק לפניו ויאמר לו:

"בני, למה תבכה? הלא עכשיו הגיעה השעה שתקבל את שכר עבודתך איתי כל ימי חיך?"

– "איך לא אבכה, ענה הצדיק, וחיי נפגמו בעולם ההוא, כי השארתי בן משומד". גער הקב"ה באותו צדיק ואמר:

"הטוב טוב אתה ממני? גם לי היה בן משומד בעולם ההוא".

מיד נתפייס אותו צדיק ויאכל וישת ולא הוסיף להצטער עוד. "צחקתי ואמרתי לו תודה והוספתי: "גם אני חפץ לדבר עמך, ליב אנדרייאיטש, על משומד אחד מאחי ואבקשך לעזור לי בנוגע אליו".

– שום דבר לא אשמע, עד אחר שתספר לי את המאמר!

סיפרתי לו את המאמר ככתבו וכלשונו, מפני שהוא ידע מעט עברית, והיה אוהב לשמוע את הצליל של הדיבור העברי בהברה הספרדית. וזה היה המאמר:

"בוא וראה כמה טפשאי הני גבראי, האומרים שיש להקב"ה בן. ומה אברהם אבינו שלא היה רק אוהבו של הקב"ה כשביקש לשחוט את יצחק בנו קרא אליו מלאך ה' מן השמים, אל תשלח ידך אל הנער, לו היה להקב"ה בעצמו בן, היתכן הדבר, כי היה מניח להרגו ולא היה מהפך את העולם לתוהו ובוהו"? (מדרש אגדות בראשית).

הוא תקע לי לאות תודה את שתי ידיו בעד המאמר הזה והביע את התפעלותו בסגנון כזה:

"אנשי חיל, זרע הכלבים".

אחרי הדברים האלה סיפרתי לו את כל הענין עם המומר אנתין והסברתי לו, כי קשה למצוא אותו, ואם לא יתן גט פיטורין לאשתו כדת משה וישראל, אז תשאר האומללה הזאת עגונה כל ימי חייה, כי על פי דיני ישראל, ישראל אעפ"י שחטא ישראל הוא, והיא אשת איש, וכל הדינים התלויים באשת איש חלים עליה עד שתתגרש או שתתאלמן. ובכן, אני מבקש שיעזור לי בדבר הזה. "די – אמרתי לסגן-הגוברנאטור, אם תצוה לשלוח את האיש אלי, אז בוודאי אשפיע עליו ליתן ספר-כריתות לאשתו".

– אם מבקש אתה ממני – השיב לי – אעשה זאת, אבל תמה אני על חכמים כאלה, שיצא מפיהם מאמר מחוכם כזה ששמעתי מפיו, שיחוקו חוקים שטותיים כאלה, שאי אפשר לבטל את הנשואין במקרה כזה.

הסברתי לו בקצרה, עד כמה חששו חכמינו לתקנת בנות ישראל, אבל בנוגע לאשת איש החמירו מאד, כי חיי המשפחה הוא ענין קדוש מאד בעיניהם, והפרינציפיון הוא של התקדמות כראוי לחכמים כאלה.

– אם גם נניח, כי זוהי שיטה נאה, אבל סוף סוף איננה כי אם ארכיאולוגיה נאה ותו לא, וכל ארכיאולוגיה, אשר אינה חפצה לבוא אל המוזיאון וחפצה לשלוט בחיים, היא מזקת, ואתה סלח לי על דברי אלה, אשר אני מדבר מתוך הכרתי הפנימית.

– ליב אנדרייאיטש, הרי כל הדתות שבעולם הן מעין ארכיאולוגיה! ובכל זאת יש בהן הרבה מן הטוב, המקשר את האדם אל בוראו; האם אין גם בחוקי הנוצרים הלכות קשות מאד בנוגע לנשואין בדרך כלל, שאי אפשר לבטלן אפילו ע"י גט?

– על זה אמר כבר היינה [H. Heine] – ענה הוא – "שניהם כאחד מסריחים".

– אבל הלא ראיתי את אדוני – אמרתי לו – מתפלל בהתלהבות והוא אדוק באמונתו?

– כן, אני אוהב מאד להתפלל ולהשתפך לפני האלוהים.

– ובכן, אמרתי – כל הוויכוחים על דבר הדתות אינם מזיקים למאמינים ואך למותר הם לבלתי מאמינים. כבוד מעלתו מבקר את הדתות, ובכללן גם את דתו הוא, רק בביקורת הבאה מן המוח ולא מן הלב.

– כן, – אמר הוא – הנני מסכים לדעתך, כי סוף סוף כל הענין הזה אינו אלא פטפוט, גם צדקת בדברך, אשר השמעתני פעם אחת, כי היהודים, עד שישבו אל ארצם, אין להם מבצר יותר חזק שיגן על קיומם מדתם, וכבר אמרתי שלא בפניך, כי דברך אלה נכונים ואמתיים ואני מבין אותך היטב.

עברו ימים אחדים והמזכיר של לשכת הפלך צלצל אלי ע"י הטלפון, כי לייב אנדרייאטש ציווה למסור לי, כי אלכסיי איוואנוביץ אנתיין הוא שומר הסוסים אצל איזה נסיך או גֶרֶף [רוזן] (אם לא יתעני זכרוני, בְּסִירְגִיְוֹסְקִי פּוֹסָד [Sergiyev Posad]) וכי הוא שואל מה אתה חפץ למסור לו, כי סגן הגוברנאטור שכח את בקשתך. אמרתי, כי בקשתי היא פשוטה: שיזמינו אותו אל לשכת הפלך וימסרו לו שיבוא אלי בדבר הגט באיזה יום שיחפוץ חוץ מיום השבת.

אחרי עבור ימים אחדים נכנס אל ביתי האדון אלכסיי איוואנוביץ בכבודו ובעצמו, ושלחתי תיכף ומיד להזמין את אשתו.

בחדרי ישב אז הלבב הזקן המנוח יצחק רובינשטיין, אשר בא לי בירושה מן הרב המנוח מינור ז"ל. הוא היה מן החיילים הניקולייבים [של ניקולאי הראשון] וידע את כל בני העיר, ומה גם את כל הדור החדש של בני החיילים מיום היוולדם. וכמובן, ידע גם את אנתיין זה, את אביו ואת אמו, שהיתה עוד בחיים אז. ידע גם את אשתו מימי ילדותה, זכר את הנשואין שלה בימי מינור, ואפילו את המלבוש אשר היה עליה בשעת החופה. הוא התייחס אל אנתיין בחוצפה ובבוז, לא ביקש אותו לשבת ופנה אליו בלשון "אתה":

- מדוע, מנוול, אינך נותן ספר-כריתות לאשתך?
- לא אליך באתי, אלא אל האדון מזא"ה.
- קרב נא אלי ושב, אני צריך לדבר אתך, – אמרתי לו.
- אין דבר, אעמוד. וכמה שהפצרתי בו, לא רצה לשבת.
- שולחתי אליך מן הלשכה הפלכית ולשם איזו מטרה איני רשאי לדעת כלל? – אמר אלי.
- אני מבקש אותך, שתתן גט לאשתך כדת משה וישראל.
- ולמה זה אתן ספר-כריתות לפתיה הזאת, אם את נפשה ואף נפש בנה היא רוצה לאבד.
- אני הצעתי לה להתנצר יחד עם בננו למען נחיה על פי חוקי השם, ולא...
- למה, יעקב בן ישעיהו, תדבר עם מנוול זה? המעט ממנו, כי התנצר בעצמו, ועוד רוצה הוא לאבד את נפשו ונפשו בנו, – פנה אלי הלבב רובינשטיין.
- אל תפריעני, אני מדבר עמו על דבר הגט ולא על דבר המרת הדת.
- המירותי את דתי מפני שנודעתי כי הדת הישראלית אינה שוה כלום. – אמר המומר.
- כיצד? האם למדן אתה? הלמדת תורה ויודע אתה את הדת?
- אני לא למדתי אותה על פי ספרים, אבל יודע אני אותה על פי הנסיון וערכה בעיני פחות משווה פרוטה.

– באר נא לי, איזה עוול מצאת בדת ישראל? – שאלתי אותו בניחותא.

– נולדתי אחרי פטירת אבי ונקראתי שלמה בן שלמה. ואמא סיפרה לי, איך נלקח אבי לעבודת הצבא. הוא נתפס בהיותו ילד קטן בבית התפילה, בשעה שעמד להתפלל. ומשם הוציאוהו יהודים ומסרוהו אל הצבא, ובשעת מעשה עמדו כל היהודים עטופים בטליתים ותפילין, והרבה רבנים בתוכם, ולא פנו כלל אל צעקת האם ואבי האלמנה, כאילו היו שוחטים איזו תרנגולת לעיניהם. וזה היה בערב שבת בבוקר. שמע מינה, כי היהודים אינם כל כך רחמנים, ולא אני ה"פודליעץ" [מנוול podlets], אמר בפנותו אל הלבב, כי אם כל היהודים ובראשם אתה בעצמך.

אחר כך, כאשר החילותי ללמוד בהת"ת הסולדאטית [של חיילים], היה שם מלמד אחד, מי שהיה בשעתו קאנטוניסט, ושמו צימרמאן, אשר לימדני להתפלל וסיפר לי, כי הוא בעצמו היה קאנטוניסט, ואיך נשאר נאמן לדתו, והוא פעל עלי פעולה גדולה, והחילותי להתפלל בהתלהבות. אבל ראיתי, כי בבית התפילה מתנהגים המתפללים בקלות ראש: מדברים בשעת התפילה על כל מיני דברים שבעולם, מספרים איש לרעהו בדבר עסקיהם וסכסוכיהם, ואפילו על דבר לינת הלילה שלהם, וכל זה עשה עלי רושם, כי עם ישראל אין לו שום רגש הכבוד לאלוהיו. בשעת התפילה מפקקים ורוקקים לפני האלוהים, כאילו בית התפילה הוא איזה בית מרוח. גם ראיתי אחר התפילה בשעת ה"יארצייט" שותים יי"ש ואוכלים חילק, ואפילו את העליות לתורה מוכרים כמו שמוכרים דגים בחנויות של סוקארובקה [Sukharev Market] או זאמוסקבֹרִיץ' [Zamoskvorechye], והשמש צועק איזה דברים המעוררים גועל-נפש: "הונדערט גולדין" [מאה זהובים]! ובין המתפללים יש הרבה אנשים, אשר בשעת מעשה הם עושים חשבונות פרטיים איש עם רעהו וכדי לצער את חברו מוסיף פלוני עוד מאה "גולדין" ולוקח לעצמו את העליה. מתפללים בקול רם וכל אחד מבלבל את רעהו, וכל מה ששמעתי ממה שהרבנים דורשים אין בו לא טעם ולא ריח, כי אם רק: "כך אמרה הגמרא וכך אמרה הגמרא".

הלבלר הפסיקו:

– ואת דרשות יעקב איסיביץ' שמעת?

– שמעתי רק פעם אחת, אבל אז כבר הייתי משומד, ובאמת, דבריו המה מתוקים, אבל היהודים בעצמם חושבים אותו לנוצרי.

– כיצד – שאל הלבלר – חושבים אותו לנוצרי?

– אחרי הדרשות שלו – ענה הוא – אין אומרים קדיש ואחרי הדרשות "כך אמרה הגמרא וכך אמרה הגמרא" אומרים קדיש. אחר כך אין איש מן השומעים מבין, מה אמרה הגמרא ומשום מה אמרה הגמרא. ופעם אחת שאלתי את פי מורי מהת"ת להסביר לי מה זה "כך אמרה הגמרא"? ואמר לי, כי זהו "הויכע תורה" [hoche tora תורה גבוהה]. ובכן, השד יודע, מה המה רוצים, אם הענין כל כך נעלה ונשגב עד שאין איש מבין אותו, בשביל מה ולמה הם מחדדים את מוחם ומרעשים עולמות? יהי להם אשר להם ואל יפריעו אנשים פשוטים מתפילתם. מובטחני, כשלקחו ביד חזקה את אבי המנוח ואת מורי צימרמאן, ישבו היהודים בלי ספק והתפללו: כך אמרה הגמרא וכך אמרה הגמרא, הלצים יעמדו לימינם! בהיותי דרדק לימדוני צבועים אלה בלי הרף בדברם על לבי: יתום אתה, ועל כן צריך אתה להיות נאמן לדתך. זכורני, כי פעם אחת ביום השבת, בצאתי מבית התפילה פגשני זקן אחד, המפטט תמיד בשעת התפילה, משש בכיסו, ובמצאו מטפחת אף חרפני, קראני בשם "גוי" והכני מכות אכזריות. מה דמות נערוך לאלוהים כזה, האוסר להוציא מטפחת אף, לו גם טמונה בכיס, ביום השבת? שאלתי את פי יהודי אחד זקן ההוגה בספרים לבאר לי ענין זה, והלז התחיל לרמות אותי בדברים של מה בכך, באמרו: "כך אמרה הגמרא", ואני עד היום מזדעזע בשמעי את הדברים האלה. כשנמלאו לי כ"א שנים, נלקחתי לעבודת הצבא ונשלחתי לפולין, ובאחד מימי החגים הלכתי לבית התפילה כדי להתפלל שם, וראיתי יהודים אמיתיים העולים באמונתם על המוסקבאים, ואותם האי-סדרים מצאתי גם שם: רקיקות בשעת התפילה, שיחות פרטיות, והעיקר, צחנה ורפש. נוסף לכל זה, המתפללים אינם עומדים ואינם יושבים, אלא מתרוצצים לאורך ורוחב האולם כמטורפים ומצחיהם דא לדא נקשן בהפגשם, וחלק מהם יושבים ונובחים ככלבים ממש: "כך אמרה הגמרא, וכך אמרה הגמרא". גועל נפש הרגשתי באותה שעה, ואני מבקש ממך סליחה, אדוני מזא"ה, אם אומר, כי כך אין מתפללים לפני ה'. אפילו בבית מרוח הגון היו מראים לאנשים

כאלה את הדלת. למחרת הלכתי עם חברי נוצרי פראבוסלאבי אל בית התפילה שלהם לראות, איך הם עובדים את אלוהיהם, ובאתי לידי חדוה והתפעלות: דממת קודש, סדר הגון, ואם כי היו שם אנשים שלא התפללו כלל, אך גם אלה שמעו את התפילה בהקשבה ובכובד ראש, בעמדם על רגליהם כל העת, ואלה מהם שהתפללו, התפללו מעומק הלב. כל אחד מדליק לו נר בפני עצמו בכרעו על ברכיו לפני האדון ה' צבאות. אפילו הגה אחד חילוני אין יוצא מפיהם, אף לא רקיקה אחת, אף לא פטפוט קל. והנאורים שבהם עומדים לפני הבורא תפושים במחשבות, לא כמו אצל היהודים. ודרשת הכהן היא פשוטה ומובנת לכל בלי תענועים של "כך אמרה הגמרא וכך אמרה הגמרא". והתפילה "אבינו שבשמים" כל כך נעימה, פשוטה ומובנת, ממש מחיה נפשות.

– חבל, כי אינך מבין תפילת ישראל – אמרתי אליו – כי אז מצאת שם גם את התפילה "אבינו שבשמים", אשר גם היא לקוחה משלנו, ועוד תפילות יותר יפות מזו. ואם ראית אי-סדרים בבתי תפילתנו, הלא צריך אתה לדעת, כי כך עושים רק אנשים גסים ואם אינם עושים זאת בבתי התפילה לנוצרים הוא רק מאימת העונש אשר יטילו עליהם בעולם הזה תיכף ומיד, אבל כלום אינך מבין, כי לבני ישראל בגולה אין שום שלטון, ומה יכולים הגבאים או הרבנים לעשות, אם אין להם שום כוח לענוש את העבריינים? הלא עיניך הראויות, כי אין בי לאנוס אותך ליתן גט לאשתך.

– מה אדוני מדבר, האם בשביל כך צריך לדבר אל העם: "כך אמרה הגמרא וכך אמרה הגמרא"? –

הוצאתי את ספר הזוהר ואמרתי לו, כי אקרא ואתרגם לפניו קטע אחד מן הספר הזה, וקראתי באזניו ותרגמתי לו את הדברים האלה: "מאן דמשתעי בבי כנישתא במלין דחול, וי ליה דאחזי פרודא, וי ליה דגרע מהימנותא, וי ליה דלית ליה חולקא באלהא ישראל דאחזי דהא לית ליה אלהא ולא אשתכח תמן ולית ליה חולקה ביה ולא דחיל מניה ואנהיג קלנא בתקונא עלאה דלעילא" "מי שמדבר בבית הכנסת במילים של חול אוי לו, שמראה פירוד, אוי לו שמחסיר באמונה, אוי לו שאין לו חלק באלוהי ישראל, שמראה שאין לו אלוהים ואינו נמצא שם (ואין לו חלק בו) ואינו מפחד ממנו ומתנהג בבזיון כלפי התיקון העליון של מעלה" (זהר, תרומה, קל"א).

בשעה שתרגמתי את הדברים האלה בכה ואמר:

– מאין לי לדעת את הספרים האלה? בבית אמא לא היו ספרים ומורי לא אמר לי דברים כאלה מעודי. אני הסכן הסכנתי לשמוע רק "כך אמרה והגמרא וכך אמרה הגמרא". וכי אסור לשאת משא כבד ביום השבת, כלומר, את מטפחת האף, וכל מי שעושה זאת הרי הוא "גוי"? ובבית התפילה שומע אני רק "מאה גולדין" ועוד תועבות כאלה, כשל כחי מנשוא עוד. התנצרותי בישרות בבית התפילה הצבאי שלנו וירוח לי, ולחטט בספרים ולחפש ולטפל בהם, מה אמרה הגמרא, בשעה שהסביבה מלאה רפש וצחנה, ביחוד בליל "כל נדרי", כשהצחנה מביאה לידי חניקה ממש, זהו למעלה מכח הסבל, ואינני רוצה, כי בני יהיה מעונה כמוני, הוא אינו צריך להיות יהודוני.

– אבל בכל אומה ולשון, בשעה שבא המון רב להתפלל, האוויר מקולקל, ואם אינך מרגיש זאת בבית התפילה לנוצרים, הרי זה משום שיש שם קטורת של לבונה. וגם אצלנו, בשעה שבית המקדש היה קיים, היו מקטרים קטורת מדי יום ביומו, וי"ג סממנים היו לנו, אשר היה הכהן מקטרים בבוקר ובין הערבים.

– היתכן, כי אצלנו היו מקטירים קטורת?

לקחתי את ספר התורה בתרגום רוסי וקראתי באזני "אלכסיי איוואנוביץ" את פרשת הקטורת.

– פלאי פלאים! – אמר – מעודי לא שמעתי זאת, לא מפי אמי ולא מפי הרב צימרמאן.

– אבל זה יש בסדר התפילות שלנו.

– מה יש שם? מי יודע? איני מבין כלל את שיש שם. ומדוע עכשיו אין מקטירים קטורת?
 – מפני שחרב בית מקדשנו ובטל סדר העבודה שלנו.
 – כיצד? בשביל שבטל סדר העבודה שלנו, יכולים היהודים להסריח בבית תפילתם?
 – יעקב איסייביץ', מדוע אינך מספר לו מה שנאמר ב"פרק" "שלא הסריח בשר הקדש מעולם" וכי זה היה אחד מעשרה נסים שנעשו לאבותינו בבית המקדש – נכנס לתוך דברינו הלבנר רובינשטיין.
 – איזה בשר הקדש של היהודים? – שאל אנתין.
 בעל כרחי נאלצתי לספר לאנתין מה שלא חפצתי כלל, כי היו מקריבים קרבנות בבית המקדש, והרבה בשר היה שם, והבשר הזה לא היה מסריח מעולם.
 – האמת הדבר? היו מקריבים קרבנות והיו שוחטים שם בעלי חיים לכפר על העוונות – שאל אנתין. – היתכן הדבר? מה חטאו אלה בעלי-חיים? רחמנות גדולה עליהם, כל מה שאני חי יותר אני מרגיש, כי אצל היהודים "טשעפוכא" [chepukha] (הבלותא) לרוב. והכל נעשה עכשיו לדבר אחד: "כך אמרה הגמרא". ומה הוא סוף "הגמרא"? מי היא? מדוע היא יושבת ואומרת וחוזרת ואומרת רק על דבר היהודים? מה עשו לה היהודים, כי אסרה עליהם לשאת מטפחת ביום השבת? כפי שאני רואה הגמרא הזאת היתה "סמרקטוניה" גדולה. אדוני מזא"ה! מדוע כל היהודים שונאים את הגויים? והמה בעצמם חפצים שכל הגויים יאהבו אותם? מדוע הם בעצמם אינם אוהבים את הגויים ודורשים מהם, כי הם יאהבו את היהודים?
 – הלא הגויים עשו הרבה רעות ליהודים, – אמרתי לו – ודרכו של כל אדם לשנוא את שונאו, ואת הגויים הטובים והכשרים אוהבים היהודים. ולהיפך, הגויים שונאים את כל היהודים, יהיו טובים או רעים, והגמרא הזאת אשר אתה מלגלג עליה, אומרת בפירוש, כי חסידי אומות העולם יש להם חלק לעולם הבא.
 – מה הגמרא אומרת? האם בין אומות העולם יש חסידים, הרי רק אצל יהודים יש חסידים, ובין החסידים הלא ראיתי "מְנוֹגֵ" (הרבה)...
 – חסיד נקרא בעברית איש ישר בתכלית.
 – ובכן, עוד פעם אני רואה, כי בין היהודים "טשעפוכא" (הבלותא) לרוב. אין איש מבין מה שחפץ רעהו ואצל הגויים הכל פשוט וברור.
 נלאיתי נשוא את הוויכוח הזה עם הגס הזה ועברתי אל הענין המבוקש ואמרתי לו:
 – ומה יהיה עם הגט?
 והוא באחת:
 – תשתמד היא ובנה עמה, כי אינני חפץ בשום אופן, כי בני ישאר "פֶּעוֹרָעִיטְשִׁיק" [יהודון levreychik], ואם היא משוגעת וחפצה להביא אסון עליה ועל בנה, דבר נא על לבה ולא על לבי.
 אמרתי לו, כי כבר דיברתי על לבה, והיא איננה חפצה כלל לשמוע על זה, ובכן אני מבקש ממנו לשלחה לנפשה, ומה לו ולה?
 דבריי לא הועילו. אז הוצאתי את ספר חוקי המדינה והראיתי לו, כי על פי החוק הנשואין הראשונים אינם מתבטלין ואם תגיש כתב-בקשה, כי אתה מבקש להכניסה לרשות בעלה, אז יאסרו עליך את הישיבה מחוץ לתחום, וזה לשון החוק:
 "כפי שהנשים, על פי החוק הכללי, הולכות אחרי מצב בעליהן, כן גם הנשים העבריות שבאו בברית הנשואין עם נוצרים צריכות לדור עם בעליהן. אך במקרים כאלה, אם העברי התנצר, ואשתו נשארה בדתה הראשונה והנשואין שלהם לא נתבטלו על פי החוקים האזרחיים, אזי אסור גם לו גם

לה לדור באלה הפלכים שהישיבה ליהודים אסורה בהם". (חוקי המדינה, כרך הפאספורטים, סעיף כ"ד).

דברי אלה עשו עליו רושם, ואמר, שזה דומה מעט לה"כך אמרה הגמרא". היתכן הדבר, כי אני, אשר בעודני "יעוורעייטשיק" היתה לי זכות הישיבה, ועכשיו יטלו ממני את זכות הישיבה? הסברתי לו את הענין ואת הטוב הנימוסי שיש בו ואמרתי לו כמעט בקצף, כי לא לאיש כמוהו, אשר לא למד ואיננו בקי בספרים, לא של ישראל ולא של הגויים, לעשות ביקורת על ספרי חכמים ונבונים.

— כן, — אמר הוא — מה שאינני מלומד, זה נכון, אך בכל זאת מרגיש אני את התפל. גם אני מרגיש את התפל. מכיוון שקיבלת עליך דת אחרת, ואשתך רוצה להשאר בדת אבותיה, מחויב אתה לתת לה גט פיטורין, וחסל. ה' יתן את ברכתו לשניכם גם יחד, לאיש איש באמונתו. איך שיהיה, נותן אני לך רבע שעה לישוב הדעת, כדי שתתן לי תשובה ברורה ומוחלטת, כי צריך אני להודיע לסגן הגוברנאטור על דבר תוצאת שיחתנו.

— ובנוגע לבני, האומנם ישאר יהודוני?
— תמתין עד שיגדל, וכשיהיה בר-דעת יחליט בעצמו, באיזו דת לבחור: בשל אביו או בשל אמו. — ותיכף עזבתי, ובהוציא את השעון מכיסו, אמרתי לו, כי בעוד רבע שעה אשוב לקבל תשובתו.

נכנסתי אל חדר עבודתי וסגרתי הדלת אחרי. אחרי עבור רבע שעה נכנס אל חדרי הבלבר רובינשטיין ואמר בזה הלשון:

"דער פאָרך בעט געלט!" (המנוול מבקש כסף).

— הרבה כסף הוא מבקש? — שאלתי.

— כל מה שיש לה!!

— וכמה יש לה?

— ארבעה עשר רובל, ולא יותר!

שבתי אל התא ושאלתי בקול עז:

— מה היא החלטתך?

— יקחנה אופל. כלום כדאית היא, שאקבל עלי בשבילה את טרחת המשא ומתן היורידני בנוגע לזכות הישיבה שלי? תתן לי את צרור כספה, ואני אתן לה ספר כריתות ותלך לה לעזאזל ולאמו.

— האם יש לה כסף? הלא עניה היא?

— פחות מחמשה-עשר רובל לא אקבל.

— טוב, אחר מסירת הגט אתן לך חמשה עשר רובל. המה זקופים עלי כבר כחוב.

— אדוני מזא"ה! ממך לא אקבל אפילו פרוטה אחת ורק היא תניח על השולחן כל מה שיש

לה.

היא הוציאה בדמע את כיסה והריקה אותו לפניו, ואני מניח את הכסף לעיניו, והנה נמצאו שם ארבעה עשר רובלים.

— טוב, — אמר — יהיה הכסף מונח עד שאתן את הגט ואני אקבל אחר כך.

לקחתי את הכסף ושמתי במעטפה וכתבתי לעיניו, כי הכסף שייך לאנתין וצריך להמסר לידו אחרי נתינת הגט, ושאלתי:

— האם נכון רשמתי?

- מה אומר, הכל בסדר נכון לפי רוחנו. קצר וברור, – ענה הוא.
- ומה יהיה עם הילד? – שאלה האומללה.
- השמעת את השאלה? – שאלתי אותו.
- כבר קצה נפשי בענין זה. תתן לי את מטפחת החורף שעל ראשה ותלך לה אל מרעה חזירים יחד עם בנה, – ענה הוא.
- היא הסירה את מטפחת הצמר הגדולה שעל ראשה והניחה על שולחני.
- הראית? ובכן, גם את זה תקבל? – אמרתי לו.
- רואה אנכי, שגם רצונך הוא, כי בני ישאר יהודוני. יהי כדבריד. וכל ימי חייו יקלל גם אותך גם אותי, ואני לא בשביל זכות הישיבה התנצרתית ולא מפני נימוקים אחרים, אלא משום שכל איש, אשר זיק של ישרנות יש לו בלבו, לא יוכל להשאר בסביבה מעופשת כזאת.
- הוא נתן את הגט ולי היה עסק למצוא מטפחת אחרת בשביל האומללה ולאסוף מעט כסף למחייתה ולמחיית בנה הקטן.
- בזה נגמר הענין ולא יספתי לראות לא את אלכסיי איוואנוביץ ולא את גרושתו ובנה, ואחרית המשפחה הזאת נעלמה ממני.

הרב יעקב בן ישעיהו מזא"ה

זכרונות

כרך שלישי

א. משפטים

ב. שבחי הרבנים

ג. סופרים

ד. זכות ישיבה

ב. כהן, הוצאת "ילקוט"

תל-אביב, שנת תרצ"ו

א.

משפטים

משפטים בל ידעום

בשנת אלף שמונה מאות שמונים ושמונה לסה"נ נקראתי כשופט מושבע אל בית המשפט המחוזי במוסקבה. זו היתה לי הפעם הראשונה והאחרונה בימי חיי ששמשתי עבודה ציבורית במקצוע זה. אינני יודע מדוע לא נפל עלי הגורל להקרא ולוא רק עוד פעם אחת למלא חובה אזרחית זו. בלכתי אל בית המשפט, לקחתי עמדי כרך קטן של ספר העונשים הנוהגים במדינה, אחרי אשר על פי החוק שנהג בימים ההם אסור היה גם להקטיגור, גם להסניגור וגם לראש בית הדין להודיע להשופטים המושבעים את העונש הצפוי לנדון, ואמרתי בלבי שכדי שלא אחטא לישרנות, עלי לדעת כל פעם, איזה גזר דין תגרור תשובה זו או אחרת מצד השופטים המושבעים, ואמרתי: עלי לעיין תמיד בספר העונשים, למען אדע מה להשיב ואיך להשיב על כל שאלה ושאלה, כי סוף סוף התשובה צריכה להיות מותאמת להתוצאות שהיא גורמת להיושב על ספסל הנאשמים.

והנה מן השעה הראשונה, שהיינו נכנסים אל החדר המיוחד לשופטים להתייעץ ולהשיב על שאלת בית הדין, ראו אותי חברי מעיין באיזה ספר קטן, אף על פי שדבר זה אסור על פי החוק, וסוף סוף הוכרחתי לספר לחברי את תכלית העיון שלי, עד אשר נעשיתי להם בעל כרחי למין אורים ותומים. למשל, כשהיה עלינו להשיב על כמה וכמה שאלות, היו שואלים את פי, מה יהיה אם נשיב על כל השאלות בחיוב, והייתי עונה: העונש יהיה כך וכך. ואחר כך היו שואלים אותי, ומה יהיה אם נשיב בשלילה על שאלה פלונית, ועל שאלה אלמונית בחיוב, הייתי צריך לצרף תשובה לתשובה ולברר להם מוצא דבר. וכשהיה כל חומר העונשים ברור לשופטים, היו נגשים לישוב הדעת ועונים על כל שאלה ושאלה "הן" או "לאו", בהתאם לאותו עונש שחשבו לנכון להטילו על הנאשם. ובכן, החלפתי את "היוצרות" ותחת שביקש המחוקק, שהשופטים המושבעים יתנו את תשובותיהם כסומים בארובה, היינו נותנים את תשובותינו בשיבוותינו על פי הכרה פנימית, והיו תשובותינו כחידה בעיני השופטים מטעם הממשלה, והם התפלאו מאד על התשובות שהיו נושאות עליהן חותם של גזר דין ולא חוות דעת אנשים מן השוק, אשר ישפטו רק למשמע אזנם ויוכיחו רק למראה עיניהם.

איך שיהיה, הדבר כבר נעשה על ידי, ושמחתי מאד, כי נפל בגורלי לתקן בחשאי את המעוות של החוק, אשר ברבות הימים נשתנה לטובה, מפני שאחרי כן החלו גם הקטיגור גם הסניגור לגלות לפני השופטים המושבעים את אשר יעשה בהנאשם על פי תשובותיהם של השופטים המושבעים. כששה שבועות עשיתי בבית המשפט יום יום, ושם אינה לי המקרה להתוודע מקרוב אל הרוסים ולהכיר את מהלך רוחם וישרנותם בנוגע לפושעים. ואשר נקלט בזכרוני, אותו אשמור לכתוב זכרון בספר.

מערכת השופטים המושבעים היתה מטיפוסים כאלה: אחד היה פקיד האקציה [בָּלוּ, מס עקיף], כבן ארבעים, לא חם ולא קריר, ולא מן הדעתנים, ואם יפתח מי את פיו לשטן היה נוטה מיד להסכים עמו, ואם להיפך, אם יאמר מי כמה פסוקי רחמים על הנאשם, היה נכון להסכים גם עמו. וכמעט תמיד היה נוטה אחרי הרבים. השני היה סוחר ביוני, מאותם הטיפוסים הנמצאים ב"שדרת הציידים" (אוחוטני ריאד) [Okhotny Ryad – שדרת חנויות במרכז מוסקבה]. תמיד היה עליו ושמח, וכיסו היה מלא דשן, בקבוק של יי"ש קטן, מיני מאכלים, מיני מזונות, פירות, מיני מתיקה וכדומה, וכמעט תמיד, כשהיינו נכנסים אל החדר המיוחד, אם לרגלי הפסקה קצרה, ואם לרגלי המועצה המוחלטת, היה מזדרז וטועם איזה דבר ומצרף לכל בליעה ובליעה את המילה "טוב!" (חורושו!) בלי שום באור, למה ירמזו דבריו: אם אל המאכל, או אל מצבו הפרטי, או אל החיים

בכללם, או אל סדרי המדינה, או אל הכבוד הגדול שנפל בחלקו להיות שופט לבני אדם. לא יכולתי לפגוש את חברי למשפט זה בלי צחוק על שפתי, וברבות הימים, כאשר נודענו כבר איש אל רעהו בשם ושם אבא, הייתי קורא לו בשמו לשלום במילים: "טוב, כן?" והוא היה אומר בוודאי, "טוב מאוד" והיה מכבד אותי באגוזים אמריקאים, שהיו חביבים עליו ביחוד. בנוגע לחוות דעתו על השאלות של הבי"ד היה פונה תמיד אלי במילים כאלה:

– "נו, ומה כתוב בספר הקסמים שלך, לאיזה עונש צפוי המנוול הזה, אם נשיב כך וכך?"
ובלי שיחכה לתשובתי היה מוציא מכיסו איזה דבר מאכל והיה טועם אותו באמירת היה צרן שלו הנכלל במלת "טוב". וכשהייתי עונה לו, למשל:
"אם נשיב בחיוב, אזי יענש בעבודת פרך".

היה עונה לי:

– עונש מרובה קצת, מנוול זה איננו שוה בעונש שכזה.
וכשאני מוסיף ומסביר לו, כי אם נשיב על התשובה הראשונה בשלילה, אף על פי שהנאשם עצמו הודה על פשעיו, ועל השאלה השניה, אף על פי שלא הודה באשמתו נשיב בחיוב, – אזי יענש עונש מאסר, – היה אומר:

זהו ענין אחר, עונש כזה – הולמו בוודאי.

טיפוס אחר לגמרי היה איש אחד בעל כרס כבן חמישים שנה, שהיה בורסי על פי אומנותו. הוא היה ההיפוך מן הנ"ל. תמיד סר וזעף ושותק, ורק בשעה שהיה הריש-דוכנא של השופטים המושבעים שואלו לדעתו, היה דרכו להשיב שלא כדרך כל המשיבים הן או לאו, אלא על פי תוכן האשמה, ותמיד לחיוב. למשל: אם השאלה היתה, האשם פלוני בעוון גניבה, היה הבורסי משיב:

מדרך הטבע גנב הוא.

ואם היתה השאלה, אם הוא ראוי לאיזו חנינה, לא היה משיב הן או לאו, אלא בסגנון כזה:

מדרך הטבע גנב הוא, ואיננו ראוי לחנינה.

ואם היה הנאשם חשוד בעוון ענוי אשה, היה משיב:

בדרך הטבע אנס הוא.

ואם היה נשאל, האשם פלוני בעוון רמאות, היה משיב:

בדרך הטבע רמאי הוא.

וכן הלאה, עד אין סוף וקץ. את חוות דעתו זו היה מביע תמיד כ"משה מפי הגבורה", בלי שום ישוב הדעת, ובשעה שהיינו מתווכחים על ההסבר של הקטיגור ועל ההסבר של הסניגור, היו כל ויכוחינו בעינינו כהוצאת זמן לבטלה, שכן לדעתו היה כל יושב על ספסל הנאשמים אשם בדבר שמאשימים אותו. ועוד קו מצוין היה בתשובתו: הוא לא חפץ כלל להכריע, אלא להשמיע את דעתו, כי הכל חייבים במה שמאשימים אותם. ואפילו בשעה שהיה הריש-דוכנא מניחו לאחרונה, אחרי שכבר הוכרז הנאשם לזכאי על פי רוב דעות או על פי כל הי"א דעות, והרגיש הבורסי, כי תשובתו אינה מעלה ואינה מורידה, וכי אינו נשאל אלא מפני שצריך לשאול את פי כל השופטים, היה עונה בסגנונו המיוחד לו: על פי דרך הטבע כך וכך הוא. וכשניסה פעם אחת הריש-דוכנא להסביר לו, כי כולם ענו פה אחד, שאין הנאשם אשם, ואולי יסכים גם הוא לבטל את דעתו מפני דעת כל החברים למען תהיה התשובה פה אחד, היה משיב: "על פי דרך הטבע הנאשם הוא גנב, רמאי, מזייף וכו'" הכל על פי תוכן האשמה. תשובתו לא היתה, כי פלוני אשם בפעם הזאת בעוון אלמוני, אלא בדרך כלל על פי דרך הטבע הוחזק הנאשם לגנב, לרוצח, לגזלן וכדומה.

ועוד היו שם טיפוסים לא יותר מארבעה אנשים, שהייתי קורא אותם בשם "רחמנים", ותכונתם היתה למצוא תמיד איזו אמתלא לרחם על הנאשם. ופעם אחת נשתוממתי לשמוע מפי הרחמנים הללו הצעה מופלאה. ומעשה שהיה כך היה.

עמד לדין גנב מועד, שנאשם בעוון גנבה בפעם החמישית, וכידוע על פי החוקים, היה כל גונב בפעם השלישית והלאה נענש קשה, ולתכלית זו היה נמסר לבית דין של שופטים מושבעים. הנאשם הודה על פשעו והוסיף נופך קטיגורי להודאת פיו באמרו:

אני גנב, ואומנותי בכך, וכל זמן שאחיה – אגנוב.

היו"ר שאל את הקטיגור ואת הסניגור ואת השופטים המושבעים, אם מוצאים לנכון לשאול את פי העדים אחרי הודאת בעל הדין עצמו, וכולם פה אחד ענו, כי אין צורך לעשות חקירה ודרישה משפטית, והקטיגור דבר רק דברים אחדים:

הענין ברור ואשמתו הובררה על ידו בעצמו, ובכן לא נשאר לכם אלא לברר את השאלה, אם ראוי הוא לאיזו חנינה בהקלת ענשו או לא.

והסניגור טען, כי מה שהוא בעצמו הודה, מחייב את השופטים המושבעים לנהוג עמו בחנינה. ובזה נגמרה כל השקלא-וטריא. גליון השאלות נמסר להריש-דוכנא, וכל השופטים המושבעים נכנסו אל חדר המועצה. אך באנו החדרה, והנה גשם גדול וחזק מאד ירד מן השמים, שנשמע קול דפיקתו בחלונות, ובאותו רגע צעקו הרחמנים דין:

גשם, ברכת אלוהים! הבה נזכה בדין את בן הכלבה הזה!

ומיד ענו אחריהם עוד שני אנשים, שאינם כלל מן הרחמנים, ובכן היו כבר שש דעות לזכות, ואם גם השאר ישיבו בחיוב, כבר הוא זכאי. הריש-דוכנא חשב, כי זוהי הלצה והחל לשאול את פי כל אחד ואחד מאלה שהשמיעו את חוות דעתם בטרם נשאלו ואמר להם:

האם ברצינות אומרים אתם זאת? אני שואל אתכם כריש-דוכנא.

ברצינות הגדולה ביותר – ענו כולם פה אחד.

ועל פי מקרה נשאלתי אנכי השביעי והתפטרתי בתשובה פשרנית:

– הלא הנאשם כבר זכאי בלאו הכי ומדוע אנבל את פי.

ואחרי נשאל הבורסי ותשובתו הטיפוסית לא אחרה לבוא:

ע"פ דרך הטבע, גנב הוא.

וארבעת הנשארים השיבו בערבוביה. זה אמר: "אשם", וזה אמר: "לא", והריש-דוכנא הכריז, כי הנאשם יצא זכאי בדינו, וכאשר נרשם הדבר בגליון של השו"ת, רקדו ממש הרחמנים וחזרו ואמרו:

אכן, אצבע אלוהים היא, וזהו הדבר כי הקב"ה יודע אשר הוא עושה.

ושוב היה מעשה, שאיזה איש צבאי משכיל ישב על ספסל הנאשמים בעוון מעשה אונס, כי אנס ילדה בת שמונה, והילדה המעונה עמדה לפני הבי"ד וספרה בתום ילדותה את אשר התעלל בה הנאשם. למשמע הדברים שספרה הילדה בבכיה גדולה, נרעש כל העם (אם כי נתברר המשפט בדלתים סגורות, באו קהל גדול, כמו עורכי הדינים, כל השופטים מכל המחלקות עד אשר היה האולם בכל זאת מלא). גם השופטים המושבעים נרעשו מאד, ובראות נשיא הבי"ד את מצב הרוחות, הכריז הפסקה לחצי שעה. קהל השומעים נתפזר, והשופטים המושבעים נכנסו אל חדרם המיוחד להם, וחילל מזוין עמד על יד הדלת לבלתי תת לשום איש להכנס אל החדר הזה, כנהוג. עברו רגעים אחדים והנה שוטר הבית-דין נכנס החדרה ומחזירנו אל אולם בית המשפט. השופטים מטעם הממשלה כבר ישבו על מקומם, גם הקטיגור וגם הסניגור וגם כל הקהל, ונשיא הבי"ד ציווה את

השוטר להרצות מה קרה בשעת ההפסקה. השוטר ספר, כי בשעה שהובא הנאשם אל חדר הנאשמים ירה באקדח אל חזהו ומת. הנשיא ציווה להביא את החיילים אשר שמרו את ראש הנאשם, איך לא השגיחו עליו ונתנו לו לשים קץ לחייו, וכולם פה אחד העידו, כי הדבר נעשה כהרף עין, בטרם הספיקו לגשת אליו. הנשיא פנה אל הקטיגור בשאלה כזו:

מהי החלטתך, אדוני הקטיגור, על דבר המאורע?

וגם הלה השיב ממש כדברים האלה:

כפי שהנאשם מת, הייתי מחליט על פי סעיף פלוני מכרך אלמוני מספרי החוקים לבטל את הענין הזה.

הנשיא פונה אל חבריו מימין ומשמאל, ואחרי שיחה קלה בלחש, הוא מכריז:

ע"פ פקודת הוד מלכותו ירום הודו, על פי החלטת הקטיגור על יסוד סעיף פלוני מכרך אלמוני, החליט הבית הדין לבטל את הענין המשפטי הזה.

דברים אלה הביאו עוד הפעם את השופטים המושבעים לידי מצב מדוכא. והנשיא מכריז הפסקה לחצי שעה ומודיע, כי כאשר תתחדש הישיבה, יתברר הענין על דבר יעקב אלטמאן, הנאשם בעוון מעילה בכסף אדוניו בסך יותר משלש מאות ר"כ [רובל כסף]. כאשר נכנסנו שנית אל חדר המועצה שלנו ושתינו תה, היתה כל שיחתנו, כמובן, על דבר הענין שנתבטל. ה"רחמנים" אמרו: הנאשם היה מטורף בדעת והיינו מהפכים בזכותו לו נתברר הדבר, כלום אפשר לענוש את המשוגעים?

יתר השופטים המושבעים אמרו, כי אנשים כאלה אינם ראויים לשום חנינה, והא ראייה, כי הוא בעצמו לא יכול לחיות עוד, אחרי שנתגלה עונו, כי יש רשעים, שאינם רשאים לחיות. ו"השופט הטבעי" גם זאת הפעם אמר כדרכו:

על פי דרך הטבע, מאנס היה, כמו כל היושבים על ספסל הנאשמים. כולם גנבים, גזלנים, חמסנים, מאנסים.

את הפעם עורר החכם ה"טבעי" הזה צחוק גדול ובידח את דעתנו העצובה. אבל השופט הקטיגור מוסיף לדבר, וזאת הפעם בסגנון אחר לגמרי:

הנה עכשיו עומד על הפרק ענין של עובד שמעל בכסף אדוניו, ומרגיש אנכי כי זה האיש, אלטמאן, בוודאי יהודי הוא, ואני יודע מראש, כי בוודאי מעל.

זו היתה הפעם הראשונה והאחרונה, שהרגשתי כי האכזר הזה, אשר אין זכאי בעיניו כלל, הוא שונא ישראל. נקל להבין את מצב רוחי באותה שעה, ובטרם שמעי את דברי המשפט כבר הייתי נרגש ונפחד מאימת הדין.

ובעודני יושב תפוס ברעיונותי, איך עלי להתנהג, אם באמת הנאשם הוא יהודי, והנה בא השוטר להזמין אותנו אל בית המשפט. הנשיא מצוה להביא את הנאשם, והנה באמת על ספסל הנאשמים ישב יהודי צעיר, טיפוס מאד, ועל שאלת הנשיא, אם מודה הוא על אשמתו ענה: "הן". כאשר ביקש ממנו לספר את פרטי המאורע, סיפר לפנינו את קורות ימי חייו, איך נשאר יתום מאב ואם בימי ילדותו, ופרץ אחד בעל אחוזות, אשר ידע את אבותיו, חמל עליו ונתן לו משרה לפקח על היער שלו, איך עבד את עבודתו מימי ילדותו עד ימי בגרותו בחריצות ובאמונה, וכי אדוניו אמר לו זאת כמה פעמים, כי קשה למצוא עובד חרוץ ואיש אמונה כמוהו, ולרגלי עבודתו הפוריה העלה אותו אדוניו למדרגת מפקח ראשי בעסקי יערו, עד אשר קרה המקרה, כי לקח מן הקופה שלא מדעת אדוניו סך שמונה מאות ר"כ בתורת גמ"ח לצורך נשואי אחותו היתומה, שהיתה לו תקוה, כי ישיב את הכסף עד הפרוטה אחרונה בתשלומים לשעורים, אשר יצמצם בהוצאותיו ויחסר את נפשו אפילו

מן ההכרחיות. אך לפתע פתאום נעשתה ביקורת, ואם כי יכול היה לומר, כי הכסף נגנב ממנו, ואדוניו בוודאי היה מאמין לו, בכל זאת ישרנותו לא נתנה לו לכזב והוא הודה על האמת וביקש מאת אדוניו סליחה והבטיח לו, כי ישלם את כל הכסף לאט לאט. אך האדון התקצף ולא נאות לבקשתו ומסר אותו לדין.

הנשיא: – תמה אני, כי אחרי שנות עבודתך באמונה, עשית כדבר הזה?
הנאשם: – לא לצורך נשואי הוצאתי את הכסף, כי אהיה רווק כל ימי, כי ריחים על צווארי אמי האלמנה, עוורת שתי עיניה, ושתי אחיותי היתומות שכלכלתי אותן מימי ילדותי. וכאשר נזדמן שידוך הגון לאחת מאחיותי, לא עמדתי בנסיוני ועשיתי מה שעשיתי, בתקוה כי יעלה בידי להשיב את הכסף אל הקופה.

הוזמן אל בית המשפט האדון המאשים, והוא אישר וקיים את כל סיפורו של אלטמאן מאל"ף ועד תיו. ועל פי חוקי המדינה בימים ההם בנוגע לעוון מעילה בכספים שנמסרו על פי דעת בעליהם, הכל תלוי בדעת בעלים, כלומר, אם יחפצו למחול את העוון או להתפשר עם הנאשם, אזי אין הממשלה מצדה מאשימה כלל, וכפי הנראה עשה סיפורו של אלטמאן רושם גדול על שופטי הממשלה עד שהתאמצו להטות את לב האדון למחול על העוון הקל הזה, שנעשה לא לשם מעילה, כי אם לשם גמ"ח. הקטיגור, למשל, פנה אל האדון המאשים בשאלה:

מפני איזו סיבה אתה מתקצף עליו כל כך, אחרי שעבד אותך באמונה שנים רבות?

– על זה ענה האדון בניחותא:

– בשום אופן לא אסלח לו, כי אני קיבלתי לעובד בעסקי בשעה שנשאר כאניה בלב ים, והוא פגע בי כל-כך ומעל בכספי, לא אסלח לו.

גם הנשיא מצדו פנה אל האדון בסגנון כזה:

התישב נא, אולי תמחל לו, אזי נבטל את הענין.

והוא באחת:

בשום אופן, לא!

אז פנה הנשיא אל השופטים המושבעים:

האם ברור לכם הענין? האם מוצאים אתם לנכון לעשות חקירה ודרישה על ידי גביית עדות?

השופטים המושבעים ענו פה אחד, כי הכל ברור להם וכי הענין איננו זקוק לשום דרישה.

אז פנה אל הקטיגור במלות הבנליות:

רשות הדיבור לך.

ניכר היה מסגנונו של הקטיגור, כי נאם את נאומו כאילו כפאו שד והסתפק במלות יבשות לערך כאלה: הענין הוא קל ונוח לבירור, הנאשם הודה על פשעו, והסביר את הנימוקים ואת הכוונה שלו לא לשם מעילה, כי אם לשם גמ"ח. המאשים הפרטי הודה, כי הנאשם עבד אותו באמונה, וכפי שהוא איננו חפץ לסלוח לו, עליכם לדון את דינו ע"פ הכרתכם הפנימית.

הסניגור מצדו סקר את כל פרטי חייו של הנאשם ובמילים עזות ויוצאות מן הלב דרש מאת

השופטים לזכות את הנאשם.

הנשיא פנה אל הנאשם בעצמו:

דברך האחרון!

הנאשם קם ואמר:

כשתכנסו אל חדר המועצה לדון את דיני, אל תשכחו את "החטוטרות" אשר נשאתי על שכמי

מימי ילדותי.

ולא הסביר, כי כוונתו היא אל אמו העוורת האלמנה ושתי אחיותיו היתומות.
הנשיא מסר לנו את גליון השאלות, ונכנסנו אל חדר המועצה. זאת הפעם ראיתי את השנאה
לעם ישראל בעצם תקפה. אחד לאחד אמרו השופטים, כי אי אפשר לסלוח עוון כזה, כי יהודי לוקח
את כסף אדוניו, אשר האמין בו ואת כל אשר לו הפקיד בידו, ובשביל מה ולמה? לצורך נשואי אחותו,
כאילו כל העולם כולו יחרב, אם לא תנשא איזו יהודיה עניה לאיש.

כן הוא העם הזה!

שבעה שופטים כבר הביעו את דעתם לחובה. ובכן דינו כבר נגמר, גם אם יתר השופטים יטו
כלפי זכות, ומה שהפליאני עוד יותר, כי זאת הפעם לא פנה אלי הריש-דוכנא לשאול את פי לאיזה
עונש צפוי הנאשם. אותה שעה טעמתי טעם חבוט הקבר וגיהנום בחיי, ואת הרגעים האלה לא אוכל
לשכוח. נשאתי עיני לראות מה יענו "הרחמנים" התמידיים, והנה רק שנים מהם עמדו על רגליהם
ואמרו:

אל תשכחו את "החטוטרות".

ושני ה"רחמנים" האחרים אמרו:

בוודאי צריך ליתן לו נשיאת פנים, למען הקל את ענשו.

כשפנה הנשיא אלי, אמרתי לו:

הלא דינו כבר נחרץ, ומה תתן ומה תוסיף להאומלל חוות דעתי. אבל צריך אני להודות כי
הסבא קרילוב היה פסיכולוג גדול.

וכאשר שאלוני, מה ענין קרילוב אצל המשפט הזה? סיפרתי באזניהם את תוכן המשל אשר
קרא לו קרילוב בשם: "מגפת החיות". ותוכנו הוא: לרגלי דבר גדול, אשר הפיל חללים מכל החיות,
התאספו הנשואות בחיים להתייעץ, במה לכפר את פני האלים, אשר עלתה חמתם כל כך על החיות
ולא על בני האדם, והארי שבחבורה החליט, כי מחויבות כל החיות להתוודות על עוונותיהן, כדי
לדעת את דרכי התשובה, וכצייר אמן מפרט קרילוב את כל הוידוים. והנה אחת מספרת, איך טרפה
כבשים לרוב, אברים אברים מן החי ואכלה אותם לתאבון, ואיך השועל התחכם למסור מודעה לפני
מלך החיות, כי אם ישמור עוונות אזי מי יעמוד, כי אם תגזור עלינו להתנהג על פי הישרנות הגמורה,
אזי לא שבקית חיים לכל בריה, ומי יזכה בדיון? ועוד הוסיף חנופה, כי זהו כבוד גדול להכבשים, אם
הארי בוחר בהם למזון לנפשו. סוף דבר היה, כי התוודו אחד לאחד גם הארי, גם הדוב, גם הנמר
וגם הזאבים, על כל מיני אכזריותם בצפרניהם ובשניהם, ועל כל זה עברה הסנהדרין של החיות
בדומיה ובסבלנות כעל דברים שאינם יוצאים מגדר הרגיל, ורק כאשר הגיע תור הוידוי להשור, אשר
גמגם בצניעות ובחרטה גמורה, כי גם הוא לא נקה מעוון, כי לפני חמש שנים, אחרי אשר סבל רעב
כל ימות החורף, לא עמד בנסיונו בראותו גדיש של כומר וטעם ממנו מעט, אז הרימו את קולם
הדובים והנמרים והזאבים: "זהו הפושע, האוכל שחת זרים, הוא הוא אשר העלה עלינו את חמת
האלים ובשלו הרעה הזאת לנו". וכדי לכפר את עונו החליטו פה אחד להעלות אותו על המוקד.
החליטו וקיימו את גזר דינם. ואת המשל סיימתי במילים אלה:

כך נוהגים גם בין האנשים להאשים רק את החלשים.

שומעי התרגשו לקול דברי, אבל רק לרגע אחד, וגזר דינו של בעל "החטוטרות" נחתם בסגנון

כזה:

הוא חייב, אבל ראוי להקלת עונש.

וגם נשיאות פנים זאת נתקבלה רק בשש דעות, אשר האחת מהן היתה דעתי.

על פי חוות דעת השופטים המושבעים, החליט בית המשפט למסור את אלטמאן לגדוד האסירים לשנה ושמונה חדשים.

שבתי הביתה באותו יום מוכה ומעונה, וכל הלילה נדדה שנתו. ונתאמת אצלי מאמר התלמוד: "כל הפוסל במומו פוסל". ואמרתי בלבי: במומם הם פסלו אלה מן השופטים המושבעים את היהודים באמרם עליהם: "כן העם הזה, וכן הגוי הזה". גנבים מומחים יוצאים זכאים בדינם בזכות טפות של גשמי נדבה, ונפש טהורה כי תחטא – נדונה קשה, ולא יועילו לה נחלי דמעות על חיים קשים ומרים.

בן סורר ומורה

כהעלותי על זכרוני את המשפטים אשר השתתפתי בבירורם בהיותי הפעם היחידה בימי חיי שופט מושבע, לא אוכל לעבור בשתיקה על ענין אופייני אחד ועל טיפוס רוסי אחד שעמד למשפטנו. את שמו שכחתי, אבל פרצופו הגופני והרוחני כמו חי עומד לפני, כאלו עברו רק רגעים אחדים מיום שראיתיו ושמעתי. על השאלה: מה שמו, מעמדו וגזעו, מספר שנותיו וכו' – השיב בגאווה ובהכרת ערכו כדברים האלה:

הנני בן לבעל אחוזות עשיר ונורא, אשר אלפי נפשות היו עבדיו, ושם אבי, דמיטרי תיאופילקטוביץ' ז"ל, היה נורא על כל סביביו, משרתים על גבי משרתים שמשו את אבא, נשמתו בגנאי מרומים, ואחוזותיו היו רבות וגדולות. והנה בהיותי כבן עשרים שנה העזתי פעם אחת לסתור את דברי אבא, נשמתו עדן, ועל זה קצף עלי ובאמצעות השופטים ושר הפלך, אשר כולם היו נכונים תמיד למלאות את כל בקשותיו, הוחלט לשלוח אותי לסיביריה ובעצם ימי נעשיתי מתושבי סיביריה. במשך ארבעים שנה התגוללתי תחת שואה וסבלתי יסורים הרבה, גם ידעתי מחסור, אך בכל זאת גם שם מצאתי לי תמיד גואלים מבעלי האחוזות ומבניהם, שהיו מאכילים אותי, והיינו מבליס יחדו את הזמן במשתאות, וימינו היו כחגים, כנהוג בין בעלי המעמדות שלנו. עברו ימים ושנים, ואני בסיביריה ומתפרנס בחברת העשירים, אשר השתתפו בצערי וידעו היטב את גדולת אבי והתיחסו אלי בחמלה ובחיבה, כאל איש מפונק מלידה ומבטן, אשר איננו אשם בשום דבר, רק בפגיעה קלה בכבוד אבא, נ"ע [נוחו עדן]. מהם הייתי מקבל גם כן בגדים ישנים לכל תקופות השנה, ונעלים לרגלי לכל התקופות. נסיתי לכתוב לאבא, נ"ע, ולבקש מאתו סליחה, אבל לא נענית. בינתיים נשתחררו האכרים משעבודם,* והמנוולים האלה הרימו ראש. ומה נעשה עם אבא, דמיטרי תיאופילקטוביץ' נ"ע? בוודאי היה שרוי בצער. ואחד מבעלי האחוזות בעיר גלותי קיבל ידיעה, כי אבי, נשמתו בגנאי מרומים, לא יכול נשוא את העוון הנורא אשר עשה אלכסנדר השני להאצילים בחירי ארץ רוסיה, לכרות עם ה"חמים"† האלה ולהרכיבם אלופים לראשנו עד שנעשו העבדים למעלה והאדונים למטה. מובן, כי בעל נפש יקרה ועדינה כאבי המנוח דמיטרי תיאופילקטוביץ', נבג"מ, אשר גם על בנו לא חס בשעה שהדבר נגע לכבודו, כראוי לאציל מבטן, לא יכול בשום אופן להתפשר עם עולם הפוך כזה, ומרוב כעס ומכאובים עלה השמימה לתבוע את עלבוננו שמה במרומים, ובוודאי הקב"ה יאזין לשועתו ויעשה משפטו ודינו, עד אשר יתקן המעוות, והעבדים ישובו לאדוניהם. אחרי מות אבא, נבג"מ, נמכרו אחוזותיו, ואחי ואחיותי ירשו את כל הכסף, ואני במרחקים, וכמעט שכל תעודותי אבדו ממני, והמצב של בני עירי, אשר הייתי באוכלי לחם, נשתנה לרע מפני שחרור המנוולים, אך בכל זאת תמכו בידי מעט לחיי יום ויום וחיי שעה ושעה, עד אשר יעץ לי עו"ד אחד מן החדשים להשתמש בכל מיני המאניפסטס [מְשָׁרִים] שהיו במשך העת הזאת להרשות לי לשוב מגלות סיביריה אל פנים ארץ רוסיה, אולי אמצא שם גואלים. ואני בשמעי את המילה מאניפסט – ירקתי בפני העו"ד ואמרתי לו: "אני בן אצילים, בנו של דמיטרי תיאופילקטוביץ', נבג"מ, ולא ארשה בשום אופן לאיזה סרסור של בתי המשפט החדשים אשר הרבה משופטיהם המה בוודאי בני עבדי אבא ז"ל ואבותיהם היו רועי חזירים בשדות אבי, דמיטרי

* הכוונה לשחרור האיכרים הצמיתים בשנת 1861

† חם – אדם גס וחצוף; המקור: חם בן נח.

תיאופילקטוביץ', נבג"מ [נשמתו בגנזי מרומים], להתעלל בי. כלום אינני יודע, כי על פי מאניפסט נשתחררו כלבי אבא, נבג"מ, ואתה מדבר עמי על אודות המאניפסט".

העורך-דין לא זו בלבד שלא התקצף עלי, אלא גם צחק ואמר בפני כל הנאספים: "ראוי אתה לחמלה, ככלב שוטה, גם יש בך מתכונת הכלבים בנאמנותך לאבא שלך, אשר שלחך הנה, וטוב מאד שנשמתו בגנזי מרומים, כי לו היתה נשמה כזו פה בארץ, כי עתה שבק חיים לכל חי".

לשמע דברים אלה, איך מחרפים ומגדפים את אבא, דמיטרי תיאופילקטוביץ' נבג"מ, הרימותי את אגרופי וחפצתי להכותו עד מות, אבל אחזוני והוליכוני אל בית האסורים. ישבתי במשמר איזה זמן והוציאוני משם, ושוב הייתי זקוק למצוא לי בני חברייה ליהנות משולחנם, כי בבית האסורים היו נותנים לי ארוחות חנם מעין אותן הארוחות, שהיה נותן אבי המנוח, דמיטרי תיאופילקטוביץ' נבג"מ, לעבדיו הבזויים. עברה שנה שלימה, ושוב נתעוררה מחלוקת גדולה ביני ובין סטודנט אחד בנוגע לשאלת העבדים, ושוב הושמתי במשמר. זאת הפעם נחקרתי ע"י איזה עו"ד. גליתי לפניו את כל לבי ואמרתי לו, כי אני מתגולל כאן זה כעשרים שנה ע"פ רצון אבי המנוח בעל האחוזה הגדול, דמיטרי תיאופילקטוביץ', נבג"מ, והלו צחק ואמר לי: "אשתדל בעדך, כי ישלחוך חזרה על פי מאניפסט".

אמרתי עוד הפעם, כי המאניפסטים הללו שחררו את עבדי אבא ואינני מאמין בהם, כי יודע אנכי, כי כל מאניפסט של הקיסר המנוח אלכסנדר השני, ד' יכפר בעדו, המה לרעת האצילים. שוב צחק העו"ד ואמר:

"המאניפסטים ששחררו את עבדי אביך ישחררו גם אותך".
ובמקום תקיעת כף כנהוג ביחס אל אצילים רמי המעלה אמר לי:
"צא הלאה ואל תשתובב, כי אם תוסיף להתנהג באופן כזה, תרקב בסיביריה, וכל המאניפסטים שבעולם לא יועיל לך".

יצאתי החוצה, ולבי היה מלא רגשי כבוד להעו"ד הזה, כי מהטון שלו ניכר היה, כי הוא מגזע האצילים, וקולו העז הזכירני את הורי המנוח, דמיטרי תיאופילקטוביץ', ז"ל.
השופטים מטעם הממשלה, גם השופטים המושבעים צחקו בלי הרף לכל הגה ומלה שיצאו מפי הנאשם.

— שב, אמר אב ביה"ד, תיכף ומיד יקראו את כתב האשמה שלך, ואתה הסכת ושמע.
המזכיר קורא את כתב האשמה ותכנו היה, כי ביום פלוני לחודש פלוני, שנת פלונית יצא החוצה עגלון אחד, אכר בן עשרים שנה והמכנסים שלו אחז בידיו ומאחוריו נטף דם, והתאונן באזני השוטר אשר עמד על המשמר, כי הוכה בשוט ע"י אחד, אשר שכר אותו להובילו אל מעון פלוני אשר בבית הזה, אשר על ידו עומדת עגלתו וסוסו. השוטר נכנס אל אותו המעון ומצא שם איש מלובש בגדים קרועים ושאלהו:

"האינך יודע, מי הכה את העגלון עד שפוך דם?"

הנשאל ענה:

"אני!"

אז לקחה השוטר אל בית הרובע של הפקידות הסמוכה ונסע עמו ועם העגלון המוכה באותה העגלה השייכת אל העגלון המוכה, ושם נתחבר פרוטוקול על-דבר מעשה אלימות זה.
הנאשם הודה וסיפר בעצמו בשמחה כל מה שעשה ותיכף ומיד נאסר בבית האסורים, והעגלון הובא אל בית החולים עד אשר נתפא מפצעיו, וכפי שהתברר, כי האיש המכה הזמין את

המוכה ללכת עמו אל המעון לקבל את שכרו וסגר את הדלת בעדו, ושם, במקום תשלומים, הכה אותו שלשים מכות באחוריו ובכן, על פי הסעיפים פלוני ואלמוני של כרך פלוני מחוקי המדינה נאשם המכה בשני מיני עוונות: ראשית, כי שלל מאת המוכה את חופשתו במשך קרוב לשעה, ושנית, כי עינה אותו במכות אכזריות עד שפוך דם.

הנשיא שואל את הנאשם:

המודה אתה, כי הנך חייב בשלילת חופשתו של אדם קרוב לשעה?

הנאשם משיב:

בשום אופן לא, וכוונתי לא היתה כלל לשלול ממנו חופשה, כי אם להכותו, ואיך הייתי יכול להכות אותו לולא סגרתי את הדלת?

ועל השאלה השניה, אם אשם הוא בעינוי חברו באופן אכזרי.

ענה הנאשם בהטעמה:

כן, אני עשיתי זאת, ובצדק עשיתי זאת, ומצטער אני מאד, כי נשאר בחיים, ובכן אינני אשם

בזה.

הנשיא: – ובכן אתה מודה באשמתך?

הנאשם: – אני מודה כי הכיתי, אבל אינני מודה באשמתי

הנשיא: – את זה יברר בית-הדין, ואתה ספר לנו, מדוע עשית ככה? מי הרשה לך לעשות

דברים מכוערים כאלה?

הנאשם: – מעשה שהיה כך היה. פגשתי ברחוב אחד ממכירי אבא, דמיטרי תיאופילקטוביץ', ז"ל. והוא הזמינני לבוא אליו לארוחת הצהריים לשעה פלונית, וכפי שהקור היה גדול מאד ואני בבגדי קיץ, שאני מלובש בהם עכשיו, שכרתי לי עגלון, וכפי שכסף לא היה לי, חשבתי, כי אכנס אל בעל הבית שהזמינני ואבקש ממנו את הסך הקטן שאני חייב לעגלון, ובוודאי לא ימנע ממני, אבל בדרך הרגשתי, כי העגלון מושך את עגלתו לאט לאט, והקור קשה מנשוא. אמרתי לו, כי ימהר לנסוע, ועל זה ענה לי עזות ואמר לי, כלומר, לבנו של דמיטרי תיאופילקטוביץ' נבג"מ, כדברים האלה:

"לא אדון גדול אתה, על פי בגדיך לא צריך היית כלל להשתמש בעגלונים, וצריך היית לרוץ

ברגל עד שתתחמם".

דברים אלו העלו בי את חמתי, חמת אציל מלידה ומבטן, והחלטתי להגן על כבוד אצילותי שנתחלל באופן גס כזה ע"י "חם", וכאשר באנו אל מחוז חפצנו אמרתי לו, כי הכסף יקבל במעוני, וכאשר נכנס, סגרתי את הדלת ואת המפתח שמתי בכיסי ואמרתי לו בקולו של אבא:

"הורד את מכנסיך".

והוא ענני קשות:

"תקופת האדנות והשרירות חלפה".

הדברים האלה העירו בקרבי את כל פצעי לבבי והכיתי את המנוול בחזקה, מכה אחר מכה, ומניתי אחת לאחת את המכות וכאשר הגיעו עד שלשים נזל דמו העבדותי, ואז שככה חמתי וגרשתי החוצה, בעוד לא הספיק להשיב את המכנסים שלו על מכונם. ובעוד רגעים עשרה בא שוטר והובילני אל בית הפקידות, ומשם העבירוני אל בית האסורים, אשר ישבתי שמה כשנה ושמונה חדשים, עד אשר הגיע תור ברור המשפט. וזה הכל!

הקטיגור פונה אל הנשיא:

– אולי יברר לנו הנאשם, אם היו אנשי הבית בביתם בשעה שהכה את העגלון, ואם היו, היתכן שלא שמעו את אנחותיו של המוכה ולא התערבו בדבר הזה?

– הנאשם משיב:

זהו הענין, שלדאבונני לא מצאתי איש, כי הקדמתי לבוא והמה הלכו לטייל לפני הארוחה, ובבית היתה רק משרתת אחת, אשר ספקה את כפיה וצעקה בקול וחפצה לנוס החוצה ולקרוא אנשים לעזרה, אבל הדלת היתה סגורה, והמפתח היה בכיסי.

– הנשיא אל הנאשם:

איך מלאך לבך לעשות מעשה רצח כזה?

הנאשם: "אדוני השופט, תמה אני עליך, הלא אתה אציל, ואיך לא תרגיש, כי מחויב הייתי לעשות כך, ולו לא עשיתי, כי עתה הייתי ראוי להמחק מספרי האצילים, כי כל אציל שאיננו מגן על כבודו אחת דתו להמית אותו. זכורני, כי אבי המנוח, היה מכה בשוטים לא רק "חמים" כאלה, כי אם אפילו את ה"איספראוויניקים" [ispravnik – מפקד תחנת משטרה], אם לא היו נוהגים בו כבוד. ופעם אחת זכורני, כי הכה איספראוויניק אחד, ואחרי המכה ציווה לעשות לו תחבושת והזמינו אל שולחנו והסביר לו, כי מוטב לו להתפשר עמו, כי סוף סוף היה אבא ז"ל ממקורבי הגוברנאטור ולו רק בא האיספראוויניק בקובלנא על אבא, היו התוצאות לא לאבא כי אם לאיספראוויניק, כי היו מוצאים בו חטאים והיו מורידים אותו בין כך ובין כך, וכפי הנראה הבינו האיספראוויניקים בימים ההם דבר לאשורו. אבא רפא את פצעי האיספראוויניק על ידי הרופא הביתי שלו ואחרי שקבל האיספראוויניק את המכות באהבה, סעד אצל אבא בשתיית יין לרוב לחיי אבא ולחיי כל האצילים, והאיספראוויניק נשאר על מקומו, והיה עולה במעלות ובעושר. גם היה לעזר לאבא לשלוח אותי לסיביריה. כך היו נוהגים בימים הראשונים והטובים. כל אדם הכיר את ערכו ואת מקומו ועכשיו מאשימים אציל בן אציל על אשר הגן על כבודו והכה איזה עגלון בעד עזותו! מה נאמר ומה נדבר על ימים כאלה!"

הנשיא: יותר אין לך מה לספר?

הנאשם: יותר אין לי מה להוסיף.

הנשיא: שב!

הוזמן העגלון. הוא סיפר את כל אשר קרהו וסיפורו היה מתאים לסיפורו של הנאשם בעצמו. על שאלת הנשיא את הקטיגור ואת הסניגור ואת השופטים המושבעים, אם מוצאים המה לנכון לעשות חקירה משפטית, ענו כולם בחיוב, אבל החקירה הזאת לא הוסיפה מאומה על כל מה שספר המזיק הנאשם והעגלון הניזוק, כלומר, השוטר סיפר איך ירד המוכה חשוף-שת ואוחז בידו את המכנסים ודמו שותת לארץ. המשרתת, שהיתה יחידה בבית בשעה שנכנס הנאשם, ספרה, איך הרימה קול וחפצה להזעיק אנשים, אבל הדלת היתה סגורה.

הגיע תור הויכוחים.

הקטיגור טען: – אנשים, המצדיקים את העבדות באופן גס כזה ומתירים כי ישלוט האדם באדם לרע לו, איננו ראוי לדרור, ואי אפשר להניחו בין חברת אנשים, כי הוא כשור המועד אשר ילך ויזיק ולא ידע לא בוש ולא חרטה, אחרי כי לא כפושע כי אם כגבור הוא בעיניו, המגן על כבוד האצילים ואיננו מבין את חסדי הקיסר, אשר שחרר את האכרים, ואבקש מכם, שופטים מושבעים להראות לו את מקומו הראוי לו, את אותו המקום אשר הראה לו אביו, אשר הוא מתגאה בו כל כך, עוד בהיותו בנעוריו וכפי הנראה, ידע האב את נפש בנו עד כמה הוא עלול לאלימות ולמעשים אשר לא יעשו.

הסניגור מצדו טען: – הנאשם הוא קרבן החינוך והסדרים הישנים. בעודו תינוק מוטל בעריסה שרו לו שירי עבדות, וכל חי שאיננו אציל נחשב בעיניו למשועבד על פי גזרת הבורא ועל פי החוק, וכל תקופת הדרור והשחרור, עת נפקחו עיני העם הרוסי לאט לאט, עברו עליו בלי שום השפעה, כי היה כמת נבדל מן החיים, ולא בענשים קשים אפשר לרפא את התועה בדרכי החיים, להיפך, ניכרים בו סימני איש טוב וכל מה שעשה לא עשה להכעיס נגד החוק, כי אם להיפך, הוא חשב, כי הוא מעמיד את הדבר על הדין ועל היושר. – וכן הלאה וכן הלאה. במלתו האחרונה אמר הנאשם: – האצילים היו תמיד עמודי הממשלה וגאוני המדינה, וכל הנוגע בהם ובכבודם מורד במלכות שמים ובמלכות הארץ, ומחויבים אנחנו לא רק להלקותו, כי אם גם להמיתו.

היו"ר סיכם את הענין בדברים כאלה, כמשתמט מעצם הפלוגתא, באמרו: – לברר את אשמת הנאשם או את אי אשמתו צריכים אתם על פי הישרנות שלכם ועל פי רוב דעות, אבל מחויבים אתם להשתדל לפתור את השאלה פה אחד, ואם לא יעלה בידכם לבוא לכלל דעה אחת, אזי תפתרו על פי רוב דעות, ואם יתפלגו דעותיכם לחצאין, אזי הדעה המטה כלפי זכות מכרעת. אם תמצאו אותו לאשם, תפתרו את השאלה, אם כדאי הוא לנשיאות-פנים להקלת ענשו, וגם את השאלה הזאת תתאמצו לפתור פה אחד או ע"פ רוב דעות או במחצה על מחצה בהכרעת הדעה של הנוטה לזכות. בזה החל ובוזה סיים, וימסור להריש-דוכנא את גליון השאלות. והשאלות היו שתיים: האחת, האם אשם היושב על ספסל הנאשמים בעוון של תפיסת חברו בזמן קרוב לשעה; שנית, אם אשם הוא בעוון סגופים, שנתבטאו במלקות עד שפוך דם? – וכן הלאה...

כשנכנסו אל המועצה, שאלני תיכף הריש-דוכנא, מה יהיה דינו אם נשיב על השאלה הראשונה בחיוב?

השיבותי:

– תפיסה בבית האסורים במשך איזה ירחים. ואם נשיב על השאלה השניה בחיוב, אזי יהיה דינו קשה מאד.

אחרי השקלא וטריא החליטו השופטים המושבעים ברוב דעות להשיב על השאלה החמורה בלאו ועל השאלה הקלה ב"הן".

על פי התשובות האלו נדון האציל המכה לתפיסה בבית האסורים במשך ארבעה חדשים.

הוא השתחוה לפני השופטים המושבעים, הורה באצבעו על מצחו ואמר:

– אתם חכמים מחוכמים, ממש תזכירוני את הורי המנוח, דמיטרי תיאופילקטוביץ', נבג"מ. הבינותם את הלך נפשי האצילית וסלחתם לעווני, אם כי הודיתי עליו בפה מלא ועל עוון ההסגר אשר אני אשם בו ממש כמו שהיה אשם אלוהינו ביחס אל הזיידים, השיבותם בחיוב, כדי שאהיה זהיר בדברים כאלה. משפט כזה היה יוצא גם מפי הורי המנוח...

ובעוד לא הספיק לכלות את דבריו אשר כבר ידועים לנו והמסיימים ב"נבג"מ" צעק נשיא

ביה"ד:

– הוציאו את המחוצף הזה, הוציאוהו והובילוהו אל בית האסורים.

המשפט הזה עשה עלי רושם כאדם וכיהודי.

כאדם: ראיתי בעליל את החינוך אשר קיבלו בני האצילים בשעתם, אשר השחיתו את רוחם עד אין מרפא, והרגשתי תיכף, כי חינוך כזה משחית גם עכשיו את בני העשירים, וכי האצילות לא נתבטלה רק החליפה את צורתה ובמקום אצילים על פי ספרי היחס שלהם נבראו אצילי הכסף, וממילא מובן, כמה מכאובי נפש נתעוררו בקרבי בראותי עין בעין את פרי החינוך הזה בהתגשמותו

בחיים ונזכרתי בדברי משוררנו יהל"ל [יהודה לייב לוין] על דבר רוממות האצילים : "הבדל יחפוצו, כמו מחומר אחר קורצו". כיהודי : נזכרתי בפרשת "בן סורר ומורה" שבתורתנו והרגשתי כאב רוחני, כי גם שמה החינוך הרע תלוי לא בראשי האבות, כי אם בראש הבן, ולא רק עונש פשוט, כי אם אפילו עונש מיתה, והזכרתי רגש תודה לחז"ל, אשר הכניסו בדינים אלה תנאים מתנאים שונים, עד שכמעט נתבטל הדין, ובנוגע לימינו אלה הוכרחתי להודות בנפשי, כי גם עם ישראל לא נקה מאבות כדמיטרי תיאופילקטוביץ' דן, אם כי בסגנון אחר מעט ובמספר מצומצם מאוד, אבל בנים ממין זה, החושבים בלבם, כי כבודם עומד למעלה מכבוד העניים, המה בתוכנו, לדאבון לבנו, לרוב, ובכל שעת המשפט הרגשתי מעין נשיכה, והפתגם העממי : "דעם ארימאניס ווייב איז ניט קיין ווייב" (אשת עני אינה אשת איש) עלה על לבי ויפצעהו. -

עלבון הבורא

באחד מימות החורף הוזמנתי אל בית משפט הצבאי להשביע את העדים, שנקראו להעיד בענין אחד חשוב מאד, כי על הפרק עמד ברור-דין מיוחד במינו: חיילים אחדים נאשמו בגניבת אבק השרפה שבמרתף, שהופקדו לשמור אותו, והמנהג בשמירה הצבאית בימים ההם היה, שכל שומרי הלילה היו באים אל בית השמירה במספר כזה, שתור השמירה לכל שיירה ושיירה, לא פחות משלשה אנשים, לא יארך יותר משתי שעות, מפני שיש אונס-שינה; למשל, אם משמרת הלילה היא בת שש שעות, באים תשעה שומרים ומתחלפים כל שתי שעות, שלשה לכל שמירה. ועל גבי כולם עומד שומר מיוחד, הנקרא בשם "ראזבודיאשטשי" [разводящий razvodyashchiy], המעמיד אותם על מעמדם ומחלפים אחרי עבור זמנם. ה"ראזבודיאשטשי" עומד בסוכה הקרובה למקום השמירה, ער כל הלילה, או ישן בלי פשיטת בגדים, והוא מזוין מכף רגלו ועד קדקדו. וכן גם השומרים המחכים לתורם, מפני חשש, שמא יחלה מי מהם, או ימות, ויצטרכו להחליפו קודם זמנו. ובשעה שמביא ה"ראזבודיאשטשי" את בני המעמד החדש, הוא בודק לעיניהם את החותמות ורואה אם הכל בשלימות, מעמיד את החדשים ופוטר את הקודמים. ובכן, האחריות מתגלגלת משיירה לשיירה, עד האחרונה שבהן ועד בכלל.

והנה קרה מקרא נורא, כי אחרי הבדיקה בפנים המרתף נמצא, כי חלק גדול מאבק השרפה, נגנב, והחותמות היו בתכלית השלימות, ואי-אפשר היה לברר, מי מעל בנכסי הממשלה, וכמובן, גניבה כזו גוררת לא רק אחריות של עוון גניבה, אלא גם עוון מעילה ובגידה, ואולי גם מרידה, – הכל לפי כוונת הגנב, אם יתברר, כמובן, מי הוא. למשל, אם הגנבים היו סוחרים, משמע שכוונתם היתה רק לשם ממון, ואם מאיזו מפלגה פוליטית, סימן שיש כאן כוונת מרידה.

עברה שנה שלימה של חקירה ודרישה, ואי אפשר היה לדעת, במי לחשוד ואיך קרה הדבר, ולא היתה ברירה לבולשת ולרשות הצבאית, אלא להעמיד מרגלים תמידיים בקסרקט גופא ומחוצה לו, על מנת לשמור את מוצאם ומבואם של כל החיילים, שעמדו על המשמר במשך כל הזמן, למן הבדיקה הפנימית הראשונה ועד הבדיקה השנייה.

אחרי עבור זמן רב פטפטו אחדים מן החיילים בשעת שכרות וסיפרו את כל ענין הגנבה הזאת, כי בהסכם ה"ראזבודיאשטשי" נעשה הדבר הזה, וה"ראזבודיאשטשי" בעצמו היה פותח את החותמות וחוזר וחותמם, ואחרי שהוציאו הגנבים, אשר עמדו בקירוב מקום את אבק השריפה, חתם שנית את דלתות המרתף, הכל כמו שהיה קודם, כהלכות ההחתמה וכצורתה.

ובכן, כפי ששמעתי בעת המשפט את השיחות בין הקטיגור ובין הסניגוריה, נולד במוחי פלפול נורא: הקטיגור טען מראש, כי הוא מבקש דין חמור בשביל כל החיילים שהיו באותו משמר, והסניגוריה טענה, כי היא תדרוש מבית הדין לחייב רק את ה"ראזבודיאשטשי" כי על השומרים לשמוע בקולו, ככל אשר יאמר להם, כי אפילו פקודת אדון-המדינה בעצמו אין בכחה לעשות משטרים בנוגע להדבר המסור לשמירה, בלי שתבוא פקודת ה"ראזבודיאשטשי".

כל הבקי בסדרי המשפט יבין, כי לברור דין משונה כזה נאסף אל בית הדין קהל גדול, מאנשי הצבא רמי המעלה ומבין שאר האזרחים, שאין להם שום יחס אל הצבא. חומר זה שימש גם בידי המבקרים הבאים מצד העתונות למצוא מקום להתנפל על סדרי הממשלה, ברמזי-רמזים, כמובן, מפני אימת הצנזורה ומפני אחריות העונש שהיה מוטל בימים ההם על כל מי שמחליש על ידי מאמריו את האבטוריטה [סמכות avtorita] של הממשלה ושמח בכשלונה.

והנה אחרי שנתפרסמה רשימת העדים, נתברר, כי העדים היו מכל בני האמונות אשר במדינה, וכדי להשביעם הוזמנו כהני כל הדתות, החל מן הכומר הפראבוסלאבי, שהיה מיוחד בשביל בית הדין הצבאי הזה, זקן קרוב לששים שנה, אשר כל היום היה עסוק להשביע עדים בזה אחר זה ואף על פי כן לא ידע בעל פה את סגנון השבועה והיה קורא אותה מתוך הכתב, קרוב לארבעים שנה מדי יום ביומו, לא פחות מעשר פעמים, ואחריו באו כהני האמונות הזרות, כפי שהיו נקראים בספרי החוקים של המדינה שהיו מוזמנים רק לעת מצוא, בבוא עדים מבני אמונתם. ובפעם הזאת היה קאשטילבון, קאתולי אחד מצד הקאתולים, סגנו של האוברפאסטור [ober-pastor] הלותרני, דיקוב המפורסם, אשר אפילו במקרה חשוב כזה לא מצא לנכון לבוא בעצמו, אלא שלח את סגנו. הוזמן גם הכהן הראשי להמוחמדנים, שהיה מפורסם מאד גם בחוגי הסוחרים העברים כסוחר גדול באבנים טובות ומרגליות, הרי הוא אגייב [Ageev] הידוע.

התאספנו כולנו בחדר אחד, המיוחד לכהנים, ושוחחנו על המאורע הזה, והמולא [mulla] הזקן אגייב העיר את אזנו, כי היושב-ראש בשיבה זו הוא גנרל "איום ונורא" (כלשונו), שנשלח לתכלית זו מפטרבורג, כי לא חפצה הממשלה להאמין להיו"ר התמידי לנהל ענין מסובך כזה, פן תהיה מצדו, ח"ו, איזה משוא פנים לאנשים העובדים אתו יחד. ובפנותו אלי ביחוד, שאלני, האם על פי חוקי ישראל, בעודם על אדמתם, היו רשאים להזים יו"ר של בית דין היושב על משמרתו זה עשיריות בשנים ולהזמין אחר תחתיו רק לפי שעה? וקודם שבאה תשובתי העיר את אזני, כי אל-קוראן הקדוש מתנגד לדברים האלה.

עניתי לו בקצרה, כי על פי חוקי תורתנו אי אפשר להזים שום דין עד שתמצא בו ערוות דבר. אבל כלל גדול בידנו, כי מלך פורץ גדר ועושה בתורת הוראת שעה כל מה שהוא מוצא לנכון, גם אם הגדר אינה מתאימה לחוקי התורה הנצחיים, ובלבד שלא יעשה דבר נגד התורה. בשיחתנו זאת, שהיתה פרטית לגמרי, התערבו כהני יתר הדתות בהערותיהם, והנני רושם גם אותן לזכרון:

הפראבוסלאבי: אצלם יש תשובה לכל דבר.

הקאתולי: בוודאי, לכל דבר יש באורים.

הלותרני: צדקה בזה היהדות, כי מחוקקנו בעצמו אמר: אשר לקיסר – לקיסר, ואשר לאלוהים לאלוהים. ותשובת הרב נכונה בעיני מתוך השקפה מדעית, כי אל-קוראן בעיני המוחמדנים גם כן ספר דת, כמו תורת משה ליהודים, ואי אפשר לערבב ספר חוקים של המדינה עם ספרי הדת.

בזה תמה השיחה, והוזמנו אל אולם המשפט.

היושב ראש: (מראהו איום ונורא באמת, וכל דבריו כמין גזרות-צעקות בקול רם) – העדים הפראבוסלאביים, גשו אל הכהן שלנו!

הם היו הרוב המכריע ובגשתם אל כהנם, ציווה אותם הכהן להרים את ידיהם לאות שבועה, וכדרכו לקח את הנייר אשר בו היתה כתובה השבועה. אך נגע בידו בהגליון והנה נשמע הקול של היושב-ראש בב"ד:

– אבי, דבר נא דברים כבושים באזני העדים בטרם ישבעו, כי הענין העומד על הפרק יוצא מגדר הרגיל וצריך להשתמש בכל האמצעים שיספרו העדים כל מה שהם יודעים, הרבה נא בדברים נמרצים, כי השעה צריכה לכך.

בשעה שנשמעו הדברים, "כי השעה צריכה לכך" הביט אגייב בפני כשואל משהו, אך כמובן, לשוחח אי אפשר היה באותו מעמד, ועד עכשיו איני יודע, מה היתה תכלית המבט הזה. אולי מצא בזה כעין ראייה לדברי, כי המלך פורץ גדר.

הכומר הפראבוסלאבי: – השבעו בנקיטת הצלב והאיוונגליון, כי תגידו את האמת. ואם לא תגידו את האמת, דעו לכם, שתעליבו את הבורא והוא יסתיר פניו מכם ביום הדין הנורא בעולם הבא ויתנכר אליכם כשם שהתנכרתם עליו בעוה"ז בעת עלבונו. ומיד התחיל לקרוא את טופס השבועה מתוך הכתב כדרכו. אחרי תום סדר הנשיקה של הצלב ושל האיוונגליון קרא היו"ר: – הקאתולים! גשו אל כהנכם! ויגשו.

הקאתולי: – אתם שמעתם מה שאמר הכהן הפראבוסלאבי, כי שבועת שקר היא **עלבון הבורא**, ובכן, השמרו לכם, הזהרו והזהרו מעוון נורא כזה, וכבר שמעתם, כי משיחנו לא יגן עליכם ביום הדין בעולם הבא ויתנכר אליכם כמו שמתנכרים אל האנשים אשר בשמו לא קראו, ואשר חייהם קשים ומרים גם בעולם הזה וגם בעולם הבא, כי כל מי שאיננו מאמין בן – אין לו חלק לעולם הבא. ואם מאמינים אתם בן, אינכם יכולים להשבע בשמו בשקר. דעו לכם, ואני את נפשי הצלתי.

אחרי כלות סדר השבועה של הקאתולים, נגש הכהן הלוותרני וביקש רשיון מאת הנשיא לדבר באזני המושבעים אשכנזית [גרמנית], כי איננו רגיל לנאום רוסית.

היו"ר אל הקטיגור: – החלטתך בנוגע להשתדלות זו?

הקטיגור: – בשים לב לסעיף פלוני של ספר החוקים למשפט הצבא, כי כל ענייני המשפט צריכים להתנהל בשפת המדינה דווקא, ובאופנים היוצאים מגדר הרגיל, כשיש צורך להשתמש בשפה זרה, צריך להזמין מתורגמן מיוחד, שיתרגם אות באות ומילה במילה את כל הנאמר, וכפי שבבית המשפט אין עכשיו מתורגמן מאשכנזית לרוסית, הייתי חושב לנכון לדחות את בקשת הפאסטור [pastor].

היו"ר: – אדוני הפאסטור! בית הדין דוחה את בקשתך, ואם קשה לפניך לנאום רוסית, הרי לדבר רוסית אתה יודע, ובכן דבר נא דברים אחדים אבל חזקים וחריפים.

סגן הפאסטור (כמעט בקצף): – הלא שמעתם מה שנאמר פה על דבר עלבון הבורא, ועלבון הבורא הוא, לכל הדעות, העוון היותר חמור שבעולם, ואני בטוח בכם ובישרת לבבכם האשכנזי, כי לא תכשלו, ח"ו, בעוון חמור כזה, ועכשיו השבעו ואני שקט ובטוח.

היושב-ראש: – איפה הוא המולא המוחמדני?

המולא נגש. הוא ישב בשעה שכל העם והשופטים עמדו, כנהוג, על פי החוק, כי השופטים עומדים על רגליהם בשעת כל השבועות. ראשו היה, כמובן, מכוסה, אבל הדבר הזה לא משך עליו את עיני הקהל. ורק דבר אחד משך את עיני הקהל: כל הכהנים השביעו בעמידה וזה יושב.

הוא ציווה לעדים שיכרעו על ברכיהם לפניו ודיבר על לבם דברים כבושים כאלה:

– דעו לכם כי על פי אל-קוראן כל המכזב הוא גנב, ואל-קוראן מחמיר מאד בעוון גניבה, ואם תכזבו, ח"ו, אחרי שבועתכם, תהיו גנבים גמורים, כי תגנבו את דעת הבורא, ואחריתכם עדי אובד, ולא תקומו לתחית המתים, ועוד יכול היות, כי תמותו בלא עתכם, כי סוף גנב לתליה, אם בידי שמים, ואם בידי אדם, ובכן, השבעו בשמות הקדושים.

אחרי כלות השבועה המוחמדנית קרא היושב-ראש בקול, אשר כל שומעו יכירנו, כי זאת הפעם מבצבצת שנאה מקולו, והנני מוסר את כל מהלך הענין כצורתו וכלשונו.

היושב-ראש: – איש מאמונת היהודים בא?!

אני: – אדוני היו"ר! אני הוא. אני יהודי ואתכבד להיות רב בישראל.

היו"ר (במבוכה): – כן, כן, אתה הרב. סליחה. אבקש מכבוד הרב להשביע את היהודים שלך.

אני: – רצונו של כבודו לומר, את העדים אשר הם מאמונת היהודים?

היו"ר: – כן.

אני: – טוב.

נגשתי אל השולחן, כסיתי את ראשי וצויתי את העדים לכסות את ראשם גם הם. הם הביטו אל היושב-ראש כשואלים, אם מותר לקיים את פקודתי זאת.

היו"ר: (בפנותו אלי): – האם על פי דתכם אסור להשבע בגלוי ראש?

אני: – אלמלי אפשר היה, לא הייתי מכסה את ראשי.

היו"ר: – זהו, כפי הנראה, עוד מימי הביניים או מימים קדומים, ועכשיו הלא ראיתי הרבה יהודים בגלוי הראש.

אני: – היהדות איננה אוסרת ללכת בגלוי הראש, אבל להזכיר את השם אסור בגלוי הראש.

הוא: – דין מיוחד הוא, אין דוגמתו בשאר הדתות.

אני: – אינני בקי כל כך בשאר הדתות, והנני מדבר רק על דבר דתי אני, אבל אם אינני שוגה נשבעו לעינינו פה באולם זה כל המוחמדנים בכסוי-הראש ובוודאי יש עוד גם בני דתות אחרות המתנהגים כך.

הוא: – לא ראיתי.

אני: – אפשר להתחיל.

אני (אל העדים): – כסו את ראשיכם ושימו את ידיכם על ספר התורה לפניכם.

היו"ר: – אדוני הרב! אתה נגש אל השבועה ואני מבקש ממך בכל תוקף לדבר דברים כבושים באזני העדים. הלא שמעת, כי אפילו להכהן הפראבוסלאבי צויתי לדבר דברים כאלה, ואם קשה לפניך לדבר רוסית תוכל לדבר בקצרה, כמו שדבר גם הכהן הלוטרני.

באותו רגע לחשו השופטים אשר ידעו אותי מכבר, באזניו, ואני השיבותי בסגנון החיילים: – שומע אנכי, אדוני!

ואת הנאום הזה וכל השתלשלותו אני מוסר אות באות בלשוני:

– חז"ל מלמדים אותנו, שכל מוצא שפתנו יצטיין בדברי אמת וצדק. כדברי משה רבנו: "מאזני צדק וכו' והין צדק יהיה לך" והשתמשו חז"ל במלה המצלצלת "הין", אשר משמעו הוא מדת לח וגם "הין", והעירו על זה בחכמתם ובחריפותם: "שיהא הן שלך צדק ולא שלך צדק". כן למדונו להתנהג בדברים פשוטים, בדברים של מה בכך, ומה יש לי עוד לדבר בדברים שנתחזקו בשבועת ה', דברים כאלה בוודאי אי אפשר שלא יהיו נאמרים באמת גמורה ובישרנות וודאית, ובפרט בבית המשפט, אשר בכל מילה ומילה שלכם תלוי גורל חבריכם בני גילכם, אנשי צבא כמותכם, המודכאים והמעונים פה ומחכים לשמוע מפי השופטים או את המילה הנוראה "הין" או את המילה המנחמת והמשמחת "לאו". אל תחוס עינך עליהם, כאשר ראוי לפי האמת, ואל תירא ואל תחת במקום אשר האמת והיושר שבלבך יורו לך להגיד "לאו". זאת לא תהיה! לא תגורו מפני איש, את אלוהים ירא! החקירה והדרישה של השופטים אל ימשכו את לבכם אחורנית. התישבו עם

זכרונותיכם ועם דעותיכם ביושר ובצדק והגידו רק מה שילחשו לכם **המה**, ואז תדעו נאמנה, שלא יהיה בכם חטא ועוון כלל לפני ספר התורה הזה, אשר ידיכם מחזיקים בו, התורה הזאת אשר כתוב בה: "לא תשא את שם ה' אלוהיך לשוא, כי לא ינקה ה' את אשר ישא את שמו לשוא". (בהרמת הקול) אינני אומר לכם, ובשום אופן לא אומר כזאת, שבאם לא תגידו את האמת, תעליבו את הבורא. כפי המובן שבתורת אמונתנו, אלוהינו מורם מעל כל עלבון. לא היה עוד ולא נברא עוד מי שיעליב אותו, וגם לא אומר לכם, כי אלוהים יתנכר אליכם ביום הדין הנורא. האלוהים לא יתנכר אל האדם לעולם, אף על החוטא והפושע הגדול. אנשי כנסת הגדולה שלנו (הדברים האלה ידועים לכם מהתפלות שלנו) מתארים את אפיו, אשר קרוב הוא לכל קוראיו ביום דין. אין בכחכם להעליבו, אבל יחר אפו בכם ולא תהיה לכם תקומה לפניו ביום חרון אפו בעבור המשפט, האמת והצדק. ולא רק שלא יסתלק מכם, אבל עוד ידרוש מענה מכם ויפקוד את עוונותיכם, כי שתיים רעות עשיתם: נשאתם את שמו לשוא ולא הגדתם את האמת בשעה שדנים את האדם, המובחר שביצור כפיו.

אחר כך קראתי את השבועה בעל פה ונפטרת והלכתי לי.

היו"ר הכריז: – הפסקה לרבע שעה!

הכניסו את העדים אל חדר מסוגר והשגינו שיהיו מופרשים מכל אדם זר.

יצאתי מן האולם וירדתי מן הקומה העליונה אל המסדרון, על מנת לפשוט את בגדי כהונתי

מעלי, וביקשתי את שומר הסף לשכור לי עגלון, והנה פתאום בא רץ מלמעלה ובקול רם קרא:

– היו"ר מבקש את הרב!

הלכתי אחרי הרץ והכניסוני אל חדר המועצה של השופטים. היושב-ראש יושב באמצע,

ומימינו ומשמאלו יושבים חבריו השופטים, הוא הושיט לי את ידו ואמר כדברים האלה:

– קודם כל הרשני להביע לך את תודתי בעד דרשתך המזהירה. קראת את השבעתך

באמנות ובבירור גמור, ואף כי רגיל אנכי לשמוע השבעות שונות במשך שלשים שנה, בכל זאת

התענגתי בקריאתך זו עונג גדול. אני מביע לך את תודתי הצבאית, אבל נטל עלי לאמר לך, כי מה

שמייחס אתה את הרעיון, שאי אפשר להעליב את הבורא לפי תורת אמונתך – טעית. יכול אני להגיד

לך בבטחה, שגם על פי תורת הנצרות אפשר רק **להכעיס** את הבורא, אבל לא **להעליבו** בשום אופן,

ו"אבא" שלנו פשוט טעה (בפנותו אל השופטים), האף אין זאת? השד יודע! (בפנותו אלי) סליחה על

בטויי בסגנון החיילים, הננו כולנו חיילים של הוד הקיסר, ואצלנו ההנהגה היא פשוטה. והאם באמת

יכול איזה חייל נבזה להעליב את הבורא, לא! אינו יכול! אני אינני אלוה, בכל זאת לא כל איש שפל

יכול להעליב אותי. "אבא" טעה; וחסל!

אני: – אדוני היושב-ראש! תודה על הסברת פנים שלך, ואני מצדי ארהיב עוז בנפשי להגיד

לך, כי בשום אופן לא חשבתי להתווכח עם ה"אבא". רחוק אני מרעיונות כאלה להתפרץ אל תוך

וויכוחים על דבר אמונות זרות, ובוודאי תסלח לי. מאמין אני, כי הכהן הנוצרי יודע יותר ממני את

יסודי השקפת תורת אמונתו, הלא הוא מומחה לדבר, את חייו מסר להלימוד הזה ללמוד ולדעת את

דרכי אלוהים. לולא היו פה באולם המשפט העדים שלי, בשעה ששלשה באי-כח אמונת הנוצרי חזרו

ושנו זה אחר זה, כי העדים יכולים להעליב את הבורא וכי הבורא יסתלק מהם ביום הדין לאות

הכרת העלבון שלו, לא הייתי מדבר כלל על דבר הענין הזה. אבל לאחר שהעדים שלי שמעו שלש

פעמים רעיון כזה והוא איננו מוסכם עם השקפת היהדות כלל, חשבתי זאת לחובה עלי לבאר לעדי

את השקפתנו מתוך אמונתו בהשאלה הזאת.

היושב-ראש: – ואני מבקש ממך להאמין, כי שלשתם טעו.

אני: – סלח לי, אדוני היו"ר! אני רגיל להאמין לחוקרי-אמונות, ובפרט כשעוסקים בענין שצריכים בו למלא חוב גדול כזה. ואחרי ששלשה מהם הם בדעה אחת בזה, והנה שלשה הם, מקדמת דנא, קוליגיה, "טרעס פאציונט קאלעגיום" [tres faciunt collegium – שלושה מהווים ועד]. בדברי אשר אמרתי: "אין אני אומר לכם וכו'", אין שום כוונת וויכוח, אלא יש כאן נחיצות באור של נקודת השקפת היהדות בענין זה, שהיא מתנגדת לכל ההשקפות, ותו לא.

היושב-ראש: – מצטער אני מאד על שאינני יכול להביא אותך לידי הכרה זו, כי אין כאן וגם אי אפשר להיות שום חלוקי דעות בענין הזה, אשר לפי דעתי והכרתי, אלוה הנוצרי הוא גבוה מאד ובשום אופן אי אפשר לתת יד לחשוב, כי מי שמעיד שקר יכול להעליב את אלוהינו.

אני: – אחזור על דברי, שמכיר אני את כל דורשי האמונות למומחים בעניני אלוהות והחוב שלי היה להעמיד על בסיס נכון את שני הענינים האלה לפני בני דתי: א) שהאלוהים ממעל גבוה ומורם מעל כל ביוש ועלבון; ב) שאלוהים אינו מתנכר מכל אדם לעולם. הדברים האחרונים היו לו, כנראה, כמדקרות חרב, כי על אודותיהם לא דבר יותר מאומה, וסיים את שיחתנו במילים:

– נעים היה לי להכירך, ורואה אנכי, כי כעמוד ברזל אתה לאמונתך, וכך צריך להיות! ובכל זאת הצדק אתי, כי הכהן שלנו טעה, ואולי טעה גם בנוגע להיחס ביום הדין, אבל זה כבר "דעברי" [סבך debri], ואין אני מומחה לכך.

במשך שנה שלימה היה מספר לי סגן שר-הפלך לייב אנדרייביץ **בֶּאָרְאָטְיִיִּסקי**, כי הוויכוח שלי עם הכהן הנוצרי זכה לשם בהטרקלינים הגבוהים, וכמה פעמים לשם בדיחות דעתו היה מבקשני לספר את כל הענין, וביחוד השיחה עם הגנרל, והיה מתמוגג מצחוק בשמעו, איך ביקש הגנרל ממני שאודה, כי הכהן טעה, ואני הגינותי בכבוד חברי הכהן הנוצרי, ופעם אחת אמר לי:

– מדוע אתה מלבין את פני הכהנים שלנו? מתאר אני בעצמי, איך שנוא אתה להם. דברי סגן-הגוברנאטור גרמו, כי החילותי להרגיש מה שלא הרגשתי עד כה, כי הכהן הנוצרי שבבית המשפט הצבאי נעשה באמת לשונאי הפרטי.

פעם אחת נכנסתי אל חדר הכהנים לחכות עד שתגיע שעת השבעת העדים ושמעתי, עוד בהיותי במסדרון, את הכהן הפראבוסלאבי מתפלפל עם הכהן הקאתולי ומזכיר את שמי. נכנסתי אל החדר וקראתי להם לשלום ואמרתי בחיבה:

– על פי איזה מקרה אתם ממרקים את עצמותי מעוונותיהן?
– אין אני ממרק את עצמותיך – ענה הכהן הפראבוסלאבי – אבל קראתי היום ב"רוסקויה סלובו" [Russkoe Slovo], שהמלך החדש שלכם מאוסטריה, ד"ר הרצל, עמד לפני השולטן לדבר על דבר השבת ארץ הקדושה, אשר שם נשפך הדם הקדוש של המושיע שלנו, להיהודים. מובן מאליו, אשר אנחנו וכל אנשי אירופה לא ניתן שהארץ הקדושה לנו תמסר בידי היהודים. ידי השולטן קצרו מלעשות דבר כזה. ומה שנוגע לפלשתינה, אני מברך אתכם בהצלחה, ובמהרה יצליח ה' דרככם, ובלבד שלא נוסיף ראות פניכם פה.

צחקתי לשמוע דברים כאלה, ועמי יחד צחק צחוק ישועי גם הכהן הקאתולי. שום כהן אחר לא היה באותו מעמד, לא הלוטרני ולא המוחמדני.

כך נעשה הכהן הפראבוסלאבי שבבית המשפט הצבאי לשונא בנפשי מפני השאלה של עלבון הבורא.

עברו הרבה שנים ואני נסעתי אחרי המועצה הקובנאית^{*} יחד עם הרב מ. א. אייזנשטאדט מקובנה ללידא לראות את הישיבה של הרב ריינס, ומשם שבנו איש איש לעירו. ובהיותנו בצוותא חדא ברכבת אמר לי אייזנשטאדט, כי שופט צבאי אחד שבא ממוסקבה לכהן ברוסטוב בבית המשפט הצבאי, שאלהו, אם יודע הוא אותי, והוא מצדו הרבה להלל אותי שלא בפני על נאומי בשעת השבעת העדים, כי כוונת השופט ההוא היתה בוודאי להמאורע בדבר עלבון הבורא, ובכן רכשתי לי גם אוהבים ומכבדים לרגלי המאורע הזה, ונתקיים מה שנאמר: "זה לעומת זה עשה אלוהים"...

^{*} "בשנת 1909 התקיימה בקובנה ועידת עסקני-ציבור יהודיים מכל רחבי רוסיה. באו לוועידה 120 נציגים מארבעים ושש קהילות. מארגני הוועידה הסבירו מדוע נבחרה דווקא קובנה, עיר הספר ברוסיה הגדולה, משום שהאדמיניסטרציה בפלך קובנה היתה יותר נוחה לאוכלוסיה היהודית." מתוך: ראובן רובינשטיין. קהילת קובנה. מחניים, גיליון ק"כ, מרחשוון תשכ"ט <https://www.daat.ac.il/daat/history/kehilot/kobna.htm>

מיתה בידי אדם

א.

בשנת 1907 בימי הקיץ, כמדומני בחודש יולי, ואני גר אז בקייטנה ב"יער הכספיי" ("סרברני בורי") [Serebryany Bor], העירוני משנתי בחצי הלילה, ואיזה פְּרִיסְטָב [קצין משטרה pristav] בא ממוסקבה וענין דחוף לו אלי. הספקתי ללבוש רק את החאַלְאָט [חלוק], והנה לפני פריסטב לבוש בגדי שרד והוא פונה אלי בהודעה כזו:

– בעוד שעות אחדות ייתלה אדם אחד מבני אמונתך, ונצטוויתי מן הפקידות העליונה להביאך תיכף ומיד אל בית האסורים הבוטירקאי [Butyrka], כדי שיתוודה הנדון למוות על פי חוקי דתכם, ומשם תלווה אותו אל מקום העונש, ואחרי שיכירו הרופאים את מיתתו, יערך פרוטוקול וגם אתה תחתום עליו, שגם אתה היית בשעת הוצאת המשפט אל הפועל.

אמרתי אל הפריסטב, כי אחרי אשר אמר לי בפירוש, כי הנדון למוות צריך להתוודות על פי חוקי דתנו, לא אוכל להשתתף כלל בדבר הזה.

– ברר נא את דברך, – אמר הפריסטב – כי השעה דחוקה מאד, ועלי לתת תשובה תיכף ומיד, ואולי על ידי הטלפון, כי "סרברני בורי" הוא לא רחוק מהחודינקא [Khodynka] – מקום של הוצאה להורג] ושם יש לנו טיליפונים צבאיים, ומה גם כי המשפט היה גם כן בבית-דין צבאי.

החילותי לחשוב מחשבות, כי זו היתה לי הפעם הראשונה בימי חיי שהוזמנתי להשתתף בדבר כזה, שהוא למעלה מכחי. הרגשתי אותה שעה, כי אם לא יעלה בידי להתפטר מן הענין הזה, אזי יהיה זה לחוק ולא יעבור, וימי לא ימשכו, כי מכל מיני הצרות או שטעמתי או שיש לי מהם מושג מפי אנשים, ששתו מכוס התרעלה הזאת, או מפי ספרים, אבל לעמוד בשעה שתולים אדם על העץ, אחרי שאני חושב כל עונש מות לרציחה גמורה, בשום אופן לא אוכל. הרהרתי בדבר ואמרתי לפְּרִיסְטָב:

– על פי חוקי דתנו אסור לו לאדם להתוודות לפני מי שיהיה. אצלנו הוידוי אינו "סוד", אלא תפילה פשוטה, אחת התפלות שאדם מתפלל רק לפני קונו. יש לנו ספרי-תפילה אשר בהם ימצא העברי מן המוכן את התפלות השייכות להולך למות, ואם לפעמים באים הרבנים לאיזה גווע להראות לו את התפלות האלה, או להקריאן באזניו והוא חוזר עליהן אם אפיסת כחותיו אינה נותנת לו את האפשרות לקרוא בעצמו, הרי זה רק אם ההולך למות בעצמו מזמין את הרב, אבל לא יכול שום רב לבוא אל איזה אדם מישראל ולומר לו: "קום והתוודה, כי מיתתך קרובה". זהו עוון פלילי, אשר יש בו איסור גמור. ווידוי שמצווים עליו אינו ווידוי כלל בעיני היהדות. רק הבעל חי בעצמו הוא האדון, והוא השופט אם הגיעה שעתו למות על פי הרגשתו הפנימית ועל פי רגשי אמונתו באותה שעה. זהו חדא. ובפעם הזאת הרי לא הבאת לי שום הזמנה מן הנדון בעצמו, כי הוא חפץ להתוודות וכי אין בכוחו להתוודות בעצמו מתוך הספר. נימוק זה הוא די והותר לברר לך, עד כמה אין הדבר הזה מתאים לרוח דתנו כלל, ואם יבוא הוידוי בנוגע למסירת דברים או כתבים, הראני הַנְסִיוֹן לדעת, כי הענויים שלי היו להשתתף בה על פי דיני ישראל, ולא אוכל לשער, כי תצוה הממשלה לרב בישראל לעבור בפומבי על חוקי דתנו. ושנית: אצל עם ישראל יש דין מפורש "לא תעמוד על דם רעך", ואפילו כשהשופטים העברים היו דנים למיתה פעם לשבעים שנה איזה איש, למשל, נאמר,

לסקילה או לחנק, היו צריכים העדים בעצמם להוציא את גזר הדין לפעולה, אחרי כי על פי עדותם נעשה הדבר, יבואו המה בעצמם ויבערו את הרע אשר העידו עליו.

הפריסטאב: – ובכן, מי הוא המשוגע, אשר יבוא ויעיד, אם יודע הוא מראש, כי עליו להיות אחר כך לתליין?

אני: – אולי זאת היתה הכוונה, שלא יבואו ולא יעידו, כדי שלא יהיו עונשי-מות במציאות כלל?

הפריסטאב: – ובכן, לפי דעתך, מתנגדת היהדות למשפטי-מות? ובברית הישנה נאמר בפירוש, ואני קראתי זאת בעצמי הרבה פעמים, כי משה מצווה תמיד לבער את הרע על ידי מיתה ואוסר באיסור גמור לחוס על פושעים ומורדים.

אני: – האיבולוציה של היהדות התקוממה על משפט מות בכלל, והתלמוד הוציא מסקנה מכל התורה כולה, אשר הכריזה "ואהבת לרעך כמוך", לבטל בפועל את משפטי המות.

הפריסטאב: – "ואהבת לרעך כמוך" הורה מחוקקנו ומושיענו, ותורת משה אמרה: "עין תחת עין", "שן תחת שן", "כאשר עשה כן יעשה לו".

אני: – גם את החוק הזה בטל התלמוד והחליפהו בעונש של קנס, ואת האזהרה "ואהבת לרעך כמוך", אמר משה רבנו בשעתו אלפי שנים לפני ישו הנוצרי. אבל נניח את הוויכוח ההיסטורי הזה, אשר כבר נכתבו עליו אלפי ספרים, ותורת משה בידי, ובה כתוב שחור על גבי לבן: "ואהבת לרעך כמוך". וקצרה לא רק ידי, כי אם גם ידי כל העולם כולו קצרות למחוק את הדברים האלה מן הספר. ובכן, זהו הנימוק השני, כי לא אוכל לעמוד בשעת הריגת נפש. ואתה הלא אמרת, כי מלבד הווידי עוד עלי לעמוד בשעת התליה, ובכן, שני איסורים יש כאן הבאים כאחד, ואתה הלא אמרת, כי הווידי צריך להיות על פי חוקי דתנו. ושלישית, אני כהן, ואסור לי, ביחוד, לעמוד בשעת יציאת הנפש ולהיות עם מת בכפיפה אחת אפילו רגע אחד, גם אם המיתה היא בידי שמים, ומה גם בידי אדם.

הפריסטאב, בהביטו על השעון: – הזמן קצר מאד, ואין כל תרופה, אלא שתכתוב את דברך, ואני אקח תיכף את הכתב ואראה להפרוקורור [קטגור prokuror]. ואם יסכים לדעתך להסיר מעליך את החובה הזאת, לא אוסיף עוד לבוא אחרך, ואם לא, אשוב מיד לקחתך אל גיא ההרגה, כי החוק המדיני ברוסיה עומד למעלה מכל החוקים שבעולם, ולתכלית זו אבקשך ללבוש את כל בגדיך ולהיות מוכן לנסוע בכל אופן.

אני: – עד מתי עלי לשבת מלוכש בלילה ולחכות?

הוא: – עד השעה השביעית בבוקר. אם לא אבוא עד השעה ההיא, תוכל לעלות על משכבך בשלום.

הפריסטאב הלך עם גליון-התשובה שלי, ואני נשארתי תפוס ברעיונותי השחורים כעורב. עברו עלי שעות נוראות עד שנשמעה דפיקת השעון אחת ואחת, אחת ושתיים, אחת ושלוש, אחת וארבע. נפלתי על משכבי, ובכל זאת מיהרתי לקום וללכת תיכף אל הדואר, המקום המיועד בימים ההם למכירת עתונים. התנפלתי על העתון של היום וקראתי שם כדברים האלה:

"אתמול בשעה השביעית בבוקר נתלתה על עץ מרת פרוֹמְקִינָה הפושעת הפוליטית, אשר נידונה למיתה בעד התנקשות בנפש האוברפוליצמייסטר [מפקד משטרת מוסקבה oberpolitzmeister] טריפוב [Trepov]*. מזכות הווידי נתפטרה הנידונה בעצמה ובכל

* פרוֹמְקִינָה (Фрумкина, Фрума) נתלתה ב-10.07.1907.

תוקף דחתה את ההצעה להזמין לה רב להתוודות במסיבתו, ובזה הוכיחה, כי היא כופרת במלכות שמים ולא רק במלכות הארץ. אחר נענועים קלים מתה מיד".

אחרי אשר קראתי את הדברים האלה, סיפרתי את כל המאורע באזני העורך-דין פאמיליאנט ובאזני עוד עלמה נאורה אחת, אשר הכרתיה מתעסקת בענינים מהפכניים. שניהם הללוני על שהיה לי אומץ רוח לדחות את הזמנת הממשלה. וגם הנימוקים מצאו חן בעיניהם מאד. ומר פאמיליאנט אמר, כי זהו המקרה הראשון, שרב עברי השתמט מהשתתפות בענין פגום כזה, בעת אשר יודע הוא, כי בערי הנגב משתתפים הרבנים בענינים כאלה יחד עם כמרי הנוצרים ושאר ב"כ האמונות, ואת הנימוקים שלי מצא, בתור יוריסטן [משפטן juristan], לאיתנים וחזקים ודיפלומטיים העושים רושם של תמימות, והוא ימליץ עלי, כי דומה אני בעיניו לאותם האנשים מהעולם הישן נושן, אשר כדי להנצל ממות היו מחזיקים ב"קרנות המזבח".

– אבל בכל זאת – אמר – אולי חטאת נגד פרומקינה המנוחה, כי אולי היתה מוסרת לך לפני מותה איזה דברים או כתבים, וכדומה.

על דבריו אלה שקל פאמיליאנט למטרפסיה [קיבל את גמולו] מפי העלמה המהפכנית, שאמרה:

– זוהי שטות. איזה דברים היתה מוסרת אשה כפרומקינה, אשר כל ימי חייה היו מוקדשים לעבודה מהפכנית בחרוף נפש, לרב, הבא להשתתף בענין פגום כזה? ושנית, האם אפשר למסור דברים או כתבים במעמד אנשים מזוינים מכף רגלם ועד ראשם, השומרים את עקבות כל העומד במעמד כזה? יפה עשית – אמרה לי – ואין מה להתפלפל בזה.

אגב אורחא ספרה העלמה הזאת, כי היתה מחליפה מכתבים עם המנוחה, ובמכתבה האחרון, הכתוב לכל חבריה בדעות, התאוננה מר על גורלה, באמרה, כי יראה היא פן ידונו אותה חס ושלוש לעבודת-פרך לכל ימי חייה, ושם, כפי הידיעות שיש להם, אונס שר בית-הסוהר את כל הנשים, וביחוד את הפוליטיות, להיות פלגשים, כדי לחלל את כבודן. "ואם, חס ושלוש, אהיה אנכי במצב כזה, אין לי שום תרופה אחרת, כי אם לאבד את עצמי לדעת", ומבקשת היא מראש סליחה מאת חבריה, שלא ידונוה לכף חובה, אם תעשה כדבר הזה, כי לא מפני חסרון כח להקריב את נפשה לקרבן לשם הרעיון תעשה זאת, כי אם מפני שחילול כבוד כזה קשה מכח כל גבורי עולם, ובכן, – סיימה המספרת – לפי מצב רוחה אז היה יום המות לפרומקינה החג היותר גדול שבימי חייה.

אחר עבור איזה ירחים הייתי בבית האסורים לרגלי חתונה אחת של אסורה אחת שנשאה לאיש אשר לא נאשם בשום דבר, רק אהב אותה מקדמת דנא, ובשמעו, כי נגזרה עליה גזרת גלות לעבודת-פרך השתדל לפני מיניסטר המשפטים להרשות לו לישא אותה לו לאשה וללכת אחריה אל מקום גלותה כדי שיהיה סמוך למקומה ולקבל ראיון פעם בחודש, כדי לחזק את רוחה.

בשעה שישבתי עם שר בית הסוהר בחדרו וסידרתי על פי התעודות את רשימת הבאים בברית הנשואין, סיפר לי אגב אורחא, כי הרבה מן הפושעים הפוליטיים מבני ישראל מתנהגים כגבורים ממש, וגם בפעם הזאת, אדם צעיר לימים ונאור הולך אחרי אשה, אשר בשום אופן לא תהיה אשתו, כי אם על גבי הנייר, אך ורק כדי להקל את ענוויה, בדעתה, כי יש במקום הזה אדם קרוב לנפשה, אשר יתראה עמה לפעמים, ולוא גם במעמד חיילים, ולוא גם בשעה שהיא אסורה בחבלי ברזל לשוחח עמה רגעים אחדים.

– האין זאת מעשה גבורים במלוא מובן המילה? אבל – אמר המספר – תמה אני מאד על פרומקינה שברגע האחרון התנהגה בשפלות, כי לא חפצה ללכת ברצונה הטוב אל מקום העונש עד

שהוכרחו החיילים להפילה לארץ ולסחוב אותה בשער מן הדיוטא העליונה עד התחתונה, עד שכמעט התפוצץ ראשה, בשעה שהיה מקשקש על מדרגות האבנים.

לא יכולתי לשמוע בשוויון נפש על דבר הרגעים האחרונים של הגבורה הזאת ולא חפצתי כלל לנגוע בדבר זה, המחריד את הלב, אבל בשעה שאמר: "הראית גבורה כזו? עשתה מעשים נוראים, וכשהגיע יום הדין הגיעה לידי כך עד שמוכרחים היו לסחוב אותה בעודנה חיה עד שהביאוה אל התליה" – לא יכולתי להתאפק ואמרתי לו:

– קשה מאד לדון על תכונת הנפש בשעה נוראה כזו ומה גם אשה בעלת עצבים חלשים, אשר התענתה שנים רצופות בבתי-כלא ובעוני ובחוסר כל. ולנפשי אמרתי:

"חטא גדול חטאתי, כי שערתי בנפשי, שאילו הייתי באותו מעמד, לא היו סוחבים אותה בשערות ראשה, ובכן אם אין מקום לדברי פאמיליאנט בנוגע למסירת דברים או כתבים, הראני הנסיון לדעת, כי הענויים שלי היו משחררים את הנדונה מעינויים אחרים לגמרי, אשר לא היו יכולים לעלות על הלב לא שלי ולא של פאמיליאנט, ואפילו לא של אותה מהפכנית אשר אמרה לי "ישר כח" גדול בעד השתמטותי מן הענין הזה".

תורה חדשה יצאה לי, כי אין לך דבר שאין לו מקום.

אחרי ישוב הדעת עלו על לבי דברים, אשר אינני יודע אם נכונים המה, כי לא מפני חולשת העצבים, או שפלות הרוח הביאה פרומקינה את עצמה לידי סחיבה בשערות ראשה, ולא מפני אימת המות הרימה קול זוועות ותרעש את העולם בצעקותיה, אלא כדי ששימו יתר הנתפסים את לבם למאורע הזה אשר חפצה לעשותו לתעמולה הפוליטית האחרונה, בשעה שהיא הולכת למות. ובכן, יש לנו בפעם הזאת ענין עם פואיזיה פסיכולוגית של הנלחמת לדעותיה עד הרגע האחרון, ואיזה מין "יופי מכוער" יש בדבר הזה, יופי פנימי וכעור חיצוני, אשר נתן לשר בית הסוהר להאשים את הגבורה בשפלות הרוח.

ב.

בשנת 1907 אור ליום 24 אבגוסט, אור ליום ו' כ"ז אלול ה' תרס"ז בחצי הלילה טלפן אלי פולקובניק [אלוף-משנה polkovnik] אחד כדברים האלה:

– היום, קודם אשמורת הבוקר, ירה יירה חייל אחד עברי, הנאשם בעוון מעילה בשמירת המרתף לאבק השריפה, והבית דין הצבאי חרץ עליו משפט מוות, ובכן צריך אתה לחכות לנו, ואני אשלח שליח מיוחד להביאך אל בית האסורים הצבאי, ומשם תסע יחד עם הקטיגור והפקידים הממונים לסדר את משפט המות הזה ולהוציא לפועל למען יוכל הנאשם להתוודות לפני מותו. נסיתי לדבר על ידי הטלפון עם שר הגדוד ומסרתי לו את כל הנימוקים הנאמרים למעלה, אשר כבר השתמשתי בהם ביחס אל משפט פרומקינה וביקשתי ממנו לשחררני מהשתתפות בענין זה, אחרי אשר כבר קרה מקרה כזה וכבר יש מעין פסק-הלכה, כי אין כל צורך בהשתתפות כזו מצד הרב.

כשמוע הפולקובניק את הדברים האלה, התקצף ואמר:

– כל כהני האמונות והדעות השונות חושבים לחובה להשתתף ברגע האחרון בווידי ובתפילה, ומר חפץ לעשות שינויים בסדרי המדינה. זאת ועוד אחרת: המנוולת ההיא אשר תלו אותה על העץ, הלא היתה מורדת במלכות ועל אחת כמה וכמה, שלא האמינה באלוהי ישראל, והשד יודע

אותה, אם היה לה אף זיק של אמונה, ולו באת לשם, כי אז אולי ירקה בפניך, ואילו הבאת עמך את ספר-התורה, היתה בוודאי משלכת אותו על הארץ. ואולי טוב עשית, כי לא באת, אבל החייל דן נידון למיתה נכבדה על ידי יריה, כי סוף סוף חייל הוא והיה מאושר לישא על כתפיו אותות התיחסותו לצבאות אדוננו הקיסר, השליט הגדול במדינה היותר גדולה שבעולם, וגם אתה מצדך מחויב לחלוק לו כבוד להתוודות עמך ולהתפלל, והתפילה ועונש המות יהיו לו לכפרה על סכלותו. – אם כל כך שוטה הוא ועל פי שטותו עשה מעשהו זה, האם כדאי הוא להמית איזה שוטה בעד שטותו? מעולם לא שמעתי כי יזכה שוטה לעונש מות.

– אצלנו אנשי הצבא אין מתווכחים ואין מתפלספים. אתה מחויב לבוא, ואני אשלח מרכבה אחריך, ואין מה לדבר על זה.

אותו הלילה היה לי ליל שמורים, כי למחרת בבוקר נועדה הפתיחה של בית הכנסת, אחרי הסגרו קרוב לרבע יובל שנים, וכל איש היודע מה שנשאתי וסבלתי עד שזכיתי ליום זכאי כזה ולשעה מאושרת כזו, יבין, כי לא היתה לי שום אפשרות להיות נעור כל הלילה במחזה נורא של שפיכת דמים, בשעה שאני צריך לסדר את חגיגת הפתיחה ולמחרת להתעסק בעצם הפתיחה ובשיחה פומבית לרגלי מאורע חשוב כזה בחיי קהלת מוסקבה. אמרתי זאת להפולקובניק והלה אמר:

– אזי צריך לדחות את פתיחת בית הכנסת ליום אחר.

– אבל דבר זה אי אפשר לעשות – אמרתי לו – כי כבר נשלחו כל ההזמנות, ומלבד זאת, זהו היום האחרון, אשר אפשר לפתוח בו את בית הכנסת, כי למחרת היום הוא יום השבת, ולמחרתו **ערב ראש השנה**.

– אינני יודע מאומה – ענה שר הגדוד – אנחנו אנשי-צבא, אנשי-דיסציפלינה [משמעת [disciplina], ושונאים את הפילוסופיה, ואין אנחנו מקבלים אמתלאות ותרוצים ודיחויים. אנחנו עמודי המדינה, עמודי הסדר.

– אבל – אמרתי לו – גם פתיחת בית הכנסת, שנפתח על פי פקודת הרוממות, אינה סובלת דיחויים, ואולי ירשני מר לשלוח במקומי את סגני המאושר גם הוא מטעם הממשלה ונבחר מטעם הקהילה, והוא סגני המיוחד לענינים דתיים?

שר הגדוד, בקצף: – צריך אתה לבוא בעצמך! ואם לא תוכל, שלח את סגנך.

נתתי לו את הטלפון של הרב ווייסברג שידבר עמך, כי איני חפץ שאהיה אנכי השולח אותו לדבר כזה. הוא רשם את הטלפון ובעוד חצי שעה בא אלי הרב ווייסברג, ונשתוממתי לראות, איך הזקן הזה לא רק שלא מצא את עצמו נעלב מהענין הזה, כי אם להפך, קיבל עליו כמעט ברצון. הוספתי להתנצל לפני הרב ואמרתי:

– הרי לא אנכי מסרתי לכבודו את הדבר הזה, כי אם אמרתי לשר הגדוד, כי אין ביכולתי לבלות את הלילה בנדודים לפני עבודת היום של מחר.

הרב ווייסברג שסעני ואמר:

– בוודאי זוהי חובת רב דתי! גם לי קשה מאד להיות נעור כל הלילה, אבל מה לעשות? דין מפורש הוא וגמרא מפורשת, כי כל חייבי מיתות בית דין מחויבים להתוודות, שנאמר: "ואשמה הנפש ההיא ותתוודה".

על פי בקשתו של מר ווייסברג נתתי לו מכתב רשמי, אשר בו היה כתוב, כי מפני אי-אפשרות לבוא להשתתף בשעת העונש של החייל פלוני, אני ממלא בזה את ידי סגני הרב ווייסברג להיות שם במקומי.

הוא הלך. סידרתי את סדר הפתיחה ועליתי על משכבי. אבל כל הלילה הבהילוני הרהורים רעים והתמונה, איך ממיתים חייל בן עשרים ושתים, עמדה לנגד עיני, ובכאב ראש קמתי בבוקר, ובעוד שעה נסעתי אל בית הכנסת.

וכאשר כבר נפתחו הדלתות בא הרב ווייסברג, אשר שב מעבודת הקודש באותו הלילה, ולא היו ניכרים בו לא סימני ליאות ולא סימני התרגזות העצבים.

הבאתי את ספרי התורה להיכל ונאמתי את נאומי, ודמעות חנקו אותי כל העת, כי לא היה בי כח לסבול את אי-ידיעתי מסדר הלילה. חפצתי לשמוע מפי ווייסברג על רגעי האחרונים של הנידון. וזכורני, כי מר ניידץ אמר לי:

– עד כמה הזקנים והיראים המה בעלי עצבים חזקים.

אחרי כלות העבודה, היתה אספה דחופה באולם בית הכנסת, תחת נשיאותו של מר פוליאקוב וערכנו טלגרמה של תודה אל הקיסר, ורק בשובי הביתה שאלתי את פי ווייסברג:

– מה היה שם?

– מה היה? – ענני – הוא כבר בעולם האמת. – ואת פרטי הדברים אספר לך לעת אחרת. עבר יום השבת ולמחרת היה **ערב ראש-השנה**. נכנסתי אל ביתו של ווייסברג להוודע מכל הנעשה, אבל לא מצאתיו בביתו, כי הלך לטבול את עצמו במקוה כשר לכבוד יום הדין, ורק ב"צום גדליה" היתה לי האפשרות לדבר עמו, והוא סיפר לי כדברים האלה:

– הובאתי במרכבה צבאית אל בית האסורים הצבאי, ושם היה עמדי הרופא, אשר הטילו עליו להיות בשעת העונש, והוא היה שכור, ועצביו היו נרגזים, ואי-אפשר היה לדבר עמו הרבה, ונשתוממתי לראות שכרות במצב כזה שאדם צריך ללכת להשתתף בענין חשוב כזה. נסענו יחד אל מקום העונש, הרחק מן העיר, על יד הכפר החודינקאי [Khodynka], ושמה הכניסוני אל החדר, ואמרתי ויודי עם החייל, אבל החייל היה מלא כח עלומים והתיחס אל הענין בשוויון נפש, ובאותה שעה באו הפקידים להבהיל אותנו אל מקום העונש. אז אמרתי אל הנידון: "אין פנאי. עס איז שוין אַפּער מינוט פאַר'ן טויט, מע דאַרף מהרהר בתשובה זיין" (כבר באו הרגעים האחרונים והגיעה העת להרהר בתשובה). אז החל לבכות ויהרהר בתשובה. ובאותו רגע הפרידו ביני ובינו. הלכתי בלווית איזה קצין בדלת אחת ואותו הוציאו דרך דלת אחרת אל מקום העונש. וכאשר באתי אל הכפר, מצאתי שם את הקטיגור ואת שר הגדוד ואת הרופא עומדים על יד עמוד, אשר אליו היה כבר קשור הנידון, ובשעה שבאתי שמו צעיק על פניו, וכאשר פניו כבר חפו ביקש את הרב, והובילוני אל העמוד ומבעד לצעיפו בקשני, כי אשתדל לקבור אותו בקבר ישראל. ואז שבתי אל מקומי וראיתי, כי שניים עשר חיילים עומדים והרובים אשר בידיהם מכוונים אל מול העמוד אשר שם היו רשומים בנדר נקודות אחדות כמלא רוחב לבו של אדם, וכאשר נשמע קול שר הגדוד: "ירו!" ירו בבת אחת משניים עשר הרובים, והנידון נפל אחורנית. הרופא נגש, משש את דופקו ואמר: "הוא כבר מת". אז ביקשתי את שר הגדוד ליתן לי את גוף המת לחברה קדישא שלנו לקברו בקברות ישראל, כאשר ביקש טרם מותו. וישיבני שר הגדוד:

– מלאכתך נגמרה. הנני אומר לך: שלום! והמרכבה תוביל אותך אל המקום אשר תצווה, ובנוגע לקבורה יודעים אנחנו את החוקים הנוגעים אל קבורת אנשים שנדונו למיתה.

עם הרבי מטשורטקוב*

זה היה בשנת 1913. אחרי מחלה קשה שולחתי להתרפא למריינבאד [Marienbad]. על הפרק עמד אותה שעה ענין בייליס, כלומר, צריכה היתה להפתר השאלה, אם ימסרו לדין את היהודי שנתפס באשמת הריגת יושצינסקי, או יקראו לו דרור, כי במשך שתי שנים ומחצה של ישיבתו בכלא נתחברו על ידי הקטיגוריה כמה פעמים כתבי-אשמה, אשר מגמתם היתה להטיל על היהודים את האחריות לדם הזה ולנקום מכל האומה כולה את נקמת הילד, אבל כפעם בפעם לא היה בית-הדין העליון בקיוב [Kiev] מאשר את כתבי-האשמה הללו. דעת הקהל ברוסיה, בראותה, כי הממשלה בעצמה פוסחת על שתי הסעיפים, החליטה, כי סוף סופו של ענין זה להבטל לגמרי. זו היתה דעת כל הקי"דאים[†] המוסקבאים, שכמה פעמים בא לידי לדבר אתם בענין זה. פעם אחת היה בביתי מאקלאקוב, וכשתי שעות דיברנו על ענינים שונים ובתוכם גם על ענין בייליס, והוא אמר לי בבטחה, כי הממשלה הרוממה נכשלה בענין זה ומוטב יהיה לה אם תמהר בביטולו. ומובן מאליו, כמה אי-נעים היה חלקו, כשנפגשתי אתו אחר כך בבית המשפט בקיוב; חשכו עיניו ממש לראות את היהודי יושב על ספסל הנאשמים, למרות כל המחאות בדומה הממלכתית מצד המפלגה שלו. הוא גם ראה בזה פגם כביכול בכחו לנבא עתידות ולראות את הנולד בעולם הפוליטי.

גם בין יהודי מוסקבה נמצא אדם אחד, אשר התנבא במחנה, כי עתיד ענין זה להבטל על ידי הממשלה בעצמה: זה היה הד"ר וורמל. כמאקלאקוב, כן גם הוא היה אומר לי לא פעם ולא שנים ממש בלשון אחת:

— זכור נא את דברי, כי ירקדו על החבל הזה עד שינתק.

אבל גם נבואתו של העברי לא נתקיימה ונתבדתה. והנה בהיותי במריינבאד היו כל היהודים המתרפאים שם מתרפים מפני צרה זו, והחוש העברי ניבא לנו, כי עומדים אנו שוב על מפתן ימי הביניים והתחדשות העלילה הנוראה הזאת. פתאום קיבלתי מכתב מאחד מידידי במוסקבה, כי בהיות שם גרוזנברג אמר לו, כי הוא יבקש מבית המשפט שיזמינו אותי כמומחה לתורת ישראל ולעניני האמונה בכלל, וגרוזנברג מילא את ידו לשאול את פי, אם אקבל על עצמי את התפקיד הכבד הזה, העתיד ליגע את הגוף ואת הנפש, ומה גם כי שמע, כי בריאותי לקויה. ערכתי מכתב-תשובה לשואלי, כמובן כדי שיוכל להמציא לגרוזנברג את טופס המכתב או את תכנו. המכתב היה בידי בשעה שהלכתי אל המעין ואמרתי להורידו אל תיבת הפוסטה, והנה לקראתי אחד מיהודי מוסקבה, ובידו עתון, שבו נתפרסמה טלגרמה מקיוב, כי בית המשפט דחה את בקשתו של גרוזנברג להזמין אותי. נכנסתי אל בית הפוסטה והוספתי בשולי מכתבי דברים מעטים, כי על-פי הידיעות שקראתי בעתונים, נדחתה בקשת גרוזנברג, ואני לא אוזמן כאקספרט, בכל זאת אני מודיע, כי מצדי אין עכוב, אם יהיה צורך בזה, לקבל עלי את התפקיד הזה, וחולשת בריאותי לא תמנעני מהשתתף ב"מלחמת הדמים" הזאת. עבר עוד שבוע ימים, והנה עתון חדש לפני ובו נאמר, כי לאחר שבית המשפט העליון דחה את בקשת גרוזנברג, פנה העורך דין קאראבצ'בסקי [Karabchevskiy] מצדו כאחד הסניגורים אל בית המשפט בבקשה זו להזמין אותי כמומחה לשאלות הקבלה והחסידות, ובמכתב בקשתו הסביר והדגיש, כי לאחר שבקשת גרוזנברג נדחתה מפני הנימוק, כי כבר הוזמנו שלשה פרופיסורים

* הרבי מטשורטקוב – ישראל פרידמן מצ'ורטקוב (1854–1933)

[†] קד"איים – חברי המפלגה הדמוקרטית החוקתית (KD), מפלגה מהפכנית אשר מיצבה את עצמה כאופוזיציה בלתי-אלימה אך נתנה לגיטימציה לפעולות טרור ובעקיפין שיתפה פעולה עם ארגוני טרור.

מאנשי השם ברוסיה, ואין צורך ברביעי, הרי הוא, קאראבצ'בסקי, רואה צורך להטעים, כי מכיוון שאלה הפרופיסורים אינם מקבלים על עצמם להסביר דברים הנוגעים לקבלה ולחסידות, יש ויש צורך לצרף גם אותי לשם בירור השאלות במקצוע הנ"ל, והוא פונה שוב בבקשה זו לבית המשפט, ובאותה שעה התחכם גרוזנברג מצדו וביקש שנית להתיר לו, על פי סעיף פלוני מספרי החוקים, להזמין אותי על חשבונו הוא, כמוזמן מצד הסניגוריה ומומחה לכל השאלות ביחד.

השתדלות כפולה זו, שבאה משני צדדים ומנימוקים שונים, הביאה כנראה את בית הדין העליון בין המצרים, והשיב לגרוזנברג, כי אין לו צורך להזמין את מי שיהיה מצדו, כי בית הדין החליט להזמין אותי מטעם בית הדין בעצמו. ובכן, הבינותי, כי צריך אני להפסיק את שבתי במעניי הרפואה ולשוב לביתי בלי איחור. התחלתי תיכף בהכנות לדרך, ובאותה שעה בא אלי אדם אחד, שהתיצב לפני ואמר:

– אני הוא הרב המורה הוראה בטשורטקוב [Chortkov] ובאתי למריינבאד יחד עם ה"רבי" * מטשורטקוב, המתאכסן פה במעונן בדיוטא התחתונה. וב"ה כל הדיוטא כולה היא עכשיו ברשותו של ה"רבי".

השתוממתי לשמוע כי אני גר עם ה"רבי" בכפיפה אחת, ועד היום לא ידעתי מזה. אמרתי לו, כי אני שמח לראות רב בישראל מגליציה ושמח בחלקי שנודמנו לפונדק אחד. מתפלא אנכי, כי לא ידעתי ולא שמעתי מזה.

– זה מובן – אמר איש-דברי כי אתה עסוק מן הבוקר עד הערב ברפואתך ואין אתה יושב בביתך, ואילו הרבי שליט"א איננו יוצא מחדרו וגם המים ממעניי הרפואה מביאים לו לביתו בבקבוקים מיוחדים שנטבלו קודם לשימושם, וגם הרופאים מבקרים אותו בביתו, וגם אמבטאות הוא מקבל בביתו ממים שאובים שמביאים במיוחד בשבילו ממעניי הרפואה.

כדי להכנס בשיחה עם מבקרי הרב, החיליתי לשאול מפני דרכי שלום על דבר מחלתו של ה"רבי" ואם הוקל לו כאן, ואז סיפר לי את כל גדולת ה"רבי", כי הוא בא עם כל בני ביתו ועם כל המשמשים אותו ועם כל המכשירים והכלים, השייכים לעריכת שולחנו וגם את המרתף של ייניו הביאו לכאן, והוא משלם דמי דירה אלף זהובים לשבוע. ובנוגע להקלת מכאוביו – אין עוד, לדאבון-לב, פעולה ניכרת לטובה, אבל הקב"ה ירחם עליו, כי אין נותנים לו מנוחה, וכל העם ניצב עליו מן הבוקר עד הערב; מלבד זה שרוי הוא, שליט"א, עכשיו בצער גדול מענין בייליס, ולרגלי הענין הזה באתי למר, כי רבנו קרא בעתונים, כי כבודו יוזמן כמומחה לעניני הדת, והוא חפץ מאד לבוא אתו בדברים ביחידות בדבר הגדול הזה. אבל הוא בעוונותינו, חלש מאד וקשה עליו העליה במעלות אל הדיוטה הרביעית, ואולי יהיה מטובו של מר לבקרו, ולתכלית זו שולחתי ועשיתי כאשר נצטויתי. אמרתי לו:

– בחפץ לב אבקר את ה"רבי", אבל איני יודע לכוון את השעה.
– בכל עת שתחפוץ תהיה הדלת פתוחה לפניך, אם תמסור מראש ל"שמש" את הכרטיס שלך.

– סליחה – אמרתי להרב – לי כרטיס בלשון הרוסית, ואיני יודע אם מן הנימוס הוא זה להשתמש בכרטיס כזה ביחס לרבי.

– אין רע – אמר הרב – כי שאלה זו לבד מכפרת על עצם הכרטיס, ובוודאי אמסור את השאלה הזאת לה"רבי" ויהיה זה לו לנחת רוח, אבל מר בוודאי יעשה זאת מאליו ויכתוב מלמעלה

* קרוב לוודאי המחבר משתמש במרכאות כדי להעביר את ההגיה היידישית rebbe (אדמו"ר)

את שמו ושם אביו ומשפחתו בעברית, ועוד יותר טוב, כמו שנהוג אצלנו, לכתוב את שם האם וזה בוודאי יתאים למנהגי דרך-ארץ המקובלים בבתי "הרביים".
אמרתי לו :

— אני מכבד את אבי ואת אמי כמצווה עלינו וארשום את שניהם יחדו.
— גם זה אפשר, אם כי יש בזה איזה חידוש, ואני לא אוכל להכריע, וכבודו יעשה כטוב בעיניו.
ובזה נפרד מעלי.

אחר עבור שני ימים שבתי מבית הרחצה אל מעוני וראיתי, כי בדיוטא ששם מגורי ה"רבי" והפמליא שלו עומד קהל רב ומחכה לתור. מחזה כזה ראיתי עד היום ההוא רק פעם אחת בימי חיי במוסקבה על יד התיאטרון הגדול [Bolshoi Theatre], בשעה שהיתה, להבדיל, מזמרת פאטי [Adelina Patti] בעירנו. חפצתי לפנות לי דרך בין העומדים האלה, ואי-אפשר היה.
הרגיש בי הגבאי ופנה אלי בשאלה :

— מה חפצך ר' יהודי?
אמרתי לו, כי אני מבקש ראיון עם ה"רבי". אז הוציא פנקס קטן מכיסו, ואחרי עיון אמר לי, כי זה אפשר, אבל לא קודם ליום הרביעי לשבוע הבא אי"ה. אז הוצאתי אני את כרטיסי הרוסי ועליו היה כתוב בעברית :

— יעקב בן ישעיהו הכהן מזא"ה ובן ויטא לבית חפץ.
וביקשתי למסור זאת תיכף ומיד לה"רבי". הוא נכנס אל החדר פנימה, ואחרי רגעים מעטים שב ואמר לנאספים בקול נגיד ומצווה :

— פנו דרך!
לא הרגשתי באיזה אופן נעשו פתאום רווחים בין העם העומדים צפופים – ואני כבר בחדרו של ה"רבי", ולפני איש כבן ארבעים שנה ולמעלה, חבוש "שטריימל", בעל קומה ממוצעת ושער זקנו וראשו צהבהב-כהה, והעיניים מפיקות עננה וקצת בטחון פנימי נוצץ מהן. הוא הושיט לי את ידו וביקשני לשבת, וגם הוא ישב. הוא הסתכל בפני היטב בדומיה ואחר כך הסב את פניו ממני והתחיל לדבר :

— קראתי בעתונים, כי כבודו הוזמן סוף-סוף, אחרי מלחמה קשה, כמומחה לשאלות הדת ב"ענין בייליס" ר"ל. חקרתי ודרשתי ונדע לי, כי כבודו הוא בעל לשון, וכבר אמר המלך החכם, כי יש יתרון לבעל הלשון. גם שמענו, כי יודע הוא את התורה ובקי בדיניה. אבל, יסלח לי, אין לנו ידיעה ברורה מידיעותיו ויחסו אל החסידות וחפצתי לשמוע מפיו בעצמו על אודות הדבר הגדול הזה ולהעיר את אזניו, כי אם חס ושלום לא יגן כדבעי על החסידות, אזי יטילו את האשמה על החסידים, וזה יהיה רק בבית המשפט, אבל מחוץ לבית המשפט יכריזו כי כל היהודים חסידים, ובכן, ההגנה על החסידים הפעם היא בעצם הגנה על כלל ישראל, ואל יהא דבר זה קל בעיני כבודו, כי סוף-סוף הרוב הגדול של עמנו הם באמת חסידים, ובנוגע "להם" – נהפך כולנו לחסידים!

עניתי כדברים האלה :
— אני מנישואי תערובות.
— כיצד? – שאל בקול רועד – חס וחלילה, היתכן, כי שליחו של עם ישראל יהיה ח"ו פגום מלידה?

– אני מבקש סליחה על הנטיה שלי להתלוצץ. כוונתי, כי אבי ואבותיו היו חסידים, ואמי ואבותיה היו מתנגדים גמורים, אבל את אבי המנוח אהבה כל משפחת אמי אהבה עזה וניצחת, כיבדה אותו בחייו ומכבדת אותו גם לאחר מותו.

– אם כן – אמר ה"רבי" – החסידות ניצחה.

עברתי בשתיקה על דבריו אלה ואמרתי:

– בספרי החסידות יש לי ידיעה ממקורם הראשון, וממילא מובן, כי אעבור עליה עכשיו בעיון ובשקידה, וידידי מקיוב הבטיחוני, כי יכינו בשבילנו את כל הספרים, אשר הקטיגוריה נשענת עליהם, ואם אמצא דברים קשים בעיני, אז בוודאי אפנה אל ארזי החסידות לברר לי את הסתום. ואני מבקש מאת כת"ר [כבוד תורתו] להמציא לי את הספרים החסרים לי, ואשר גם בקיוב אינם ואי אפשר להשיגם, ואולי יהיה נא מטובו לתת על ידי מראי-מקומות מאיזה דברים טובים על אומות העולם שיצאו מפי גדולי החסידות ומוריה, ולוא גם דרך אגב ולוא גם מפני דרכי שלום בלבד, ואשתדל עד מקום שידי מגעת להכין מהם מטעמים, אשר יטעמו בהם הגויים טעם לשבח. אבל בגופא דעובדא אני מוצא את עצמי מחויב להודיע לכת"ר, כי אם גם אבוא לידי מסקנה, כי החסידות איננה לפי רוח הזמן, ואולי גם לא לפי רוח התנ"ך והתלמוד, גם אז אגין עליה בכל נימי נפשי, כי רואה אני את עצמי כיוצא למלחמה על אויבינו, ובשעת המלחמה כל המוסר בידי האויב אפילו פכים קטנים, בן מוות הוא, ואולי זהו הסוד שגילו לנו חכמינו ז"ל, כי יעקב אבינו בהאבקו עם עשו הפקיר את נפשו אפילו על פכים קטנים.

עוד לא כליתי את דברי, והנה הסתכל בי ה"רבי" עוד הפעם, ועיניו היו רטובות מדמעות, ואמר לי בזה הלשון:

– אוי, מה נאוו מדברותיך, דברים יקרים, דברים מחוכמים, הפירוש נאה מאד ומתקבל על לבנו מאד, שבח לאל, שהנחנו בדרך האמת, אי"ה תצליח בדרכך; ואנחנו מה, אין כחנו אלא בפה, ובוודאי נתפלל, כמו שהורנו אבותינו ואבות אבותינו – ומה יצא הדבר. ומה שנוגע לספרים שדבר כבודו, יקראם נא בשמם ובוודאי נמציאם לידו. אמרתי לו:

– הספרים המה: "עמק המלך" ו"אור ישראל".

– כשיסע כבודו חזרה, יסע דרך וינא ויפנה אל ה"קולטוס-געמיינדע" (הקהילה היהודית),

ואנחנו כבר נדאג לזה, ויתנו לו את אלה הספרים בהשאלה מהביבליותיקה [ספרייה biblioteka] שלהם, ובוודאי נמצאים שם, ואם ח"ו לא ימצאו, אזי יפנה אלי ויקבלם מן הביבליותיקה שלי בטשורטקוב, אבל אל יבוא בכתובים עמדי על אודות הדבר הזה, כי אינני בטוח בישרת לבן של שתי הממשלות ביחד בנוגע לעלילת הדם, כי גם בארצנו שתינו הרבה מכוס התרעלה הזאת ויותר טוב שלא יכתוב מאומה, אזי יהיה לאות, כי הספרים נתקבלו, ואם לאו – צריך יהיה לשלוח שליח מיוחד לקבלם, ואל יחוסו על דמי ההוצאות במקום שדמי האומה ח"ו בסכנה.

אמרתי לו, כי לעת עתה קיבלתי העתקה מטענות הגלח [כומר] הקתולי פֶּרְאַנְיִיטִיס [Юстин Пранайтис] ושם מובא המאמר הקשה של מדרש תלפיות, כי הגויים המה בהמות והקב"ה נתן להם צורת אדם מפני כבודם של ישראל, כי יותר נאה לבני מלכים שישמשו אותם חמורים, לפחות, בצורת אדם, משימשו אותם חמורים בצורת חמורים.

– הלא כבודו בעצמו רואה – ענני – עד כמה צדק מאמר זה. היתכן, כי עם שאיננו דומה לחמור יבוא בעלילות דם על אומה שלימה הידועה לכל העולם בזהירותה מטיפת דם. אבותינו ידעו

אותם היטב וצדקו מאד במשפטם עליהם. ומה שנוגע לסניגוריה של כבודו, כבר יש לנו חוש ב"ה להרגיש מראש, כי לא קשה יהיה לפניו ליישב את המימרא הזאת.
קמתי ממושבי ואמרתי :

– שיחתנו ארכה יותר מדי, והעם ניצב עליו.
– הלא כבודו לא יצא מכאן עד אחר השבת, כי כך דרכם של שלוחי מצוה, שאינם יוצאים לדרך בסוף השבוע, ויסלח לי כבודו, כי לא יכולתי מפני חולשת בריאותי לבקרו במעונו, והנני אומר לו תודה רבה על ביקורו, אשר הניח את דעתי, כי ריח תורה נודף מסגנון דבריו, ואי"ה עוד נתראה. ובזה נפרדנו.

למחרת היום ההוא ביקרתי את ה"רבי" עוד הפעם בלוויית הרב אהרונסון מקיוב. הרב אהרנסון אמר, כי הוא השתדל הרבה שיזמינו אותי כמומחה, ודיבר באזני הרבי הרבה דברים טובים עלי. ה"רבי" ציווה להביא יין אונגריה מן המרתף שלו וגם מיני מתיקה וביקש לטעום וגם הוא טעם, וכאשר סרבתי קצת בשתיית יין, מפני אי-ההרגל בה, אמר לי ה"רבי", כי היין הוא מן המובחר, ואינו מזיק אפילו לחולים אנושים, קל מאד וטעים הרבה. כמובן, טעמנו ושתינו ושוחחנו בעצבון רוח על בייליס.

זה היה ביום הששי בבוקר.

למחרת, כלומר, ביום השבת, אחרי סעודת הצהרים, באה אל מעוני הדל אשת ה"רבי", נכדתו של ר' מרדכי מטשרנוביל,* עם בתה, בת י"ט שנה, שכבר נישאה לאיש. שתיהן היו חבושות פאה נכרית, מלובשות הדר כנשי הפרתמים. הן באו לבקר את אשתי, אבל הרגשתי, כי כוונתן היתה גם לשמי. אחרי דברים אחדים עם אשת ה"רבי" עזבתיה לנפשה בחברת אשתי, ואני נכנסתי בדברים עם הבת. נשתוממתי ממש לראות את בקיאותה בספרות הגרמנית, וכמעט היתה יודעת בעל פה את ספרי שילר וגיתה, ספרי היינה וברנה וכדומה. ועוד יותר נפלאתי לראות את בקיאותה בספרות העברית החדשה, היא ידעה היטב את מאפו, סמולנסקין ואת כל הסופרים החדשים, את הכל קראה, ומה שענין אותי ביחוד – זוהי בקיאותה בתנ"ך על פי הפשט הפשוט, והראתה ידיעה גם בספרי הביקורת להתנ"ך מבית מדרשם של חכמי גרמניה במקצוע זה. בראותי פרי כזה בבית ה"רבי", שלא פיללתי ושלא עלה על לבי, נגעתי בשיחתי עמה בשאלת הציונות, והנה נהירין לה כל שביליה של תנועה זו והיא מתיחסת אליה בכובד ראש ובחיבה. יודעת היא את שמות כל הנפשות העושות בתנועה זו. קיצורו של דבר, צעירה זו עשתה עלי רושם מרנין וגם מעציב, כי הפאה הנכרית שבראשה ונישואי-הבוסר שלה הולידו בקרבי רגש, כי בוודאי היא כבר נפש טראגית או עתידה להיות טראגית. במוצ"ש נכנסתי שוב אל ה"רבי" לקבל ממנו ברכת הפרידה, כי למחר בבוקר השכם הייתי עומד לעזוב את העיר. מצאתי לבוש בגדי שבת, לבוש שטריימיל חגיגית, והוא אמר לי בחמימות מרובה : – אלוהינו ואלוהי אבותינו, היה נא עם פיפיות שלוחי עמך בית ישראל, הורם מה שיאמרו, הבינם מה שידברו. שלח מאתך עזר ותרופה, וסיים בברכת "יברכך".

אחרי הברכה שאלני, אם ביקרו בני ביתו את אשתי, ואמרתי לו :

– כן.

ולא כיסיתי מה שבלבי והללתי מאד בפניו את בתו והדגשתי, כי היא בעלת השכלה ויודעת את התנ"ך ואת הספרות העברית החדשה – ואת כל זה אמרתי ברגש של חיבה.
הוא השיב לי במנוחה בזה הלשון :

* הרב מרדכי טברסקי, המגיד מצ'רנוביל (1770–1837)

– בית שהנערים לומדים בו תנ"ך, לומדות גם הנערות ממילא. בפרטים אחדים זה טוב מאוד, ויש פרטים שאינם כל כך טובים. ומה שנוגע לציונות, הרי זה לכאורה ענין יקר מאד, אבל קלקלו אותו על ידי חילול שבת בפרהסיא ר"ל, אכילת טריפות, ישמרנו ה' ויצילנו, זה מרחיק את כלל ישראל, זהו עוון ופשע מצד אחד ומשגה מצד אחר. דברי ימינו הוכיחו כבר, שעל ידי פריצות אי אפשר להוציא דברים גדולים כאלה מן הכח אל הפועל. לשם זה דרוש כלל ישראל, ואין לעשות תנועה כזאת לענין מפלגה אחת.

שבתי לביתי דרך וינא. ביקרתי את הד"ר קאמינקא, אשר ידעתי עוד מימי היותי במוסקבה בשנות הארבעים [לחי] ועל ידו קיבלתי את שני הספרים החסרים לי מן הביבליוטיקה של קהלת ישראל בווינא.

שבתי למוסקבה ומשם לקיוב, ושתייתי את קובעת כוס התרעלה במשך ששה שבועות וימים אחדים, ושבתי לביתי לאחר שבייליס יצא זכאי בדינו, והנה בין המכתבים שקיבלתי מהרבה אנשים ומוסדות, אגרות-ברכה ויישר-כח, נמצא מכתב גם מה"רבי" מטשורטקוב. שורות אחדות כתובות מעבר לכרטיסו הנדפס בגרמנית, מעין תשובה על כרטיסי הרוסי, ומעבר לכרטיס היו כתובים כדברים האלה:

"ברוך ה' שלא נתננו טרף לשניהם, ה' נתן בלבם חכמה, בינה ודעת, לעות אֶת יַעֲקֹב דָּבָר,* אשריהו וטוב לו בזה ובבא. הכי קרא שמו מִזֶּה, כי היזה עליהם מנצחיותם של ישראל וינצחם. מחלקו יהי חלקי. מנאי [ממני] מוקירו ומכבדו"...

* ה' נתן לי לשון למוֹדִים לְדַעַת לְעוֹת אֶת יַעֲקֹב דָּבָר יַעֲרִי בְּבִקְרָה בְּבִקְרָה יַעֲרִי לִי אֶזְנִי לְשִׁמְעַת פְּלִמוֹדִים (ישעיהו נ:ד)

על דאטפת*...

א.

בימי משפטו של מנדל **בייליס** בשנת תרע"ג בליתי כששה שבועות בבית המשפט המחוזי בקיוב, וכמובן, הייתי רואה מדי יום ביומו את הקטיגור וויפר [Vipper][†] יושב על כסא רם ונשא על יד שולחן מיוחד עסוק במלאכת הקטיגוריה שלו, ומכל הנהגותיו ניכר היה, כי הוא ממלא תפקיד חשאי של הממשלה, אשר הטילה עליו להשתמש בכל האמצעים להאשים את היהודי בייליס בעוון שפיכת דמו של ילד נוצרי לצרכי הפסח. אז היה מראה וויפר כמראה מומוס [Momus][‡] טראגי מומחה לאותו דבר, העושה מלאכתו באמונה ובשקידה ומעמיד פנים של כעס גדול על העוול הזה ועל כל עם ישראל, המשתמש בדם נוצרים.

פעם אחת קרה מקרה שאחרי תום חקירת העדים, כשנשיא בית הדין פנה אל הקטיגוריה ואל הסניגוריה בשאלה פורמלית, האם יש לצדדים השתדלויות והודעות למלא את חומר החקירה והדרישה, וכל המשתתפים במשפט הזה מסרו הודעות איש איש מצדו לצורך מטרתו: הקטיגוריה לחומר האשמה והסניגוריה לחומר הזכות, – קם הסניגור קארבצ'בסקי [Nikolay Karabchevskiy] באחרונה ואמר, כי יש גם לו מסירת מודעה, וכאשר ניתנה לו רשות הדיבור פנה אל השופטים מטעם הממשלה ואל השופטים המושבעים משדרות העם, לאמור:

– הנני מציין את העובדה, כי במשך שני שבועות נחקרים עדים רבים ובתוך כל החומר הזה לא שמענו אפילו פעם אחת מפי שום עד את השם בייליס היושב על ספסל הנאשמים. ההודעה הזאת עשתה רושם נורא על כל הנאספים וגם על אחדים מן השופטים המושבעים. משהרגיש הנשיא בדבר, קם ואמר בזה הלשון:

– אדוני הסניגור! האיש שאדוני ממליץ עליו נאשם בעוון נורא כזה, ואתה הופך את כל הענין לחוק. הנני מזהיר אותך שלא תעשה עוד כדבר הזה, ומכריז הפסקה לעשרה רגעים. וכשקם אב בית הדין בראש חבריו השופטים להכנס אל חדרו, ראה כל הקהל שוויפר רועד ממש מצחוק, אשר לא יכול לכבשו. וכפי הנראה, כל עצם ההפסקה הזאת לא הוכרזה, אלא בכדי שיוכל הנשיא לחזק לרווחה בהסתר פנים מן הקהל ומן השופטים. והקהל, אשר לא יכול להתאפק מצחוק בדבר קארבצ'בסקי את דבריו, החל לצחוק בקול רם, אחרי יציאת הבית דין מן האולם. וויפר היה היחידי, שעמד על יד שולחנו ועיניו הפיקו זעם מעושה. בשעת החקירה, זכורני עוד, כי פעם אחת קרה מקרה, שגם "הקטיגור" המומוס לא יכול לעמוד בו. זה היה בשעה שנחקרה העדה היחידה שמצאה התביעה בקושי גדול וביקשה להסתמך עליה כעל יסוד מוצק, להראות, כי בייליס הרג את יושצי'נסקי. שמה היה – וולקובנה, פראבוסלאבית מלידה. בימי נעוריה, כפי הנראה, התפרנסה מפריצות, וכאשר נס יפיה, החלה לחזור על הפתחים. וכפי שפרנסת ימי ילדותה כבר הרגילה אותה לשכרות, לא פסקה מלשתות גם בשעה שהיתה קובצת על יד. וכפי הנראה, נעשתה

* על דאטפת – "אף הוא [הלל] ראה גולגלת אחת שצפה על פני המים. אמר [לה], על דאטפת, אטפוך. וסוף מטיפך

יטפון": משום שרצחת – רצחוך, וסופם של רוצחין להירצח (אבות ב: ו)

[†] Виппер, Оскар Юрьевич

[‡] דמות ממיתוס יווני, סמל לשון הרע

לה השתיה עיקר והאכילה טפל לה. והנה הובאה האשה הזאת להעיד לפני בית הדין מה שכבר העידה בחקירה המוקדמת לפני החוקר, דהיינו, שראתה את בייליס ביום הרצח, בשעה שתיים עשרה בצהריים, בשאתו על כתפיו ביד חזקה את הנער יושצינסקי אל בית החרושת של זייצב. כאשר נגשה וולקובנה אל שולחן-העדים, קם וויפר מעל כסאו בגבורה יתרה ובפנים זועפות, כאיש הבטוח בנצחונו ומתקצף, מדוע מעכבים אותו בחקירות ודרישות, שאין צורך בהן, מדוע אין מאמינים לו על דברתו, כי הצדק אתו. והטה אזניו בשתי ידיו לשמוע בהקשבה כל דיבור היוצא מפי העדה הכשרה הזאת. הנה על שאלת היו"ר:

— מה יודעת את בענין הזה?

היא משיבה:

— האם יודעת אני? איני יודעת כלום.

בשויון נפש מעושה פונה היושב ראש אל וויפר:

— אדוני הקטיגור היש לך איזה שאלות?

וויפר פונה אל העדה ושואל בהתלהבות:

— הסתכלי נא בפני האיש, היושב על ספסל הנאשמים מוקף חיילים מזוינים.

— אבי, לאיזה מקום לפנות? — שאלה העדה.

— הפכי את פניך לימינך ותראי שם איש יושב.

היא פנתה לאותו מקום.

— את מי את רואה שם? — שואל וויפר.

— כיצד, את מי אני רואה? איש אחד יושב. חייל אחד מימינו וחייל אחד משמאלו! — עונה

העדה.

— אבל מי הוא האיש, התכיריהו? — שואל שוב וויפר.

— מאין לי להכירו, כפי הנראה, מן הזיידים הוא.

— אבל התכירי את הזייד הזה?

— מה אתה סח, אבי, האם מכירה אני את כל הזיידים? נראה כי הוא זייד ותו לא.

וויפר פונה אל הבית דין:

— על פי סעיף פלוני מבקש אני, שיקראו באזני העדה את רשומות דבריה לפני חוקר הדין.

היושב-ראש קורא, יושב, והקטיגור חוזר ושואל את העדה:

— השמעת?

— שמעתי.

— ובכן, הלא ספרת, כי בעיניך ראית את היהודי בייליס טוען על כתפיו את הנער

הפראבוסלאבי יושצינסקי בשתיים עשרה שעות בצהריים אל בית החרושת של זייצב.

— האם הגדתי? לא הגדתי כלום. וכי מכירה אני זייד כזה? איני יודעת כלום.

— אבל הלא ראית בעיניך יהודי טוען על כתפיו נער פראבוסלאבי?

— האם ראיתי? לא ראיתי כלום. וכי אפשר לראות חזיון משונה כזה, שיהודי טוען על

כתפיו אדם פראבוסלאבי.

הקטיגור בקצף גדול (הפעם הזאת בקצף אמיתי, ובהתמרמרות של מנוצח)

— אבל פה רשום, כי הגדת זאת!

— מה אתה סח, רחימאי, וכי אני כתבתי? לא כתבתי כלום, וכי יודעת אני קרוא וכתוב.

הקטיגור אל היושב-ראש:

- אין לי עוד שאלות.
- היושב ראש פונה אל ב"כ הקטיגוריה הפרטית, שמאקוב, והלה שואל :
- האם ידעת את יושצינסקי?
- איזה יושצינסקי?
- הנער הפראבוסלאבי הקדוש המעונה עד מות בידי היהודים?
- לא ידעתי אותו, קרובי וגואלי, לא ידעתי, תהי נשמתו בממלכת השמים.
- ואיך משכוהו ראית?
- לא ראיתי, אבי, לא ראיתי, בצל שדי יתלונן.
- אבל הלא רשום, שהגדת כדברים האלה לחוקר-דין, כי במו עיניך ראית. הזכרי נא, אולי שכחת כבר? הלא צר מאד על נשמה פראבוסלאבית, שהלכה לעולמה?
- בוודאי צר, צר מאד, גואלי וקרובי, אין מה לדבר, רחימאי, אבל האם הגדתי? מאומה לא הגדתי, האם ראיתי? מאומה לא ראיתי. האם כתבתי? מאומה לא כתבתי.
- ואיך קרה הדבר שחוקר-הדין כתב בשמך דברים שלא הגדת? הלא חוקר דין הוא. האם יודעת את מהו חוקר-דין?
- האם יודעת אני מי כתב, ולמה כתב? האם יודעת אני, מי הוא חוקר-דין? קראו לי – ובאתי. כתבו מה שכתבו ואחר כך ציוו לי ללכת משם והלכתי.
- זאמיסלובסקי אל העדה בכעס :
- מה את משחקת קומדיה לפנינו? הלא נשבעת באלוהים? הלא פראבוסלאבית את?!
- העדה בקול רצון :
- מה אתה סח, קרובי גואלי, מה אתה סח? מעודי לא השתתפתי בקומדיות, אני פראבוסלאבית אני.
- שני הקטיגורים הפרטיים, שמאקוב וזאמיסלובסקי, קמים ומודיעים :
- שוב אין לנו שאלות.
- היו"ר אל הסניגוריה :
- היש לכם שאלות?
- כולם קמו וענו פה אחד :
- אין לו שום שאלות.
- אז יקום וויפר כאיש אשר מצא שאלה מנצחת, העלולה להטיל חשד על העדה, כי היהודים שיחדוהו בכסף, להכחיש בפני בית-דין את עדותה אשר העידה לפני החוקר דין ולתכלית זו הוא פונה אל העדה בשאלה חדשה :
- הגידי נא לנו, במה את מתפרנסת?
- איך לי לבאר לך, קרובי וגואלי? אם אדם טוב נותן לי קופייקה* אחת או שתיים – אני שותה לחיי.
- הקטיגור :
- ועכשיו במה את מתפרנסת?
- כקודם, קרובי וגואלי, ואם תתן לי פרוטות אחדות אתפלל לשלומך.
- הקטיגור בקצף של מנוצח :

* קופייקה (kopeyka) – 1/100 רובל

– אין לי עוד שאלות.
היושב ראש אל העדה:
– את חפשיה לנפשך!
– חן חן, קרובי וגואלי, תודה, כי הוגיעוני הרבה.
בשעת נאום האשמה של הקטיגור נתמלטו מפיו מילים, שאיש לא שם לבו עליהן, ועלי חן
עשו רושם נורא, עד אשר הזכרתין באחד מנאומי וביארתי את הצד הפסיכולוגי שבהן ולא אוכל
לעבור עליהן בשתיקה בפרק זכרונותי אלה.
ואלה הם הדברים במלואם וכצורתם:
– שלטון היהודים גדול כל כך, עד שאפילו אני, איש גרמני מלידה ובעל נפש רוסית, קטיגור
בבי"ד העליון בעיר הבירה, בהשתתפי הפעם בבי"ד רוסי לתבוע את דמו של נער רוסי, מרגיש את
עצמי נתון להשפעת היהודים, שהם מעיקים על נפשי בהעלם ומפריעים אותי מעבודתי.
דברים אלה היו בעיני אופייניים מאד ומן השעה הראשונה הסברתיים לנפשי באופן כזה;
הד קול פנימי הוא של אדם משכיל, המרגיש בעל כרחו את צדקת ישראל ואת הקושי הגדול שחש
כל אדם שלא כבה בלבו הזיק האחרון של היושר, בבואו להעליל עלילות על אדם חף מפשע כדי
לקפח אומה שלימה. אבל הזיק הזה כבה בשעה שנאם וויפר את הנאום האחרון שלו, וכמומוס
מומחה צעק בקול והראה באצבע לאמור:
– הנהו בעל האמונה הגסה והתפלה, הנה הוא האיש אשר עבד עבודת הקודש, בשעה
שפשט את ידו לשפוך את דם הנער. ידיו לא רעדו באותה שעה, כי לפי דעתו, נחשבה עבודתו זו בעיניו
לעבודת הבורא.
ככה התנהג וויפר וכך דיבר בשעה שישב מלמעלה, ונפש חפה מפשע ישבה למטה, ושני
חיילים מזוינים שומרים לראשה, למען תהיה שמורה ליום פקודה לשאת עוונה, אשר אפילו
וולקובנה השכורה העידה וחזרה והעידה, כי מעולם לא העידה בה לרעה.

ב.

עברו ימים ושנים, ולפתע נעשו מהפכות בארץ, וויפר הסתגל אל המשטר החדש, ונעשה פקיד
באחד המוסדות של הממשלה הסובייטית. אך בהתקוטטו עם אחד מחבריו, הלשין עליו איש ריבו,
כי זהו וויפר, שהיה הקטיגור במשפט בייליס. ומיד נתקבלה תשובה על שם הפקידות שעבד בה,
לאמור: אם באמת זהו אותו וויפר, לעשות אצלו חיפוש ולאסרו בכל אופן ולשלחו למוסקבה אל
הו. צ. ק. [VeCheKa המשטרה הפוליטית]
הוא הובא ונחקר, ואת הקטיגוריה שלו קיבל עליו ראש המקטרגים קרילנקו [Krylenko],
וימסור את התיק להסופר היהודי וונדרוף*, כדי שיעיין בו כאיש יהודי ויחבר את כתב האשמה.
וונדרוף הביא אלי את כל התיק וביקשני שאקח עלי את המלאכה לחבר את כתב האשמה. עיינתי
היטב בכל החומר ולא מצאתי שום יסוד יוריד [משפטי] למסור אדם לדין, בשעה שאין ראיות
אובייקטיביות, המוכיחות, כי הוא ידע ואשם. ניכר רק, כי הוא קיבל על עצמו להאשים איש בלי
יסודות יורדיים, רק כדי לקיים את פקודת השלטון של הימים ההם ולמלא רצונו בכל אופן שיהיה,
ואמרתי בלבי, אם אחבר כתב-אשמה, אהיה בעיני כחבר לוויפר בשעתו. הוא האשים איש בלי כל

* כנראה זלמן וונדרוף (1877–1971)

יסוד, וגם אני אעשה ככה, היתכן? קשה לצייר את יסורי נפשי באותם הימים. עיקר ההתמרמרות שלי היתה על ימי השלטון של קרנסקי וסיעתו, אשר לא השתמשו בשעת הכושר ולא גלו את כל מסתרי המשפט הנורא הזה. ועוד זאת: הוועדה היווידית, שנתיסדה בימי קרנסקי [Kerensky], ובראשה עמד היוריסטן הסוציאלי מוראביוב*, בחקרו על פי איזה יסודות יש למסור לדין את השופטים, הקטיגורים וחוקרי-הדין של משפט בייליס, הוציאה את החלטתה, כי אחרי כל מיני חפזים בספרי החוקים יש למסור לדין את השופטים רק בעוון "השתמשות יתרה בזכויותיהם", ותו לא. ואשר לוויפר, החליטה הוועדה, כי אין הוא אשם בשום דבר, אלא בעבודה סמויה, ואם לשפוט את האנשים של ימי השלטון ההוא, אשר כולם היו מחונכים באופן שכל נתין מחויב ללכת בעינים עצומות אחרי פקודת הגבוהים ממנו, הרי יש למסור לדין את כל נתיני רוסיה. וויפר היה פקיד-הממשלה וראה חובה לנפשו להאשים כל אדם שהממשלה חפצה באשמתו. ובכן, כבר נתברר ענין וויפר פעם אחת, וכבר יצא בדימוס ועכשיו חפצים לברוא קונטר-פרוצס [counter-process משפט-נגד] פוליטי במקום אותו הפרוצס הפוליטי אשר השתתף בו וויפר בשעתו. מבחינה זו גמרתי בלבי לדחות את ההצעה של קרילנקו, על ידי וונדרוף. אך כדי שלא אהיה דן יחידי בדבר כזה, נועצתי עם שלשה חברים מן היוריסטים העברים, אשר ידעתיים לישרי לב. הזמנתי לביתי, והראיתי להם את התיק. ולא זו בלבד שהסכימו לדעתי, אלא גם הוסיפו סברות לרוב, כי בשום אופן אין אני צריך להשתתף בדבר הזה, ולא רק אני אלא כל אדם מישראל, ויהיה מי שיהיה. החלטתי להשיב לוונדרוף את התיק ולבקשו, שימסור לקרילנקו, כי אין הוא יכול לחבר כתב-אשמה על פי החומר שבידו. וונדרוף סיפר לי אחר כך, כי קרילנקו התקצף מאד, ואמר: כי החומר המצוי דיו בהחלט, וכי הוא עצמו יקבל עליו לערוך את כתב-האשמה ולהיות התובע, כדי לבער מן העולם את המנוול הזה, וכך עשה.

כאשר בא יום הדין, החלטתי להיות בשעת בירור כל המשפט, כמין תנחומים לנפשי על ימי קיוב ותלאותיהם. אך כל חברי ומכרי אמרו לי, כי אינני צריך להמצא כלל באולם בשעת בירור המשפט, כדי שלא לעורר חשד, שהיהודים שמחים לאיד ונוקמים ונוטרים. אך בפעם הזאת עברתי על דברי חברי ובאתי לשמוע את בירור הדין, ולא אכחד, כי בשעה שראיתי את וויפר יושב למטה, עמד לפני קלסתר פניו הזועפים בשעה שישב למעלה ופניו הפיקו זעם מעושה, ועכשיו הוא יושב מלמטה במנוחה מעושה. הכרתי מיד, כי מומס מומחה הוא להתחפש, כדי לתפוס את השופטים בלבם. שום רגש של נקמה לא הרגשתי בנפשי; מוסר היהדות: "בנפול אויבך אל תשמת, ובכשלו אל יגל לבך" היה כמו חרות על לבי, ולא אכחד, כי היו רגעים שגם חמלתי על קרבן פוליטי זה, וכפי שהקרן הראשון היה מעין "קרן פסח", שמקריבים שונאי ישראל מבני ישראל, הנחשבים בעיניהם כצאן טבחה, אמרתי בלבי, כי זהו קרבן "פסח שני", ותהי מלחמה בלבי. ובעודני תפוס ברעיונות אלה, נגש אלי אחד משליחי הבי"ד ואמר לי:

– הקטיגור של הריפובליקה, החבר קרילנקו, מבקש לגשת אליו.

נגשתי, וקרילנקו אמר לי:

– מדוע אתה מחשה, הלא אתה היחידי כאן, שהיה באולם המשפט ההוא ואני חפץ להזמין

אותך בפומבי בתור עד.

* הוועדה לחקירת פעילות בלתי חוקית של ראשי השלטון הצארי, הוקמה אחרי מהפכת פברואר 1917. יו"ר היה ניקולאי

מורביוב. Чрезвычайная следственная комиссия Временного правительства

אמרתי :

– כל מה שאוכל להעיד, ימצא כבודו בהפרוטוקולים אשר לפניו, ובכן לא אהיה עד, כי אם מבאר, ואין צורך בזה לאחר שיש כבר מבאר מומחה שכמותך. לו היו בידי ראיות אוביקטיביות ותעודות מוכיחות, כי וויפר השתתף בעשיית הפרוצס עצמו, כי עתה אולי הבינותי דברים רבים אשר לא הבינותי אז והייתי מטפחם על פניו ואז היתה עדותי נאמנה. אבל אם אספר רק את הרושם שעשו עלי הדברים, לא תצא מזה שום תועלת ומצב הנאשם יהיה יותר חזק כי הקהל יקבל רושם, כי תואנה מבקשים עליו בני ישראל. גם יוכל היות כי היושב-ראש ישסעני בדברים ויאמר לי: "את זכרונותיך תוכל לפרסם בכל אופן שתחפוץ, אבל בבית המשפט אין מספרים זכרונות, כי אם עובדות". ואני כבר טעמתי את טעמי-הצלצול של היושב-ראש במשפט ההוא.

קרילנקו בגיחוך :

– האמת ניתנת להגיד, כי אצלנו הכל אפשר, גם לספר זכרונות ולצייר את הרושם, אבל בכל זאת אם לא הספקתם למצוא עובדות, אזי באמת אין כדאי להיות עד רק על פי הזכרונות. ובכן, נפטרתי מגביית עדות במשפט הזה. כשנתחדש בירור המשפט, ביקש וויפר את רשות הדיבור להשיב על שאלות הקטיגור ובין יתר דבריו דבר :

– שום גביית עדות אין כאן, רק הנחות מצד הקטיגור, כי אנכי הייתי הרוח החיה באופני הפרוצס של בייליס, ובאמת, לא כן הדבר. אני – אמר וויפר – נחשבתי תמיד מן הפרוקורוריס [קטגוריס] המומחים, ועל דבר ענין בייליס לא ידעתי כלל, מלבד הידיעות שנתפרסמו בעתונים, פעם כה ופעם כה. פעם, כי המשפט הזה עומד להתברר, ופעם כי באו עדים חדשים, ונפל חשד על רוצחים אחרים; פעם הודיעו, כי כבר נתאשר כתב-האשמה על ידי לשכת הקטיגוריה בקיוב, ופעם באה הכחשה, כי עוד לא נתאשר. גם קראתי את האינטרֶפֶלְציות [שאלילות] שהובאו לפני הדומה בענין זה, ויותר מזה לא ידעתי מאומה. אחרי זמן רב נקראתי אל מיניסטר המשפטים שציגלוביטוב, והלז שאלני: מה נודע לי בענין בייליס? אמרתי לו, כי שום דבר לא נודע לי, חוץ ממה שנתפרסם בעתונים. "ואני – אומר המיניסטר – החלטתי בכל זאת להטיל עליך את חובת הקטיגור במשפט הזה ולתכלית זו צויתי לשלוח לך את החומר, וכאשר תקראנו, תבוא אלי שנית". אחרי קבלת החומר, בקראי אותו בעיון, באתי אל המיניסטר ואמרתי לו, כי על פי חומר כזה אי-אפשר להאשים אדם.

"ומה חסר שם"? – שאל המיניסטר.

– "חומר לאשמה – עניתו – ראיות אין כאן, והרושם הוא חלש מאד".

על זה ענני המיניסטר, כי כל זה קרה מפני שהחוקר-דין לא עבד כראוי, כי בלבו יש הכרה, שלא יתכן, שהיהודים יהרגו נפש בשביל דם לפסח. ואנחנו הלא יודעים, אמר המיניסטר, כי גם אצלנו, הנוצרים, יש כתות ממין זה; ומדוע אי-אפשר הדבר אצל עם ישראל? איך שיהיה, שלחתי חוקר-דין חדש מעיר הבירה ואם ימצא איזה חומר, נברר אותו בפומבי ובדלתים פתוחות ונגול מעלינו את טענות השחורים החושדים את המשטרה במה שאין בה, כאילו היא מכסה על פשעי ישראל בעד בצע כסף. היה נא בטוח, כי לא תהיה דן יחידי, כי היהודים מצדם בוודאי יעמידו סניגורים ופרקליטים מהיותר מומחים, אשר יבררו את כל דבריך ויעירו על כל דבר שאיננו ברור וימצאו את כל חלקי הזכות ועל פי החלטת השופטים המושבעים יקום דבר והממשלה תנצל מתלונת "אגודת בני רוסיה האמתיים", אשר כולם שונאים אותי וחותרים חתירות תחת, שאיני נאמן לדגלם, כי אם לדגל ה"לאומיים הרוסים", ואין כל תרופה להנצל מהם, אלא על ידי בירור הדין. על זה עניתי להמיניסטר :

"אם באמת יהיה איזה חומר ואם הדלתים יהיו פתוחות ולהנאשם יעמדו סניגורים ומומחים, ואם לא תטיל עלי להתערב בענייני עריכת המשפט, אלא להשתתף בבירור הדין, אזי אקבל עלי את המשלחת הזאת".

המיניסטר מילא את כל הבטחותיו, וקודם כל את ההבטחה לבלתי הטיל עלי שום דבר צדדי מחוץ לבירור המשפט. את כל העבודה הזאת הטיל על הקטיגור הראשי של הפאלאטא [palata] הקיובית וכל מה שדברתי – דברתי בפומבי, וגדולי הפרקליטים ברוסיה היו סותרים את דברי בכשרון ובהצטיינות, והשאלות שהוצגו לפני השופטים נתבררו כמו בכל משפט באופן גלוי ובדרך ויכוחית בין שני הצדדים, ואיזה עוול מוצאים בי עכשיו, אינני יודע. לא אכחד, כי אני כשלעצמי מאמין אני, כי יתכן שיש אצל היהודים כזה כזו, המשתמשת בדם לצורך עניינה הדתיים, כי מתורת משה והתלמוד ניכר, כי הדם תפס אצלם מקום גדול בנוגע לכפרת העוונות, ובטוי יש להם, אשר אינני יודע את פירושו כדבעי, אבל, כפי הנראה ישנו באמת: "אין כפרה אלא בדם". גם רואה אנכי בכל מהלך ההיסטוריה, כי לא היתה תקופה ולא היתה ארץ שלא האשימו בהן את היהודים בדבר הזה. וגם באוסטריה יושב עכשיו איש הנידון על פי חשד כזה. חשבתי, וכן חושב אני גם עכשיו, כי בירור הדין נעשה על פי כל היסודות של חוקי אלכסנדר השני, גלוי ומפורש ובנתינת מקום למצדדים בזכות הנאשם, להראות את ההיפך. ומה שהרבה מבאי עולם אינם מאמינים בחשד זה, הלא יש גם אנשים המכחישים את מציאות השם, אבל לא שמעתי מעודי, כי יושב על ספסל הנאשמים איש בעד אמונתו באלוהים. כל יוצרי המשפט הזה נמלטו אחד אחד ונשארתי רק אני לבדי, ואילו הוזמן המיניסטר שצ'גלוביטוב, בטוח אני שהיה מודה בכל דבר אשר סיפרתי בשמו ובשמי, ועוד יש איש אחד, אשר עבד בהמיניסטריון והוא גם עכשיו דר בפטרבורג ואֶדְרִיסְטו [כתובתו] היא כך וכך ואבקש לדחות את בירור הדין ולהזמינו בתור עד.

הקטיגור קרלינקו:

– תודה רבה להאזרח וויפר, שנתן לנו בטובו את האֶדְרִיסְטו של חברו לדבר עבירה ותיכף ומיד נטלגרף לשים אותו במאסר. ובנוגע להזמנת ה"שף" של [הממונה על] הנאשם, קשה למלאות את בקשתו, כי כבר השמדנו אותו מן הארץ.

לא אכחד, כי בשעה שדבר וויפר את דבריו הרגשתי, כי רכש לו בין הקהל מצדדים או מצדדים-למחצה, ובאזני שמעתי מפי אחד משכני, שהיה מלא חימה וכעס על וויפר, באמרו:

– מי יודע אולי באמת היה הטיפש הזה רק כלי-זין בידי שצ'גלוביטוב הערום, ולא גילה גם לו את הסודות מן החדר, אם כי אי-אפשר להכחיש, כי בכל זאת ידע את הסוד ממקום אחר ועל פי חשבון של קאריירה אמר בלבו: מוטב להיות בליעל מוטעה על ידי אחרים מהיות נבל במזיד.

הוכרזה הפסקה.

הקיפוני יהודים רבים והתחילו להתאונן עלי על כי נגשתי אל הקטיגור לעיני כל העם והתלחשתי עמו, וזה יהיה למזכיר עוון לעם ישראל ובנהרי נחלי דם נשלם בעד שיחתך זאת. גם אסור היה לך לבוא אל בית המשפט הזה. אמרתי להם: כי הלא הוזמנתי ושום לחישה ביני ובינו לא היתה. הכל היה בגלוי, ולא להיות בשעת בירור הדין לא אוכל, אחרי אשר עיני ראו את כל אשר נעשה בקיוב, ואזני שמעו את דברי הקטיגור, ואי-אפשר לי לשבת בביתי ולבלתי שמוע באיזה אופן יברר לנו האיש הזה, על שום מה עשה את הדבר הזה להיות קטיגור במשפט הזה, אשר כמה וכמה קטיגורים סלקו את ידיהם ממנו.

– ובכן, אמרו היהודים, לא נשארה לך תרופה, אלא לקבל עליך את הסניגוריה של וויפר. וצריך אתה להודיע דבר זה להשופטים – ואם חפץ אתה, – אמר אחד מהם – אדבר על כך עם היושב-

ראש, שהוא מכרי מקדמת דנא. בכל אופן צריכים אנחנו להשתדל, שלא יגזרו על וויפר משפט מות, חס ושלום, כי אם יומת, חלילה, אזי אבדנו.

באותה שעה נגש אלי הסניגור של וויפר, שנתמנה מטעם בית המשפט. איש שיחי פנה אל הסניגור ואמר:

– חפצים אנחנו שיעקב ברי' ישעיהו דן יהיה גם הוא סניגורו של וויפר.

והלז ענה מראש כאילו מסכים לדבר הזה, וכאשר שאלני:

– על איזה יסודות תבנה את הסניגוריה שלך?

אמרתי לו:

– לו הייתי אנכי סניגורו, כי עתה בניתיה על יסודות הקטיגוריה.

– כיצד? – שאלני.

– פשוט מאד – עניתיו – הייתי מראה באצבע ומדגיש את החוליגניות הרוחנית שבאיש הזה, אשר אין לו דעות קבועות והוא כולו משמעת עוורת לכל הגה היוצא מפי גבוה ממנו. זהו טיפוס של עובד באמונה על פי המושגים של המשטר הממלכתי שנפל, כמו שמספר הרצן [A. Herzen] מימי תקופתו, כי מרגלא היתה בפומא [מורגלֶת בפיו] של ניקולאי הראשון: מה תצוו? אם תצוו – נהיה למילדים, ואם תצוו – נהיה לא רק מילדים, כי אם גם יולדים". והא ראייה, כי בנפול המשטר הזה נעשה אותו וויפר עצמו לעובד בשקידה בפקידות של משטר אחר לגמרי. זוהי חוליגניות אמיתית על פי הוראת השם הזה בשפה האנגלית, אשר הולידה את המושג הזה. בשם "חולין" קורא האנגלי איש שאין לו דעות עצמיות, אין לו יושר עצמי, אין לו קצף עצמי, אין לו פסלנות עצמית, כי אם עושה כל מה שעושה על פי המומנט הנצרך. ובשפתנו העברית קוראים לאיש כזה: "איש שאין לו חשבון הנפש".

כשמוע הסניגור את דברי אלה (ואני ידעתי את האיש הזה משכבר הימים כרוסי אמיתי ממשפחת הכמרים הפראבוסלאבים), נתמלא, כפי הנראה, קצף עצור עלי ואמר בניחותא מעושה כדברים האלה:

– ראשית, הלא אתה בעצמך, בנאומך במשפט בייליס, אמרת, כי בספרות ישראל יש ספרים עיקריים, אשר מפיחם אנו חיים ויש ספרי נומנקלטורה [רשימה nomenclatura], כלכל האומות, שאינם מעלים ואינם מורידים. ומי זה יגיד לנו, אולי הציץ וויפר באותם הספרים, שאתה מבטל אותם כלאחר יד ומצא, כי יש מקום לחשוד שישנם יהודים, המחונכים ברוח הספרים ההם ושנית, צריך לשאול מראש את פי וויפר אם יסכים שתהיה אתה סניגורו?

ושלישית – אמרתי – צריך לברר, אם מסכים אנכי להיות סניגורו של שונא עמי, אשר התנכל להמיט עליו שואה ולרחוץ בנקיון כפיו והדבר הזה לא עלה בידו, מפני שבכל עידן ועידנים יש זיק יושר בלבבות בני אדם, אשר אינו מרשה להם לעשות מזה מזמה גלויה כזו. ובזה תמה שיחתנו.

כאשר נתחדש בירור המשפט, נתן אב בית הדין את רשות הדיבור להקטיגור. הלז דבר ברגש, לאמור:

– חברי השופטים וחברי המסובים כאן! הנה לפנינו עכשיו החזיון האחרון מרדיפות העם הנרדף והנעלב כל ימיו על ידי העולם העבדותי הבנוי על יסודות רעועים של אלימות וערמומיות, של כבוש ארצות ביד חזקה ודכוי החלשים, עולם המלא דעות פראיות ואמונות תפלות העוברות מדור לדור וממלכה לממלכה, והבאים אחריהם מביאים לראיה כל מיני תעלולים ומעשים מכוערים שכבר קדמו להם דורות ראשונים, אשר חשבו את השקר לאמת. גם "גבור" הפרוצס שלנו, הנותן עתה דין

וחשבון על הרצח שחפץ לעשות בנוגע לעם ישראל, מביא לראיה, כי הדעת וההיסטוריה כבר גילו את ערוות העלילה הזאת, אחרי שדורות שלמים האמינו בזה. קצר-דעה זה אינו משיג, כי דורות שלמים האמינו בכל מיני שקרים והזיות; והיו תקופות שלימות אצל הרבה אומות, אשר רדפו באף ובחימה את הפועלים היותר נצרכים לעולם, את הנפחים, כי האמינו וחזרו והאמינו, שכל נפח הוא מכשף ודמו הותר, ואולי ביקש וויפר לחדש גם את ההשגה הזאת, והוא, כקטיגור מומחה, יוצא בגלוי לעורר את האשמה הנושנה הזאת על הפועלים הנחוצים האלה. את עצם הפרוצס יכינו אחרים, והוא יוצא רק להאשים ולשמוע את טענות הצד שכנגד ולמסור את בירור הדבר לידי שופטים מושבעים, שנתחנכו בארץ פראית על ידי פדגוגים פראים וכהני הדת, אשר נתחנכו על שקרים ובאים בטענה: הלא יש אנשים המאמינים בהם. אם רוצה הוא בכך, אזי אתן לו את כל הנדרש למלאכתו והוא ישתמש באותו החומר ויטען: הלא היו כמה דורות שהודו באשמת הנפחים ודנום למיתה. ומה בכך, אם בימינו אלה מכחישים באשמה זו, הלא יש גם מכחישים במציאות האלוהים, ואף על פי כן אנשים ישרים כוויפר בשעתו מאמינים במציאותו. נעזוב נא את האיש ואת שיחו ונפנה אל תוכן נאומו בשעה שהיה מן "הקטיגורים הנבחרים". היאך החל את נאומו במשפט בייליס? הלא נאומו לפניכם ואבקשכם לעיין בו. הלא תחלת דבריו ככה: דבר נורא קרה. ילד פראבוסלאבי נהרג בעיר הומיה מאדם כקויב, ואין איש שם על לב. דעת הקהל אינה נוחה ממשפט זה, כי היא עסוקה בעניינים אחרים. בענייני הריגות מלכים ושרים בפצצות, כדי לחולל מהומות ברוסיה ולהפיל את הממשלה האדירה הזאת, שגרמה לפריחת המדינה, שכן רק תודות להשלטון העצמי הבלתי מוגבל התרחב גבול ארץ רוסיה, עד שנעשית לאדירה שבאדירות בכל העולם כולו, וכבר ניבא לנו המשורר הגדול הסופר הנפלא דוסטויבסקי, כי ארץ רוסיה תיחרב על ידי היהודים וכו' וכו'. האם עיני אנשים ינקר האזרח וויפר כי הוא עלה על הבמה בקויב כ"תם" לברר אשמת איש חשוד? לא! זאת הפעם לא יסמא את העיניים! רואים אנו ברור, כי זהו קונטרבולוציונר מובהק, אשר לא ירתע מלהעלות על המוקד את כל העובדים בזיעת אפיים, ולא את הנפחים לבדם, ומלהעביר מן העולם את כל האופוזיציות שישנן ברוסיה, בנוגע להשלטון הבלתי מוגבל, שהעשיר את ארץ רוסיה בוויופרים, בשצ'גלוביטובים [Shcheglovitov – שר המשפטים של רוסיה] בזאמיסלובסקים [Zamyslovsky], ובגנבים העושקים וחומסים וטורפים וחיים על חשבון אחרים ובלבד שיהיה שלום להם. איש כוויפר מדבר בשם האמת, איש כוויפר עושה את עצמו כתם שלא ידע כביכול מכל הנעשה, הוא רק קרא מה שדברו אחרים, הוא רק שמע שאמר שצ'גלוביטוב. ומה שאמר היושר והצדק לא שמע. הוא בא לקויב מפני שנשלח לשם. הוא חושב גם עכשיו, כי עוד מעט יבוא דניקין והוא יעלה שוב לדוכן. ימצא עוד איש עובד כמנדל בייליס בשעתו, אשר בו בחרו לקרבן מפני שהיה ממעמד הפועלים. לו נאה ולו יאה להיות קרבן בעד נפש יושצ'ינסקי, שנהרג בידי גנבים ומרצחים, אשר פתע פתאם נעשה וויפר למליץ יושר עליהם ועבר בשתיקה על כל הראיות החותכות, אשר לא רק מטילים חשד, אלא ממש מראים באצבע, מי הרג את הנפש! אבל וויפר הראה לדעת, כי לאלה לא היה שום חשבון להרוג את יושצ'ינסקי ורק להפועל בייליס, אשר כל ימיו עברו בעמל ועבודה ושום עוולה לא נמצאה בו – לו היה חשבון להרוג נפש יתום נעזב לנפשו. ובאיזה מקום הרגו? בבית החרושת של זייצב העשיר. ובכל זאת על ספסל הנאשמים יושב לא בעל בית החרושת העשיר, כי אם אחד מפועליו. ממש כמו שנהגו בימים הקדומים: את הנפחים היו מסיתים ובמעשי ידיהם היו משתמשים לסגירת הבתים ולאוצרות הכסף. חברי השופטים! למותר הוא להאריך: הדבר ברור, אי אפשר להשאיר אנשים כאלה, שישתמשו, אם תהיה להם האפשרות, בכחם להוליך שולל את העם המדוכא על ידי בוראי-

חשך, להוביל לטבח אומות שלימות ומעמדות שלמים. אני דורש מכם בכל תוקף להכחידו מן העולם!

באותה שעה נשמע קול מחיאת-כפים של אדם אחד, וחזותו הוכיחה עליו, כי הוא מזרע היהודים. לפחות, הטיפוס שלו היה יהודי. הוא היה בעל קומה ובעל עינים שחורות. היושב-ראש הטיל עליו קנס של חמש מאות ר"כ* על הפריעו את הסדר. הוכרזה הפסקה.

בשעת ההפסקה כבר נשמעו תלונות רוסים רבים, כי היהודים מחאו כף לדרישת קרילנקו. ובמעמד רבים עשו כך.

צריך לזכור את הדבר הנורא הזה. צריך לחכות.

אחרי שנתחדשה האסיפה הציע אחד השופטים שאלות חדשות לפני הנאשם. אחת השאלות היתה: מה הוא הענין שהשתתפת בנשף-החשק שערכו השחורים לכבוד הקטיגוריה ולכבוד הקטיגור הראשי ולכבוד העדים אשר העידו לרעה? איזה חג היה לכם שם? ואיזה מקום תפסת אתה שם? הלא מלאכתך כבר נעשתה ומדוע חגותם את חגכם?

על השאלה הזאת ענה וויפר בקול של התמרמרות:

— מתי יכלו עינויי?

ועל זה ענה קרילנקו:

— כן, נרשום את התשובה הזאת כלשונה. היא מעניינת מאד. לשמוע את האמת הרי זה ענוי-נפש לאנשים כוויפר.

והנה עוד שופט אחד מציע שאלה:

— מה ענין הפצצות לבייליס, הלא בייליס לא עסק בזריקת פצצות? וגם הסניגורים הקד"איים לא עסקו בדבר כזה, וכל הליבראליים, אשר הוקיעו בדפוס את זיוף הפרוצס הזה – לא היו טירוריסטים. ועל אחת כמה וכמה האזרח שולגין, עורך ה"קויבליאנין" [Kievlyanin], הלא גם הוא איננו חשוד בזריקת פצצות? הלא הוא מאמין באלוהים ובשם אלוהים דבר, כי הענין הזה הוא מזויף מראשו ועד סופו, הלא כל העולם כולו, איש איש מנקודת מבטו, מיחה על הענין הזה – זה קרא לאלוהים, וזה קרא לבני אדם, זה דבר בשם ההגיון, וזה – בשם היושר והצדק, ואיך יסביר לנו מר וויפר את נאומו השני, שנאם באותו הנשף, שנערך לכבודו ולכבוד חבריו במעשה דמים זה? מה הוא הפירוש של ההתפארות שלו, כי בכל זאת, הנצחון על ידנו! מהו ה"בכל זאת" הזה ואיזה "נצחון" יש לקטיגור החפץ לגלות את האמת, בשעה שנגלו כל שקריו?

וויפר:

— הרבה דעות היו בימים ההם: אחדים ראו בזה נצחון, ואחדים ראו בזה מפלה.

היושב-ראש:

— איזה נצחון ראו, סוף סוף? כנגד מי היה הנצחון? כנגד בייליס? הלא יצא לחופשי! ובכן,

כנגד מי היה הנצחון?

וויפר עוד הפעם:

— רבונו של עולם! מתי יכלו עינויי?

קרילנקו:

* רובל כסף בוטל אחרי המהפכה. ערכם של 500 רובלים סובייטיים באמצע שנת 1919 (בזמן משפטו של ויפר) לא עלה ככל הנראה על ערכם של 10 ר"כ.

– אולי יואיל האזרח וויפר בטובו לבאר לנו על איזה "עינויים" הוא מדבר? על ענויי נפשו
כי יצא בייליס לחפשי?

קם וויפר ואמר:

– ודאי, כל הקטיגור אינו יכול לסבול במנוחה, אם איש אשם יצא לחפשי.
– אה – אמר קרלינקו – אם כן לא כנגדנו נאמרו הדברים, כי אם כנגד השופטים
המושבעים, אשר לא הסכימו לדעתו של וויפר. הלא וויפר בעצמו אמר לנו, כי הוא סמך ראשו ורובו
על השופטים המושבעים, ופתאום חרה אפו בהם.

היושב ראש פונה אל וויפר:

– האם קראת את ספר קוני?

וויפר: עיינתי במאמרים אחדים משלו, ומה הוא העניין?

היושב ראש: קוני צריך להיות נחשב בעיניך לבר סמכא, והרי הוא אומר בפירוש: לא יאה
לקטיגור להתמרמר על השופטים המושבעים.

וויפר: לא קראתי את המאמר ההוא, והלא החוק מטיל חובה על הקטיגור להגיש מחאה
על פסק דין של השופטים המושבעים המתנגד אל האמת והיושר.

הקטיגור קרילנקו: ומדוע לא הגשת מחאה על שזיכו את בייליס בדין?

וויפר: כפי הנראה לא חפצו בספירות העליונות להמשיך את המשפט הזה.

קרילנקו: ובכן, לפעמים בקי אתה במהלך הרוחות בספירות העליונות? ובשעת התחלת
המשפט לא היית בקי בכלל, כאשר אמרת? ואולי נודע לך, כי במשפט אשר ערכו להריגת הילד העברי
מפאסטוב [Fastov], אשר מראש חפצו להטיל את האשמה על אביו, כאילו הוא בעצמו הרג את בנו.
וכדי ליישב את הסתירה הפנימית שתהיה בולטת נגד עלילת דם, כי אם היהודים משתמשים דוקא
בדם נוצרים, איך ישתמשו היהודים בדם יהודי, מלבד זה שמופרך הדבר, כי אב יהרוג את בנו, מצאו
המצאה "מחוכמת", כי באמת אין הילד הזה יוצא חלציו, אלא בן-נכר, והקרוי בשם אביו לא גדלו
אלא לצורך דם. ובשביל כך בדקו את מילתו, אם נמול לשמונה ימים או נמול זה לא כבר, והרופא
מן ה"מומחים" שלכם בדק ומצא, כי בכל זאת נמול לשמונה ימים; אולי ידוע לך מה היה מהלך
הדעות בספירות העליונות בנוגע להמשפט הזה, אשר סוף סוף הושיבו על ספסל הנאשמים את האיש
שהרגו ושנתפס ביד?

וויפר: מתי יכלו הענויים שלי?

קרילנקו קם ואמר בעוז: הנני דורש בכל תוקף להשתמש בנוגע להנאשם בעונש היותר גדול!

הסניגור של וויפר: אין אנחנו כנגד משפט מות בכלל. מבינים אנו, כי אי-אפשר בלי משפט
מות בנוגע לאנשים רעים וחטאים באמת, המזיקים למשטר המדינה באמת; אבל האיש אשר אני
סניגורו איננו איש מזיק, בשום אופן. הוא איש העובד את עבודתו תמיד באמונה. הוא קיבל הצעה
מאת המיניסטר למלא תפקיד של קטיגור במשפט של בייליס ולא רצה לקבל עליו את המשלחת
הזאת עד אשר נקבץ חומר על-ידי החוקר-דין, אשר נשלח מפטרבורג, ומילא את חובתו על פי כל
סעיפי החוקים, אשר שררו במדינה בימים ההם. והוא היה בטוח, כי הסניגוריה המיוחדת
שהשתתפה במשפט הזה תמצא את עומק כל חלקי הזכות, והשופטים יחוו את דעתם על פי ידענותם
והכרתם הפנימית, אשר תברא על ידי הוויכוחים משני הצדדים, וכל עוולה לא נמצאה בדרכיו.
והראיה, כי הוועדה המוראבילובית, אשר בראשה עמד איש מהפכני, אשר עוד בימי השלטון שעבר
היה מלמד תמיד סניגוריה על הפושעים הפוליטיים, הוועדה הזאת הלא לא מצאה כל יסוד להאשים
את וויפר, והוציאה משפט, כי הוא היה רק כלי נשק בידי השלטון ההוא, ובעצמו חף מפשע הוא,

ובימי השלטון החדש גם כן מילא את תפקידו באמונה, ואני מבקש ומשתדל להזמין אל הבית דין את ראש הפקידות ההיא, אשר בלי שום ספק יעיד עד כמה יגע ועמל וויפר במוסדות החדשים על פי המשטר דהאידנא, ובשום אופן אי-אפשר להטיל עליו את העונש היותר חמור.

היושב-ראש, אחרי התיעצו עם חבריו בלחישה :

— בית הדין דוחה את הבקשה להזמין את ראש הפקידות של המוסד, אשר בו עבד הנאשם, כי וויפר נמסר עתה לדין לא בעוון מעילה בעבודתו החדשה, כי אם בעוון השתתפות בעשיית משפט נגד האמת והיושר ולתכלית קונטר-ריבולוציונית, כי המשפט הזה בעיני השופטים היה אחת התחבולות שהשתמשה בהם הממשלה הצארית במלחמתה עם נושאי-דגל החופש המדיני. והראיה, כי הקטיגור הפרטי, זאמיסלובסקי, קיבל את משכורתו מן הֶדְפֶּרְטְמַנְט של הפוליציה [משרד המשטרה], אשר לא נברא אלא לשם עקירת האופוזיציות, ולעיני השופטים הלא מונח שטר-הקבלה שחתם זאמיסלובסקי בבואו על שכרו. וגם על חזונו של הנאשם היה תלוי אות של הצטיינות גבוהה ביותר שקיבל מידי הצאר הפוגרומשצייק בעת המשפט של בייליס, ותיכף אחרי המשפט נתעלה למעלת קטיגור בהסינאט הממלכתי. ולכאורה, קשה מאד : הלא השופטים המושבעים זיכו בדין את בייליס, ובכל זאת זכה הקטיגור להכרת תודה עמוקה ולאות הצטיינות. במה? במזימה אשר השתדל להפיק. על פי היסודות האלה מחליט בית הדין לדחות את השתדלות הסניגור.

ובפנותו אל וויפר, אמר היושב-ראש :

— הרשות נתונה לך להגיד את דברתך האחרונה.

וויפר קם, ובקול רועד השמיע את דבריו האחרונים :

— כל בוראי המשפט הזה כולם נמלטו ולא נותרתי אלא אני לבדי לישא ולסבול את כל האחריות.

הקטיגור קרילנקו :

— המנהל שלך לא נמלט, כי אם נעקר מן העולם על ידי יריה.

וויפר ממשיך :

— גם אני הייתי קטיגור בשעתי, ונחשבתי בין הקטיגורים המוצלחים ובקי אני בתכונת נפש הקטיגורים. מלאכתנו מביאה אותנו, לפעמים, לידי הפרזה על המידה ; אולי הייתי גם אני בשעתי מפריז על המידה. אבל גם מתנגדי הנכבד (אינני משתמש במלה זו מעומק הלב), מפריז הפעם על המידה. הוא דורש את דמי והשבט הנוקם ונוטר כנחש, עם ישראל, מוחא כף לקראת הדרישה הזאת. אבל אתם, השופטים, אינכם קטיגורים, ולכם לא נאה להפריז על המידה. אם דניקין הולך ומתקרב אל שערי מוסקבה, האם בשביל כך נצרך דמו של וויפר? ואם נצרך דמו, האם בשביל כך צריך היה לערוך משפט? הלא די היה להעמידני אל הכותל, ובמשך רגעים אחדים היה כבר דמי נשפך לארץ. בנוגע לעצם השתתפותי במשפט, הלא כבר בררתי וחזרתי ובררתי, כי לא אני יוצרו ומחוללו, אלא אחרים, אשר המה חפשים, ואותי חפצים להקריב לקרבן, ובשביל מה ולמה? בשביל שנטייתי להאמין באפשרות המציאות של איזו כתה בישראל המשתמשת בדם מפני אמונה עוורת ותפילה? מדוע הרעישו היהודים כל כך את העולם, אם חושדים אותם בדבר כזה? הלא אפילו בין הנוצרים, אשר ביטלו את תורת "עין תחת עין" והביאו לעולם את הלקח הרס והנשא לאהוב את השונאים, גם כן נמצאו כתות כאלה! אולי מצב היהודים גרם לכך שהם משתמשים בהגנה מופרכת כזו, להכחיש מה שיתכן במציאות ומה שנמצא בכל האומות והלשונות, איך שיהיה — בשביל כך עוד לא גדול עוונתי כל כך עד שידרשו לדון אותי למיתה. הלא בשעת בירור המשפט של בייליס היה שם הרב הנכבד מזא"ה והוא העיד, כי ב"זוהר" יש הרבה מיסטיציזם. אזרחי השופטים! חיי אינם כלום, אני

עוניתי כל כך, כל כך סבלתי הרבה, עד שלא נחשב בעיני כלל העינוי האחרון של איזה רגעים, אשר יקרא לי דרור מכל צרותי. אבל יש לי רעיה צעירה לימים ואם זקנה, ולשתי הנפשות האלה, אשר בוודאי לא חטאו, תהיה מיתתי מכת מוות, ואשר על כן אבקשכם, בשעה שתבואו להחליט את גזר דיני תשתמשו לא רק במוחכם, כי אם גם ברגשות לבותיכם. ואתם, סלחו לי אם דברי אינם כל כך יפים ובהירים, כי מעצמכם תבינו, כי במצבי עכשיו קשה לי מאד לדבר ולחשוב מחשבות ולסדר את טענותי כאשר הסכנתי תמיד.

השופטים חרצו את משפטו להאסר במחנה ההסגר עד תום המלחמה האזרחית.*

* בפועל ככל הנראה הוצא להורג בסוף 1919, חודשים ספורים אחרי המשפט. קרילנקו הוצא להורג בשנת 1938 בתקופת "הטיהורים הגדולים" (Большой террор).

מאורע אחד בשני סגנונים

א.

גביר סיפורי זה הוא אחד מבני משפחתי ושמו אהרן רובינצ'יק, סוחר סוכר, ירא אלוהים ממש על פי הכלל "תמים תהיה עם ה' אלוהיך".

בילדותו נתיתם מאביו ומאמו, וזקני רז"ח, אשר היה קרובו, שם עיניו לטובה על היתום הנעזב; וכאשר גדל, נעשה אחד משותפי זקני, שהחזיקו בחכירה את בית חרושת לסוכר אשר בצ'רקסי של הורודצקי, ובשנות הששים, כאשר נשרף בית החרושת הזה, קנה אותו ויבנהו מחדש ר' ישראל ברודסקי והחבילה המוהילובית נתפרדה, וכמעט כולם, מלבד זקני, הוסיפו לסחור בסוכר איש איש לבדו. כמובן, ידעתי את רובינצ'יק בהיותו כבר בא בשנים. הוא היה אדם ישר ומודרני על פי מושג הדור ההוא. בכל עת היו בגדיו נקיים ודיבורו בנחת עם כל אדם, וכסוחר היה הן שלו צדק. למדן לא היה, אבל בכל זאת הציץ בספרי ישראל ואהב מאד את הלשון העברית ואהב לכתוב בה את מכתבי מסחרו, אם כי היה מתקשה מאד בכללי כתיבתה; ולא היה בוש לשאול את פי בקיאים, איך לכתוב מילה זו או אחרת. מספרים, כי פעם אחת שאל, איך לכתוב את המילה אתמול: באלף או בעין? ובדידי הוה עובדא, כי שאלני, איך לכתוב את השם "מתית" בעברית? פתחתי לו את הסידור והראיתי לו את מתתיהו בן יוחנן כהן גדול ואמרתי לו:

— כזה ראה וכתוב.

הוא התרגש ואמר:

— כל כך הדבר פשוט, ואנכי לא ידעתי. וכל זה קרני מפני שנשארתי יתום ודאגת הפרנסה מימי ילדותי עכבה אותי מללמוד כדבעי ולהתבונן.

הזקן הזה התייחס אלי בחיבה, וכל ימי חייו אהבתיו גם אני אהבת נפש, כי היה מספר לי מחיי אבי ז"ל ובפעם האחרונה ראיתיו במוסקבה, בהיותי סטודנט, והוא בא שמה לרגלי עסקיו. ביקרתי, וכאשר נפרד ממני בפעם האחרונה אמר לי בזה הלשון:

אהבתיך מאד, בני, נאמן אנכי לזכרון אבותיך ואבות אבותיך, ואני כבר זקן ומי יודע אם תראה שוב, ואשר על כן אברכך בברכת זקנים ואיעצך עצה טובה לכל ימי חיך: את הפרוטה תשמור כבבת עיניך, ואם לא, תנשק... הרי עם כל כשרונותיך תסתחף שדך.

כמדומני, כי מדברים אלה בולטת נפש המנוח בלי אריכות ובלי ציורים פרטים, רק צריך להוסיף, כי היה בחיצוניותו אהוב, טיפוס יהודי פטריארכלי, אשר עבד את עבודתו בשקידה ובהכנעה גמורה, ואת הפרינציפים שלו שאב מן התורה, שרק את שמעה שמע ואותה לא ידע. הוא היה בעל בית חומה במוהילוב, ולא רחוק מביתו היה גם כן בעל בית חומה רוסי סטאראווער [starover] (מחזיק בנושנות, נוצרי על פי שיטת ניקון), סוחר בכלי מתכת, ושם משפחתו בוצ'קוב ושמו סאווא. ושני האנשים האלה, היהודי הפשוט והנוצרי, הפשוט עוד יותר ממנו, התרועעו ונעשו אוהבים זה לזה, וכל אחד היה קורא את רעהו בשמות של חיבה. סאווא בוצ'קוב, או כמו שהיו קוראים אותו היהודים "בלצ'יק" – היה קורא לר' אהרן רובינצ'יק בשם "סטארי זאקון" [stary zakon], כלומר, בן הברית הישנה. ור' אהרן רובינצ'יק היה קורא לרעהו בלצ'יק בשם:

* סטאראווערים, אדוקי האמונה הישנה – נוצרים פרבוסלאבים ברוסיה שלא קיבלו את הרפורמה הכנסייתית של המאה ה-17.

"סטאראווער", כלומר: "המחזיק בשיטת ניקון". למשל, כשהיו פוגעים זה בזה ברחוב היו קוראים איש לרעהו לשלום בלי תקיעת-כפים: "שלום עליך" "סטארי זאקון" ו"שלום עליך" "סטאראווער". עוד יותר נפלא היה הדבר, כי היו יודעים איש את חגי רעהו ובימי החגים היו באים איש לרעהו לברך בברכת יו"ט איש את חגי איש בבית רעהו וכל אחד היה מביא בכיסו את הכוס שלו וכשהיו נכנסים איש לבית רעהו אחרי ברכת החג היה המכניס אורח שואל את אורחו: "האם יש כוס באמתחתך?" והיה האורח מחזיק את הכוס בידו, ובעל הבית היה ממלא אותה תה והיו שותים בחיבה ומשוחחים בענינים הקרובים ללב שניהם, על דבר הסוכר ועל דבר כלי מתכת, על דבר הולדת יורש העצר או על דבר פטירת איזה איש מזרע המלוכה או מן הסוחרים המפורסמים והיו מספרים זכרונות מימות ניקולאי הראשון וממלחמת קרים; היו שואלים איש את רעהו על דבר חינוך בניהם ובאחרית ימיהם היו קוראים איש את רעהו בשמותיהם הפרטיים: "אורליק" ו"סאווא". רובינצ'יק סיפר לבלצ'יק בזו הלשון: "מוי סין אוזשע סווינויעט "יאצו" (שיבוש חידודי יש כאן: מפני שהמילה "חזירען" בזשארגאן [ז'רגון] יש לה מובן "חוזר" בעברית, וכפי שההברה דומה לחזיר, ו"חזיר" ברוסית הוא "סוויניא" על כן חידש רובינצ'יק מילה חדשה ברוסית "סווינויעט", והכוונה היא: שבני חוזר על מסכת "ביצה"). ובלצ'יק סיפר לרובינצ'יק, כי בנו "קוסטיא" לומד באוניברסיטה ובקרוב יהיה שופט או עורך דין או חוקר-דין, או קטיגור והתאונן, כי לא יהיה ממשיך את עסקיו אחרי אריכות ימיו.

כל זה סיפרתי לדוגמא כדי שיובן היחס הפנימי שהיה בין בית אורליק רובינצ'יק ובין בית סאווא בוצ'קוב ובין בניהם אחריהם, אשר בקטנותם היו משחקים יחדיו בסוסים מדומים ברשיון אבותיהם, שני המחזיקים בנושנות.

עברו ימים ושנים. בנו של ר' אהרן רובינצ'יק היה גם כן סוחר סוכר, למדן ויודע עברית, ובנו של בוצ'קוב נעשה חוקר-דין והיה דר מחוץ לעיר באיזו אחוזה, אשר קנה או קיבל במתנה מאביו או מחותנו. ובאותה תקופה קרה מקרה נורא בשקלוב הסמוכה למוהילוב, כי אשה עבריה אחת נתפסה בעוון אשת איש, והרב אמר: "די חרפה'ניצע איז ווערט קלעפ" (בת נַעֲוֹת המרדות[†] הזאת ראויה למכות). הדבר יצא מפי הרב, והנה קמו עליה קהל רב והכוה מכות אכזריות, עד שלקול צעקותיה באה המשטרה, וכאשר שאלה את פי המכים:

"מה עשתה לכם האשה ובשביל מה הכיתם אותה?"

ענו לפי תומם:

"רבנו ציווה עלינו". ואז נאסר הרב ושלושים איש עמו, והושמו במאסר בבית האסורים הפלכי, כלומר, במוהילוב.

הדבר הזה הרעיש את כל הלבבות, והיהודים החלו לבקש תחבולות, איך להוציא את הרב מן המיצר. וכאשר נודע להם, כי החקירה ודרישה היא בידי בנו של בלצ'יק, שמו עיניהם בר' אהרן רובינצ'יק, כי יקדש את השם לעלות אל החוקר דין לבקש ממנו רחמים לבטל את הענין מכל וכל. לתכלית זו באה משקלוב משלחת גדולה של רבנים ואנשי שם להטיל על רובינצ'יק את המלאכה הזאת. אחרי הפצרות רבות והבטחות של שכר גדול ב"זה" וב"בא" מוכרח היה הנפצר לקבל על

* Мой сын уже свиньёет "яйцо"

[†] "ויחראף שאול ביהונתן ויאמר לו פָּן-נַעֲוֹת הַמִּרְדּוֹת הֲלֹא יַעֲתִי כִּיבַחַר אֶתָּה לְבָרִישִׁי לְבִשְׁתָּךְ וּלְבִשְׁתָּ עֲרוֹת אִמְךָ" (שמואל א, כ: ל)

עצמו את המשלחת המשונה הזאת. וכל בני העיר ליווהו, כמו שמלווים איזה איש העולה לגרדום, ולקול ברכת העם נסע רובינצ'יק לדרכו. כאשר בא אל מעונו של החוקר-דין, שאל את שומר הסף:

– האם "קוסטיא" בביתו?

– איזה קוסטיא? – צעק השומר בקול נורא – האם אינך יודע כי פה גר קונסטאנטין סאוויטש? – ויגרשהו בחרפה.

לרגלי המהומה על יד הדלת השקיף "קונסטאנטין סאוויטש" מחלונו וראה את "אורליק" הזקן, חביב בית אביו, ויצו תיכף להביאו לביתו.

– אבל הוא העיז לקרוא את אדוני השר בשם "קוסטיא" – הלשין שומר הסף.

– אין בכך כלום! – ענה בעל הבית. – הוא יודע אותי מילדותי.

רובינצ'יק נכנס לפני ולפנים אל משרדו של החוקר-דין, וראשית כל שאל אותו בעל הבית לשלומם ולשלום ביתו ואם יש כוס בחיקו. וכאשר אמר, כי יש, ציווה להביא תה, ורובינצ'יק בעצמו מילא את כוסו, וישתו יחדו. ואז החלה השיחה בגוף הענין. אז סיפר לו רובינצ'יק מהעניינים הגדולים שישנם לכל בני ישראל הדורים בשקלוב ובמוהילוב, כי הרב הזקן יושב תפוס והרבה בעלי משפחות עניות יושבים במאסר, וביקש ממנו לבטל את הענין.

קוסטיא ניסה להראות לרובינצ'יק כי דמם בראשם, כי הכו מכות אכזריות.

– והיתכן – אמר – כי אדם ישר שכמותך יבקש רחמים על מנוולים כאלה.

– מה אתה אומר? – אמר רובינצ'יק לקוסטיא – הלא אדם נאור אתה, גם יודע את כתבי הקודש, הלא היא עשתה מעשה נורא. היא אשת-איש! שער-נא בנפשך, קוסטיא: אשת-איש, אשת איש!... הלא זה דבר שלא נשמע כמוהו: הלא אשה כזאת איננה ראויה לא רק לחוס עליה, כי אם גם להזכיר את שמה! הלא חיללה את הקודש! בגדה באישה, בגדה בעמה ישראל גוי קדוש, בגדה באלוהי ישראל. כלום אינך יודע, קוסטיא, כי הקדוש ברוך הוא בכבודו ובעצמו נתן לפנחס בן אהרן הכהן את התואר: "כהן נכבד לדורותיו" בשביל שלקח רומח בידו ודקר את המנאף והמנאפת, והלא רבנו לא דקר אותה כי אם אמר, כי היא ראויה למכות.

החוקר דין, בשמעו את דברי התם הזה ובראותו את דמעותיו החמות, השתתף בצערו ושאלהו ברצינות גדולה:

– אמור נא ב"הין צדק" שלך, האם באמת הכו באכזריות את האשה הזאת? אולי הכו אותה כלאחר יד, ורק המשטרה משנאתה ליהודים הפכה צל ההרים להרים?

– מה אתה שואל, קוסטיא חביבי, מה שייך היכו אותה מכות אכזריות? הרי לא הייתי באותו מעמד, אבל בטוח אנכי, כי היכו אותה לא רק מכות אכזריות, אלא ממש מכות מוות. קוסטיא, קוסטיא! אטו מלתא זוטרתיא היא: אשת איש!?! אוי ואבוי: אשת-איש? בוודאי היכו אותה על מנת להמיתה, ואיך אפשר באופן אחר? הלא על פי חוקי דתנו היא חייבת מיתת חנק! אמור נא בעצמך, קוסטיא, הלא אתה בן להורים אדוקים באמונתם ובדתם, הלא הבורא יתברך שמו בעצמו ציווה לבער את הרע הזה מקרבנו ומכל העולם כולו! בוודאי יש לה איזו זכות אבות, כי נשארה בחיים – אבל עוד יבוא יומה, ואם לא עלתה בידי בני אדם להמיתה, סוף סוף המקום ברוך הוא בעצמו ימיתנה מיתה בידי שמים. הלא היא חיללה את קדושת הנשואין! הלא היא החריבה את העולם! הלא בעוון אשת איש ילדים קטנים מתים ונשים מתות בשעת לידתן ועוזבות יתומים קטנים בעולם.

כשמוע בלצ'וק החוקר-דין את דברי רובינצ'יק, הנאמרים בתמימות ומתוך בכי ומתוך הכרה פנימית – אמר:

– עכשיו מבין אני, כי הרב מוכרח היה לומר מה שאמר. אם אתה, אדם פשוט בישראל מדבר דברים כאלה – מה יוכל לעשות הרב? מי יודע אם לא היו הורגים אותה אלמלי שתק באותה שעה. ובכן, טוב! את הרב אתאמץ לשחרר, אבל את המכים בעצמם נקה לא אנקה. הוא רק אמר, כי היא ראויה למכות, וכבר שקל למטרפסיה [קיבל את גמולו] במה שהיה עצור בבית האסורים כירחים אחדים ואת הרב אחקור בעצמי וגם את העדים אחקור ואם יתברר הדבר, כי הוא בעצמו לא נגע בה לרעה בידים, אלא בשפתיו בלבד, אזי אשחררו.

רובינצ'יק ניסה לבקש רחמים גם על המכים, ולא עלתה בידו כי אם להקל את ענשם. את הבטחתו מילא החוקר-דין, והרב נשתחרר, ולהקת המכים נידונה לאיזה עונשים, אשר אינני זוכר אותם, אבל אמרו פה אחד, כי רובינצ'יק עשה דבר גדול. וקיים נפשות הרבה מישראל.

ב.

המקרה הזה היה בשנות השישים לספירת הנוצרים [אחרי 1860] ואת זכרונותי אלה אני כותב בשנת 1921 למספרם בחודש אבגוסט, אחרי שנתברר משפט אחד הרבנים אריה יעקב קופילוביץ בעיר מינסק, אשר ישב על ספסל הנאשמים גם כן לרגלי מאורע עם אשת איש ושמה חסיה למשפחת נובודיבורציבה, אשר נשאת לשמואל שטיין בלי קבלת גט פטורין מאישה הראשון אלטר בערעזין. שמואל שטיין היה גם כן נשוי וגם הוא בלי שנתן גט פטורין לאשתו ששמה היה חסיה אלטשולר, ובכן, על פי דיני ישראל, עברה חסיה אשת אלטר בערעזין על עוון אשת-איש ושמואל שטיין עבר על חרם דרבנו גרשום.

כידוע, היה המשפט במינסק ערוך מטעם הממשלה. השופטים היו כולם יהודים וכדי להדגיש את יהדותם ערכו את כל המשפט מהחל ועד כלה ביהודית. השופטים והקטיגור והסניגור והעדים והמומחים כולם דיברו יהודית, והיתה לענין צורה של משפטי ועד ארבע הארצות בימים הקדומים, רק ההבדל הפנימי היה, ששם, במשפט ועד ארבע הארצות, היו דורשים תלי תלים של הלכות על פי תורה שבכתב ועל פי תורה שבעל פה והפוסקים, וכאן דיברו על התורה ועל הפוסקים כמו שמדברים על ריקים ופוחזים, אשר נוח להם שלא נבראו משנבראו, ועכשיו שנבראו צריך לבערם מן העולם ולכרוך גם אותם וגם את האוחזים בשיטתם בספרי דת מורשה ולשרוף אותם ביום הכפורים שחל להיות בשבת. אז, בשנות הששים, נתברר הדבר בחדרי החדרים של קטיגור רוסי, ואיש יהודי פשוט, אשר בא לבקש רחמים על רב בישראל ועל הסרים למשמעתו. שם דבר השתדלן היהודי רוסי באזני רוסי כמסיח לפי תומו והקטיגור הרוסי לא זו בלבד שלא לגלג על תמימותו, כי אם גם, כפי הנראה, הודה לו, כי נאוף אשת איש הוא עוון גדול ונורא, וגם השתתף בצערו של זקן בוכה מנהמת לבו על חילול הקודש, ומתוך דבריו ביקש למצוא זכות על הרב, כי הוא בעצמו לא נגע בה לרעה, רק אמר, כי ראויה היא למכות, ועל דברים אלה, שיצאו מפי השתדלן העברי דרך אגב, הוסיף הקטיגור דברים פסיכולוגיים משלו, דברים יקרים הראויים להחרת באותיות זהב: "עכשיו אני מבין, כי הרב מחויב היה לדבר את דבריו, כי לו שתק, כי אז מי יודע אם לא הרגוה". ובימינו אלה, חשבו השופטים, כי צריך לנקום מן הקנאים את עוון קנאתם לדתם למען ישמעו וייראו, יראו און ולא יתבוננו, לא מתוך הכרה פנימית, כי אם מאימת הדין. ובכן, באופן הראשון היה ויתור בולט מצד בעלי הקדמה ביחס אל הנסוגים לאחור או הנקפאים בדעותיהם, ובאופן השני היתה קנאות "פצע תחת פצע".

כל זה יביא לידי מסקנה, כי בבחינה זו היו הימים הראשונים טובים מאלה. ובאמת, אחרי המשפט של רובינצ'יק וקוסטיא חדלו לאט לאט הרדיפות והקנאות ניטשטשה מאליה צעד אחר צעד, עד שבא דור של "חסיות", ומי יודע אם לא תמשוך אחריה העובדה הזאת קנאות עוד יותר גדולה, ומי יתן שלא אפתח פה לשטן ולא תתקיים נבואתי ולא נבוא לידי נסיגה לאחור ולידי אמונות טפלות חדשות.

גם הקטיגור וגם הסניגור במשפט שלפני חמשים שנה חשבו מחשבות רק על דבר עצם הענין ועל דבר הכוונה שלו, כי הכל הולך אחר הכוונה. ה"סניגור" הסביר, כי היתה כוונתו – לחזק את הדת, והקטיגור הסכים, כי כוונה מיוחדת להזיק לאיזה איש או אשה לא היתה כלל, ומנקודת-המבט הזאת הסתפק בעונש קל לפי הערך, אחרי כי זו המוכה היא מוכה פשוטה, והמכים גם כן מכים פשוטים, שחשבו, כי יש להם רשות לעשות מה שעשו לעמוד בפרץ ולגדור גדר בפני הרעה. במשפט השני היתה גם הקטיגוריה וגם הסניגוריה פוליטית ותו לא. לא דנו כלל על עצם המעשה של חסיה, אם טוב עשתה או רע מה שבגדה בבעל נעוריה, אם חטאה נגד היושר במה שכזבה גם באישה הראשון גם באישה החדש, גם בהרב, אשר בקשה ממנו לעשות דבר אשר על פי השקפותיו הוא עוון פלילי. לא דנו כלל על הרמאות, על האי-מוסריות שבמשפט הזה, לא שקלו את עוונות האשה כנגד עוונות הרב, רק דנו כפי שהפוליטיקה דורשת להשפיל את בעלי הדת. ראו איזה מציאה ונפלו עליה ומצאו מקום לגבות את חוב הפוליטיקה מידי אנשים שאינם עסוקים בכל פוליטיקה. בשנת תרע"ג מצאה הממשלה מקום לעשות פוליטיקה בהושיבה על ספסל הנאשמים איזה איש הנקרא בשמו מנדל בייליס, אם כי לא עסק כלל לא בסוציאליות ולא בבונדאות, וזאת הפעם הושיבו על ספסל הנאשמים איזה רב ששמו הוא יענקיל קופילוביץ, אשר אין לו שום ערך וחשיבות אפילו בחוגי המאמינים והושיבוהו על ספסל הנאשמים להטיל עליו את האחריות של כל האמונות והדתות, אשר חשבו את האשה לבריה שהביאה את המות לעולם ומביאה את האדם לידי חטא וכדומה. שם, במשפט ההוא, עם כל הגיחוך והפראות שהיו בו, נשקף בכל זאת איזה שביב חדש של העת החדשה, וכאן – לא נראה שום שביב של אור, רק נתיבות ימי-הביניים בבחינת "תקוב הפוליטיקה את ההר", את היושר, את הפסיכולוגיה, את התמימות וכדומה.

ובכן מסקנה דמסקנה היא ככה: מנדל בייליס ויענקיל קופילוביץ אחים לצרה, זוהי ההיסטוריה. והמסקנה הפסיכולוגית היא: כי אי-הסבלנות תחלש על ידי סבלנות, אבל מעולם לא שמענו כי תנצח אי-סבלנות ממין אחד את האי-סבלנות ממין אחר.

ועוד מסקנה אחת יש לרשום: כי שופטי בייליס, כאשר הראו להם, כי ההשקפות של היהדות אינן גרועות בשום אופן מההשקפות של הדתות האחרות, נסתתמו טענותיהם, ושופטי ישראל עברו בשתיקה על עוונות כל העולם כולו והשקפותיהם והתנפלו רק על השקפת דתם. ולא לחינם אמרו חז"ל: ישראל שפקר,

פקר טפי. –

השבועה האחרונה

בחצי חודש פברואר 1917 נקראתי לבוא לישיבת בית המשפט העליון בהשתתפות באי-כח המעמדות. והזמנה זו נכתבה בסגנון היוצא מגדר הרגיל ונחתמה לא בידי המזכיר, אלא בידי הנשיא בעצמו, ובה נאמר, כי המשפט הוא פוליטי וצריך להשביע את העדים על פי כל חומרי דתם. באתי לשעה הקבועה ומיד הוזמנתי אל חדר הנשיא הראשי של "הפאלאטה" [לשכה palata], והלו אמר לי, כי על ספסל הנאשמים יושבים יהודי ופולני, ושניהם הובאו הנה לפני כמה שנים מווארשה לרגלי האיוואקואציה [פינוי evacuacia] משם יחד עם בתי-דינים, ואחרי שכבר רבו השנים, הוחלט לברר את דינם בהפאלאטה המוסקבאית. והנה בנוגע להיהודי הענין מסובך קצת, והוא מצא לנכון לדבר עמדי מראש, לפני פתיחת הישיבה, כדי לפתור, איך להתנהג. והענין הוא כבד:

— שני הנאשמים עשו קנוניא ביניהם לצחק בנו בסגנון אחד ובצורה אחת. שניהם יודעים רוסית, כאשר כבר נודע לנו על ידי הפקידים מבתי האסורים, שהיו כלואים שם, אבל כאשר בא חוקר-הדין, או בהתייצבם לפני המשפט, הרי הם מתחפשים לבלתי יודעים רוסית כלל, ומשיבים איש איש כשפתו: הפולני – פולנית, והיהודי – יהודית. ובכל פעם אנוסים אנו להביא מתורגמנים ולערוך חזיון מעושה לדבר בשלש לשונות, אנחנו, השופטים, – רוסית, והמתורגמנים – איש איש כלשון הנאשמים, ובכל השאלות נולדות באופן כזה שלש שאלות. וכפי הנראה, החזיון הזה, הגורם לנו הוצאות יתירות ומיגע אותנו ושולל זמן הרבה, גורם נחת רוח להנאשמים, ובטוח אנכי, כי אפילו בשעת ישיבת המשפט, בשעה שחרב חדה מונחת על צוארם, בוודאי לא ימנעו הטוב מהם ולא יטו משיטתם, למען יהיה החזיון בפומבי במושב כל השופטים, ובמעמד הקהל, שיבוא לשמוע אל המשפט, ובמעמד הכהן הקתולי והרב העברי, אשר הוזמנו להשביע את העדים. והנה כאשר אחזה זאת מראש, כבר הזמנתי בתורת מתורגמן מפולנית לרוסית את המורה שפת פולנית, שבא למוסקבה יחד עם הגימנסיה הווארשאית, ובנוגע להתורגמן היהודי, מתקשה אני ושואל בעצתך, אם לשים עליך חובת מתורגמן אזי לא תוכל להשביע את העדים, כי המתורגמן בעצמו טעון שבועה, ואין נשבע משביע באותו מעמד גופא. ובכן, שואל אני ומבקש ממך, אם תמצא, כי לא תוכל להחליף את חובת הרב לחובת מתורגמן, אז אין לי מתורגמן, ואם להיפך, אזי תן לי רב אחר, אבל בתנאי שידע רוסית, כדי לאיים על העדים בדברי כבושין יפים, ואני יודע, כי יש לך סגן, אבל איננו יודע לקרוא גם את טופס השבועה על טהרת הלשון הרוסית. ובכן, אני מחכה להחלטתך.

השיבותי להנשיא:

— לפי דעתי, צריך אני להשביע את העדים ואין לי רשות מוסרית להטריח את חברי הרב לבוא רק בשביל שבועה בשעה שאני כאן, ומה שנוגע למתורגמן, אוכל להראות על רב אחד שבא מערי פולין לכאן מעיר סטאשוב [Staszów] והוא יודע רוסית, אם כי לא על טהרתה, בכל זאת הוא מבין אותה היטב ויודע לתרגם את כל השאלות בדיוק, ואם הרב הזה איננו כל כך מדייק במבטא הלשון הרוסית, הלא הוא רב בפולין, ואת השפה הפולנית הוא יודע על בוריה עד שאפשר היה להשתמש בו בתור מתורגמן גם בשביל פולני.

— ואיך להזמין את הרב הסטאשובי? – שאל הנשיא.

— אני אוכל להזמין על ידי הטלפון.

הסכים הנשיא, וכעבור חצי שעה בא הרב, ואני השבעתי את העדים יחד עם המתורגמן. הנשיא הכריז, כי המשפט יחל להתברר בדלתים סגורות, ובכן על כל הקהל לעזוב את האולם.

שאלתי בשמי ובשם הכומר הקתולי, אם חל האסור הזה גם עלינו, והנשיא השיב, לאחר שהתישב עם חבריו השופטים, כי יכולים אנו להשאר באולם. הכומר ישב רגעים אחדים והלך, ואני ישבתי כמעט עד תום המשפט.

הסתכלתי בפני הנאשמים ופְּלָצוֹת אחזתני, בראותי את אחי העברי היושב על ספסל הנאשמים, קטן קומה ודל בשר, חוור כמת, אפילו טפת דם לא נראתה גם בשפתיו, ובראשו – גומות ושקערוריות, וגם בפניו נראו גומות עמוקות. פניתי אל הרופא המומחה המושבע שעל ידי בית הדין ושאלתי מה טיבן של הגומות הללו? ואמר לי, כי אלה הן עקבות מחלת הצפדון (צינגה), הבאה מחסרון כלכלה ואויר צח, מחלה השכיחה בין אסירי כלא בתנאים קשים. והפולני – בעל קומה, דל בשר וחוור קצת, אבל דל-דם ממש כמו היהודי אחיו לכלא. הצד השווה שבהם, כי שניהם כלואים זה כחמש שנים מימי ילדותם, בהיותם בני שש עשרה שנה ובבית-האסורים נתבגרו. שניהם עוררו רגשי רחמים, אבל היהודי עורר גם רגשי בלחות, כי מראהו החיצוני היה איום, רק עיניו השחורות הבהיקו כאבני-שהם.

הנשיא פנה ראשונה אל היהודי. והנאשם השיב יהודית:

– אינני מבין אף מילה רוסית אחת, הנני יהודי ואני דורש שידברו אלי בשפתי.

אזי פנה הנשיא המתורגמן, והלה תרגם לנאשם לשפת אידיש, לאמור:

– מה שמך? מה שם אביך ושם משפחתך?

הנאשם: – שמי כך וכך, שם משפחתי כך וכך. ושם אבי לא אדע ולא אוכל לדעת, כי כלום יש אדם היודע בבירור, מי הוא אביו. ואני מוסר מודעה, כי על השאלות השטותיות שיציע לי בית המשפט לא אשיב מאומה.

המתורגמן מתחיל לדבר בלשון נסתר, אך הנשיא מתרה בו שידבר **כמדבר בעדו**, כי במעמד זה הוא במקום הנאשם, ובמר נפש אנוס היה המתורגמן לחזור מילה במילה כמדבר בעדו לאמר:

– שמי כך וכך, משפחתי כך וכך, ושם אבי לא אדע ולא אוכל וכו'...

הנשיא מנענע בראשו ואחרי העיון בה"דוסייה" [תיק dossier] הוא שואל:

– הלא שם אביך הוא כך וכך?!

המתורגמן אומר להנאשם והלז משיב:

– מה שנרשם בהפרוטוקולים ידוע להשופטים גם בלעדי, ואם שואלים אותי, כי אודיע בעצמי מה שם אבי על זה אני אומר, כי רחוק אנכי משקרים ולא אוכל להשיב על דבר שלא אוכל לברר אותו.

כאבל ממש מוסר המתורגמן את הדברים כמדבר בעדו, ונשיא הבית-הדין מוסיף לשאול רוסית:

– מהי דתך?

המתורגמן מוסר את הדברים ביהודית להנאשם והלז משיב יהודית:

– דתי היא דת הסוציאל-דמוקרטית.

המתורגמן מתרגם את דברי הנאשם בלשון נסתר, אך הנשיא מפסיקו עוד פעם:

– אמור אות באות כאלו היית אתה הנאשם.

ובדחילו ורחימו ובקול דממה דקה מכריז המתורגמן:

– דתי היא הדת הסוציאל-דמוקרטית.

הנשיא: – כלום יש אמונה כזו בעולם?

המתורגמן אל הנאשם, והלז משיב, והמתורגמן מתרגם אות באות:

– השאלה היא שטותית מאד. מה שייך, אם יש אמונה כזאת? אם אדוק אני באמונה זו ולא אני בלבד, משמע כי יש אמונה כזאת.

הנשיא (כמעט בקול רם): – נו! נו! ואחר כך מעיין בה"דוסייה" ומוסיף לשאול:

– מי הוא אביך?

והנאשם משיב והמתורגמן מתרגם:

– שוב שאלת שטות זו? איני יודע מי הם אבותי והשואל אותי, אף הוא אינו יודע מי הם אבותיו. כי שום אדם בעולם אינו יודע מי הוא אביו באמת, ואם יוסיפו לשאלני שאלות אוולת כאלה לא אוסיף להשיב אפילו מילה אחת.

אך הנשיא אינו מרפה, והמתורגמן מתרגם לנאשם והנאשם משיב והמתורגמן מתרגם את דבריו אות באות ובלשון מדבר-בעדו:

– בפעם האחרונה אני משיב על שאלות שטותיות כאלו שמתעסקים בהן שופטי, כי מי כמוהם יודע, כי כמה וכמה אמהות מזויפות היו בעולם, אשר ישבו על ספסל הנאשמים על פי החוקים האכזריים, אשר על פיהם אני עתיד ליתן עכשיו דין וחשבון, אשר כדי להחזיק את מצבן במשפחה וכדי להתחבב על בעליהן היו מתחפשות למעוברות והיו עושות זיוף של חבלי לידה ועל ידי מילדות היו מביאות ילדי זרים בני עניים כשעה לאחר צאתם לאויר העולם, שנמכרו על ידי הוריהם לעשירים. והנשיא הלא יודע בוודאי את המאורע עם המלכה הסרבית בימינו אלה, אשר התחפשה למעוברת, וכאשר נודע הדבר, פרסמו רופאי החצר, כי המלכה היתה חולה במחלת העצבים, הנקראת בשם מחלת "הריון מדומה", ואולי גם אותה האשה הנרשמת בהפרוטוקולים ובספרי המתריקאות אשר הנהיגה הממשלה, היתה גם כן בעלת עצבים כמו המלכה הסרבית, רק היתה פקחית יותר ממנה ועלה בידה לרשום אותי כבנה אשר יצא ממעיה, ואולי בשביל כך עלה הדבר הזה בידה, כי לא נמצאו מקנאים לי להקרא בשם בן לאשה ענייה עבריה, ולא הטריח שום אדם את עצמו לגלות את זיופיה, אבל בנוגע להחולה הסרבית רמת המעלה בוודאי נמצאו מקנאים לילד אסופי שיהיה בגדלו הולך בטל ויושב על כסא רם ונשא.

הנשיא בהתמרמרות: – אני מפסיק את הישיבה לעשרה רגעים.

לאחר שהתחדשה הישיבה שואל הנשיא על ידי המתורגמן:

– הקיבלת העתקה מכתב-האשמה?

הנאשם על ידי המתורגמן:

– קיבלתי.

הנשיא: – האם יש לך מה להעיר עליו, כלומר, למסור אי-אלה הודעות?

– הנאשם: – יש.

הנשיא נבוך ושואל באי-סבלנות: – מה הן?

הנאשם להתורגמן:

– אני מודיע, כי כל מה שנאמר בכתב האשמה מן השורה הראשונה עד האחרונה הכל שקר וכזב.

המתורגמן: – הנאשם...

הנשיא מפסיקו: – לא הנאשם...

והמתורגמן מוסר בגוף ראשון. הנשיא מושך בכתפיו ומתוך הזדעזעות עצבים אומר בקול:

– נו, נו, נו!

ושואל:

– האם יש לך איזה ערעור כלפי מי מן השופטים?

הנאשם: – יש.

הנשיא: – איזה, וכנגד מי?

– הנאשם: – כנגד כולכם כאחד, כי אין לכם רשות לדון איש על דעותיו ועל מעשיו, שאתם מתנגדים להם ונלחמים כנגדם, ומה שאתם חושבים לעוון פלילי, אני חושב לדבר מצוה, ובמה שאתם רואים חובה, אני רואה זכות לעצמי.

הנשיא: – כמה ימי שנותיך?

הנאשם: – גם זוהי מהשאלות הטיפשיות. וכי ידוע לי, מתי נולדתי, ואם כוונתך היא על הרשום בתעודת לידתי, הלא היא לפני השופטים, יעינו בה וימצאו. אני מבין, כי בשעה שאדם נשאל על איזה דבר, אזי צריך לשער מקודם שהדבר הזה ידוע לו, והשאלות על דבר האבות והשנים, וכדומה – שאלות של שטות הן, מפני שהנשאל הוא מחוסר ידיעה לגמרי בנוגע להן, מלבד מה שרשום בתעודותיו, והלא הן לנגד עיני השופטים, ואני איני יודע כלל בע"פ את הרשום שם, כי בשבילי היינו הך, מתי נולדתי.

הנשיא עובר אל הנאשם הפולני ואת מקום הרב המתורגמן לקח המתורגמן הפולני. ושוב אותן השאלות ואותן התשובות, אלא בשפת פולנית.

הוכנסו העדים, והנשיא שואל אותם על דבר יחוסיהם אל הנאשמים ושוב שורה של שאלות ותשובות פורמליות.

הנשיא אל הנאשמים: – האם יש לכם איזה ערעור כלפי מי מן העדים?

– ובזה הוא פונה אל שני המתורגמנים גם יחד:

– תרגמו לאיש איש כלשונו.

המתורגמנים תרגמו והנאשמים השיבו:

– כנגד עדים המוכנים להשבע בשם אלוהים, שלא היה ושלא נברא, אין מה לערער ואין מה לדבר, כי כל היוצא מפיהם הוא שקר, ולא איכפת לנו כלל מה ידברו ומה יכזבו. הננו מודיעים מראש, כי לא נטה און אפילו להגה אחד שיצא מפיהם. יטפלו בהם השופטים.

והרב המתורגמן מתרגם מילה במילה וכמדבר בעדו.

הנשיא בהתמרמרות:

– בית המשפט מחליט להשביע את כל העדים.

הנשיא פונה אל הכומר:

– השביע נא אתה ראשונה את העדים בני אמונתך ודבר נא באזניהם דברי-איום.

הכומר אל העדים הקתוליים:

– הזהרו בדבריכם לספר רק את האמת ואקרא לפניכם פסוק מהאיבנגליון מענין העונש

החמור הצפוי בזה ובבא בעד עדות שקר.

וכשנשבעו העדים, פונה הנשיא אלי:

– השביע נא את העדים היהודים.

אני אל העדים:

– כאשר אקרא לפניכם את נוסח השבועה, תמצאו שם דברים, אשר אני חפץ לברר אותם

לפניכם, למען תהיה מובנת לכם משמעותם הפנימית, כשתוציאו אותם מפיכם: יש רגשות שונים, אשר בני אדם משתבחים בהם, ובהם נבדל האדם מן הבהמה, הלא המה רגשי אהבה, רגשי חמלה, רגשי קנאה, ושנאה ורגש היראה. רק האדם אשר הוא בר-דעת חונן ברגשות אלה יפים הם בשעתם

ובכל זמן ועידן, אבל בשעה שעומד האדם בתור עד להעיד בחברו, והשופטים יושבים ושומעים את גבית-העדות ועושים ממנו חומר לגזר-דין, אזי צריך האדם לדכא בקרב נפשו פנימה את הרגשות הללו. בלבו של עד אין מקום לא לאהבה, לא לחמלה ולא לאיבה, ועל אחת כמה לקנאה, אשר אין לה מקום כלל בנוגע להנותן דין. וביחוד צריך העד לגרש מלבו את רגש היראה. "לא תגורו מפני איש" – גזרה תורתנו. אין אתם צריכים להסתכל בפני השואלים אתכם וליתן תשובה על פי ההרגשה שלכם, שדוקא תשובה זו או אחרת תמצא חן בעיניהם. העלו על לבכם רק את הדברים שהיו וכמו שהיו, בלי שום באורים מצדכם בלי שום השערות, רק על דרך כך וכך ראינו, כך וכך שמענו. אתם שמעתם כאן, כי אין ה' כלל. אם חס ושלום גם אתם חושבים כך, אל תגורו והודיעו, כי אינכם רוצים להשבע בשם כח-העליון שאתם כופרים בו.

הנשיא בפנותו אלי:

– כמדומה לי שכבודו ברר כל מה שצריך ואין צורך להאריך עוד.

אני: – כל כך דברתי בקצור עד שאין מה לקצר, רק להוסיף, כי השבועה על פי השקפת היהדות זהו "הן צדק" היותר גדול שישנו בעולם וכמו שצריך העד להתעמק שיהיה ה"הן" שלו צדק, כך צריך גם ה"לאו" שלו להיות צדק, ואת שניהם צריך להודיע בלי שום אימה ופחד.

– **הנשיא:** – כן, כן, אבל השביע נא את העדים.

השבעתים והפרוצס החל.

העדים נחקרו, והקטיגור שפך כל חמתו על שני הנאשמים. הם כופרים באבינו שבשמים ובאבותיהם עלי אדמות ובמספר שנותיהם. ושאל: איזה חלק ונחלה יש תחת השמים לאנשים, אשר כל מה שיש במציאות – בעיניהם שקר וכזב? צריך לגרש אותם אל איזה מקום המשומר להם ולחבריהם בדעות ובמעשים. ישליכו נא פצצות איש ברעהו או יזרקו אותם כלפי השמים או כל אחד בו בעצמו. עיניכם ראו ואזניכם שמעו, כי הם למדנים גדולים ומתענגים מאד בשעה שבאים בחברת אנשים המכירים את בוראם, מכבדים את הוריהם ומונים מספר לשנותיהם ונותנים דין וחשבון לנפשם על כל יום ושעה שעברו – ולמה לנו לשמש להם לקהל-צופים בשביל מחזה השעשועים שהם עורכים להם ולהנאתם? אני מבין מאד את יסורי הנפש של הרב המתורגמן, שקשה היה להוציא מפיו כמדבר בעדו את העזות של הנאשמים. הם מתפארים, כי אינם סובלים אפילו דבר מוסכם ומקובל לכל בני אדם, רק אם הוא נראה בעיניהם ללא נכון. וראו, כמה שקרים דיברו לפנינו מן השעה הראשונה. כזה כן זה אמרו, כי אינם מבינים אפילו מילה אחת רוסית, בשעה שכבר נוכחנו לדעת, כי לא רק שהם מבינים רוסית ויודעים לדבר בה, אלא גם לכתוב בה דברים המעוררים לשפיכת-דמים לגזל ולכפירה בקדוש ונערץ בעיני כל, ואפילו לאביהם אומרים הם לא ידעוהו ולאמם לא ילדתנו. והנני דורש להטיל עליהם את העונש החמור ביותר: לדון אותם לגלות סיביריה, לעבודת פרך לעשרים שנה, בלי להביא בחשבון את מספר השנים שכבר בלו בבתי האסורים, למען יהיה להם חומר לליצנות ולכפירה במציאות עצמם.

הסניגוריה דיברה רכות, וכנראה לא שמה לבה אל הכתוב: "לא תגורו מפני איש", אבל בפיקחות יורידית הדגישה, כי השופט איננו יכול להיות תליין. השופט אינו עונש, אלא מוציא החלטה על פי החומר שבידו על איזו עבירות עבר הנאשם ועל איזו מהן יש רק חשש, אבל לא הוברר כדבעי. מכאן מנתה הסניגוריה אחת לאחת את האשמות, שלא הובררו כל צרכן, וביקשה להקל את העונש ולהביא בחשבון את השנים אשר התענו בבתי האסורים, כי כך דורש החוק, ולנקימה ונטירה אין כאן מקום כלל. ואיזו דמות נערוך להאשמה שהטיל על ראשם הקטיגור באמרו, כי הודעתם על דבר השפה זהו צחוק בעלמא. הקטיגור חושב, כי אדם האומר, שאיננו מבין איזו שפה, ואחר כך

נתגלה, כי הוא יודע אותה בכל זאת, זהו כבר שקר. ובאמת אין הדבר כן. כל אדם יודע רק את שפתו הלאומית, ואת שאר השפות אם גם ידע את כולן, הוא מרגיש כי איננו יודע אותן, ואין בכחו להביע בהן מה שבלבו וביחוד בשעת צרה, בשעה שהוא חפץ להיות מובן לעומק ולרוחב. למשל, אמר אחד מבעלי הסניגוריה, הנני עורך דין וכשבאים אלי לקוחותי מן המוצא הגרמני היודעים רוסית, הרי בהכנסם לחדרי, כדי לדבר על **צפונותיהם**, הם שואלים אותי מראש אם נזקק אני ללשון הגרמנית, מפני שאת כל רוחו יכול אדם לבטא **רק בשפתו הלאומית**. וכמדומני, כי גם הקטיגור בעצמו, הבקי היטב בשפה הצרפתית, אם, חס ושלום, היה בא לידי הכרח לדבר באזני שופטים צרפתים, היה מבקש לו מתורגמן. ובכן, אין כאן אפילו צל של שקר, כי אם אמת גמורה, היוצאת מפי נאורים ואנשים מפותחים בני תרבות, ואם דברים כאלה מכנים בשם שקר, אזי אינני יודע, מהי אמת. זאת ועוד אחרת: הקטיגור לא שם אל לבו כלל מה שנאמר באחת הפרוקלמציות [כרוזים]; צורת יחיד *proklamaciya* שנתפרסמו בישיבה זו, כי הריבולוציונרים חושבים, כי הריבולוציה בדרך כלל מכרזת על ההכרח לתת לכל איש את האפשרות לחיות על פי הכרתו הפנימית, ואחת מן ההכרות הפנימיות היותר חשובות לכל אדם היא: הרשות לדבר בלשונו, ועכשיו כשבא דבר זה לידם, קימוהו בפועל.

הנשיא מפסיק את הסניגור באמרו, כי אין עסוקים בפרסום דעות הריבולוציונרים. הוכוחים נגמרו, והנשיא פנה אל שני המתורגמנים לברר להנאשמים, אם רוצים הם להשתמש בזכות ה"מלה האחרונה". שניהם כאחד השיבו על ידי מתורגמניהם, כי כבר מלתם אמורה, כי עם שופטים כאלה אינם מתווכחים כלל, מפני שאין להם רשות לתת להנאשמים זכות הדיבור, מפני שמקומם לא יכירם על כסאות למשפט, כי אם על ספסל הנאשמים, אשר עוד ישבו שם בקרב הימים וידברו רוסית לא על ידי מתורגמנים.

הנשיא הפסיק את ברור הדין ונכנס למועצה עם חבריו לחתוך את גזר-דינם של הנאשמים, ובאותה שעה עזבתי את האולם, ואחר כך שמעתי כי נידונו לעבודת פרך לעשרים שנה כל אחד. עברו שבוע או שבועים, ושוב הוזמנתי על פי הזמנה תכופה לבוא אל הבית העליון ליום פלוני ולשעה פלונית. יצאתי מביתי וכשהגעתי לקרן זוית של הסימטא שבה אני גר, קראתי הודעה חתומה בידי המצביא הראשי של גליל מוסקבה מרוזובסקי ובה כתוב, כי על פי פקודת הקיסר יר"ה הוכרזה העיר מוסקבה במצב צבאי לרגלי ההתעוררות הריבולוציונית שהיתה בימים האלה בעיר הבירה פטרבורג, והוא הולך ומפרט את האסורים החלים מעכשיו על התושבים. הלכתי הלאה, והנה אין עגלונים ברחובות השוממים כמעט מאדם. אנוס הייתי ללכת ברגל עד רחוב ניקולסקי, ומשם כבר לא רחוק לבית המשפט, והנה לפני להקת אנשים אוחזים בחבלי ברזל וחוסמים את הדרך בפני העוברים והשבים, וניכרת היתה כוונתם לבלי תת לשום איש לעבור על פני רחוב ניקולסקי המוליך ישר אל הקרמל [קרמלין]. הראיתי להם את כתב-ההזמנה, והנה צעיר אחד מהם אומר לי בזה הלשון:

— איחרת את המועד.

כיצד? — שאלתי — הלא עכשיו רק חצי האחת עשרה [עשר וחצי], ועלי לבוא לאחת עשרה.

— לא את השעה אחרת, כי אם את המועד בדרך כלל, כי כבר יש לנו ממשלה חדשה.

הסתכלתי בפני המדבר עמי, והנה זהו הפולני בעל הצפדון, אשר כשבועים לפני זה ישב על ספסל הנאשמים והתחפש כלא יודע כלל לדבר רוסית.

שבת לביתי, ובזה תם החזיון. ומאז ועד היום הזה נתבטלה כלל חובתי להשביע עדים, כי ניצחה השיטה של אחי העברי בעל הגומות בראש, כי לעדים הנשבעים בשם ה' – אין להאמין כלל ואין להטות אוזן לדבריהם. –

ב.

שבחי הרבנים

הב"ח

ילד קטן הייתי אותה שעה, והגיעה לאזני ולאזני חברי בני גילי שמועה, כי בא לעירנו מגיד נפלא, אשר מיום ליום יתרבו שומעיו ושומעותיו, וכולם מהללים ומשבחים אותו כמגיד מישרים לוקח נפשות ומחיה מתים ממש במאמרו. אמרו, כי כל בעלי המלאכה עוזבים את מלאכתם והולכים לשמוע את דרשות המ"מ [מגיד מישרים – דרשן] החדש, והנשים, לא רק שאינן מוחות בידי בעליהן הבטלים ממלאכתם, אלא גם הן עצמן באות לשמוע ואף הן בטלות ממלאכתן. המלמד שלנו אמר לנו פעם אחת, כי סוף סוף נצטרך לבטל גם מלימודנו וללכת לשמוע את הדרשן הנפלא הזה, אשר מלא כל העיר כבודו. ואם כי השומעים והשומעות אינם בני-סמך גדולים, הרי בכל זאת "פוק חזי מאי עמא דבר". ועוד לא יצא הדבר בנוגע אלינו מכלל ישוב הדעת, והנה בא אחד מן הפמליא של הראב"ד דמתא [רב המקום] אל מלמדנו, יצא עמו אל המסדרון והתלחש אתו כחצי שעה, וכששב המורה אל החדר, עמדנו כולנו על רגלינו ושאלנו אותו, אם לא בא השד"ר הזה בענין המגיד החדש. – פיקחים אתם – אמר המורה – קלעתם אל השערה ולא החטאתם, ולפיכך לא אכסה מכם דבר. ועוד זאת אעשה, כי אקח אתכם, אם תבוא על כך החלטה מגבוה (מאיזה מקום גבוה – לא ידענו), למען תראו ותשמעו באזניכם, ובינתיים לא אספר לכם כלום, ואם תזכו – תבחינו. וזה יהיה לכם לקח טוב.

כל היום, וביתר דיוק, כל הערב עד שעה מאוחרת בלילה, דיברנו וחזרנו ודיברנו בינינו לבין עצמנו, מה הוא הענין הזה, וכמעט כל אחד מן החברים היתה לו דעה מיוחדת, וכולנו התחכמנו למצוא את הפתרון, עד שלא יכולנו לישון כל הלילה. בספרות הרוסית מצאתי לאחר זמן דוגמא לדבר מעין זה. כוונתי לאותו החבר, אשר הגיד מראשית אחרית, והוא עצמו הביט עלינו כמו מגבוה, למחזה "רביזור" של גוגול, לאותה הסצינה כשהנאספים מתאמצים לנחש ולמצוא פתרונים לנסיעת המבקר לעיירתם הקטנה. ובתורת קוריוז אציין, שאחד מחברינו הביע את השערותו, כי בוודאי מרדו הפולנים שוב במלכות, ובשביל כך בא המגיד ללמד לקח לעמו כיצד יתנהגו, שלא לחזור על השגיאות שעשו בני ישראל בימי המרידה הקודמת. סוף סוף לא באנו לכלל דעה אחת, והענין נשאר סתום בלי פתרונים.

עברו ימים אחדים, והנה בא המורה והכריז בקול ענות גבורה: "ילדים, המלחמה החלה!" לדברים האלה נזדעזענו כולנו והבטנו ברגש של כבוד וכאשר שאלנו כולנו כאחד: "רבנו! עד מתי יהיה הדבר הזה סתום בעינינו? אמור נא בדברים ברורים, איזו מלחמה החלה?" וכשגלינו לו עם זה את הסוד, כי זה לנו כמה לילות שלא נתנו שינה לעינינו, פתח המורה את סגור לבו, כי, כפי הנראה, נכמרו רחמיו על צאן-מרעיתו, והתחיל מדבר בניחותא, כמגלה סוד גדול:

– להוי ידוע לכם, כי הראב"ד דמתא, כששמע על דבר השפעת המגיד החדש ודרשותיו, בא לידי חשד, שמא האיש הזה הוא "יהודי מופרך", ("א אפגעפרעגטער איד"), שיש לבדוק אחריו, שמא מין הוא ח"ו, ולתכלית זו הזמין הרב את המובחרים והכשרים ביותר בעיניו מן הצעירים הלמדנים ואמר לאחד מהם ושמו ליב יודקיס, – כלומר, חתנו של יודקא, אשר חותנו מכלכל אותו כדי שלא ישא בעול פרנסה ויוכל לעסוק בתורה מתוך שלוה ורוב טובה, – כי יבוא הערב לבית הכנסת, אשר שם ידרוש ויעמוד לימינו על הבמה גופא להיות כבור סוד שאינו מאבד טפה, לקלוט כל אומר ומלה ולחוות את דעתו לפני הראב"ד, מה טיבו של עובר זה, כי לפי דעת הראב"ד לא זכה להצלחה כזו אפילו המגיד מדובנא בשעתו, אחד ממקורביו של הגר"א ז"ל. ובכן, הוא משער, כי איזו קליפה רחמנא ליצלן ישנה כאן וצריך לבער את הרע מקרבנו. ובלחישה הוסיף הרבי, כי ניתנה רשות לליב

יודקיס, אם יראה, כי השעה צריכה לכך, לגעור בהמ"מ בנזיפה תיכף ומיד לעיני כל העם בלי לחכות להסכמת הרב. ואני מזמין אתכם, אמר הרבי, לאכול ולשתות ולהתכונן ללכת עמי יחדו לבית הכנסת, כי בוודאי יהיה דוחקא דצבורא גדול.

מנינו את השעות ואת הרגעים, מתי יבוא דבר זה לידינו. סוף סוף הגיעה השעה המאושרת, ואנו נדחקנו ונכנסנו על יד רבנו לבית הכנסת, שהיה מלא מפה לפה ללא מקום פנוי אפילו ל"מחט קטן", ומיד – ראינו את ר' ליב יודקיס, איש המשמר, עומד ומחכה על הבמה. והנה המגיד עולה על הבמה נשען על שני בעלי מלאכה, אשר תמכו בידיו מימין ומשמאל, ומראהו היה מראה הגוברנאטור ממש, ההבדל היה רק בזה כי איש המשמר לא חלק לו כאן כבוד כדרך שחולק איש המשמר לאדונו שר הפלך. מתוך דפיקת-הלב שמעתי את הדרשה, ועד כמה שאפשר לי על פי זכרון של יובל שנים – אמסור את עיקרי הדברים בלשונם. ואלה הם:

– "ראה אנכי נותן לפניכם היום ברכה וקללה, את הברכה אשר תשמעו אל מצוות ה' אלוהיכם, אשר אנכי מצוה אתכם היום, והקללה אם לא תשמעו אל מצוות ה' אלוהיכם וסרתם מן הדרך אשר אנכי מצוה אתכם היום ללכת אחרי אלוהים אחרים אשר לא ידעתם". ובסגנון יפה מאד, המושך את הלב, תרגם ליהודית את הפסוקים, אשר קרא באזני העם, והעם הביע את הסכמתו בנענועי הראש. ובאזני שמעתי מפי הסנדלר המהודר ראובן, אשר זכיתי להיות מנועלי סנדליו, מפורש יוצא מפיו: "פשוט מחיה נפשות, הוא מאיר עינים בתרגום הכתובים". והדרשן אמר בקול: "הרי אתם רואים ומבינים, כי משה רבנו בעצמו אמר לנו, כי בתורה יש ברכה וקללה, והוא מבאר, אם נשמע אל מצוות ה' אלוהינו, אשר ציווה אותנו, כלומר, אם נבין כמו שהוא ציווה, תבוא עלינו ברכה. ואם לא נשמע ונבין כדבעי ונסור מן הדרך אשר ציווה לנו, הרי אנו הולכים ממש אחרי אלוהים אחרים ומביאים עלינו קללה תחת ברכה. והנה, אחי היקרים, – הוסיף המגיד – הגלות שלנו נמשכת זה אלפים שנה, אנו מוסיפים לקיים את התורה ועדיין לא ראינו ברכה עד כה, והנבואה כי האומות יאמרו: "רק עם חכם ונבון הגוי הגדול הזה" לא נתקיימה בנו, ואין לך יום שאין קללתו מרובה משל חבריו, וברכה לא ראינו, ומפי אבותינו לא שמענו, שמע מינה, כי סרנו מן הדרך אשר ציווה אותנו אלוהינו, ואנחנו עובדים אלוהים אחרים. אמנם, מקיימים אנחנו את התורה, אבל לא כאשר ציווה אותנו. והנה היה אדם גדול ונורא בישראל, אשר כבר העיר על זה. ה"ה הב"ח הקדוש, אשר האיר את עינינו באמרו: "כל הנכנס אל הפה אינו מטמא והיוצא מן הפה מטמא", ואנחנו נוהרים רק בכל דבר הנכנס אל הפה ואין אנו נוהרים כלל בדברים היוצאים מן הפה. מזדעזעים אנו בראותנו אדם מישראל נוגע בבשר החזיר, ואין אנו מזדעזעים כשאנו רואים איש אשר פיו טמא מחזיר עומד ומתפלל. ובכן, קללה רובצת עלינו עד שנשוב בתשובה שלמה ונשים אל לבנו את דברי הב"ח, לא רק אלה שהזכרתי, כי אם גם אלה שאביא עוד לפניכם, ואתם הטו אזניכם לשמוע את דברי הב"ח הקדוש, היורדים חדרי בטן."

העם החל לבכות, ומעזרת נשים נשמע קול: "אוי, עד כמה הצדק אתו!"

באותה שעה זנק ר' ליב יודקיס מעל הבמה ובכח של ארי בשעת זעמו הבקיע לו דרך בין העם ואחרי עבור רגעים מעטים שב אל הבמה, ובידו טור עם הגהת הב"ח, ונופף בידו בספר הכבד, שהיה מכורך בלוחות של עץ, על ראש המגיד וקרא בקול רם:

אני אפוצץ את גולגלתך! הראה נא מיד לכל הקהל הקדוש, היכן אמר הב"ח, כי מותר לאכול טרפות ח"ו, ושנית, מתי ומי מגדולי ישראל כינה את הב"ח בשם "קדוש"? יודעים אנו את השל"ה הקדוש, את האר"י הקדוש, אבל עוד לא שמעה אוזן עברי מעולם את הב"ח הקדוש, הב"ח היה פוסק, אבל לא הגיע בפרישות למדרגת הבית-יוסף, אשר היה לו מגיד ממרומים ואף-על-פי-כן לא

זכה גם הבית-יוסף לתואר "קדוש", אבל, – פנה ר' ליב יודקיס בקול צעקה אל הקהל, כאילו היו חותכים את בשרו: "רבותי! הנה אגלה לכם, מי הוא זה הב"ח הקדוש, הב"ח – זהו ראשי-תיבות של המילים "ברית חדשה", ומחברו הוא הצלוב הידוע, אשר מאז בא לעולם נשפך דמנו כמים, וזהו אחד משליחיו הבאים להכניסנו בברית החדשה. רבותי! אנו חייבים לקרוע את בגדינו.

ובפנותו אל הדרשן אמר:

צא מזה ואל תחלל את הקודש. שבענו צרות ומכאובים גם בלעדיך, בחר לך את עובדי האלילים והכנס אותם תחת כנפי השכינה שלך, עם ישראל ראה כבר אנשים שכמותך, והוא בקי היטב בחשבון, ואיש לא יטעהו בחשבון של "אחד ושלשה".

בבית-הכנסת התעורר רעש גדול, והעם נחלק לשנים. חלק עמד על צד המגיד, וחלק על צד ליב יודקיס, ובשעת המהומה הזאת נמלט המגיד, וכל מה שחפשו אותו מצדדיו בכל העיר לשמוע מפיו באורים ואמתלאות, לא עלתה בידם למצוא אותו, עד שהחליטו כי ודאי נמלט מן העיר.

ובלבי נקלטו מאז עד עולם שתי המילים "הב"ח הקדוש". ושתי המילים האלה היו תמיד נר לרגלי, כשפגשתי בימי חיי את הגלגולים של המגיד, אשר ראיתי בימי ילדותי, ושהסתמך בדרשותיו על הב"ח הקדוש, שם מצלצל מאד באזני המון בית ישראל, והיה תופס אותם בלבם.

עברו ימים ושנים. בשנת תר"פ נכנס אלי צעיר אחד רוסי ופנה אלי בבקשה: מכיוון שהוא תיאלוג, לפי דבריו, ומתקשה בהרבה מקראות מכתבי הקודש, הרי הוא מבקש ממני פתרונים ובאורים. אמרתי לו: בדרך כלל המקראות סובלים הרבה פירושים, ולי בעצמי ידועים יותר ממאתים פירושים לכתבי הקודש, ומי יודע אולי רב מספרם כהמה וכהמה, ועל כן טוב תעשה, אם תרצה לפני את הפסוקים קשי-ההבנה. והוא התחיל להביא לפני את הפסוקים, אשר כבר ידעתים אחד לאחד מספרי המיסיונרים, המתאמצים להוכיח מכתבי הקודש את בשורת הנוצרי ועתידותיו. ועוד בהיותי בירושלים, בשנת תר"נ, קניתי לי על פי עצת הר' י.מ. פינס בחנותם של המיסיונרים האנגליים מחברת הכוללת את כל הפסוקים יחדו, אשר נקראה בשם "חזון המקראות". אמרתי לאיש שיחי, אולי ירשני מר לספר לו מקרה אחד מימי ילדותי, וסיפרתי לו על דבר "הב"ח הקדוש". נתכרכמו פניו של איש-שיחי וענה: "חלילה, אני מבקש את האמת". אמרתי: "גם אני מבקש את האמת ואליבא דאמת נאמנה עלי מאד עדותו של ישעיהו הנביא בעצמו, האומר "ואקרב אל הנביאה" ואינני מבין, כי בדברים אלה יש סוד ומה שכתוב "ואקרב" פירוש הדבר לא הוא, כי אם אחר קרב, לא רק אחר, כי אם רוח הקודש, והנביאה היא אם ישו הנוצרי, אשר נולד כאלפים שנה אחריו, וכן לא אוכל להבין, כי המילים: "הנה העלמה הרה ויולדת בן" מכוונות אל מרים, והבן זהו ישו הנוצרי – בשעה שהנביא בעצמו אומר, כי עלמה ממש, בת דורו, היתה שם, אשר קרב אליה וגם ילדה לו בן ושמו נקרא בשם עמנואל, ואיך אוציא מקרא מידי פשוטו ואדרוש, שלא היתה ושלא נבראה עוד בימי ישעיהו? קשה לי מאד לעכל דרשות כאלו, אם כי הסכן הסכנתי לשמוע דרשות עקומות מכל המינים בישראל ובאומות.

אז שאלני:

ומה תאמר על הפסוק שבזכריה: "והביאו אלי את חמדת כל הגויים?"

אמרתי לו:

"הנביא היה פשטן גדול וניבא כי לבית המקדש יביאו את חמדת כל הגויים". "ואתה אינך מרגיש", שאלני, "כי הכוונה היא לאדם גדול, שנעשה לחמדת כל הגויים?" – "לא רק שאינני מרגיש", השיבותי, "כדברך, כי אם מרגיש אני את הפך. מודה אני, כי האיש אשר אנו דנים עליו, היה באמת אדם גדול, אבל בשום אופן לא נעשה לחמדת כל הגויים, כי מספר הנוצרים לעומת בני

אמונות אחרות השולטות עד היום הזה הוא מעט מזער, ושנית, הלא הנביא התכוון לומר, כי יביאו את חמדת כל הגוים אל בית המקדש העברי אשר בירושלים, והוא הלא נחרב. וגם ישו בעצמו ניבא, כי עתיד הוא להחרב".

איש-שיחי הצטער מאד, כפי שראיתי, על תשובתי, ולא הוסיף עוד להתווכח עמי. ובשעה שהשתתפתי בוויכוח עם לונאצ'ארסקי (שר ההשכלה ברוסיה המועצתית) שכפר בפרהסיה באב ובבן גם יחדו, ואת כל חמתו שפך על האחרון, היה אותו איש-שיחי מנהל האספה אחרי אשר אנכי התפטרתי מזה, ובאספה זו לבש צורה אחרת לגמרי, ולא השתמש בפסוקים כלל. זהו הדבר : בשעה שמביאים את הספרים, מיד מצדדי "הב"ח הקדוש" נמלטים.

רב ונביא

א. רב בא לעיר

מיום שנפטר במוהילוב הרב האב"ד ר' מאיר ברלין, שהיה נקרא בפי העם בלשון של חיבה "ר' מאירקע", ואם אין אני טועה היה דודו של הנצי"ב, (ר' נפתלי צבי יהודה ברלין, ראש ישיבת וולוז'ין), לא היה במוהילוב רב ראשי, אלא נשארו דיינים בחלקי העיר השונים, שאוכלסי ישראל מרובים בהם, עד שנתעוררה השאלה על דבר בחירת רב אב"ד ע"י ר' שמואל בן אליעזר לוריא, הנודע בספרות הרבנית כמו"ל כתבי הגר"א על הזוהר ועל הספרי, שבאו בירושה לאחת מנכדותיו של גר"א, הידועה בשמה סארלאנטובה, שנישאה בזיווג שני לגביר שמריהו צוקרמן במוהילוב והביאה לו בתורת נדוניא את כתבי זקנה הגר"א, שלא נתפרסמו עוד בדפוס. לסדרן של הכתבים האלה נבחר לוריא הנ"ל, שהיה שארו של הגאון ר' דוד לוריא מביכוב [Bykhov], והוציא לאור גם את תולדות רד"ל.

את ר' שמואל זה ידעתי היטב, כי היה לפעמים מבאי בית התפילה של זקני. הוא היה משכים לפתחי הגבירים, וביחוד היה בא לביתו של הגביר צוקרמן, אשר נוסף על עשירותו היה למדן וחביב על האורתודוקסים מצד זה ועל המשכילים מצד זה, והיתה לו ספריה מצוינת במינה, מלאה ספרים יקרים מכל המינים, לרבות גם ספרי השכלה, וכפי הנראה היה צוקרמן מחקה במדת-מה את הגביר הווילנאי ר' מתתיהו שטראשון. כזה כן זה היו מרקדים בין שני הצדדים, בין הרבנים מחרימי ההשכלה ובין המשכילים מחרימי הרבנים, כזה כן זה אהבו ספרים, היתה להם ממש חולשה לקנות ספרים. וזכורני, כי הסופר אפרים דיינארד* תיאר באחד מספריו את ר' מתתיהו שטראשון כאדם חולה אהבה לספרים.[†]

ר' שמואל זה, אפשר לומר, חלה במחלה הרוחנית המדבקת של שני הגבירים האלה, שהיה רגיל לבקר בביתם, והיו קוראים אותו בשם טלגרף חי, אשר פעם הוא עובד בבית רמ"ש בוויילנא, ופעם בבית רש"צ במוהילוב. במוהילוב היה מקבל כתבי-יד לדפוס ומביאם לוויילנא, ויושב שם ומתפרנס ממלאכת ההגהה, ובבתי הדפוס בוויילנא היה נפגש עם המשכילים, אשר היו יושבים שם ומגיהים את ספריהם הרי יש להמליץ את מליצתו על רמ"ש גם על רש"צ מחבבי שטראשון וצוקרמן ממליץ עליהם: "מי בקצו, כלומר, מי הגיע עד גבול הכפירה, ומי לא בקצו"; ומרגלא בפומיה, כי פין, אשר היה מכנה אותו בשם "שמואל יוסל", מרדכי פלונגיין, קצנלבון ואידל שרשבסקי הם מסוג לא "בקצו", ואחרים שהיה מזכיר גם אותם בשמותיהם שנשכחו מלבי, ואד"ם הכהן בראשם – הם בבחינת "מי בקצו".

פעם אחת נאספו המשכילים ופרחי ההשכלה לשמוע את סיפורו של ר' ש. לוריא, אשר הצטיין בצבעיו החיים והמאירים, על דבר המקרה הנורא אשר קרהו בוויילנא, בדפוס ראם [Romm], אשר באותו זמן שהיה יושב שם מדי יום ביומו להגיה את הספר הקדוש "תקוני הזוהר" עם הגהות הגר"א, היה יושב על יד שולחן אחר הסמוך לו, אותו זקן אשמאי, "אברהם ברל

* אפרים גרשון דיינארד 1846–1930

[†] במהדורת תרצ"ו המשך הסעיף תמוה וכנראה משובש: "ואם דברים אלה לא נאמרו לגנאי וללעז, כפי שיש להניח על פי הטון הכללי של דיינארד, הם, ואחר כך בשובו למוהילוב היה מספר נפלאות על המשכילים ושיחותיהם והיה מן החרדים היו קוראים את הראשון בשם רמ"ש ואת השני בשם רש"צ."

מיכאלישקר" (אד"ם הכהן), ומגיה את ספרו הנורא "אמת ואמונה", שבו הוא קורא לכל הקבלה אלילות ועבודת כוכבים ר"ל, ובעוד לא יצא הספר "אמת ואמונה" לאור, זכינו לשמוע מפי ר' שמואל בבית הכנסת דרוש ארוך, כי בקרוב יהיו חייבים כל בני ישראל לקרוע את בגדיהם, כי הוא קרא בעיניו את עלי ההגה של הספר המבהיל הזה, שבו מהתל המחבר בפירוש, בלי רמזים, על "נטילת ידיים" ועל קידוש הלבנה ר"ל, וקורא לסדר קידוש הלבנה עבודת הבעלים, והיה משנן לנו בעל-פה את המקומות אשר עשו עליו רושם.

– בדרך כלל, אמר המספר, לא העיז עוד שום משכיל לא רק להדפיס ספר כזה, אלא לדבר דברים כאלה באזני מי שיהיה, אפילו בחדרי חדרים. והזקן האשמאי הזה, הוסיף המספר, משקיע את כל כוחותיו בספר הזה, אינו חס על זקנתו וחולשת גוו, ומנקה אותו מכל שגיאה ח"ו, כאילו היה מגיה, להבדיל באלף הבדלות, את ספר התנ"ך. פעם אחת, הוסיף רש"ל [ר' שמואל לוריא] לספר בהתמרמרותו, שאלתי את אד"ם הכהן:

– מי מן המשכילים, אפילו שפינוזה בשעתו ימ"ש, יעיז לכתוב שחור על גבי לבן, כי האמונה הישראלית נישאת בערמה ושקר, וכי כל התורה נזדייפה? ובתשובה על שאלתי אמר לי אד"ם הכהן: "מה שהמשכילים שבכל דור ודור ידעו אני מגלה, ואת העונש על עבירה זו אני מקבל עלי ועל זרעי עד כל הדורות".

ומתוך גנותו של אד"ם הכהן, בא לידי שבחו, באמרו: אין להכחיש, כי האדם הזה הוא המעולה שביניהם, וכולם לא יגיעו עד קרסוליו באומץ הרוח ובעטו הנפלא. והיו מקומות כאלה, – סיפר רש"ל, – אשר באתי לידי חולשה ולא ידעתי מה להשיב. את הקבלה הוא מתאר בצבעים נוראים, ומדבר ניבול פה ממש על נשי הקב"ה, שהמציאה הקבלה, וכדומה דברים נוראים. וכאשר הוספתי להקיף אותו בשאלות חדשות, סיים רש"ל את סיפורו, לא כבדני אפילו בתשובה וצחק כתינוק בריא לאחר שאכל לשובע. לרש"ל זה היה קרוב חביב מן המשכילים הצעירים, שיבוא עוד לידי להזכירו כמה פעמים בזכרונותי, ושמו פייטל לוריא, אשר מת במוסקבה. פייטל זה פנה לשארו רש"ל לעיני כל הנאספים ואמר:

– רואה אנכי, כי אתה בעצמך לא נצטערת הרבה בשעה שאד"ם המשורר קרא לפניך את הקטעים מספרו. כפי הנראה, אתה מבין קצת בדברים טובים. יאריך ה' ימיו של המחבר להגיה את ספרו עד תומו ולהדפיסו, ולקרוא את הספר נוכל גם בלי עזרתך.

– פיינקה, – אמר ר"ש לוריא בחיבה של קרבת משפחה – חזור בד'; ומכיוון שכבר הצגתי קצת לפני הקורא את ר' ש. לוריא, לא יתפלא עוד אם אומר, כי הוא הציע לפני עשירי העיר למלא את המקום הפנוי של רב אב"ד ולבחור באיש אשר גם המשכילים יכבדו אותו בעל כרחם. לתכלית זו הציע לבחור ברי' מאיר ליבוש **מלבי"ם**, אשר נדחה ממשמרתו בחרסון בעטיו של הגנרל גוברנאטור, והוא יושב עכשיו בסמולנסק בבית חתנו זליקין, בעל בתו, ומהראוי היה להזמינו כרב אב"ד למוהילוב. אחרי וויכוחים שונים נתקבלה ההצעה הזאת, ור"ש לוריא נשלח לסמולנסק כ"שדכ"ן, לשדך את קהלת מוהילוב עם מלבי"ם.

וכבר נכתבו "התנאים" ונקבע היום, שבו יבוא הרב הגדול הזה בדורו לשכון כבוד בתוכנו. לקבלת פני הרב נקבצו ובאו כמעט כל בני העיר, אנשים, נשים וטף, וכמובן, גבירי העיר ולמדניה, אשר ביניהם היה הגביר והגאון ר' יחזקאל **ראטנר**, בעל הספר "יבשר טוב", אשר בצאתו לאור לגלגו עליו החפשים, ולא כל כך על עצם הספר, כמו על שמו. הוא קרא את ספרו "**יבשר טוב**",

מפני כי המילה "יבשר" היא ראשי תיבות: "יחזקאל בן שרה רבקה", כלומר אמו אשר גדלתו לתורה, וכאן התלוצצו המבקרים: אם אין ספק, כי הוא יחזקאל בן שרה רבקה, הרי אין עוד ראייה מכאן, שהספר הוא טוב. את דברי הליצנות האלה יחסו לסמולנסקין, החצוף שבדור, והיא נעשתה לשיחה בפי הבריות.

בין השאלות-ותשובות שב"יבשר טוב" נמצאה שאלה אחת, אם מותר לבנות-ישראל לחבוש פאה נכרית לראשן, מאחר שעל פי הידיעות הנכונות שיש למחבר, היא נעשית משערותיהן של בנות אל נכר ולפעמים גם משערות של מתות, והוא מפלפל, אם יש להתיר או לא, וכאן היתה הביקורת של ליצני הדור שואלת: "עד שהוא שואל, אם מותר לחבוש פאה נכרית, ראוי לו לשאול, כמה יארכו עוד הימים, שבנות-ישראל תהיינה טיפשות כל כך לחבוש פאה נכרית". גם שאלה זו, שתלו בפרץ סמולנסקין, נעשתה להלצה רווחת וגרמה הרבה לזה, כי רבות מבנות ישראל חדלו לישא פאה נכרית, והבריות היו משיחין, כי אשם בדבר ר' יחזקאל ראטנר בעצמו, שהטיל ספק בכשרות הפאה הנכרית, וסמולנסקין היה רק כתנא דמסייע לו. מכיוון שנפל פחד על נשי ישראל, שמא יש חשש אסור בפאה הנכרית, ומצד אחר הוטל עוד ספק אחד, אם בדרך כלל יש טעם לחבוש פאה נכרית, – עמדו הנשים, שדעתן קלה כידוע, ופתרו את השאלה בשלילה גמורה. כדי להנצל משני ספיקות הבאים כאחד. מלבד ר' יחזקאל ראטנר היו בין ראשי המקבלים את פני הרב אב"ד הגבירים הלמדנים ר' שמריה צוקרמן, ר' ישעיה שור והגבירים שהיו מחבבים תלמידי-חכמים, יוסף צייטלין ור' דוד אידלמן, הקבלן הפקח הידוע.

ב. "הבולִּשְׁבִּיזם" של המלבי"ם

הרב בא, ובכל בתי כנסיות ובתי מדרשות הוכרז, כי למחר בארבע שעות אחרי הצהרים, ידרוש הרב, גאון הדור ר' מאיר ליבוש **מלבי"ם**, המכונה קימפינר, בבית הכנסת "הקר". כמובן, יצא חתן מחדרו וכלה מחופתה לזכות ולשמוע, אף כי לא להבין, את דרשת הגאון הגדול הזה.

הלמדנים התכוננו לשמוע פלפול נורא, קיוו ממש לחידוש ימי בעל ה"שאגת אריה", וניסו לנחש באיזו סוגיא ידרוש, שתהיה מכוונת לפרשת השבוע ולתקופת השנה ודיניה. והנה באה השעה המקווה. הרב עלה על הבימה, והנה, אהה, כמה גדולה האכזבה! הוא התחיל לדרוש לא בדברי פלפול, אלא דרוש פשוט כל כך, עד שהפשוטים שבעם הבינו ו"לקקו את אצבעותיהם".

הוא התחיל בפסוק מתנ"ך, ובאר את המוסר והמאור שבו, ומתוך התלהבות גילה את מומי הגבירים, שאינם עובדים את עמם כראוי; זהו עוונם מבפנים, ומבחוץ – הם מטילים קנאה בעיני תושבי הארץ בחיי מותרות שלהם, וגורמים לשפיכות דם אחיהם העניים. אותה שעה קמה תנועה גדולה בין אנשי ה"מזרח", כלומר, בין הגבירים והלמדנים, ואמרו זה לזה:

– מקח טעות יש כאן, אנו בחרנו בבעל "ארצות החיים" (ספר פלפולי של מלבי"ם), והנה בא אלינו בעל "ארצות השלום" (ספר דרוש של מלבי"ם).

אין איש יודע, אם הגיע דבר החידוד הזה לאזני המלבי"ם העומד על הבימה, או הרגיש בדבר, שיש תרעומת מצד הלמדנים, – בין כך ובין כך השמיע דברים, שהיתה בהם גם כעין תשובה על התרעומות האלו, והודיע קבל עם ועדה:

– אל יתרעמו עלי אוהבי פלפול על שאינני מתפלפל לפניהם, והנני מודיע להם בשפה ברורה, כי היתה לי האומנות הזאת ושלחתיה ולא שולחתי אלא אל צאן אובדות, אחי העניים ההולכים בחושך, שאין איש משמיע להם דברים המשיבים את הנפש לדעת, מי המה ומה המה, והתורה היא מאירת עינים ומשיבת נפש, ואלה האומללים הניהנים מיגיע כפיהם ולא השיגו ידי הוריהם ללמדם פלפולים, עומדים בבתי כנסיות ומדרשות, פיהם פתוח לבלוע כל מילה ומילה היוצאת מפי הרב ושבים בפחי נפש, עצובי רוח, ומתאוננים על גורלם המר, כי אין להם חלק בתורתנו – לאלה באתי להשיב את חלקם הנגזל, והמה יהיו שומעי, אותם אורה דעה, והלמדנים הרי יודעים ב"ה את התורה גם בלעדי, ומה להם כי ידחקו רגלי עניי הצאן, העומדים על ידי הדלת ואינם שומעים כדבעי.

לקול הקריאה הזאת עזבו הגבירים את בית הכנסת ועמהם גם הדיינים, אשר היו ב"אופוזיציה" נסתרת נגד בחירת רב אב"ד בכלל, מאחרי שכבר התרגלו שנים רבות להיות רועי העדר בלי אב"ד העומד על גבם. וכאן מצאו בעלי-חובות אלה מקום לגבות את חובם. הם יצאו אחרי הגבירים ואחרי הלמדנים הפלפלנים להוסיף אש התמרמרות על "מקח טעות" שלהם.

ובבית פנימה קם סער גדול, ממש מעין מהפכה, המזכירה בבחינת-מה את המהפכה הגדולה של זמננו. * העניים כבשו את ה"מזרח" ומלאו את האולם, בחרו במקומות היותר קרובים את הבימה וקראו:

– רבינקע, זאָגט וויטער! איר זייט אונז מחיה!" (רבנו, המשך את דרשתך, אתה מחייה אותנו!).

והדרשן התלהב, ודבריו הגיעו עד מרום הכשרון וההסבר, שהצטיין בהם, ובזה נגמרה הדרשה הראשונה.

היום ההוא נעשה לשיחה בפי כל בני העיר, החל מן היהודים וכלה ברוסים, כי דוחקא דצבורא היה גדול כל כך, עד ששר-המשטרה ראה הכרח לעצמו להרצות על דבר המאורע לשר הפלך בעצמו, והלה ציווה: ראשית לחקור ולדרוש מי הוא זה הרב החדש ובמה כחו גדול, ומדוע לא היה עד כה מקרה כזה כי יתאספו בני ישראל בהמון רב כזה, שהסב עליו את לבות כל התושבים. ושנית, לחייב את ראשי הקהילה להודיע כל פעם שידרש הרב הזה, כיום אחד קודם לכן למשטרה, וזו תשלח גדוד של רוכבים לשמור על הסדר. ושיחת-העם הוסיפה, כי לשר הפלך היתה "פומפאדורית" בקצה הרחוב הנקרא חצר בית הכנסת, וכשנסע או הלך אליה, ראה בעיניו את ההמון הגדול ונבהל ממש. וכששאל את פי פקידו מה פשר-הדבר, השיב הלה, כי בא רב גדול ליהודים וכי הוא דורש בבית-הכנסת הקר, ומזה יצאה הפקודה המפורשת למעלה.

בין כך ובין כך, והדרשה הראשונה של מלבי"ם הטילה רעש בכל העיר. גם נשמע הקול, כי הגבירים והלמדנים נעלבים, וההמונים היו מתפללים לאריכות ימיו של הרב החדש, וכשהיו מזכירים את שמו, היו שמחים ואומרים:

– יישר כחו, שהראה להם לחזירים את מקומם הנכון.

בלי שום הגזמה אפשר לומר, כי אותה שעה הורגש בין ההמון מעין "בולשיביזם" מוקדם ביחס לעשירינו, וכל זה בהשפעת דרשתו של הרב.

* המהפכה הבולשביקית

ולמחרת היום ההוא כבר היו מספרים, כי כשבאו הדיינים אל הרב אב"ד החדש לשאול מפיו איזו שאלה בנוגע לסירכא אחת, הוציא מן הארון את הספר "חובת הלבבות", והראה להם באצבע את הדברים האלה:

"אתה האיש השואל על מה שלא יזיקנו אם לא ידענו, הידעת כל מה שאתה חייב לדעתו מן המצוות אשר אין אתה רשאי להתעלם מהם, ואין ראוי לך לפשוע בהם עד שנפנית לחשוב בשאלות נכריות אשר לא תקנה בהם מעלה יתרה בתורתך ואמונתך, ולא תתקן בהם מעוות במדות נפשך". והעיקר, כי על גוף השאלה לא השיב כלום, כי כנראה חשבה לשאלה שאינה ראויה לתשובה או שרצה להדגיש בזה את השקפתו העיקרית על הרבנות בכלל. איך שיהיה, הדיינים לבשו קנאה וספרו את הדבר באזני ראשי העיר וקציניה, וכן נבראה "אופוזיציה" גמורה נגד מלבי"ם למן היום הראשון של כהונתו כרב אב"ד של העיר מוהילוב.

אבל באותו זמן עצמו, ממש אחרי הדרשה הראשונה, נבראו לו מליצי-יושר ומעריצים ומקדשים בין החסידים. ומעשה שהיה כך היה:

אחרי פטירת הרב אב"ד רבי מאיר התחילו החסידים להתארגן ולבקש מאת ראשי הקהילה להרשות להם לקבל להם מו"ץ [מורה צדק] בפני עצמם, ומשכורתו תנתן לו מקופת הקהל. אבל בקשתם זאת לא ניתנה להם, ובשעה שקרה המקרה עם מלבי"ם, מצאו בו את שאהבו נפש, ופה אחד הכתירוהו ל"רבי" להם, ושמו שמת ניצחון: הקב"ה ראה בעיניים, ובמקום מו"ץ שלח להם את הרב אב"ד העיר כרוחם וכלבבם, וכמעט בשעה הראשונה לאחר הדרשה כבר התלחשו בבתי כנסיות ובבתי מדרשות, כי החסידים הם על צד המלבי"ם.

ג. "הלביבות של מאטע והמלבי"ם"

לא ארכו הימים, והעם, כלומר, המון העם, התחיל לבקר בבית המלבי"ם, להתייעץ עמו על ענייניהם הפרטיים ולבקש ממנו עצות וברכות. והוא לא רק שלא דחה אותם, אלא היה מקבלם בסבר פנים יפות ומשתתף בכל שאלותיהם, והיה להם ליועץ ולמורה דרך, לאב ולפטרון. ופעם אחת קרה מקרה, שנתפרסם בתוצאותיו ועשה רושם עצום. אלמנה אחת, ושמה מאטע, שפכה את לבה לפני הרבי, סחה לפניו את עניה ומרודיה וביקשה ממנו עצה וברכה, כי אין בה עוד כח לסבול את מחסורה ואת רעבון בניה היתומים.

הוא שאלה: "במה התפרנס אישך המנוח?" ותשובתה היתה, כי היה עגלון.

— ההיה איש ישר? אמרי את האמת! — שאל הרב.

— ישר היה בתכלית, רבי — ענתה האשה באנחה, — ומפני זה לא האריך ימים.

— תני לי ערובה, כי אמת תדברי!

— רבי, הערובה היותר גדולה היא, שהיה עני מדוכא כל ימיו, וגווע כמעט ברעב, ואותי ואת

הילדים הניח באין כל, אם כי היה עמל כל הימים לרבות הלילות. ולאשמורת הבוקר היה אומר תהלים בדמע, חי נפשי, רבי, כי כל דברי אמת.

התשובה הזאת ישרה מאד בעיני הרב, שהוסיף עוד לשאול אותה, היודעת היא לקרוא את

ה"צאניה וראינה", האשה ענתה, כי אין היא יודעת לקרוא, והיא רק שומעת מדי שבת בשבתו מפני הנשים ה"מגידות" את ה"טייטש-חומש".

* קרוב לוודאי המחבר משתמש במרכאות כדי להעביר את ההגייה היידישית rebbe (אדמו"ר)

– היודעת את את המעשה באלמנה ובאלישע הנביא?

– כן, יודעת אני.

– ספרי נא.

והיא סיפרה.

– ובכן – אמר הרב – הלא שמעת, כי הנביא שאל את האלמנה: מה יש לך בבית? והיא השיבה: "רק אסוך שמן", ועל השמן הזה חלה הברכה, ואני אינני נביא ולא בן נביא, וכדי לעזור לך צריך אני לדעת, איזו מלאכה בידך, או איזה כשרון, שהברכה תוכל לחול עליו.

– רבי, אני יודעת היטב לאפות לביבות, "בלינעס". ממעשי ידי אלה מלקקים את האצבעות ממש לא רק יהודים, כי אם גם גויים, ה"צינובניקים" (פקידי הרשות) הקונים אצלי לביבות לארוחת הבוקר, אבל דא עקא, כי אין לי האמצעים לנהל את העסק הזה, שאוכל לפרנס אותי ואת ילדי. אילו היה כסף בידי, הייתי קונה קמח ושמרים מן המובחר, ובשעת הכושר, כלומר, בשעה שהמקח בזול, להכין חומר מבעוד מועד, להגדיל את כמות האפייה, ולשם כך יש צורך בדירה עם תנור גדול, עצים יבשים, וכדומה.

הרב הפסיק אותה ואמר:

– עכשיו אני מבין, ואני מבקש ממך לקבל אותי לשותף בעסק הזה. אני אכניס את הכסף ואת העבודה, והקב"ה את ברכתו, ונתן לה מאה רובל דמי שותפות, וכשהתחילה לבכות, אמר לה, כי אם תוריד דמעות יסלק הקב"ה את שכינתו. למשמע דברים אלה, הבליגה על דמעותיה, התחזקה והזדרזה להתחיל בעבודה.

קשה לתאר את המרץ שהשקיעה מאטע האלמנה בעסקה, ובעיר נתפרסם שמה כשותפת למלבי"ם, וכמעט לא היה בית בעיר, ביחוד מהמון העם, אשר לא היה קונה לביבות ממאטע, וכל המלמדים וילדי-החדר היו רצים אליה לקנות את מעשי ידה. והיא שכללה את כשרון האפייה שלה מיום אל יום, וכבר היו לה שלש יתומות, עוזרות בשכר, והעסק נתרחב באמת והיה ל"פירמה" מפורסמת לא רק בין ישראל כי אם גם בין הגויים.

מן השעה הראשונה ביקשה האלמנה נער אחד, גימנזיסטן, מבני ההמון, שיקנה לה פנקס נאה וירשום את כל ההכנסות וההוצאות, כדי שלא תמעל ח"ו מכסף שותפה הגדול. ואמו של הבחור שמואל'קה, מנהל החשבונות של פירמת "הלביבות" של מאטע ומלבי"ם, התפארה בעזרת נשים בבית-הכנסת, כי בנה הוא המנהל את החשבונות, והוסיפה ובדתה מלבה, כי בהסכמתו של מלבי"ם נעשה בנה לרואה חשבון.

עברו כששה חודשים, ומאטע ביקשה לעשות חשבון-צדק. שמואל'קה עשה את החשבון, והנה נמצא ריווח נקי הגון, אומרים כמה מאות רובלים. הלכה מאטע אל בית הרב עם הפנקס, הכתוב בידי שמואל'קה הגימנזיסטן, ומסרה לרב את סכום הריווח העולה בחלקו.

הרב עיין בפנקס, מנה את הכסף ואמר:

– הכל מדויק! אבל כלום אין את יודעת, כי בשעה שהעסק הולך בטוב אין דרכם של שותפים לעשות חלוקה ביניהם. קחי את הכסף חזרה להשקיע בעסק, רק צריכה את לרשום על חשבוני את חלקי.

היא שבה הביתה, ושם סיפרה באזני הקהל הגדול, שנאסף לשמוע, מה אמר לה הרב. והדבר עשה לו כנפים בכל העיר, ומלבי"ם התנשא והתקדש בעיני כל העם, חוץ מן הלמדנים והגבירים, שכמעט פרשו ממנו אחרי הסיפור הזה, להיותו מתנהג, לדבריהם, כאחד מצדיקי החסידים. והיו מספרים עליו, כי הוא נותן "מטבעות" להצלחה.

והדיינים, שלא היו מרוצים ממנו, הוסיפו לשנוא אותו על מטבעותיו ועל דבריו. המשכילים התייחסו אל מלבי"ם בעת ההיא יחס בלתי ברור. מצד אחד כיבדו אותו על ביאורו על התנ"ך, כי דבר זה עצמו, כי רב מגאוני הדור למד את התנ"ך בשקידה מרובה כל כך וחיבר פירוש עליו, היה דבר רצוי מאד בעיני המשכילים. ואף דרשתו נגד הפלפול והכרזתו בפומבי: איתי היתה האומנות הזאת ושלחתיה – רכשו למלבי"ם לבבות למאות משדרות המשכילים. אבל הרבה מהם התרעמו עליו על שאחז בדרכי ה"צדיקים" של החסידים. וכך השאירו את הדבר ב"תיקו". אבל עם זה היו מבקרים בביתו ומשתעשעים בחברתו, וכמה מהם סיפרו, כי היה משוחח אתם על הספרות החדשה וניכר היה כי הוא קורא את הכל בענין גדול. כך, למשל, אמר להם, כי כשיצא לאור בשנת תרכ"ז הספר הנורא, אשר הודיע עליו ר' שמואל לוריא, "אמת ואמונה" לאד"ם הכהן, הוציא גם הוא באותה שנה גופה בעיר פאריס את ספרו "משל ומליצה" לתשובה על ה"אמת ואמונה", לקיים את הפתגם הרומאי: "אאודיאטור עט אלטערא פארס [שמע לצד השני audiatur et altera pars]" (עצם לשונו). ואם על עצם הספר "משל ומליצה" התייחסו המשכילים בשלילה, הרי אל נימוקו הרומאי התייחסו בכבוד.

ד. המלבי"ם "הולך אל העם"

עברו כמה חדשים, ופתאום נקרא מלבי"ם אל שר הפלך בכבודו ובעצמו. שר-הפלך שאל אותו, אם הוא נתין רוסי – כי הרב דבר עמו גרמנית, ואמרו לו כי אין הוא מבין רוסי כלל. על זה השיב הרב, כי הוא נתין רומניה, והיה שנים רבות רב בבוקרשט, ואחר-כך נתקבל לרב בחרסון [Kherson], ומשם נלקח לרב לעדת מוהילוב.

– מדוע עזבת את חרסון? – שאל שר-הפלך.
 – מפני שלא היה שלום ביני ובין העדה, מפני פרוד הדעות, כי הם חפשים יותר מדי.
 – ובכל זאת הרי היו להם רבנים גם קודם שבאת וגם אחר שיצאת, שאל שר-הפלך – וגם הרבנים האלה ודאי אינם חפשים בדעות, ובכל זאת לא עזבו את משרתם מפני חפשותם של היהודים החרסוניים. ומדוע היית אתה הראשון והיחיד אשר מאס בהם?
 – הם הלשינו עלי לפני שר-הפלך – אמר הרב – והייתי אנוס לעזוב את העיר.
 – א, – אמר הגוברנאטור – עכשו אני מבין, אני אשאל את פי חברי שר-הפלך מחרסון על אודותיך.

ובזה נגמרה השיחה בין שר-הפלך ובין מלבי"ם. עברו שבועיים ונתקבלה פקודה משר הפלך על שם ראש העדה מר שמריהו צוקרמן, כי כפי שהרב מלבי"ם גורם על-ידי דרשותיו להתקהלות המונים מרובים בבתי כנסיות וברחובות הסמוכים להם, הרי הוא אוסר עליו מעכשיו לדרוש ברבים.

כשהגיעה הפקודה הזאת לאזני העם, היתה העיר נבוכה, והמבוכה גדלה ביחוד בין החסידים, אשר הם ודלת העם היו כולם משומעי הרב. אותה שעה התעורר ראש עשירי החסידים, ר' שלמה שמרלינג, שהיה קבלן נודע לתהלה בחוגי השלטונות המקומיים וממקורבי שר-הפלך בעצמו, – הוא ר' שלמה שמרלינג, שמת, כידוע, בשנות השמונים מות ישרים בפטרבורג, ונפשו יצאה בדברו על מצב אחיו כאחד מבעלי הוועדה, שמינה איגנטיוב מנבחר ערי התחום לברר את שאלת היהודים.

שמרלינג זה הלך אל שר הפלך, בלי שום אספות מוקדמות, ודיבר על לבו בהתלהבות חסידית :

— אדוני השר! הרב מלבי"ם הוא איש אלוהים קדוש מגדולי ישראל, ממוריו המזכירים את ימות התנאים והאמוראים, ואם אסרת על איש כזה לדרוש ברבים, הרי אני כורע ומשתחוה לפניך ומבקש ממך בדמעות עיני: אל נא תשיב את בקשתי ריקם, הרשה נא לי ליתן דירה באחד מבתי (לשמרלינג זה היתה סימטה מלאה בתים, והסימטה הזאת נקראת בשם רחוב שמרלינג) לרב, והרשה נא לו ליסד מנין בדירתו ולדרוש במעונו בכל שעה שירצה.

שר הפלך מילא את הבקשה, ולמחר בערב, כשקיבל שמרלינג את התעודות הנצרכות, אסף אספה גדולה בביתו ופרסם אותן [התעודות] והחתים רבים, אשר התחייבו להיות [מעתה] מבאי ביתו, בית המדרש של מלבי"ם, ולמחרתים ציווה להביא את כלי הבית של מלבי"ם אל הדירה החדשה אשר הכין לו, דירה מהודרה מאין כמוה בכל העיר, מלבד בתי הגבירים אשר בנו לעצמם, היא הדירה אשר בה ישב ימים רבים סגן שר-הפלך, והיה משלם בעדה בימים ההם שכר דירה קרוב לחמש מאות רובל לשנה.

דבר זה היה בשלישי או ברביעי בשבת, וביום השבת כבר בא העם אל הסימטה של שמרלינג, אל הגן אשר ע"י דירת מלבי"ם החדשה, פתחו את הדלתות והחלונוות והאכסדרא, וחלק מן העם נכנס לתוך בית התפילה, והרב דרש קודם מנחה וישימה לחוק, וכפי שזכיתי גם אני אחר-כך להיות בין השומעים, כמו שיסופר להלן, אוכל לתאר את בית המדרש של הרב במעונו.

דלת-הכניסה לחדר התפילה היתה מן הגן, והיתה גם דלת מימין, מחדר הרב לבית התפילה. וכשהיה בא העם, היה הרב נכנס מחדרו לחדר התפילה, ושם, על יד דלת-הכניסה הזאת של הרב, עמדה קתדרא, והוא היה משתחוה לפני העם ועומד ודורש. והיה מסיים את דרשותיו בנוסח זה: "...ובא לציון גואל, אשרי יושב ביתך..." וזה היה אות לעם להתחיל בתפילת המנחה. והחזן היה רגיל להתקרב אל העמוד מיד כשהיה מתחיל במילים "ובא לציון גואל".

מלבד הדרשות במעונו היה הרב ז"ל בא לדירות אנשים פרטיים מפאת מאורעות שונים, חתונה, ברית-מילה, תנאים, הוצאת המת מן הבית, ואפילו בליל בן זכר. וכשהיו רואים ברחוב את הרב הולך לאיזה מקום היה העם נמשך אחריו המונים המונים. ובעיני ראיתי פעם אחת, כשבא אל חצר זקני בליל שבת זכר, אל בית עני אחד ושמו דוד החרט, בעל מלאכה מפורסם ביפי מלאכתו, בכל מיני "עצי חיים" שהיה עושה לספרי-תורה לא רק בעיר מוהילוב כי אם בסביבותיה, ומומחה זה, עם כל כשרונותיו המצוינים, היה עני מדוכא כל ימיו. אל הבית הזה נכנס הרב ואמר: "שבתא טבא ומז"ט!" — והעם כבר הקיף את כל החצר, ומיד סגרו את שעריה מאימת המשטרה, וכשנעשתה החצר לרשות היחיד, קרא העם: רבנו, החיינו ואמור דבר-מה.

וזכורני, כי התחיל לדרוש בפסוק "מזמור שיר ליום השבת", והוציא דמעות מעיני כל הנאספים וסיים במילים: "...אנו מברכים בברית-מילה מוצלחת וניתן מנוחה ליולדת", ופנה והלך. אלה הם קצת דרכי מלבי"ם, ותמונה בזעיר אנפין מחיבת העם אליו ואל דרשותיו.

ה. אני חוזר על דרשת המלבי"ם

פעם אחת בא המלמד, אשר למדתי מפיו גפ"ת [גמרא, פירוש רש"י, תוספות] בימים ההם, ושמו ר' יעקב אליהו בליניצ'ר, פנה אל הסבתא שלי ואמר:

– יש לי בקשה אליך, רואה אני את נכדך יעקב עצוב רוח, ונוטה למרה שחורה, וזה מפני שהתייתם בילדותו מאביו ומאמו, ואני מקבל עלי לרפאו מזה ובתנאי, שינתן על ידי מדי שבת בשבתו אחרי ארוחת הצהרים. אני אלך לשוח עמו ביער של קארבאנובקי, ישאף רוח צח וננוח בצל עצי היער, אספר לו סיפורים ממילי דעלמא לבדח את דעתו, ומשם נשוב אל בית החצר של מלבי"ם לשמוע את דרשותיו ולהתפלל שם תפילת מנחה, ומשם אשיבנו לך לסעודה השלישית, אשר יש לי טעם להשתתף בה כראוי, כי לא הרי הסעודה השלישית שלכם כסעודה השלישית אשר לי בביתי, ואת תפילת המעריב נתפלל אח"כ בבית מדרשכם, ומשם נחזור שוב לביתכם ללוות את המלכה במשתה היתה, כנהוג בין המתנגדים.

ההצעה הזאת היתה ענין של ישוב-דעת גדול בין הסב ובין הסבתא, ובישוב-הדעת הזה השתתפו כל באי בית המדרש של זקני, והרב ר' חיים בראשם. וההחלטה יצאה לטובת ר' יעקב אליהו, מפני הנימוקים האלה: ראשית, טובת הנער, כי בוודאי הטיול מצד אחד ושיחותיו של חסיד עז פנים כמורו מצד אחר, יבדחו את דעתו, ושנית, סוף סוף, ר' יעקב אליהו הוא איש עני ובר אוריין, ומצוה להנות אותו בסעודה שלישית. ושלישית, והוא העיקר, כדאי לו לנער שישמע את דרשות מלבי"ם.

וכך התחילו הטיולים ושמיעת הדרשות.

המלבי"ם היה דורש תמיד בפרשת השבוע ובפרק הנביא של ההפטר. אותה שעה לא יצא עוד לאור פירושו לחמשה חומשי תורה, ועכשיו שכבר נעשו גם באוריו אלה לקנין הספרות הרבנית וכבר זכו לכמה מהדורות, אני צריך להעיד, כי רק מה ששמעתי מפיו מפליא אותי עד היום הזה, ובשעה שאני קורא אותם בכתב כמו שנדפסו, אינני מוצא בהם אותו הטעם, שטעמתי בשעה שהיה הוא עומד ודורש, ובכמה מקומות לא הייתי מבין כלל את כוונתו אלמלא שמעתי את ברור הדברים מפיו עצמו, כל כך היה בפיו כשרון יותר מבעטו, אף על פי שהיה, כידוע, בעל סגנון יפה, אם כי לפעמים מליצי יותר מדי.

בשבת אחת, זה היה בפרשת חוקת, שבתי עם מורי הנזכר מטיולנו ביער, ובהיותי מלא רגש של שמחה מסיפוריו, שהצליחו מאד הפעם ההיא בתכנם ובצורתם, נכנסנו אל מעון הרב, והוא כבר יוצא מחדרו; אז דחף מורי בתקיפות מיוחדת במינה את העם העומד נוכח הקתדרא ועמד, ואני נשען על ידו, נוכח פני הרב ממש. והרב דרש – מה שיש כבר עכשיו בדפוס – את דרושו הנפלא על המאמר של המדרש תנחומא: "עתיד צדיק אחד לעמוד בעולמו ועתיד לפתוח בפרשת פרה תחילה ואמר לפניו: יהי רצון שיצא מחלציו. אמר לו: חייך, שהוא מחלצו. הדא הוא דכתיב: ושם האחד אליעזר".

הרב התלהב מאד בדרוש הזה ותאר כאמן נפלא את כחו של אדם להשלים את נפשו האלוהית, כמבואר בספרו. ופי שנים היה ברוח שפתיו.

לשמע דברים אלה, אשר לא שמעתי מעודי כמותם, זלגו עיני דמעות. הרב סיים את דרשתו במילים: "ובא לציון גואל" ... בלי הוספת המילים "אשרי יושבי ביתך" וישב על מקומו. זה היה לאות לחזן, אשר כבר עמד על יד העמוד, כפי שהונהג, כי הרב עיף מדרשו ורוצה לנוח. והנה רמז לי הרב באצבעו, בהיותי עומד נשען על יד מורי. בפיך ברכים נגשתי אל כסאו ושאלני לעיני כל העם.

– נער, ההבינות מה שאמרתי?

נבוכתי ולא ידעתי מה לענות. אבל במקומי ענה מורה זה, שהיה אוהב כבוד מאד מטבעו, וכאן מצא מקום לפרסם את עצמו על ידי תלמידו ואמר אל הרב:

– הוא בוודאי הבין, כי הוא בעל כשרון, וביחוד גדול כח ההסבר שלו.
 אז אמר הרב :
 – ובכן, חזור נא על הדברים!
 החילותי לבכות. אבל מורי עמד על ימיני ואמר :
 – רב לך מהיות מן ה"מתנגדים", חזק ואמץ, צייר נא לעצמך, שאתה מספר באזני מה ששמעת מפי הרב.
 בהשפעת הדברים האלה התאפקתי מבכי והחילותי לחזור על דברי הרב, וכמו שספרו עדי ראייה ושמיעה, שהיו באותו מעמד, דברתי באינטונציה [intonaciya] של הרב מלבי"ם וכדרך הסברתו ברגעים אחדים.
 אז קם הרב מעל כסאו, סמך את ידו הימנית על ראשי וברכני בדברים האלה ממש :
 – "מובטחני בו, כי יהיה דורש במקלות, איה"ש, להצלחה לאורך ימים". וסיים במילים "אשרי יושבי ביתך", והתחילה תפילת המנחה.
 ר' יעקב אליהו היה אותה שעה על מרומי האושר שלו, ורבים מן העם ליוו אותנו, והוא סיפר גדולות ונפלאות וגוזמאות והתפאר לעיני הקהל :
 – הראיתם איזו תלמידים אני מעמיד בישראל?
 בשמחה גדולה נכנס אחרי כן אל בית זקני, ואמר אל זקנתי :
 – כל מה שיש במרתף יובא מיד אל השולחן, כי בעלי שמחה אנחנו היום.
 – מהי השמחה? – שאלה זקנתי בתמיחה.
 ר' יעקב אליהו סיפר לה את כל המאורע, וכמובן נתמלאה דרישתו, וכל מה שהיה במרתף נאכל על ידו, והיה מתלוצץ ואומר :
 – צריך לקיים מצות עשה, שנתבטלה מיום שגלינו מארצנו : לא תותירו ממנו עד בוקר!
 וכשהלכנו לבית הכנסת של הסב להתפלל תפילת מעריב, התפאר ר' יעקב אליהו לפני הרב ולפני כל המתפללים, עד כמה כחו גדול להעמיד תלמידים, ממש כבימים הקדמונים. ולזקני פנה ואמר, כי חייב הוא לשלוח מיד לאחר ההבדלה לחנותו של ר' שמואל מגידסון לקנות בקבוק אראק, כלומר יין שרף, ולהזמין אנשים נכבדים מבית המדרש, להריק את הבקבוק בשעת שתיית התה וגם להכין סעודה טובה, ארוחת בשר, כדי ללוות הפעם את המלכה כדרך החסידים, וסיים בדברים האלה :
 – רבי זימל, אומר אני לך בפני כל בית-המדרש, שלא אמכור את ברכתו של מלבי"ם בזול. וגם דרישותיו אלו נתמלאו, והיה לנו מעין חג משפחה בליל מוצ"ש פרשת בלק; ור' יעקב אליהו היה מתלוצץ אחר כך ואומר :
 – לימדתי אותם, את המתנגדים הללו, פרשת בלק באותם מוצאי-שבת, לקראת השבוע החדש לברכה.
 לאחר שעברו שנים רבות וביקרתי, בשנת תרמ"ח, בעיר מולדתי מוהילוב, ואני אז כבר סטודנט בקורס האחרון באוניברסיטה במוסקבה, נאמתי בבית המדרש הגדול "תנ"ך" אשר במוהילוב בענין ישוב ארץ ישראל, ולדרשה נאסף קהל עצום, אלפי אנשים ממש, ובתוכם ר' יעקב אליהו שהיה כבר זקן, כשנסתיימה הדרשה עלה ר' יעקב אליהו על הבמה ואמר באזני כל העם בקול גדול :
 – עולם, הרואים אתם, ברכתו של מלבי"ם נתקיימה!

וכדי להשלים כאן את זכרונותי אלה בנוגע אלי, אזכיר, כי בשנת תרע"ז, בהיות פה ידידי הסופר העברי, אשר מת על קידוש השם, ר' אברהם יעקב **סלוצקי** ז"ל, שאלני לספר לו על דבר ברכת מלבי"ם, אשר שמע עליה את אגדת העם בערי התחום.

סיפרתי לו, וברגשנותו שהצטיין בה, אמר בקול רועד מדמעות בזו הלשון:
— צאו וראו, כמה גדולים דברי חז"ל, כי קללת תלמיד חכם אפילו על תנאי היא באה, על אחת כמה וכמה — ברכתו.

ו. המלבי"ם נפרד ממוהילוב בעל כרחו

אשוב להשלים את זכרונותי על דבר מלבי"ם ומה שקרה לו בעיר מוהילוב.
ביום תשעה באב, יום מוכן לפורענות, נודע בעיר, איש מפי איש, — מי היה המקור הראשון לא נתברר לי עד היום הזה, — כי שר-הפלך קיבל תשובה בלתי נעימה משר הפלך חרסון על הרב מלבי"ם. אמרו, כי ה"מין" האחד הודיע לבן "מינו", כי מלבי"ם זה הוא קנאי נורא ומתנהג בדרכי ה"צדיקים" וה"חסידים", וכי הוא, לפחות, מצא את ישיבתו בעיר הפלך שלו למזיקה, כי האיש הזה אדם חשוד הוא לפי דעתו, ובשביל כך — וגם מפני שהוא נתין ארץ אחרת — דחה אותו ממשמרתו. לא ארכו השבועות, ונתקבלה פקודה רשמית, כי הוחלט מטעם האדמיניסטרציה לחייב את הרב מלבי"ם חובת גלות מערי הפלך מוהילוב.

הדבר עורר שמחה מסותרת בין "סנהדרין" העיר, שפירשו ממנו, ואבל גדול לחסידים, ובראשם ר' שלמה שמרלינג, ז"ל. שמרלינג התיצב לפני שר-הפלך וביקש ממנו רחמים על האדם הגדול הזה, והאגדה אומרת, כי בהתלהבותו החסידית הביא בדבריו את שר הפלך בעצמו לידי בכי. אבל כל זה לא הועיל, ובחצי חודש אלול בשעה שהעם, כוונתי ביחוד להמוני העם, חיכו וציפו לזכות, להיות בראש השנה וביו"כ בצוותא חדא עם רבם החביב, הנערץ והקדוש בעיניהם, לשמוע את נאומיו בימים הנוראים, החביבים כל כך על בני ישראל, הדבקים בה' אלוהיהם, אנוסים היו להפרד ממנו. והגסים שבין שונאי מלבי"ם הפיצו שמועות בעיר, כי מי שילוה את מלבי"ם יחייב את ראשו למלכות, והיו גם שהעניזו להפיץ שמועות, כי מורי ההוראה מצדיקים עליו את הדין. והעם בכה למשפחותיו.

ובכל זאת השליכו את נפשם מנגד, ולקראת היום שיצא הצדיק מן העיר, הלך כמעט כל העם אל העיירה הסמוכה למוהילוב, כלומר לתחנה הראשונה בדרך ממוהילוב לאורשה, לנו שם כל הלילה וקדמו את עגלת רבם בהיותו כבר בדרך. ושם, תחת כפת הרקיע, יצא הרב מעגלתו להפרד בברכה מן המלווים אותו.

וגם אני לא רק יחד עם מורי ר' יעקב אליהו כי אם גם עם הסבא שלי זכיתי להיות בין מלווי של האי גברא רבא, ואם כי קשה היה מאד לשמוע את נאומו מפני רוב היללות, האנחות והבכי של קהל השומעים, בכל זאת זכורני קצת בטויים מדבריו. נושא דרושו היה, כפי שנשאר בזכרוני מפי החוזרים, הפסוק: כי ה' אמר לו קלל (שמואל ב' ט"ז), תשובת דוד המלך לאלה האנשים אשר חסו על כבודו.

— אבל, אמר הרב, הרי דוד מלך ישראל חי וקיים, ומחרפיו מאן דכר שמם. ובכן, אל תנודו לי, היו שלום. וה' הלא הוא מקדמת דנא "גומל לאיש חסד כמפעלו ונותן לרשע רע כרשתו", ובמטותא מאלה המוקירים אותי לעיין היטב בביאורי לספר דניאל, ושימו אל לבכם את הדברים אשר כתבתי בחודש חשון ה' תרכ"ח: כי משנת תרע"ג עד שנת תרפ"א יהיו מלחמות גדולות ונוראות,

ובשנת תרפ"ה, שלוש שנים לפני תרפ"ח, יתחילו בבניין המקדש אשר ימשך שלוש שנים, ויוחזר התמיד על מכונו. ובטוח אני, כי בעזרת ה' יקומו דברי אשר כתבתי, כי עוד בימי בניכם, ולא יאוחר מימי בני בניכם, יצא ה' כגיבור מלחמה ואחרית המלחמה הזאת של כל הממלכות האדירות תהיה שיבת בנים לגבולם, וכשתזכו לעלות לציון ברינה, תזכירו שם את שמי ותהגו בספרי ויהיה זה נחת רוח לנשמת, אשר לא מצאה לה מנוח כל ימי חייה ומנת חלקה היו רדיפות ונדודים, ובוה אומר לכם שלום!

הרב חזר ממוהילוב שוב לסמולנסק [Smolensk], מקום משכן חתנו, ושר-הפלך הסמולנסקאי התיר לו את הישיבה בעירו והתייחס אליו באופן אחר לגמרי. ומסמולנסק בא פעם אחת למוסקבה, כאשר סיפרו לי אחר כך פני העיר, בהיותי תלמיד האוניברסיטה שם, ודרש בבית המדרש, שנסגר בימי הנסיך הגדול סרגיי, הוא בית המדרש הראשון בזמן היהודי התחום שבאו למוסקבה, ושהיה נקרא בשם "בית המדרש לסוחרים אשר בחצר גליבובסקי [Glebovskiy]". והרה"ג ר' וולף ווישניאק [Vishnyak] סיפר לי, כי למחרת דרשנו של מלבי"ם ביקר אותו ווישניאק באכסניא שלו ומצא אותו סועד את ארוחת הצהריים, ורצה ווישניאק לשוב, שלא להפריע אותו בסעודתו, אבל הרב מלבי"ם עיכב אותו ואמר לו, כי יכול הוא לשבת גם בשעת הסעודה, ודבר זה אינו מפריע לו כלל, כי יש שתי שיטות בנוגע לאכילה ושתייה: השיטה האחת היא שיטת חכמי יוון שהיו כאילו מתביישים באכילתם, והיו סועדים כשהם ביניהם לבין עצמם, שלא יראה אותם איש בשעת כלכלתם, אשר נחשבה בעיניהם לקלקלתם. לא כן עם ישראל, אשר גם אכילתו ושתייתו לשם שמים. – וכך יובנו, אומר הרב, דברי הכתוב: "ואכלתם אכל ושבע והיללתם את שם ה' אלוהיכם אשר עשה עמכם להפליא ולא יבושו עמי לעולם".

מפי התורני הזה, ווישניאק, שמעתי גם בדבר הרושם, שהיה עושה הרב מלבי"ם בדרשותיו, וכי הרב ר' חיים'קה, אשר שימש אז בכהונת הרבנות במוסקבה, היה משמשו כתלמיד את הרב. מיום שיצא מלבי"ם ממוהילוב לא קיבל עוד רבנות בשום עיר והיה מתגורר בבית בתו, ובסוף שנת תרל"ט הוכרח לנסוע לקיוב לרגלי מחלתו האנושה להתייעץ עם הפרופ' מייהרינג, וכשהגיע שנת התר"מ, ביום א' דראש-השנה, באותו יום שקידש רבנו אמנון את השם אחרי חברו את התפילה "ונתנה תוקף קדושת היום", עלה גם הרב מלבי"ם למרום, ומצא לו מנוחה בבית הקברות הישן ליהודים בעיר קיוב, והניח אחריו בן יחיד ובת יחידה.

בנוגע לבן הזה היה לי ענין בלתי נעים בשנת תרמ"ה, בהיותי סטודנט בקורס האחרון באוניברסיטה במוסקבה. קיבלתי מכתב מחו"ל, אינני זוכר מאיזה רב או מאיזה עסקן ציבורי, שבו נתבקשתי להודיע על דבר בן-היחיד של מלבי"ם, אם הוא נאמן לדתו, כי אחד מן הרוטשילדים הניח פרס בשביל בנו של מלבי"ם, כמדומני כשלש מאות פראנק* לשנה, בתנאי אם לא יעזוב את דת אבותיו. ובאותו מכתב נאמר, כי כפי שקיבלו ידיעות שהבן הזה הוא מדרי מוסקבה, חוששים הם, שמא המיר ח"ו את דתו לשם זכות הישיבה. פניתי לשולחן האֶדְרִיסָאוֹת† ונתנו לי הודעה בכתב, כי מלבי"ם, נתין רומניה, דר בחדרים מרוהטים, הנקראים "מיר", על-יד ה"מאניז'ה הגדולה" [Moscow Manege] ברחוב ניגלינא [Neglinnaya] נוכח האוניברסיטה. נכנסתי אל המעון הזה, אשר ידעתי כמקום מקלט לעניים שבין הסטודנטים, וכדי להודיע את האמת ביקשתי מאת שומר הסף את ספר הדיירים ואמרתי לו, כי רוצה אני לחקור על איזו אנשים. הוא סרב לתת את הספר על

* פראנק צרפתי – כ-1/3 רובל כסף

† שולחן אדריסאות – מודיעין. אֶדְרִיסָה (address) – כתובת

ידי, עד שמוכרח הייתי "לתת על פיו" ואז מסר לי את הספר. מצאתי רשומים שם מלבי"ם ואשתו, וברובריקה [משבצת rubrika] של אמונה ודת נרשם "בן הדת האיבנגלית". ראיתי שם את מספר החדר שלהם ועליתי אל הקומה השלישית ודפקתי על הדלת. והנה יצאה לקראתי אשה דלת בשר ועצובת רוח ופניה היו כפני מטורפת. שאלתיה לשלום אישה, והיא אמרה, כי איננו בבית. מסרתי את הכתובת שלי וביקשתי שיבקרוני במעוני. אבל עשיתי משגה, כי רשמתי על הכרטיס שלי, לאחר שמי ושם אבי ומשפחתי: נכד ר' זימל חפץ ממוהילוב.

עברו שבועות וחדשים והוא לא בא. ואני השיבותי לשואלי, כי מצאתי את הכתובת של מלבי"ם, והנני שולח להם את התורף שקיבלתי משולחן האֶדְרִיסִאות, ויראו כי אינם נותנים ידיעות על דבר האמונה ודת, ובזה נגמר הענין.

בשנת תרע"ג ביום בואי לקיוב בפעם האחרונה לרגלי משפט בייליס אירע, שבשעת כניסתי אל הכרך הזה עברתי על פני בית הקברות הישן, מקום מנוחת עולמים של מלבי"ם, ומעשה שהיה כך היה. בנסיעתו זאת ארח לחברה אתי מר הלל זלטופולסקי, שקיבל ידיעה טלגרפית מקיוב, כי חותנתו חולה מסוכנת, וכשהגענו אל התחנה קיוב, קדמו בני משפחתו את פניו בבשורה רעה, כי חותנתו מתה והלוויה כבר התחילה. משום יקרא דשכבי נלוויתי אל הלוויה, ובדרך לבית הקברות החדש הראו לי את בית-הקברות הישן, אשר בו נקבר מלבי"ם. חפצתי לבקר את קברו, אך היום כבר פנה ואי אפשר היה לעזוב את האוננים. בשובי למעוני לאחר הקבורה, התחילו מיד השיחות על מצב הענינים בנוגע למשפט והרשע הבאים כאחד. עיף ויגע עליתי אחר חצות הלילה על משכבי, ושנתי נדדה מתוך הרהורים על קברו של מלבי"ם, אשר על פי מקרה של מוות עברתי והוכרתי לפטור אותו בלי ביקור. זכרתי את ימי ילדותי ואת הברכה אשר ברכני, שוויתי לפני את מצב עמנו לעת זקנתי ואת גורלי רב האחריות, אשר נפל בחלקי לעמוד כמומחה לפני גלגולי השופטים של ימי הביינים. ומתוך דמעות השמעתי לאזני בני לבין עצמי בניגון המקובל באומה את דברי הפייטן בן התקופה ההיא: "על עמי אפצח פה מעוטי עמים". זכרתי את ברכת הפרידה של מלבי"ם מעיר מולדתי ועיר רבנותו האחרונה, ואמרתי בלבי, מי יודע אולי גם המשפט הזה הוא מאותם חבלי המשיח אשר ניבא עליהם הרב הנפלא הזה.

שוב עברו שנים אחדות, באה ועברה מלחמת-העולם הגדולה בלי תוצאות ברורות, ומתוך האנדרולומוסיא שבאה לעולם נתפרסמה ההכרזה האנגלית על דבר הבית לישראל בארץ ישראל, יחד עם דניאל בשעתו אקרא מנהמת לבי: "ואשתומם על המראה ואין מבין", ודברי מלבי"ם מצלצלים באזני, כי **תגיע הגאולה לא יאחר מה' תרפ"ח**. את דברי אלה הנני כותב בחודש מרחשוון ה' תרפ"ג, הרי נשארו עוד רק חמש שנים. האמנם כאשר שמענו כן עוד נחזה? והאמונה בקיום הנבואה עולה מאליה ומושכת דמעות גיל אחריה, ולנפש כל כך נוח, והנך מחליף כח.

(בכתב-היד היו כאן עוד כמה דברים, אבל הנייר הוא ממוסמס וקרוע בשוליו – זכר למוסקבה של שנת תרפ"ג!)

– ואי אפשר לעמוד על המילים המטושטשות). – מערכת מהדורת תרצ"ו

המגיד מקלם וקופת מלווה לבעלי מלאכה

השפעתו של המ"מ [מגיד מישרים] מקלם* על קהל שומעיו ידועה ועוד יבוא לידי לעמוד עליה. כאן אני בא לספר על מוסד כלכלי חשוב, שנברא ברוח פיו של אותו מ"מ, אשר הסכן הסכינו לתלות בו כל מיני בוקי סריקי שיש בעולם. וכל לוחמי מלחמת ההשכלה היו אומרים וכותבים עליו מלשינות היסטוריות, כי ידע רק להכניס רוח עֵצִים בלב העברים-עוורים. משום כך ראיתי חובה לנפשי לספר מה שראו עיני ושמעו אזני בנוגע לשאלה כלכלית חמורה, שנתעוררה בעיר מולדתי מוהילוב בתחילת שנות השבעים למספר הנוצרים.

ומעשה שהיה כך היה. עניות בעלי המלאכה הגיעה עד מרום קצה ותעל צעקתם עד לשמים. הם באו בתלונה על אחיהם העשירים, שאינם תומכים בידם בדבר ממשי, אלא נותנים להם נדבות בימות החורף ולפני החגים, בעוד שבעצם אינם זקוקים כלל לזה, ולהיפך, הם היו יכולים בעצמם להיות נדבנים לאלמנות וליתומים ולחולים, שאין בכחם עוד להתפרנס מפרי עמלם, ומצבם הדחוק בא להם רק מפאת הדחוק בהלוואות. הם הסבירו את הענין באופן זה:

עיקר פרנסתם הוא מאלה הבינונים והפקידים הרוסים, שאין בכחם לא לקנות סחורה ולא לשלם שכר-עבודה בבת אחת, כי אם לקבל בהקפה כלי שלם בעד איזה מחיר שיהיה ולסלק לשעורים בשעה שהם עצמם באים על שכרם. מסבה זו מוכרחים בעלי המלאכה לקנות סחורה ולהכין לדורשים בגדים, נעלים וכדומה על חשבונם הם ולהמתין אחר כך זמן רב עד בוא זמני השילום. דבר זה היה מביא להם רווח הרבה, והיו יכולים להתפרנס בשפע, והלקוחות היו מכירים להם תודה, כי יהיה להם תמיד בגד ללבוש במועדו ובזמנו ולא היו מתחשבים כלל ביוקר, כי לא היו מרגישים בו ביותר, מפני חלוקת התשלומים לשעורים בזמן ארוך בערך. אבל מפני שאין בעיר מוסד למלוה בלי רבית, מוכרחים בעלי המלאכה היהודים ללוות ברבית, והרבית אוכלת את כל הרווחים, וזוהי סיבת דלותם. ובכן, טענו:

– למה לכם ליתן לנו נדבות, פתחו בשבילנו בית מלוה ותקבלו מאתנו נדבות לקופת הצדקה, ותברככם נפשנו ונפשות בני ביתנו.

דרישה זו לא פסקה ימים ושנים, וסוף סוף נתעוררו לאסוף כסף לתכלית זו, כלומר: לשם איזו קרן חוזרת וגם כדי להכניס בערבון לאוצר-המלכות סכום מסוים כדרישת החוק, שבימים ההם היה צריך לעלות לחמשת אלפים רובל. לאחר כל היגיעות והמאמצים בענין זה, חסרו עוד שלשת אלפים רובל בשביל הערבון הממלכתי, ואם כי ספר התקנות של המוסד הזה נתאשר מטעם הרשות, היה הדבר תלוי ועומד מפני חסרון הסכום הזה.

והנה קרה הדבר, כי באותו זמן בא לעירנו המ"מ מקלם, שהיה מבקר את עירנו מזמן לזמן בתוך שאר הערים. כדרכו, ערך ראשונה מפקד לאנשי-הצבא שלו, כלומר, לבעלי המלאכה, אשר היה מורם ורבים במלוא מובן המילה ובהשפעתו פסקה מהם שכרות וחדלו למעול מעל ב"יתורים", וגם יסד להם בית תפילה מיוחד, אשר קרא בשם "פועלי צדק", גם הרגילים לקרוא בשבתות וימים טובים ספרי ישראל, את ה"חיי אדם" ו"חכמת אדם" בהעתקה יהודית-טייטש ובספרי המוסר למען ידעו מה ה' אלוהיהם דורש מאתם. הוא היה דורש מתלמידיו, שיהיו בקיאים ב"חובות הלבבות", ב"מסלת ישרים" וב"מנורת המאור", ואגב גם ב"שבט מוסר" וכדומה. את כל מי שהיה בקי בספרים אלה היה רואה כ"תלמיד ותיק" שלו, והם היו מתגאים כל כך בזה, עד שקצתם היו עוקרים הרים

* המגיד מקלם – רבי משה יצחק דרשן (1828–1899)

ממש בהשתלמות הנפש ונעשו לבחירי העיר בהנהגתם ובאמון רוחם וגרמו לקידוש שם ישראל בין התושבים הרוסים והפולנים, עד שהיו רגילים לומר: "אם פלוני אמר כך, אין להרהר אחריו כלום". בין בעלי המלאכה המצוינים האלה היה מפורסם סנדלר אחד ושמו תניא, והמ"מ מקלם היה קורא לו: ר' תנחום הסנדלר שלי. ר' תנחום זה, אשר ידעתיו היטב וזכיתי לנעול את נעליו, היה בקי בדיני ישראל בכל הנוגע לשולחן ערוך והיה מצטט הרבה מאמרים מ"חובות הלבבות" ומ"מסילת ישרים", והיה בדרך כלל טיפוס מענין מאד. המ"מ מקלם היה קדוש בעיניו. וכשבא המ"מ והפמליא שלו מבית התפילה של פועלי צדק, עם תניא הסנדלר בראשם, להקביל את פני המ"מ מקלם, ספרו לו את כל ענין בית המלוה וביקשו עזרתו בדבר הגדול הזה. ועל שאלתו, במי הדבר תלוי, ענה ר' תנחום:

בגביר ר' ישעיהו שור. הוא היחידי, אשר הסך החסר אינו גדול כל כך בשבילו, ומה גם לעת זקנתו, ולו רק בן יחיד, אשר גם הוא עשיר בפני עצמו. אבל, הוסיף ר' תנחום, הוא בא בטענה צודקת, כי מכל הכספים הנאספים בעיר לשם כך יהא יותר מן המחצית משלו. המ"מ השיב:

אבל מה אעשה, כי בבית המדרש של הגביר הזה לא זכיתי עוד לדרוש מימי, ופליאה הדבר בעיני, שבשעה שמכל שאר בתי התפילה מזמינים אותי ואני דורש שם כפעם בפעם, הרי דוקא מבית מדרש זה לא קיבלתי מעולם שום הזמנה.

– "את המעוות הזה אתקן אנכי", אמר ר' תנחום, "ורבנו יקבל הזמנה. ומה שלא הוזמן לשם עד עכשיו, אין זה אלא מפני שהגביר חושב את בית תפילתו למנין פרטי, וכל באי בית התפילה הם או עוזריו של הגביר או קרוביו, והוא כבר זקן וחולה.

ובזה נפרדה המלאכות של פועלי צדק מעל רבם, ועוד בערב של אותו יום דרש בבית תפילתם את הדרוש הראשון שלו בעונה זו וסיים את דרשתו בתפילה ובבטחון, כי בקרוב יפתח בית המלוה וכשיזכה לבוא שוב למוהילוב כעת חיה, ידרוש כבר באזני בעלי מלאכה אמידים, אשר יזכרם ה' גם במצות צדקה מצדם.

למחר בבוקר נכנס תניא הסנדלר אל הגביר ר' ישעיה שור והציע לפניו לתפור מנעלים קלים, מין חדש לגמרי על פי האפנה החדשה שנתקבלה מפאריס ואשר כבר תפר על פיה מנעלים חדשים לשר הפלך, והוא, תניא, צר לו מאד, כי מה שעשה בשביל "גויים" לא תקן עוד בשביל אנשים מישראל, ומה גם בשביל חשובים ונכבדים. הגביר הושיט את רגלו לר' תנחום לצורך מדידה, ובשעה שרגל הגביר היתה בידו ספר תניא, כאילו דרך אגב, כי המ"מ מקלם שוהה עכשיו בעירו, וכבר זקן האיש, וכבר הזמינוהו הגבאים שבכל בתי התפילה שבעיר לדרוש שם, ויש להתפלא, כי עדיין לא קיבל הזמנה מבית התפילה של ר' ישעיה. לפי דעתו הקלושה, יש לתקן את המעוות הזה, כי מי יודע, אם לא תמנעהו חולשת גופו מסובב גם להבא בתפוצות ישראל, ואולי זוהי שנת פרידתו ממלאכתו הקדושה, אשר עשה בה כל ימי חייו.

הגביר ציווה לקרוא את הגבאי ואמר לו:

– צריך להזמין את המ"מ מקלם לדרוש אצלנו, ואם כי באי בית תפילתנו הם כמעט כולם למדנים ואינם זקוקים לחידושי תורה של המ"מ, הרי בכל זאת מוסרו – מוסר השכל, וכבר הגיע לידי זקנה ואפשר שלבאי בית-תפילתנו לא יהיה מושג מדרשן כזה, אשר החזיר הרבה לבבות מישראל לאביהם שבשמים.

הגבאי ענה, כי תיכף ומיד ילך בעצמו למעונו של המ"מ להזמין. ור' תנחום אמר:

– ואני אלוה את כבודו אל מעונו של המ"מ, כי צריך אני לתקן את מנעליו, למען יתראה לפני אנשים חשובים, כבאי בית תפילת ר' ישעיה, במנעלים מהודרים, והמלאכה מרובה והזמן קצר.

כשעמדו ללכת יחדו, פנה ר' תנחום אל הגביר ואמר :

– וכבוד ר' ישעיה יטריח את עצמו גם הוא להיות בין השומעים, אם כי טרידא לו מלתא מפני חולשת בריאותו, אבל הקב"ה יסייע בידו, כי אם חס ושלום יפקד מקומו, יחשב הדבר לשפיכות דמים ממש למ"מ, וכבודו בעצמו הלא העיד בו, כי הוא מחזיר למוטב וזכות הרבים תלויה בו. מובן מאלי, כי המ"מ קיבל ברצון את ההזמנה לדרוש בין מנחה למערב, ותניא וסיעתו עמדו ועשו מעשה רב: הם בטלו ממלאכתם והלכו מבית לבית ומחנות לחנות ומ"חדר" ל"חדר" להודיע לכל תושבי מוהילוב, אנשים ונשים וטף, למען ידעו, כי בערב הזה ידרוש המ"מ בפעם הראשונה בבית התפילה של הגביר ר' ישעיה שור על פי הזמנתו, ובוודאי, הוסיפו המבשרים משלהם, יעלה דרוש זה על כל דרשותיו של המ"מ עד עכשיו, ועוררו את לבות המלמדים להביא את תלמידיהם לשמוע את הדרוש הזה. כאחד מתלמידי החדר נתכבדתי לשמוע מפי ר' תנחום בעצמו על המאורע החשוב הזה העתיד להתרחש בערב. הגיע הערב המקווה, המ"מ בא מלובש בגדי שבת וכל חילו עמו, כלומר כל באי בית פועלי צדק, מה שלא היו נוהגים בשעת דרשותיו במקומות אחרים, כי המ"מ לא היה מרשה להם להבטל ממלאכתם, והיה אומר: הלא בשבתות ובחגים אתכם אני ודרוש לפניכם תמיד בשעה שאתם בטלים ממלאכתכם, וזאת הפעם, כפי הנראה, ציווה עליהם לבא בהמון, כדי שלא ירגיש את עצמו בודד בשעה שיצא למלחמה על העשירים כדי לדרוש מהם "קונטריבוציה". כל העם עמד בדחילו ורחימו, ובעל הבית, הגביר ר' ישעיה בעצמו, עמד מאחורי הבימה, כלומר, כלפי הדורש.

המ"מ החל בכתוב: "שמעו אלי אבירי לב הרחוקים מצדקה", ושאל: היעלה על הדעת, כי ישעיה הנביא בשעתו לא הבין, כי אבירי לב אינם שומעים כלל, והרחוקים מצדקה אינם מבינים כלל, מהי בדרך כלל צדקה, ואי אפשר לברר להם כלל את ענין הצדקה, וזה מן הנמנעות ממש, כשם שאי אפשר לבאר לסריס את מצות קיום המין, אבל ישעיהו הנביא ברוח קדשו פנה דוקא אל הרחמנים והנדבנים שבדורו, אשר היו בעלי צדקה, אלא שהיו כל כך רחוקים מהבנת הענין לאמתו, עד שבשביל כך נתרחקו פעמים רבות מן הצדקה, בשעה שבאמת היו רודפי צדקה על פי טבעם ומשום כך נעשו שלא במתכוון כאבירי לב. והנביא הזה, כך דרכו תמיד, לכנות כל אדם חוטא על שם סופו. למשל, אם הוא אומר, "כמעט כסדום היינו, לעמורה דמינו", הרי הוא נמשך אחרי האפשרות, שיהיו ח"ו בסופם כסדום ועמורה, והרי הוא כבר קורא אותם מיד "קציני סדום ועם עמורה". ודבר זה למד הנביא מתורת משה רבנו עליו השלום, – אבי כל הנביאים, אשר קרא את המבובז את הון אבותיו בשם סורר ומורה, כבאורם ז"ל, על שם סופו, וגם בפסוק הזה קורא הנביא את הרחמנים בשם "אבירי לב", ואת הנדבנים שכדבעי למעבד לא עבדו – הוא קורא בשם רחוקים מצדקה. והנה, רבותי, כדי להבין את מהות הצדק, צריך אני לבאר, כי בין כל צרכי הצדקה, האמתית ביותר והחשובה ביותר ורצויה ביותר בעיני אלוהים ואדם – זוהי גמילות חסדים, כמו שבארו חז"ל, כי גמילות חסדים נוהגת גם בנוגע לעשירים, גם בנוגע לגבורים ובריאים. ובשביל כך אמרו לנו, כי אין הצדקה משתלמת אלא לפי החסד שבה, אם בצדקה עצמה יש גם חסד, היא הצדקה הגדולה ביותר שבעולם, ואם לאו – זוהי צדקה לחצאין, ובאופנים ידועים יש להגיע למדרגת "אביר לב" ורחוק מצדקה, ובשביל כך אמרו בהרבה מקומות: חביבה גמ"ח יותר מן הצדקה ומן הזבחים ומזכות אבות, וזהו, רבותי, דבר ברור, כי גמ"ח היא צדקה בין לחיים בין למתים, בין לעשירים בין לעניים, כמו שנאמר אוהב צדקה ומשפט חסד ה' מלאה הארץ. ובכן, העושה צדקה שיש בה גמ"ח כאילו מילא כל העולם כולו חסד. והנה, לדאבון נפשי, קרה לי מקרה בימי חיי, אשר באתי אל עיר גדולה אחת וראיתי שם עניים בעלי מלאכה, אשר בשום אופן אינם צריכים להיות עניים, כי כבר אמרו לנו

רז"ל, כי הרעב חוזר על כל העולם ועל פתחם של בעלי-מלאכה אין לו שליטה אפילו בשנות בצורת. שאלתי את האנשים לסיבת הדבר, אם אינם ח"ו נרפים במלאכתם ואם אינם ח"ו נוהגים בקלות ראש ומתירים לעצמם "יתורים" ונותנים עיניהם ב"כוס" ח"ו, והם הסבירו לי, כי להיפך, כנים וישרים הם ועובדים עבודתם באמונה, הם קובעים עתים לתורה, ואחדים מהם בקיאים בדיני ישראל, וסיבת ענין היא – חסרון גמ"ח. שאלתי: "התמו אנשי צדקה בישראל, האין כאן ח"ו בעלי יכולת, המתעסקים בענין הגדול של גמ"ח, ומדוע לא לקחו מוסר מן הגויים ליסד בית-מלוה בלי רבית, כלום אין בתוכם לומדי תורה היודעים, כי הנביא יחזקאל הוכיח את ישראל, שלא עשו כמתוקנים שבהם?" וספרו לי, כי ב"ה יש להם גבירים לומדי תורה ויראי-אלוהים וכבר התחילו חושבים מחשבות ואוספים נדבות לצורך בית מלוה, אבל אחרי כל היגיעות חסר עוד סכום אחד שיש להכניס לממשלה בתורת ערבון. וגביר אחד, שנתבע לכך, בא בטענה כי כל הכסף הנקבץ לתכלית זו חציו שלו, ואין הוא מוצא לדבר נכון למלא את החסר, ובלעדיו אין איש, אשר יהיה בכחו או ברצונו למלא את החסר, וטענתו צודקת כל כך, עד שאי אפשר להתוכח עמו, וגם הרבנים דמתא אמרו בפניו, כי בדיני בשר ודם, הדין עמו. אז נאנחתי יחד עם אחי ואמרתי: תפסו את מעשי אבותיכם, צעקו אל ה' והוא יושיעכם. וכן עשו, וכשעלתה שועתם אל האלוהים, ישב הקדוש ברוך הוא על כסא קדשו והזמין אליו את השר מיכאל, והמלאך המליץ יושר הזה בא לפני הקב"ה והביא עמו מימינו את התנא הגדול שמאי הבנאי ואמת הבניין בידו, ואת בר-פלוגתו הנשיא הגדול הלל חוטב העצים והגרזן בידו, ואחריהם באו יוחנן הסנדלר ור' יוסי חלפתא מעבד עורות, וכלי מלאכתם בידיהם. עוד הם עומדים, והנה בא ר' יהושע הפחמי וידיו מפוחמות, ר' יצחק נפחא, ועמו אבא זמנא החייט ומחטו בידו וביקשו בדמעות על עיניהם לעזור לחבריהם ההולכים בדרכיהם, לחוס עליהם ועל עולליהם, והשר מיכאל בא בטענת משה ע"ה "היד ה' תקצר?" מיד ציווה הקב"ה להביא את כל מלאכיו וגזר אומר:

– "הנני מוסר לכם, כי למחר, לא יאחר מן השעה השתים עשרה, יובא הכסף החסר אל המקום הנדרש".

טענו שרפי מעלה:

"רבש"ע, גזרת עלינו גזרה שאין אנו יכולים לעמוד בה".

קפץ מלאך המוות וביקש מאת הממית ומחיה:

"תן לי רשות לרדת אל דרי מטה עוד בלילה הזה להביא לפניך את נשמת הגביר, וממילא תקבל קופת הקהל סכום עצום, כי הגביר הנדיב הזה השאיר אחריו צוואה לחלק על יד קברו בשעת קבורתו סכום גדול, ואני רוצה לזכותו, כי יהיה הסכום הזה מוקדש לצדקה, שיש בה גמ"ח ולא לצדקה פשוטה".

והקב"ה נתן לו את רשיונו לקיים מה שנאמר "ויש נספה בלא משפט". ולמחרת היום ההוא נפתח בית המלוה בעיר ההיא".

הדברים האלה, שנאמרו בכשרון גדול ובציורים בהירים, כאילו בפניו היה המעשה, עוררו בכי ומספד בין כל השומעים, וברגע שחדלו האנחות והבכיות, והמ"מ ראה דמעות זולגות גם מעיני הגביר ר' ישעיה העומד ממולו, פנה אליו ואמר:

– ר' ישעיה, דורש טוב אני לך, ידוע לי שאתה יהודי יקר ובעל צדקה גדול, השלך אחרי גוון כל החשבונות. אל תחכה עד שיבוא מלאך המוות ויפתח את בית המלוה. מוטב שתפתחהו בעצמך ותאריך ימים ושנים, ואל תתן למשחית להיות גומל חסדים, ואזי יקוים בכך מה שכתוב: "נפשו בחייו יברך", כלומר אתה בעצמך תברך את נפשך בעוד נפש זו היא עדיין בעולם הזה, ושפיל לסיפא

דקרא: "וידודך כי תיטיב לך", כלומר, תקבל ברכות והודאות בשעה שבגופא דעובדא תיטיב גם לך בעצמך".

והגביר ענה מיד לעיני כל העם מתוך דמעות:

– אי"ה, אתן את הכסף הדרוש.

אחרי הדרשה התפללו ערבית מתוך התרוממות-רוח, והגביר הזמין את המ"מ לסעודת הערב, ולמחר בבוקר הכניס בעצמו אל מחלקת אוצר הממלכה את החסר, ואחרי עבור ימים אחדים נפתחה קופת המלוה. -

הוא ותמורתו*

בשם "הוא" הכוונה היא להרב הזקן, ששימש ברבנות גדולה בעיר ז'יטומיר [Zhitomyr] מימי נעוריו ועד ימי זקנתו, ו"תמורתו" היה רב צעיר, אשר נבחר במקום הזקן לתכלית מיוחדת, הנוגעת לחיזוק האמונה.

ומעשה שהיה כך היה.

כאשר נפתח בית הספר לרבנים בעיר ז'יטומיר, ובראשו, בתורת אינספקטור מטעם היהודים, עמד הסופר והמשורר, הידוע בשעתו בהשכלתו האירופאית נוסף על העברית, ר' יעקב **אייכנבוים**, בעל ה"קרב" וה"קול זמרה", – התאונן ההמון ויראי הדור על ההפקרות של תלמידי בית הספר ושל האינספקטור בעצמו והיו ממליצים עליו "רבי לא שנה ר' חייא מנין ליה".

– מה יש לקוות, – אמרו החשובים שבדור, – מתלמידים, אשר רבם מגלח את זקנו ואוכל טריפות ומעשן סיגריות ביום השבת, ובביתו מנגנים על הפסנתר בשבתות ובימים טובים.

וכאשר החלו לחשוב מחשבות, איך ובאיזה אופן אפשר לתקן את המעוות, באו לידי החלטה, כי הקולר תלוי בצוואר המרא-דאתרא, שכן הלא חובתו היא לגעור בהאינספקטור וללמדו פרק ביראת שמים בלי משוא פנים. אחרי ישוב הדעת נכנסה אל הרב משלחת שלימה מחשובי העיר, מלמדניה ויראיה, ושפכו את לבם לפני רבם וביקשו ממנו פתרונים, מדוע מחריש הוא ולא ניסה אפילו פעם אחת להזמין אליו את האינספקטור ולדבר אתו קשות על חסרון השגחה מצדו בנוגע להנהגת התלמידים העתידיים להיות רבנים בישראל.

– הלא כבודו הוא רב בעיר ואם בישראל, והוא רק איזה מפקח (אינספקטור) באיזו "אסכולה", ומי נדחה מפני מי? ושנית, הלא גם הממשלה הרוממה רוצה בוודאי, שיהיו חניכיה יראי אלוהים, כי מי שאיננו ירא את האלוהים, איננו ירא גם את המלך.

שמע הרב בהקשבה את תלונת העם והשיב להם בניחותא וכמו בלחישא:

– לאחר-יאוש, רבותי, אין עצה ואין תבונה, וכשם שמצוה לומר דבר הנשמע, כך מצוה שלא לומר דבר הבלתי נשמע.

וכאשר שאלוהו שנית:

– הלא הממשלה הרוממה בוודאי תהיה לנו לעזר בדבר הזה?

ענה הרב בגמגום של דיחוי, לא בפירוש, כי אם באיזה רמז קל אשר משמעותו היתה, כי גם הבטחון על הממשלה הוא משענת קנה רצוץ.

ברגש מר יצאה המשלחת מעל פני הרב, והיה העם בוכה למשפחותיו בחדרי חדריו על המצב הנורא של בית הספר לרבנים אשר בעיר ז'יטומיר, שהצטיינה תמיד בדרך אמונה.

עברו ימים הרבה, והנה קרה מקרה בלתי טהור, שהרעיש את כל הלבבות. זה היה ביום השני לחג השבועות, בלכת העם לטייל אחרי חצות היום לכבוד החג, וכל חנויות היהודים, כמובן, היו סגורות, והנה אחד מתלמידי ביה"ס לרבנים נכנס אל חנות נוצרית ולעיני כל העם קנה שם נקניקים ואכלם בשוק, וכל היהודים רואים.

מקח וממכר ביום מתן תורה, ואכילת טריפות בשעה שהעם חוגג את חג ההתגלות של אלוהי ישראל על הר סיני ללמד לעמו תורה ומצוות, נחשב בעיני העם לחילול הקודש, לחוצפה מאין כמוה

* "לא יחליפנו ולא ימיר אותנו טוב ברע או רע בטוב, ואם המר ימיר בהמה בבהמה, והיה הוא ותמורתו יהיה קודש" (ויקרא כז: י).

כלפי שמיא וכלפי האומה הישראלית, וחמת העם עלתה עד מרום קצה. החליטו לבקר שנית אצל הרב ולצוות עליו בשם התורה והדת שיחדל משיטתו ויגער בכל תוקף במפקח הבית ומנהיגיו.

באסרו-חג נכנסה משלחת חדשה אל הרב. אמרו לו, כי הוא מתנהג בענווה יתרה עם רשעים גמורים ועתיד ליתן את הדין אם לא ישנה את שיטתו. עליו לזכור, כי ענוותנותו של זכריה בן אבקולס החריבה את ביתנו והגלתה את ישראל מארצו.

שמע הרב את מעשה קניית נקיית הטריפות ביום מתן תורה ואכילתם בשוק לעיני כל ישראל הדרים בעיר הזאת, בכה ואמר מתוך בכי:

— אני עומד על דעתי, כי הכל לאחר-יאוש, אבל אולי איני חושב כך אלא מפני זקנתי ומפני חולשתי וחולשת עצבי ומאפיסת כחותי לגעור במרעים, וכדי לצאת ידי חובת הבריות ולקיים מה שנאמר: "והייתם נקיים מה' ומישראל", מוכן אני להתפטר ממשמרת ולתכלית זו אני מציע להזמין במקומי את הרב הצעיר מברדיצ'ב, המלא כח עלומים וגם יודע פרק בהלכות דרך-ארץ דהאידינא, ואני אעתיק את מושבי לברדיצ'ב, אשר גם בלאו הכי הציעו לפני את הרבנות שמה מקדמת דנא, אך לא חפצתי קודם לשנות את מקומי אשר בו כהנתי בתורת רב משחרות ימי נעורי ועד זקנה. שם, בברדיצ'ב – אמר הרב, – מתנהגים אחינו בני ישראל כמקדם על פי התורה והדת, ואולי תנעם להם רבונותי, מהיותי בקי ורגיל בהוראה, והעיר ז'יטומיר הלא כבר פשטה צורתה הראשונה ונעשית לעיר ההרס על ידי בית הספר לרבנים, ואולי יחזירם הרב הצעיר למוטב.

ההצעה מצאה חן מאד בעיני שלוחי העדה, ואחרי חלוף מכתבים בין שתי הקהילות, נעשה חילוף בין רבניה: הזקן הלך לברדיצ'ב, והצעיר בא לז'יטומיר.

הופעת הרב החדש היתה מעין חגיגה להעדה ואחרי קבלת פנים, כנהוג, נתאספו ראשי העדה ויראיה בבית הרב החדש ויבקשו ממנו שיראה את כחו וגבורתו וישלח את השמש שלו להזמין תיכף אל ביתו את אייכנבויס.

הרב מילא את בקשת הבעלי-בתיים שלו, ושלח את משמשו וציווה כדברים האלה:

— אמור לאייכנבויס, כי הרב החדש ציווה עליו שיבוא תיכף ומיד אל ביתו.

האדם הפשוט הזה עשה כאשר צווה, וכאשר נכנס אל חדרו של אייכנבויס וראה את המגולח הזה מלובש בגדי אירופא ויושב על כסא רם ונישא ומסביב לו הרבה אנשים עברים ורוסים, יושבים ומשוחחים בשפות מוזרות לו לגמרי, כולם מלובשים בגדי פאר ומעילים קצרים, ממש כפרתמים ושרים, נפלה עליו אימה ופחד ובקושי גדול מסר את הדברים אשר שמו בפיו, בצורה כזו:

— רבנו החדש ציווני למסור את פקודתו, כי יבוא האינספקטור תיכף ומיד אליו.

שאלהו אייכנבויס:

— מי הוא זה רבנו?

והשד"ר הסביר:

— זהו הרב החדש, אשר בא מברדיצ'ב במקום הרב הזקן, שהעתיק מושבו שמה.

— אמור לרבך בשמי, – ענה אייכנבויס, – כי הרב הזקן הוא ירא שמים ופיקח גדול, והחדש הוא שוטה שבשוטים. פקודתו אינה תופסת מקום אצלי כלל, ואם דבר לו אלי, יוכל לבקרני, ולי אין שום דבר אליו. לך!

בפיק-ברכים יצא השד"ר מבית אייכנבויס, וכאשר שב ביתה הרב, החל לגמגם לעיני כל הקהל הקדוש, שישב וחיכה לתשובה וירא היה מלהשמיע באזניהם את הדברים אשר שמע, אבל אחר פקודת הרב שלא יחד דבר, הוכרח לטמא את שפתיו ולמסור אות באות ומילה במילה. השתומם כל העם למשמע אזהם, ופני הרב החדש חפו.

אחרי צאת השד"ר היה ישוב הדעת גדול בחדרו של אייכנבוים, איך להשיב במעשה על הזמנת הרב, ואחרי שקלא וטריא נתקבלה חוות דעתו של המשורר אב"ג [אברהם בר גוטלבר], שהיה, כידוע, אחד המורים המצוינים שבבית הספר, כי תיכף ומיד יבוא אייכנבוים אל בית הרב לשמוע מה בפיו ויתן לו תשובה כזו, שעל פיה יובן גם להרב וגם להעם ההולך בחושך, כי לא זו הדרך, ובוזה יגמר הדבר בבית אחת ויבוש העם ממבטו על חילוף הרב.

– ובכן, אמר אייכנבוים לאב"ג, גם אתה לך נא עמדי, למען יראה הרב, כי גם לי יש כלי קודש שלי, המלווים אותי על דרכי.

שניהם לבשו מחלצות, וביחוד אייכנבוים, שחבש לראשו צילינדר מהודר ו"פרק-פגולים" לבש על גופו, ובשעה שהכנופיה של הרב ירבה באנחה, כאנשים שקיבלו מכת לחי, נכנסו פתאום אייכנבוים ואב"ג אל חדר הרב, ובהכנסם הסיר אייכנבוים את הצילינדר מעל ראשו והשתחוה לפני הרב. כולם נבהלו ולא הרגישו את ביטול היש הבא מאליו ועמדו פתאום כולם על רגליהם וכולם מחרישים. אז אמר אייכנבוים בקול עב ובאשכנזית [גרמנית] צחה :

– וואָ איזט היער דער נייע ראָבינער? (אי כאן הראבינר החדש?).

הרב אמר :

– לא "ראבינער" אני, אלא רב.

– אום גאָטטעס וויללען, אמר אייכנבוים, רב זהו בלשון הקודש, וראבינער זהו באשכנזית, וכל רב הוא ראבינר.

– חלילה, אדוני האינספקטור, אמר הרב, רב הוא רב, וראבינער הוא ראבינער.

– קשה להבין, אמר אייכנבוים עוד הפעם באשכנזית צחה, – הלא הדבר פשוט וכל מוח שאיננו מעוקם יודע, כי מה שנקרא בלשון הקודש רב נקרא באשכנזית ראבינער, ובכן, – סיים אייכנבוים, – זינד זי דער ראבינער, ניכט וואהר; וואָס וואָללען זי אייגנטליך, הער ראבינער? (כבודו הוא הראבינער, הלא כן? מה רצונו, בעצם, אדוני הראבינער?).

הלז החל לגמגם ואמר לו ביהודית :

– פאני אינספקטור, אס פירט זיך ניט גוט, די ראבינער עסען טרפות אין גאָס, האָלטען געלט אום יו"ט. (אדוני האינספקטור, ההנהגה אינה כשורה הראבינערס אוכלים טריפה בראש חוצות, מחזיקים כסף ביו"ט).

– ווי מיינען זי? – שאל אייכנבוים, – איך האָבע נייע אין מיינעם לעבען געהערט, דאָסס ראבינער עסאן טרפות, זי בעקאָמען דאָך גאָזשע אום טרפות ניכט צו עסען, זי זינד דאָך זעלבסט ראבינער, איזט דאָס מעגליך, דאָסס זי טרפות עסען? (היתכן? מעודי לא שמעתי, שראבינערס אוכלים טריפה, הרי הם מקבלים שכירות, כדי שלא יאכלו טריפה; הרי אדוני בעצמו ראבינער, וכי יתכן שיאכל טריפה?).

– חלילה וחס, ענה הרב, ראשית אינני ראבינער, כי אם רב, ושנית הרבנים אינם אוכלים טרפות, לא מפני שמקבלים משכורת, כי אם מפני שזה אסור על פי דין תורה.

– דבר זה תוכל לספר לאדונים הללו, – אמר בהראותו בידו על הכנופיה, – לי, בבקשה ממך, אמור נא בגלוי, מה יש ברצונך, אדון ראבינער, ועל אודות איזה טרפות הכתוב מדבר כאן, ומה זה נוגע לך, הערר [Herr] ראבינער [אדוני הרב], וכי יש לך יפוי כוח משוכן מרומים לענוש את פושעי הדת, וכי הנך מבית דין הגדול שהיה בירושלים, הרי אינך אלא ראבינער, לא כן? ובזמן הזה אין לך צדקה וזכות לדיני נפשות, זהו דבר המסור בידי שמים. בכבוד ראש אני מדבר עמך ושואל אותך

בדברים מפורשים : מה רצונך הערר ראבינער, ומה יש לך לומר על שלחך אלי שמש בלתי מנומס.
אמור נא, בבקשה ממך, מה רצונך?

הרב – ביהודית, כמובן :

– פאני אינספקטור, התלמידים של בית הספר לרבנים נכנסים בשבועות לחנויות של גויים וקונים נקניקי טריפה ואוכלים בשוק.

אייכנבוים : – היתכן שכל תלמידי יעסקו במיקח נקניקי טריפה, וביחוד בשאָבאָט (שבועות)? היכן ראה, הערר ראבינער, את הדבר הזה? הרי הוא היה בברדיצ'ב?

הרב : – בעיני לא ראיתי, אך הבריות סיפרו לי. ולא כל התלמידים, רק אחד מהם ראו בכך, וחוף מזה פאני אייכנבוים, הרי אינני ראבינער, אלא רב בישראל.

אייכנבוים : – דבר זה יסביר כבודו לאדונים הללו, ואני חוזר ואמר לו : הוא ראבינער, דהיינו בשפת עבר רב. קודם היה ראבינער בברדיצ'ב, ולא מובן הדבר, מדוע עקר מעירו, לאחר ששמע, כי בז'יטומיר אירע כדבר הנורא הזה, אשר תלמיד אחד אכל טריפות? מה הכריחו לילך לעיר כזאת? הערר ראבינער, אין להבין כלל, מה רצונו של מר?

הרב בקול נמוך ועצמה :

– פאני אייכנבוים, היתכן שהקיסר שלנו ירום הודו, ידרוש מתלמידי הראבינער-שול שיחללו את דת ישראל?

אייכנבוים, בעמדו על רגליו, בקול עז :

– "מה? כיצד? מה הוא רוצה מ"יאָרעס האודאָ" (ירום הודו) לכאן? מדוע משתמש הוא ב"יאָרעס-האודאָ" בענינים כאלה? יאמר נא לי, במטותא ממנו, מהו רוצה בכלל ומ"יאָרעס-האודאָ" בפרט?"

לקול דברים אלה נעשה הרב חיוור כמת ובהלצתו זו של אייכנבוים, כפי הנראה, חשד, כי הלז חפץ להתנפל עליו על שנשא את שם ה"ירום הודו" לשוא והתחיל להתנצל, וברגע זה השתמש אייכנבוים לעשות קץ לטרגיקומדיה הזאת וכמנצח גמור הסתכל בפני הכנופיה של הרב ויאמר :

– כן, אני מבין את הדבר, אדוני הראבינער אינו יודע בעצמו מהו רוצה. ובכן, אַדיע [adieu – להיתראות (צרפתית)], הערר ראבינער!

ובזה נגמר הענין.

את הסיפור הזה אני מוסר אות באות כמו ששמעתי מפי אב"ג, כאשר ראיתי בשנת תר"ן לעת זקנתו המופלגת בהיותו בביאליסטוק לרגלי מסעי לארץ ישראל דרך העיר ההיא בכוונה מכוונת להתראות עם הרב ר' שמואל מוהליבר טרם צאתי לא"י להתייעץ עמו על הענינים העומדים על הפרק, אשר לרגלי פתרונם ביקשני הרב לעשות את דרכי דרך מחנהו.

ג.

סופרים

הספד של נצחון

מיום כ"ב מרחשון תר"ז, יום פטירתו של הסופר רמ"א [מרדכי אהרון] גינצבורג ועד היום שבו אני כותב את זכרונותי אלה (יום ג', ז' אדר א' תרפ"א), עברו 74 שנים ושלושה חדשים וחצי בדיוק, ובמשך זמן רב כזה עוד לא נתעוררה בספרותנו כדבעי ההשפעה הגדולה אשר השפיע הספד של משכילי ווילנא על חברי הסופר הנזכר, ועוד לא הוברר כלל הרושם שעשה האבל הזה במחנה ישראל פנימה ועיקר גדול חסר מן ספר קורות עם ישראל, בגלל הנצחון הפנימי אשר נצחו באותו יום המשכילים, או יותר טוב לומר, אשר נצחה ההשכלה על בעלי הקצוות מדור הישן, המחזיקים בנושנות יותר מדי, ואמרתי עד כמה שאפשר למלאת את החסרון זה, למען אשר יהיה לפחות איזה חומר בידי דורשי רשומות לברר את הענין הפסיכולוגי הזה בכל פרטיו.

בין הזכרונות שבאו בספרותנו על דבר המאורע הזה יודע אנכי לפחות רק את זכרונותיו של בנימין מאנדלשטאם בספרו "חזון למועד" חלק שני מצד 79 עד צד 90, ואת זכרונותיו של אברהם יעקב פאפירנא בהקובץ של "רשימות" (שיצא לאור בעריכתם של ח. נ. ביאליק וא. דרויאנוב) אודיסה, תרע"ח צד 151 בשם "שני הספדים". אבל זכרונות אלה אינם מספיקים וגם אינם מדויקים, והעיקר, אינם מאירים את העובדה מצדה ההיסטורית. אשתמש נא בכל הזכרונות שבאו לי בעל פה מבני הדור ההוא, אשר ראיתם לעת זקנתם ואשר כולם כאחד היו מספרים על דבר המאורע הזה בהתלהבות גדולה ממש כמו שמספרם חיילים ושרי הגדוד על נצחונותיהם היותר גדולים.

והנני רושם את שמות האנשים אשר היו למקורות חיים בענין הזה ואשר בעיני ראיתי את התלהבותם ובאזני שמעתי את דבריהם אשר כולם נשאו עליהם את החותם של דברי-אמת הניכרים. ואלה הם: זקני ר' זימל **חפץ**, ר' ז'ונקע **אלישיב**, אחד המצוינים שבמשכילי מוהילוב ומזקני הדור, ר' אביגדור אהרן **גינצבורג**, אחד ממשכילי שקלוב ומן המצוינים שבמורי ישראל המודרניים בימים ההם, ר' פייבל **כהן**, אחד ממורי, חכם עברי במלוא מובן המילה, שהיה בקי בימים ההם בספרות האשכנזית [גרמנית] ומעט גם בספרות הצרפתית וכמתלמד-מעצמו בשתי השפות היה קורא במקורו הראשון את וולטר ואת רוסו, והיה חי כאחד משלומי אמוני ישראל והצטיין כבעל-קריאה אהוב ומדקדק נפלא, ועל כולם – ר' אליעזר **צווייפל ואב"ג** [אברהם בר גוטלובר], ור' צבי הירש **דיינוב**, וארנולד **מאנדלשטאם**, היהודי המלומד שעל יד הגוברנאטור בימים ההם.

וכסניף לכל אלה הגדולים בשעתם אצרף גם את הזכרונות של זקן אחד פשוט, דוב בן אברהם **טאאוב**, בן אחיו של אד"ם הכהן, בן שבעים וחמש, אשר ראיתיו במוסקבה באחרית ימיו, בימי הגולה אשר הוגלתה מוויילנא בימי מלחמת העולם, וכל העולה מזכרונות שונים אלה, אשמור לכתוב, למען תהיה התמונה ברורה עד כמה שאפשר.

ועוד איש אחד מילידי ווילנא, תורני משכיל בן תורני משכיל, ג"כ מילידי ווילנא מבני דורו של ר' מא"ג [מרדכי אהרון גינצבורג] ושל אד"ם הכהן ושמו ר' אליעזר **ליאכובסקי**, בנו של ר' משה חיים ליאכובסקי, גיסו של זקני, אשר בידו היו זכרונות ימי ילדותו ומסורת מפי אביו שהיה בשעת ההספד והקבורה.

וגם זכרונות שבעל פה, אשר שמעתי מפי העו"ד ו. א. **הרכבי**, חניך בית המדרש לרבנים אשר בוויילנא, אשר לא ידע לספר, אבל ידע לענות על שאלותי ומפי המהנדס א. ג. **בילין** חניך בית המדרש לרבנים בז'יטומיר, אשר ידע היטב את הספרות העברית העתיקה והחדשה עד ימינו, ואשר ידע לא

רק לענות, כי אם גם לספר ממש. ועוד יש בידי זכרונות על דבר המאורע הזה מפי מר **מילמן**, שהיה רב-מטעם בברדיאנסק [Berdyansk] כל ימי חייו והאריך ימים במשמרתו עד מותו. הוא היה חתנו של ר' יעקב אייכנבוים, האינספקטור של בית מדרש לרבנים בז'יטומיר והנודע בספרותנו בספריו "קול זמרה" ו"הקרב", מחביבי ריב"ל ומקורביו, אשר נתן את ההסכמה על ספר "תעודה בישראל". להקת סופרים וחכמים ועסקנים כאלה בוודאי עדותם נאמנה מאד, ואין ספק אצלי, כי כל דבריהם נאמרו באמת, וכדאים המה להשען עליהם. ועל פי המון הזכרונות האלה, אנסה לצמצם את עצמי ולהוציא את התמצית.

א.

ומעשה שהיה כך היה. ר' מרדכי אהרן **גינצבורג** היה בימיו כיוצא מכלל חבריו בני דורו ה"ברלינאים" אשר בוויילנא, והאדוקים התייחסו אליו באהבה מסותרת. הנהגתו היתה דתית במלוא מובן המילה, כי היה זהיר מלעבור אפילו על האיסור המנהגי של גילוי ראש, ושנית היה נודע בלמדנותו וביחוס משפחתו. אביו היה מגדולי הלמדנים בימיו, ורמא"ג נלקח לחתן כעלוי בגפ"ת [גמרא, פירוש רש"י, תוספות], ושלישית, כי בספריו לא נמצאו אפילו שמץ של אפיקורסות, כי הספר "אביעזר" היה עוד בכתובים ולא ראוהו עוד החשכים. אבל חוט של חשד היה משוך עליו. ראשית, כי התעסק בהוצאת ספרים קטנים בצורתם, אשר, כידוע, כל ספר רצוי בעיני ה' לא היה נדפס בצורה כזו, כי אפילו הספרים "אין קווארטא" היו עדיין חשודים קצת בימים ההם. ושנית, כי בספריו נמצאו ציטטים משילר ועוד מספרי הגויים. ועל כולם היתה חשודה אהבתו וידידותו לכל המשכילים, וביחוד לאד"ם הכהן, אשר בתור מתפרנס מיגיע כפיו תמיד, וביחוד במלאכת הסרסרות בענייני-כספים, ואחר כך בתורת מורה, לא היה תלוי בדעת אחרים, ולא היה מקבל תמיכה אפילו מבנו הסוחר העשיר, ולא היה נחשב כבטלן בעיני האדוקים, אשר יש לרדוף אותו ולבטלו ולבזות אותו כחוזר על הפתחים לקבל "פרינומרנטיין"*. על ספרי מינים ולא היה ירא לפעמים מלבטא את רעיונותיו בשפה ברורה וללחום עם מורדי האור. לא רק בעט, כי אם גם בפה. ועם איש כזה התרועע רמא"ג, וגלוי וידוע היה בכל העיר, כי הם אוהבים נאמנים, אף על פי שיצא הקול על אשתו של אד"ם הכהן שאיננה זהירה בטבילה במקוה בקביעות, אלא לסרוגין בלבד, ואם רמא"ג איננו שם את לבו לדברים העומדים ברומו של עולם כאלה, שמע מינא, כי לא לחינם הלך זרזיר אצל עורב, אלא משום שהוא מינו. ועוד מעלה יתרה אחת היתה באד"ם הכהן בשעתו, אשר הבדילה אותו בעיני החשכים מיתר חבריו בני דורו. ראשית, הספדו בשעה שהיה צעיר, על הרה"ג ר' שואל'קא **קאצענעלנבויען**, אשר גם חרדים הכירו לו טובה בזה, והתפארו כי אפילו בעריל מיכאלישקער הכיר בגדולתו של רבנו ר' שואל והקדיש לו ספר קטן מלא שירים הנקרא בשם "אבל כבד". אגב יש לציין, כי אד"ם בעצמו לא הדפיס את שיריו על קאצענעלנבויען ב"שירי שפת קדש" שלו ועל זה התרעמו החרדים והתלוצצו, כי בוודאי עשה בעריל מיכאלישקער תשובה והרי הוא כמתחרט על הספדו זה. ושנית, ספרו "שירי שפת קדש" חלק ראשון, אשר יצא לאור בליפסיא [Leipzig] בשנת תר"ב, גרם לו פרסום גדול ואפילו החרדים ובחורי הישיבות היו משננים בעל פה את השיר "דל מבין" ואת "החמלה", ומכיוון ששירים של אד"ם היו שגורים בע"פ, היה קשה מאד לבטלו כמו שנהגו עם המשכילים, אפילו עם אלה שהיו גדולים בתורה מאד"ם הכהן, כי בנוגע לתורתם של משכילים, אפילו של ר"מ

* לפי ההקשר – מקדמה (משורש prenominate)

פלונגיאן היו אומרים: "את מי מתופשי תורה אין כמו אלה! ולגבי משכיל גם זו תורה". אבל, כשהיה מגיע לבעריל מיכאלישקער, כשהיו מתחילים לדבר עליו לשון הרע, היו פרחי המשכילים מתחילים לזמר: "אשאל למה עשיר שמה וכו'" – ומיד היו סותמים בזה את פיות המקטרגים ועל צד היותר רע היו אומרים החשכים בלשון היזואיטים [הישועים Jesuits]: "הוא איננו אשם בדבר, זוהי מתנת אלוהים". מכל הנאמר יובן, שאד"ס הכהן היה יותר מסוגל לעשות צעדים ממשניים לטובת ההשכלה, וכן היה עושה באמת מעת לעת. אבל אד"ס זה היה בן דורו במלוא מובן המילה, והיה קנאי גדול להשכלה ול"שפת הקודש". את שתיהן אהב אהבה עזה אולי יותר מאהבת החרדים את התורה, וכשם שהחרדים לא היו מניחים כל מקרה לרדוף באף ולמרר את חיי המשכילים בכל מאי דאפשר, כן ביקש אד"ס הכהן מקום להתנפל עליהם ולנקום מהם את נקמת ההשכלה, והמשכילים, את נקמת השפה וסופריה. והנה בא דבר זה לידו וקיים אותו באופן היותר נפלא.

כי נח נפשיה דרמא"ג עשתה מיתתו רושם על כל בני העיר, ואפילו על ר' שמואל'קא שטראשון ובניו אליהו ומתתיהו. וכל בני ווילנא בלי הבדל שיטותיהם והשקפותיהם על היהדות, באו ללוות את ה"בן טובים מרדכי אהרן", אשר כולם למדו מספרו "קריית ספר" לכתב מכתבים יפים לעת הצורך. ההלוויה הפומבית הזאת היא שגרמה, כי המ"מ דמתא ראה חובה לעצמו לבוא גם כן אל בית הקברות להספיד את המת מטעם משרתו, כי המ"מ דמתא היה בימים ההם גם הספדן המושבע; גם היראים גם המשכילים השתוממו בראותם את המ"מ עומד על השולחן אשר הוצג ליד קבר המת, ואלה לאלה שאלו: "מה יאמר, מה יגיד הפעם?" והרבה השיבו: "על רמ"א יש וודאי מה להגיד". וזו היתה כמעט דעת הקהל. דבר זה הרגישו תיכף כל המשכילים, ואד"ס בראשם, ולו השכיל המ"מ לספר כמו שהוא את שבחי רמא"ג, את יחוסו, את כשרונו, את ערך ספריו, את התועלת אשר הביאו, – כי היו בהם ידיעות היסטוריות החביבות על עם ישראל, דוגמאות של מכתבים וכדומה, אשר אין בהם, כמו שאמרתי, שום אפיקורסות, – כי אז היה המ"מ יוצא כמנצח ולא היה נותן מקום לשום תלונה אפילו מצד המשכילים, ואז היה בעריל מיכאלישקער נשאר בלי כלי-זין (או כמו שהתלוצצו החרדים, "ער וואָלט בלייבען אָן אַ שטאַך מלאכה"), ואם היה מספיד אותו גם הוא על פי שיטתו, לא היה להספדו שום ערך לימים רבים, כי אם ערך הספד של בעל דעות מסוימות על אחיו לדעה, ותו לא. אבל "מעשה שטן הצליח", כמו שהיו אומרים האדוקים, והמ"מ הכניס ערמוניות אל תוך הספדו, אשר הציתה את חמת כל המשכילים ולא הפיקה רצון מדעת הקהל אשר כבדה את רמא"ג, איש איש כפי השגתו. ובמקרה זה השתמש אד"ס הכהן ועוד על יד הקבר אמר לחבריו: "איצט ליגט ער אין דר'ערד" (עכשיו הוא נתון בארץ) והגיעה השעה לעשות חשבון. ובאמת חשבונו היה מדויק מאד, כפי שנספר הלאה.

המ"מ התחיל את הספדו בפסוק שכבר נהפך לשגרה, בעת אשר העם ציפה לאיזו המצאה ופסוק המתאים לטיפוס כרמא"ג. הפסוק הזה היה: "הצדיק אבד, ואין איש שם על לב". החרדים התחלשו: "מהו זה, הנטרפה עליו דעתו? האם רמא"ג היה צדיק? והמשכילים הרגישו מיד, כי יש בזה ערמה. והנה המ"מ עומד ומבאר, כי בימים האחרונים מתו הרבה צדיקים מצדיקי הדור ומנה אחד לאחד את הרבנים מן העיירות קטנות, אשר רוב העם לא ידע אותם כלל וכינה את כולם בשם צדיקים גמורים, והתפלפל בדברי תורה, אשר הוגיעו את מח העם, עד כמה קשה מיתת צדיקים בכלל; ובפנותו אל המטה השחורה של רמא"ג המוצגת לפניו אמר: – הנה גם זה הנפטר היה איש מפורסם וגם אני ידעתי והיה גברא דחזי למילתא, כאשר יעיד הקהל הרב הנאסף פה ללוותו. ובכן, סיים הספדן, עלינו להזכיר את דברי הנביא, כי אין איש שם על לב, כי מפני הרעה נאסף הצדיק, כלומר, הסוג של צדיקים נאסף ומפני מה? מפני הרעה! מפני איזו רעה? – אין רעה אלא מינות.

ככלות ההספד היה ברור, כי הדברים עשו רושם רע על השומעים ואל הקבר נגש אד"ם הכהן. ליאכובסקי היה מספר מפי אביו על דבר חזונו של אד"ם באותה שעה, כשר הצבא בשלפו את חרבו מתערה, ועל ידו עמד נער בן תשע עשרה שנה כמעט נשען על יד אביו בדחילו ורחימו ועיניו זולגות דמעות – זה היה מיכה יוסף, משורר בן משורר, אשר אבי קרא לו "מיכנקה".

– מורי ורבותי, אמר אד"ם הכהן, אנחנו עומדים פה על יד קבר של תלמיד חכם, ת"ח שלא נספד כהלכה, וכולכם יודעים את כל מאמרי התלמוד בנוגע לענין כזה, ודי להזכיר אחד מהם: "כל המתעצל בהספדו של אדם ישר, ראוי לקברו בחייו". אבל מקרה כזה כבר היה לעולמים, כי כאשר נפלו במלחמה המלך הראשון בישראל ויהונתן בנו, בא הנער המגיד ויספר לדוד, כי הרבה מן העם נפלו, גם שאול ויהונתן נפלו בחרב. והנה "גם" מגומגם כזה שמענו גם הפעם. כל הספד שראוי לכנותו בשמו מעורר או בכי או צחוק, והנה ההספד הזה, ששמענו הפעם, לא עורר לא בכי ולא צחוק, כי אם בזיון וקצף. אני חושב לבלתי אפשר להספיד מת גדול כזה בפניו, מתוך הכעס, והנני מכריז ומודיע על יד הקבר, כי ביום ד', כ"ב מרחשוון, כאשר יקומו אבלי גינצבורג משיבת-שבועה", נתאסף כולנו בבית הכנסת הגדול להספיד את מתנו. – ובזה גמר.

הדברים עשו רושם נורא על כל הנאספים, וכל העם שאל איש את רעהו, מתי יהיה ההספד? באיזה מקום יהיה ההספד? ומי יהיה המספיד? ועל שלש שאלות אלו באה תשובה רק על דבר היום והמקום, ונשארה בלי תשובה השאלה, מי יהיה המספיד. המ"מ היה ממש כקבור חי באותה שעה, כי הקיפוהו מכל הצדדים. החרדים אמרו לו: "רבנו, מה עשית? למה היה לך לגרות את השקצים? הלא בעצמך אמרת, כי הוא גברא דחזי למילתא, והיה די לך להספידו כמות שהוא". ורבי חייא דאנציג, בנו של בעל ה"חיי אדם", בפנותו אל המשכילים אמר:

– עצם ההספד לא מצא חן גם בעינינו. אבל בתלונתכם על המ"מ לא צדקתם. כי סוף סוף איננו רגיל להספיד אנשים מסוג זה, אחרי שזה הבר מינן הראשון שבא לידו. הכל הרגל, ואם יתרגל בזה, יהיה מומחה גם לאותו דבר.

על הדברים האלה ענה אד"ם הכהן:

– ר' חייא, הדברים האלה מתוקים מזפת.

ובזה נתפרדה החבילה. אבל כל המשכילים, ואד"ם הכהן בראשם, לא פסקו כל שבעת ימי האבל מלעורר את דעת הקהל, כי קרה בוויילנא ענין נורא אשר יהיה לדראון עולם, כי תלמיד חכם נספד שלא כהלכה, ומספרים, כי אפילו המון העם ובעלי המלאכה בראשם, החייטים והסנדלרים צעקו ולא ידעו מה צעקו:

"מעשה כזה לא נשמע מעולם".

בין המבקרים את האבלים היו הרבה מן החרדים אשר השתתפו בצערו של ר' משה ליב גינצבורג, אחי רמא"ג, שנחשב בעיניהם לאחד משלהם. והאח אמר אל מנחמיו: "הכל תלוי במזל, איש כאחי נספד באופן כזה, האם ימצא אף איש, אשר יאמר על אחי, כי הוא ראוי לבזיון ח"ו, ותמה אני על ירא שמים כמ"מ שלנו, כי נכשל בעוון חמור כזה, בזיון המתים!" ובתור תשובה על דברים פשוטים אלה היו נאנחים הרבה מהם.

וכל הקהל היה משתוקק לשמוע את ההספד המקווה, שהיה כמעט בעיני כל בני העיר מעין איזה פצוי וכפרת פשע.

ב.

ביום כ"ב מרחשוון נתאסף כמעט כל קהל היהודים והיהודיות יושבי ווילנא, והנה נשתומם כל הקהל לראות את אד"ם הכהן עולה על הבימה בת מאות בשנים חצובה מאבנים, אשר לא דרך עליה עד העת ההיא שום אדם מישראל שלא היה זהיר בתרי"ג מצוות. אבל מפני רוב התפעלות (או ביתר דיוק: התאבנות רוחנית) מאימת המראה החדש הזה נעשה העם כאלמים.

מספרים, כי פני אד"ם היפים היו נוראים אותה שעה, והיתה לו דמות, על פי הסברו של דיינוב, כארי העולה מסובכו. ותיכף התחיל בדרוש, אשר משך אליו בסגנונו ורעיונותיו החדשים את הווילנאים אוהבי הדרוש מקדמת דנא.

היסוד, אשר עליו נבנה הדרוש הזה, היה מאמרו של ר' מאיר במו"ק כ"ח. מאי "והחי יתן אל לבו" – דברים של מיתה, דאיספד יספדוניה, דיקבר יקברוניה, דיטען יטעניה, דילוח ילווניה, דידל ידלוניה, ואיכא דאמרי דלא ידל ידלוניה דכתיב: כי טוב אמר לך עלה הנה מהשפילך לפני נדיב אשר ראו עיניך (משלי כ"ה, ז').

ועל זה אמר הספדן: דרכם של כל בני אדם לפרש את המאמר הזה באופן שמי שיספיד את רעהו יספידו גם אותו, מי שיקבור את חברו, יקברו גם אותו, ומי שילוח את חברו לבית עולמו ילוח גם אותו. ובכן, יש בזה איזו קנוניא, אפגעצאלטער ברויט. וידענו, רבותי, כי רב מאיר היה חכם גדול, ואיך ידבר דברים כאלה, אשר כל אחד מאתנו יודע, כי לא כל המספיד את חברו מספידים גם אותו, ולא כל המלוה את חברו זוכה שילוח גם אותו, ולא כל העוסק בקבורת מתים ראוי שיתעסקו אחרים גם בקבורתו? הלא כמה קברני ווילנא מקדמת דנא לא נקברו על ידי יורשי אותם האנשים אשר התעסקו הם בקבורתם, וכן הלאה.

ובכן, הוא בא לידי מסקנא, כי פירוש המילה "דיי" הוא כאן כמו "כיי" או "אשר", כלומר, ר' מאיר מיעץ לכל אדם חי ליתן אל לבו דברים של מיתה לאמור: כי כל אדם סופד יקברוהו (יהיה מי שיהיה) ויספדוהו, אם הוא ראוי לכך, ילווהו (יהיה מי שיהיה) כי לכל אדם יש מלויים, וכל אלה הדברים קורא ר' מאיר בשם דברים של מיתה, כלומר, דברים המזכירים לאדם את סופו, כדברי קהלת: "באשר הוא סוף כל האדם והחי יתן אל לבו". ור' מאיר מבאר, כי הפירוש על הדברים "והחי יתן אל לבו" – שצריך הוא ליתן אל לבו בעודנו בחיים "דברים של מיתה, לזכור את סופו".

ובנוגע למילים "דידל ידלוניה" הוא משרש "דלה", כלומר, כי ידלו בהספדו את פרטי חייו, איך חי ואם יש מה לספר אחרי מטתו לשבח. ובזה יתאמץ, שלא יהיו ריקים ממעלות ומדות, וגם זהו בכלל "דברים של מיתה" שאדם חייב לזכור. וכפי שהשורש "דלה" בארמית יש לו גם מושג של הרמת הקול וגם מושג של "להסיר ולגולל" וגם מושג של "שאב", הרי יש לנו במאמר קצר זה תורה שלימה, איך צריך כל אדם ישר, וביחוד ירא שמים להתנהג בהספדו של אדם. ראשית, לספר בשבחו ובמעלותיו שאין להכחישן, לקיים מאמרם "אגרא דהספדא דלויי", הרמת הקול של הספדן לעודד את העם על האבידה של אלו המעלות והמדות. ושנית, אם אין באיש הזה מעלות, ובכן אין כאן אבידה, אזי מחויב המקונן להתבונן, אולי יצא עליו שם רע ועקשות פה מצד רשעים וטיפשים, ואז מחויב הוא להסיר מעליו את לזות השפתים, להציל עשוק מיד מלשינו ומחרפיו חנם. ואז יהיה אגרא דהספדא הסרת החרפה ודבת החשכים בעם, אשר דרכם כסל למו למצוא רק את הרע ולתת דופי ברענו. ושלישית, אם לא זו בלבד שאין מעלות ומדות בהמנוח, ולא יצא עליו שם רע מעולם, כי אם באמת היה אדם מושחת, כאחאב בשעתו, גם אז חובת כל מספיד נאמן לחפש בקורות המת

ובחינוכו אולי ימצא בו אפילו דבר אחד טוב וישאב מן הידיעות האלו לימוד זכות על מעשיו הרעים ויראה לעיני כל את הצד הטוב שבו והעם לא הרגיש, ואז גם כן יקיים "אגרא דהספדא דלוייה".

והנה הרים הספדן את קולו כארי, האם ראוי המ"מ דמתא שלנו להקרא בשם ספדן על פי הדוגמא שהראה לנו בהספדו, בשעה שעמדו על ידי הקבר בעלי תורה ומביני מדע אשר אותם אין בכחו להוליך שולל בדברים של שטות ובדרשות של דופי, שאין להם לא טעם ולא ריח, ושום יחס אל הנפטר. לא ולא! והעד היותר נאמן הוא, כי כל העם הרגיש, כי לא נספד כהלכה התורני הגדול בן תורני גדול, הרב השלם, הרב הצדיק, איש חמודות מרדכי אהרן גינצבורג, זכר צדיק לברכה.

אל תאיצו, מורי ורבותי, לשאול את פי, איך אני מכנה באמת את רמ"א בשם צדיק, אחרי אשר המ"מ דמתא אמר בפירוש, כי הרבה צדיקים מתו וגם גינצבורג מת; על זה צריך אני לעורר את לבכם בשפה ברורה ובשם התורה והנביאים, כי המצוות שבין אדם לחברו קשה עונשן מכל המצוות שבין אדם למקום. ושקר אומרים לכם יום יום, כי את הדברים האלה בדו ה"ברלינאים" מלבם. זהו מאמר מפורש בתלמוד, שהרבה מן החשכים אולי חפצים למחקו מן הספר, אבל עד כה איש כרמ"א, אשר אפילו כל שונאי ההשכלה יחדיו לא ימצאו בו שמץ דופי בנוגע לענין זה, הרי הוא בלי שום מליצה צדיק, **ועליו** יש להגיד בפה מלא "הצדיק אבד ואין איש שם על לב". מאי איננו שם על לב? – איננו שם על לב, מי נקרא צדיק. ואם נאמר, כי התורה דורשת לא רק מצוות שבין אדם לחברו, כי אם גם מצוות שבין אדם למקום, מחויב אנכי להעיד לפניכם, כי הרב הצדיק הנפטר הזה היה זהיר מאד במצוות שבין אדם למקום, ובארגזו השמור אשר נפתח אחר מותו, מצאנו גלימות של סוכר צרור בנר, אשר עליו כתוב בעצם ידו "כשר לפסח". ואולי לא כולכם יודעים, כי סוכר שאיננו כשר לפסח איננו במציאות, כי זוהי חומרא שבחומרות של אחרוני האחרונים, אבל כיון שהנהיגו בני ישראל איסור שכזה, נזהר חברנו רמ"א גם בדקדוק זה. ומעתה תבינו, כי כל המלשינות, אשר אתם שומעים על דורשי חכמה, בשקר יסודה. כמה פעמים שמענו, כי פלוני המשכיל שופת את המיחס ביום השבת, ואנחנו הקרובים אליו יודעים, כי אין לו גחלת לחמם את בשרו אפילו בימות החול. על אלמוני החכם אומרים, כי הוא מעשן ביום השבת, וכל רופאי העיר יעידו עליו – הרופאים הנכרים אשר, לפי דעת החשכים הם נאמנים יותר מרופאי ישראל, מפני שאינם חשודים על אפיקורסות – העדים הכשרים האלה בעיניכם יעידו, כי הוא איש חולה במחלת הריאה וגם בימות החול לא לבד שאיננו מעשן בעצמו, כי אם גם לא יכול לסבול את העשן היוצא מפי אחרים. כל זה הן עובדות שאין להכחישן, ואצלכם נהפך השקר לאמת גמורה, כמו שנהפכו אצלכם כל לימודי תורתנו מאמת טהורה לשקר גמור. כי האמונה הטהורה נזדווגה לשקר ולצביעות באשמת המורים החשכים והרמאים אשר זייפו את התורה מהחל ועד כלה... וספרי הנביאים נהפכו לטרפה ולפסול, ועל זה בוודאי ראוי לקרוע...

לשמע הדברים הללו נזדעזע כל העם, והספדן אמר: "אל תתפלאו עלי ועל דברי אלה, כי כבר היה אדם גדול וטוב ממני, אשר אינני כדאי וראוי להתיר שרוך נעליו, ושמך **ישעיהו בן אמוץ**, אשר גילה לעמו בשעתו, כי סיבת מחלתו המה החטאים שבתורת האדם, "זרע מרעים, בנים משחיתים". האם אפשר להשחית את ה'! בוודאי הכוונה היא לאדם! "מרצחים!" – האם יוכל אדם לרצח את בוראו? – "כספך היה לסיגים, סבאך מהול במים, שריך סוררים וחברי גנבים, כולו אוהב שוחד ורודף שלמונים, יתום לא ישפוטו וריב אלמנה לא יבוא אליהם, קציני סדום עם עמורה!" ומהו זה הכנוי "סדום ועמורה"? את זה באר הנביא יחזקאל: "זה היה עוון סדום אחותך, יד עני לא החזיקה", וכפי שהקב"ה מודד מידה כנגד מידה, על כן אמר הנביא, באו עליכם עונשים לפי מעשיכם, לא את הגן עדן שללו מכם, כי אם "ארצכם שממה, עריכם שרופות אש, אדמתכם לנגדכם

זרים אוכלים אותה ושממה כמהפכת זרים". כמו שהתנהגתם שלא בצדק לזרים, כן נהפכה כל אדמתכם לזרים, וכמו שלא רחמתם על היתומים והאלמנות, כך "היתה ציון כאלמנה ויושביה כיתומים"; וכנגד אלה הבאים ברפואות שוא להתרפא מעוונות שבין אדם לחברו, בקיום המצוות שבין אדם למקום, כדי שיכפרו המצוות על החטאים האלה, אמר הנביא בפה מלא: "למה לי רוב זבחיכם, כי תבואו לראות את פני, מי ביקש זאת מידכם רמוס חצרי!" "קרא מקרא, חדש ושבת און ועצרה, ובפרישכם כפיכם אעלים עיני מכם, וכי תרבו תפילה אינני שומע" – האם שומעים אתם, רבותי, את דברי הנביא!

אבל באיזה רפואות מיעץ הנביא להשתמש? "רחצו, הזכו, הסירו רע מעלליכם מנגד עיני, חדלו הרע". ואני שואל: האם יש בכחו של אדם לעשות רע לה? האם לא אל האדם היא הכוונה? למדו היטב – גם כן בהפעיל, האם דרכו של אדם להיטיב לה? ולא לבני אדם? ואם כבר נקלטו במחכם כל הפירושים המעוקלים המעקמים את הכתובים, אני אומר לכל אחד מכם: שפיל לסיפא דקרא: "דרשו משפט, אשרו חמוץ, שפטו יתום, ריבו אלמנה". ובנוגע לרופאי האליל, המרפאים את מחלת **תורת האדם** ברפואות **תורת ה'**, אומר הנביא: "בשם ה' צבאות, הוי אנחם מצרי, ואנקמה מאויבי ואשיבה ידי עליך ואצרוף כבור סיגיד ואסירה כל בדיליך". ותחת רופאי האליל אלה אשר אין להם תרופה כי אם להשמידם ולבערם מן העולם יחד עם ספריהם, מבטיח הנביא בשם ה' "ואשיבה שופטיך כבראשונה ויועציך כבתחילה, אחרי כן יקרא לך עיר הצדק, קריה נאמנה", "ציון במשפט תפדה ושביה בצדקה". ולא ברפואות של רופאי האליל, המכחישים את עיקרי התורה והדת, המבלבלים את הצדק והאמונה והמשפט.

"בין העוונות הגדולים" – אמר הנואם המשורר – "יש עוון נורא על כל החרדים, על אלה שונאינו מנדינו, אשר אם יכבסו בנתר וירבו להם בורית, יהיה עוונם זה נכתם עד עולמי עד – זהו עוון **אי-ידיעתם את שפת קדשנו**: שערנו בנפשכם, עד כמה צבועים או טיפשים הם אלה האנשים. האם תאמינו, אחי ורעי, לאיש אשר יאמר לכם, כי הוא יודע דת ודין בעת אשר איננו יודע את השפה אשר בה נכתב הדין. מבקש אני מכם לשכוח לפי שעה כל מה ששמעתם מפי ומפי אחרים, שאלו את שכלכם הפשוט ויגיד לכם, כי האנשים המתמרים ומתגאים, כאילו הם תופשי התורה ובידם מפתחותיה לדין ולחירות – בשעה שאינם יודעים לא את השפה ולא את דקדוקה! הלא זוהי רמאות או אונאה עצמית, הבאה מתוך שטות וצביעות ועקשנות – עוון זה הוא עוון כפול ומכופל. ראשית כל, בין אדם למקום, ושנית, בין אדם לחברו, **לכלל ישראל**.

"ומכיוון שדבר זה ברור בעיני, חפץ אני ללמד זכות על המ"מ דאתרא ולהסביר לכם, כי בתור מומחה להספדים, בשעה שעמד על יד קברו של ר' מא"ג, ואמר כי יש לו זכות גדולה לשמים ולבריות, גבר בו הרגש על שכלו, ואף על פי שדבר השבח היה כמו עצם תחוב בגרונו, בכל זאת ההכרה הזאת של מומחה בהספדים הוציאה מפיו בעל כרחו את המילים ששמענו: "הנה זה האדם היה איש נודע וגם אני ידעתי, והוה גברא דחזי למילתא".

"אבל איזו מילתא? – אני שואל. את הדבר הזה הכחיש הספדן! כי ירא היה מפני עצמו מלהביע מפורש, כמו שיראו בני דורו של ישעיהו הנביא לראות הרבה דברים בעיניהם, ולשמוע באזניהם פן "שב ורפא להם". המ"מ דן התבייש בפני עצמו לגלות לכם את "המילתא" הזאת, אבל אני אגלה, ותבינו תיכף, כי עוד לא נברא האיש אשר יכחישי בזה ויסתור את דברי, אפילו אם יהיה מכת המעקמים והעקשנים.

"וכעין הקדמה לגלוי דמילתא אזכיר לכם את מאמר חז"ל בדברם על דבר פטירת משה רבנו ע"ה, וזו לשונם: "רב נחמן בר יצחק אמר: וימת שם משה עבד ה'. וימת שם משה – ספרא רבא

דישראל, ויש אומרים, לא מת משה, כתיב הכא וימת שם משה, וכתיב התם "ויהי שם משה בהר ארבעים יום וארבעים לילה", מה להלן עומד ומשמש אף כאן עומד ומשמש". מעכשיו תוכלו לשער, כי מכל גדולתו של משה הזכירו חכמינו, כי היה ספרא רבא בישראל כנראה משירתו האחרונה "האזינו" – ובכן, אשתמש בלשונו של המ"מ דנן והנני שואל את פיהם: אם יש מילתא דהאי גברא דנן הוה חזי לה, האם אין לי רשות להגיד קבל עם ועדה במקום קדוש על יד ארון הקודש, "וימת שם מרדכי אהרן גינצבורג – ספרא רבא בישראל!" האין לי רשות להמליץ עליו את מליצתם ז"ל "מה להלן עומד ומשמש, אף כאן עומד ומשמש". ואפילו היראים מסתכלים בספריו, איך לכתוב בשפת עבר, "כתינוקות אשר חלב אמם מושכים ואת שדיה בשניהם נושכים". מיום שחי בתוכנו ספרא רבא זה בטוח אנכי, כי לא תשכח עוד השפה הזאת, והתנ"ך ישוב להיות לקודש הקדשים, ואם יציקו החשכים מן הבוקר עד הערב לא יזכו לשמוע מפי בניהם ובני בניהם, כי ספרי נביאינו הם "טרפה-פסול"; כמו שהורה רבנו הגדול הגר"א, אשר, כפי מה שיחסר לאדם בחכמות ומדעים, כן תחסר לו עשר ידות בידיעת התורה – האם אין זה גברא דחזי למילתא? ובכן, לקחתי לי חומר מדברי המ"מ בעצמו לספוד את מתנו. אבל, מטיל אנכי עליו אשמה גדולה, כי ירא להגיד מה שבלבו, או לא הבין מה שניבא לו לבו, ותחת אשר עליו היה להודות על האמת "ולשאוב" את מעלות המת, אשר אין לחלוק עליהן בשום אופן, לקיים "אגרא דהספדא דלווי" עפ"י הוראתו השלישית, הרע את מעשיו וקפח את הספדו והלך בעקבות הנער המגיד אשר בימי דוד לספר על דבר אבדות שכבר עבר זמנו, ולהוסיף, כי "גם שאול ויהונתן נפלו בחרב". ואם הוא הלך בעקבות הנער המגיד, הרשוני נא, רבותי, ללכת בעקבות דוד המלך בעצמו, אשר כדי לקבוע לדורות את הרושם של אבדת שאול ויהונתן בנו, קונן קינה באורח שיר ויצו ללמדה את בני ישראל לשימה בפיהם, כי גדול מאד כח השיר, ופספוט החשכים לא יוכלו להעבירו מן העולם. והנני פונה אליכם, צעירי הדור, אשר לבכם עודנו ער לשנן יחד עמדי בעל פה את השיר אשר חברתי על ספרא רבא בישראל, אשר זכינו להיות בני דורו ואשר על פנינו מת ולא נספד כהלכה. – ופה החל המשורר לקרא מעל הכתב:

"גינצבורג איננו, הו חייו פה תמו,

"ושפת הקדש – אלמנה שוממה.

"הוא אך חלף ודרכיה נשמו,

"וספריו בכתובים כיתומים המה,

"המה עוד יהיו לא יאבדו ממנו.

"לה, איפא, מה נעש, גינצבורג איננו..."

מספרים, כי באותה שעה התחיל כל העם, ובראשם הצעירים לשנן את השיר הזה ולחזר עליו, ובלי שום קריאת "בוז" מאיזה צד שיהיה עמד המשורר בעינים בוערות וחזר על חרוזיו אלה, וקהל השומעים אחריו. ובשעה שהגיעה ההתלהבות עד מרום קצה, המשיך המשורר את שירו וסיים אותו בחרוזים אלה:

"כל זרע יעקב, הלא היא אמנו,

"השפה היפה בשיר בנהי,

"השרידה היחידה מכל אז לנו.

"אנא, תמכוה, בל נא כמת תהי,

"קומו, משכו עט ואלוהים יורנו,

"היו נא לאנשים, גינצבורג איננו!"

לשמע חרוזים אלה נשמע קול בכי בבית הכנסת וגם קולות של נשים שידעו מעט עברית.
מתוך הבכי חזרו השומעים על המילים:
"השפה היפה בשיר, בנהי,
"השרידה היחידה מכל אז לנו!..."
ובזה סיים את הספדו.

זקני הדור, אשר על פי סיפוריהם אני מוסר את כל הספדו הזה, כשהיו מגיעים לרושם שעשה "שיר הסוגר" של אד"ם, העידו, כי המילים "השפה היפה בשיר, בנהי, השרידה היחידה מכל אז לנו" נהפכו ביום הוולדס לפתגם עממי ופעלו פעולה יותר גדולה לחבב את השפה מכל ספרי המאספים וספרי "כרם חמד". והחשכים לא היו מנוצחים באותה שעה, כי אם כנרמסים ברגל. ואחדים מהם אמרו: בוודאי זכות גדולה היתה לרמ"א, כי מהספדו של אדם ניכר אם הוא בן עולם הבא.

*

ההספד הזה מצא לו מקום במכתב ל' בחלק ב' של "חזון למועד", אשר לבנימין מאנדלשטאם, ואם כי לא יצא הסופר ידי חובתו ולא מסר לדור את פרטי ההשפעה של ההספד הזה, אבל בכל זאת גם הוא כותב כדברים האלה: "ויעיר לבנון אבל ומספד גדול על המת ויעלהו חיים מקברו במדותיו ובמעלותיו הנעלות והנשגבות, ואת המגיד הוריד חיים שאולה במסות השוא והמדוחים אשר הטיף לנו. כן השכיל המקונן בהספדו לקנא קנאת ה' צבאות ולקחת נקם מהמגיד". במילים כאלה מתאר מאנדלשטאם את ההספד הזה, אבל מספורם של כל אלה האנשים שהזכרתים בשמם, ניכר, כי לא הנקם מהמ"מ היה העיקר, כי אם הנצחון הפנימי שניצחה ההשכלה באותה שעה את מתנגדיה. ואת זה, לדאבוננו, לא השכיל מאנדלשטאם למסור לדור, והדבר הזה היא כחידה בעיני. אבל איך שיהיה, עלינו להדגיש עובדה אחת, אשר מאנדלשטאם דורש לגנאי, ולפי דעתי, לכה"פ צריך עיון גדול בדבר. וזהו: אחרי הנצחון הזה התאספו עוד הפעם כל סופרי ישראל שבעיר וטכסו עצה, מה לעשות כדי להקים שם הסופר המנוח, ועל פי עצתו של מאנדלשטאם הוחלט לאסוף כסף ולהוציא כל ספרי רמ"א. וזה – אמר מאנדלשטאם – תהיה נקמה גדולה בנוגע לחרדים. ושוב רואים אנו, כי מאנדלשטאם שאף לנקמה. החלטתו נתקבלה ונאסף סכום ידוע (איני יודע כמה) אשר לפי עדותו של מאנדלשטאם היה די להוצאת הספרים לפי הוצאות הדפוס בימים ההם. אבל, כשהגיע לידי מעשה, התעוררה תנועה חדשה בין המשכילים והסופרים לחלק את הכסף לשני חלקים. חלק אחד להוצאת ספר "הדביר", חלק שני, וספרי "אביעזר" המובחרים שבין ספרי רמ"א, ואת החלק השני – להקדיש לצורך פתיחת בית תפילה מיוחד למשכילים בשם "טהרת הקדש", וכן עשו, כנגד דעת מאנדלשטאם. אבל, דעתו נתבטלה כמעט ברוב כל הדעות, והדעה השלטת היתה, כי לא בכל יומא איתרחיש נצחון כזה וצריך להשתמש בו, כדי להבדל מן העדה החשכה הזאת ולעשות בית מקלט למשכילים עם מ"מ משלהם, להטיף מדי שבת בשבת דעות חדשות בלי חת ובלי נטילת רשיונות מהחרדים, אשר עכשיו בוודאי ירדפו עוד יותר את המשכילים. ומספרים, כי ר' יהודה אידל שרשבסקי, בעל "כור לזהב" אמר לחבריו, כי אלמלא יסדו החסידים "קלייזלעך" [בתי מדרש] מיוחדים, לא היו מנצחים את "המתנגדים", וצריך לקבל את הטוב ממי שעשהו וללכת בעקבותיהם לטובת ההשכלה. והאות היותר נאמן, כי דבר זה הוא טוב לפני ההשכלה מה שהיראים כבר מתרעמים על המחשבה הזאת שכבר הגיעה אליהם. ובכן, נוסד בית התפילה "טהרת הקדש" העומד על מכונו עד היום הזה, ואת אד"ם הכהן בחרו למ"מ, ועל זה צועק ככרוכיא מאנדלשטאם, כי חטא חטאו המשכילים באותה שעה, כי עשקו חלק מן הכסף שנאסף להוצאת הספרים וכי בחרו למטיף

משורר ומדקדק שאינו ראוי לאצטלא זו, כי הספדו של רמא"ג זהו ענין לחוד, והכשרון להיות מטיף בשם ההשכלה – זהו ענין לחוד, אשר לא חונן בו. איך שיהיה, העובדה ההיסטורית נעשית ועלי להשאיר בזכרונותי זכרון לדור את החידוד אשר יצא מפי המ"מ דמתא באספת החרדים, אשר חרדו מאד לקראת השמועה, כי כבר נפתח בית התפילה וכי שר הפלך בעצמו היה בשעת פתיחתו. וביחוד התרעמו על השם "טהרת הקדש" והתאוננו, כי בוודאי גם השם הזה ניתן על ידי בעריל מיכאלישקער, "אבי אבות הטומאה". על זה העיר המ"מ, כי אין להכחיש, כי אד"ם הכהן יודע שפת עבר באופן נפלא, והשם אשר בחר לבית תפילתו נאה מאד ויאות אל הבית הזה, כי זה לקוח מן הפסוק "וצוה הכהן וטהר את הבית", ובוודאי גם הכהן אד"ם ציווה לטהר את הבית הזה מכל קודש...

כאשר סיפרו לאד"ם הכהן את ההלצה הזאת של המ"מ שנעשה חברו, צחק מאד מאד ואמר :
"הלא אמרתי לכם, כי האיש הזה מנבא לפעמים נגד רצונו ובוודאי הכיר גם בי, כי אני גברא דחזי למילתא"...

אחוי הקרע

בשנת תרל"ד (1874), ואני אז בן י"ד, ראיתי בפעם השניה בימי חיי את הסופר המצוין הרב ר' אליעזר צבי הכהן צווייפל. הנני אומר בפעם השניה, אבל בעצם היתה זו בפעם הראשונה, כי מה שראיתיו בפעם הראשונה איננו עולה מן המנין, כי הייתי אז קטן יותר מדי, וזוכר אני רק כי היו מתלחשים בביתנו, כי "ליזר צווייפל" בא, אבל לא ידעתי, מי הוא האיש ומהו הרעש, כי זה בא.

היחס שבין משפחת צווייפל ובין משפחת אבי אמי ומורי ר' שמואל זימל חפץ ז"ל היה יחס מיוחד במינו. הסכן הסכנתי לראות בבית זקני הנזכר הרבה מרבני ישראל, הרבה חכמי ישראל, הרבה סופרי ישראל, שכולם היו מבקרים את בית סבא שלי, ומתווכחים ומתפלפלים בדברי תורה וחכמה ובהוויות העולם, גם סועדים אצלו ובשעת הסעודה היו מסיחין גם כן בדברי תורה וחכמה, ומעין הרחבת הדעת להם היתה אכילת צנון מטוגן בשמן זית לרוב, וכמעט שהיו שותים את שמן-הזית והצנון היה מעין קנוח למשקה זה. ומעודי לא ראיתים שותים י"ש או יין אפילו טפה אחת. אבל היחס לצווייפל היה אחר, ואפשר היה לחשוב אותו ליחס של קרבת משפחה.

כאשר החילותי להתפתח, וכבר הגעתי לשנות הבגרות הדתית, לאחר הדרשה וכל ההרפתקאות אשר עברו עלי מפאת פטירת אמי ביום שהנחתי בראשונה תפלין, נתברר לי לאט לאט לעמקו ולהיקפו היחס המיוחד שבין בית חפץ ובין בית צווייפל. וזה הדבר.

אליעזר צבי הכהן צווייפל היה יליד עיר מוהילוב. אביו היה מלמד נודע בשמו ר' דוד יוהשע'ס, אבל הכנוי הזה היה משובש, כי שמו האמתי של אבי ר' דוד היה יקותיאל, ואיך נשתבש הדבר, אינני יודע.

זקני ר' שמואל זימל חפץ היה בנו של ר' משה חפץ מעיר שקלוב, והוא נלקח כחתן לבת יחידה לאביה, אחד מעשירי עיר מוהילוב, ושמו ר' ישראל בערליס, אשר בחר לו לשם משפחה שלו את השם רובינצ'יק, כשיצאה, בימי אלכסנדר הראשון, ה"גזרה" על אחינו בני ישראל, אחרי שעברו מרשות פולין לרשות רוסיה, לקרוא להם שמות משפחה.

לר' ישראל זה היתה בת יחידה (בנים זכרים לא היו לו כלל) ושמה דבורה. היא היתה מצוינת מיום הולדה, ואביה ביקש בשבילה חתן מיוחד במינו, והיה מתלוצץ, בשעה שהיה מדבר באזני השדכנים למצוא "סגולה" בשביל בתו לאמר:

— מהו זה רובינצ'יק? זהו שם של אבן יקרה (אודס). אם אני בעצמי ראוי לשם זה אינני יודע, אבל כי דבורה היא באמת "רובינצ'יק" — זהו למעלה מכל ספק, וכי תורתנו הקדושה היא "רובינצ'יק" בין כל הדתות — גם זהו למעלה מכל ספק. ובכן, שדכנים, היו זהירים למצוא "רובינצ'יק" ל"רובינצ'יק".

השדכנים יגעו ומצאו את ר' משה חפץ הנזכר, אשר זכה אחר כך לבוא בכתובים עם הרב בעל "אפיקי יהודה", ולא בנוגע לדרשותיו התווכח עמו, כי אם בא אתו בוויכוחים והשגות בדבר ספרו "מי נפתוח" וקרא את השגותיו בשם "מעין מי נפתוח", והם אתי בכתובים ונמסרו לידי על ידי סבי ר' זימל חפץ הנ"ל. בשעתם הסכים עליהם הרב ר' דוד לוריא מביכוב להדפיסם, אך כפי שספר לי סבי, לא רצה אביו המחבר להדפיסם באמרו, כי כל ספר חדש היוצא לאור על ידי מחבר, שאיננו זקוק לתמיכה חמרית יש בו משום גזל עניים ביחס לבעלי תורה, אשר על ספריהם פרנסתם ונשואי בנותיהם. ותחת זה עורר את לב חותנו האמור להוציא לאור על חשבונו את הספר "ברוך שאמר" לרב וגדול אחד מן הראשונים, מיוסד על הלכות סת"ם, אשר בעל הבית-יוסף מזכירו, ה"ה ר' שמשון

בר' אליעזר, והחותן נאות לחתנו ומילא את רצונו, והספר הזה נדפס בשקלוב בשנת תקס"ד, ועל השער כתוב בזה"ל [בזה הלשון]:

"נדפס במצות ובהוצאת הרבני הראש הקצין הנגיד מפורסם הנדיב מהור"ר ישכר בער זלה"ה מק"ק מאהליב יצ"ו".

ובהקדמת המביא לבית הדפוס, אשר כתב אחי ר' משה ז"ל, ר' שמעון זימל חפץ, נזכר כי ר' ישראל הוא חוטר מגזע בעל "ברוך שאמר" ונצר משרשיו.

ר' משה חפץ זה מת קודם שהגיע לחמשים, והיו לו שלשה בנים, אשר האחד מהם היה סבי, אבי אמי, ושתי בנות, אשר האחת מהן, ושמה חיה ריזה, היתה נשואה לר' אלחנן קלמנסון, בנו של הרב הצדיק המפורסם הנודע בשמו ר' קלמן מטשאוווס (ושם משפחתם בחרו להם על שם אביהם הרב הצדיק). מזווג זה נולדו לספרותנו ר' משה בן אלחנן קלמנסון ואלחנן בן משה קלמנסון, ובניו של אלחנן זה נשאו להם לנשים את בנות הד"ר יצחק קמינר, וכל בני המשפחות האלה היו כולם מהפכנים, ומרגלא היה בפומיה של זקני ר' זימל חפץ, ובפומיה של ר' אליעזר צוויפל:

"מי מלל לצדיק והעניו ר' קלמן מטשאוווס, כי יוליד לרוסיה ריבילוציונרים".

אבל זהו, כמובן, בבחינת מאמר המסוגר.

ר' משה חפץ הנזכר היה מלבד זאת מצוין מאד במעלות ובמדות, ונוסף על בקיאותו ממש בבבלי ובירושלמי, היה בקי בעל פה בכ"ד ספרי הקודש, והיה האחד או מן היחידים מבני דורו היראים והלמדנים, אשר העריץ מאד את ר' משה מנדלסון ואת תלמידו בן-זאב, באמרו, כי בחקירת הלשון שלהם ובאורי כתבי הקודש, האירו לנו את התורה ואת הנביאים. מובן הדבר, כי בשעה שהיה צורך לחנך את שלשת בניו הזכרים ואת בתו חיה ריזה, שהיתה עומדת להכנס לביתו של אותו צדיק, היה עסוק לבחור להם מלמד הגון, להחזיקו בביתו ללמד את בניו ובתו תורה, בתנאי כפול ומכופל, שיהיה ה"חדר" בעזרת נשים של בית מדרש חותנו ושלא יצאו אנה ואנה לשום חדר, ושלא יהיו שם תלמידים זרים שאין הוא בקי בחינוכם. ושיטתו היתה, כי החינוך והלימוד צריכים להיות משולבים על פי שיטה אחת, ושיהיה המלמד בקי בכ"ד כתבי הקדש, ומרגלא היתה בפומיה, כי כל למדן הוא בבחינת "צורבא מדרבנן", אבל בשום אופן אינו יוצא מגדר "בור דאורייתא", אם אין הוא בקי בכ"ד ספרי קודש. ומנקודת מבטו זה נדר נדר, כי עד שלא ימצא מלמד כזה, שיתחיל מבראשית ויסיים במסכת עוקצין, ילמד הוא בעצמו את בניו תורה, וכל מלמד לא ידרוך על סף ביתו. חותנתו שפרה רובינצ'יק, אשר כבדה ואהבה מאד את חתנה הראשון והאחרון האחד והמיוחד, בכתה באזני אישה ר' ישראל, כי אין היא יכולה לראות בצער "בנה" ר' משה (כך קראה לו), כי מלבד שהוא עצמו היה לומד וכותב כל היום, עוד הוא עמל ויגע ללמד את בניו תורה, וכחותיו מתמוטטים. ובכן גזרה על אישה כדברים האלה:

הרי סוחר אתה ובקי בהויות העולם, וכאשר חפצת למצוא חתן טוב הרי מצאת. ואיך לא תמצא מלמד הגון?

אבל, טען ר' ישראל – אני עצמי אינני למדן ואיך אוכל להתערב בדבר גדול כזה?
אבל היא באחת:

"אין בזה ממש. לכל דבר ישנם שדכנים, גם למלמד טוב".

הדברים הגיעו לידי כך, שר' ישראל בערלס אסף את הדיינים שבעירו ובכה לפניהם:
תנו לי מלמד מן המובחר בשביל נכדי.

אינני יודע, אם דמעותיו של אותו ישיש או תאוות הכסף גרמו, כי התחילו לבקש מלמד הגון בשביל נכדיו של ר' ישראל בערלס. והנה בא למדן אחד צעיר אל ר' ישראל בערלס ולחש באזניו דבר

סתר, כי ממש מציאה מצא: אדם בקי בכתבי הקודש ובספרי הדקדוק וספרא רבא בשפת עבר ותלמודי מומחה, בקי לא רק בגמרא, כי אם כמעט גם בכל ה"תוספות", ושמך דוד ישעיה'ס, אבל שלשה חסרונות גדולים יש בו: ראשית, הוא חסיד נלהב, ודברי הבעש"ט קדושים בעיניו. ושנית, הוא פשטן גדול ושונא את הפלפול, ובפירוש שמעתי מפיו, כי קבלה בידו איש מפי איש עד הבעש"ט, כי בעולם האמת עושים חוכא וטלולא מכל הפלפלנים, אפילו מאלה הנקראים בשם גאונים, וכי כל גאונותם אינה שוה פרוטה. ושלישית, אדם מצוין זה לקוי פעמים בנטיה לשכרות, ובשעה שמגיעה עונת השכרות שלו הוא מתגולל ממש בראש חוצות. ר' ישראל בערלס אמר:

אני צריך להודיע כל זאת לר' משה חתני, אשר הוא בני והוא יורשי המיוחד, הוא התכשיט שלי, הוא העולם הזה שלי, והוא חלקי לעולם הבא, ובלעדיו לא אעשה דבר. ומיד הובא השדכן על ידי ר' ישראל עצמו אל חדר אבי נכדיו.

ר' משה חפץ שמע את דברי המציע בהקשבה ואמר, כי כל החסרונות מלבד האחרון הם בעיניו יתרונות, ובנוגע לחסרון האחרון הרי הוא בטוח, כי בהיות האיש שרוי במנוחה בבית אמידים יתרפא ממחלתו זאת, כי זוהי מחלה ולא לקוי מוסרי, ומה גם שהרופא המומחה ביניבסקי מבקר בביתנו כמעט מדי שבוע בשבוע, והוא אוהב תורה וחכמה ובוודאי יתעסק בשקידה ברפוי תלמיד-חכם.

אבל – הוסיף ר' משה – בחירת מלמד היא בעיני דבר שבקדושה, שאינו עומד בשום אופן למטה מזווג, והלא הלכה מפורשת אצלנו: אסור לאדם לקדש אשה עד שיראנה. – שיחת חולין של מר – ענה השדכן – צריכה לימוד. ובכן, אני מבין את אשר לפני: להביא את המלמד לביתו של מר להתראות.

הראיון של ר' משה עם ר' דוד ישעיה'ס והשיחה הראשונה שהיתה ביניהם נעשו לחומר "ספרותי" עובר מפה אל פה, עד אשר הגיע גם לאזני, כלומר, לאזני בן הדור הרביעי (אמי היתה נכדתו של ר' משה), והרבה פעמים שמעתי את הדברים בימי ילדותי, כשלא היו כבר בעולם לא ר' משה הנ"ל ולא ר' דוד ישעיה'ס. שמעתי אותם מפי באי בית המדרש, מפי זקני, מפי אבותי ומפי הסופר ר' משה קלמנסון ומפי דודי, אחי אמי, משה חפץ, אשר שניהם נקראו על שם אביהם זקנם. סוף הדבר היה, כי ר' דוד ישעיה'ס נעשה למלמד ביתי לבני אביו של סבי, ר' משה הנ"ל, לשלשת בניו, הבכור יצחק צבי, והשני – שמואל זימל אבי אמי, ובן הזקונים שלו, מרדכי קלמן. המלמד הזה נעשה לנערץ בעיני התלמידים ובעיני כל באי בית המדרש. די להזכיר, כי בשעה שלא היה כבר המורה בעולם, ותלמידיו נעשו כבר אבות וסבים לנכדים ולנכדות, היו תלמידיו אלה מתענים ביום פטירתו.

בנוגע לענייננו, צריך אני לספר רק זאת, כי בשעה שנעשה ר' דוד ישעיה'ס מורה בבית ר' משה, הביא עמו ילד קטן ושמך לייזר, בן שש שנים וביקש רשיון, כי בנו זה, אשר בטוח הוא בו, כי יהיה גדול בישראל, ילמד יחד עם התלמידים. התלמידים היו אז: האחד בן תשע והשני בן שמונה והשלישי בן שבע שנים. הילד אליעזר נעשה חביב על חבריו בני העשירים והיו מחלקים עמו את ארוחותיהם, גם עשה חיל רב בכל לימודיו על פי השמיעה לבד, כי אליו לא היה פונה אביו כלל, באמרו, כי הוא מקבל שכר ואסור לו למעול במלאכתו. ופעם אחת קרה מקרה, שהרעיש את הלבבות: הסבא של אמי, ר' משה הנ"ל, בא אל ה"חדר", כלומר, לעזרת נשים של בית התפילה שלו וביקש מאת ר' דוד לחבר כתובת על גבי הקבר של אחד מקרוביו ושמך בנימין, שמת בדמי ימיו. ר' דוד לקח עט בידו והתחיל לחבר חרוזים, אשר הר"ת שלהם יהיו מתאימים לשם המת, כנהוג בימים ההם, והתקשה מעט למצוא את החרוזים. אז עמד הקטן אליעזר ואמר:

– אבא, מה אתה מתיגע, כתוב : פה בנימין צעיר רודם, ואת השם בנימין תכתוב באותיות גדולות ואחר כך כתוב מה שתחפוץ.

ר' דוד חיבק את בנו הקטן מתוך דמעות, ואף ר' משה חיבק את הילד ומשכהו אל ביתו ונתן לו במתנה עשרים וארבעה כה"ק דפוס אמסטרדם, כרוכים בעור ושוליהם מצופים זהב. הבאתי את כל הסיפורים האלה כדי ליתן מושג מן היחס המשפחתי שנקבע בין ר' דוד ישעיה'ס, ובין בית סבי ר' שמואל זימל חפץ. מזה יובן, מה היו רגשי לבבי, כשבא לעירנו ר' אליעזר צבי הכהן צווייפל, שהיה אותה שעה כבר גדול בספרות ישראל, כי זה היה לאחר שיצאו כבר כל ארבעת החלקים של ספרו "שלום על ישראל", וכל משכילי העיר השכימו כמובן על פתחו, ואפילו היראים היו חולקים לו כבוד.

זה היה ביום השבת פרשת נשא. ר' אליעזר צבי הכהן צווייפל סעד את סעודת הצהרים על שולחן סבי ולאותה סעודה נקראו אחדים מבאי בית התפילה שלנו, מבני העליה שבהם, מבני הדור החדש, ובראשם ר' שרגא פייבל לוריא, שנחשב בין העילויים בתורה שהתמכרו אל ההשכלה. הרבה דברי תורה וחכמה דיברו באותה סעודה, והנושא העיקרי של שיחה זו היה בית מדרש הרבנים, שנסגר כשנה לפני זה, ומורי בית המדרש שנסגר, ובתוכם גם ר' אליעזר צווייפל, שהיה מורה לתלמוד ולשירה העברית, נשארו בלי מחיה, וכל מגמת צווייפל בבואו למוהילוב היתה ליסד שם ברשיון הממשלה **חדר מתוקן**. ועובדה היא זו, כי את המילה הזאת, חדר מתוקן, שמעתי בפעם הראשונה מפי צווייפל.

את פרטי ההשתדלות הזאת ותוצאותיה אספר במקום אחר. אבל בשעה שהתלהב צווייפל לשם הענין הזה, לא רק לצורך פרנסתו כי אם בשביל הספקת מזון רוחני לילדי ישראל, שלא תשכח מהם שפתנו והכרת עצמותנו (עצם לשונו), ענה סבי גם הוא חלקו ואמר, כי עיקר החינוך הוא בבית המחנכים ולא בבית הספר.

כל בית ספר – אמר סבי – יוכל להיות טוב יותר או רע יותר, אבל לעולם לא יגיע אל המטרה בלי חינוך ביתי.

ולדעה זו נטו הצעירים, **ולוריא** בראשם, אשר הוסיף משלו, כי צריכה איזו תנועה פנימית בכל בית ישראל, שתשנה את צורת הבית ותסתום את הפרצים שם. בהמשך הוויכוחים נתגלגלו הדברים, וסבי סיפר על אופני החינוך, שקיבל מאת אביו ומאת מורהו, ר' דוד ישעיה'ס. וזכורני, כי גם סבי וגם א"צ הכהן צווייפל עמדו מכסאותיהם באמצע הסעודה וחיבקו זה את זה ועיניהם זלגו דמעות, לזכר האיש, שהיה לאחד מהם מורה ולשני – אב ומורה.

המראה הזה אשר ראיתי והוויכוחים אשר שמעתי השאירו בנפשי רושם עמוק, אשר לא אשכחנו עד הנשימה האחרונה, ולוא באתי להתעמק בזכרונותי אלה, כי עתה הייתי צריך לכתוב מחברת שלימה רטובה מדמעות.

הסעודה נסתיימה בשירי ר' ישראל גג'ארה, שהיו שגורים על פי כל הנאספים, ובחרוזים :
"אמר נא פודה מצילי, עד אנה אויבי מנהילי, ירעני רועה אוילי! ויהי הבל רועה צאן. חון על עניים מרודים, ספחו עליהם נדודים, הבט נא וראה העתודים העולים על הצאן. קבץ אלופי וצאני, וחלצם מיד שונא, חיש מהר על ידי מונה, עוד תעבורנה הצאן. ובנה מקדש ואריאל, ושלח מבשר ישראל, ובא לציון גואל, ורחל באה עם הצאן". – ואחרי ברכת המזון בעשרה נתפרדה החבילה וצווייפל אמר לי :

– רואה אני אותך בעצבות גדולה, וסלח נא לנו הזקנים, כי הדאבנו את נפשך הרגשנית בזכרונותינו מימים שעברו, אשר היה אז המורה ככהן גדול בעינינו הבא לפני ולפנים. חבל כי לא

ידעת את ר' אלחנן קלמנסון, בעל דודת אמך האלמנה חיה ריזה. אולי ידעת אותו, כי אז לא היית עצב מימך. הבה נלך לשוח ביער, כי כך מצווה עלינו מפי הבעש"ט, לבקש מנוחה ורוח הקודש ביער. מי הוא הבעש"ט? הנמנה הוא בין גדולי ישראל? – שאלתי בתמימות – אני יודע את אנשי השם בישראל ואת שם הבעש"ט שמעתי, אמנם, אבל אני שומע בפעם הראשונה, כי יש בכחו לצוות את בני ישראל.

– כן, אסון נורא קרך, במות עליך אביך בדמי ימיו, אילו זכית לשמש את אבא שלך, כי עתה לא שאלתני, מי היה הבעש"ט. לא לחינם חרת אד"ם הכהן על מצבת אביך ז"ל את הדברים: "יחידי, ילד בן ארבע, בבכיו ישב פה על קברו, על אב אשר אבד באבו בעוד לא הכיר גודל שברו". אני אספר לך מי היה אביך.

לשמע דברים אלה, בכיתי, וצוויפל החזיק בידי ואמר בקול נגיד ומצווה: "היערה! היערה!", ומשכני אחריו. ואנחנו ביער. כשהיינו ביער אמר לי, כי מחר אבוא אל האכסניא שלו והוא יתן לי במתנה את כל חלקי "שלום על ישראל" שלו, מכורכים בכריכה מהודרת לפי רוח הימים ההם (האָפּסֶמפּלָר הזה שמור אתי עד היום הזה) והוא מבקש ממני הבטחה בהן צדק, כי אקרא את כל הספרים מהחל ועד כלה, וכי אעיין בכל המקורות הראשונים, שהוא סומך עליהם. מענין לענין בשעת הטיול אמר לי, כי הבעש"ט, כמו סוקרטס בשעתו דרכו היה לפעול על בני אדם בשיחותיו בשעת הטיול, כי אז עשוי המוח לעכל כלאחר יד דברים העומדים ברומו של העולם. ובוזה נבדלה שיטתו משיטת הלמדנים, האומרים, כי התורה נקנית רק בעמל ובזיעה וביגיעת המוח.

– והנסיון הורה, כי הצדק עם הבעש"ט, והנני מוסר לך, כי הרעיון הזה הוא מהני מילי מעליות, שהיו שגורים על לשונו של אביך ז"ל, אשר ידעתי מיום שנכנס אל בית זקנך עד יום מותו. חסיד משכיל היה, שנכנס לפני ולפנים של בית המתנגדים, וכל כך משך את לבם לאהבה אותו, שעד היום הזה מתאבלים עליו, כפי שעניך רואות. ולעת עתה תבין מעט ואחר כך כאשר תעיין בדבר זה ותקרא את ספרי וספרי הקדמונים מייסדי החסידות, אשר רמזתי עליהם, תבין הרבה. ומובטחני בך, כי תהיה בן נאמן לאביך, וזכות תהיה בידי, כי קרבתי את נפש בנו לחסידות. ובתורת **דמי-קדימה** (עצם לשונו) אספר לך בשעת הטיול מקרה אחד, הנורא ביותר שקרני בימי חי. ואתה שמור אותו בזכרוןך, כי רואה אני וכל מוריך מעידים, מהללים ומשבחים את כח הזכרון שחוננת בו. אבל שמע אותי בהקשבת הלב:

בהיותי בן עשרים שנה, עני ודל, לאחר שקראתי את ספרי ריב"ל [יצחק דב-בר לוויןזון] "תעודה בישראל", "אפס דמים" ו"בית האוצר", החלטתי ללכת את מקום מושב החכם הזה לראות את פניו, לשמוע את קולו ולראות את עטו ואת כתב ידו. שמתני בצקלוני את הלחם והמלח והחלוק, ונסעתי ממוהילוב אל העיר הקרובה עם חברת "כלי-זמרים" אשר נסעה אל חתונת עשיר אחד. במשך שני ימים, ימי חברתנו, למדתי לדבר כלשונם. בעיר הקרובה נפרדתי מהם והלכתי ברגל. בדרך אינה לי המקרה ערל אחד, מוביל עצים, ונסעתי עמו בלי מחיר, כי ראה את עניי ולא רצה לקבל ממני את הפרוטות אשר חפצתי לתת לו. אחרי כל ענויי הדרך, פעם בכה, ופעם בכה, פעם ברגל ופעם כשכן בעגלה של הזדמנות, זכיתי לבוא אל מלון סמוך לקרמניץ [Kremenets]. ראיתי שם הרבה יהודים והתפללתי עמהם תפילת ערבית, והאחד מהם שאלני:

– לאן אתה נוסע?

– לקרמניץ, – אמרתי.

– לאיזו מטרה?

– לראות את הרב ר' יצחק בר!

– איזה ר' יצחק בר? – שאל איש שיחתי בקצף גדול.
 – בעל ה"תעודה".
 – את האפיקורס הזה אתה רוצה לבקר? צר לי מאד עליך, צעיר! אחרת את המועד, מורד
 כבר "נתפגר".

לקחתי מיד את הסכין המונח על השולחן וקרעתי את בגדי בברכת דיין האמת, בשם
 ומלכות, כמצווה עלינו מפי חז"ל, בשעה שאנו שומעים על פטירת תלמיד-חכם. אני בכיתי והמה
 לעגו לי. עמדתי לעזוב את הבית ואמרתי להם: ובכל זאת אלך לקרמניץ להשתטח על קבר האדם
 הגדול שהלך לעולמו. אם לא זכיתי לראותו בחייו, אזכה לעמוד על קברו וירוח לי. הלכתי עד שבאתי
 העירה. שם פגשתי באדם אחד, מלוכש על פי הסגנון החדש של הימים ההם, בבגד נקי, ושאלתי את
 פיו, להראות לי את הדרך המובילה אל בית הקברות.

– מי לך בבית הקברות?
 – ר' יצחק בר לוינון ז"ל.
 – מה אתה סח? הוא חי! ועוד יחיה לאורך ימים!
 סיפרתי לאיש שיחתי את כל מה שקרנני, וכי קרעתי את בגדי בשמעי את השמועה הזאת.
 הוא הסתכל בבגדי ובקריעתי ואמר:
 – לך אתי ואני אציגך לפני החכם הזה.
 וכן עשה. באנו אל בית הרב, ראיתי את הזקן הזה, ואת הצחוק הנעים שעל גבי שפתיו. בן-
 לוויית סיפר לו את כל המאורע, והרב חיבק אותי בידיו הרועדות, ואמר בקול: "בלומה! הביאי מחט
 וחוטאים". היא הביאה את המבוקש, והוא בידיו הרועדות איחה את הקרע.
 כששמעתי את כל הסיפור הזה פרצו דמעות מעיני. צוויפל חיבק אותי ואמר:
 – הרושם הזה, שעשה עליך הסיפור הזה, הוא לי ערובה נאמנה, כי נפשו העדינה של ישעיהו
 אביך החביב לא מתה ולא תמות.

*

עברו ימים ושנים, ובשנת תר"פ נקראתי כעד בענין סאמארין [Самарин, Александр]
 ורצ'ינסקי [Рачинский, Григорий] במשפט ידוע, אשר נתברר בבית-הדין הריבולוציוני, וכיום
 שלם הייתי עצור בחדר עדים יחד עם הפרופיסור שפיט, המשורר הרוסי ויאצ'יסלאב איבאנוב
 [Vyacheslav Ivanov] וה' בונטש-ברוייביטש [Bonch-Bruyevich]. ובהיותנו כלואים יחדו
 התעסקנו בשיחות, וכל אחד סיפר דברים מענינים מחיי אנשים מפורסמים. ביחוד היו מענינים
 סיפוריו של הפרופ' שפיט משיחותיו הפרטיות של הפרופ' קליוצ'בסקי. אינני יודע, באיזה אופן עלה
 על לבי זכר האדם הנאור משלנו, ריב"ל, נזכרתי מה שסיפר לי צוויפל וסיפרתי להם את הענין, כדי
 להראות, כמה גדולה היתה השפעתו של ריב"ל על צעירי דורו.
 שומעי התרגשו מאד ובונטש-ברוייביטש אמר לי:
 – דברים כאלה צריכים להיות נרשמים...

משפטו של אורי קובנר

זה היה בשנת תרל"ד-תרל"ה (1875), בשעה שביקר הסופר צווייפל במוהילוב. ובהזדמנות זו נתקיימו כמעט מדי יום ביומו אספות משכילי העיר, שעסקו בהן בשאלות ספרותיות וצבוריות ובשאלות כלליות, שעמדו בימים ההם על הפרק במחנה ישראל. אותה שעה היתה דעת הקהל העברי נרעשת מן המשפט, שנתקיים בימים ההם במוסקבה נגד הסופר אברהם אורי בן צבי **קובנר**, יליד ווילנא, אשר ישב על ספסל הנאשמים בעוון זיוף המחאה על סך מאה וששים אלף רובל.

לפי שנתפרסמו הדברים בעתונים מעשה שהיה כך היה. אורי קובנר היה עובד בבית הבנק של הגביר אברהם ז"ק בפטרבורג, ובאותו זמן התאהב בעלמה בת כ"ג שנה, שמה שרה קאניגיסר, ילידת עיר מוהילוב, או בת איש מוהילוב, והחליט לברוח עם אהובתו לחוץ לארץ להתחיל שם פרק חדש בחייו, אחרי אשר גרש את אשתו הראשונה, ומה גם שאהובתו היתה חולה והיה הכרח לרפאותה, וכדי להשיג את האמצעים החמריים הדרושים לנסיעה כזו, זייף המחאה של הבנק הפטרבורגי, אשר עבד בו, על שם הבנק לסוחרים אשר במוסקבה על סך 160 אלפים רובל. הממשלה העמידה על רגליה את כל שוטריה לחפש ולמצוא את "היהודי" קובנר. וסוף דבר היה, כי עלתה בידי המשטרה למצוא אותו בעיר קיוב. שם נאסר ונשלח לבית האסורים למוסקבה, על פי הכלל הידוע במקום הרשע שם המשפט, כי את הכסף על פי ההמחאה המזויפת קיבל באחד הבנקים המוסקבאים. הענין הזה הטיל סער גדול במחנה הרוסים, כי קובנר היה כבר מפורסם אצלם כסופר רוסי, שהיה עובד בעתון "גולוס", שהיה מן הנפוצים ביותר בימים ההם. במאמריו היה קובנר מגלה את מומי בני עמו והיה מוכיחם בשער הרוסים, לאחר התוכחה, אשר הוכיחם כבר בספרות העברית בשני ספריו "חקר דבר" ו"צרור פרחים". כשראה קובנר, כי כל הסופרים העברים הזקנים ממנו, שהיתה להם השפעה על הקוראים, קמו כאיש אחד כנגדו ולא חסכו ממנו חרפות, וה"יראים" מצד אחד לא אבו סלוח לו על אשר קרא את התלמוד בפירוש בשם "גל של הבלים", – מצא קובנר את עצמו נעלב ועזב את עטו העברי, התחיל כותב רוסי ונעשה עוזר לעתונות הרוסיות. שונאי ישראל ששו עליו כמוצאי שלל רב והראו לו סימני כבוד, והנה פתאום נתפס המוכיח היהודי בעצמו בעוון זיוף שטרות! דבר זה גרם פרסום גדול לעצם המשפט, ומתוך כך נמסרה הקטיגוריה לקטיגור הנורא ביותר בימים ההם – מוראביוב, הוא מוראביוב, הנודע בקורות ימי רוסיה כקטיגור בפרוצס של ראש חודש מארס 1881. הוא מוראביוב, אשר היה אחר כך מיניסטר המשפטים, ובסוף ימיו היה ציר רוסיה באיטליה. מוראביוב התנפל בכל כשרונותיו על הסופר העברי, היושב על ספסל הנאשמים, ובכח אמנותו הגדולה צייר לפני השופטים המושבעים, כי רמאי כזה הוא מן היוצאים מגדר הרגיל. בעטו גילה מומי אחרים, וגם על עמו לא חס, והוא עצמו שאף לחיי תענוגים על חשבון אחרים, כשלא רצה או לא יכול להתעשר מיגיע כפיו. ובאותו העט אשר קנה לו כבוד סופרים, זייף שטר, כדי לקבל סכום הגון ומספיק לו ולתאוותיו. לא על פת לחם פשע זה הגבר, כי אם על תאוות בשרים. ובכן, דרש הקטיגור בכל תוקף מאת השופטים, כי יחייבוהו בדין בלי שום חנינה וחמלה, שכן אם יצא בעל כשרונות כזה חפשי מאולם המשפט, ישמש לו פסק-הדין כעין תעודת-כשרות מאת העם הרוסי, המאשר את עבודתו להוסיף זיופים על זיופים.

– אם אתם תחמלו עליו ותזכרו, אמר הקטיגור, בפנותו אל השופטים המושבעים, ימצא האמן הזה מקום לזייף את נמוקיכם, ויתלה את פסק דינכם לא ברגש של רחמנות, אלא ברגש של הפקרות בנוגע לעצם המעשה.

מצד קובנר לא היה שום סניגור, והוא הודיע, כי הוא עצמו יהיה הסניגור שלו, וכשהגיעה השעה לנאום הסניגוריה, והיו"ר נתן את רשות הדיבור לנאשם, קם הלה על רגליו ונשא נאום, אשר הרעיש את לבותיהם של אלפי האנשים והנשים, שנקבצו ובאו לשמוע את המשפט המענין הזה. אותה שעה שמעו המוסקבאים אולי בפעם הראשונה מפי איש, היושב על ספסל הנאשמים, סניגוריה סוציאלית במלוא מובן המילה. הוא תיאר את הבנקירים, החיים כל ימיהם על חשבון אחרים, את לבם הערל, את המאות והאלפים שהם מפזרים לכל אשה המשרכת דרכיה, בשעה שעוזריהם, אנשים בעלי כשרונות, אשר המחסור מכריחם להיות מסייעים ידי עוברי עבירה, מקבלים פרוטות בעד זיעת אפיהם ועמלם הרב.

– לא צדק הקטיגור כשאמר, כי אני הנני בעל "ידיים לבנות". אדרבה, משחרות ימי ילדותי ידי מלוכלכות בדיו, וכל גופי מכוסה תמיד זיעה מעבודת פרך, אשר הנני עובד כל ימי. והאשה, אשר נתנו עמדי אבותי הקנאים, גם הם קרבנות הרעב ושלטון העשירים, המתאמצים שכל העם ילך בחושך למען יגדל האור להם ולבניהם, האשה הזאת לא היתה בת זוגי לא על פי התפתחותה ולא על פי הכרתה הצבורית-כללית. ובכן, גם חיי משפחה לא היו לי, והנה הביאני המקרה להכיר אשה כרוחי ולבבי, והתאהבתי בה אהבה טהורה, בשום אופן לא אהבה של תאוה, כמו שאמר הקטיגור, כי היא חולה, והפתגם הרוסי אומר, כי כל בעל אוהב אשה בריאה. אילו היה יחסי אליה נקבע על פי הפתגם הזה, כי אז לא עמדתי לפניכם, שופטי המושבעים. אהבתי וחמלתי לנפש טהורה ואהובה הן שגרמו לי, כי שלחתי ידי במעל הזה, ואם כי הסכום הוא גדול, אבל לגבי העשיר ז"ק זהו אולי שכר לינת קוביא אחת. ולוא הייתי במקומו, כי אז החרשתי לגמרי, כי לא לאנשים כאלה לבוא בחשבונות ובתביעות לעובדיהם, והייתי שמח לפחות, כי נלקח ממני סכום מצער כזה, לכפר על עוונותי. כך אני חושב על פי מהלך רוחי אני, אבל לוא הייתי חס ושלוש עשיר, כי אז ודאי הייתי חמסן כמוהו.

היו"ר מפסיק את הנאשם ומעיר, כי כל עושר הוא מן השמים.

הנאשם: "לא מן השמים, אדוני היושב ראש, כי אם מן הידיים ידי מרמה".

היושב ראש: "לא ארשה לך לדבר דברים כאלה".

– "ובכן – אמר הנאשם – אני אסיים ואומר רק דברים אחדים. להוי ידוע לכם, שופטים מושבעים, כי כוונתי לא היתה בשום אופן לעשוק את הכסף הזה, כי טמא הוא בעיני, ובשום אופן לא הייתי רוצה לטמא את ידי בבצע מעשקות. כוונתי היתה להתעסק בבואי לחוץ לארץ באיזו עבודה פוריה יותר, במקום שאין הגבלות זכויות ביחס ליהודים, והאמינו לי, בהן צדקי, כי הייתי מחזיר את הכסף בשלמות, אם כי על פי האמת והצדק לא לו הוא, לעשיר ז"ק, כי אם לעוזריו. הייתי משיבו לידו, יקבלו וישחק בקלפים כל הלילות, או יתעסק בענינים אחרים, אשר הקטיגור מייחס אותם שלא בצדק לי ולא לאדוני, אחרי כי אדוני מתעסק בזיופים אחרים, המותרים על פי החוק, המנחילים לבעליהם לא ספסל-נאשמים כי אם כסא כבוד. רק את זאת לא אכחד מכם, שופטים מושבעים, כי בהשיבי את הכסף לא הייתי מחזיר לבעליו אף פרוטה אחת של רבית. ואם חסרון הרבית בעד זמן ידוע הוא גם כן בכלל נזק, אזי אל תחוס עינכם עלי והטילו עלי עונש".

בשעת נאומו של קובנר ישב הקטיגור ועשה רשימות מדבריו, אשר שמעם בהקשבה רבה. השופטים נכנסו לחדרם והתיעצו כשתי שעות ומחצה, והוציאו גזר דין, כי הנאשם חייב, אבל ראוי הוא שיקלו לו את ענשו, וכך נידון קובנר להגלות לסיביריה.

כעבור עליו שנה אחת בגלות סיביריה עשה קובנר מעשה מגונה: הוא ערך מכתב אל הקטיגור מוראביוב, שפך את לבו לפניו וביקש ממנו חנינה. מוראביוב לא רק לא גער בו, כי אם עזר על ידו, ועל יסוד איזו אמניסטיה או על פי איזה יסוד אחר, הושב קובנר מגלותו ומוראביוב קיבלו

בסבר פנים יפות. על תלונתו של קובנר, כי אין לו במה להתפרנס, אמר לו מוראביוב, כי הוא מוכן להמציא לו משרה, באיזה בית-מכס, אשר כידוע לו יש שם מקום פנוי, ובתנאי, כי ימיר את דתו, וכידוע המיר קובנר את דתו ונעשה פקיד בבית-המכס. את הלשון העברית וספרותה עזב, עד שברבות הימים הגיע לידי כך, שהתקשה בהבנת ספר עברי והצטער מאד כי אינו מבין את ספריו העברים, שחיבר בשעתו בעצמו. את צערו זה הביע במכתב כתוב רוסיית לפני חברו הסופר העברי א"י פאפירנא, בעל ה"קנקן חדש מלא ישן", ושאל מפיו עצה, היאך לחדש את ידיעותיו בעברית, והלה השיבו בחידוד:

"קנה לך אצל המיסיונרים של אמונתך החדשה את ספר התנ"ך, ושוב לך אל גירסא דינקותא שלך, ואז תתחיל שוב להבין ולכתוב עברית".

וכן עשה קובנר ואחרי עבור חצי שנה קיבל פאפירנא מאת קובנר מכתב כתוב עברית, בסגנונו אשר סגל לו בהיותו סופר עברי, והביע לו תודה על עצתו, והוסיף, כי אחר בתשובתו עד שבדק אם עצתו נכונה, ולאות תודה הוא מביא לו בזה את פרי עצתו, והדגיש כי קריאת התנ"ך פעלה עליו פעולה חזקה והרגיש, כי הוא שב לילדותו ולרגשי העלומים.

מובן ממילא, כי כל מעשה קובנר עשה רושם נורא על משכילי ישראל, אשר באותו דור היו כולם יודעי תורה ורבים מהם מושכים בשבט סופרים בלשון הקודש. הדבר הזה פלח את לבם ממש. ראשית, זה היה האחד בין סופרי ישראל המפורסמים בארץ רוסייה, שהמיר את דתו, ושנית, כי במשפט שלו ראו מעין חילול השם ליהודים בכלל ולסופרי ישראל בפרט.

וכדי להפיג את צערם השתמשו משכילי מוהילוב בהזדמנות, שבא צווייפל לעירם, והתאספו בעזרת הנשים של בית התפילה של זקני מצד אמי, ר' זימל חפץ, אשר גם הוא נחשב בין המשכילים, או כמו שכתב עליו צווייפל בספר ה"סיניגור" שלו, כי "היה מתחכם לפעמים בצדי ההשכלה". בין הנאספים היו ר' יחזקאל, חתנו של ר' ז'ונקע אלישיב, אשר הוא וחתנו היו שניהם מכת המשכילים, המשכיל ר' יוסף ריבלין, אשר היה מפורסם בשם "יוסי האלגבראי", כי היה אב־טוֹדִידִקט [אוטוֹדִידִקט], ומורי הגימנסיון היו פונים אליו לבקש ממנו פתרונים לשאלות הנדסיות חמורות, וכן ר' אביגדור אהרן גינצבורג, שנחשב בימיו לסופר, אשר מפני ענוותנותו אינו מעיז לפרסם את פרי עטו בדפוס, אבל היה ידוע כמורה עברית בשקלוב מן המעולים ביותר – עני מדוכא זה בא משקלוב למוהילוב להקביל את פני צווייפל, ואגב אורחא נתבקש לשיבת סופרים זו, – ארנולד מאנדלשטאם, אשר שמו כבר מוכיח עליו, כי היה מאלה המשכילים, שהתירו לעצמם שנוי השם, והיה משמש בלשכת שר-הפלך כ"עברי מלומד מושבע" בגליל מוהילוב, ומן הצעירים היה ר' אהרן ברלין, בנו של המורה הוראה ר' חיים ברלין, וה"עלוי" שביניהם ר' פייטל לוריא וגם המורה העברי ר' פייבל כהן, ועוד אחרים. ואני וחברי ומלמדנו לא עזבנו את אולם האספה, ששמש לנו תמיד בתורת "חדר", וממילא זכיתי להיות עד ראייה ושמיעה באספה חשובה זו, ואני אז בן י"ד שנה.

יושב-ראש לא היה באספה זו, כנהוג בימים ההם, ובכל זאת היה כל אחד, על פי איזו משמעת פנימית, עונה את חלקו בפני עצמו, וכל אחד כמו הרגיש, מי צריך לדבר בראש ומי אחריו. הזקן שבחבורה ההיא – האלגבראי – דבר ראשונה בניחותא, בלי שום התמרמרות ובלי שום התלהבות, ממש כאדם המברר איזו שאלה הנדסית, ואמר בזו הלשון:

– מה שקובנר נתפס ל"חד גדיא" דבר זה אינו שוה בעיני אף פרוטה, והענין של פילגשו אינו נוגע לנו כלל, הלא אין היא הפילגש בגבעה, שענינה נגע עד הנפש של כלל ישראל. אנו צריכים לברר, אם היה קובנר נאמן לעמו או לא. אם היה בוגד בעמו, אזי כל כתביו צריכים להיות בעינינו כספר

שכתבו מין; וצריכים אנו להבדל מהם – ואם לאו, יש לו חלק בספרות ישראל, ועל מעשיו הרעים יקבל ענשו בעולם הבא.

בתשובה על הדברים הללו, קמו חתנו של אלישיב וארנולד מאנדלשטאם ואמרו, כי מתוך ספרו "חקר דבר" ניכר, כי כתב שטנה על עם ישראל אל הגנרל-גוברנאטור הקיובי. צאו וראו בספרו "חקר דבר" (מעמוד 37 עד 56 ועד בכלל) וראיתם את התשובה ששלח אל לשכת הגנרל-גוברנאטור בקיוב על השאלות אשר באו בעתון "קיובלאנין", והנה חסרים שם הפרקים הראשונים, עד הפרק הרביעי, והמחבר כותב בהערותיו, כי מטעם נודע לו לא יוכל לעת-עתה להדפיס את הדברים אשר כתב על ישראל ועל הזמן אשר בו נכתבו כתבי הקודש ועל זמן התלמוד ועל הזמן שלאחר התלמוד, ופרסם בדפוס רק את הדברים בנוגע לזמן ממנדלסון ואילך.

– שמע מינה – אמר מאנדלשטאם – כי בפרקים ההם דבר סרה על כל יסודות היהדות, ואת כל זה כתב ברוסית, ולפני מי? לפני שונאי ישראל ורודפיו, ובשביל מה? מי יודע? היש לך חילול השם גדול מזה? ובמקום שיש חילול השם אין חולקין כבוד לרב, ובעינינו לא יוכל כבוד סופר להיות גדול מכבוד הרב בימים הקדמונים.

על זה העיר האלגבראי:

– השערה קלושה כזו יסוד רעוע הוא מאד להוציא משפט, חשד יש כאן, אבל ראייה אין

כאן.

פייטל לוריא:

– הרגשה יש כאן, כי הענין איננו טהור, וסימני טומאה יש כאן, ומה גם כי באחד ממאמריו באותו ספר עצמו כנה את התלמוד בשם "גל של הבלים", בעוד שכל משכיל צריך לדעת ולהבין, כי אם באיזה ספר ישן נושן, שנכתב בימים שעמים אחרים היו עוד פראים, ובימי התנאים והאמוראים אצלנו, נמצאו איזה מאמרים טובים, די בדבר זה בלבד בשביל למנות את הספר בין הספרים הטובים, ומה גם כי בתלמוד נמצאו הלכות עמוקות ואגדות מפליאות לרוב, ולכנות ספר כזה בשם "גל של הבלים" – זוהי אי-הבנה וחוסר ישרנות, ומההקדמה לתשובה, שאנו דנים עליה, ניכר, כי הפרטים הנשמטים דיברו בגנותם של ישראל.

אחד אחד דיברו גם יתר השופטים ונטו כולם לכף חובה. לבסוף דבר **צווייפל**, הוא צווייפל, אשר קובנר שפך עליו את כל חמתו, לדוגמא בדברים כאלה: "לכל דעותיו הנשחתות מצא צווייפל עזר ויסוד במדרשים וילקוטים, זוהר וכדומה, למען בל יגעו בו לרעה, כן בכל עת מצוא יורה במדרשים כבחצים על כל עברים למען בל יזידון לגשת אליו". הדרך הזה כבר נודע, ואך אנשים כאסקאצינסקי, העוכר ישראל הנודע, ישתמשו באמצעים כאלה.

כל המסובין חשבו, כי כאן ימצא צווייפל מקום לגבות את חובותיו המרובים מקובנר, והנה אלה הם הדברים, אשר שמעו אזניהם מפי צווייפל; ומדי זכרי אותם הנני נזכר תמיד בשיטת טולסטוי ובפתגמו הידוע, כי "אסור לאדם לשפוט את חברו". ואלה הם הדברים:

אחי ורעי! הלא בין המשכילים נחשבנו, וכלום נאה ויאה לפנינו לשפוט חבר לעט על דברים רעים וקשים שפלט קומוסו בעידנא דרתחא? כלום אינכם יודעים, כי כל אדם הנלחם לדעותיו רואה את עצמו מוכרח להשתמש לפעמים בשיטת הקצה האחרון, למשל: כשבא בן-אדם להרים את מי מאתנו על נס בגוזמאות יתר על המידה והוא אומר, למשל, פלוני הוא כולו קודש-קדשים, אזי רואה מתנגדו הכרח לעצמו לומר: "טנוף שבטנופת". ומכאן אין ראייה, כי כראשון כשני חושבים בלבם מה שמוציאים מפיהם. והאמת היא, כי כזה כן זה קלקלו את השורה, זה מתוך אהבה יתרה וזה מתוך שנאה יתרה ומופרזה. ועלינו להשתמש תמיד בפתגם חכמינו ולקיים את צוים: "הוה דן את כל

אדם לכף זכות". והנני מבקש מכם, מורי ורבותי, כי לא תוציאו משפט כליה והוצאה מרשותנו על בעל כשרון וסופר מהיר בשפתנו, איש אשר כחו אתו להתיצב לפני שרים רמי המעלה, אשר חיינו וכבודנו תלויים בהם, ולבוא בכתובים עמהם, מה שאיש מאתנו אינו מסוגל לכך, אם כי בשום אופן אין אנו נופלים בידיעת התורה והלשון ובחיבה אל ההשכלה מהצעיר הזה. מקום הניחו לו מן השמים להתגדר בו, והוא עודנו בדמי ימיו. נמתין לו עד שיגיעו לו שנות הבינה ומאתנו יראה וכן יעשה לבלתי היות שופט מהיר מתוך עלבון והזדעזעות-העצבים, וכדי להפיש דעתכם ולהביא לידי שלום פנימי, זה השלום אשר אני נלחם עליו בכל ספרי על פי דגלי "שלום על ישראל", אספר באזניכם אגדה יקרה ונפלאה, שזכיתי לשמוע מפי אבי ז"ל בשם הבעש"ט:

בשעה שהקב"ה מכניס את הנשמה לתוך הגוף ושולחן לעולם הזה, הוא משביע כל נשמה ונשמה: "הוה צדיק ואל תהא רשע". ונשמה אחת טהורה התעקשה ובכתה לפני אל רחום וחנון: היאך אשבע שבועה חמורה כזו, בלי דעת, אם יהיה בכחי לקיימה? ובשעת הוויכוח הזה בין הנשמה ויוצרה, באה נשמה אחת מגן עדן, שכבר שבה מן העולם השפל אל העולם העליון, ואמרה לה: "אחותי, הישבעי נא באלוהים, הנני ואגידה לך מראש, כי תפירי את שבועתך. ובדידי הוה עובדא, וכמעט בכל הנשמות שירדו לעולם, אבל מה נעשה, עולם כמנהגו נוהג ואין לשנות. הישבעי ורדי ואל תפחד, כי הוא רחום יכפר עוון, הוא יודע כי הרבה מקום עושה, הרבה חברה עושה,* הוא יוצרנו ויודע יצרנו, ועלינו ללכת בדרכיו". גם אני אומר לכם: אגדה זו צריכה לימוד ואל תחטאו בילד!

את דבריו אלה סיים מתוך דמעות, ואף הנאספים עיניהם זלגו דמעות למשמע הדברים.

* משנה סוטה א, ד: "הרבה יין עושה, הרבה שחוק עושה, הרבה זלזות עושה, הרבה שכנים הרעים עושים" – יש גורמים רבים לחטא

עוד על צווייפל

בשנת תרי"ח (1858) הדפיס צווייפל את ספרו הראשון "מינים ועוגב", ושקל עליו למטרפסיה [קיבל את גמולו] מתלמידו שלום יעקב אברמוביץ (מנדלי מוכר ספרים), אשר דקר את רבו בביקורת חדה ובטל אותו ביטול גמור, מן השורה הראשונה עד האחרונה, בספרו "משפט שלום" שגם הוא נדפס בוילנא ובאותו דפוס שבו נדפס ספרו של צווייפל.

בשנת תר"כ השיב צווייפל על הביקורת הזאת במאמר שנדפס ב"הכרמל" השבועי לר' ש. י. פין (שנה שלישית), ובדברי תשובתו קרא צווייפל למבקר "בני ותלמידי". בעיני ראיתי בין ספרי צווייפל את ספרו "מינים ועוגב" מכורח יחד עם הספר "משפט שלום". וכששאלתיו לפרש הדבר, ענה:

– מי יודע? אולי הצדק אתו, ואם כי השם אינו הולם את תוכן הספר, כי בכל אופן לא השלום היתה מגמתו של המחבר, אבל השלום לחוד והאמת לחוד, ואהבת המורים לתלמידים גוברת תמיד, וכשם שאין אדם מתקנא בתלמידו, כך אינו צריך לכעוס עליו, כי הרבה חוס העלומים עושה, הרבה חברה עושה, והחברים הזקנים הבאים בחשבונות עם אחיהם, זה דרכם לבחור בצעיר אחד לירות בו את "חציהם".

– וכאן גילה לי צווייפל סוד מן החדר, כי הוא חושד בענין זה באב"ג (אברהם בר גוטלובר), אשר בפניו פיו מלא תהלות ותשבחות אליו, ולא רק בעל-פה, כי אם גם במכתביו, ובקברו ישם ארבו והוא כותב עליו שלא בפניו מרורות, – אם כי בספרות אין אנו מתחרים כלל, מפני שאנו עסוקים במקצועות שונים לגמרי.

ואגב אורחא סיפר לי צווייפל, כי בשנת תרי"ח, בשעה שהיה ספרו הולך ונדפס בדפוס ראם [Romm] בוילנא, בא לוילנא להגיה בעצמו את ספרו, כי ר' יוסף ראובן המדפיס כתב בעצמו לצווייפל, כי ימהר לבוא להגיה את כתב-ידו המסודר לדפוס, וכי כך נוהגים גם סופרי וילנא בעצמם, החל מהגדול שבהם אד"ם הכהן, משום שאי אפשר למדפיסים לשלם למגיהים שכר מיוחד. ובכן בא צווייפל לטפל בספרו, וכפי הנראה לא היה מומחה למלאכת ההגהה כאד"ם הכהן, אשר הגהתו את ספריו עלתה על כל ההגהות שבעולם. וצווייפל היה מתנצל, כי אם בספרו נמצאו טעויות-הדפוס, זוהי מפני שההגהה מעוררת את עיניו ומטמטמת את מחו, והיה מתלוצץ ואומר, כי בעל האגדה שבתלמוד שחכ להוסיף, כי בשעה שהראה הקב"ה לאדם הראשון דור דור ודורשיו, הראה לו בוודאי גם דור דור ומגיהו, כי "בעל מגיה" זוהי בריה מיוחדת, שברא היוצר.

– בהיותי בוילנא, סיפר לי צווייפל, ביקרתי תחילה את אד"ם הכהן מפני זקנותו ומפני חבירות, כי על-כן שנינו היינו מורים בבתי המדרש לרבנים, אד"ם הכהן בוילנא ואני בז'יטומיר, ושנינו היינו מורי ה"מליצה התורית", ואד"ם היה הזקן ואני – הצעיר. אד"ם היה בימים ההם בעל חבורים שונים, שנתקבלו כבר בישראל וזכו לשם, ואני הייתי רק בעל מאמרים, וספר מיוחד באתי להדפיס בפעם הראשונה. כשנכנסתי לבית אד"ם והגדתי את שמי, אמר לי אד"ם:

"את מאמרך כולם קראתי, סגנוןך מיוחד במינו ועם מורדי האור כלי זיינך יותר משחיתים מכלי זיינו אנו, כי אין בקי כמוך בהאשפה שלהם, ואתה מביא תמיד מהם ומשלחם ומחליש את ארסם, וכמה יפים הם הדברים שקראתי בספרך החדש אשר אתה הולך ומדפיס ואשר קראתי בבית הדפוס של ראם".

– מה הם הדברים, שאתה מתכוון אליהם? – שאל צווייפל.

– את זאת לא אגיד לך, צריך אתה לכוון ולהרגיש בעצמך.

צווייפל התחיל לקרוא לו בשם את ה"מינים" הבאים בספרו, ואד"ם הניע בידו לאות שלילה על כולם, אז ביקש צווייפל מאד"ם הכהן, שיתנהג אתו כחבר ויגיד לו, ולאחר הפצרות רבות נעתר לבקשתו, אגב הערה, כי אם הכלה עצמה אינה יודעת את צד היופי שבה, רע לה ורע לבעלה. סוף סוף גילה לו, כי ה"מין" שנדפס בשני העמודים כ"א וכ"ב – זוהי הסולת שבספר.

– שם אין משלי דבר – אמר צווייפל – יש שם אך העתק שבעה מאמרים מספרים שונים, המפליגים בשבח לימוד התנ"ך.

– כן – אמר אד"ם – גם הדבורה אינה נותנת משלה כלום, אבל היא ממציאה לנו דבש, ואם כי החכם אמר, כי אכול דבש הרבה לא טוב, בכל זאת יהי רצון, כי דינם של המשכילים בעולם האמת יהיה אכילת דבש. הדברים האלה – אמר אד"ם הכהן – מכים כל כך את מורדי האור בערפם, עד שאני אומר להעתיקים גם באחד מספרי, שאני מדפיס עכשיו, ועל כל ציטטה וציטטה אוסיף עוקצים משלי, ואז נהיה שנינו יחד בבחינת דבורה: הדבש שלך והעוקץ שלי.

וכן עשה. ב"אורים חדשים", או בספרו "תורת האדם", שנדפס גם הוא בשנת תרי"ח ובאותו דפוס, העתיק אד"ם את דברי צווייפל מעלי ההגהה, ונדפסו בהערה המתחילה במילים: אחרי כתבי זאת, בא לידי ספר "מינים ועוגב". וזכורני את דברי צווייפל על אד"ם הכהן:

– כל זמן שזקן זה יהיה בעולם לא יתן מנוחה למתנגדים להשכלה, הוא נלחם בהם בכוונה להשמידם, ואני אין כוונתי להשמידם, כי אם להמריצם להודות על האמת.

– מענין הדבר, הוסיף צווייפל, כי מה שהרגיש אד"ם הזקן לא הרגיש המבקר הצעיר.

שוב סיפר לי צווייפל, כי הוא ראה חובה לעצמו ללכת, פעם ברגל, פעם בהזדמנות בעגלה, לעיר לובאוויץ לראות את ר' מנדלי, והוא תיאר אותו כטיפוס של אדם גדול, אשר הקדושה מרחפת עליו. כשאמר צווייפל להרב, כי הוא מורה הדת וה"מליצה התורית" בבית מדרש הרבנים שבז'יטומיר, אמר לו הרב:

"להורות דת בבית ספר, שמפקחיו הם נוצרים ותלמידיו כמעט מבני פחותי ערך אי-אפשר כלל, אבל אפשר להביא בלבם ניצוץ של יהדות שלא ישתמדו, ובזה אני בטוח, כי איש שכמותך, בן לחסיד נלהב שידעתי פנים אל פנים, ודאי יעשה זאת והיה זה שכרך".

צווייפל שאל את הרב על דבר איזה ענין פרטי, הנוגע אליו בעצמו, והרב השיב לו, כי קשה מאד לתת עצה בימינו לאנשים בעלי דעה, כי כל מי שבא לבקש עצה, הרי הוא רוצה מראש, כי העצה תהא כהחלטתו הוא עצמו. בנוגע לבתי הספר לרבנים, אמר לו הרב:

– אצלנו ברוסיה יתקנו מה שקלקלו אחינו בארצות המערב, כי להם לא היה עוד נסיון ולנו יש כבר נסיון משלהם. את התלמידים נוכל לכנות בשם רבנים, אבל לא נקבלם עלינו כרבנים בפועל. וסופם של בתי מדרש הרבנים אלה להסגר.

בשנת תרל"ד, בשעה שספר לי צווייפל את הדברים האלה, נתקיימה נבואתו של הרב.

מדי דברי על צווייפל, אזכיר עוד דברים מזכרונותיו על כחו ביחס לשונאי-ההשכלה, שהדגיש כבר אד"ם הכהן, כנ"ל, המביא מהם ומשלהם כדי לסתור את דעותיהם.

ומעשה שהיה כך היה. בבית מדרשו של הסב שלי נמצא ספר "תהילים" חשוד, שמצא אותו אחד מן האדוקים והראה אותו למורה הוראה ר' חיים ברלין, שגם הוא היה ממתפללי הבית הזה, והראה לו באצבע, כי בספר "תהילים" זה, שנדפס בלונדון, כל הפסוקים הכוללים את שם בעל המזמור אינם עולים מן המנין של הפרק ולא היו מסומנים באות א' כנהוג, באופן שסכום של כל פסוקי תהלים היה פחות מכפי המסורה שבידנו.

דעת החרד היתה, כי ספר "תהלים" זה טעון שריפה, או, לכל הפחות, גניזה, ואסור להשתמש בו. כששמע היהודי בעל התהלים, אשר הביאו אותו מחוץ לארץ, על דבר הסכנה המרחפת על הספר קנין כספו, ניסה להגן עליו וביקש לפנות בשאלה בנוגע לדבר זה אל הרב הגדול ר' דוד טיבילה ממינסק, או איזה גאון אחר. פרצה מחלוקת בין הסוחר בעל ה"תהלים" ובין האדוק שבא לבערו מן העולם. האדוק טען, כי זהו עלבון גדול לרבנו לפנות בברור דברים לר' דוד טיבילה, מאחר שלפי דעתו אין הרב ר' חיים נופל בידעתו את התורה מר' דוד. עודם מתווכחים, ור' אליעזר צווייפל בא להתפלל – כחסידי היה מאחר לבוא. אז פנה בעל התהלים אל צווייפל וביקש ממנו לפתור שאלה זו כאיש משכיל, אשר ספרי התנ"ך חביבים עליו. כששמע צווייפל את פרטי הענין שאל:

– ומה פסק הרב?

והאדוק ענה, כי הרב לא חווה עוד את דעתו, בדבר, אז אמר צווייפל לבעל התהלים:

– היה נכון ובטוח, כי התהלים ישאר בכשרות.

ונגש אל הרב ואמר לו לעיני כל הקהל:

– הלא זוהי משנה מפורשת, סוף מסכת "תמיד" ונשנית במסכת "ראש השנה" דף ל"א, ובאבות דר' נתן, פרק המקדש: ביום הראשון היו אומרים "לה' הארץ ומלואה", בשני היו אומרים "גדול ה' ומהולל מאד" וכו', בכל המקומות האלה נאמר בפירוש: "השיר שהיו הלויים אומרים בבית המקדש". את הפסוקים הראשונים היו הלויים משמיטים לפי זה מן המזמורים, שמע מינה, כי מעולם לא היו עולים מן המנין, ורק בשבת לבדה היו אומרים: "מזמור שיר ליום השבת", ודוקא הפסוק הזה מסומן גם בתהלים שלפנינו.

הרב אמר, כי מסכתות אלו שייכות יותר לבעלי-בתיים מאשר לרבנים, ובשביל כך לא עלה זה על דעתו, והוא מסכים, כי הצדק עם צווייפל, ואין כאן שאלת חכם כלל ובוודאי מותר להשתמש גם ב"תהלים" מעין זה, ובלבד שיאמרו "תהלים".

האדוק נכלם, והנצחון הזה עשה רושם על הקהל, מעין נצחון של "השכלה" והיתה לשיחה בכל העיר, ובכל חוגי המשכילים והצעירים היו מספרים דבר זה, והיו אומרים:

– לא לחינם אמרו חכמינו: "תלמיד-חכם שאין בו דעה – נבילה טובה הימנו". הנה מדפיס אחד הלך בעקבות חז"ל וסדר את פסוקי התהלים על פי המספר שהיה עולה ללויים בבית המקדש, ונעלם דבר זה מרב מורה הוראה בישראל, עד שבא תלמיד-חכם "משכיל" והאיר את עיניו.

שוב היה מעשה: ליהודי אחד הגיעה שמועה, כי בנו השתמד, ובא אל הרב ושאל, אם צריך הוא להתנהג באבילות עליו, והרב פסק, כי יש לנהוג "שבועה" ולהתנהג בכל מיני אבילות הנהוגים במת, כי רשעים בחייהם קרויים מתים. ועל זה התריס צווייפל וטען, כי זהו נגד דיני התורה ולא רק אין צורך, אלא גם אסור להתאבל על החי. ובשעת הוויכוח, כשהגיעה הרתחנות עד מרום קצה, הביא צווייפל איזה ספר של "שאלות ותשובות" והראה באצבע, כי טעות זו בהלכה באה ממה שמובא, כי רבנו גרשום מאור הגולה נהג אבילות על בנו המומר, אבל, טען צווייפל, הוא נהג אבילות לא בעוד הבן חי, כי אם לאחר מותו, מפני שישראל אף על פי שחטא – ישראל הוא, והאב חייב להתאבל על בנו המת, בין שהוא ישראל גמור ובין שהוא "ישראל שחטא". ופשוטם של דברי התשובה ההיא הוא, כי נוהגים אבילות על המומר המת כשם שמתאבלים על ישראל כשר, וכן נהג רבנו גרשום. כלומר, נהג אבילות על בנו המומר לאחר מותו. והתלמידים הטועים הוציאו, משנאתם למומרים, את הדברים מפשוטם ויצא העגל הזה, שהתחילו נוהגים אבילות על ה"המרה" ולא על המומר, ומונים "שבועה" על בנים חיים, אשר קידושיהם קידושין וחייבים בחליצה וכדומה.

המשכילים נהנו מסתירת ההלכה המופרכת הזאת, שלא שמענו ממנה אפילו ברמיזה בשני
ה"תלמודים".

אר"ז ומנדלי

בשבתי במוסקבה, ובהיותי אחד מסופרי "המליץ" נתוודעתי אל ה"ארז".* פעם אחת סיפרתי לו את הקוריוז הזה, שקרני בימי ילדותי, כי זכיתי לשמוע מפי הקיסר אלכסנדר השני את השם "ז"יד". הוא צחק ואמר לי:

— אתה זכית לשמוע! ואני זכיתי לראות את כתב-ידו, אשר גם בו השתמש בהמילה ז"יד. ומה תימה יש בזה, הלא "ברא כרעא דאבוהי", ומעשה שהיה כך היה (הנני מוסר את המעשה כמו ששמעתיו מפי צדרבוים):

— כשעלה בדעתי — כך סיפר לי צדרבוים — להוציא לאור עתון עברי באודיסה בשם "המליץ", יעצוני הרבה מסופרי ישראל בימים ההם, ובראשם ש"י אברמוביץ ולינצקי, להוציא לאור גם עתון בשפה יהודית, לפקוח את עיני העם ההולכים בחושך. ותהי החלטתם, כי אצרף את הז'ארגוני אל העברי, למען יוכל כל אדם מישראל לחתום על שני העתונים גם יחד. העברי יהיה בשבילו, והשני בשביל אשתו והמשרתות, אשר איתה בבית, כי לפי מליצתם, כל אדם מישראל קרוב לעצמו ולאשתו וגם להמשרתת שלו. ואם בעל הבית בעצמו הוא עם הארץ, במחילה מכבודו, יהיה לו העתון העברי לכסות-עיניים בשביל שידוך, והז'ארגוני לקריאה ממש לו לעצמו. גם נתנו לי עצה מעשית, כי עלי להפחית את מחיר החתימה לאלה שחותמים על שני העתונים יחד ולקצוב מחיר מיוחד לאלה החותמים על אחד מהם. עצתם מצאה חן בעיני וגם בעיני הסופר היותר מפונק במדותיו ובדרך ארץ שלו, ר' דוד כהנא, וכן עשיתי. קראתי שם להעתון הז'ארגוני "קול מבשר" ולהעברי — "המליץ", כאשר עלה במחשבותי תחילה. על פי החוקים אשר שררו בימים ההם במדינה, היה הרשיון להוצאת עתונים חדשים בשפות לועזיות טעון אישור מצד הרוממות, כמו שבטורקיה היתה קניית בית או אחוזה זקוקה לאישור השולטן, והבקשה הוצרכה להערך על שם המפקח של גליל-המקום, אשר בו יצא העתון לאור. ואז היה המפקח לגליל אודיסה הפרופיסור המצוין, אשר הצטיין באהבתו לעם ישראל **פירוגוב** זצ"ל (כך אמר!), וערכתי את הבקשה אליו ובאתי אליו מלובש פראק, למען יראה, כי הענין הזה הוא חשוב, כי לפי דעתי — הסביר לי צדרבוים — כל השתדלות רצינית צריכה להיות גם חגיגית, ודבר זה, אמר לי, למדתי מהבארון גינצבורג, אשר בבואו לפני השרים להשתדל בענייני עמו, היה תמיד מלובש "מונדיר" [מדים mundir] וחגור-חרב וכובע משולש בראשו. והצדק איתו, ולא לחינם קרא ר' יוחנן ל"מאני" [בגדים] — "מכבדותא" [המכבדים]. פירוגוב קיבלני בסבר פנים יפות והתחיל להתפלפל עמדי על דבר ה"קול מבשר", עד כמה הוא נחוץ באמת, כי, לפי דעתי, השפה העברית היא מקור השכלת ישראל, ומכיוון שהיהודים באים לידי הכרה, עד כמה נחוצים להם החכמה והמדע, הרי הם מתחילים ללמוד לשונות זרות ומתרגלים לדבר בשפות לועזיות ולהשתמש בספרותן, וממקורן הם ממלאים כל מה שחסר להם מספרותם הם, כמו שהראה הנסיון באשכנז ובצרפת, באנגליה ובבלגיה והז'ארגון כבר נשתכח מלבם. ואפילו בארץ הולאנד, אשר שם היתה אמנסיפציה הראשונה של היהודים, המצטיינים עד עכשיו באדיקותם באמונתם, נכרת בכל זאת הז'ארגון מפהם, שמע מינה כי אין קשר לאומי, דתי והיסטורי בין העם ובין השפה הזאת. ומה שהיה במדינות אחרות יהיה גם ברוסיה, כי הז'ארגון עתיד להשתכח. אני — אמר צדרבוים — עניתי לפירוגוב, כי על ידי הספרות הז'ארגונית יבוא העם, אשר איננו מבין את השפה העברית, לידי הכרה, כי ההשכלה נחוצה מאד.

* ארז או אר"ז — אלכסנדר הלוי צדרבוים (1816–1893)

– דבר מסוכן הוא – אמר פירוגוב – לשפר וליפות את השפה הזאת, כי על ידי כך תאריך ימים יותר, וליהודים אין שום נחיצות בה, ויש חשש שהשפה הזאת תדחק את שפת עבר, אשר כל היהודים וגם הנוצרים המלומדים חייבים בכבודה, מפני גודל ערכה ומפני שבה נכתבו הספרים הגדולים של הנביאים.

– בכל זאת – אמרתי לפירוגוב – הדבר נגמר אצלנו, ואני מבקש אותו לשלוח את הבקשה לפטרבורג.

– טוב! – אמר פירוגוב.

– בעוד חודש או חדשים, הוסיף ה"ארז" לספר, הוזמנתי אל פירוגוב, והוא קרא באזני את הריזולוציה של הקיסר אלכסנדר השני כתובה בעצם ידו בשולי כתב הבקשה, בזה הלשון:

"לדעתי, אך למותר הוא להוציא ז'ורנאל חדש בעברית, משום שהיהודים, חוץ מהרבנים, כבר שכחו כמעט לגמרי. ואלו הוצאת עתון בלשון הז'ידית-גרמנית היא, לדעתי, מועילה מאד מאד להשכלת היהודים וריפויים ממחלת הפאנאטיזם. אך, לדידי, לא איכפת לי, ואתה רשאי לעשות לפי שתמצא לנכון".

ועל פי החלטת הרוממות הזאת הורשה לי להוציא את "המליץ" עם ה"קול המבשר" גם יחד. -

עד כאן סיפורו של צדרבוים.

וצריך אני להוסיף, מענין לענין באותו ענין, כי בהיותי בשנת תר"נ באודיסה, שמעתי את הסיפור הזה גם מש"י אברמוביץ (מנדלי), כלומר בשעה שסיפרתי באזניו את הסיפור הזה, ששמעתי מפי צדרבוים, אמר לי מנדלי בזו הלשון ממש:

– בפעם הזאת לא שיקר ולא כזב. אבל דבר אחד לא סיפר לך, איך נעשיתי אני ל"מנדלי"? – כאשר החל לצאת לאור ה"קול מבשר" פנה אלי ה"ארז", כי אכבד את העתון בפרי עטי. הבטחתי, ומראש החלטתי, כי על כל מאמרי הז'ארגוניים עלי לחתום באיזה פסבדונים [שם עט pseudonym] קבוע, ולא בשמי המפורש אברמוביץ, כדי להבדיל בין קודש לחול, ובחרתי לו את השם "סנדרקע [Sanderke] מוכר ספרים", על שם מוכר-ספרים אחד, שהיה בעירי בימי ילדותי, ושלחתי מאמר לה"קול מבשר" חתום בכינוי זה, וכאשר קיבלתי את העלה הנדפס, נשתוממתי לראות, כי חתום תחתיו במקום "סנדרקע" – "מנדלי" אשר תקן העורך מדעתו. החילותי לחשוב, מה הוא הענין? אולי יש כאן טעות דפוס, והייתי מוכן לבקש לתקן את השגיאה בגליון הבא ולתכלית זו באתי בדברים עם הד"ר גולדבלום, אשר היה חתנו של "ארז" וחברו בעריכת עתוני, והנה אמר לי הד"ר: "כפי הנראה, גזירה היא מן השמים, שתקרא בשם "מנדלי" ולא בשם "סנדרקע", כי צריך אתה לזכור, כי חותני בעצמו שמו אלכסנדר, והוא חושב זאת לאיזו פגיעה בכבודו, כי "סנדרקע", זהו שמו הילדותי, והוא, כלומר, חותני, חושד אותך, בלאו הכי, בדקירות ועקיצות כנגדו. ואם תעמוד על דעתך להקרא דווקא בשם "סנדרקע", אזי יהיה זה בבחינת "לכבוש את המלכה עמי בבית", ואם המלך הטיפש אחשוורוש מחה נגד הדבר – חותני על אחת כמה וכמה. ובכן – אמר מנדלי – עניתי לגולדבלום: עלי לקבל את הדין ומעתה אהיה בריה חדשה, בשם "מנדלי", ותחת אשר באתי לאנס – נמצאתי אנוס.

ובפנותו אלי אמר אברמוביץ בליצנות, אשר הצטין בה כל ימיו:

– הלא איש זקן אני ואתה איש צעיר, אם תגיע השעה להספידי תזכיר בין שבחי, כי גם אני הייתי בין "האנוסים" בישראל, ויהי רצון שכל האנוסים בישראל יהיו רק ממין זה.

הרב יעקב בן ישעיהו מזא"ה

זכרונות

כרך רביעי

א. אחרי המהפכה

ב. טיפוסים מן הילדות

ג. עוללות

ד. היהודים והמלחמות

ב. כהן, הוצאת "ילקוט"

תל-אביב, שנת תרצ"ו

א.

אחרי המהפכה

לונאצ'ארסקי והעברית

בימי הקיץ תרע"ט (1919) חדלה הממשלה פתאום לתמוך ב"תרבות" ובבתי-הספר שלה, ואחרי ישוב הדעת החלטנו לפנות אל לונאצ'ארסקי בנוגע לשאלה זו. פניתי אל הצעיר דולגורוקוב, שבשנת תרע"ח פנה אלי בשמו של לונאצ'ארסקי לחתום על כרוז על שמו של הנשיא וילסון כדי לבקש ממנו שישלח מיני מזונות ורפואות לילדים הלומדים בבתי הספר לעם. על קול-קורא זה חתמו הפאטריארך טיחון, אני, הרב ר' דוד טביל מפרטבורג, ודברינו עשו פרי. הנשיא שלח תמיכה הגונה במזונות ובסמי מרפא. כששמע דולגורוקוב זה מפי את צערי על היחס השלילי של הקומיסריון [משרד commissariyon] להשכלת המדינה של שלטון המועצות החרבות העבריים, אמר, כי הוא ידבר על כך עם לונאצ'ארסקי, וכפי הנראה קיים את הבטחתו, כי קיבלתי טלגרמה מיארוסלב [Yaroslav] על שמי בזה הלשון: "החבר דולגורוקוב מסר לי את רצונך להתראות עמדי ומאד אשמח לראותך אם תבוא ליארוסלב". ועל החתום בא שמו במלואו: "הקומיסר לעניני השכלת העם לונאצ'ארסקי". מובן מאליו, כי מסרתי לרודניצקי את הטלגרמה ועל פיה קיבל תיכף ומיד רשיון וגם כרטיסים לנסוע ליארוסלב בשבילי ובשביל מזכירי אשר עליהם נמנה באותה שעה רודניצקי זה, אשר בידו היה צרור ניירות של בעלי הנהגת התרבות, המראים בעליל, כי רודפים את בתי הספר של "תרבות". וכפי שהייתי חולה בימים ההם, לקחתי עמדי גם את המזכיר שלי א. א. זוסמאנוביץ', ושלשנו נסענו. ביום החמישי לפנות ערב יצאנו ממוסקבה וביום הששי בבוקר באנו ליארוסלב.

העיר הזאת שנואת נפשי היא משכבר, כי בה מצאו לה קן כל בעלי ה"מאה השחורה" מימות אלכסנדר השלישי. וכידוע, היתה בשנה ההיא התקוממות של הלבנים כנגד הממשלה, וכאשר גברה הממשלה הציתה באש חלק הגון מן העיר. כאשר יצאנו מן התחנה אל רחוב העיר לא מצאנו אף עגלון אחד והלכנו עיפים מנדודי הלילה וצקלוננו בדינו. בקשנו לנו איזה בית מלון ולא מצאנו. בקשנו מקום לשתות תה וגם כן לא מצאנו. וכשנכנסנו כבר לעיר פנימה, מצאנו איזה בית, שלפנים היה, כפי הנראה, בית מרוז בגלוי, ועכשיו נעשה לבית מרוז בסתר, ולמראית עין שותים שם תה. נכנסנו ומצאנו את בעל-הבית, בעל כרס, רוסי "אמיתי", אשר רציחה נשקפת מעניו, יושב לו ליד השולחן, וכאשר ראה את פני המכוסים בצעיף היהדות – התקצף מאד. אך תגרונותו לא נתנה לו לפגוע בכבודי, שהרגיש סוף סוף, כי בכל אופן לא אני אבקש כסף ממנו, אלא הוא יקבל ממני. שאלני: מה חפצנו? וכאשר אמרו לו רודניצקי וזוסמאנוביץ', כי אנחנו מבקשים תה, אמר:

– הכנסו אל החדר השני.

נכנסנו אל החדר הזה, והנה הוא מלא עשן. שבתי אל המסדרון ואמרתי לו, אולי יש חדר שאין בו עשן. ועל זה ענני:

– יש, אבל בברדיצ'ב.

חפצנו לעזוב מיד את הבית, אך העיפות גברה ונשארו לשבת שם מעט וכבר בלי שאול את פינו הגישו לנו תה. כמובן, לתה זה לא היה לא טעם ולא ריח. נחנו מעט ושלמנו כל מה שדרשו, ואמרתי בלבי: זאת הפעם שלמתי דמי צער ורפוי ובושת (כלומר: את המנוחה חשבתי לרפוי).

שבנו משם ויצאנו עוד הפעם החוצה, מצאנו עגלון, ורודניצקי, שהיה בקי בנעשה בערים ובמקומות, אמר, כי צריך לנסוע לאיזו אלמנה עבריה. באנו אל בית האלמנה, ובקושי גדול פתחה את הדלת ומיד נמלטה, כפי הנראה, העירונו אותה משנתה. היא הראתה לשלשנו חדר אחד, שבו

עומדות מיטות שונות ובהן ישנו כבר אנשים ונשים והציעה לנו שנקח גם לנו מיטות אחדות ונישן יחד בכנופיה.

כשראתה, כי קצה נפשי בזה, הראתה לי בזלזולים גדולים איזו ספה בחדר האוכל, אך אמרה לי מראש, כי בעוד שעה יקומו הישנים לשתות תה. כמובן, לא פשטתי את בגדי ושכבתי על הספה וכמעט שלא נחתי כלל. שלחתי את רודניצקי להוודע היכן יושב לונאצ'ארסקי ומתי יקבלני, והביא לי ידיעה ברורה. ובינתיים נשמע הקול, אינני יודע באיזה אופן, כי באתי ליארוסלב וכבר נקבצו ובאו אלי יהודים, להוודע מהו הענין שלי ללונאצ'ארסקי, ומיד הציעו לפני הרבה השתדלויות מכל המינים על פי מנהגי ישראל. השיבותי להם, כי באתי לבקר אצל קרובי הדירים פה בעיר הזאת. נודע הדבר לקרובי, כי אני כאן (מה שחפצתי להסתיר), ותיכף ומיד בא אלי בן דודי והוציאני מבית המלון הזה אל ביתו ושם כבר הגישו מטעמים, ואחר כך הלכתי לטייל עד שתגיע שעת קבלת הפנים. וכדי שלא להוציא את הזמן ריקם נכנסתי אל מספרה אחת, שראיתי באיזה רחוב, והנה הספר הוא יהודי מגולי בריסק דליטא, מן הגולה אשר הגלתה על ידי ניקולאי ניקולאייביץ', המצביא הראשי מימי השלטון הישן, והוא כבר קרא אותי בשמי וכאשר שאלתיו:

— מאין יודע מר את שמי?

אמר לי:

על פי הפוטוגרפיה שלך.

הלא אתה יעקב איסאיביץ מזא"ה ובוודאי חפץ להסתפר מפני כבוד השבת ומפני כבוד השר לונאצ'ארסקי שבאת אליו.

לשמע הדברים האלה נשתוממתי ובאותה שעה נזכרתי, מה שקראתי בספרי שלום-עליכם, ועוד יותר מה ששמעתי מפיו, כי היהודים הם בעלי חוש הריח מפותח ומריחים אלפי פרסאות כל איש חדש הבא לגבולם. הסתפרתי ויצאתי החוצה ללכת אל לונאצ'ארסקי דרך סמטאות ודרכים מעוקלים, שלא ירגישו בי "בעלי הריח" אנה פני מועדות. ודבר זה כמעט שעלה בידי כל הדרך. רק על יד המבוא של המלון ראיתי הרבה יהודים עומדים בשורה וכאשר נכנסתי קראו לי "שלום". הבינותי, כי כל עמלי היה לשוא וכי "בעלי הריח" המה גם בעלי-שכל, ובחכמה עשו שלא שמרו את צעדי בלכתי בדרך, כי אם לקבל את פני בהכנסי אל המלון.

אמרתי להם:

— אחי, לא טוב הדבר שאתם עומדים בכנופיה על יד המלון.

ונכנסתי.

נכנסתי לחדר ה"שר" — כמו שרגילים יהודים לכנות את כל בעלי השלטון. חדר מהודר, מלא מיטות, ובקצהו שולחן-כתיבה וסביבו בחורות כותבות על מכוונות. האחת מהן, ארמנית יפה מאד בעלת עינים בוערות כאש, פגשתני בבית-צחוק מרחפת על שפתותיה ובשאלה:

— אתה באת אל אנטולי וואסיליביץ? הוא עסוק מאוד ובעוד חצי-שעה יכנס.

בקשתנו לשבת וגם נתנה על ידי עתון מקומי. בהעתון הזה קראתי את הנאום שנאם לונאצ'ארסקי באסיפה רבה ביום אתמול. שם צטט את עמוס הנביא, אשר קראהו בשם "קומוניסט", ובדרך כלל אמר: "כל הנביאים בשעתם היו קומוניסטים, כי כל אדם ישר אי-אפשר לו שלא יהיה קומוניסט", ובצחות לשונו הסביר את צדקת השיטה הזאת ואת העיקרים שלה באופן פופולרי. עוד אני מסיים את מאמרו, והנה נכנס בעל המאמר בעצמו. קרא לי לשלום וישב ממולי בחדר המטות. ואני מסרתי לו מעטפה חתומה, שנתן על ידי דולגורוקוב למסור לו. הוא קרע את המעטפה וקרא את התוכן והחל לדבר:

– מוסקבה לפלוני אלמוני (כלומר קרא בשמות בני-אדם שאינם ידועים לו). על פי המומנט הפוליטי אין הדבר הזה מתקבל.

ורק אחר כך הרגשתי כי אחת מבעלות המכוונות כתבה כבר את הדברים האלה במכונה ואז הבינותי, כי זו היתה תשובה על המכתב שהבאתי. אחר כך פנה אלי בשאלה: – מה הוא העניין?

הרגשתי את עצמי שלא בטוב. לדבר על דבר ענין קרוב ללבי כזה בחדר המטות (המטות היו כולן יפות ומהודרות), שכולו אזנים קשובות, לא נסיתי מעודי ולא ידעתי מה לעשות, ובמקום אומר ודברים הסיבותי את עיני לכל העברים ובמלל עיני זה הרגישה הארמנית ופנתה אל לונאצ'ארסקי לאמור:

– הלא הוא פנוי, מוטב ללכת לשם, שלא להפריע את הכותבות במלאכתן. הוא הלך אחריה ואני אחריה לי הרווחה, כי הוא ישב על יד שולחן העבודה שלו והושיבני למולו, ומשמאלו עמד שולחן עם מכונה, אשר על ידו ישבה הארמנית, אשר מסיבתה לא רק שלא הפריעתני מעבודתי, כי אם נתנה לי דחיפה רוחנית לדבר כל מה שבלבי.

הוצאתי מכיסי את הטלגרמה, שקיבלתי מחברי העסקן ה' גיסין ממוהילוב, שהיה אז בהומל [Gomel], טלגרמה ארוכה, אשר בה התאונן, כי סגרו את בית הספר העברי המופתי אשר בהומל בלי שום סיבה, רק מפני שהלשון העברית היא השלטת בו. והנה הוא מסיים את הטלגרמה בזו הלשון: "ההורים, המורים והתלמידים ממלאים את ידך להשתדל לפני הקומיסריון להשכלה לבטל את הגזירה". לונאצ'ארסקי קרא את הטלגרמה והשיבה לידי והחל לדבר, והארמנית כבר פרטה על מכונה: "מוסקבה". ושוב איזה שם "נרקומפרוס" [משרד החינוך Narkompros]:

– טלגרפו בכיפות: על ידי מי ומתי ועל פי איזה יסודות השתמשו באמצעים מדכאים כנגד בית הספר העברי בהומל".

ותכף ומיד חתם ואמר:

– לשלוח את הטלגרמה תיכף.

אז החילתי להרצות לפני לונאצ'ארסקי את כל העניין הזה לארכו ולרחבו ותמצית השיחה היתה ככה:

– בוודאי יודע מר, בתורת אדם העומד בראש כל המוסדות של השכלת העם ברוסיה, את יקרת ערך השפה העברית בעולם המדע בכלל וכי אין לך אוניברסיטה בארצות הנאורות שלא העמידה חכמים וחוקרים במקצוע הפילולוגיה [בלשנות philology] של שפה זו, במקצועות הפואיזיה [שירה poezia] של ספרותה העתיקה שבעתיקות, שהכל מודים, כי היא מן השפות היפות שברא העולם העתיק וכי ספרותה מלאה אוצרות של חקירות מדעיות בפילוסופיה, בתיאולוגיה, בבלשנות, וכל החכמים היותר גדולים שבעולם מקדמת דנא התעסקו בה לא פחות מבשפות רומא ויוון וחכמי אומות העולם חברו ספרים נפלאים בדקדוקה, במלוגיה ובחקירות היסטוריות. היתכן הדבר, כי עם ישראל, נושאה של הלשון הזאת, לא יתאמץ שבניו ידעוה? ובאמת ההיסטוריה יודעת, כי אחרי אשר גלה העם הזה מארצו ונתפזר בכל העולם כולו חשב לחוב קדוש ללמד את בניו לשון זו ועיר שלא היה בה בית-ספר ללמד את בני העניים שאין להם הורים ומחנכים את הלשון הזאת – היו מחרימים אותה. כל איש שלא ידע את הלשון הזאת נקרא בפי היהודי בשם "עם הארץ". וכך היה הדבר נוהג מקדמת דנא. ושום ממשלה שבעולם לא הפריעה את היהודים מללמד את בניהם את שפתם ואת תורתם הכתובה בשפה הזאת. רק אדרינוס קיסר היה הראשון, אשר העיז לעשות כדבר הזה, והעם לא חדל מלעבוד את עבודתו בחשאי והיה בא בנקרות צורים ומחבואי סלעים והיה

מוסר את נפשו על לימוד התורה והשפה. ועכשיו, בתקופה נאורה כזו, אשר כל האוניברסיטאות היותר מפורסמות בעולם, כמו האוניברסיטה הוינאית, הברלינית והאוקספורדית, יש להן קתידרות מיוחדות ללמוד שפה זו, יאסרו דוקא על היהודים ללמוד את השפה הזאת בבתי-הספר לעם? הלא זהו דבר שאי-אפשר להאמין, כי בשעה שזכתה רוסיה למפקח על עניי ההשכלה כבודו, תוציא גזירה כזו? היתכן הדבר, כי מר מצטט בנאומו את עמוס הנביא ובני ישראל יתחנכו באופן כזה עד אשר יקום לו דור, אשר ישאל בתמימות: מי הוא עמוס? לא אוכל להאמין דברים כאלה. אמת הדבר, כי היתה תקופה בישראל, תקופה לא ארוכה, קרוב לחמש ועשרים שנה, שנתרופפה מעט ידיעת השפה הזאת בין עם ישראל אשר החל להתבולל, אבל תקופה זו עברה, ועכשיו חזר עם ישראל ללמוד בשקידה את לשונו, ולא זה בלבד, כי אם גם החל **לדבר בה**. וזהו דבר נקל מאד, כי אבותינו, אם כי לא דיברו בשפה זו והחלו לדבר בשפה דיאלקטית שנבראה בארץ אשכנז וגם בשפה דיאלקטית שנבראה בארצות המזרח הידועה בשם אישפניולית – בכל זאת ידעו כולם, פחות או יותר, את השפה הזאת, המשותפת לכל האומה בכל ארצות פזוריה. בשפה זו מתפללים כל היהודים שבעולם, בשפה זו הם מחליפים מכתבים איש עם רעהו, בשפה זו, אני מעיד לפני מר, נהלו אבותינו אפילו את ספרי-החשבון שלהם, בשפה זו היו כותבים כל מיני שטרות והרבה היו רגילים גם לדבר בשפה זו, ועכשיו החלה תקופת הדיבור בשפה זו גם בעניי חול ושאיפה זאת היא שאיפה פנימית של העם, לא שאיפה מפלגתית, כמו שאומרים, של הציונים לבדם, **זוהי שאיפה של העם כולו**. ואחרי אשר החוק החדש אומר בפירוש, כי כל קבוצה, לא פחות מעשרים וחמש איש, יכולה ליסד בית ספר לכל מיני לימודים שהיא בוחרת בהם, והמשלה תומכת בידם – למה זה יגרע חלק השפה הזאת מכל השפות? בעת האחרונה, עוד קודם המהפכה היתה אסיפת מורים עברים, אשר החליטו ליסד בתי-ספר עברים על פי כל היסודות הפידגוגיים, אשר לא השמיע אותם שום איש קודם הריבולוציה, בין השאר – התפתחות רגש הדרור והחופש וכדומה. ועכשיו אם יסגרו הבתים האלה הלא כל אותם התקונים שעמלו בהם טובי העברים ושעלו להם בחרף-נפש, יתבטלו מאליהם, כי מוכרחים יהיו להיות בתי-ספר בלתי-ליגליים, והעם ההולך בחושך ימצא לו על פי שקול דעתו עוד הפעם מלמדים נבערים, אשר יכניסו חושך ולא אור בדבר הקדוש הזה.

לונאצ'ארסקי: – אינני יודע, מי זה האיש החולק על ערך שפת עבר חוץ מן הקומוניסטים היהודים, והלא המה אחינו בדעות, ולא נוכל לבלתי האמין בהם באמרם, כי שפת עבר היא שפת הבורגנים ולא שפת העם, וזהו רק תכשיט בורגני או קלריקלי [דתי clerical], ובבתי ספר לעם צריכה להיות שפת העם ולא שפת ההיסטוריה של העם, וכמדומני, שזהו סלע המחלוקת. אתה חושב את השפה הזאת לשפת העם, והמה באים בשם העם ומכחישים את הדבר.

אני: – אוכל להבטיח את כבודו, כי כל מה שנעשה בחיי עמי פנימה ידוע לי לכל פרטיו, ומעולם לא שמעתי משום יהודי בשעה שהוא אומר: הגיעה שעת הלימוד לבני, שלא יכוון דוקא לשפה שאני מדבר עליה, כי את השפה הדיאלקטית איננו מלמד כלל, כי אם יודע אותה ממילא, ואיננה נחשבת בעיני לדבר השווה ללמוד אותה. ובנוגע לבורגנים, אשר אמר, אוכל להעיד, כי כל בורגני, או מי שחושב את עצמו ראוי לעתיד להיות בורגני, איננו מלמד את בניו את השפה העברית. הוא מלמד אותם אל כל השפות שבעולם, חוץ מהשפה העברית, ורק בני העניים, בני המון העם, העמידו לעם ישראל את כל הסופרים העברים, את כל יודעי התורה, את כל חוקרי הספרות העברית וגם המשוררים הגדולים של זמננו כולם הם בני שדרות העניים ולא העשירים: – והנה, מה יהא בסופו של דבר? השפה הדיאלקטית תשכח בוודאי מפיות בניהם ואת השפה העברית לא ידעו, ובכן נשאר עם ישראל בלי שפה לאומית שלו.

לונאצ'ארסקי: – האסון איננו גדול כל כך אם עם ישראל ישאר בלי שפה מיוחדת, אבל מה שאתה מאמת, כי השפה העברית היא שפת העניים, זהו דבר חדש בעיני לגמרי, אם כי הנני זוכר עכשיו, כי יש לכם משורר ביאליק, האם גם הוא מבני עניים?

אני: – לא רק מבני עניים, אלא מבני עניים שבעניים, אבות אבותיו היו עניים, ולא רק ביאליק כי אם גם כל הסופרים העברים מלבד אחדים יוצאים מן הכלל, אשר נער יכתבם, כולם הם מיוצאי דלת העם העברי.

לונאצ'ארסקי: – האם גם שלום-עליכם הוא מבני העניים?

אני: – הוא בכל אופן מבני אנשים, אשר אם כי היו נקראים בעיירתם בשם אמידים, אבל כמדומני, כי כל בורגני יתעלף אם ישמע, כי אמידים כאלה הם חבריו. כל העשירות של אמידים כאלה היתה בזה, כי היה להם פעם לשבוע כזית לחם לבן ופרוסת לחם לבן, כלומר: ליום השבת. כמדומני כי הסופר מקסים גורקי, הבקי בחיי היהודים ה"עשירים" ממין זה, יעיד לכבודו, כי כל אלה האנשים היו פרוליטאריים מלידה ועד מותם.

שיחה עם גורקי

ביום א' ו' תמוז תרפ"א* ביקרתי את הסופר **מקסים גורקי** בלוויית דולגורוקוב [Dolgorukov] וסיפרתי לו את כל הידיעות המבהילות, שבאו לי מערים שונות על הפוגרומים הנוראים שהיו בימים האחרונים, וכשתיארתי לפניו את האכזריות של עושי הפרעות בישראל, זלגו עיניו דמעות.

זו לי הפעם השניה בימי חיי, שראיתי נכרים מבכים את חללי בת עמי. בפעם הראשונה ראיתי דמעות כאלו יורדות מעיני הסופרת **קוסקובה** [Yekaterina Kuskova] באסיפת חברת מפיצי ידיעות נכונות על היהודים והיהדות, שהייתי נשיאה, ומרת קוסקובה היתה מרצה שם על האמצעים שיש להשתמש בהם נגד הפרעות. בשעת הוויכוחים, כשנוכחה לדעת, כי אין עצה ואין תרופה פרצה בבכיה. וזכורני, כי בשעה שנאמתי את נאום הסגירה, ביקשתי להכניס להפרוטוקול את המקרה, כי אשה רוסית הורידה דמעות על שבר בת עמנו. ועוד עלי לציין קוריוזה אחת, כי בהרצאתה הציעה מרת יקטרינה דמיטרייבנה קוסקובה ליסד ועדה מיוחדת לחקור חקירה מדעית את טיבם של היהודים, כדי שידעו הבריות, כי אין יסוד ושורש לאנטישמיות. אותה שעה ניגש אלי צעיר אחד וביקש ממני את רשות הדיבור. היה זה בנו של ידידי יחיאל **ליבונטין**. נתתי לו את רשות הדיבור, והוא פנה אל המרצה בשאלה:

— ומה יהיה אם הוועדה תמצא, כי היהודים הם למטה מן הביקורת, ובכן המסקנה תהיה שיש לבערם מן העולם? ובדבר זה ישתתפו לא רק ההם, אלא גם אנו, כל המסובים כאן, והנשיא בראשם?!

היא צחקה וכל המסובים אחריה.

אבל נעבור אל השיחה עם הסופר, המצויין לא רק בעטו, כי אם גם במדותיו התרומיות. ראשית שיחתנו היתה על דבר הרעב הנורא בסאמארה [Samara] ובשאר ערים,[†] וגורקי סיפר לי, כי הפאטריארך טיחון ערך קול קורא לאמריקה, לאנגליה ולשאר הממלכות לרחם על הגוועים ברעב ולשלוח מזונות ובגדים וביקשני, כי אכתוב גם אני קול קורא כזה. אמרתי לו:

— הדבר הזה צריך עיון גדול, כי בשנת 1918, כאשר פנה אלי הצעיר מר דולגורוקוב בבקשה לחתום על כרוז כזה על שם הנשיא **וילסון** בנוגע לילדי ארץ רוסיה, חתמתי בלי שום פקפוק וראיתי, כי שם היה חתום גם הפאטריארך הנזכר; אבל עכשיו חוששני, שמא יחשב הדבר לעוון בעיני הממשלה הסובייטית ואביא עלי ועל עמי קללה ולא ברכה, אחרי שכל מין יחס שיהיה אל האֶנְטָנְטָה [Antanta][‡] מעורר חשד. והא ראה, כי הוועידה הציונית, אשר עיניה ולבה לארץ-ישראל בלבד, נאסרה כשלשה ירחים מפני שחשדה ביחסים טובים אל האנטנטה. זאת ועוד אחרת. איך אחתום על כרוז כזה, בשעה שדם ישראל נשפך בארץ רוסיה, וכל היתומים והאלמנות שנשארו לפליטה זקוקים לתמיכה גדולה, ואי אפשר כלל להשיגה מחוץ לארץ, כמו שהיה ב-1903, אחרי הפוגרומים הקישינובי והפוגרומים שבאו אחר כך? עכשיו גם עזרה זו חדלה, כי אפילו אותה תמיכה שנתקבלה מאמריקה בשביל נגועי הפרעות לא נמסרה לציבור העברי והיהודים המוכים נכללו בכלל כל

* ו' תמוז תרפ"א היה יום שלישי. אולי חל שיבוש ומדובר ב-ו' תמוז תרפ"ב (02.07.1922) שאכן היה יום ראשון.

[†] Volga region famine. תאריך תרפ"ב גם מסתדר טוב יותר עם השיחה על הרעב הזה שהגיע לכותרות רק בסתיו של 1921. אמנם שיחה על "הפוגרומים בימים האחרונים" מתאימה יותר ל-1921 מאשר ל-1922.

[‡] "אנטנטה" – כינוי גנאי גורף למדינות עוינות לרוסיה הסובייטית אחרי המהפכה.

הזקוקים לתמיכה שלא פגעו בהם פוגרומים, וכמעט נשארו בלי תמיכה, אם כי הוכו בכפלים. והמצב הכלכלי של היהודים ברוסיה נהרס כל כך שאין הבור מתמלא מחוליתו, ואחי בני עמי גוועים ברעב בראש כל חוצות, אחרי כל השחיטות והאכזריות שנעשו לעיני השמש בלי שום מחאה מצד אירופה ואולי גם בעזרתה או בשותפותה לדבר עבירה, או בשתיקה הדומה להודאה. הבזמן כזה יוכל אדם לחתום על כרוז בנוגע להאסון הכללי והמחסור של עם הרוסים, אשר הכל יודעים מראש, כי עזרה זו תהיה מעם ישראל והלאה? הלא הפאטריארך מבקש רחמים על אחיו בני עמו ודתו ועל מי אבקש רחמים אני? אם אין לי האפשרות לפרסם כרוז לכל העולם על דבר הנוראות שנעשו לעם ישראל, שאפילו מעשיהם של הצלבנים ושל חמליניצקי כאפס הם לעומתן, וכופין אותי לעבור בשתיקה על כל הדברים האלה, איך אוכל לחתום על כרוז, שבפלכים פלונים בארץ רוסיה יש במקרה רעב? איך אוכל להתחפש ל"יתם", כי צרת הרעבים הללו שבאיזה פלכים נוגעת עד לבי יותר מחללי הרעב הכרוני וחללי הקרדומים הפוגרומיים?! אם לא נמצא אפילו איש אחד בכל רוסיה שירים קולו נגד זוללי-אדם אלה, הלא תהיה זו צביעות מצדי אם אשתוק בענין זה וארים קולי דווקא בענין הרעב בסאמארה. בשפתו הלאומית של עם ישראל יש ביטוי מופלא במינו: "חרפת רעב". כל רעב הוא **חרפה** מנקודת מבט התרבות העברית, כי אלמלא השחיתו בני האדם את דרכם, אי-אפשר היה לו לרעב כלל להיות בארץ, וחכמי התלמוד כבר הורו לנו הלכה מחוכמה, כי כל רעב בא לארץ רק בשעה שמשחיתים "**בני אדם**" את דרכם על הארץ, וכמה יפה היא הסיסמה שלהם: "הרעותי את מעשי וקיפחתי את פרנסתי". ואני שואל ממך, אישי הסופר, איזה ביטוי תמצאו אתם כדי למצות את כל עומק הזוועה של הפוגרומים האחרונים? הלא בנוגע למעשים רעים כאלה גם להשתמש במלה "חרפה" – חרפה היא!

איש שיחי התרגש מאד ואמר לי באנחה גדולה:

– מודה אני, כי העם הרוסי הוא איזה חומר של תופת ואבדון, שאין שום אדם יכול להתבונן בו, בקורותיו ובמעשי אכזריותיו בלי שיבוא לידי יאוש. ובני דורנו, אשר שאפו אל חירותו של העם הרוסי ואל שחרורו מעבדות ומעוני, אלה ששפכו דמם והפקירו את חייהם על כך, דומים בעיני לאיש צעיר שבכל חום עלומיו שאף למצוא נתיבות ללב עלמה אהובה, ואחרי אשר הצליח למשוך את לבה אחריו, מצאה כי פגומה ומזוהמה היא מכף רגלה ועד קדקדה. אוי לנו ואבוי לדורנו! ובגילוי לב אני אומר לך, כי גם מצב עמך הוא מצב "שלאחר יאוש" בעיני, כי הרדיפות כנגדו הגיעו עד מרום קצו, ואם הזכרת את מסע הצלבנים, צריך אני להעירך, כי בימינו אלה יש מסע כתבנים של כל אומות העולם בכל הלשונויות לזרוע בלבבות בני אדם הרבה שנאה ולעוררם לעשות אגודה אחת כדי להעביר את עם ישראל מן העולם. הלא עוד בימי הממשלה הצארית היו מגלות עפות המיוחסות לאיזה לבלר נמוך ושמו "**נילוס**". בוודאי קראת את הפאמפליטים [pamphlets] שלו על עם ישראל, את בלבוליו ואת שקריו, אשר אין להם לא טעם ולא ריח, ואפילו בימים ההם התביישו להעלות אותם בדפוס והסתפקו בזה, כי כתבו אותם על ידי מכוונות בהקטוגרף [hectograph],* ועכשיו קיבלתי את ספרו של נילוס זה בשלימות, מודפס בהידור רב. בשעה זו, כשכל כך קשה להדפיס ספרים הגונים, אשר כל העולם הנאור מיחל להם, נמצאו אמצעים חמריים ונייר וצבע ומסדרי אותיות המטנפים את אצבעותיהם לפרסם סמרטוטים כאלה בדפוס. ערכתי תשובה

* הקטוגרף (משכפל גילטין) – מכשיר העתקה המבוסס על העברה של מקור, שהוכן בדיו מיוחד, לכרית גילטין וממנה לדפי נייר. בארץ היה בשימוש עד תחילת שנות ה-1990

על הספר הזה, ועוד אקוה להמציאה לחוץ לארץ, ואולי יעלה בידי לקבוע אותה בדפוס, אבל מי יודע, אם יעלה דבר זה בידי, כי אין שונאי ישראל חפצים כלל בשום חקירה ודרישה בנושא זה.

אני: לדברי הקודמים ולדברי תשובתך עלי להוסיף עיקר גדול, אשר עלי לעורר עליו בכל תוקף, כוונתי, לזיוף הנעשה לעינינו בנוגע לערבוב המושגים ביחס אל הפוגרומים. תמיד מכנים את הפוגרומים שלא בשמם ומאפילים במילים שונות את המושג "פוגרום". למשל, פלווה היה מכנה אותם בשם "מהומות", והמילה פוגרום היתה נחשבת בעיניו לסגנון מהפכני. והיה האיש רגיל לומר: ברוסיה אין פוגרומים, אלא אי-סדרים המתרגשים ובאים במדינה, כעין תשובה מצד העם על הנסיונות של המהפכנים לחולל מהפכה בארץ. וסטולפיץ היה מכנה אותם בפירוש בשם "הכאה בקדקוד המהפכה" (אודאר פו ריבולוצי), ובימינו אלה מכנים את הפוגרומים גם כן בשם מזויף מעיקרו: "באנדיטיזם". מה הוא באנדיטיזם זה? רציחות לשם גולה? כלום מבחין הגזלן בין לאום ללאום או בין דת לדת? כלום דרכם של פיראטים היא להתנפל על אניה ולעשות הבדלות בין הנוסעים: יהודים – מימין, שאינם-יהודים – משמאל, ולהרוג רק את היהודים ולבזו רק את רכושם של אלו אפילו אם יהיו סמרטוטים, ולעזוב אוצרות זהב שבידי לא יהודים? הלזה יקרא באנדיטיזם? הלא זהו פוגרום! פרעות ביהודים דווקא. ובשעה שעם ישראל דורש מאת הממשלה להצילם מיד מרצחיהם, בוזזיהם ומאנסיהם, משיבים להם: "מה אתם מבקשים? אנו נלחמים בכל תוקף עם הבנדיטיזם". אמנם, נכון, כל בנדיט עלול לעשות פוגרומים, אבל לא כל המשתתפים בפוגרומים הם בנדיטים. ועל כל פנים, ברור כשמש, כי הבנדיטים אינם מערבבים את הפוגרומים עם הליסטות שלהם. דבר זה מביא באמת לידי יאוש. את ההגנה העצמית אוסרים. להמלט אין מתירים. ההגירה מן הארץ השופכת את דמם גוררת עונשים "על פי החוק", וכשיש צורך להשתמש בחתימתו של איזה יהודי לעזרת הרעים שבמקומות אחדים במדינה, מדברים עמו בשם "היושר הכללי" ואומרים לו: "בוא וחתום". את קול הקורא שלו בנוגע לענות עמו משתיקים, ולו אומרים: שא קולך בנוגע לצרת אחרים. יגיד נא לי, אדוני, בתור סופר, היש בכח כל הסופרים בעלי הכשרון שבכל העולם כולו, אם גם יקומו כולם כאחד לכתוב ציורים מחיי ישראל בימינו אלה, לתאר כראוי את ענויי הנפש של אומה שלמה, אשר למכותיה אין רופא ולה קוראים להשתתף ברפוי נגעי זולתה!

– שמעתי את דבריך בעיון – אמר גורקי – ואיני מעיז בנפשי עוד לבקשך לחתום על קול-הקורא, כי הצדק אתך בהחלט. חיים אנו בתקופה אַמורלית [בלתי מוסרית], כליון של אומה שלימה נחשב לדבר של מה בכך, שאי אפשר לטפל בו. ואין לך דבר העומד בפני הפוליטיקה.

– זכורני – אמרתי אני – כי בשעה שבאה לפני הצאר האכזר שבאכזרים ניקולאי הראשון, רשימת הדיקבריסטים [dekabrist]* שנידונו לתליה, ובתוכם ראה גם את שם **רילייב**, אמר להסובבים אותו: "חבל, כי לא ידעתי שהוא משורר, כי עתה השארתיו בחיים".

– ובימינו אלה – אמר גורקי – אלכסנדר **בלוק** הוא בוודאי משורר גדול, והוא גווע ממש ממחלת הצפדון (מחלה הבאה מחמת רעב תמיד) ואין איש עוזר לו.

ובדברו הוציא מתיקו טלגרמה שקיבל מפטרוגרד [Petrograd], שבה מודיעים לו, כי עוד אחד מגדולי המדע ברוסיה גווע ברעב.

שאלתי את גורקי:

* ראשי "מרד דצמבר" (1825) – ניסיון מהפכה אנטי-מלוכנית, אשר אמנם דוכא ע"י השלטונות תוך יום אחד, אך מהווה את אחד המאורעות הבולטים בתולדות רוסיה במאה ה-19.

– ומה שלום ויירה פיגנר [Vera Figner],* העודנה בחיים? והשיב לי, כי היא חיה ודורה עכשיו במוסקבה באיזו סנטוריה [בית הבראה], כי בריאותה לקויה מאד, אם כי היא רק בת ששים שנה.[†]

– ובכן, אמרתי, אולי יפתור לי מר את השאלה, אשר אנוס אני לשאול את פיה, ואם ישיב לי מר, לא אהיה אנוס להטריחה.

– טוב מאד, ענה גורקי, אם אוכל, אז בוודאי אשיב.

סיפרתי לגורקי, כי בקשר עם זכרונותי מימים עברו, רושם אני זכרון בספר את ניצני המהפכה ברחוב היהודים, ובראשם הנני מזכיר את שמו של אליעזר **צוקרמן**, וזכורני, כי גם ויירה **פיגנר** כתבה זכרונות על אודותיו, ומוכרח אני להשתמש בהם כדי שתהיה בידי תמונה שלמה מאיש זה, שהרי כותב אני זכרונות מימי ילדותי בעוד גם צוקרמן צעיר לימים. היא כתבה זכרונות על ימי בגרותו ופעולותיו במסירות נפש לטובת המהפכה. אני רק את הפרח ראיתי והיא הלא ראתה את הפרי, היתכן, כי יצויר פרח נושא פרי בלי ציור הפרי עצמו?

הוא החל לחדש בזכרונותיו את כל מאמריו ואמר לי, כי גם הוא יודע בבירור, כי באמת כתבה על אודות צוקרמן זה, אבל קשה לו לזכור היכן, באיזה ירחון או קובץ. והוא נתן לי את האדריסה שלה, כדי לשאול את פיה.

שאלתי, אגב אורחא, את גורקי: איך מתיחסת ויירה פיגנר אל מהלך העניינים עכשיו ברוסיה, והשיב לי, כי היא מתיחסת אליהם בשלילה גמורה.

אחרי שהבטיח לי לדבר בעצמו עם **לנין** [V. Lenin] ולבקש ממנו בשבילי ראיון והבטיחני להודיעני את תשובתו, קמתי מעל מושבי וברכתיו ברכת הפרידה.

עברו עשרה ימים ולא קיבלתי שום תשובה. איך שיהיה, נשאר בלבי רושם עמוק, כי גורקי מלא יאוש בנוגע לעתידות עמי, ועוד יותר בנוגע לעתידות עמו; את יחסו הפוליטי בדרך כלל לא ביטא בפירוש, אבל דמעותיו, בהזכירו את חללי הרעב של טובי ארץ רוסיה ואת חללי הפוגרומים של עם ישראל, היו "דמעות אפוזיציוניות".

כאשר ליווני עד פתח היציאה, אמר לי, כי אם יהיה לי איזה דבר, אוכל לפנות אליו בכל עת ובכל שעה. ובזה נפרדנו.

אחרי כמה ימים פגשתי אדם אחד מן השמאליים הקיצונים, שהיה זמן קצר מן העומדים בראש הנהגת המדינה. בנוגע ליהדות היה אדוק באמונתו ובנוגע למהפכה אדוק בקיצוניותו ובקומוניזמו. וכאשר סיפרתי לו בקצרה את השיחה עם גורקי, אמר לי, כי אדם זה הוא מן השחורים שבשחורים בימינו אלה, הצועד בדרכי טולסטוי ודגלו של ענק זה בידו. אבל על הדגל הזה, כידוע, היו חרותות המילים: "הַחֶרֶשׁ לֹא אוֹכֵל".[‡] ומה עשה גורקי? הוא אווז דגל זה בשתי ידיו, אלא שמחק ממנו את המילה "לא". במסתרים ובחדרי חדריו הוא בוכה, ובשעה שהוא כותב על הצרות ועל התלאות, אין בו גבורה מהפכנית להתריע על שגיאות בהנהלת המדינה בימינו. בדרך כלל ישנם אנשים אידיאליים כאלה, המבינים היטב את אמיתות האידיאל הקומונאי ואת צדקתו, ובמידה שהם מסייעים בעטם הגאוני או בכשרון דיבורם לאידיאה הרמה הזאת, בה במידה הם יראים לגלות

* Vera Figner (1852–1942) – מהפכנית-טרוריסטית, אחת ממשתתפי רצח אלכסנדר השני. ריצתה מעל 20 שנות מאסר, לאחר שחרורה חזרה לפעילות מהפכנית. הייתה פעילה בחיי ציבור גם אחרי המהפכה.

[†] פיגנר הייתה אז בת 70 שנה.

[‡] כמנשרו המפורסם של לב טולסטוי "אינני יכול לשתוק" (1908) *He moy molchat*

את חסרונות התגשמותה בחיים. טועים הם טעות גמורה, בחשבם, כי אידיאה צודקת כזו צריכה להסתיר את מומיה; יראים הם פן תהיה הביקורת כלי נשק בידי מתנגדי האידיאה להפילה מפלה גמורה, בעת שבאמת הדבר הוא להיפך: הביקורת האמיתית תתקן את המעוות ותוסיף אומץ ואריכות ימים לאידיאה זו, אשר בכל אופן, תתגבר סוף סוף ותנצח, כי האמת והיושר על צדה. והדגל האדום, שהורם בימינו אלה בפוטסדאם [Potsdam], מקום משכן הלוחם היותר מסוכן להתקדמות העולם החדש, כווילהלם בשעתו, הוא העדות החותכת, כי הקומוניזם סופו לנצח. והפחדנים הרוחניים, המכסים את ערוות המתודיקה, בשעה שהם מספרים בשבחה, עתידים ליתן את הדין, כי "מודה ועוזב ירוחם ומכסה פשעיו לא יצליח". ובראש האנשים המוכים בפחד רוחני, עומד **גורקי**, וכפי שהוא אדם גדול ובעל כשרון ספרותי רב, אחריותו גדולה מאד, וההיסטוריה תספחהו אל מחנה השחורים, אשר לא רק שלא הועילו, אלא גם קלקלו, כי גובים הרבה ממי שניתן לו הרבה. שאלתי:

— אולי רק פחדנות פיזית הוא, מאימת הדינים הקשים שמטילה הממשלה החדשה על כל המערערים עליה?
על זאת ענני:

— בשום אופן לא! מתוך שתיקתו ניכרת לא יראה גופנית, כי אם יראה פנימית. רק שלשה יחידי סגולה עמדו להרוסים בדורנו זה, שמלבד ערכם הגדול בתוך מפלגתם פנימה זכו לכבוד ולחיבה מן הכלל כולו בלי הבדל בין מפלגה למפלגה. אלה המה: **טולסטוי**, **קרופוטקין** [Kropotkin] ו**גורקי**. אבל שנים הראשונים לא מחקו את ה"לא" מן הדגל: "החרש לא אוכל!", והשלישי לא עמד בנסיון ומחק אותן, ובשביל כך לא יכירנו עוד מקומו בין יחידי סגולה, כי אם להיפך, הוא השחיר את שמו בעצם ידיו ונעשה נחות-דרגא בהיסטוריה של תקופתנו הגדולה והנוראה.

— אבל הלא טולסטוי מת קודם תקופתנו הגדולה, ומי יודע את הנהגתו ואומץ-רוחו עכשיו?
— איך היה מתיחס טולסטוי אל מעשי זמננו – ענני המדבר – כמובן, אין לדעת עכשיו לאחר מותו, ו"במתים חפשי", אבל משער אנכי, כי בשום אופן לא היה שותק.

— אבל קרופוטקין – עניתי – הלא חי בזמננו וגם הוא, במחילה מכבודו ומכבודך, הלא עבר על ה"לאו" שבדגל. ומי יודע את רוח בני האדם ומי יכול לשפוט אותם, ובוודאי כקרופוטקין כגורקי, שניהם שתקו מפני הכרתם הפנימית בצדקת המהפכה האחרונה ושאיפותיה הגדולות, ועל כל פשעים תכסה אהבה.

איש שיחי נחפז לדרכו, כי בתו חלתה, ונפסקה שיחתנו באמצע. וכפי הנראה, נשאר עומד על דעתו, שפך את כל חמתו על גורקי והחליט גזר דינו לחובה, ובנוגע לקרופוטקין הבטיחני ליתן לי תשובה לעת אחרת.

עברו חדשים ולא קיבלתי שום תשובה, אם כי נפגשתי כמה פעמים עם איש שיחי ולא מצא לנכון לברר את השקפתו בנושא זה. ולפי דעתי גם קרופוטקין וגם גורקי מנוקים מכל עוון, כי שנים היו שותקים מפני הכרתם הפנימית בצדקת המהפכה האחרונה ושאיפותיה הגדולות. זאת ועוד אחרת: רוצים המה בקיום האידיאלים שלהם וחושבים לעוון פלילי להעבירם תחת שבט הביקורת בימי צעדיה הראשונים. בטוחים הם, כי הפגימות של המתודיקה עתידות להבטל ולהיתקן תיקון עולם, אחרי שהבסיס נכון בעיניהם כנכון היום, ואין משגיחים בקטנות במקום גדולות, ואין האמת והצדק מנוצחים מפני שגיאות המתודיקה, אשר המה רק ילדי יום ועתידות האידיאל הכללי הם נצחיים וגוברים. ועוד: טולסטוי וקרופוטקין אינם כלל אחים לא לדעות ולא לטכסיסי המלחמה. הראשון הוא אמן, והשני איש המדע, ואין צד שווה בהם, אלא שכזה כן זה שניהם נבהלו לראות את

העוול הנעשה תחת השמש והפסיקו מעבודתם המיוחדת להם מפני תקנת העולם. הראשון נטה ממסילתו לעסוק בבירור מחשבות דתיות, ודגלו היה לתקן עולם במלכות שדי, והשני נטה ממסילת המדעים, אשר היה מומחה להם, ומוכן מששת ימי בראשית, ועסק בסוציאליות לתקן עולם במלכות הקומוניות ואי-שלטונות האדם באדם אפילו לטוב לו, ואז לא יהיה גם רע לו. שניהם כאחד אוהבים את האנושות, ושניהם מתיחסים במרירות אל כל העומדים מנגד, בראותם אוון ולא יתבוננו, שניהם מגדפים את הבערות, הגסות והאכזריות של המעמדות הגבוהים; לשניהם כאחד יש נטיה לשכון את דכא ולהתרועע עם הנעלבים; שניהם כאחד רואים בעולם פחדנות יתרה, המזקת יותר מן האוולת. האוולת הולכת ופוחתת על ידי שימוש תלמידי חכמים, על ידי לימוד אצל מורים מהוגנים ועל ידי חברה של אנשים מפותחים, ואילו הפחדנות אוכלת את האדם ושורפת את נשמתו עד לאין מרפא. הפחדן ירא מראות ומפחד משמוע. ובכן, היתכן כי ירפא מאוולתו, אחרי שאינו חפץ לא לראות ולא לשמוע, וכפאמוסוב [Famusev], גיבורו של גריבוידוב [A.Griboedov] בשעתו אוטם את שתי אזניו באצבעותיו תוקע אותן עמוק עמוק וצועק: "אינני שומע, אינני שומע"!

גם טולסטוי, גם קרופוטקין אוהבים את השלום בתכלית, שניהם כאחד אידיאליים, בעלי טמפרמנטים של מתקני עולם, וקרופוטקין אולי עוד יותר אוהב את השלום מטולסטוי, אם כי השני מכריז תמיד על השלום ומאשים את המגינים על זכויותיהם באלימות, בשעה שקרופוטקין מחבב מאד את אלה האוחזים בדגל: "אין שלום, אמר ה', לרשעים", מצדיק את פעולותיהם ומתרועע עם בעלי הטירור. ועוד יותר רב ההבדל בין שני מצוקי הדור האלה ביחוסם אל האינטלגנטים, אל הנאורים ואל המדע בכלל. טולסטוי, בחומו הרליגיוזי [דתי religious], מבזה ומפחית גם את ערך בעלי המדע וגם את המדע בכלל, ואילו קרופוטקין מתיחס אליהם ברגשי כבוד, אם כי גם הוא מצדו מאשים את בעלי המדע הללו, המסיחים את דעתם מן השדרות הרחבות של העם ויסוריהם. על פי האמור, יש להאשים את קרופוטקין על שתיקתו בנוגע לדרכי פעולתו של השלטון, ואין להאשים אדם כטולסטוי, וגם את תלמידו גורקי הצועד בעקבותיו, ואם קטיגורו של גורקי איננו מאשים את קרופוטקין, על אחת כמה וכמה אין לו זכות להאשים את בן שיטתו של טולסטוי.

ב.

טיפוסים מן הילדות

חובת גלות

כמו חי נצב לפני במחזה אותו "הפרוש-החרש", אשר ראיתי בימי ילדותי בבית מדרשו של זקני, תמיד עצוב רוח ושקוע ברעיונות, מביט לארץ והולך שחוח.

זוכר אני, כי בימי "בין המצרים", בלשון חכמים, או בימי "שלשה שבועות", בלשון העם, כלומר, משבעה עשר בתמוז עד תשעה באב, היה יושב לארץ בחצי היום וקורא תיקון-חצות באותו המנין, שהיה נקרא בשם "בעלי חצות היום", להבדיל בינם ובין המדקדקים במצוות, שהיו נקראים בשם "בעלי חצות הלילה". הראשונים היו ישנים בלילה וידי חובת תחנונים על גלות השכינה וגלות ישראל היו יוצאים בקריאת "תיקון רחל" ו"תיקון לאה" הבאים כאחד בחצות יום. ואלו האחרונים היו עולים על משכבם ומשימים אבן תחת ראשם ובחצות לילה היו קמים ומנגנים את התפלות והמזמורים של תיקון "חצות לילה", ולא חפצו בשום אופן לעושת תקונים בתוך תקונים, להפוך את הלילה ליום.

מדי כתבי את זכרונותי אלה בתקופת הריסת עיקרי הדת, הנני משתומם לא רק על זה, שאמירת חצות, לו יהא ביום, ג"כ נחשב בימים ההם למין ריפורמה, כביכול, אלא גם על הבורות שהנני מוצא על פי ידיעותי עכשיו בעצם המחלוקת לשם שמים הזאת. הדבר פשוט מאד וידוע ליודעי חן, כי אמירת חצות בלילה הוא מנהג ותיקין לכל ימות השנה, ואפילו בימים שאין אומרים תחנון, אפילו בשבת ויו"ט ור"ח מדלגים רק על "תיקון רחל", אבל "תיקון לאה" אומרים. ובנוגע לכל הימים שבין ה"מצרים", קבע הארי ז"ל, כי צריך לשבת לארץ אחר חצות היום ולבכות ולקונן על חורבן בית המקדש ולסגף עצמו במה שאפשר. ובכן, אותו המנין שהיה עורך חצות ביום התנהג על פי חידושי הארי ז"ל, ואין כאן מקום לתרעומות מנקודת הדת. ומחלוקת כזו בשום אופן אי אפשר היה לכנות בשם מחלוקת לשם שמים אפילו על פי השקפת החרדים. אך מעשה שהיה כך היה, ואין מקשין על מעשה שהיה.

שמו של הפרוש החרש היה עובדיה, וזכורני, כי היה נקרא בשם "בדיה דער טויבער פרוש", כלומר "בדיה הפרוש החרש". הוא לא אהב לדבר הרבה, ומי שלא ידעו מקרוב יכול היה לחשוב, כי הוא לא רק חרש, אלא גם אלם. כשהיו שואלים אותו דבר מה, היה מטה אזנו להקשיב לשאלה, ואחר כך היה חושב מחשבות ומשיב לא בדברים, אלא באיזו נהימה, עד שקשה היה מאד להבין את תוכן התשובה.

עלי עשה "הפרוש החרש" רושם נורא, ועצבי היו נרגזים במשך שלשה שבועות אלו כשהיה יושב לארץ וממש משים על מצחו במקום הנחת תפילין "אפר מקלה". את הפרוצס הזה של ה"אפר" תחת ה"פאר" שבראש היה עושה באופן נורא מאד, עד שהייתי רועד מפחד למראה עיני. היתה לו קערית קטנה מלאה אפר והיה מחזיק אותה בידיו, ובברכיים כושלות היה הולך אל מקומו הקבוע; ובשבתו לארץ, היה משים את האפר במצחו והיה צועק בנהימה: "לשים לאבלי ציון, לתת להם פאר תחת אפר". וכשהיה מתחיל לקונן על חורבן בית המקדש זוכר אנכי עד עכשיו את המקומות אשר היה משמיע אותם בקול זוועות עד שהיה לבי נרעד משמוע, ועד כמה שאפשר לחדש בזכרוני את המקומות האלה הם המה:

"ה' ממרום ישאג וממעון קדשו יתן קולו. שאג ישאג על נוהו", ואת המילה האחרונה היה משמיע כאילו הקב"ה היא "אידישאיי". לדוגמא באופן כזה: "נו – ו – ו – ו – אי – י – ו – הוי!..." ואחר כך היה מסיים בבת אחת את המילה "נוה" במלואה.

גם היה מנהגו להוסיף מילים משלו בתיקון חצות. למשל: כשהיה קורא את הפסוק: "ויקרא ה' אלוהים צבאות ביום ההוא לבכי ולמספד ולקרח ולחגור שק", היה מוסיף משלו: "ואנן, אוי ואבוי – מה נענה אבתריה!"

זכורני עוד, כשהיה מגיע לדברים: "אנכי חטאתי, והוא אסור בזיקים", היה מטיח את ראשו בכותל וחוזר על הדברים האלה בדמעות אין קץ, ביללה ובהטעמה גדולה: "אנכי חטאתי, והוא אסור בזיקים!" כשהיה מגיע אל המילים "קול ברמה נשמע ביללה קול נהי מציון המחוללה", היה מתיפח בהיסטריה ומוסיף משלו: "ביללה – המחוללה, אוי ואבוי!" וכדומה.

קטעים אלה דיים, כמדומני, לצייר את הרושם שעשה זה האיש, שהיה בוכה על העלבון הזה, שבשביל החטא של האומה, הקב"ה, כביכול, אסור בזיקים מאז ועד עתה.

מובן מאליו, כי כל יודעי האיש וכל שומעי קינותיו לא היו יכולים לשער, כי איש כזה יחטא. ומה מן התימה? אם בעל-בית פשוט אחד, שמו היה ר' אברהם'קה ברלין, ביקש בתחנונים מאת "הפרוש-החרש", כי יזכהו ללון בביתו כל הלילות, באמרו, כי לינת צדיק כזה במעונו הוא הקמיע היותר טוב שבעולם ושימורים גמורים מפני ה"מזיקים". "בדיה הפרוש" נאות לבקשת בעל הבית תמיד ונעשה מלני-ביתו התמידיים. והדבר נמשך יותר משנה.

ויהי הלילה אשר אחד ממשרתי אברהם'קה נכנס אל חדר הפרוש להוציא משם את צרור הכסף אשר הטמין בחדרו בתורת שימורים ונצרך אליו באותו לילה לרגלי עסקיו, והנה לפניו מחזה נורא: הפרש החרש ישן במטה אחת עם המשרתת. למראה הזה נרעד המשרתת של בעל הבית ונדמה לו, כי "הלא טובים" (השדים) ערכו מחזה בלהות כזה ויפול אחורנית ויתעלף. וממילא מובן, כי נעשה רעש גדול בכל הבית, והדליקו נרות ונכנסו אל החדר בכנופיא גדולה.

המשרתת נעורה וירדה מעל המטה והחלה לעורר את החרש שהיה ישן "שנת החרשים" המשונה, ואחרי עבור הבהלה הראשונה נוכחו כולם לדעת, כי זהו ממש "הפרוש החרש", הוא ולא אחר, והמשרתת היא צביה-גנסייה המכוערת, היא ולא אחרת.

מה שנעשה באותו לילה אינני יודע, אבל הרעש למחרת הבוקר בבית המדרש ובכל העיר היה מעין הרעש שבימי עוזיהו. מכל בתי התפילה שבעיר נהרו המונים אל בית המדרש שלנו לחקור ולדרוש: האמנם נתפס "הפרוש-החרש" עם צביה-גנסייה? ואחד הליצנים, אחרי שנודע לו, כי הדבר הזה הוא עובדה, אמר לפני הקהל:

– רבותי, איך לא הבינותם זאת מראש?! הרי, לכאורה, צריכה היתה להיות בעיניכם כחידה: מדוע בדיה הפרוש נלוה דוקא אל אותם היהודים השואפים לתקונים בדת, העורכים חצות ביום ולא בלילה? וכי אריסטוקרט הוא? הלא, להפך! הלא צריך היה להיות מן העורכים חצות בלילה? ואיך לא עמדתם על הדבר הזה? הלא מובן היה, כי בלילה היה עסוק באיזה ענין אחר.

– אי אפשר היה לשער את הדבר הזה – ענה הקהל – חשבנו פשוט כי הוא חולה וקשה לו לעבוד עבודת הבורא בלילה.

– שוטים שבעולם! – ענה הליצן – כל החלשים אינם ישנים בלילה כלל. שאלו את הדוקטור האינספקטור רוליאנד ויגיד לכם, כי החלשים ממעטים בשינה וגם בשעה שרוצים לישון אינם יכולים. אבל מה נאמר ומה נדבר, כי עלתה בימינו כך, כי בנוגע לעבודת הבורא אין איש שם אל לב ואין מתבונן, כי הפרוש החרש עשה דבר נורא עם צביה-גנסייה במשך שנה שלימה – וביום הוא צועק: "אנכי חטאתי, והוא אסור בזיקים". חוכא וטלולא עשה החרש לעיני כל ישראל. חרפה ובושה לכל בעלי בית המדרש!

בשיחות כאלה עברו ימים אחדים, ולפתע פתאום יצא הקול, כי ביום פלוני בבוקר יעמוד הפרוש החרש למשפט המורה הוראה ר' חיים'קה.

לקול הזה נאספו ביום הדין במעונו של הרב קהל גדול, אולי לא פחות מאשר ראיתי בימי משפט בייליס בקיוב.

גם הרבי שלי עם כל חברי באו לבירור הדין הנורא הזה. והנה ראיתי את המחזה. הרב יושב על כסא, ראשו כפוף ושתי ידיו על מצחו. "ה'נאשם" בא בלוית שמשים, שתמכו בידיו מזה אחד מימין ומזה אחד משמאל, כי לא יכול לעמוד על רגליו, בוודאי מפני שלא ניתן לחמו כל העת הזאת, או אולי מאימת הדין.

והנה נשמע קול הרב, שלא הסתכל בפני הנאשם והתחיל לבכות וצעק בקול כדברים האלה ממש, אשר נקלטו בזכרוני, והנני ערב ואחראי בעד כל הגה ומלה, לאמור:

— ר' עובדיה! מה עשית? הרי למדן אתה!... הלא ירא שמים אתה!... שער נא בנפשך: מי יחוס מעכשיו על לומדי תורה?! הלא הבאת רעה על כל לומדיה! מי יחמול עכשיו על העניים, שמהם תצא תורה? מי יאכילם, מי ישקם? מי יכסה מערומיהם? מי יכניסם אל ביתו אפילו ללינת לילה? אנה נוליד את חרפתנו? תורה מה תהא עליה? אוי ואבוי לנו!... צא מן העיר! גוזרני עליך!... אל תראה ואל תמצא בעירנו! ברח לך! איש לא יראה את פניך! ונתפלל לה' כי ישכח הענין מלב בני עירנו, ואל יפקדו את עוונך על שאר לומדי תורה. לך לך, ואל תעמוד אפילו רגע אחד, והקב"ה יחזק את לבך לשוב לפניו בתשובה שלימה.

וברגע כמימרא הוציאו השמשים את "הפרוש החרש", הושיבוהו בעגלה והוציאוהו מן העיר. והדבר נשתקע לגמרי, וכפי הנראה, על פי השפעת ר' חיים'קה ז"ל חדלו לדבר כלל על המקרה הבלתי-טהור הזה. ואחרי שנדון ר' עובדיה בגלות, הכניסוהו במחיצת "ת"ח שעבר עבירה ביום אל תהרהר אחריו בלילה" (ברכות מ"ג).

וצביה-גנסייה? כפי הנראה, חשבוהו לנחנקת באילן גדול¹ ולא דנו עליה כלל.

¹ "אם ביקשת ליחנק, היתלה באילן גדול" (פסחים קיב ע"א) – עשה דברך בשמו של אדם גדול וידוע.

מדברי שקר תרחק

(מעשה חזן אחד)

בעיר מולדתי מוהילוב היה חזן מובהק בבית הכנסת הקר, שהיה מפורסם בשמו "מאטקע דער חזן", והיה האיש ההוא ירא אלוהים ולמדן שוקד על לימוד הגפ"ת [גמרא, פירוש רש"י, תוספות], ומדי שנה בשנה היה מסיים את הש"ס. והיה מכוון לסדר את לימודו באופן שיסיים את הש"ס בעשרת ימי תשובה. בימים ההם לא היו ישראל מתפללים כלל את תפילת "הנותן תשועה" בבתי כנסיות והיו מדלגים על התפילה הזאת, כשם שמדלגים על כמה פיוטים, וביחוד על הפיוטים שבתפילת טל ובתפילת גשם, אשר מדפיסים אותם ואין איש קוראם בציבור, ורק החסידים בלבד השמיטום גם מן הסידור והמחזור, ואלו "בני העולם" – כמאמר ההמון, כלומר "המתנגדים" – מקפידים שיהיו נדפסים כל הפיוטים האלה עם הציורים אבל בנוגע לאמירתם נעשה הסכם חשאי שמדלגים עליהם. וזכורני, כי פעם אחת חפץ איש יהודי אחד לאמרם על הסדר והשתיקו אותו, כשם שמשתיקים איזה גוי גמור, כי אי-ידיעת ה"הסכם" הזה היא למטה מעם-הארצות. וממש כך היו מתנהגים עם "הנותן תשועה". סידור שלא נדפסה בו תפילה זו לא היה במציאות, ובית תפילה שהיו אומרים בו תפילה זו גם הוא לא היה במציאות. כך היה הדבר נוהג בימים ימימה.

והנה לפתע פתאום, מפאת המרידה של הפולנים, ניתן צו מאת מוראביוב, שכל בני האמונות והדתות שבמדינה חייבים להתפלל בשלומה של מלכות, כדרך שנוהגים ה"פראבוסלאבים", אשר בכל תפילה ותפילה, אם כללית ואם פרטית, אם של שמחה ואם של אבל, פותחים בתפילה ארוכה בשלום הקיסר והקיסרית ויורש העצר וכל בני-ביתם. כמובן, ניתן הצו בצורה סתמית בלי הבדל בין לאום ללאום ובין דת לדת, אם כי, בטוח אני, כי הכוונה היתה לא ליהודים ולא ללותרנים, אלא לפולנים. הרב הרשמי, ושמו ר' יעקב כהן, קיבל, כנהוג, את הפקודה ומסרה לכל הגבאים למלא אותה בכל תוקף.

מפאת המאורע הזה בא מוטה החזן אל הגבאי ר' משה אברלין, אביו של פרופיסור אברלין במוסקבה, ואמר לו כדברים האלה:

– אני מבקש מאת מעלתו ליתן לי "עליה" בשבת זו, כי משעה זו אני אורח, לפי שגמרתי בדעתי להתפטר ממשרת החזנות.

– כיצד?! – שאל הגבאי בקצף – לאחר ארבעים שנות עבודה תתפטר ותעזוב את הקהילה, המתחסת אליך בכבוד? דבר כזה לא יעשה בישראל, וכל זמן שאני גבאי, דם ישפך במקום הזה ולא תתפטר.

– לא אוכל! – אמר החזן, ודמעות זלגו מעיניו – איך אוכל לעת זקנתי לטמא את שפתי בתפילה בעד גוי ונואף מפורסם, והתורה אמרה בפירוש: "מדבר שקר תרחק", ומה לי ולצרה הזאת? אם גזירה נגזרה על עם ישראל להכריח אותם בבתי הכנסת, בעמדם בתפילה לפני אלוהיהם, אשר חותמו **אמת**, לשקר ולכזב בשם ה', תעשה הגזירה הזאת על ידי אחרים, הרגילים לעבור על התורה בכלל. ואני די לי בעוונותי שיש לי גם בלאו הכי, ולמה לי לקבל עלי עוון חמור כזה, בשעה שאני אומר כבר ללכת בדרך כל הארץ, ליתן דין וחשבון לפני השופט העליון.

* תפילה לשלום המלכות

– שטות שבשטות! – אמר הגבאי – בטלנות היא, אין כאן שום שקר, כי שקר שהחזיקו בו רבים איננו שקר, וחכמינו אמרו בפירוש: "הוא מתפלל בשלומה של מלכות", מצוה היא ולא עבירה, ומה גם שהקיסר אלכסנדר השני הוא, בהשוואה לאביו, מלך של חסד.

– בשום אופן לא אוכל – אמר ר' מוטה – כל האמתלאות של מר אינן אלא מטענות היצר הרע, ויש בזה משום "נהיה ככל הגויים בית ישראל".

– אם כן, איפוא – אמר הגבאי – אזמין אותך לדין תורה בפני הרב, ועל פי פסק-הדין שלו יקום דבר. איך שיהיה, שום "עליה" לא אתן לך עד שיגמר הדבר.

למחרת היום ההוא עמדו החזן והגבאי למשפטו של הרב ר' חיימ'קע. הלה שמע את טענות שני בעלי הדין, ופסק הדין יצא מפי הרב, שר' מוטה מחויב להשאר על משמרתו ולהתפלל בשלומה של מלכות.

– ומה שנוגע לטינא שבלב – אמר הרב – יש הבדל גדול בין חזן לרב: כל רב מחויב לדבר דברים ברורים, ובזה יש משום "מדבר שקר תרחק", אבל בנוגע לחזן הלא הוא רק מזמר, ועל פי חוקי הזמרה אפשר לבלבל מעט בנגינה ולהבליע בנעימה את המקומות הקשים, ודי לחכימא ברמיזא...

הגבאי יצא כמנצח, והחזן היה נבוך ושקוע בהרהורים. כנראה היה מלא מחשבות, כיצד לקיים את פסק דינו של הרב באופן שלא יעבור על הצווי "מדבר שקר תרחק", לאחר שגם הרב הודיע, שבענין זה יש מעט שקר.

כל העיר היתה כמרקחה, והקול נשמע כי גבר אברליון, ור' מוטה מנוצח, וכל העם היה מוכן לקבל את השבת הבאה ולשמוע את ר' מוטה מתפלל בשלומה של מלכות בעל כרחו על פי פסק דינו של הרב.

הגיעה השבת, ובית הכנסת הקר היה מלא באי כל יתר בתי המדרש, שנחפזו לסיים בהקדם זמן את תפילתם וגם קידשו את היום כנהוג וסעדו את לבם מעט, על מנת לבוא לבית הכנסת הקר לשמוע לתפילת ר' מוטה. רק בית מדרש אחד, בית המדרש של זריזין, נבדל מן הקהל, ומבקרו מאנו לבוא לשמוע את התפילה, אם כי בבית מדרשם התפללו את תפילת "הנותן תשועה", וטעם נתנו לדבר, כי כל ירא שמים באמת אסור לו לעמוד בשעת תפילת ר' מוטה מפני "לאו" אחר שבתורה: "לא תעמוד על דם רעך".

באי כל שאר בתי התפילה באו בקהל עם, כפי הנראה, כדי לטעום את טעם העבירה של עמידה על דם רעם.

מה עשה ר' מוטה? הוא נקם את נקמתו גם מן ה"גוי הנואף", גם מן הרב, להבדיל, אשר לא חס על כבודו וזקנתו, גם מן הקהל הקדוש, אשר לדבריו של ר' מוטה עצמו, השתדל לראותו בשעת קלקלתו, נגד משנה מפורשת.

כשהגיע לתפילה ההיא העמיד מימנו ומשמאלו נערים "הומים" (צוברומער), עוזריו מן "הימים הנוראים" ואמר להם בזו הלשון:

– כשנגיע ל"שטות" האמתית, תהיו "הומים" בחזקה ככל האפשר.

וכאשר שאלוהו, היכן מתחילה השטות וה"נהימה", הראה להם באצבע ולא רצה לבטא בשפתיו את המלות: "הוא יברך וישמור וינצור ויעזור וירומם ויגדל וינשא למעלה"...

– הרי זה רגע קצר, ומצוה גדולה תהיה בידכם.

כל העם עמד בלב דופק, וגם אני בעיני זכיתי לעמוד בדפיקת-הלב, – ורגלי דא לדא נקשן.

כשהתחיל ר' מוטה את התפילה הנוראה ואמר: "הנותן תשועה למלכים וממשלה לנסיכים, מלכותו מלכות כל עולמים, הפוצה את דוד עבדו מחרב רעה, הנותן בים דרך ובמים עזים נתיבה" – היה קולו כקול הארי. וכשהגיע למילים "הוא יברך", שאף אל תוך שתי נחיריו טאבאק לרוב, והנערים התחילו משמיעים את כל מיני קולותיהם והוא הבליע את הדברים, באופן שקשה היה מאד לברר את המילים האלה, שיצאו מפיו, ואפשר היה לשמוע בערך גם מעין הנוסח: תעקר ותשבר ותמגר וכו' – וכשנסתיימו המילים האלה, נתן אות לה"הומים" לחדול, והוא השמיע שוב ברמה את קולו: "את אדוננו הקיסר אלכסנדר ניקאלאיביטש" וכו', ואת המילים "בימיו ובימינו תושע יהודה וישראל ישכון לבטח ובא לציון גואל" – סיים בקול בוכים, וכל עזרת הנשים בשמען את קול בכיו של החזן האהוב – בכו גם הן. וכך נגמרה התפילה הראשונה בשלום הקיסר, וכל הקהל הגדול עזב מיד את בית הכנסת ולא נשאר אלא קיבוץ קטן של המתפללים התמידיים, אשר לפנייהם התפלל מוסף.

והללו סיפרו אחר-כך, כי את כל התפילה, כלומר את חזרת הש"ץ של מוסף, התפלל מתוך בכי, כפי הנראה, מתוך הזדעזעות עצביו מן התפילה שהיה אנוס לה ואשר שברה את לבו, וכאיש שעברה עליו איזו מחלה קשה זלגו עיניו דמעות. העם התרגש גם הוא לשמע תפילת המוסף, ויגשו את החזן לברכו בברכת "ישר כח" ואמרו לו, כי תפילה זו מצאה חן בעיניהם ממש כמו המוספים שלו "בימים נוראים". – מי יודע – אמר ר' מוטה למברכיו – אם גם בעיני הקב"ה מצאה תפילתי חן?

שוב קרה מקרה, כי אלכסנדר השני ניצל ממות, לאחר ההתנקשות בחייו מצד המורה סולוביוב, ונתאספו, כמובן, יהודי מוהילוב בבית הכנסת המודרני והיחיד בעיר, שבנה הגביר צוקרמאן. אגב אורחא אזכיר לדור אחרון, כי הבית הזה היה עד ימי צוקרמאן בית תפילה לקתולים, אשר החרבו מוראביוב בשנות הששים, ור' שמריה צוקרמאן, שנתעשר בשעת מלחמת קרים, או מלחמת סיבאסטופול [Sevastopol], כמו שקראו לה היהודים (והנשים קראו לה: "שיבאסטעפעלער קריג לעבן די ימען") – קנה את הבית הזה מאת הממשלה והפכהו לבית כנסת, ואת החלונות הגבוהים, בסגנון הגוטי, עם הזכוכיות בעלות הצבעים השונים הניח כמו שהם בלי שום שינוי. מספרים, כי לפני הקניה נמלך צוקרמאן עם אנשים חשובים שבעיר, שביניהם היו גם יראים גם משכילים.

המשכילים יעצוהו, שאם הוא רוצה לבנות בית לה', יבנה בית חדש מן המסד עד הטפחות, ובשום אופן לא יקנה מאת הממשלה בית שהחרימה שלא בצדק, בית קדוש לפולנים, והזכירו לו את ימי חמלניצקי, אשר הנימוק העיקרי לאותן רציחות היהודים בשנת ת"ח היה חילול בתי התפילה שלהם על ידי יהודים, אשר היו חוכרים אותם והמפתחות היו בידיהם, והיו מקבלים שכר בעד פתיחת השערים. והרי דברים קל וחומר – טענו המשכילים – ומה בעד חכירה נקמו את נקמתם, – על קנין בית והשתמשות בו לבית תפילה ליהודים ממש – על אחת כמה וכמה, כי תבער כאש קנאתם ונקמתם לדור דור. והרי סוף סוף לא לעולם יהיו הפולנים משועבדים, וסופם להגאל, והיה הבית הזה למזכיר עוון לבית ישראל. ולא עוד אלא שבאמת צריכים להשתתף בצערם של הפולנים, אשר בוודאי יכאב להם הדבר, בראותם את בית תפילתם נהפך לבית תפילה ליהודים. כשם שמורידים היהודים דמעות, בראותם היכל של מושלימים בנוי במקום בית מקדשנו.

ומצד אחר, טענו היראים, כי מפלת הפולנים היא מפלה גמורה, ולעולם לא ירימו את ראשם, בהיותם כולם קלי דעת ובלתי מוכשרים לסדר, ועל עוונותיהם אלה חרבה מדינתם ובוודאי

לא יקומו לתחיה. והמקום הוא מקום מהודר ובטבור העיר, ומצוה היא להפוך את בית היראה שלהם לבית כנסת יהודי לקיים מה שאמרו: "מעלין בקודש". ואצבע אלוהים היא, כי במקום אשר היו מעלילים עלינו עלילות שוא ושקר, יהיה בית מקדש מעט לעם ישראל.

האדוקים ניצחו, ובית היראה של הקאתולים נהפך לבית תפילה לאלוהי הנרדפים עד היום הזה. אבל כשנפתח הבית, התרחקו האדוקים ממנו ולא התפללו בו כלל ונעשה בית תפילה חביב על המשכילים משום יפיו הפנימי ומשום שהיה מרווח וגבוה מאד.

והנה ביום גנוסיא דמלכא האמור נקבצו היהודים ובאו אל הבית הזה, שהיה המהודר ביותר והמודרני היחידי, להתפלל בעד פדות נפשו של הקיסר. ומראש נודע לצוקרמאן, כי מפאת המאורע הזה יבוא סגן-הגוברנאטור בעצמו לבקר את הבית בשעת התפילה. הדבר הזה, כלומר ביקור סגן שר הפלך, גרם טרחה יתרה לכל הקהילה, שהוצרכה לעשות הכנות גדולות, אשר נתנו ענין לענות בו כמעט לכל בני העיר, למן הסוחרים עד תלמידי החדרים. מן ההכנות האלה יש להזכיר, ראשית, קישוט וניקוי הבית, ולתכלית זו נקראו היהודים הסיידים המצוינים ביותר שבעיר, ובראשם נחום הסייד, אשר היה מלבין את התקרות בבית הגוברנאטור בעצמו. שנית, הרב מטעם הממשלה התחיל להכין את נאומו בעזרת הגימנזיסטים העברים, וכל הנוסחאות של הנאום, שנתבררו על ידי הגימנזיסטים מן המחלקות העליונות, הובאו בחשאי לבית היהודי המלומד אשר על יד שר-הפלך, ארנולד מאנדלשטאם, שנבחר, כמובן, לעורך לנאום "נורא" כזה, ואחר כך נמסרה הגירסא המאושרת על ידי מאנדלשטאם לבלר ייזרסקי, אשר בלשכת הפלך. וזכורני, כי המלמד שלי, ר' יעקב אליה מביליניטשי, שהיה עסקן ציבורי, היה מבקר יום יום אצל ייזרסקי לפקח על עבודתו, והוא היה מספר לנו, כי הענין הולך בטוב וכי בקרוב יגמר, ואחר כך סיפר בזה הלשון:

– הנוסח המלובן (דער בעלאוויק) הוא כבר בידי הרב מטעם, והוא כבר הגה בו כראוי, הוא יקרא בו בלשון שוטפת כמים, והכל יבוא על מקומו בשלום.

ושלישית, ההכנה הקשה ביותר: לדבר על לבו של ר' מוטה החזן בנוגע ל"הנותן תשועה" הידוע. בענין זה היו חשדות גדולים, כי תשובתו של ר' מוטה היתה:

– על מה יש לדבר כאן? עכשיו אני רגיל כבר ב"ה ב"הנותן תשועה".

תשובה זו היתה נושא לשיחה גדולה בין מנחה למעריב בכל בתי הכנסיות, אלה דרשוה לשבח, ואלה לגנאי. אלה מזה אמרו, כי ר' מוטה הוא ירא שמים, ובשום אופן לא יביא לידי סכנה קהילה שלמה בישראל, ובפעם הזאת לא ישנה חס ושלום את הנוסח מכפי שנדפס בסידורים. ואלה מזה אמרו: אינכם יודעים את האיש הזה, ובוודאי יתפלל בנוסח שלו, וזוהי כוונת דבריו, כי "רגיל" הוא. מה איכפת למשוגע כזה, אמרו המשכילים, אם תצא חס ושלום תקלה לעיר ואם בישראל?

לרגלי השיחות האלה החליטו בני העיר לבקר בבית צוקרמאן באותו יום בכוונה מכוונת, לראות מה יעלה לו לר' מוטה. ובין הילדים, אשר, כמובן, לא למדו באותו יום כלל בחדרים, זכיתי להיות גם אנכי ועמדתי על יד הבימה עם יתר בני גילי.

וסוף דבר היה פשוט. ר' מוטה פתח במזמור: "ה' בעזך ישמח מלך", ואת זה קרא, כמובן, בהתלהבות וכמו שכתוב בספר תהלים, מאחר שכוונתו היתה לדוד משיח ה', ולומר מזמור של תהלים מצוה היא, כידוע, בכל עת ובכל שעה. ועל הבימה שבאמצע בית-הכנסת עמד הרב מטעם הממשלה ודרש מתוך הכתב הבהיר של ייזרסקי את הנאום, שנתחבר על ידי הגימנזיסטים ונתאשר על ידי מאנדלשטאם, וסגן שר-הפלך פשט את ידו לקבל ממנו את עצם הכתב להביא את תכנו לפני

שר-הפלך, וגם אמר בפנותו אל צוקרמאן, כי הנאום הזה יפה כל כך, עד שישתדל שיתנו לרב אות כבוד של כסף על פתיל של "סטניסלאב".*

והגיע המומנט האחרון והנורא: תפילת "הנותן תשועה". והנה ר' מוטה עומד על הבימה, ולהקת הנערים ה"הומים" עומדים עליו מסביב והוא קרא "כרגיל ומומחה" את התפילה, וכשהגיע לפרשת ברכות שאף את הטאבאק אל נחיריו מלא חפנים ובמהירות הבליע את הדברים, שנשמעו מעין תעקר ותשבר ותמגר, ואחר כך הרים שוב את קולו במילים "את אדוננו הקיסר וכו'" עד שנודעו כתלי הבית.

ובזה נגמר סדר העבודה. סגן שר הפלך עזב את הבית, והגביר ר' שמריה צוקרמאן לווה אותו עד פתח היציאה, וביתר דיוק, עד שנכנס אל מרכבתו. הוא עשה זאת לא רק בתורת בעל בית הכנסת, אלא גם כראש הקהילה, וכשנפרד מעל סגן-שר הפלך אמר לו הלה: – אל נא תשכח למסור את תודתי לחזן בעד תפילתו אשר נגעה ללבי. בהתלהבות כזו מתפללים לשלומו של מלך רק זקני הדור.

צוקרמאן שב אל בית הכנסת, והנה לפניו מחזה כזה: ר' מוטה עומד, וקהל משכילים סובבים אותו ומחרפים אותו על "עשותו המזממה בבית ה' ובמעמד השר". ר' שמריה ניגש אל המחרפים, ובמתנות של ראש הקהילה ובעל דרך ארץ ונימוס בדרך כלל, אמר בפנותו אל ר' מוטה:

– השר ביקש אותי למסור לך את תודתו בעד תפילתך היוצאת מן הלב, אשר נגעה ללבו.
– האמנם?! – שאלו המחרפים.
וצוקרמאן ענה כאילו מתוך עלבון:
– אני אינני ב"ה מכת הליצנים, ובדברים כאלה בדרך כלל אין מצחקים.
– ברוך השם, – קראו היראים, והוסיפו למשכילים – הרגעו, רב לכם להיות טיפשים בדרך כלל.

והגביר, ראש הקהילה התחמק מיד ולא התערב בשיחה כלל.
כך נגמרה החגיגה הראשונה במעמד השר, ומאז חדלו מהתעניין ב"הנותן תשועה" של ר' מוטה, ובאי בית הכנסת הקר נתמעטו ונשארו רק אלה שהתפללו שם תמיד.
באותו מקרה השתמש ר' מוטה וחדל לגמרי להתפלל "הנותן תשועה", רק לעתים רחוקות בשעה שהיה הבית מלא לרגלי מקרים מסוימים (כגון בשבת שלפני חתונה וכדומה). ובשבתות פשוטות היה מצוה את השמש לקרוא מתוך הסידור את "הנותן תשועה". הגבאי היה מוחה כנגד זה, ופעם אחת התמלטה מפי ר' מוטה תשובה נצחת:
– תנוח דעתך, ר' משה, הרי יהודי סוחר אתה, וכלום אין אתה מבין, שלא על שטויות כאלה עומד העולם? הרי סגן-שר-הפלך אינו תינוק דלא חכים, ואין הוא מושיב בית דין לדבר זה. הרי גבאי אתה, ומוטב לך לדאג לכך, שלא ישיחו בשעת התפילה, ולב מלכים ביד ה'...

* אות הצטיינות בקיסרות הרוסית שהוענק גם לאלה שאינם נוצרים

הפקר חמץ

אני דור רביעי לאותו האיש, שהפקיר את חמצו מחמת עריצותו של "פריץ", מיוחד במינו בשגעונותיו ובהמצאותותיו, כיצד למרר את חיי היהודים. וזהו סדר היחש שביני ובין גיבור הסיפור: אבי ישעיהו הכהן היה בנו של ר' יעקב מסאמארקה, סוחר עצים ותבואות בימים ההם, וזקני ר' יעקב זה היה בנו של ישעיהו בן הרב ר' משה האב"ד דבאבער, פלך מוהילוב, הסמוכה לקרופקי. ר' ישעיהו זה, בן הרב ר' משה, הצטיין בעשירות, בלמדנות וביראת שמים.

הוא היה חוכר נחלאות אצל פריץ אחד והיה לו הון רב וחנויות באותה אחוזה, וסחורתו וכלי ביתו וכל נכסיו עלו בימים ההם להון עצום. והמאורע הזה שאנו דנים עליו ואשר אני מביאו בזכרונותי רק משום שהוא טיפוסי מאד, היה בשנת "א'. בערב פסח באשמורת הבוקר שלח הפריץ לקרוא לר' ישעיהו והודיע לו, כי הרב, אשר הזמין אותו לצורך מכירת חמץ, הושב חזרה בהיותו כבר סמוך לכפר על פי פקודת ה"פריץ" בעצמו, כי יש לו קצף עליו, כלומר, על ישעיהו זה החוכר שלו, ולא מצא הפריץ עונש יותר חמור מלאסור עליו את מכירת החמץ, בשעה שאין כבר פנאי לנסוע העירה לחג הפסח, וליתר בטחון אסר על הגויים שלו לקנות את חמצו פה במקום, או להובילו העירה. והפריץ הוסיף והסביר, כי דבר זה עשה על פי עצת אחד מיועציו, יהודי משומד, שבאר לו, כי זה יהיה עונש חמור מאד. ר' ישעיהו שמע את גזר דינו, יצא החוצה ופתח את כל חנויותיו ומחסניו והכריז, כי כל זה הפקר ואינו עוד בעל הרכוש הזה, וכל הרוצה ליטול יבוא ויטול, וכן עשה גם לרכושו אשר אתו בבית. ואחר שפתח את כל הארגזים קרא ברגש:

"כל חמירא וחמיעא דאיכא ברשותי, דחזיתיה ודלא חזיתיה, וכו', ויבטל ולהוי הפקר כעפרא דארעא!"

הגויים נאספו ממש כארבה לרוב מכל זוויתיהם לזכות מן ההפקר. והקול נשמע בבית הפריץ כי ישעיהו היהודי הפקיר את כל אשר לו ונשאר עני ואביון. הפריץ נזדעזע והיה מתירא מאד, כפי שהסביר אחר כך, מפני שני דברים: ראשית, לא רצה, כי יתדלדל ויתרושש ישעיהו, שהיו לו עסקים גדולים אתו. ושנית, שלא יתעשרו, כמו שאמר, משועבדיו הגויים, ולא יתהוללו בשתיית יי"ש ובמלוי כרסם מעדנים ובקשוט אהליהם בכלי בית מהודרים, ומיד שלח לקרוא את ישעיהו ושאל אותו:

"היצאת מדעתך?"

והוא השיב לו בנחת, כי כך הוא הדין, בשעה שאי אפשר למכור את החמץ, מפקירים אותו. ובכן האלוהים משוגע? – אמר הפריץ.

– אינני מיעץ להוד מעלתו – אמר ישעיהו – להטיח דברים כלפי מעלה, כי כל מחרפיו יאשמו, ורעה תבוא עליהם, ואני חס על שלומי של מעלתו.

שמע הפריץ את דברי המוסר וגרש את בעל המוסר מביתו, ומיד שלח לקרוא לפקודיו וציווה עליהם באזהרות של עונשין גדולים, שיעמידו שומרים לשמור את רכושו של "היהודי המטורף" לבל יגרעו ממנו אפילו פכים קטנים.

וכה חגג ר' ישעיהו את פסחו, והכפר היה מלא שומרים, כל היום וכל הלילה, לא רק הלילות היו ללילות שימורים, כי אם גם הימים, והיו שומרים על גבי שומרים. עבר הפסח, והפריץ שלח לקרוא את ר' ישעיהו ואמר לו:

^א עצם התאריך לא נרשם בכתב-היד שבעזבון המנוח. – מערכת מהדורת תרצ"ו

– עכשיו הרי כבר עבר הפסח, סגור את חנויותיך ואסוף את רכושך, כי כל ההוצאות של השמירה הזאת תהיינה על חשבונך, והפסח הלא עבר כבר.

– אדוני – אמר ר' ישעיהו – לא אוכל לעשות מאומה, כי אצלנו יש דין: "חמץ שעבר עליו הפסח אסור בהנאה", וזקוק אני בענין חמור זה לשאלת חכם, ואם רוצה אתה כי אשוב להיות בעל-בית על רכושי, צריך אתה להרשות לי להזמין הנה את הרב, אשר השיבות אותו אחור בערב חג הפסח, כדי שיברר את השאלה החמורה הזאת: אם חל עלי האסור של חמץ שעבר עליו הפסח. ובכן, הרשה נא לי לנסוע להביאו הנה.

– בשום אופן לא ארשה לך לזוז ממקומך, כי אולי לא תשוב עוד, וממי אגבה את ההיזקות שלי? אבל אם אי אפשר באופן אחר, ואתה כבר הוחזקת בעיני למשוגע ופרא אדם, אזי זאת איפוא אעשה: אני אשלח את סוסי ומרכבתי עם המשומד שלי להביא הנה את הרב, ואם ידבר עמדי – אז ישליך את השגעונות שלכם ויתיר לך את הכל.

אמר ועשה. וכאשר בא המשומד לבית הרב להזמין אותו אל הפריץ, צעק הרב מנהמת לבו: "בוודאי בודים עלילה חדשה. מיצר אנכי בצרתו של אדם כשר וצדיק כר' ישעיהו, וכפי הנראה, גם אני לא אנהק".

אחרי-כן ברך את בני-ביתו וקהלתו, התוודה וידוי של ר' נסים ונסע אל הכפר.

הוא הובא אל בית הפריץ, והפריץ אמר לו:

– גוזרני עליך, שתתיר את חמצו של ישעיהו שלי, ואם לאו – אלקה אותך עד שתצא נשמתך.

הרב ענה לפריץ, כי הדבר תלוי בדין ולא יטה מן הדין גם אם ימיתהו, והוא צריך לדעת את פרטי הדברים ולהתייחד לתכלית זו עם ישעיהו על מנת לשאול את פיו על פרטי הדברים. בקשתו נעשתה, ואחרי השקלא וטריא שבין הרב ובין בעל-הבית הלמדן ר' ישעיהו, באו לידי מסקנה, כי מכיוון שהחמץ נעשה הפקר, איננו בכלל חמץ שהיה ברשותו של יהודי בימי הפסח ושעבר עליו הפסח, אבל השאלה היא, מי זכה בו מן ההפקר, הרי זהו הפריץ? יתן הוא עכשיו את החמץ במתנה לר' ישעיהו, והכל יהיה כשר ומותר.

הרב הלך יחד עם המשומד אל הפריץ. הפריץ צחק וקיבל עליו את פסק דינו של הרב, אבל הרב הודיע לו, כי מתנה זו צריכה להיות בפני שני עדים יהודים. הפריץ אמר על זה:

– הרי אתה יהודי ובפניך אעשה זאת, ואולי השני יהיה המשומד שלי, הרי נימול לשמונה?!

– כן – אמר הרב – אם אין יהודי כשר פה, שאין לו קרבת משפחה לישעיהו, אזי על פי הדחק יש להשתמש בתור עד במשומד זה, כי אצלנו הדין, כי "ישראל אף על פי שחטא ישראל הוא".

ר' ישעיהו הוזמן לבית הפריץ, והפריץ אמר מילה במילה את נוסח המתנה, כפי שקראוהו לפניו, והכל שב לבעליו הראשון.

אחרי כלות הענין עשה הפריץ חשבון עם ישעיהו על דבר הוצאות השמירה, ור' ישעיהו הכניס בחשבון שכנגד את הפסדו של הרב ממכירת חמץ בערב חג הפסח, וגם הוסיף, כי בטוח הוא בפריץ אציל כזה, כי בוודאי יפצה את הרב בעד טרחתו בפתרון השאלה, וגם ישלם לו דמי פחד על שהבהילוהו פתאום אל הכפר.

– הבאמת פחדת כל כך?

– אימת מות נפלה עלי, וכבר התוודיתי כמו שמתוודים לפני הפטירה – השיב הרב בתמימות.

– האם כל כך נחשבנו בעיניכם כרוצחים? – שאל הפריץ בתמהון.

– אדוני השר! הלא קראת את ההיסטוריה ויודע אתה בוודאי כמוני מה שעשו ליהודים.
 – ובכן, אתם יראים מפנינו? – שאל שוב הפריץ.
 – מאד! – ענה הרב.
 – וגם מפני הכלבים אתם יראים? – שאל השר בציניזם.
 – כך כתוב אצל נביאינו: "והכלבים עזי נפש" – ענה הרב.
 – א, אם כן – אמר השר – גם אני אהיה רב, והנני פוסק לך חמשה ועשרים רובלים בעד הפחד, ועשרה רובלים בעד טרחתך וגם שק של בולבוסין [תפוחי אדמה] בשביל בני ביתך. הדי בזה?
 – די! – אמר הרב – תודה!
 ור' ישעיהו דגן העמיד בחשבון בעד ההפסד של מכירת חמץ חמשים רובל, ובא בטענה, שכן היה נותן לרב מדי שנה בשנה, כי חייב כל אדם מישראל להנות את הרב מנכסיו בכל חג וביחוד לחג הפסח.
 – ובכן – שאל הפריץ – כמה זה ביחד שלי ושלך?
 המשומד עשה את החשבון ואמר:
 – סך נורא! חמשה ועשרים, וחמשים ועשרה, הרי זה ביחד שמונים וחמשה! אפילו בחלומי לא ראה הרב סך שכזה, כי בעד מכירת חמץ נותנים רובל אחד.
 ברור היה כי המשומד רצה להזיק לרב, אבל טעה בחשבונו, כי הפריץ שאל: האמנם היהודים כל כך מזלזלים בכבוד רבניהם המסורים כל כך לדתם עד חרף נפש? ובכן אני אמלא עד מאה! למען תהיה בידו נדוניא בשביל איזו "חייקע", שבוודאי יש לו ממין זה, למען ידע הרב, כי האצילים עונשים וגם מחוננים...
 ובזה תם החזיון הטיפוסי הזה. -

"טַרְס בּוֹלְבָא" הֶעֱבְרִי*

מפורסם גדול היה בימיו בכל פלך מוהילוב איש אחד מתושבי שקלוב, ושמו ר' זלמן ר' הלל'ס, – כך היו קוראים לו גם שלא בפניו. לפרסומו הגדול גרמו עשירותו ולמדנותו הבאות כאחת. רגילים היו בני שקלוב להשיב על השאלה:

– מי העשיר שבכם?

– ר' זלמן הלל'ס.

ועל השאלה:

– מי הוא הלמדן הגדול ביותר בכם?

– ר' זלמן ר' הלל'ס.

וטבעי הדבר, כי שני מיני תקיפות אלה שהתלכדו בו טבעו בו את חותמם ויהי לנס בעיר הפלך מוהילוב ושמו יצא גם בערים הסמוכות. הוא לא רצה לקבל עליו את הרבנות, אבל השפעתו היתה גדולה יותר מזו של כל הרבנים שבעירו גם יחדיו. בזעיר-אנפין, וב"להבדיל" גדול, היתה לו עמדה מעין זו של הגר"א בשעתו, אשר גם הוא לא שימש ברבנות, כידוע, ועם זה היה בפועל רבן של כל בני הגולה. בנוגע למינוי רבנים בעיר שקלוב היה ר' זלמן ר' הלל'ס תמיד המכריע, ודעתו היתה שקולה לא רק כנגד רוב דעות בני העיר, כי אם כנגד כולן ביחד, עד שהיו ממליצים עליו בשעתו, כי הוא "ממליך מלכים ולו המלוכה", בתוספת פירושו של התלמוד: מאן מלכי רבנן.

לאדם גדול בעירו זה היה בן קטן ושמו ליפא, אשר עוד בשחר ילדותו הצטיין והוכר כ"ברא כרעא דאבוהא".

פעם אחת נקרא הילד הזה, בן שמונה שנים, בחמישי בשבת בלילה מחדרו לחדר אביו להבחן בגפ"ת [גמרא, פירוש רש"י, תוספות] בשעור השבוע וכאשר ידיעותיו לא הפיקו רצון מאביו, גרשהו הלה מביתו בברכת הדרך:

"לא תוסיף עוד ראות פני".

הילד יצא החוצה, והדבר עורר רעש מיד בכל העיר. נתאספו זקני העיר ועשיריה, גמרו ושלחו את הילד לשיבה אחת הסמוכה לשקלוב וקיבלו עליהם את מחסוריו החמריים וביקשו במכתבים על שם ראש הישיבה ועל שם הרב דמתא לשים עינם ולבם על הילד הזה וספרו את כל המאורע עם אביו, ובאיזה אופן ובשביל מה נטרד מביתו. המפקחים על הישיבה והרב דמתא קרבו את הילד בשתי ידים. לימים הלך משיבה זו לשיבה גדולה יותר, ובני שקלוב לא חדלו מעזור לו, עד שהגיע לשנת י"ח וקיבל "סמיכה" מכמה רבנים לדון ולהורות ואז שב אל עיר הפלך מוהילוב.

ור' זלמן הלל'ס לא שאל כל הזמן לשלום בנו ולא זו בלבד שלא דאג לשלומו אלא גם לא ידע, אם הוא בחיים.

וגם הבן מצדו לא ניסה אפילו פעם אחת לכתוב לאביו לשאול לשלומו ולבקש קרבתו, אם כי ידע, כי אביו בחיים, כי היה שומע את שמעו מפי הרבנים ומפי תושבי העיירות, שהיה יושב שם ומפי אורחים שהיו באים משקלוב.

כשבא ליפא המוסמך למוהילוב, נתקבל מיד כדיין באחד מחלקי העיר ואחרי כמה חדשים, כשיצאו לו מוניטין כמ"מ מוכשר ודיין הגון ופיקח ובקי בדיני ממונות וכבר נתבררו על ידו הרבה

* טַרְס בּוֹלְבָא – גיבור יצירתו של ניקולאי גוגול (N. Gogol) – הרג את בנו שבגד במולדת.

סכסוכים גדולים בין חשובי העיר, – באו ראשי העדה אל ר' ליפא והגישו לו כתב רבנות על חלק זה של העיר ושני תנאים התנו עמו: א) כי ישא לו אשה, כי אין זה מנהג ישראל שיהיה רב רווק; ב) כי יתפייס לאביו, היושב בקרבת מקום לעיר רבנותו, כי גם זה לא נשמע עוד בישראל שלא יקיים הבן, ומה גם רב, מצוות-עשה מפורשת שבתורה: "כבד את אביך ואת אמך". וכשהעיר ר' ליפא, דרך שאלה:

"כלום כך דרכו של אב?"

ענה ראש שליחי-הציבור:

"כוונתנו היא לטובת רבנו, רוצים אנו שיאריך ימים בקרבנו, וישפיל לסיפא דקרא' [נשים

לבך לסוף הכתוב]."

על זה ענה ר' ליפא: "זהו ענין אחר". "דאס איז עטוואס אנדערש!"

בערב של אותו יום מסר ר' ליפא ע"י השד"ר איצי שפאק מכתב קצר לאביו.

שפאק זה הואיל ובא לידנו נאמר עליו משהו. הוא היה בעל עגלה פשוט, שהיה נוסע פעמים בשבוע ממוהילוב לשקלוב וחזרה. ולפי שבימים ההם לא היתה עוד פוסטה [דואר posta] ממוהילוב לשקלוב, הוא היה המוליך ומביא את כל המכתבים ואת כל הכספים שהיו נשלחים לרב מערים אלה זו לזו. ברבות הימים נתפרסם כציר נאמן לשולחיו, ומעודו לא מעל בשליחותו אפילו בפרוטה אחת, אפילו במכתב אחד ומעולם לא עבר על חרם של רבנו גרשון להסתכל או לקרוא באיזה מכתב הנשלח על ידו. וזכורני, כי לאחר מותו, כשר' ליפא היה מפורסם כבר כאחד מגדולי המ"מ, הספיד הלה את ר' איצי זה על יד קברו, כינה אותו ציר אמונים לשתי קהילות חשובות ומנה בין שבחיו גם זה, שלא עבר מימיו על חרם דרבנו גרשון. וכאן מצא הרב הספדן מקום להוכיח את שומעיו על העבירה הגדולה הזאת, שנעשית להיתר לרבים מאחינו בני ישראל בעוה"ר לשלוח יד במכתבי זרים, ובדרך הלצה אמר, כי איננו מבין, משום מה אין אחינו בני ישראל נושאים שתי נשים, הרי גם אסור זה אינו אלא חרם דר"ג, ואין טעם להבדיל בין חרם לחרם, ודבריו אלה עשו רושם גדול על המלוים.

על ידי ר' איצי זה מסר ר' ליפא את המכתב לאביו.

תוכן המכתב היה, כפי המסופר, כדברים האלה:

להרב הגדול, אשר בו נפגשו תורה וגדולה במקום אחד, ר' זלמן ר' הל'ס שליט"א. כפי שאני משמש בכהונת דיין ומ"מ דמתא בעיר הגדולה מוהילוב, הסמוכה לשקלוב, נערתתי לבקשת ראשי הקהילה להודיע מזה לכת"ר [כבוד תורתו], כי טוב שכן קרוב וכו', והנני מברך את כת"ר בתור בנו ליפא בה"ר זלמן החופ"ק.

ואת ר' איצי צוה, כי ימסור את המכתב לעצם ידי אביו ויעורר אותו ליתן תשובה על ידו.

ר' איצי בא לבית ר' זלמן ר' הל'ס, זה היה ביום הרביעי לעשרת ימי תשובה, ואמר לר'

זלמן כדברים האלה:

– רבי, יש לי פרישת שלום אליו מבנו.

– מאיזה בן? – שאל ר' זלמן.

– מה פירוש: מאיזה בן? מהדיין של לופליבקה ומגיד מישרים של העיר מוהילוב כולה, ר'

ליפא, יאריך ימים ושנים.

– ליפקה נעשה לדיין, למגיד-מישרים דמתא? מה אני שומע, פליאה!

– בוודאי, רבי, ולא עוד אלא שדוקא דיין ומגיד מן המעולים שבמעולים, הבריות לוקקים

ממש את אצבעותיהם מבורריות ומדרשות שלו.

– רבונו של עולם! – קרא ר' זלמן ר' הל'ס – מה אזני שומעות! – ומיהר לקרא לאשתו, כלומר, לאמו של ר' ליפא, שכפי הנראה ידעה בחשאי כל הזמן מכל הנעשה עם בנה, אם כי יראה לנפשה לספר את הדברים לאישה ולהזכיר בפניו את שם הבן הנדח, ואמר לה כדברים האלה:

– מזל טוב לך! ליפקה שלך, השקץ, הוא רב, והנה מכתב ממנו.

וקרא באזניה את תוכן המכתב, בתרגום יהודי, וממילא זכה ר' איצי לשמוע את תוכן מכתבו של רבו ולא התאפק ואמר:

– חכם גדול הוא, יאריך ה' את ימיו; יטריח את עצמו, רבי, ליתן על ידי תשובה, הרי מבין הוא, שאין אני יכול לשוב למוהילוב בלי תשובה.

ר' זלמן ר' הל'ס כתב מיד את תשובתו ומסרה לידי איצי שפאק. במכתבו של ר' זלמן היו כתובים כדברים האלה:

"להמ"מ דק"ק מוהילוב, דיין בלופליבקה, ר' ליפא נ"י. כפי שהימים ימי סליחה ומחילה והנני מוחל במחילה גמורה לכל מי שהכעיס והקניט אותי בין בגופי ובין בממוני ובין בכבודי, יהיה גם כת"ר כאחד מהם, ואם ירצה יוכל לבוא ואתה על קנקנו. מנאי [ממני] אביו זלמן".

ר' איצי שפאק שב ומסר את המכתב לר' ליפא, והלה קרא לידידיו והראה להם את המכתב ואלה יעצוהו להתפייס עם אביו. הם אמרו לו, כי מן הראוי והנכון שיסע ליום-הכפורים לשקלוב להתראות עם אביו. וכן עשה. בליל "כפרות" נסע לשקלוב ולאור הבוקר בא לבית אביו ומצא אותו יושב והוגה בתורה, שותה חמין ומכין עצמו ללכת ל"סליחות".

– שאל האב:

– מי אתה?

והבן השיב:

– אני מגיד דמתא מוהילוב, זה לא כבר החלפנו מכתבים.

אז אמר לו האב: שלום עליכם! והוסיף:

– אמור לי, ליפא, מה כחך לאורייתא, כי כל חכמותיך אינן שוות פרוטה אם אין בך דעת התורה. להיות רב לאיצי שפאק אין זה מן הדברים הקשים.

על זה ענה ר' ליפא:

– הלא גמרא מפורשת היא: כלום אב מעיד על בנו? יהיה איצי שפאק מי שיהיה, הרי יהודי הוא ולעדות הוא כשר, ואילו אב, אף אם הוא גדול-הדור פסול לעדות.

תשובה זו הטילה פחד על ר' זלמן, ואמר:

– סכנה היא להכנס אתך בדברים. מוטב שנדבר דברי תורה.

ומיד התחיל לפלפל עמו בסוגיא אחת ממסכת יומא, ור' ליפא ביאר את דברי הסוגיא בעמקות גדולה, ופני האב האירו ואמר:

– נראים הדברים שיודע תורה אתה. נשתה כוס תה ונלך לסליחות.

אחרי הסליחות שבו הביתה, סעדו סעודה ראשונה של ערב יוה"כ וקיימו את המצוה לאכול ולשתות בערב יוה"כ. השולחן היה מלא דשן ולא פסק פיהם מחידודי הלכה ומדברי תורה.

כך עבר היום במשא ומתן של הלכה כמו בין שני תופסי-תורה ולא ניכר היה שום סימן של קורָפָה שבין אב ובנו. לאחר הסעודה המפסקת הרכין ר' ליפא את ראשו תחת ידי אמו לקבל את ברכתה, ושניהם בכו בכי גדול. ואל אביו לא פנה, רק זרז אותו ללכת לבית הכנסת. וילכו שניהם יחדו.

ר' זלמן ר' הלליס עמד על מקומו הנכבד על ידי ארון הקודש מימין, ואת בנו העמידו הגבאים על יד ארון הקודש משמאל. לאחר שכלה העם את ה"תפילה זכה", נגשו אחד אחד לר' זלמן ר' הלליס, שעמד מלובש 'קייטלי ומעוטף בטליתו מעל לראשו, לקבל את ברכתו קודם תפילת "כל נדרי". לאחר כל הברכות, נגש גם ר' ליפא אל אביו, גם הוא מעוטף טליתו מעל לראשו ואמר:

"ברכני נא גם אני, אבי!"

ר' זלמן ר' הלליס שם את שתי ידיו על ראש בנו, ומתוך דמעות אמר לו:

— "מברך אני אותך, בני, יתן ה' שתשאר לכל-הפחות יהודי".

על זה ענה ר' ליפא גם הוא מתוך דמעות:

"כן יהי רצון, אבא, הלוואי לפחות בן-של-יהודים".

כנהוג בין הנגידיים

עוד בימי ילדותי ראיתי טיפוסים שונים מבעלי הצדקה בישראל ומהנהנים מצדקותיהם ובכל פעם עשו בנפשי שרטת ההנהגות המוזרות של גומלי חסד אלה, כי ממעשיהם ומדבריהם היה ניכר יחס של בוז אל מקבלי חסדיהם. זכורני, כשהיה איש עני שופך את שיחו לפני הגביר הממונה על הצדקה היה הלז שואל:

— נו, נו, מילא, בכך, אשתך חולה; בנך הוא לא יצלח; מילא, בכך.

וכשהיה העני משיב בהכנעה:

— מע איז דאך ניט מעהר ווי אַ מענש (הרי רק אנשים אנחנו).

היה הגביר מתלוצץ:

— אַט דאָס איז דער אומגליק, וואָס מע איז אפילו קיין מענש אויך ניט (זוהי הצרה, שאפילו לא אנשים).

וכשהיה מי מהעניים מרים את קולו מתוך התמרמרות, היו הגבירים העסקנים משתיקים אותו בדברים האלה:

— וואָס ביזטו אַ בר-מינן, וואָס דו ווילסט זיך אַפּשרייען?! (האם בר-מינן אתה שאמרת לשוב לתחיה על ידי צעקה).

וגם כשהיו מעניקים תמיכה לאיזו משפחה עניה, היו מדגישים וחוזרים ומדגישים לפני האומללים האלה את הטוב אשר עשו להם. למשל, העני בא ומבקש:

— אני מכניס את בתי לחופה והיא כבר למעלה משלושים, וה' הזמין לה זוג בדמות אדם ישר, המבין, כי היא אשת חיל ועומדת למעלה מכל חפצים, אבל בכל זאת זקוק אני לתמיכה לקנות לפחות טלית בשביל החתן ולכסות את מערומי בתי.

היה הגביר, הגזבר של צדקה, שואל:

— אולי הוא משוגע, כי בוחר בבתך, ועליך לבדוק פן יביא עליך אסון גדול ונורא, ואם אדם ישר הוא, למה זה תביא עליו שואה כזו?

הדורש עזרה עומד נבוך ואומר בניחותא:

— הלואי יברך הקב"ה את כל עם ישראל בזכרים כאלה כמו המיועד להיות חתני.

הגביר אשר בניו היו למטה מכל ביקורת מרגיש את עצמו עלוב על ידי דברי העני הזה וגוער

בו:

— אתה חצוף, לך לך.

הלז עומד ושואל:

— במה אני חצוף? בזה שאני מבקש רחמים על בתי.

— את ההסברים שלכם אני יודע, — עונה העשיר.

למחרת בא האומלל עוד פעם ומבקש סליחה מאת הגביר:

— אולי דברתי שלא כהוגן לפני אדם שכמותו, סלח נא לי, הלא ישראל בני רחמנים המה.

— בוא נא אלי מחר ביחד עם בתך ואברר היטב באיזה אופן מצאה לה חתן, ואז נראה, —

אמר הגביר.

העני עונה:

— לא די, שאדוני איננו מרחם עלי, עוד הוא שופך את דמי. ברוך השם בנוגע לבנותי אין מה

לעשות חקירה ודרישה, הלואי יברך הקב"ה את כל עם ישראל בבנות כשרות כאלה.

הגביר, אשר אחת מנכדותיו, על פי השמועה, נסעה לקיוב להריק את פרי בטנה במקום שאין מכירים אותו, מעובר זנונים שבמעיה, שוב נעלב, וזאת הפעם קפץ ממקומו כאילו נשכו נחש וצעק:

– חצוף שבחצופים, עכבר שבעכברים! – ואחז בערפו והדפהו החוצה.

והנה בשעה שבעל הבית מבפנים והעני מבחוץ עומד וצועק ככרוכיא, "מה פשעי ומה חטאתי, כי התפללתי לה' כי יזכה את ישראל בבנות כשרות?" מטלת הצעקה בחוץ אימה ופחד על הגביר והוא אומר לו בעד החלון:

– אם כי אתה יונגאטש (ריקא) גדול, בכל זאת אם תבוא אחרי השבת (מעשה שהיה חל בערב שבת), אזי אולי אתן לך איזו טלית ישנה, ובתך איננה חולה לכבס אותה ולנקותה עד שתקבל צורה חדשה, ודי בזה.

העני עונה:

– זאָל אייך גאָט העלפען! (ד' יעזרך!)

אחרי השבת בא העני שוב. הגביר מושיט לו את הטלית ואומר:

– זאָלען מיינע שונאים אַזוי לעבן ווי דו ביסט ווערט אַ טלית (כה יחיו שונאי, כמו שראוי אתה לקבל טלית כזו).

והעני משיב:

– הלוואי יתפללו ככה כל חתני ישראל, כמו שיתפלל המיועד להיות חתני.

הגביר:

– לך, עכבר, ולא תוסיף עוד ראות פני.

מרגיש העני, כי עשה כל מה שהיה בכחו להוציא מעשיר זה, ומתפאר, כי הוא לקח מחזיר זה לא רק שערך אחת, כי אם טלית שלמה, אם כי ישנה מאד, ופונה אל גביר אחד מטיפוס הלמדנים ויראי אלוהים ומספר באזניו את מהלך הענין של השידוך המזדמן לפניו.

הגביר:

– העיקר הוא אם החתן הוא ירא שמים כדבעי.

העני:

– אם בימינו אלה גם בני הגבירים מזלזלים במצוות ואינם מקיימים את התורה מעושר, על אחת כמה וכמה קשה לדרוש דקדוקי מצוות מבעל מלאכה עני, אבל הוא פחמי ומתפרנס מיגיע כפיו ומתפלל מדי יום ביומו ואיננו עושה מלאכה ביום השבת.

– אה, עונה הגביר, אם כך הוא הדבר, אם באמת איננו עושה מלאכה בשבת ומתפלל מדי יום ביומו, אזי אחקור ובעוד ימים אחדים אתן לך תשובה.

ובאותה שעה הוא רושם על הגליון את שמו, שם אביו ושם המשפחה של הפחמי. אחרי עבור ימים אחדים בא האב האומלל לקבל את התשובה המקווה. הגביר אומר:

– דבריק נתאמתו והנני נותן לך שלשה רובלים לצורך השידוך, – ומושיט לו את הכסף.

העני בדמע:

– מעט מאד הסכום הזה.

הגביר:

– לא כירא שמים תדבר, כי אחד המרבה ואחד הממעיט, ובלבד שיכוון את לבו לשמים.

העני אומר לו:

– תודה, וברכת ה' עליך.

העני פונה ללכת, והגביר מחזירו:

– הא לך בד, אשר יספיק, כמדומני, לשתי כותנות בשביל הכלה.
העני בהתרגשות :

– כה יעזרך ה'. – ופונה שוב ללכת, אך הגביר מחזירו עוד פעם :

– הא לך תיק לשים בו את הטלית.
העני :

– כה יעזרך ה'.
פונה העני אל בעל בית אחר. הלז עובד באקציזא [בָּלוֹ, מס עקיף] בבית ר' יוזל גינצבורג באחת מערי הדרום וביתו במוהילוב. מספר לו העני את כל מצוקות לבו ואת כל אשר קרהו עם הגבירים, אשר כבר פנה אליהם, ושומעו מתמוגג משחוק לשמע הסיפור על העלבון שנעלב הגביר זה שלש פעמים מן הברכות אשר ברך את עם ישראל. הגביר הטיפוסי החדש הוציא מכיסו כ"ה רובל ושוקל על יד העני, והלז איננו משיב לו ברכה כלל ואומר :

– היתכן, כי לא יתן כבודו גם איזה דרשה-געשאנק (מתנת הדרשה) בשביל החתן?
והגביר מוציא כף כסף קטנה אחת ונותן לו במתנה ופניו זועפות כבר. מקבל העני את הכף ואומר לו :

– כה יעזרך ה'.
ועוד תמונה אחת מצדקות הגבירים :

עלמה אחת, יהודיה תופרת, בת תופר בגדי נשים בשעתו, יתומה מאב ואם, פונה אל גבירתה, שבמשך הרבה שנים היתה תופרת בגדים לה ולבנותיה.

– האם נטרפה עליך דעתך? – צעקה עליה הגברת, – האם לך להנשא לאיש? מי זה ישא אותך לאשה, אם לא תופר שכמותך, עני מדוכא, ולא יהיה לך פנאי להשתכר ממלאכתך בבתי הגבירים ותלדי לו בנים קבצנים, ומה תהיה התכלית מזה?
– ולמה נישאה הגברת לאיש? – שאלה התופרת.

– אם כן, חצופה את, בכל זאת אספר לאישי ונראה מה יענה הוא על זה, הרי יש לו שכל של גבר.

לאחר זמן מה חזרה הגברת בלווית אישה. האיש אל התופרת :

– שמעתי, כי רוצה את להנשא?
– כן, אדוני. –

האם קראת הרבה מספרי שמ"ר [נחום-מאיר שייקביץ'], וכבר עשית לך רומאן בפועל? –
– האם בשביל להנשא צריכים לקרוא רומנים?! הלא בימי אמי לא היו קוראים רומנים, ואמי לא קראה מאומה מלבד ה"נחלת צבי" ו"שבט מוסר" ובכל זאת נישאה לאיש.

– ובכן, ענה העשיר עזות, אמרי פשוט, כי עלמה בריאה את וזקוקה לזכר, איך שיהיה לא אתן לך שום תמיכה על זה. –

– אין אני מבקשת נדבה, חס ושלוש, כי אם גמילות חסד, ובעבודת כפים אשיב עד הפרוטה האחרונה.

– יודעים אנו, איך הדלפנים משיבים גמילות חסדים למיטיביהם.

פני התופרת נתכרכמו, וכפי הנראה היתה כבר מן הטיפוס החדש בבנות העניים בישראל ואמרה לגביר :

– לא אוסיף עוד לשמוע מפיד דברים כאלה ששמעה אזני בפעם הזאת, והרפש שלך לא ידבק בי. – ויצאה מן הבית.

נזדעזעו איבריו של הגביר לשמע התשובה וביקש לגרשה מן הבית, אך היא הספיקה לצאת קודם, והלכה מבית הגביר העברי אל בית הפולנית, בית קטן וגן של ירק מסביב לו עומד בהר והפולנית היתה אלמנה, קתולית מלידה ומבטן, ואישה המנוח, כפי הנראה, היה גרמני, לותרני, ממדינת פוזן, ושם משפחתו זילברברג. אחרי מות עליה אישה, נשארה לבדה עם שני בניה. שניהם למדו בגימנסיה של עיר מולדת, והאחד מהם היה מלמד גרמנית לילדי ישרון והיה ידוע בחוגי היהודים בשם "הגימנזיסטן זילברברג". מדוע נעשה זה למורה חביב על עם ישראל – אינני יודע. חושב אנכי, כי שם משפחתו גרם לכך, כי על פי השם הזה טעו רבים מאחינו לחשוב אותו ליהודי. ובאמת נפלא היה לראות, כי היתה לו ידיעה בעברי-טייטש והיה מתקן לתלמידיו את שגיאותיהם הזירוגניות בלשון הגרמנית. למשל, היה משנן להם: "לא כמו שאתם רגילים לבטא מילה פלונית כך וכך, אלא כך וכך צריך לבטא". או: "לא כמו שאתם רגילים להשתמש ביחס-שאליו, אלא צריך להשתמש ביחס "את". וכל כך היה מסור למטרתו לתקן את הפגמויות הגרמניות שבשפה היהודית המדוברת, עד שפעם אחת בהכנסו אל בית אחד משעוריו ומצא את עקרת הבית שוכבת על ערש דוי וצועקת: "אוי, די קאָפּ, די קאָפּ", ובתה, אשר היתה תלמידתו, עומדת על יד ערש אמה ובוכה, – פנה לאם ולבת בשאלה אם אפשר להמשיך את השעור במצב כזה, ותבקש האם דוקא שלא לגרוע מן השעור, כדי להפיס את דעת בתה וכשתתעסק בלימודיה ירווח לה מעט ותשכח את מכאובי אמה. נכנסו המורה והתלמידה אל חדר הלימוד ובטרם יתחיל בשעור, שאל את פי תלמידתו: "ואיך צריך לומר כהוגן?" היא לא ידעה מה לענות, והוא הסביר לה: "לא "די קאפּ", כי אם "דער קאפּ". צחקה הילדה והחלה לשמוע את השעור מתוך הצחוק, וזילברברג מוסיף לבאר:

– אין לך דבר הנקלט במוח כאנקת האם מתוך מכאוביה, ושבתא כיון דעל על, ויראתי פן תקלט השגיאה הזאת במוחך עד לאין מרפא ולתכלית זו לא הנחתי את ההזדמנות לתקן תיכף, למען יהיה התיקון שמור בזכרוןך עד עולם.

ובדרכו זו אחז בקנאות ובאדיקות פדגוגית על כל שעל ושעל, עד שבאמת הצטיינו תלמידיו ותלמידותיו בידיעת השפה הגרמנית. וכידוע, היו כל תלמידי הגימנסיה העברים, אפילו בעלי הכשרונות היותר גדולים, נבוכים מאד בשפה הגרמנית, עד שהיה המורה הגרמני שילר אומר: "לשום יהודי בעולם לא אוכל להציג ציון יותר מ"שלושה", כי הז'רגון מעכב אותם מלדעת את השפה הגרמנית, כי השבושים שלהם, וביחוד בסימני המין, – או כמו שהוא היה אומר: בנוגע ל"דער", "די", "דאס" – המה כרוניים ועוד לא נברא הרופא שיוכל לרפאותם חוץ מזילברברג, המוסר נפשו על הענין הזה".

והנה התופרת שלנו, בשעת עלבונה בבית הגביר והגבירה העברים, פנתה אל האלמנה הפולנית זילברברג ושפכה לבה לפני. שמעה הפולנית את מצוקת לבה בהשתתפות, ואמרה לה: – הלא יודעת את, כי אני ובני חיים חיי עמל וצער, ואלמלא הבית שנשאר לנו לנחלה מאישי המנוח, כי עתה היינו לפעמים מתגוללים בעוני, כי לא בכל פעם היתה ידנו משגת לשלם דמי דירה מראש, אבל מכיוון שדאגה זו ממנו והלאה, הלא בני גרמנים הם ומוצאים תמיד פרנסה בכבוד ובהיתר. אחרי כל אלה לא אוכל לדחות את בקשתך, וכאשר ישובו בני מן הגימנסיה נתיעץ יחדיו, איך להמציא לך את הסכום הדרוש לך לצורך החתונה, ואת התשובה אתן לך ביום המחרת בשעה פלונית.

לזמן הנועד באה העבריה היתומה אל הפולנית, אלמנת הגרמני לקבל את תשובתה. בעלת הבית פגשה את המבקשת בשמחה ונתנה לה צמיד כסף ותבת כסף קטנה של טבק להרחה, ומנורת כסף בעלת קנה אחד, ואמרה לה:

– הצמיד שייד לי ע"פ צואת אישי, ותיבת הטבק לבני הבכור, והמנורה לבני הצעיר, וגמרנו להשאיל לך את החפצים האלה למען תתני אותם בערבון אצל מי מיהודיך ותקבלי כסף לצורך החתונה ובטוחים אנו בך, כי מפרי עמלך תשלמי לאט לאט ותשיבי לנו את החפצים היקרים לנו, ועצתי נתונה לך לתתם בערבון אל אותו הגביר בעל הבית שלנוכח ביתי.

וכן עשתה. נכנסה אל בית הגביר וביקשה ממנו לקבל ממנה את החפצים בערבון ולתת לה גמ"ח. ראה הגביר את החפצים ושאל אותה:

– מאין לך פתאום החפצים האלה, גם כן על ידי רומנים?

לשמע דברים אלה נתעלפה היתומה. אחרי שהשיבו את רוחה אליה צעקה בקול:

– השיבה את החפצים!

ואחרי אשר השיבו לה את החפצים, שבה אל בית "הפולנית" (כך היו קוראים לאלמנת זילברברג) ובדמעות ספרה לה כל אותו המאורע וביקשה ממנה להכניסה אל הדת הנוצרית. ושהיא, כלומר, הפולנית תהיה האם הצלבנית שלה.

בינתיים שבו שני האחים זילברברג מבית הגימנסיה, והאם ספרה להם את הצעת היתומה העבריה, קם זילברברג הבכור, המתקן את פגימות העברי-טייטש בבתי בני ישראל, ואמר לה:

– חלילה לך מעשות כדבר הזה, כי דת ישראל בשום אופן איננה אשמה במעשים הרעים של בני הדת הזאת, כי גם אצלנו, הנוצרים, יש הרבה אנשים רעים וחטאים וגם שם אין הדת אשמה. יש סבות אחרות לגמרי, ובשום אופן לא אסכים, שאמי תחטא להוריך, היהודים העניים, שהתפרנסו מגיע כפיהם עד שכשל כחם ויעזבוך לנפשך. הסירי מלבך הרהורים רעים כאלה, ואם קשה לך למצוא את הכסף, בעצמי אתן בערבון את החפצים האלה אצל אחד היהודים, שאני מורה גרמנית בביתם ואביא לך את הכסף.

ובעוד ימים אחדים הביא לה חמשים רובל והחתונה נהיתה. אבל דבר משונה נעשה אז, כי בחתונה זו השתתפו האלמנה זילברברג ושני בניה והאם ברכה את הכלה בחבוק ונשוק ובאיזה פסוק מכתבי הקודש בלשון הגרמנית. היהודים אשר ראו את המחזה הבלתי רגיל הזה התנהגו בו על פי שיטתם: הכריזו על האלמנה הגרמנית-הפולנית, כי היא מחסידי אומות העולם, ועל בת עמם הכריזו כי בוודאי היה איזה קשר של אהבים בינה ובין הגימנזיסט זילברברג, כלומר: הוציאו שם טוב על הנוצרית ושם רע על היהודית.

כשהגיע הדבר לאזני משפחת זילברברג, צותה האם לבנה הבכור, כי לא ישקוט ולא ינוח עד אשר יסכרו פי דוברי שקר, ואז השתמש זילברברג הצעיר במקרה אחד ובשעת המשתה של בר מצוה בבית עשיר אחד, אבי תלמידו, קם וסיפר באזני כל הקהל את ההרפתקאות של התופרת. גם אני הייתי בין שומעי הסיפור אשר הרעיש את כל הלבבות ונקלט במוחי מימי נעורי ונשאר שמור בזכרוני עד היום הזה. ואיזה כח רוחני פנימי דוחקני לכתוב אותו זכרון בספר.

וכדי להפיג מעט את צערי בהעלותי על זכרוני את המאורע הזה (ואולי גם את צער הקורא, אשר בוודאי ירגיש גם הוא כאב רוחני מדי קראו דברים אלה), אסיים בעובדה בדיחותית, גם כן מן הנהוג בין הנגידים.

בעירנו היה חוזר על הפתחים אחד. כפי הנראה, היה מיוחס, וכשהגיעה בתו לפרקה, עשו גבירי העיר שידוך לבתו, ובשעת כתיבת התנאים בבית אחד הגבירים, לא התאפק הגביר מליצנות בנוגע לאחיו העני, שאצל לו טובה, ובאחזו את עטו בידו לכתוב את התנאים קרא אל האב, ושאלהו באזני כל הקהל:

- הלא אב אתה לבת, הגד נא לי, כמה תתן מתנות ונדוניא לבתך כדי לדעת איך לכתוב בתנאים, כי יש שם רובריקה [משבצת rubrika] כזו וצריך למלאותה.
- והעני ענה :
- יכתוב נא אדוני סתם, כנהוג בין הגבירים.
- האם פתאום נעשית לנגיד? – שאל הגביר, בהעבירו את ידיו השמנות על חלקת בטנו.
- חלילה, אמר העני, ותמה אני על בעל מליצה ולמדן כמעלתו, שלא ירד לסוף דעתי. כוונתי היתה כאשר יתנהגו הגבירים עמדי, כך אתנהג עם בתי.
- הלצה זו, כפי הנראה, מצאה חן מאד בעיני הגבירים ובידחה את דעתם.
- בכל זאת, אמר הגביר, הלא ירא שמים אתה, וכתוב בתורה: מדבר שקר תרחק, ואולי יטעה מי בכוונת הדברים הכתובים שחור על גבי לבן ויבינום כפשוטם, ובהכירם את כתב ידי, הלא יאשימוני, כי עברתי על דברי תורתנו הקדושה.
- לא כלום – ענה העני – עלי ועל צוארי, אין עניות במקום עשירות.
- מה הפירוש? – שאלו כל הנאספים.
- הפירוש הוא פשוט מאד, במקום שכולו שקר מה שייך מדבר שקר תרחק.

הבטלנים על קרל מארכס

בילדותי שמעתי מאחורי התנור והכיריים מהנקראים בפי העם בשם חכמי-ליז'אנקה (חכמי התנור), כי בחודש תמוז שנה זו יצא לאור ספר, שחברו איזה אשכנזי מזרע ישראל הנקרא בשם מארכס, וכי לא בחינם יצא בחודש תמוז, שכן אירעו בו צרות רבות לעם ישראל. וראש המדברים שבחבורה היה יושב ודורש כמשה מפי הגבורה, כי הגימניסטון שמואל'קה, בנו של איצע דער הענצקימאכער,* קרא באותו ספר בלילות בהתלהבות כמו שקוראין להבדיל את ה"זוהר" הקודש.

— ואני – אמר המספר – ביקשתיו, שיסביר לי כל מה שקרא, והיתה כוונתי כפולה: ראשית, חפצתי, פשוט, לשמוע, מה מבקש זה האיש בספרו החדש, ואם באמת יהודי המחבר, וכי אין די לנו בתורתנו הקדושה, שכל חכמות העולם כלולות בה. ושנית, אם אמצא בדברי המחבר דברים הנוטים למינות, אקיים מה שאמרו ז"ל: "דע מה שתשיב לאפיקורס".

— ספר נא, ספר, ר' עזריאל, מה כתוב שם באותו ספר חדש, כי גם אני שמעתי מפי הצעיר קאצ'ורין, שמארכס הוא גאון גדול ונורא. וכאשר שאלתיו:

האמנם גאון הוא כהגאון מווילנא?

צחק עלי קאצ'ורין ואמר:

הגאון מווילנא אינו מגיע לקרסוליו של האי גברא.

הרימותי את ידי וחפצתי לסטור לו על לחיו, אך הוא הקדימני, הכני פשוט במקל וגרשני מן הבית. חפצתי לתבוע אותו לדין, אך לא יעצוני לעשות כן, כי יודעי דבר אמרו לי, שאביו של קאצ'ורין אדם אלים הוא בערכאותיהם. ואמרת בלבי: כי לא יוכל אדם לדון עם מי שתקיף ממנו. איך שיהיה, כבר לקחה אזני שמועה רבה על אודות המחבר החדש הזה, וכפי ששמואל'קה הוא בוודאי מושפע מקאצ'ורין, אני משער, כי הוא הוא הספר שבעטיו נלקיתי, וחביבים עלי יסורין. ומאד תאב אני לשמוע את הבדיחותא החדשה שהמציאו המופקרים שבדור.

את שם משפחתו של ר' עזריאל הכהן לא ידעתי גם אז, ומה גם עכשיו, אבל הנני זוכרו היטב, וכדי לתת ציור אופייני וכולל ממהותו בדברים קצרים, ארשום, כי היה הוגה בתלמוד תמיד וכשנתקשה באיזה מקום מסוגיות הש"ס, היה מצעק כמי שהכישו נחש: "הא, עס שיקט זיך ניט!" (אהה, אינו מוחוור!), ומיד היה מוריד או מצדד עיניו, כלומר: מעיין במפרשים, – ורגע כמימרא היה חוזר וצועק: "הא, עס שיקט זיך שוין!" (הא, כבר מוחוור!), וכל ימיו של ר' עזריאל היו שלשלת ארוכה של "הא, עס שיקט זיך ניט" ו"הא, עס שיקט זיך שוין". ומי מלל למארכס, שלא היתה לו שום השגה מטיפוסים כאלה המתפלספים בין מנחה למעריב, כי אחד מהם יהיה הפופולאריזטור הראשון בפני יושבי קרנות ברחוב היהודים לספרו הגדול אשר חולל מהפכות בעולם. והנה מתחיל ר' עזריאל את ההרצאה שלו על מארכס בניגון הגמרא לאמור:

— ראשית כל, מגלה המחבר, כי העשירות והעניות אינן כלל מן השמים, ועם-הארץ זה, כנראה, לא קרא כלל את כתבי הקודש, שכבר תרגם לאשכנזית [גרמנית] הֶדְסְוִיר,† ימח שמו! כי אילו היתה לו אפילו ידיעה קלה בכתבי הקודש שלנו, היה יודע, כי מקרא מלא הוא: "ה' מוריש ומעשיר, משפיל אף מרומם". ומכיוון שלא ידע, חטא ומחטיא את הרבים לפרסם דעה כוזבת, כי אין דברים אלה תלויים כלל בהקב"ה, אלא בבני אדם עצמם. חושב הוא, בקוצר השגתו, כי רק עמל כפים ראוי

* יצרן כפפות (יידיש)

† משה מנדלסון מדסאו (Dessau), רמ"ד

לשכר, וכל הנאות העולם אינן באות אלא כתשלומים על עבודת כפים. והסכיתו ושמעו, מה זה סח: מי שאינו עובד, ועבודה עבודת כפים במשמע – אינו רשאי לאכול, כאילו כל יושבי תבל בבחינת אשה המה, שאינה ניזונה עד שתעשה מלאכה. מבאר הוא, עשירות מהי, וקובע הלכה, כי העשירות לחם עצלות היא, וכל בעל אחוזה וכל בעל בתי חרושת המעשה נחשב בעיניו לאחד מבני יששכר היושב אהלים, ובני זבולון אחיו מפרנסים אותו, ואחר כך הולך הוא ופונה אחד לאחד כל מיני עשירות שיש בעולם ומוציא משפט חרוץ, כי כולם כאחד פרי גנבה וגזל ממש: או גנבת הדעת, או גזל העמל, או שניהם כאחד, וכי כל עיקרה של העשירות הוא עושק דלים ושפיכות דמים. ונגד דעת קהלת, שאמר בפירוש: "כי יש רעה חולה ראיתי תחת השמש: עושר שמור לבעליו לרעתו", בא זה ואמר, כי עושר שמור לבעליו לרעתו אינו במציאות כלל, אלא העושר בכלל לרעת העולם הוא שמור, כי העושר דבר מסוכן הוא ולא ניתן ממרומים לזכות בו יחיד סגולה בשכר מעשיהם הטובים ונדבת לבם ואיננו תשלום גמול לעוסקים בתורה לשמה, אשר עליהם אמרו חכמינו, כי "כל המקיים את התורה מעוני סופה לקיימה מעושר", אלא חמסנות גמורה, שיש לקדש עליה מלחמה עד חרמה.

כל השומעים ספקו כפיהם ושאלו זה לזה:

– היודעת הממשלה הרוממה יר"ה מהספר הזה?

– כיצד איננה יודעת?! – אמר ר' עזריאל – בוודאי היא יודעת, אך מה תעשה?

– כיצד "מה תעשה"? – קראו השומעים, – צריכה היתה לכתוב את המחקר בספרו ולשרוף אותם יחדיו באש.

עודם מדברים, והנה, לפתע פתאם, קם ה"ישיבה-בחור" העשיל, שקולו היה נחר מלידה,

ואמר:

– חי נפשי, כי הצדק עם המחקר הזה!

– אתה משוגע, דעתך נטרפה עליך! – צעקו כולם פה אחד.

– כיצד נטרפה עלי דעתך? הלא הפסוק אומר (עמוס ו' ג'): "המנדים ליום רע ותגישון שבת

חמס", ובכן, אמרו נא, רבותי, מה הוא זה?

– מה הוא זה? – אמר ר' עזריאל בעקימת שפתים – זהו שאתה מבטל מלימודך בגפ"ת

[גמרא, פירוש רש"י, תוספות] ועוסק בתנ"ך. ודאי נתפקרת כבר, או נטרפה דעתך עליך. הנביא מכוון לאותם האנשים, שהמה חומסים עתותיהם שבדין הוא לקבוע אותן לתורה, וזאת היא הכוונה של "שבת חמס".

נבון העשיל, ובקולו הנחר השיב בניגון:

– ומהי הכוונה בפסוק השני: "השוכבים על מיטות שן וסרוחים על ערשותם ואוכלים

כרים מצאן ועגלים מתוך מרבק, הפורטים על פי הנבל, כדויד חשבו להם כלי שיר, השותים במזרקי יין, וראשית שמנים ימשחו ולא נחלו על שבר יוסף?" הכתובים האלה במי מדברים? בעניים? (בניגון) או בעשירים? (כנ"ל). מי מושח את ראשו בפומאדה (בשמן המור) גם בימינו אלה? ומי שותה יין? העניים (עוד הפעם בניגון) או העשירים? איזו תורה "חדשה" מצאתם כאן? הלא הנביא אומר: "כי נשבע ה' אלוהים בנפשו, נאום ה' אלוהי צבאות: מתאב אנכי את גאון יעקב ואת ארמונותיו שנאתי, והסגרתי עיר ומלאה", מה תאמרו על זה? הנביא אומר, כי הקב"ה שונא את הארמונות ומתאב את השוכבים על מיטות שן, ואתם אומרים, כי מארכס איננו בקי בכתבי הקדש? להיפך, רואה אני, כי הוא התעמק מאד בכתבי הקודש.

מעקם ר' עזריאל את דברי המדבר ואומר:

– וכי נטרפה דעתך עליך? ה' מעשיר או לא? והגוי הזה, או המשומד הזה, השטן יודע מי הוא, בא ואומר, כי את העושר לקחו להם בני האדם בחזקת יד. אלמלא ידעתך כירא שמים ומתמיד גדול, כי עתה הכנסתיך במחיצת אותם שמורידין אותם ואין מעלין, אבל חושב אנכי, כי נטרפה עליך דעתך, כי משעה שבאה אליך הבשורה, כי מתו עליך פתאם האב והאם, מרגיש אנכי, כי איזו רוח עושים תבעתך תמיד, וכחצי משוגע אתה בעיני.

חורק העשיל בשיניו וקורא :

– "הנביא אומר: "השמחים ללא דבר, האומרים הלא בחזקנו לקחנו לנו קרנים". אמרו רבותינו: "מה הוא בחזקנו לקחנו לנו קרנים"? מהו זה? האם ה' נתן להם מיטות שן ומזרקי יין וכרים ועגלים וראשית שמנים – איזה קרנים יש כאן? איזה חוזק יש כאן? ומדוע אומר הנביא: כי הם שמחים ללא דבר? אם מתנת אלוהים היא, כלום אפשר לכוונתם בשם "לא דבר"? כלום דבר קטן הוא? מתנת מלך-מלכי המלכים? איך אפשר שלא לשמוח בדבר הזה? בוודאי יש לשמוח! אסור שלא לשמוח! והנביא מוכיח על שמחה כזו כמו על איזה חטא ועון.

– ובכן, – אמר ר' עזריאל – מה שמע מינה?

– שמע מינה – אמר העשיל – כי צדק מארכס, וכל דבריו אמת וצדק הם.

אותה שעה קמה כל הכנופיה על העשיל, הכוהו מכות אכזריות וגרשוהו מבית המדרש.

עמד העשיל בחצר ונשא קולו בבכי. ואני וחברי ארצ'ע עמדנו שנינו ובכינו יחדו. על פי השתדלותי אצל זקני הוחזר העשיל לבית המדרש למחרת בבוקר. אבל פניו לא היו לו עוד. הוא החל להתנהג בזרות והיה בוכה בלילות ומדבר מתוך החלום והיה משמיע קולי-קולות עד שהוכרחו לשאול ברופאים והללו הכירו בו מחלה פסיכית והיה הולך ודל מיום ליום ובתקופה האחרונה לימות חיו תעבה נפשו כל אוכל. והיה לו אח בכור שעסק בכל מיני סרסרות, והיה בא מדי יום ביומו להלעיט את אחיו החולה בעל כרחו, והיה מכה אותו מכות אכזריות עד שהיה אוכל בעל כרחו, ולאחר שיצא החוצה היה העשיל מברך ברכת "ברוך שפטרני", מכניס את אצבעותיו לבית הבליעה שלו עד שהיה מקיא ואומר כמנצח :

– המנוול הזה חפץ להרעיל אותי ולהעבירני מן העולם, מפני שכבר טעם את טעם ה"ממתקים" המצלצלים בכיסו, אבל ד' עמדי ולא אירא רע.

ככה עברו על העשיל ימים מרים ונוראים. אינני זוכר בדיוק את מספר הימים והחדשים, אשר היה מוכה ומעונה מדי יום ביומו לשם אכילה והיה מקיא יום יום על-ידי הכנסת האצבעות לתוך בית הבליעה עד שפעם אחת, בשעה שנשארו בבית המדרש רק והוא ור' שמואל השמש, הזקן בן שמונים שנה אשר לא כהתה עינו ולא נס ליחו, אשר אהב את העשיל אהבת נפש והיה מרחם עליו ומשתתף ביסוריו ומברכו בברכת רפואה שלמה משגעונו, ביומו האחרון של העשיל, בחצי היום נגש אל ר' שמואל, קרבהו אל ארון הקודש, פתח את ארון הקודש, חיבק בזרועותיו הרועדות את ספרי-התורה, נישקם וצעק בקול :

– הצדק עם מארכס! וכשם שמשא אמת ותורתו אמת, כן גם מארכס אמת ותורתו אמת. ובקול קריאתו זאת נפל אחורנית ומת על יד ארון הקודש.

מחלוקת המפרשים

בהיותי ילד קרוב לשתיים עשרה שנה קרה מקרה קל, שפתר לי דרך אגב שאלה קשה וחמורה, אשר נעשתה אחר כך לשאלה ספרותית, התופסת מקום גדול בספרותנו זה קרוב לשלשים שנה וגם עכשיו עוד לא נקלטה כדבעי בלבנות הרבה מחובבי שפת עבר וספרותה.

ומעשה שהיה כך היה. לאמיד אחד מיהודי קיוב או טשרקאס (אינני זוכר בדיוק) – כמדומני, ששם משפחתו היה קופרשטיין – אבד בנו, איש בן שלשים. כלומר, הוא עזב את עיר מגוריו והלך לרגלי עסקיו לסובב בעיירות שונות, ומאז עבור קרוב לחצי שנה ועקבותיו נעלמו. האב, כמובן מאליו, הריץ מכתבים לכל בעלי משאו ומתנו, ומכולם קיבל תשובות דומות, כי ביום פלוני יצא מעיר פלונית לעיר אלמונית וכן הלאה. והאחרון שבין המודיעים סיפר במכתבו, כי הבן הנאבד אמר בצאתו מעירו, כי בדעתו לנסוע לעיר מוהילוב על נהר דניפר. אבי הבן התקשה מאד לברר את סיבת נסיעת בנו למוהילוב, במקום שלא היו לו לא מכרים ולא בעלי משא ומתן, וכדי לברר את הדבר שלח שליח מיוחד אל העיר הזאת ונתן על ידו מכתב לזקני ר' זימל חפץ, אשר מר קופרשטיין ידע אותו מפי השמועה כאחד מסוחריו הסוכר, וכחבר למסחרו הוא פנה אליו בבקשה, בכל רגשי אב המבקש את בנו, להשתתף בצערו ולעזור למשולחו למצוא את אבדתו, ואת מכתב בקשתו סיים במילים כאלו בערך: כל ידיעה שתהיה על אודות בני, טובה או רעה תהיה ממש לפקוח נפשות לי ולאשתי האומללה, אשר מאנה הנחם על בנה כי איננו ולכלתי המתאבלת על בעל נעוריה.

סבי קיבל את המשולח בפנים יפות ובהשתתפות גמורה, והתחיל מסייע בחפז. לתכלית זו נתן המשולח לזקני רשימה מפורטת משם הנעלם, שם אביו ושם משפחתו, על פי התעודות הרשמיות, מספר שנותיו וסימניו הגופניים. סבי פנה אל "היהודי המלומד" אשר על יד שר-הפלך, ארנולד מאנדלשטאם, אשר היה ביחסי ידידות גדולה עמו, והלו הבטיחו באמצעות הפקידים של שלטון הפלך, אשר קיבלו צו מיוחד מאת שר-הפלך להתעסק בחקירה ודרישה נמרצה, למצוא את האיש המבוקש, אם לא שיווכח שאיננו כאן.

אחרי עבור זמן מה בא ה' מאנדלשטאם לבית הסב שלי והביא לו ידיעה נכונה, כי המבוקש עצור בבית האסורים כנחשד בעוון מכירת שטרות-מדינה מזויפים. כמובן, הודיע זאת זקני למשולח. למחר בבוקר בא המשולח אל זקני ובידו מגלה ארוכה כתובה מכל עבריה והראה לזקני, בבקשה כפולה: ראשית לקרוא אותה בעיון ולחוות את דעתו, עד כמה הוא שליט בשפה העברית (זקני היה נחשב בימיו ובעירו כאחד המצוינים בידיעת לשון הקודש, ופרסומו היה גדול כל-כך במקצוע זה, עד שצעירים וזקנים היו מעתיקים את מכתביו כדוגמאות נאות לצחות הלשון), ושנית שיאשר את הידיעות האלה בכתב ידו. הסב קרא את המגלה ובמקום תשובה קרע אותה לקרעים קטנים ואמר בצחוק:

"אני בשום אופן לא אוכל להיות חבר לשופך דמים".

חור כמות שאל המשולח, מה פשעו ומה חטאתו, הלא הוא מסר את הידיעות אל נכון, כפי שנמסרו על ידי מאנדלשטאם המקורב לשר-הפלך, ומה ענין שפיכות דמים לכאן? הלא אדוני כתב בעצמו, כי כל ידיעה, תהיה למשיבת נפש לו ולאשתו ולכלתו, מוטב לאב לדעת, כי בנו הוא בחיים, אם כי הוא עצור בבית האסורים, מאי-ידיעה כלל, ולא עוד אלא שיוכל לבוא בעצמו להשתדל ולמצוא גואלים לפדות נפש בנו ולהוציאו לחפשי, להוכיח את צדקתו או להקל את ענשו, וכדומה. וכך הרחיב את הדיבור והסביר עד כמה לא צדק זקני בהאשמה שטפל עליו, ועד כמה לא צדק גם

כחובב שפת עבר בקרעו לפניו את פרי עטו. הוא מדבר – וזקני מקשיב ומגחך ומעלה עשן מקטרתו בלי הרף לשכך את חמתו גם הוא.

עברו רגעים מעטים, והבית נתמלא בינתים אנשים משכני בתי הסב ומבאי בית מדרשו, אשר הזמינם המשולח לראות את גדלו בשפת עבר, והנה נשמע פתאום הקול, כי ר' זימל קרע לקרעים את המגלה שלו, וכי המשולח עומד וטוען ותובע את עלבוננו מיד עולבו. עכשיו פנה זקני לבעל המכתב להגן על עצמו על אשר שחת את רחמיו מפרי עטו ועל אשר השתמש במילים חריפות, כי המכתב הזה עלול להביא לידי שפיכות דמים.

– צייר נא בנפשך – אמר רבי זקני – מה יהיה כשיבוא המכתב לידי האב האומלל והאם האומללה, שאינה יודעת כלל עברית, עומדת על יד בעלה ושואלת:
"הודיע נא מה נעשה לבננו?"

מה ישיב לה האב האומלל? המצייר אתה דבר זה בנפשך? האם עומדת בכליון עינים ובפיק ברכים והאב איננו יודע מה להשיב?

– כיצד לא ידע מה להשיב? – שאל המשולח – הלא במכתבי ברור הכל!
– דא עקא, כי העיקר אינו ברור – השיב זקני – ואני יודע, מה ישיב האומלל; הוא יצעק מנהמת לבו: הענין של בננו רע מאד, וכאשר תוסיף האם לשאול מה קרה, יוסיף האב להשיב באנחה: זהו האסון, כי אין יודע, מה קרה אותו, אבל בכל אופן קרה אותו דבר שלא היה לעולמים, "מחלוקת המפרשים". כי במכתב המשולח נאמר, כי בננו יושב **בצינוק**. את לא למדת את התנ"ך ואינך יודעת כלל את המצב האיום של בננו. לפי דעת הרד"ק מצבו נורא מאד, הוא שוכב בפשוט ידים ורגלים ושתי קורות על גביו, ומי יודע אולי כבר יצאה נשמתו. לפי דעת הראב"ע מצבו מטושטש מאד, כי זהו מין ענוי של ימות ירמיהו הנביא, שאין אנו בקיאים כלל בטיבו; לפי דעת הרלב"ג – הוא תלוי בין השמים ובין הארץ; ולפי דעת רש"י, מצבו טוב יותר, אבל מי זה יגיד עם מי הצדק: עם רש"י, עם הרלב"ג, עם הראב"ע או עם הרד"ק? להביא את אבות האיש לידי מצב כזה – אני חושב לשפיכות דמים.

הנאספים, שביניהם היו גם אנשים פשוטים, הצטערו מאד על נפש מישראל שנמצאת במצב נורא כזה, ויודעי שפת עבר שהיו באותו מעמד דיברו על לב המשולח הנעלב ואמרו לו, כי לא לחינם קוראים את ר' זימל בשם אפיקורס, כי שונא הוא את המליצות ומלגלג על בעלי השאלות ותשובות המשתמשים במליצות רמות, עד אשר, כדי להבין את כוונתם, זקוקים אנו למפרשים ולמפרשי מפרשים. ואם חפץ אתה כי יאשר את דבריך, אין לך עצה אחרת, כי אם לקחת גליון חדש ולבקש ממנו שיטריח את עצמו, להכתיבך את המכתב לאדונך ואז יאשר גם הוא את דבריך.

– מה לעשות? ענה המשולח, אנוס אני להכנע. ומיד לקח גליון חדש ופנה אל זקני בבקשה שיכתיבו את התשובה.

– טוב – אמר זקני – אני אמלא את בקשתך לאחר שתכתוב את התוארים בנוגע לאדונך, כטוב בעיניך, כי בזה אין לי רשות להתערב כלל.

התוארים מלאו כחצי עמוד, ותוכן המכתב אשר הכתיבו זקני היה קצר מאד, ובו נכתבו כדברים האלה:

"בנו חי וקיים בבית האסורים במוהילוב, ועצתי, כי יבוא מר הנה להשתדל בענין זה, כי הוא נחשד בעוון מכירת שטרות מזויפים. הידיעות הן ברורות ונכונות ונתקבלו מבית הפקידות של שר-הפלך, וע"פ החוק נותנים זכות הראיון עם הנאסר לאבותיו ולאשתו".

אל המכתב הזה הוסיף סבי דברים אחדים משלו, שבהם אישר את הידיעות האלה ודיבר נחומים על לב האב ויעץ לו גם כן לבוא והבטיח לו את עזרתו בנוגע להשתדלות. ואחרי אשר חתם סבי את שמו, אמר המשולח, כי בנוגע לתוארים שכתב אל אדוניו יש גם-כן "מחלוקת" בין ה"מפרשים", אבל מחלוקת זו לא תגרום לידי שפיכות דמים, ומשום כך אינם מעלים ואינם מורידים כלל.

המאורע הזה עשה עלי רושם עצום ופתר לי כמה שאלות חמורות. החילותי לקרוא את ספרי הספרות החדשה בחקירות ודרישות על כל מליצה ומליצה, וכאשר הייתי מנסה בעצמי את כחי לכתוב דבר והייתי משתמש שלא ברצוני, על פי דוגמאות הספרות, במליצות – הייתי פונה אל זקני בשאלות, המובנת היא מליצה זו או אחרת, אם לא תגרור חלילה שפיכות דמים? והוא היה מבאר לי פעם בפעם איזו מהן היא יפה ואיזו מהן היא קשה, וסוף דבר היה, כי זקני הורה לי כלל, שאין להשתמש ביותר משלש מילים הבאות בתנ"ך זו אחר זו, כי המליצה היא מעין מלח, פלפלין, או שאר מיני תבלין, אשר כל המרבה בהם הרי הוא מקלקל את הטעם.

וכך הייתי מוכן עוד בימי ילדותי לקבל באהבה את הסגנון החדש אשר נתגלה אחר כך בימי בגרותי בכל כחו וגבורתו, בכל יפיו והדרו. וכאשר בא למוסקבה, בהיותי כבר סטודנט, הסופר בן-יהודה ודוגמאות ממלונו החדש בידו, נמשכתי אחריו באהבה רבה וסיפרתי לו את כל המאורע הזה בזקני, והוא מלא פיו צחוק ואמר, כי יפרסם דבר זה בהקדמה למלונו. אינני יודע, מפני מה לא מלא בן-יהודה את הבטחתו בדפוס, אבל נוכחתי לדעת, כי פרסם אותה בשובו לירושלים. ובהיותו בשנת תרע"ג בוינא באספת "התחיה" שקדמה לקונגרס הציוני האחד-עשר הזכיר הסופר דוד ילין בנאומו את ההלצה הזאת. אותה שעה קיבלתי פתקא מעופפת מאת הסופר ראובן בריינין, ובה היה כתובים כדברים האלה: "את ההלצה הזאת שמעתי מפיד לפני כ"ח שנים".

פעם אחת נתקבל במוסקבה העתון "הצבי", ובו נדפס סיפור בשם "מסביב לארץ בשמונים יום", וכולו היה כתוב בידי בן-יהודה ובסגנונו החדש. התקצפו יודעי עברית שבמוסקבה בימים ההם. (ביניהם יקותיאל ברמן, בעל "השודדים בצהרים", שני"ה יונאס, חותנו של בן-יהודה, הזקן ר' ק"ז ויסוצקי וחתנו רפאל שלמה גוף, הזקן אריה יאקוב, אביו של הפרופיסור יאקוב, והמשורר מ. דוליצקי) וחוו לי את דעתם השלילית על הסיפור ואמרו כולם פה אחד: "זהו לגלוג על שפת עבר". עניתי להם:

"אין זה לגלוג על שפת עבר, כי אם ריבולוציה בשפת עבר".

וכדי שלא יהיה עם ישראל גוי אחד בארץ בנוגע לריבולוציה בשפתו, אני שמח מאד, כי בשעה שאני כותב את זכרונותי אלה, בשנת תרפ"א, כבר נעשית ריבולוציה כזו גם בשפת רוסיה, ובוודאי נעשתה או תעשה גם בשפות אחרות. חבל שלא זכה זקני לראות את התקופה של ביטול "מחלוקת המפרשים".

השוחד הראשון

עובדה היסטורית היא, אשר שמעתיה כמה פעמים מפי הסב שלי ומפי חבריו, זקני דורו, וכולם מסרוה בסגנון אחד, ואין ספק בדבר, כי נמסרה מפה לאוזן, ממש כמו שהיתה במציאות.

זה היה בימי הסבא ר' ישראל רובינצ'יק, שידובר בו בפרק "אחוי הקרע". רובינצ'יק זה היה חבר למגיסטראט [עיריה magistrat] העירוני. במגיסטראט זה היו חברים באי-כח האומות והדתות השונות, ומטעם היהודים השתתפו בו זקנו של זקני הנזכר ועוד יהודי אחד, ששמו היה "נטע [Nota]" ועל שמו נקראה אחר כך משפחת נוטקין.* נטע זה, אבי המשפחה, נעשה אחר כך ל"פולסקי סובטניק [sovetnik]", כלומר ליועץ הרשות הפולנית, ובעד עבודתו החשובה נתכבד בתואר "די" (לביט) כדרך האצילים, והיתה המשפחה נקראת בשם "די נוטקין". בימי ידעתי אותם כ"בעלי בתים" מפורסמים במוהילוב, וביתם היה סמוך לנחלת זקני, כמדומה לי הבית החמישי מבית זקני. ונוטקין, בן דורו של זקני, היה נקרא גם הוא "נטע די-נוטקין", והיה מתפרנס מתיקון שעונים ומסחר שעונים וכלי כסף וזהב, ועל השלט של בית מסחרו היה כתוב ברוסית "נטע די-נוטקין". וגם מפי נוטקין זה שמעתי אגדות לרוב, שבאו לו בקבלה מאבותיו ומאבות אבותיו, אשר, כפי שאהב להדגיש, היו מקורבים למלכות, וכשהיו שואלים אותו בלשון של תמיהה על איזה מסיפוריו, היה מוסיף כמנצח: "אל תשכחו, כי נין ונכד אני לאנשים מקורבים למלכות".

בביתו היה גם מנין מיוחד, ובין מנחה למעריב בימות הקיץ היה יושב על האצטבא שבמבוא ביתו, ואני וחברי אהרן שיק היינו עוברים בכוונה על פניו והיינו מברכים אותו ב"ערב טוב", וחברי היה מגרה בו את יצרו לספר סיפורים מימים קדומים, והיה אומר לו בקירוב בזו הלשון: אני וחברי מחולקים בדבר סיפור פלוני שסיפר מר; אני אומר, שכבודו סיפר כך, וחברי אומר שלא כך סיפר. ומיד היה די-נוטקין, בעל המעיל הארוך והפאות הארוכות, מתלקח כאש ומספר שוב את סיפורו מהחל ועד כלה. וכל פעם היינו משתוממים, כי הנוסח אחד הוא בהחלט, והבטויים חוזרים ונשנים פעמים אין קץ בסגנון אחד ממש, וכשהיינו עומדים על יד האצטבא והוא יושב ומספר, היו בטלני העיר סובבים אותו ואותו מסביב. ומעשה באחד מהם, שביקש נדבה, והסכום שנתן לו נוטקין לא סיפק את רצונו, עמד ופנה אלינו במילים כאלה:

"ילדים, ר' נטע עיף כבר, לכו עמדי, ואם אוהבי מעשיות אתם, אספר לכם מעשה מעניין מאד השייך לבית נוטקין".

נמשכנו אחריו, ונוטקין קרא אלינו:

"אתם ילדים טובים, מחויב אני להזהיר אתכם, כי האיש הזה הוא שקרן!".

שנינו באנו לידי מסקנה, על פי שכלנו הילדותי, כי מן אזהרה זו יש ללמוד, כי נוטקין יודע מראש, מה שישפר הלה, ואין הוא רוצה שנאמין בסיפורו. הבטלן-הקבצן הביא אותנו אל הסימטא המקובצת, אשר לעת ערב היתה ריקה כמעט מאין אדם, והביט מאחוריו לראות, אם אין איש ח"ו רואה ושומע אותנו. אנחנו עמדנו בדפיקת הלב לשמוע, איזו מסתורין יגלה לנו האיש, והנה הוא פותח ומספר כבעל כשרון גדול בחכמת הסיפור, ואילו היה בין שומעיו מנדלי מוכר ספרים, היינו זוכים אולי לסיפורים חדשים על-פי אותו קבצן, ואין ספק בעיני עכשיו, כי זה היה אחד מן

* נטע (נתן) נוטקין (Ноткин, Нота Хаимович), נפטר ב-1804 – עסקן יהודי גדול בפולין ובקיסרות הרוסית, ממייסדי הקהילה היהודית בפטרבורג. היה בקשר עם הקיסר וראשי השלטון, בין השאר, לטובת הפצת השכלה כללית בין היהודים והעברתם לעבודה יצרנית.

הכשרונות הספרותיים שאבדו לעם ישראל. בשעת הסיפור היו עיניו בוערות כגחלים והיה שמח כאילו מציאה מצא. קהל שומעים לו, אמנם אך ילדים ואך שנים, אבל לא ילדים פשוטים, כי אם לומדי תורה, בני בעלי בתים חשובים ומיוחסים. הוא הראה לנו קורת עץ המוטלת ברחוב, ואמר: "שבו ואני אעמוד עליכם ואספר". והנה הוא מספר, ואנחנו עושים את אזנינו כאפרכסת לשמוע כל הגה ומלה.

– הידעתם, ילדים, מי הם משפחת נוטקין? ומאין בא שם המשפחה הזה? דעו לכם, כי בשעה שעברה עירנו לממשלת רוסיה,⁴ היתה נכונה המלוכה בידי אלכסנדר פאבלוביץ'. אלכסנדר זה היה נקרא "הראשון", ומשום כך נקרא אלכסנדר של עכשיו בשם "השני". את אלכסנדר הראשון מכנים הכמרים "אלכסנדר המבורך". ופתאם הנמיך את קולו ואמר בלחש: "הוא הרג את אביו וירש את כסאו. אבל הזהרו והזהרו לגלות את הסוד הזה, וחלילה לכם להזכיר את שמי, כי על דברים כאלה יתלה אותנו מוראביוב על העץ, כשם שהוא עושה למגנטים* הפולנים".

ובעל דברנו הוסיף וסיפר: "כשעלה אלכסנדר זה על כסא מלכותו, יצאה מלפניו הגזירה, כי אותם היהודים, שאין להם שם משפחה, מחויבים להודיע איזה שם משפחה הם בוחרים לעצמם. עד זמנו היו רבים מן היהודים נקראים על שמם ועל שם אביהם בלבד. למשל, ביאר לנו המספר: אני בעצמי נקראתי בשם "חיים זוסיב", כלומר חיים בן זוסיא, ובימי הגזרה יעצני הרב, שאקרא לעצמי "לויט", משום שאני לוי, ולויט ברוסית פירושו לוי, ומאז ועד עתה נקראת כל משפחתי בפאספורטים בשם "לויט". אותה שעה, הוסיף המספר, היו כל היהודים נמלכים באבותיהם ובנשיהם, מה שם משפחה יקראו להם, והיו מביאים את פתקאותיהם אל בית-המדרש, להתייעץ עם הרב, אם הוא מסכים לשם המשפחה שחבר לעצמו בעל הפתקא. פעם אחת היה בין הנאספים בבית המדרש, שעמדו בענין זה, גם אחיו של נטע, "היועץ הפולני", והראה להרב פתקא, שעליה היה כתוב בראשי תיבות "בנפ"ס", וכששאל אותו הרב: מה פירושה של מילה זו? אמר, כי ראשי תיבות הם ברוסית: "בראט נוטי, פולסקאו סובייטניקא", (אחיו של נטע היועץ הפולני). הרב גיחך והעיר: התינח אתה, שהשם הזה מתאים לך, ומה יעשה בנך? הרי הוא יצטרך לשנות את השם "בנפ"ס" ל"פנפ"ס", כלומר: **פלימיאניק** נוטי וכו' (בן-אחיו של נטע היועץ הפולני). ומה יעשה נכדך? ואם כן אין לדבר סוף. יותר נאה לפניך ולפני משפחתך לבחור בשם "סווינופאס" (רועה חזירים). שם זה יהיה נאה למשפחתך עד סוף כל הדורות. בינתיים נזדמן לבית המדרש אחד הסוחרים, שיעץ לכנות את המשפחה בשם "די נוטקין", והרב מצדו הסכים לכך, אבל, ראו נא ילדים – הוסיף המספר – עד כמה גדולים דברי תלמידי חכמים, הלא בעיניכם ראיתם, עד כמה קשה היה להוציא מהקמץ הזה נדבה, ואחרי כל הבקשות נתן לי נדבה פעוטה כזו. צדק הרב כי השם "סווינופאס" היה יותר נאה למשפחתו".

אבל נעזוב נא את שיחתו של בטלן זה, ונסלח לו על הלעז שהוציא על משפחה שלמה בישראל, כי מרוב שיחו וכעסו דיבר מה שדיבר, אם כי הסיפור עצמו ודאי איננו בדוי, ומה אשם אותו נטע, כי היה לו אח טיפש, שרצה להתייחס אל אחיו המצוין, ולא ידע איך ובחר לו ראשי תיבות משונים, ועלינו להחזיק טובה להרב, שהציל בהלצתו משפחה שלמה מחרפת ראשי תיבות משונים

⁴ אין מקשין על מעשה שסיפר אחד הזקנים. מוהילוב עברה לרשותה של רוסיה זמן רב לפני חלוקת פולין הראשונה – מערכת מהדורת תרצ"ו.

* מַגְנָט (מלטינית magnas "גדול") בפולין – אציל בעל הון מובהק.

כאלה. והלוואי שיהיו כל הנוקמים ונוטרים בישראל כ"לויט" זה, אשר נקם את נקמתו מנוטקין המצוין על ידי סיפור זה ולא על ידי מלשינות. עכשיו נשוב אל הסיפור החשוב יותר, אשר רשמתי את שמו בשער הפרק, וזהו :

כשנספחה העיר מוהילוב לרוסיה, בא לשם הפקיד הרוסי הראשון, אשר נקרא בשם "קאפיטן איספראוויניק [kapitan ispravnik]*. וכשנודע הדבר בחוגי היהודים, נעשו פניהם של ישראל כשולי קדרה, כי השמועה אמרה, שהפקידים הרוסים אינם מקבלים שוחד כלל, וכשבאים אליהם ליתן שוחד, הם תולים על העץ המוכן להם בחדרם את הבא לשחד אותם, ושמים את כספו בפיו כשלשונו משתרבת לו החוצה בשעת החניקה, ואחר כך משליכים את גוית המת לכלבים. ובכן, אמרו זה אל זה, מי יעמוד לנו ביום דין, ואיך ננצל מן העלילות ששמים עלינו מזמן לזמן, – מעלילת הדם, וכדומה.

מה עשו? גזרו תענית וקראו לאספה רבתי בבית המדרש ה"קר", התפללו מנחה גדולה, קראו "ויחל", והרב עלה על הבימה ובקול בוכים השמיע, כי מכל-מקום יש לעשות את הנסיון הראשון, כי מי יודע, אולי השמועה אינה נכונה, ולזה צריך ראשית, איש אשר ימסור את נפשו בעד ישראל. מי יודע, שמא השמועה נכונה בכל זאת, כי הרוסים ודאי רוצחים גדולים הם, ושנית, שידע זה האיש, שימסור את נפשו על קידוש השם, לדבר רוסית מעט, והנה הוא, הרב, שואל את הנאספים, אולי יש איש כזה ואם יחפוץ ללכת בשליחות של מצוה זו, הרי הוא מבטיח אותו, ומובטח הוא, הרב, כי הכל יסכימו לו : ראשית, משעה שיעזוב הלה את הבית עד שישוב, תשב כל העדה ותאמר "תהלים", והלמדנים ילמדו משניות, למען תגן עליו זכות התורה הקדושה וינצל ממיתה, כי אין לך דבר העומד בפני אמירת תהלים ולימוד משניות. ושנית, אם חס ושלוש לא תתקבל התפילה, ושליחו של הציבור יפול לפני בני עוולה, יאמרו הכל, והרב בתוכם, קדיש אחריו וילמדו משניות מדי יום ביומו לעלוי נשמתו י"א חודש, וגם ביום הזכרון לפטירתו. וודאי אין זו מלתא זוטרתא, אם אלפים פיות של ישראל יאמרו קדיש וילמדו משניות לשם איש אחד. לכבוד כזה לא זכה עוד שום אדם מישראל, ובתנאי כזה נאה למות, וזוהי מיתת צדיקים, והרב הכריז, שהוא משביע את העם לקיים את התנאים האלה.

כל הנאספים נשבעו בקול, לקיים כל מה שאמר הרב.

ומיד נגש אל הבימה זקן אחד, למעלה משבעים, שהיה נקרא בשם ר' עזריאל הכהן. שם משפחתו לא הזכירו זקני הדור בסיפוריהם, ואני, כילד, לא שאלתי כלל, מה שם משפחתו, וכך נקבע זכר בלבי בשם זה. הוא אמר במנוחה, כי עוד בימי חורפו[†] היה נוסע לירידים לפולטבה [Poltava] ולכמה מקומות אחרים, אשר נשכחו מזכרוני, ויודע הוא מעט לדבר רוסית, וגם נכון הוא למות על קידוש השם גם בלי שום תנאי, כי אין לך מיתה יותר יפה מזו. ומה גם – אמר – כי גם בלאו הכי כבר זקנתי, ומלאך המוות עומד מאחורי, וההבטחות ששמע מפי הרב ואשר קיבל עליו כל העם באלה ובשבועה, ודאי ובוודאי ימתיקו את מיתתו. וכך נגמר, כי עזריאל ילך.

ר' עזריאל הלך לביתו והביא עמו את התכריכים שלו, שהיו מוכנים אצלו לעת מצוא, זו מיתה, ירד וטבל את עצמו במקוה, חזר ועטף את התכריכים בבית הכנסת לעיני כל העם, והתוודה בקול רם את נוסח הוידוי שבספר "מעבר יבוק", לקח אתו הספר שמות מחומשי התורה, ושם מאתים רובלים באסיגנציות [בשטרות assignacia] בפרשת יתרו, במקום עשרת הדברות, וכך, לבוש

* תפקיד מנהלי-משטרה

† ימי חורף – תקופת הנערות : פֶּאָשֶׁר הַיִּיטִי בְּיָמֵי חָרְפִּי... " (איוב כט : ד)

בתכריכים ואדרת השער שלו מלמעלה והחומש עם הכסף מתחת לאדרתו, ביקש סליחה ומחילה מאת כל הקהל הקדוש והלך לדרכו. ומיד התחיל העם לקרוא בקול בוכים מזמורי "תהלים", והרב, בראש כל תופסי התורה שהיו באותו מעמד, התחילו ללמוד משניות על הסדר. את אמירת ה"תהלים" ולימוד המשניות הפסיקו רק כשהגיעה שעת תפילת מעריב, ופתאום קרא אחד המתפללים בקול, כי רואה הוא בעד החלון, כי ר' עזריאל הולך ומתקרב אל בית הכנסת, ותכריכיו נראים מתחת לאדרתו.

– אוי נא לנו! קראו רבים בקול – ר' עזריאל הזקן הכשר היה למאכולת כלבים, ועכשיו הוא הולך ותועה לתבוע את עלבונו.

הרב הסתכל בחלון, הרגיע את העם ואמר:

– נסיים את התפילה, מי יודע, אולי באמת ניצל ר' עזריאל, ובקרוב נראה את ר' עזריאל החי.

אך נגמרה התפילה, נפתחה הדלת ור' עזריאל בא.

הרבה מן העם שחשבו, כי זהו צל דמותו התועה, חישבו להתעלף, אבל הרב והחשובים שבעם נגשו אליו וחיבקוהו ברחמים ושאלוהו, איך היה הדבר, והוא סיפר:

– באתי לבית ה"קאפיטאן איספראבניק", והנה הוא שוכב סרוח על הספה שלו ומקלל את הממשלה, אשר שלחתו אל ארץ גזרה כזו, כי בצאתו לשוק ושואל איזה דבר מן המתהלכים על פי חוצות, משיבים לו או בשפת פולנים או בשפת ה"יידים", והוא רועם ורוגז: "רבש"ע! לאן שלחו אותי?" ומרוב כעס הכה מכות אכזריות את ה"דנשצ'יק" שלו (משרתו החייל). אני נכנסתי לחדר ושאלתי את ה"דנשצ'יק", שמא אוכל לראות את פני האדון ה"קאפיטאן איספראבניק".

– אני ה"קאפיטן איספראבניק" – נשמע קול איום ונורא.

– אני – השיבותי לו ברוסית – באתי לברך אותך בשם עדת ישראל לרגלי משרתך החדשה.

– אתה ז"יד, ומהיכן אתה יודע רוסית? – שאל אותי.

– עכשיו אני זקן – עניתי לו – אבל בימי נעורי הייתי נוסע לירידים לפולטבה ושם התרגלתי

לדבר מעט רוסית.

אז ציווה ה"קפיטן איספראבניק" לדנשצ'יק לצאת מן החדר, לסגור את הדלת החיצונית ולא ליתן לשום איש להכנס ואחרי כן פנה אלי ואמר:

– היש לך בקשה אלי?

פתחתי את החומש והוצאתי את הכסף והנחתי לפניו על שולחנו ואמרתי:

– זוהי מתנה מקהלת ישראל פה!

הוא מנה וספר את הכסף, שם אותו בכיסו ואמר:

– יפה! תודה לך ולשולחך! ובהסתכלו בי שאל: "מה הם אלה הבגדים המשונים אשר

מתחת לאדרתך?"

– בגדי מת הם – עניתי – ואני, כזקן למעלה משבעים שנה, מוכן תמיד למות.

– ומהו הספר שבידך, אשר ממנו הוצאת את כסףך?

– זהו הספר השני של תורתנו הקדושה, ופה לפניך עשרת הדברות, אשר זכה עמנו לשמוע

מפי הקב"ה על הר סיני בהגלותו ללמד אותנו תורה ומצוות, ובקדושת אלו עשרת הדברות מוכן אני להשבע להוד מעלתו, כי לא אגלה לשום אדם מה שהיה בחדר זה, וכבודו יכול להיות בטוח, כי לא יוודע הדבר.

- שוטה שבעולם – ענני הקאפיטן איספראוויניק – אדרבה, ספר נא לכולם, למען יבואו גם הם לעשות כמעשיך.
- ובזה נגמר הדבר – סיים ר' עזריאל. שבתי הנה ובדרך התפללתי תפילת מעריב. –

ג.

עוללות

יהודים וגוים ברכבת

זה היה בשנת תרנ"ב. בעתותי הסתו השתתפתי באספת "חובבי ציון" שהיתה בווארשה. הפרטים ידועים, בוודאי, בחוגי הציונים, אם כי לא נתפרסמה אספה זו בדפוס כלל מפני אימת הממשלה, שכבר הגיעה אליה השמועה, וגם היו כמה אותות שהתחילו להביט על חיבת ציון בחשד. תכלית האספה היתה לברר, כיצד להתנהג ביחס לאיסור, שנקרא אחר כך בשם "גזרת הפתקא האדומה", כלומר, איסור הכניסה, שהטילה הממשלה הטורקית על היהודים העולים על מנת לשהות שם יותר משלשה חדשים. האספה ארכה כשבוע ימים ושבתי למוסקבה עיף ויגע, ובהיותי ברכבת כמעט שלא דברתי עם שום איש, כי התעמקתי בספרים שונים שהיו עמי מאי-יכולת להתרכז בענין אחד. ממולי ישב גוי אחד, מודרני מאד, אותות אינטלגנטיות ניכרו בפניו, ומאחוריו ישבה כנופיא גדולה של רוסים, ובקבוק גדול של יי"ש לפנייהם והרבה מטעמים ואכלו ושתו כ"זוללים וסובאים" ממש, והיו מושיטים לפעמים גם ליושב ממולי מנות יפות מעל שולחן הדרך שלהם, ולמרות הכלל "אין משיחין בסעודה" החלו לחרף ולגדף את היהודים בכל מיני זלזולים וגדופים שבעולם אשר לא שמעתי עד אותו יום. ומי שישב ממולי היה מסתכל בי להווכח, אם מרגיש אני בעלבון הגדופים שהיה חוזר עליהם בהוספות שונות משלו, אבל הייתי כאבן שיש וקשה היה לו להכיר אם בכלל יהודי אנכי (אולי ארמיני או בן עם מזרחי אחר?) ושנית, בשום אופן לא יכול לפתור, אם מבין אני רוסית כדבעי, וכנראה חרה לו הדבר. ובכל זאת לא העיז לשאול את פי שום שאלה ולהכנס עמי בדברים, רק אחרי פקפוקים רבים ניסה ושאלני:

— מה אתה קורא? — ובמקום תשובה עשיתי תנועת-מיאון, כי אינני חפץ שיפריעוני מקריאתי. הוא נשאר ב"תיקו" גדול, והוסיף לקלל ולחרף את היהודים, ואני הוספתי לקרוא חליפות ספרים שונים עבריים ורוסים. הלז מסתכל בי כחוקר דין ורואה, כי אני קורא בספרים רוסים אשר שמם מעיד על תכנם הרציני, והוא מנענע בראשו ופונה אל חבריו בדברים כאלה:

— השד יודע אותו, מה הוא? אולי ז'יד, ואולי יווני, או אולי יהודי מומר, או אולי מו"ס [מוכר ספרים] יהודי, המעלעל את הספרים מבלי להבין את תכנם כלל, ואלה הספרים העבריים אולי הם רשימת ספרים רוסים בשפתם.

ואני בבחינת "לא קם ולא זע" ואיני משים את לבי אל כל המדובר, אינני מביט בפניהם כלל, כאילו איני מרגיש במציאותם. הנהגתי זאת מעלה את חמתם להשחית. ומשמאלי יושבת כנופיא אחת של יהודים ובראשם יהודי אחד טיפוסי, וורשאי מלידה ומבטן, בעל קומה ובעל כתפים רחבות יותר משל ה"גוי" היושב ממולי, בריא וחסון כאלון. פניו אדמדמים, עיניו כחולות ושער ראשו וזקנו זהב. יושב הוא ומשוחח עם אנשי חברתו ביהודית ווארשאית ומצלצלת כעין מוסיקה מיוחדת במינה. ובתוך שאר הדברים נוגע הוא קצת בכנופיא של ה"זוללים וסובאים" היושבים מימנים, אבל כלאחר-יד ודרך אגב, כמו שמדברים על זבובים ופרעושים, והללו מרגישים או חושדים את יחס הביטול מצד היהודים בנוגע אליהם, אם כי אינם מבינים כלל, מה הם סחים. וכעין תשובה להרגשה זו, אומרים איש אל רעהו:

"ראו, כמה חצופים הז'ידים, כמה בריאים הם, כמה שמחים בחלקם, כמה מבטלים הם אותנו בלב, כאילו אין אנחנו כדאים כלל לשים לב להתמרמרותנו".

פתאום קם צעיר אחד יהודי, שישב לבדו נוכח הכנופיא הרוסית ופנה אל הכנופיא הרוסית בדברים כאלה:

– מה אתם רוצים מן היהודים? מה עשו לכם היהודים? אתם עסוקים בזלילה וסביאה, עשו את שלכם, והיהודים מה – כי תלינו עליהם?! היהודים העמידו אנשים גדולים בעולם. די להזכיר את ישו הנוצרי ואת שפינוזה.

הסתכלתי בפני הדובר, ותיכף ומיד הכרתי, כי זהו סוכן-נוסע לודזאי טיפוסי, הנוסע בוודאי למוסקבה לקבל "הזמנות" או לגבות חובות. עוד הוא מדבר וכל הכנופיה הרוסית, ובראשה אותו הצעיר שישב ממולי, התנפלו עליו בסגנון כזה:

– עד היכן מגיעה חוצפתכם, היהודים, שבאלוהינו המומת בידכם אתם מתיחשים וגם בשפינוזה ה"מוחרס" אתם מתפארים, היש עזות גדולה מזו? מוצצי-דם, שונאי כל מין האנושי, אומרים, כי הם העם הנבחר ומתפללים "שפוך חמתך על הגויים", ומאתנו הם מבקשים חנינה וחמלה ושיוון זכויות. בוש לא יבושו. ובאמת חושבים המה את כולנו לטיפשים שאינם יודעים כלל את הנעשה בקרב לבם פנימה. יודעים אנו, את הכל יודעים אנו, והמה עושים את עצמם כאינם יודעים כלל מה אנו חפצים מהם; חפצים אנו שלא תראו ולא תמצאו בגבולנו ושלא תהיה לכם תקומה בארצנו, לכו לכם לירושלים, הלא אתם אזרחי ירושלים ושם תתעסקו שוב בהריגת נביאים ובצליבת בני אלוהים וב"חרמות" בנוגע לכל אדם אפילו משלכם, אשר תרגישו בו איזה זיק של יושר ומדע, עד שישמידכם הבורא בעצמו מן העולם. מי אוהב אתכם? איזה עם? ומתי לא היו שונאים אתכם בכל העולם כולו? הלא מאז ומעולם אין שום עם סובל אתכם, האם כל העולם כולו משוגעים ורשעים, ואתם לבדכם הצדיקים? מתי אהב אתכם אלוהים, באיזו תקופה? איה הם אותות האהבה שלו? באיזה ספר נכתב אפילו רמז על דבר אהבת ה' אלוהיכם אליכם? הלא בכל ספריכם, בספר הברית הישנה נאמר ונשנה כי למן היום אשר יצאתם ממצרים ממרים הייתם עם ה' (דברים ט' ז'), והוא חפץ לכולתכם בעודכם במדבר, כי אפילו המדבר אינו נושא אנשים כמותכם. מיום היותכם לגוי, חיים אתם בזכות אבות ואינכם יכולים לחיות אפילו שעה אחת בלי שתדלנים ובלי שוחד: משה המחוקק שלכם היה ה"שתדלן" הראשון שלכם לפני הבורא. בתהלים נאמר בפירוש, לפחות על פי התרגום של הסינוד הקדוש:

"ויאמר להשמידם לולא משה בחירו עמד בפרץ לפניו להשיב חמתו מהשחית".

ובכן, אלמלא השתדלותו כי אז לא היה לכם כבר שם ושארית. הגידו, הוסיף בהתלהבות, אם איש פרטי זקוק תמיד לשתדלנים, משמע שחוטא ופושע הוא, כי אין אדם נקי מחטא זקוק ליועצים ומליצים. וישעיהו הנביא כבר נתן לכם הערכה מפורטת:

"גוי חוטא, עם כבד עון, זרע מרעים, בנים משחיתים".

הנטיה שלכם לשוחד ידועה כבר, אתם לא עבדתם מימיכם את אלוהיכם, כי אם נתתם לו תמיד שוחד: קרבנות וקטורת, תעניתים וצדקה שלא לשם שמים, אלא ככסף כיפורים. הן טענו הנביאים, כי אין חפץ לה' בעולות וזבחים, וכי הוא לא יקח שוחד – ואתם באחת, כי הוא מקבל שוחד והצדקה שאתם נותנים לעניים היא לא כדי להיטיב לבריות, כי אם לכפר את פני אלוהיכם במנחה. כל עם מצייר לו את אלוהיו על פי תכונותיו, ועל פי הציור שאתם נותנים לאלוהיכם יש להכיר מי אתם: נוקמים, נוטרים, ממיתים כל מי שאינו לפי רוחכם, משחדים ומקבלים שוחד, והעם אשר הוא היחידי אשר הכריז בשם ה' "לי הכסף ולי הזהב" הוא הוא העם אשר כסף וזהב הם נשמתו וכל הכרכורים שאתם מכרכרים להראות את ההיפך לא יועילו לכם, מפני שכדאי לראות פני יהודי אפילו פעם אחת כדי לבוא לידי מסקנה גמורה, כי הכסף והזהב הם כלי-זינכם וכל הנשמה שלכם ואין אלוהים בקרבכם כלל.

"הסוכן נוסע" בקול רועד:

– ולמי אנו נותנים שוחד, מי הם המקבלים את השוחד מידינו?

– את התשובה המחוכמת הזאת שמענו, ויודעים אנחנו אותה. אני אומר לכם, מי מקבל מכם את השוחד: הפקידים העניים שלנו, אשר מעבר מזה אינם יכולים לסבול את בכיות ה"חייקעס" שלכם, הבאות לבקש רחמים על בעליהן שנתפסו בכל מיני מרמה שבעולם, ואם הקב"ה לא יכול לעמוד בפני בכיות ה"שתדלן" שלכם, על אחת כמה וכמה בשר ודם, ומעבר מזה אינם יכולים לראות את נשיהן, הבאות בטענה שהן חיות חיי צער ואין משכרתם של בעליהן מספקת להלבשה ולהנעלה בשעה ששכנותיהן ציפקה ורבקה יש להן בגדי שבת ויו"ט ותכשיטין, ומתוך שתי הבכיות הללו מקבלים מכם שוחד, ובהשתלשלות העובדות הללו אתם משתמשים כבאמתלאות, ועלה תאנה מן המוכן בידכם לכסות על מעשי התרמית שלכם.

מששמעה הכנופיא הישראלית את ה"מזמור" הזה השיבה עליו לא בדברים אלא במעשים.

היהודי הצהוב, ראש המדברים בכנופיא זו, אמר בניגון:

– "יהודים, הגיע זמן קריאת שמע של שחרית, הבה נתפלל, נתעטף בטלית ותפילין".

ההצעה נתקבלה וכל הכנופיא התעטפה בטליתותיהם ובקול רם ברכו: "אשר קדשנו במצותיו וצונו להתעטף בציצית". אחר כך חשפו את זרועותיהם השמאליות עד הקבורת והשער הצהיב והבהיק לעיני ה"גויים", עד שנודעו פשוט ואמרו זה לזה:

– מתקינים עצמם לנתינת שוחד לאלוהיהם, ואם אלוהים הוא אז בוודאי יירק ארצה פעמים אין קץ למראה מנוולים כאלה, עטופים בגדי מתים ושרוכי עור.

ושוב התחילה פרשה של "חרוף וגדוף", וכל מה שהם מרימים קולם בחרופיהם וגדופיהם, היהודים מרימים קולם בתפילה ותהלה להקב"ה, וזאת הפעם עברית ורוסית נפגשו, ברכה וקללה, תהילה ותהלה, והכל בציבור, וכל אחת מהן מתאמצת להשמיע במרום קולה ולהשביח ולדכא את קולות רעותה, ה"גויים" ממש "יוצאים מן הכלים" וצועקים בקול: "ראו, כיצד הם מרקדים ממש כסוסים מזוינים"...

ובאותה שעה נשמע קול הצהוב בניגון הבוקע את הלב:

"אל הביטה דל כבודנו בגויים ושקצונו כטומאת הנדה".

וכעין תשובה על זה הוציאה הכנופיא הרוסית מנרתיקה את הנשק האחרון – את "קללת האם". ועוד קודם לזה, כאשר עמדו היהודים לתפילה שבלחש, היו אומרים זה לזה: "התחילו קללותיהם ולחשיהם".

ולכל מילה ומילה היו מצרפים את קללת האם. לאחר התפילה פתחו היהודים את החלונות, נטלו את ידיהם וברכו בקול רם על נטילת ידים ובמקום "אמן" ענו הגויים בברכת האם, והיהודים הוציאו מצקלוניהם פת נקיה, משקה, גבינה, חמאה, נקניקים, ביצים שלוקות וגם תפוחים ואגסים. וכששתו "לחיים", ענו הרוסים אחריהם בברכת אם כפולה ומשולשת. וכשהגיעו לאכילת הפירות, אמר אחד מהכנופיא הישראלית להצהוב:

– הא כיצד? כלום נעבור בשתיקה על כל הענין? הלא אתה הנך יהודי גברתן ובר-הכי, היתכן, שלא תערוף את החזירים הללו? הלא אינך "וואיאזשור" לודזאי, מין בחור טיפש המתפאר בנוצרי ובשפינוזקה? לא ולא, לעבור בשתיקה לגמרי אי אפשר.

הצהוב: "חדל לך מפזיזות, נברך תחלה כדת וכדין, נאמר בכוונה "הרחמן הוא ישבור עול הגויים מעל צוארנו", ואחר כך אכנס קצת במשא ומתן עם הראש שלהם".

הם ברכו במזומן. וכאשר כלו היהודים שלנו את המילים "ה' יברך את עמו בשלום", קפץ הצהוב כארי ונגש אל הראש של הכנופיא הנובחת, התקרב ממש אל פניו והרים את אגרופו והלז נעשה חוור כמת. היהודי שואל אותו באגרופו:

– "אתם שונאים אותנו?"

הרוסי בקול רועד:

– "ניענאווידיים!" (שונאים!).

העברי בקול עז כנמר: – וכי אנו אוהבים אתכם? אין אנו סובלים אתכם! והאם ידוע לך באיזו מידה תועבה אתם לנו? ממש כבשר החזיר! ובדברו תופף באגרופו על הספסל. הרוסי קם וצעק לחבריו:

– "הבה נלך מכאן, עוד יהרגונו".

ויעזבו כולם את הקרון ובעוד רבע שעה בא הקונדוקטור [קרונאי], לקח את צרורותיהם ויאמר בפנותו אל היהודים:

– "המה ברחו מפניכם אל המחלקה הראשונה, אין דעת הבריות נוחה מכם".

כשנשארו היהודים לבדם, נגש אלי הצהוב ואמר לי:

– כנראה, הנך יהודי ליברלי, התנהגת יפה מאד, אבל רוצה אני לדעת, האם טבעך בכך, או כבר, בעונותינו הרבים, הורגלת להיות מן הנעלבים ואינם עולבים. בפולין זקוקים הגויים מאד ליהודים ומפני כך אינם מדברים עלינו סרה בפנינו, ושלא בפנינו – ידברו להם ככל העולה על רוחם, כי לא יטוש ה' את עמו.

בפנותו אל הצעיר הלודזאי אמר בניגון:

– אתה טיפש ושמך טיפש ומי כמוך טיפש בארץ! השמעת כיצד מדברים עם גוי?! ביד קמוצה ובפה מלא, כי כל מה שהם שונאים אותנו אנחנו שונאים אותם אלפי מונים יותר, אז הם נמלטים אל נפשם ועוזבים את צרורותיהם. ואנא, הגד לי ר' טיפש, מה היא הגדולה שלך אם שפינוזקה היה בן לאב ואם עברים, כלום מבין אתה חכמת שפינוזה? מתי קראת את ספריו? שמא בשעה שאתה מציע בעקיפין את סחורתך? כה תדע מטיפשותך כשם שאתה יודע מי הוא שפינוזה, מהו שפינוזה ומה חפץ שפינוזה!

ה"וואיאזשור" בקול רועד ונכלם:

– ואתה יודע מי הוא זה שפינוזה?

– כך לא אדע כל רעה, אם יש לי אפילו מושג כל שהוא ממנו. ומפני שאיני יודע, איני מדבר עליו ואיני חושב עליו, רק אחת ידעתי, כי היה אפיקורס ומופקר ועל כן החרימו אותו גאוני הדור ההוא, ואתה, במחילה מכבודך, טיפש ומפספט על דברים שאין לך ידיעה בהם. ולמה אתה מבקש אהבה וכבוד משכורי רוסייה? ובשעה שהשמיעוך איזה "מזמור" לא ידעת מה להשיב.

– ואתה ידעת מה להשיב?

– ידעתי גם ידעתי. הלא עיניך הרואות. כי השיבותי והם תיכף ירדו לסוף דעתי. אלמלא היית טיפש, היית יודע, כי את החזירים מכים בערפם וללשון אחרת אינם נזקקים. את שפינוזה אני מוחל לך מחילה גמורה, אבל למה פתאום התפארת ב – — — ! מה הצרה הזאת עליך? אם הוא כל כך טוב וישר בעיניך ויחוסו גדול כל כך, למה לא תשתדך בו באמת, הלא הם מקבלים שוטים שכמותך בזרועות פתוחות? היה שלום, ואל תהיה שוטה, ואז תזכה לשבת בסוכה!

לביבות של חנוכה

בחמישי לחנוכה, בשנת 1898, נתכנסה ישיבה ציונית בביתו של יצחק ניידיץ (במוסקבה). מכיוון שבימים ההם היו ישיבות כאלה בחזקת איסור גמור, סידרנו את הדבר כאלו נתכנסנו לחוג את חג החנוכה. הישיבה נועדה להפתח בהרצאתו של ד"ר צ'לינוב. הנושא היה נסיעתו הראשונה לבאזל, אל הקונגרס הציוני השני, אך מרכז הכובד של ההרצאה לא היה בדו"ח מן הקונגרס גופא, אלא אחת ההחלטות נתקבלה שם: תוכנית ליסוד בנק לאומי בצורת חברת מניות.

ובערב ההוא היה לי עוד ענין לענות בו: הכנסת כלה יתומה, והחופה נועדה להיות בבית-אוכל יהודי קטן, סמוך לביתו של ניידיץ. וקיומו של אותו בית אוכל לא היה לפי שורת הדין, ממש כמצבה של הכלה. לא היתה לה זכות ישיבה במוסקבה, ומשום כן לא יכולתי בשום פנים למסור לממלא מקומי, שיסדר את הקידושין.

— אם יבואו פתאום השוטרים קודם לסידור הקידושין, — אמר לי אפוטרופסה של הכלה, — לא נמצא את ידינו ורגלינו.

ואני חיברתי לי בימים ההם שיטה שלימה למקרים חמורים כאלה: כלה כי תבוא מתחום המושב למטרופולין, כדי להנשא לאיש, שיש לו זכות ישיבה כאן, מיד לוקח אני את הפאספורטים של שניהם ורושם בהם, כי הקידושין סודרו כבר כדת משה וישראל, ורק חתימתי חסרה. וכך בטוחים היינו על כל צרה שלא תבוא. אם באים השוטרים כתום סידור הקידושין הרי הכל על מקומו בא בשלום ואין לי אלא לחתום על הפאספורט. אך אם יקרה המקרה, והשוטרים יבואו קודם לסידור הקידושין הרי אין אלא לומר, כי המעשה נעשה כבר, אלא שהפאספורט נמצא אצלי. וכשהשוטרים הולכים — מסדר אני את הקידושין.

ובערב זה, שאני מספר עליו, הוזמנתי לסדר קידושין כאלה. הסברתי למסובים, כי עלינו להזדרז ולסדר את החופה וקידושין ולא לחכות, כמנהג, לבוא המוזמנים שלא באו בשעה הנכונה. אין אדם יודע לעולם את העתיד לבוא מקץ רגע, חשבתי בלבי: "הכלה חרדה בוודאי וכל שהייה גורמת לה יסורים, כי היא חוששת לעונש על שבתה בעיר שלא בהיתר. ויש להתחשב בזה". מיד התחלנו בסידור הקידושין. לשמחתנו לא באו האורחים הבלתי רצויים. חתמתי על הפאספורטים ומסרתים לזוג הצעיר. והכל נעשה כסדרו.

כבר היתה השעה מאוחרת, ומכאן הלכתי מיד אל ניידיץ. לקחתי עמי, כמובן, גם את תיק הניירות, שבו היו בין השאר גם הטאלאר והטלית שלי. הגעתי חיש מהר אל בית ידידי. בפרוזדור פשטתי את אדירתי. עברתי בחפזון את המסדרון הארוך המוביל אל חדר עבודתו של ניידיץ. בעברי על יד אחד החדרים שבצד המסדרון נשמע פתאום קול זר הקורא בשמי: אולי יואיל כבוד הרב לגשת אלי, רוצה אני רק לרשום את שמו.

נכנסתי החדרה. ליד "עמוד" גבוה מול הדלת ראיתי את דמותו הרזה של קצין המשטרה. הוא החזיק בידו גליון נייר גדול, שכבר העלה עליו משני עבריו שמות משמות שונים. מיד השגחתי בהם כמה שמות ידועים לי. קצין המשטרה רשם גם את שמי ואת כתבתי ולא הוסיף לשאלני דבר, כי כבר ראני פעמים רבות והכירני היטב. שאלתיו בשקט גמור לסיבת ביקורו כאן בשעה מאוחרת כל כך.

— נודע לנו, כי הערב מתכנסת כאן אסיפה בלתי חוקית — השיבני גם הקצין בשקט גמור. — הנה רשמתי כאן את שמותיהם של הנכנסים. ומכיוון שגם אדוני בא, כפי הנראה, להשתתף באסיפה, על כן רשמתי גם את שמו. אך אדוני אחר מעט?

– אמנם כן, – אמרתי לו, – התמהמהתי בסידור קידושיך.
– היש בתיקו משהו שיש לו קשר עם האספה הזאת?
– לא כלום, מה ענין מצנפת-רבנים וטלית אצל אסיפות?
– אבל נפלא בעיני הדבר שבני אמונתו מניחים אותו שישא בעצמו את חפציו?
– לא בהם האשם – השיבותי. – הם רצו מאד להביא לי את תיקי, אבל חשבתי, כי טוב לי שאשאנו בעצמי, כי מחר עם השכמת הבוקר עלי ללכת לבית הדין להשביע עדים, ויש לי צורך בדברים הללו.
– כך, כך. ובכן, אין לו בתיקו כלום אלא טליתו ומצנפתו בלבד?
הרגשתי בשאלה זו, כי רצוי לו לקצין להסתכל במו עיניו במה שיש בתיקי, אך הוא נמנע מלבקשי בגלוי שאפתחנו לפניו.
חשבתי בלבי, כי טוב לי וטוב לאסיפה כולה, אם אפתח לפניו את תיקי ואראה לו מה שיש בו, שכן ירשום בפרוטוקול, כי לא מצא בתיקו של הרב שום דבר חשוב. על כן גמרתי בלבי להראות לו את הדברים. אך עליו לחשוב, כי עושה אני את הדבר מרצוני.
– בטוח אני, כי אין בו בתיק זה כלום, חוץ ממצנפת וטלית, – אמרתי לו בצחוק, – אבל מי יודע, שמא, אף על פי כן, יש שם גם דברים אחרים.
ובדברי פתחתי לפניו את תיקי, הוצאתי מתוכו כל מה שיש בו והנחתו על גבי ה"עמוד".
– אכן, אדוני, הוא עזר לי בעצמו, – קרא קצין המשטרה בשמחה – עכשיו אוכל לרשום בפרוטוקול, כי בתיקו לא נמצא כל דבר אשר חשד בו. ויואיל נא לקבל את תודתי על כך. אכן, טוב ונעים הוא לעסוק עם אדם פקח.
הוא לחץ את ידי בשעת הפרידה והודה שנית על "נדיבות לבי".
– יכולים אתם לגמור בשקט את ישיבתכם ולדבר בפרטות על עניינים, – אמר והעמיד פנים כידיד, – איני מפזר את האסיפה. הרי יודעים אנו במה המדובר ויודעים גם את שמות הנאספים.
נכנסתי לחדר, שבו נתועדה האסיפה, ולא זכיתי לשמוע אלא את סוף הרצאתו של צ'לינוב. כנגד זה היתה לי הזדמנות לראות, היאך נשתדל ניידץ למצוא בין המסובים קונים למניות הבנק היהודי הלאומי. אך הללו התגוננו בכל כוחם (כרגיל במקרים כאלה) וביקשו לפטור את עצמם ככל האפשר מן הענין הזה ב"הפסד" מועט ביותר. השאלות ששאלו העידו על מיעוט התענינותם בתחיית היהדות. הורגש רק הפחד, שמא יעלה להם "העסק" החדש בדמים מרובים.
אבל היו מעטים, שגילו ענין-מה בנוגע לאפשרות יסודה של מדינה עברית. אבל גם הללו התיחסו בספקנות רבה. אין לומר, כי הרושם הכללי היה משמח את הלב, אבל בימים הקשים ההם לישראל עצם האפשרות לכנס אסיפות כאלה ולדון בשאלות כאלה היה ענין גדול.
סמוך לחצות לילה הלכנו איש לביתו. למחרת הבוקר השכים ניידץ לבוא לביתי. עלינו להחליט, אולי כדאי לסלק את הפרוטוקול מתיקו של קצין המשטרה. וכמובן עלינו לאחוז ב"אמצעי בטוח".
הלך ניידץ וחזר מיד והביא עמו את כתב היד של הפרוטוקול. קרעתי לגזרים, השלכתי לסל-הניירות וברכתי עליו ברוך שפטרנו.
אך לא ארכו הימים ונתברר, כי שמחתנו ותפילתי היו נמהרות יותר מדי.
כבר למחרת היום קיבלתי הזמנה מאת הנהלת המשטרה בחתימת שמו של הגנרל שראם, והוא שם שהפיל בימים ההם את חתיתו על כל. הגנרל בקשני לבוא אליו למחרת הבוקר. כבר אמרתי

לעיל, כי היתה אז עת צרה לישראל. ריאקציה אכזרית בכל ענפי החיים, כוחות חשכים פעלו בכל. המלשינות עלתה כפורחת.

בלב נדכא לבשתי למחרת הבוקר את אדרת השער שלי, נעלתי את ערדלי ושמתי פעמי לאותו מקום הנודע לרעה. לא שערתי כלל, שהמדובר יהיה על הפרוטוקול, שמצא את מנוחתו בסל הניירות שלי:

באתי ללשכת המשטרה והראיתי את פתק ההזמנה.

– יעבור נא, אדוני, את הפרוזדור ויפנה ימינה, – היתה התשובה, – הוא הוזמן לא אל הלשכה אלא אל מעונו הפרטי אל הגנרל, ואין אנו יודעים כלל מהו הענין. הלכתי לביתו של הגנרל ושאלתי, אם שעתו פנויה לדבר עמי. עודני פושט מעלי את אדרתי, והנה קול קורא אלי מן החדר הסמוך:

– כן, כן. שעתו פנויה. הכבוד הרב הוא? בבקשה להכנס!

הקול נשמע כקול שמחה ממש. אפשר היה לשער, כי הוזמנתי לאיזו "שמחה".

המשרת עזר לי לפשוט את אדרתי ולחלוץ את ערדלי. והגנרל יצא לקראתי אל סף חדר עבודתו קיבלני בזרועות פשוטות לרווחה ממש. הוא קרבני אל שולחן הכתיבה שלו, בקשני לשבת כנגדו, הציע לי סיגרה ובטרם אבין פשט דבר, לקח בידו ספר שהיה מונח על שולחנו. הוא הושיטו לי ושאל:

– מה הספר הזה?

עיינתי בו. היה זה הספר "משנת חכמים" מאת ר' משה חגיז והיה זה מופלא בעיני לראות ספר כזה על שולחנו של הגנרל, שר המשטרה.

– את הספר הזה יודע אני מילדותי – אמרתי לו – ספר זה ובהוצאה זו עצמה יש לי בעקד הספרים שלי. כפי שידוע לי נדפס הספר רק פעם אחת בוואנדסבק. קשה לסמן בקצרה את תוכנו. קצת דברי ימי ישראל, קצת פילוסופיה דתית, קצת מוסר, ולבסוף עצות ואזהרות. כפי שידוע לי, אין בספר זה דבר, שיוכל לענין את כבודו.

– כל דבר מענין אותי, – השיב הגנרל.

– אם כן, רוצה אני להשלים את דברי. מחבר הספר הזה הוא תלמודי מופלג. לא רק פרסומו האישי גדול מאד בין היהודים – רבים מאבותיו היו מאנשי השם. הוא נולד בירושלים ונפטר בצפת בשנת 1751, בהיותו כבן שמונים. אגב: מוניטין יצאו לו לא רק בין היהודים. גם בני דורו הנוצרים כבדוהו מאד. המלומד הידוע וולף אומר, כי הוא היה בקי בדברי ימי העולם, בלשונות העמים ובספרות.

– האמנם היו ליהודים רבנים משכילים כבר בימים ההם?

– זוהי עובדה היסטורית.

– כך, כך... ובכן, כבודו יאמר לי, כי בספר זה אין שום זכר לפוליטיקה ואם כן, יסלח לי, על טרחתי שהטרחתי וירשה לי לברכו ברכת כל טוב... אגב: עוד בקשה קטנה יש לי אל אדוני... אם מיטיב אדוני לדעת את תוכן הספר הזה עד שאצליח לבקרו לפני ביקורת שלימה, בלי לעיין בו, אולי יואיל ברב טובו לאשר את דעתי בכתב. ומיד אכתוב פרוטוקול קטן ואשלח אליו. והוא בוודאי יגמול עמי חסד ויחתום עליו, הלא כן?

– כמובן!

קמתי ממקומי, קם גם הוא ממקומו, הושיט לי את ידו לברכת פרידה ולווי עד הפרוזדור.

כשראה המשרת את כל הכבוד והיקר שנפלו בחלקי, עט ממש אל האדרת שלי כדי לסייע לי בלבשתה. ודווקא ברגע זה שואלני הגנרל לפתע פתאום :

– יאמר נא לי, אדוני, בבקשה איזו אסיפה היתה לכם שלשום?

הרגשתי, כי האדימו פני. פחדתי שלא אוכל להמנע מדבר שקר.

– חגגנו את חג המכבים, – השיבותי לו בשקט ככל אשר יכולתי, – מנהג עתיק הוא לנו לאכול בלילה זה לביבות במסיבה. נדמה לי, כי מנהג זה ידוע לנוצרים רבים. בספרות הפולנית, למשל, מוצאים אנו תיאורים מסעודות-ערבית כאלה.

– כך, כך... – אמר הגנרל – מתברר, אם כן, כי היה שם הכל בדיוק כפי ששערתי. ובאמת חשבתי, כי זוהי מסיבה דתית, שכבודו הזמן אליה כרב. והנה שומע אני מפיו, כי אמנם כן הוא. באותו ערב הוצרך אדוני לסדר קידושין, ועל כן אחר מעט לבוא אל המסיבה. ובעצם הלך אדוני ממסיבה דתית אחת למסיבה דתית שניה.

והוא קרא למשרת:

– הערדלים!

– הנני אסיר תודה לו, – חזר ואמר וברך אותי ברכת פרידה ופנה אל פתח חדרו. בהגיעו אל הסף נעצר שנית, הוציא מכיסו פתקא קטנה ושאל אותי, כמי ששקע בהרהורים:

– מי הוא, בעצם, אדון צ'לינוב זה שמסר דו"ח על הקונגרס בבאזל? ההיתה גם הרצאה דתית?

– לא, הוד מעלתו, – השיבותי לו בשקט, כאלו היתה זו שאלה פשוטה בתכלית, – ההרצאה לא היתה דתית. מנהג עתיק הוא אצל היהודים לעסוק בשעת אכילת לביבות בחנוכה גם בענייני דת וגם בענייני מדע. יש, כמובן, גם אנשים שאינם בקיאים לא באלה ולא באלה, ואין להם על פי רוב ברירה אלא לבלות את השעות בשחוק הקלפים. ואלו צ'לינוב הוכיח ענין רב מאד לכל השאלות הקשורות ביהדות. בדרך מקרה היה לפני זמן מה בבאזל. הרי יודע, אדוני, כי היהודים לא יוכלו להיות שוי-נפש בענין ארץ-ישראל. והמסובים בקשו את צ'לינוב, שיספר להם משהו על דבר הקונגרס בבאזל והוא עשה את בקשתם.

– הנני חוזר ומודה לו מעומק הלב. ובכן, הכל אירע כמו שתיארתי לי. ובכן, להתראות. השתחויתי ופניתי ללכת אל הדלת, אבל כשאמרתי כבר להמלט, שמעתי שוב את קולו הרך של הגנרל:

– אגב: מדוע האדימו כל כך פני אדוני, כששאלתיו בענין האסיפה?

הפכתי את פני.

– הוד מעלתו, הסיבות הן רק פסיכולוגיות. יכול אני לספר, להסבירן לו, רק אם אוכל לדבר אליו בגלוי לב גמור.

– בגלוי לב? ה, כמובן, בבקשה רבה! יותר שיהיה גלוי-לב אתי – יותר טוב יהיה גם לו וגם לי.

– טוב! – אמרתי לו, – אבל לא אוכל לדבר בענין זה כאן בפרוזדור.

– ה, אם רק זוהי המניעה, נחזור נא אל חדרי, – קרא הגנרל בשמחה. יבוא נא, נשוחח בגלוי לב; כיאה לרב יהודי ולפקיד רוסי.

ולמשרת – בקצור:

– פשוט את האדרת!

חזרתי לחדר, ראיתי שוב את הספר "משנת חכמים" על שולחנו וישבתי בכסא ממול הגנרל. ומני אז קשורה בלבי המחשבה על ספר זה קשר מוזר עם זכרון הפרוטוקול הקרוע שהשלכתי לסל-ניירותי.

ימים רבים עברו מאז, ואף על פי כן כל פעם שאני מדפדף בספר "משנת חכמים" עולה על לבי זכר הפרוטוקול בדבר האסיפה בבית ניידץ.

— באמת רוצה אני מאד לדעת, מדוע האדימו פני אדוני. הרי לא יכול אדוני לחשוד בי דבר רע. שאלתי פשוט, כדי לשמוע תשובה מפיו.

— השערות כאלה לא היה להן שום יסוד כלל. הכל היה בדיוק כפי שאמרתי לו.
— איני מטיל שום ספק בדבר. ודווקא משום כך משתומם אני על אדוני שהאדים.
— פני האדימו משום שהיה לי יסוד גמור להאמין, כי כל הענין לא הגיע אליו בכלל.
— כן, כן! — קרא הגנרל בחיך, — אכן רואה אני, כי גלוי לב אדוני לפני... כמה יפה הביע את הדבר: היה לו יסוד גמור להאמין וכי... כן, כן. באמת, דבר זה יפה מאד מאד, ובכל זאת הובע בכנות רבה... את הפרוטוקול העלה אדוני שוב במטה-קסם, האין זאת כן, כן — דבר כזה יארע אף הוא! אך בכל זאת מקבלים אנו את הידיעות הנצרכות לנו... יכול אני להבטיחו נאמנה, כי אנכי נכון לאשר, כי האספה היתה כשרה. יש ענינים שהם חשובים בשבילנו יותר... כן, כן, מעשים שונים נעשים בעולם, יודע אדוני... ובכן עוד הפעם תודתי נתונה לו. יסלח נא לי שגרמתי לו טרדה.
הלכתי שוב אל המסדרון והגנרל הלך אחרי שוב ללוות אותי. כשראיתי זאת, נפל רוחי בקרבי; יראתי, כי יפתח שוב בשאלות חדשות. המסדרון הזה נשאר בזכרוני עד היום.
המשרת הושיט לי שוב את האדרת ואת הערדלים והגנרל התבונן אלי בדומיה.
— מדוע אדוני עטוף כל כך, כאילו הכין עצמו לדרך ארוכה — שאל פתאום שוב, אדרות כאלה וערדלים כאלה היו אבות אבותינו לובשים באותם הימים שעברו כבר, בזמן שהיו נוסעים אלפי פרסאות בעגלות דואר.

התרתי הפעם לעצמי לענות לו בהלצה:

— אבות אבותינו, שה. מ. [הוד מעלתו] הזכיר אותם זה עתה, השאירו לנו בירושה עצה טובה: לפי דעתם, בשעה שאדם נקרא לאחד השליטים בעולם הזה עליו, על כל צרה שלא תבוא, ללבוש בגדים חמים ולהיות מוכן לדרך רחוקה...
— רואה אני יותר ויותר, כי לבו גלוי לפני באופן יוצא מן הכלל. כך, מוטב, מוטב, לא כן? עכשיו נעלמתי סוף סוף מאחרי הדלת וכעבור רגע קטן עמדתי ברחוב.

*

עברו שנים. לשנת 1900 נקבעה ועידה של ה"מורשים" של ההסתדרות הציונית בפלכים של פנים רוסיה. קשה היה למצוא מקום מתאים לישיבות. צ'לינוב, אף הוא אחד מן המורשים, שאלני, אולי יש לי בין מכירי מי שהוא, שימסור חדר לרשות הועידה. לאחר קצת עיון עלה בלבי רעיון מציל: בביתנו גר העורך-דין שטיין. היתה לו דירה גדולה מאד, עד שלפי ידיעתי גם השכיר חדר אחד לרופאה. סיפרתי לו על מצבנו הקשה והוא הסכים להעמיד לרשותנו את טרקלינו. במקרה היה הטרקלין סמוך לחדר המושכר, ודבר זה לא היה ידוע לנו אותה שעה. בטרקלין זה נתקיימו כל הישיבות עד סוף הועידה. כמובן, יכלו בחדר הסמוך לשמוע את כל המדובר בטרקלין.
באחד הימים, אחרי אחת הישיבות שנמשכה עד שעה מאוחרת בלילה, ירדתי מעל המדרגות, ופתאום פגשתי, להשתוממותי הרבה, על רחבת-המדרגות של הקומה השניה את הגנרל שראם. הוא הביט עלי, אמר לי שלום ובנימוסי-חן של מרגל קרא:

– איזה מקרה חביב זימן אותנו יחדיו בשעה מאוחרת כזו?
 – בא אני מבית העורך-דין שטיין, חברי וידידי הטוב.
 – הה, כן! אדוני בא מביתו של שטיין, מבית שטיין... – הוא חזר שוב ושוב על מילה זו וחייך.
 לא יכולתי להבין לחלוטין, מפני מה השרתה עליו עובדה זו מצב-רוח עליו. וביותר נשתוממתי לראות כי לאחר שנפרד ממני הוסיף לעלות במדרגות. בקומה השלישית נמצאה אז דירתו של שטיין, שזה עתה עזבתיה. לצערי לא יכולתי לפנות אליו בשאלה מעין שאלתו הוא, ולקרוא לו: אני בא מאת שטיין ואדוני הולך אל שטיין!!
 ממחרת בבוקר סיפרתי לשטיין על פגישתי עם הגנרל ושאלתי, מה פירוש הדבר הזה.
 הוא פרץ בצחוק.
 – האשה, שהשכרתי לה את החדר, היא ידידתו של שראם, – באר לי לאחר שהתעודד קצת, הוא בא אליה בכל יום, יותר נכון בכל לילה. אולי קרה הדבר, כי הוא היה אצלה בה בשעה שבחדר הסמוך נתקיימה הישיבה. סבור אני, כי מכיר הוא כבר את כל הנואמים לפי קולם, החל מצ'לינוב המנהל את הישיבות עד אחרון המוזמנים... אבל אינך צריך כלל להצטער בשל זה, האשה הבטיחה לי, כי אוכל להיות שוקט ובוטח, לא יאונה רע לשום איש.
 ואמנם כך היה. איש לא סבל מתוצאות אי-זהירותנו...
 מאז עברו ימים רבים. אבל לעתים קרובות מאד אני מעלה על לבי זכר ישיבות הלילה של אז ואת הפנים הצוחקות שהיו לו לגנרל הזקן, בשעה שהטעים וחזר והטעים, כי בא אני מביתו של שטיין. הרי זה כאילו לא יכול לכבוש את עצמו מלקרוא אלי:
 – כמה מבדח הדבר הרי אני הולך לאותו מקום שמשם אדוני בא!

אזף

בין אנשי השם מאחינו בני ישראל, אשר זכו לפרסום חיובי או שלילי, ימנה, בלי שום ספק, גם יונה אזף, אשר על פי מקרה מעניין נעשיתי סנדק לבנו שנולד לו במוסקבה ונקרא בשם וואלרי, ועל ידי המקרה הזה נתוודעתי אל האיש הזה ואל אשתו ואל בנו הבכור אשר הביא עמו מחו"ל וגם אל הכנופיא שלו, אשר כפי שנתפרסם אחר כך, היו עוזריו ויועציו במלאכתו הידועה. ואני התהלכתי בין האנשים האלה ולא ידעתי בין ימינם ושמאלם, עד שנתפרסם שם האיש הזה בדומא השניה, אחרי אשר נתגלו מעשיו על-ידי בורציב [V. Burtsev].*

הדבר הזה היה בשנת 1901 לסה"נ בקיץ, בשעה שישבתי בקייטנה מלכובקה [Malakhovka].† ושם, באותה דירה שדרתי בה, היה מעון-קיץ קטן ב"חצר השחורה", כלשון הרוסים, כלומר, מאחרי הבניינים אשר פניהם פונים אל הרחוב, ובה דרה משפחה אחת בעלת שלש נפשות, אשר איש לא שם לבו אליהן, וגם אני לא ידעתי, מי ומה הם. והנה, לפתע פתאם, קיבלתי מכתב מעיר מולדתי מוהילוב גליון גדול כתוב מכל עבריו בלשון העברית וחתום בידי איש זר לי לגמרי, ושמו צבי הירש מינקין. במכתב זה מודיע לי מינקין, כי הוא מילדי מוהילוב, אשר ידע את אבותי ואת אבות אבותי, וב"סיום", שעשיתי בפעם הראשונה בימי חיי למסכתא שגמרתי אז, היה גם הוא בין האורחים, וסיפר לי את תשובתי המוצלחת בשעת התווכחות הלמדנים עם המסיים הקטן.

"ובוודאי", כותב בעל המכתב, "תזכור גם אתה את שמי, אם אזכירך, כי אני מחזיק חנות של מוך ונודע בשמי "הירשע דער וואקניק", על שם החנות [יוואטה' – מוך ברוסית], וכשהיית ילד, היית בא אל חנותי יחד עם אמך ז"ל לקנות מוך לאדרת השער הראשונה שלך". ועל פי זכרונות אלה מרהיב בעל המכתב עוז בנפשו להטריחני בדבר מצוה גדולה:

"יש לי, כותב הירשע וואטניק, בת כשרה, מצוינת במעלות ובמדות, ושמה לייבה, והרבה קופצים היו עליה בשעתה בין יראים וכן שלמים, אבל מעשה שטן גרם, שחפצה הנערה להשתלם בלימודי חול, ולתכלית זו נסעה לשווייץ, ושם התוודעה אל מנוול אחד (עצם לשונו) בן בוז משפחות, בנו של איזה חייט ברוסטוב [Rostov] ע"נ [על נהר] דון, ושמו יונה אזף, ובתי הכשרה הזאת נישאה לבריה טמאה זו בשנת 1895 לספה"נ, בעיר גנף [Genf ג'נבה], ומנישאים אלה, שהמה למורת רוחי עד היום הזה ושהרבה תעניתים התעניתתי בגללם על בתי הברוכה שנתדבקה בארור, נולד בן בשווייץ, ובשום אופן אין העברייין הזה רוצה למול את הבן, אבל בתי הצנועה ידעה לכוון את השעה בשעה שלא היה עמה בבית במשך כמה חדשים ומלה את בנה, כצפורה בשעתה. והנה הילד הזה הוא עכשיו במוסקבה ביחד עם אבותיו והוא כבר בן ארבע, ולבי עליו דוי, כי בוודאי מתחנך הוא כגוי גמור, ובוודאי עוונותי גרמו לכך, שיהיה לי נכד כזה מבתי החביבה, ועל דא קא בכינא יום יום. אבל עכשיו באה צרה חדשה, כי בחודש פברואר שעבר נולד לה בן שני בעיר מוסקבה, והאכזר הזה איננו חפץ למול גם אותו. ובתי במכתביה שופכת את לבה לפני ולפני אמה, כי יש לה צער גדול מזה, והילד כבר בן ארבעה חדשים. אחרי כל הדברים האלה, כתב צבי מינקין במר רוחו, אני מבקש ממך בדמע על

* יונה אזף היה אחד המנהיגים הבולטים של "המפלגה הסוציאליסטית-המהפכנית", ארגון הטרור הגדול ברוסיה, ובו בזמן – סוכן משטרה בשכר אשר מסר טרוריסטים רבים אשר נידונו למוות. חשיפתו של אזף בשנת 1909 גרמה להעזוה בחיי רוסיה. העזוה בא לידי ביטוי בין השאר בדיונים בבית הנבחרים (דומא) בהשתתפות פעילה של ראש ממשלת רוסיה פיוטר סטוליפין (Pyotr Stolypin).

† עיירה ע"י מוסקבה, מקום לבתי קיץ יוקרתיים.

אפים לבוא בדברים עם חתני, אם כי יודע אני מראש, כי רשע גמור ובוודאי יתעקש, אבל אתה דבר על לבו, השכם ודבר, אולי תפעל, ואלוהי אברהם יהיה בעוזריך, ומה גם כי על פי מכתב בתי האחרון, היא דרה בשכנות עמך בקייטנה דמלכובקה".

נשתוממתי למקרא המכתב הזה, שעשה עלי רושם, ושלחתי את המשרתת אל שכני הזר לי לגמרי, – לא רק על פי מלאכתו ועניניו פה, אלא גם על פי מראהו, כי לא ראיתיו מעודי, – וביקשתי ממנו רשיון להכנס אצלו, כי דבר לי אליו. תשובתו היתה, כי הוא יודע אותי, ומחר, כשנסע העירה ברכבת יגש אלי וישאלני מה בקשתי, ולתכלית זו הודיע, כי הוא נוסע העירה ברכבת העוברת במלכובקה בשמונה בבוקר. למחרת התאמצתי לכוון את השעה, והנה בעודי על הרציף, נגש אלי איש אחד, בעל שפתים בלומות ומשורבבות, עב כרס ובעל קומה, פניו מפיקים עזות, ועיניו מפיקים תאוה. הוא נגש אלי ואמר:

– הלא אתה הרב מזא"ה, ושמי – אזף, ואתמול אמרה לי המשרתת שלך, כי דבר לך אלי.
– כן, אמרתי, קיבלתי מכתב מחותנך צבי מינקין ממוהילוב. – הוצאתי את המכתב מכיסי להראות לו.

הוא הציץ במכתב ואמר:

– איני מבין שפת חרטומים זו. יספר נא לי בקצרה, מה כתב שם לאורך ארבעה דפים גדולים האידיוט הזקן.

אמרתי לו, כי הוא כותב עברית יפה מאד בסגנון הישן, ורעיונותיו טהורים ויסוריו הרוחניים גדולים מאד, על כי נכדו לא נמול עד כה, זה ארבעה חדשים, והוא מבקש ממני, כי אדבר על לב האב למול אותו.

הוא: – הנה זה ימים רבים שאני מתכוון לרשום את בני בספרי היהודים שלך. אך הנני עסוק מאד, ואשתי עומדת על דעתה בענין הברית. אך אינני יכול להבין, מדוע זה אין היהודי יכול להיות יהודי אם לא מלו אותו. איני מבין דבר זה וחסל!

נכנסנו אל הרכבת ושם לא דיברנו מאומה, ורק כשיצאנו במוסקבה ועלינו ההרה ברחוב קלנטשובסקיא [Kalanchyovskaya], חזר אזף לדבר בענין המילה בכלל, וזו שיחתנו:

– הנשמע כדבר הזה, שיקחו תינוק בן שמונה ימים, חף מפשע, וינתחוהו ניתוח קשה? וענין המציצה – הרי זה איום ונורא. טוב, לפחות, אם הפה הוא נקי, אבל הוא על פי רוב מסריח, מלא שניים רקובות. הנני מודה ומתוודה, כי דעתי על אלוהי ישראל היתה טובה מזו. על כל פנים לא ארשה לשטות בי. ואני במקומך הייתי מרגיע את הזקן. הייתי כותב לו, כי נשתנו הזמנים ונשתנו ההשגות. אין הוא כלל אידיוט, כפי שכיניתיו, ולבו הרי הוא משכיל. נסה נא להרצות לפניו את מחשבותיך בלשון ברורה והוא יבין לך.

– איני רוצה לדבר על ברית-מילה כעל סמל ברית עם ישראל עם האלוהים. דייני. אבל דעת מומחים רבים היא, כי הניתוח הזה הוא גם מועיל מאד ומונע מדלקת.

– אה! – אמר אזף – זוהי "חכמה"! ובכן, למה לא יעשו לכל ילד יהודי אומלל עוד כמה ניתוחים? מדוע לא ינתחו את מעי העיוור [תוספתן], שאף הוא עלול לדלקת? מדוע לא ינתחו את שקדיו וכדו'? וכך יצא יהודי מנותח מאלף ועד תיו. תהיה זו עבודה רבה לכירורגים. בני אדם בעלי שכל ישר אינם עושים שום ניתוח כל זמן שאין נחיצות בו. וכי אין לך בוש להשפיע עלי שאסכים לניתוח זה לבני? הרי זו זוועה! הגיע הזמן להיפטר ממנה! ובזה נפרדנו.

אחר הדברים האלה השיבותי לר' צבי מינקין, כי דיברתי עם חתנו כמה פעמים, וכפי הנראה אין שום תקוה, שיאות למול את בנו, ואין ברירה אלא, למול גם אותו, כאת אחיו הבכור, בשעה שלא יהיה האב בעיר.

לתשובה על מכתבי זה באה אלי אשה זקנה ותרמילה בידה ואמרה לי:

– הנני אמה של לייבה אזף האומללה ושולחתי הנה ממוהליב בשם בעלי, על פי עצת הרב דמתא [רב העיר], לנסוע למוסקבה ולבלתי שוב משם עד שימול נכדי, כי יש בזה סכנת נפשות לאישי הזקן, ורק התקוה נותנת לו חיים, ואני מבקשת את כבודו להשתמש בכל האמצעים. אגב, אמרה לי, כי כבר היתה אצל חתנה הרשע והוא הרשה לה לגור בביתו, אבל מבקשת היא ממני שארשה לה לסעוד אצלי סעודת הצהרים, כדי שלא תטמא את נפשה לעת זקנתה במאכלות אסורות.

אמרתי לבת-עירי זו, כייתי פתוח לפניה, תוכל להתפלל כאוות נפשה בביתי באין מפריע ולסעוד אצלי לא רק סעודת הצהרים. אבל בנוגע לעיקר הענין, איני יודע באיזה אמצעים אוכל להשתמש.

– גם אני איני יודעת! – ענתה האשה – אבל צריך להרעיש שמים וארץ, ובשום אופן לא לרשום אותו בספרי-הנולדים עד שימול אותו.

– ירא אנכי לעשות ככה – אמרתי אל האשה – כי מה נעשה, אם יכניסנו בברית הנצרות רק כדי שירשם בספרי הנולדים.

– דבר זה לא יעשה אפילו הרשע שלי, בכל זאת, כפי שאני מרגישה, יהודי הוא.

– זו מנין לך?

– כיצד "מנין"? הוא דואג לשלום עם ישראל ושונא את רודפיהם ומתאנח על כבודם, אבל בנוגע לדת, איזה שד יושב בקרבו, – הוא רשע גמור. ובאזני שמעתי מתלוצץ על המילה בדברים גסים כאלה, שלא שמעתי מעודי, וכאחד העגלונים הוא מדבר. אוי לי ואוי לנפשי, אם יהיו לי דורות מאפיקורס גמור כזה.

וכך היינו מדברים יום יום, בשעת כל ארוחה, ולא עלתה לנו ארוכה, כי הרביתי לדבר עם אותו האיש כמה פעמים ולא נענית, אפילו בדיבור של ביקורת, אלא בתנועת ידים מרושלות, כי אין מה לדבר בשאלה זו.

והנה לאחר שהגיע הדבר ליאוש גמור גם מצדי, גם מצד האם הזקנה האומללה, באה אלי הזקנה בערב אחד ואמרה:

– יש שם אצלנו מעין אספה של נערים ונערות העוסקים בדברי שטות ובשיחות שאינני מבינה בהן אפילו מילה אחת, אם כי הסכנתי, ב"ה, בחנותי לדבר רוסית, אולי בלי "גראמאטיקה" [דקדוק], עם שרים ונשיהם, ומעולם לא טעיתי בדבריהם ומבינה אני את הכל, אם כי לא למדתי בשוויץ, ונישאתי לירא-שמים וללמדן, ב"ה. חכמה זו אינה גדולה כל כך. אבל את השיחות הללו איני מבינה, ולפי דעתי, זהו קיבוץ של "פוסטיאקעס ופוסטיאטשקעס" (ריקנים וריקניות), אבל בעזרת השם, כאשר סיפרתי לפניהם את מצוקת לבבי וציירתי לפניהם את יסורי אישי, אמרו, כי זוהי עקשנות מצד **יונה**, יעוונא [Evno], (השד יודע, איך מכנים אותו, הלא השם "יונה" הוא כל כך נעים ופשוט, ומדוע מקלקלים אותו). ואם הם אומרים, כי זוהי עקשנות, לפי דעתי צריך אתה ללכת לשם ולנאום נאום חריף באזני כל הנאספים ולגער בו, הלא רב אתה ומה לך להתירא ממנו, הלא סוף סוף עם הארץ הוא, ואם תגער בו באזני כל הנאספים, יתבייש ויסכים. אודה ולא אבוש, כי בלי חמדה מילאתי את בקשת הזקנה.

נכנסתי אל הגן ומצאתיו מוקף בצעירים וצעירות, כולם מלובשים כתנות, מחוגרים באבנטים, כלהקת כהנים להבדיל בימי הבית, והוא עומד על גבם, ככהן גדול העומד ומשמש, וכאשר נכנסתי, הגיע לאזני השם פליווה [Pleuve], * ועוד איזה שם אשר לא יכולתי לבררו, וכאשר ראוני נפסק הדיבור, ואזף יצא לקראתי, קרא לי לשלום, ושאל:

– באיזה ענין?!

לבשתי עזות של קדושה ואמרתי:

– הענין הוא ישן נושן, כל עם ישראל מל את בניו, ואתה לא מלת את בנך, ובאתי לבקש ממך לקבוע יום, מתי אוכל למולו, כי אחת משתי אלה: או יהודי, או נוצרי! וחרפה היא לפני, כי בנוגע לכל מיני מנהגים דתיים אין ביקורת, ורק בנוגע לעם ישראל מרשים בניו לבוא בביקורת ולהשתמט מדברים עיקריים, אשר מי שאיננו מקיימם יחשב לעומד מחוץ למחנה.

אינני יודע אם העזות שלי פעלה עליו פעולה טובה, או השעה היתה מוכשרת, כי תכונת רוחו באותה שעה יצאה מגדר הרגיל, אבל הוא ענני הפעם בשפה אחרת:

– נניח, שכן הוא, אבל אני מודיע לך, כי הנני שונא ומבזה את המנהג הזה, ואיך תעשה זאת בנוגע לבני, אחרי כי שקץ אשקץ את כל הצרמוניה הבזויה הזאת, אשר נוסף על טיפשותה היא גם אכזרית.

– בעיני ובעיני היהדות הכל חד, אם תכבד או תשקץ. היהדות אינה דורשת מבניה ממחזיקי דגלה, שום אישור וקיום ותשבחות, כי תורתנו היא תורה מעשית, וכל המקיים את פקודיה, יקרא בשם נאמן לדגלה ומי שמפיר את חוקיה, אם גם יהללם וישבחם כל היום, היא מפירה את בריתה אתו.

באותה שעה נשמע קול בעלי הכתונות:

– בראוו [Bravo]! זוהי שיטה רבולוציונית! בפעם הראשונה אנו שומעים דברים כאלה מפי רב! – וסיימו במחיאת כפיים.

– תמה אני עליכם – אמרתי להם – נולדתם יהודים ואינכם יודעים, כי תורת ישראל היא ריאליט ודורשת רק מעשים, ולא השתפכות הנפש בלי עשייה, הסנטימנטליות מוזרה לדת ישראל, וכל עיקרה הוא קיום פקודיה ומסירת נפש על השקפותיה.

– בראוו, בראוו! – חזרו והריעו – ובכן צריך למול אותו, בוודאי צריך, מפני שיש בזה מעשה, המאחד את הפרט עם הכלל.

אמר אבי הבן בהרמת הקול:

– יקחכם השד! אם הנשמה איננה דרושה לכם, יקח נא הרב את הגוף של בני ויעשה בו מה שלבו חפץ.

– ובכן, מחרתיים! – אמרתי – מחרתיים, ביי"ב שעות בצהריים, יהיה האות הזה. אני אביא מן העיר רופא מנתח מומחה ועשרה יהודים, אשר ישתתפו בשמחה של מצוה זו, ואחר כך נטעם מטעמים אשר הביאה ממוהילוב האם הזקנה לסעודת מצוה של נכדה.

– זה מענין – אמר האב, אבל באיזה מקום נמצא האוצר הזה?

– סגור בביתי! – אמרתי – ולולא קם המנהג הדתי אשר נדברנו עליו, כי אז, אגלה לכם את הסוד, צריך הייתי לשלוח את הממתקים חזרה.

* שר המשטרה של רוסיה (V. von Plehve)

– שמחים אנחנו מאד! – אמרו אנשים אחדים מן הכנופיה – אנחנו נבוא אל המועד, כדי לטעום מן הממתקים, הלא יש לנו זכות להשתתף בסעודה זו, כי היינו מסייעים בעובדה זו. חשבתי את הדבר לנגמר, אבל פתאום אמר לי אזף, כי אף על פי שמסר את גוף הילד בידי, יחד עם מחאת הנשמה שלו כנגד המילה בכלל, בכל זאת לא יוכל להרשות לעשות את הברית מילה בהקייטנה, כי פה כל המבואות פתוחים, והכל יתפרסם בכל הקייטנות, והוא נותן לי את הבטחתו, כי בשובו העירה למעונו, אוכל לעשות כל מה שאמצא לנחץ. הזקנה כמעט התעלפה לשמע דברים אלה, כי נדחה הדבר עוד לחדשים. ואני שאלתי את פי אזף במסיבת חבריו, אם אוכל להיות בטוח, כי לא יחזור בו מהבטחתו, כי צריך אני לדעת זאת. הוא נשבע לי בהן צדקו במסיבת אשתו וכל החברים. נפרדתי ממנו, לקחתי אל מעוני גם את הזקנה ואמרתי לה, כי אינני מסופק, כי הדבר נגמר כחפצנו, וביקשתי ממנה רשיון לטלגרף להזקן צבי מינקין בשמי ובשמה, כי הילד כבר נימול, כדי להרגיע את רוחו. היא לא הסכימה בשום אופן.

– אינני מאמינה בהבטחתם של רשעים! – אמרה. ובכן, ארכו החדשים. כבר עברנו אל העיר. אני נוגש באזף האב למלא את הבטחתו, והוא דוחה אותי מיום ליום, עד שבא חודש נובמבר וביום השביעי לחודש זה אמר לי, כי רק היום מוכשר לאותו דבר. לקחתי דברים עם הרופא המנתח זירמונובסקי, ועם בן עירי שרגא פייטל **לוריא**, שדר במוסקבה, ושלתנו באנו אל מעון אזף בסימטא הבגנקובית, בביתו של פסטוחוב, במחלקה הטברית הראשונה.

הזקנה הביאה לשם עוד יהודים מן השוק, ואיני יודע, באיזה אופן משכה אחריה את אחד מבעלי-הבית החשובים בעיר, ושמו יצחק בן משה **אפרת**, אשר לשמו וזכרו יש עכשיו דף של שיש בבית התפילה המיז'יבוי [Mezhevoy].

שמע אפרת מפי את כל מהלך הענין והתייחס אל ה"מ" בכל יראת הכבוד. בדק זירמונובסקי את הילד בדיקה רפואית ומצאהו שלם במבנה גוו, ובכל זאת אמר, כי את הניתוח יעשה על ידי כלורופורם, מפני שהילד הוא כבר בן תשעה חדשים, והסביר לי, כי הילדים סובלים את הכלורופורם באופן קל מאד, עד שמעולם לא גרם הכלורופורם שום תוצאות רעות בשום ילד.

כשראה אזף את הרופא מלוּבש לבנים, וכובעו לבן כדרכם של מנתחים, צעק בקול: – בייזובראזייה [bezobrazie]! (גועל נפש!). ועזב את הבית. מיד נגש זירמונובסקי אל מלאכתו, ואני חילקתי את כל הכיבודים ואמרתי להזקנה, כי ר' שרגא **לוריא** והיא צריכים להיות ה"שושבינים" להבאת הילד. היא מסרה את הילד ללוריא, החילותי את תפילת "ברוך הבא" והפסוקים הבאים אחריה, והזקנה בכתה, כמובן, מרוב שמחה וקראה: – ברוך השם! ברוך השם!

על פי בקשת האם הצעירה ואמה הזקנה הייתי אני סנדקו של הילד וברכתי גם את ברכת המילה וגם את ברכת "להכניסו בבריתו של אברהם אבינו" במקום האב, כדרך הילד שבי"ד מלך אותו.

* ב"מ – בעלת מעשה?

הכל נגמר בשלום.

בהחזקת הילד בשעת הברכות כיבדתי את יצחק בן משה אפרת הנ"ל, ואני קראתי את הברכות וקראתי את שמו על פי בקשת ההורים בשם "וואלריאן". ולוריא התלוצץ על זה ויאמר: השם הזה הוא בבחינת טיפול וואלריאן להאם הזקנה,* אשר כל הזמן עד יום הברית היה מעין מחלה עזה שעברה עליה. ועל פי החידוד הזה קראנו כולנו יחד את טיפות היין שנתנו לפי הילד בשעת הברכות בשם "וואלריאנקה".

במהירות של צעיר לימים הוציאה הזקנה מאמתחתה מיני המזונות שהביאה ממוהילוב וערכה שולחן מלא ממתקים, ובטרם הספיקו הנאספים לשבת אל השולחן לטעום מעט, בא אבי וואלריאן אזף, הרך הנימול, והשכיל לחטוף ממש את כל שהיה על השולחן. ואפרת העיר לי, כי בעומדו על רגל אחת, אכל כליטרא "מרקחת", ובמקום ברכה אמר בזה הלשון:

"טשורט ווזמי, קאק אטו ווקוסנו!"† (לעזאזל! מה טעימה היא!)

וגם על ה"טייגליך"‡ שפך את כל חמתו, הוא לא אכל אותם, אלא השמידם אחד אחד. וכשהגיע אחר כך לברכת "הרחמן", אמר אחד הנאספים מיהודי-השוק שהביאה הזקנה, כי אבי הילד, אם איננו בעל ברית, הוא בעל הסעודה במלוא מובן המילה, ויש לברך אותו, או לכוון עליו בברכת "בעל ברית המילה".

ליום המחרת נכנס אזף אל חדרו, בהודעה:

— באתי לרשום את הילד.

שאלתיו בליצנות:

— מה שלום קיבתך אחרי המרור והמתוק של חותנתך?

— הכל בשלום! מרור כזה אינו מזיק. צריך להודות, כי חותנתי היא "מולדץ צינא" (אשת חיל) ומכינה דברים נפלאים.

הוא הוציא את הפאספורט שלו ונתן לי לרשום בו את הילד ובפאספורט הזה היה נרשם, כי הוא מהנדס חשמלאי יִבְנָה (הוא יונה) בן מאיר פישל אזף, והיא לייבה בת הירש על פי משפחת אביה מינקין.

הפכתי את הפאספורט אל צדו הימני וראיתי, כי יש עליו חותם הפוליציה [משטרה], כי נרשם זה האיש בין דרי מוסקבה בלי שום הערות.

נשתוממתי ושאלתי את אזף:

— באיזה אופן נתנו לך זכות ישיבה פה? הלא מדי יום באים אלי אנשים עם דיפלומים ממש כמו שלך מערי שווייץ להוועץ כדת מה לעשות, כי הפוליציה איננה נותנת להם רשות לדור פה כדיני בעלי מלאכה, (כידוע, בנוגע ליהודים בעלי מלאכה באה פקודת הרוממות של אלכסנדר השלישי לשלוח אותם תיכף ומיד ממוסקבה בלי תת להם אפילו יום אחד). אדוני אזף – תורה היא וללמוד אני צריך, כדי ללמד את אחינו משוללי הזכויות, איך להתנהג באופנים כאלה, ולתכלית זו צריך אני לדעת איך עלה הדבר בידך.

אזף לא קם ולא זע והשיב לי תיכף ומיד במנוחה בזה"ל [בזה הלשון] ממש:

* וואלריאן – צמח מרפא שמשמששים בו להרגעה עד היום (לדוגמה, בתכשיר "קלמנרביין")

† Чёрт возьми, как это вкусно

‡ כדורי בצק המבושלים בסירופ או דבש

– אבי רחמימאי! הפירמה בחו"ל שאני משמש בה תקיפה מאד, וסרגיי אלכסנדרוביץ' שלכם אינו מעיז לפצות פה כנגדה. העובדים בפירמה זו אינם חוששים לגזירות.

– ובכן, אמרתי, אין שום דבר בשביל אנשים בני מלאכתך, ובני-דיפלומך להרשם פה.

– בוודאי לא, ואין מה לחשוב על כך.

רשמתי את הילד והרגשתי פָּאָב רוחני, כי אינני יודע את הפירמה התקיפה הזאת ולא אוכל ליעץ לאחי לעבוד שם. והדבר הזה נשאר אצלי כראיה, שיש ספירות כאלו בחו"ל, שהאדמיניסטרציה העליונה אינה יכולה לנגוע לרעה בעובדיה אפילו אם יהודים הם.

כעבור כמה חדשים פגע בי אזף ברחוב, ואמר לי:

– אני נוסע לחו"ל, כי הפירמה שלי שולחת אותי להסתכל בהחדשות שנעשו בעולם התעשייה, ולהביא משם את המכונות החדשות במקצוע האלקטרו-טכניקה, כדי לשכלל את התעשייה פה, והנני אומר לך שלום לפני פרידתי, ומבקש ממך, כי אם יהיה לאשתי, וממילא גם לבני שהיית סנדקו, חסרון באמצעים חמריים, תוכל להלוות להם על חשבוני עד מאה רובל, וכשאקח את בני ביתי לחו"ל, אם אשאר שם, אשיב לך את הגמ"ח בתודה רבה.

בזוה נפרדנו ולא יספתי לראות את פניו.

עברו ימים ושנים. הגיעה שנת [1909]“ ונבהלתי בבוקר לקרוא בעתונים על דבר יונה אזף האמיתי. נפתרו לי כל השאלות בדבר ה"פירמה התקיפה", אשר עבד בה.

הראיתי את הגליון לאשתי, והיא לא הבינה מאומה. הסברתי לה, והזכרתי לה נשכחות, והיא באחת:

– זהו אחר!

הבאתי את פנקס הנוולדים וקראתי את כל הסימנים, והיא באחת: שני יוסף בן שמעון כאן, כי אי אפשר שלייבה החביבה והנחמדה והמצוינת ביושר וברחמים תהיה אשה לאכזר כזה. עמדתי על דעתי, וההיא – על דעתה.

עברו עוד ימים ושנים, וכבר נוצרה ספרות שלימה על דבר אזף, והבת פלוגתא שלי הוכרחה להודות, כי לא טעיתי, אלא רק שנשארה תקיפה בדעתה, כי על כל פנים לייבה אשתו לא ידעה מזה. ואצלי נשאר הדבר הזה בתיקו.

והנה בחודש אדר שנת תרפ"א, כשהחילותי לרשום את זכרונותי אלה, ביקרני אחד מגולי העיר לודז' ושמו גריגור איסידורוביץ' לוינסון, יהודי נאור, היודע גם עברית, וסיפר לי, כי אחותו, שהיתה מכת המהפכנים בימים ההם, היתה לה היכרות עם בורציב, והיא גילתה לו, כי אזף היה בפראנקפורט ע"נ [על נהר] מאיין בשעה שגם היא היתה שם, היא הכירה את אזף על פי סימניו החיצוניים, שנתפרסמו בדפוס, אם כי לא ראתו מעולם וטלגרפה לבורציב בפאריס, ובורציב בא ונכנס בדברים עם אזף פנים אל פנים בחדר מיוחד, והלו גילה לו את כל מסתוריו אחד לאחד.

ולמחרת כבר נמלט אזף ולא יכול בורציב למצאו עוד, אבל במכתביו שכתב לאחות לוינסון הודיע, כי האשה, אשת אזף, היושבת בפאריס, חפה מכל פשע, ואזף בעצמו אמר לו, כי מכל יסורי נפשו, היסורים היותר גדולים הם, כי נתגלה קלונו לאשתו, הישרנית עד מאד, ואבדתו זאת היא לו האבדה היותר גדולה. גם הודיע לו, כי בנו הבכור "לוליה" [Lölja], אותו שידעתי במלכותה, בהיותו

⁴ בכתב היד לא פורש התאריך – מערכת מהדורת תרצ"ו

כבן ארבע, הוא לוליה הבכור, שהוא עכשיו כבר תלמיד הגמנסיה מן הכתה האחרונה בפאריס, וכשנתפרסם קלון אביו, שתה כוס של סם מוות ובקושי גדול הצילוהו ממוות.

לוינסון זה הבטיחני, כי אם יהיו השנים כתיקונן וישוב לעירו, ישלח לי את גוף המכתב של בורציב למען אראה בעיני, כי אשת אזף נקיה מפשע, כי היא לא רק לא ראתה אוון ולא התבוננה, אלא גם לא ידעה ולא העלתה על לבה, כי היא אשת רשע כזה, המפיל חללים משני הצדדים, כדי לרמות את שניהם יחד.

ובכן, בנוגע לאזף – צדקתי אנכי, ובנוגע לאשתו – צדקה אשתי.

ברשמי עכשיו את אלה הזכרונות, עלי להוסיף, כי על פי הרושם הכללי שעשה עלי האיש הזה, אינני מסופק בדבר, כי עשה את מעשהו רמיה בנוגע להממשלה אשר עבד אצלה, רק בנוגע אל סרגיי אלכסנדרוביץ' ופליווה – איננו מקרה, כי אם נקמה מצד איש עברי בנוגע לשונאיו ורודפיו היותר גדולים של עם ישראל, ובוודאי היתה שם תשובה פסיכולוגית מסותרת מעין כל, בנוגע לאי-זכות הישיבה, אשר שמע מפי דרך אגב, ואשר ראה בעיניו בנוגע לחותנתו הצנועה, המומחית להכנת הממתקים, שאהב אזף כל כך. ומכיוון שעל פי מצבו, כמשמש דבר והיפוכו, מוכרח היה להקריב קרבנות משני הצדדים, למען לא יהיה לקרבן בידי חבריו המהפכנים, בחר בקרבנות כפליווה והנסיך הגדול סרגיי אלכסנדרוביץ', אשר דם בני ישראל בראשם ואשר במיתתם הנאה לעולם והנאה לעמו. אחרי כתבי דברי אלה בא לידי הנומֶר [גיליון] השני מהעלון "בילוייה" [Byloe] (העבר) לחודש אבגוסט 1917 ושם (צד 198) נאמר, כי קודם לנסיעתו מפרטבורג, דיבר אזף עם זובאטוב [Zubatov]† על יחס הממשלה לבני ישראל, ומדי דברו על הפוגרום הקישונובי, רעדו עצמות אזף מרוב צער על חללי עמו ומרוב כעס על המרצחים ובשנאת מוות דיבר על פליווה, אשר חשבו מחולל הפוגרום הזה.

דברים אלה, מסייעים לי בהשערתי, כי בדרך אגב או במחשבה תחילה נקם אזף את נקמת עמו מפליווה. ופסיכולוגיה זו איננה יחידה במינה, די להזכיר את וידויו של בוגרוב [Bogrov] בזה"ל: – יכולתי באותה שעה להמית במקום סטוליפין את הקיסר עצמו,‡ אלמלא פחדתי, כי רצח זה יביא לידי פוגרום נגד היהודים.

ולא לחינם אמרו חז"ל: "ישראל אע"פ שחטא ישראל הוא".

* העורך הראשי של "בילוייה" היה בורציב (זה שחשף את אזף)

† ראש הבולשת, מפעילו של אזף

‡ בוגרוב רצח את סטוליפין בתיאטרון בקייב ב-1911, ובאותה הצגה נכח גם הקיסר

את אשר עשו אינם מודיעים

זה היה בשנת 1903 למיניינס. בא אלי צעיר אחד והביא לי מכתב מאת המנוח מנשה מרגלית מאודיסה, בו הוא מבקשני לספח אל אחת הכהונות במוסקבה את הצעיר, שגמר את חוק לימודיו באוניברסיטה שבאודיסה במחלקת ההנדסה. מר מרגלית מדגיש במכתבו, כי הצעיר הזה הוא בעל כשרונות ומהנדס מצוין וכי הוצע לפניו להשאר על יד האוניברסיטה בתור פרופיסור רק בתנאי שימיר את דתו, אלא שהוא דחה את ההצעה הזאת בשביל התנאי המגונה, ועכשיו הוא מחוסר לחם, כי אפילו להיות מורה באיזו גימנסיה אי אפשר בלי קיום התנאי. ואף על פי שהוא רך בשנים, אבל כבר זקן מן הצרות שבאו עליו מסביב, כי אביו מת עליו והניח לו בירושה אם עוורת ואחות חולת-רוח שהוא מוכרח לפרנסן, וכפי שבעיר אודיסה יש על פי רוב רק חנויות, ולא בתי מסחר גדולים עם עוזרים הרבה, על כן הוא מבקש רחמים על האדם הישר הזה שאמצא לו איזו משרה הגונה בעיר הבירה מוסקבה, המלאה בתי-מסחר גדולים, שבעליהם יהודים בוודאי ישמחו להחזיק בידי אחד מאחיהם, שעמד בנסיון וקידש את השם וסגר בעדו את כל הדלתות.

קיבלתי את פני המבקש בחיבה יתרה, מפני כבודו ומפני כבוד המדבר בעדו, העסקן הנפלא והסופר המצוין מנשה מרגלית. הסברתי לו, כי לדאבון לבי, אותה העזרה הדחופה הנצרכת לו, ממנו והלאה, כי צריך לזה זמן הרבה להוודע, אם יש מקום פנוי באיזה מבתי המסחר. אבל אם זקוק הוא לתמיכה חמרית תיכף ומיד, מוכן אנכי לתת לו בתורת גמ"ח איזו מאות רובל למען יוכל לחכות עד הימצא לו משרד קבועה, ומכיוון שמרגלית מעיד עליו, כי הוא גם בקי ומומחה בחכמת הבוכהלטריה [הנהלת חשבונות buchhalteria] ויודע את השפות האירופיות, בוודאי בהמשך הימים נקל יהיה למצוא לפניו מנוח אשר ייטב לו.

הצעיר אמר לי, כי אם גם יגווע מרעב לא יקבל ממני גמ"ח, אחרי שאיננו בטוח, כי יהיה בכחו להשיב לי. אם כן, אמרתי לו, אין לי ברירה אלא לבקש את האדון פוליאקוב לספח אותו תומ"י [תכף ומיד] לאיזו כהונה, ולו גם קטנה, באחד הבנקים שלו, אבל צר לי, משום שמשרה כזאת לא תתן לו אלא הספקה ללחם ומים.

הוא הסכים, ובמעמדו טלפנתי אל פוליאקוב וביקשתי ממנו רשיון לבקרו בביתו עוד הערב. ואת הצעיר ביקשתי שיבוא אלי מחר להוודע על תוצאות השתדלותי, ובזה נפרדנו.

פתחתי את דלת חדרי להזמין את שאר המחכים לי בחדר הסמוך, והנה לפני איש מן הסוחרים, שכבר יצאו לו מוניטין בעולם הסוחרים ונמנה בין העשירים. הבאתי אותו על חדרי ושאלתי:

– איזה מקרה הביאך הלום?

– האם כבר הגיע לאזנך השמועה על דבר האסון הנורא אשר קרני?

– לא – עניתי – לא שמעתי כלום.

– עני נשארתי, עני ואביון ברגע אחד. תבעתי לדין את אחד מבעלי חובותי החייב לי סך של אלף וחמש מאות רובל, והענין נתברר בבית המשפט לסוחרים, ובית-הדין השיב את פני ריקם, מפני הנימוק, כי ספרי בית המסחר שלי אינם מתנהלים על פי חוקי הבוכהלטריה, והוציאו משפט, כי אין חנווני נאמן על פנקסאות כאלה. מובן, כי לרגלי פסק-דין זה שנתפרסם בקהל, הרי אני כבר בחזקת עני ואביון, כי מי ישלם לי מעכשיו את חובותי, אם לא טיפש שבטיפשים?

חשבתי בלבי: השגחה פרטית! זה עתה יצא מביתי העני המבקש משרה ומיד אחריו נכנס העשיר המבקש לו עוזר. ביקשתי סליחה ואמרתי לו, כי מוכרח אני לעזבו לרגעים אחדים, כי יש לי

ענין דחוף. עזבתיו וירדתי החוצה להשיג את האברך שיצא מביתי, ראיתיו מרחוק ומיהרתי לרדוף אחריו. השוטרים, שעמדו על המשמר בכל הרחובות ובכל הסימטאות, כנהוג בימים ההם, ידעוני היטב, וכשאני רודף אחר איש צעיר, חשבו בלבם, כי עשה לי איזה דבר רע, וירדפו גם המה אחריו להשיבו בחזרה. הבעתי להם תודה ושנינו שבנו הביתה. ביקשתי את הצעיר לחכות בחדר הסמוך ואני שבתי אל חדר קבלת האורחים. שאלתי את הגביר במה אוכל לעזור לו בנוגע לשאלות הפנקסאות, וענה לי, כי לי יותר נקל למצוא איש בעריכת ספרי חשבונות. אמרתי לו:

– הבוקר היה אצלי צעיר כזה עם מכתב מיוחד ממנשה מרגלית, המפליג בשבחו וישרתו ובמומחיותו בחכמת הבוכהלטריה. אבל איני יודע אם עודנו בביתי, כי אולי כבר הלך לו. אפתח את הדלת ואראה, אם עודנו כאן.

– מי הוא זה מנשה מרגלית? – שאל הגביר.

הסברתי לו מי הוא. וקראתי באזניו את דברי מרגלית על אודות הצעיר הזה, ומיד בקשני לראות, אם הצעיר כאן ולהזמינו תיכף. פתחתי את הדלת למראית עין ואמרתי – הנהו כאן! נכנס הצעיר ואחרי שיחה קצרה קיבלו הגביר כמנהל החשבונות בבית מסחרו במשכורת חמשים ר"כ [רובל כסף] לחודש.

עברו שני חדשים והנה הגביר בא לביתי וסיפר לי בשמחה רבה, כי הוא ניצל מעניות.

– מאין נודע לך הדבר? – שאלתי.

– כיצד מאין? – ענני בתמימות – העתקתי מספרי החשבונות המתוקנים חשבון קטן מאיזה חוב אבוד לגמרי והגשתי לתביעה לאותו בית דין לסוחרים שלפני כשני ירחים הכריז בפומבי, כי ספרי חשבונותי אינם נאמנים לגבות על פיהם שום חוב. ועכשיו על פי פקודת הרוממות, אחרי אשר הפנקסאות שלי מסודרים על פי חוקי הבוכהלטריה, החליט לגבות את כל חובי עם הוצאות בית המשפט ועם רבית בעד כל הזמן. ויכול אני להיות בטוח, כי כל עסקי יתנהלו למישרים. עברו עוד שני חדשים, והנה בא הגביר הזה לביתי להזמיני לחתונת בתו וסיפר באזני מה שלא שאלתי כלל, כי איננו מרוצה משידוך זה, כי החתן שלו הוא יוריסטון, כלומר, איש שאין לו שום קאריירה, אחרי ההגבלות הידועות בנוגע ליהודים. ובכל זאת, סיים הגביר, את תלונתו בהלצה: – אני נותן נדוניא ללא-יוצלח זה, ל"גוי", כלומר, לעם הארץ זה, כפלי כפלים מאשר נתן המן בשעתו בעד כל היהודים.

אחרי עבור כחצי שנה מן החתונה, בא אלי הצעיר, נושא זכרונות אלה, חוור כמת, ומודיעני, כי הגביר פיטר אותו ממשרתו לפתע פתאום בלי שנתן לו אפילו פיצוי בעד כל ימי עבודתו, ובכן, שוב הוא נודד ללחם. וכאשר שאלתי מדוע ואיך קרה הדבר? סיפר לי, כי אחרי החתונה של בת הגביר ביקש ממנו החותן שילמד את חתנו בוכהלטריה, וכאשר נוכח לדעת, כי כבר השתלם בחכמה זו, פיטר את הצעיר והושיב את החתן במקומו. נזדעזעתי בשמעי את הדברים האלה וצלצלתי מיד אל הגביר, וביקשתי שיבוא אלי בלי איחור. הוא לא חפץ בשום אופן לבוא ויבקשני למסור לו על ידי הטלפון את תוכן הדברים, אבל עמדתי על דעתי בחזקה ואמרתי, כי אם אני מזמינו לביתי, סימן הוא, שלא אוכל למסור לו את הדבר בטלפון, ולי אחת היא אם יבוא או לא יבוא, והברירה בידו. לא עבר זמן רב, והגביר בא, ובראותו את הצעיר הנעלב על ידי לא פנה אליו כלל ושאל את פי, מה כל החרדה הזאת? אמרתי לו, כי באמת יש כאן חרדה גדולה ובהראותי באצבע על הצעיר היושב, שאלתי: מדוע הכרית לחם מפי האיש, אשר הציל את כל רכושך?

– האם משרת הוא אשה, שצריך להסביר להרב, מדוע מגרשים אותו? המשרת הוא משרת, כשיש בו צורך מחזיקים אותו בבית, וכשאין בו צורך מגרשים אותו.

– ואיפה היא מצות עשה "הענק תעניק לו"? ואיפה היא הלא-תעשה שבתורה "לא תשלחנו ריקם"? ואתה הלא נמנית בקהל היראים, ואיה יראתך?

– דברי תורה לחוד ודרך ארץ לחוד, – ענני הגביר.

אמרתי לו:

– אם זוהי דרך ארץ, אין לנו עוד מה לדבר – ואמרתי לו שלום לאות הפרידה.

אחרי שמעו את הדברים האלה, אמר לי הגביר:

– רואה אנכי, כי כבודו איננו מרוצה, ומשום כבודו של מר נכון אני ליתן לו מאה ר"כ.

– לא אקבל אפילו פרוטה אחת! – קרא הצעיר ברוגזה.

– ואני אקבלם! – עניתי אחריו.

הגביר מסר לי את השטר בן מאה ר"כ והלך לו. כאשר נשארנו לבדנו הסברתי לצעיר, כי אפנה עוד היום אל הגביר פוליאקוב להמציא לו איזה משרה, ולו גם קטנה, באחד הבנקים אשר לו באחת מערי התחום, כי שמעתי מפיו, כי דרושים לו שמה עובדים הגונים ולתכלית זו קיבלתי את המאה ר"כ למען יהיה בכיסו להוצאות הדרך ולכלכלתו במשך החודש הראשון, כי אין שכירות משתלמת אלא לסוף החודש, וההוצאות בערי התחום קטנות מאד. הצגתי את הצעתי לפני פוליאקוב, וימצא חן בעיניו עד למאד, ביחוד משום שהיטיב לדבר צרפתי, אשר אהב פוליאקוב לסלסל בה כאחד השרים במדינת רוסיה. כאשר מסר לו את המכתב אל מנהל הבנק אשר בעיר עבודתו, שאלהו, אולי נצרך לו להוצאות הדרך, והנשאל השיב לו תודה באמרו, כי יש לו בכיסו די והותר. גם זה עשה רושם על פוליאקוב. כאשר שבנו הביתה, אמר לי הצעיר, כי עכשיו הוא מבין עד כמה היטבתי ראות במה שקיבלתי את המאה ר"כ.

כאשר נפרדנו אמרתי להצעיר, כי אחרי שכבר נוכח לדעת, כי אני מיטיב לראות, הנני מיעץ לו, כי כאשר ירווח לו, ישלח על שמי חזרה את המאה ר"כ על מנת למסרם לגביר בהוספת דברים, כי מידי איש כזה אין מקבלים אפילו שכר עבודה, ואני מקבל עלי לקבל מהגביר שטר קבלה על הכסף ולפסוק לו פסוקו.

וכך היה. אחרי עבור חצי שנה או יותר, קיבלתי את המאה ר"כ, וצלצלתי אל הגביר, כי קיבלתי בעדו מאה ר"כ ואבקש שיבוא בעצמו לקבלם.

– מדוע זה דוקא בעצמי? – שאל הגביר – הלא אוכל לשלוח את אחד ממשרתי, ואמרתי לו, כי למשרתו לא אמסור בשום אופן, ואם לא יבוא במשך שני ימים, – אשלח את הכסף חזרה. נפלאיתי, כי ממש בעוד שעה בא בכבודו ובעצמו ובידי היה ערוך כבר טופס של שטר קבלה בו היה מבואר, כי את המאה ר"כ, אשר קיבל הרב בשביל פלוני בן פלוני, הושב לו בחזרה בשלימות ולראיה באתי על החתום ביום פלוני לחודש אלמוני, שנת פלונית, וביקשתיו לחתום עליו.

– בשום אופן לא אחתום – ענה הגביר – כיצד? משיבים לי את כספי ואני אתן שטר קבלה.

– אם לא תחתום אשלח את הכסף חזרה, כי אני הלא נתתי שטר קבלה על הכסף לבעליו.

– היתכן? – שאל הגביר – כי נתת שטר-קבלה? למי?

– להפוסטה! – עניתי בנחת.

– אם כן, איפוא, זהו נימוק מעשי ואחתום.

ויחתום.

אז נתתי לו את המאה ר"כ, אשר קיבלם ממש בששון כמוצא מציאה. קראתי באזניו את המכתב, ויאמר בניחותא:

– יש מה לדבר על אודות האנשים הצעירים האלה, אשר אינם יראים את האלוהים וכופרים בדברי הנביאים שלנו, כי ה' מוריש ומעשיר, ומשפיל אף מרומם, והכבוד המדומה יקר להם מכל יקר. ילכו המה בשיטתם, ואנחנו בשם אלוהינו נדגול ולא נבוש לעולם, והמה כאשר היו דלפנים – ישארו עד עולם ועד.

עברו חמש עשרה שנה, ואני בפטרוגרד בתחלת חודש ינואר שנת 1918 כנבחר מפלך מוהילוב עיר מולדתי בתורת ציר אל האספה המכוננת, אשר, כידוע, בן לילה נפתחה ובן לילה נסגרה. זה היה כימים אחדים לפני פתיחת האספה המכוננת ואני יושב בבית תמחוי עברי על יד השולחן, ופתאום שומע אני מאחורי קול קורא לי לשלום. הסתכלתי בדובר בי והנה לפני איש אשר זקנה קפצה עליו, עצוב רוח ועיניו מלאות דמעות, והתאונן באוזני ואמר: השמעת את אשר קרני, הלא הרשעים הרסו אותי עד היסוד, לקחו את כל הוני ורכושי בשתי הסייפות [כספות safe] אשר היו לי גם במוסקבה גם בפטרוגרד, גם את כל הסחורה אשר היתה לי גם פה גם שם.

– סלח לי, אדוני, איני יודע, מי אתה.

– כיצד אינך יודע, מי אני? האם לא תכירני?

– לדאבוני, זכרוני בגד בי ואינני מכיר אותך, כי הרבה אנשים אני פוגש בכל יום, וכח זכרוני בנוגע לפרצופים נפגם, ואתך הסליחה.

– אזכירך, כי הרבה שנים לפני עבד אצלי איש צעיר על פי ההמלצה שלך.

מיד נזכרתי כל אותו המאורע ואמרתי לו:

– עליך ועל שכמותך יש להמליץ: "הוי על כל שכני הרעים את אשר קרם מודיעים, ואת אשר עשו אינם מודיעים". אם אדם פרטי איננו מחויב להסביר להרב, מדוע הוא מגרש בימות החורף את עובדו באמונה אשר הציל את כל רכושו, מפני הטעם, כי המשרת איננו אשה, על אחת כמה וכמה, כי ממשלה, הבאה בכחה הגדול תחת הדגל של המהפכה, איננה מחויבת להסביר להרב, מדוע פקדה על נתיניה להפרד מרכושם וקשה לי להשתתף בצערך. אמנם לבי ירחש לך רחמים, אבל מוחי אינו סובל את תלונתך.

הקראית שנתאחתה

בחודש תמוז תרע"ח בא אלי איש יהודי אחד מילידי מיטוי, זיגזמונד בן פייבל זימסון שמו, וביקש ממני לסדר לו חופה וקידושין עם אחת מבנות הקראים, שחפצה לתכלית זו לקבל עליה את הדת הרבנית. הכלה הקראית היתה יתומה מאביה ונחשבה לבת משפחה מיוחדת מן הכהנים הקראים אשר בייבפאטוריה [Yevpatoria], היא גוזלווא הידועה, ירושלים הקראית, ששם הוא המרכז של הכנסייה הגדולה הקראית המאושרת מקדמת דנא מטעם הממשלה, שם מקום משכן ה"חכם" הכולל שלהם ובית דינו: שם בנוי בית תפילה עם עזרות מעין מקדש מעט, וכתלי העזרה מצופים בטבלאות של שיש, אשר עליהן חקוקים לזכרון שמות הגבורים שלהם, שהצטיינו בתורה או במעשים טובים. שם יש להם בית דפוס עברי מיוחד, שם הוא מקור הרשעה, כלומר, השנאה ליהודים, שהמה מכנים בשם "רבניים"; והעיקר הוא, כי העיר הזאת אשר לחוף ימים תשכון, מצבה הכלכלי, כמקום מסחר, הוא טוב, והיא מצטיינת גם כמקום רפואה ורחצה לחולים, כידוע. עם בת העיר הזאת וראשי מיוחסיה הקראים בא הרבני דן להתחתן, ובחירתו היתה יפהפיה טאטארית על פי טיפוסה ושמה הטאטארי, **מוראט**, היה הולמה מאד. אביה היה נקרא בשם מרדכי הכהן, ואמה האלמנה, אשר באה עם בתה אל ביתי, היתה מחזקת בית מסחר של סיגריות וטבק פה במוסקבה זה ארבעים שנה או יותר ברחוב טברסקאיה, וכפי הנראה, היתה מתפרנסת, אמנם לא ברווחה יתרה, אבל מחסור לא ידעה. אמרתי לאם ביחידות שלא בפני בתה, כי על פי דיני ישראל אין הקראים מתאחים, וביחוד אחר שחכמי הקראים נשבעו לממשלה באורח רשמי, כי היהודים הרבניים אינם מגזע ישראל כלל, וכי הזוג שבין יהודי לקראית וכן להיפך, "זרמת סוסים זרמתו", החלה האם לבכות לפני וסיפרה לי את גדולת אישה המנוח מרדכי **כהן** שהתגאה בשמו הביבלי, וגם ידע "לשון הקודש", וגם היה גבאי ב"הכניס" שלהם. היא סיפרה לי, כי החתן והכלה אוהבים זה את זה אהבה עזה, ואם לא אתן את בקשתה, יש לחוש לסכנת נפשות. אמרתי לה, כי חשוב בדבר. עיינתי בהלכה זו לארכה ולרחבה ומצאתי, כי זיווגים של רבניים עם קראיות כבר היו עוד בימים הקדמונים ורבני ישראל פתרו את השאלה בחיוב. נזכרתי, כי פעם אחת נתפרסמה בספרותנו גם כתובה אחת, שנכתבה בין רבני לקראית ושם נאמר, כהוספה לטופס שטרי הכתובות הנהוגים בישראל, כי היא מקבלת עליה להדליק נרות לכבוד השבת, להוציא מלבה את שיטת הקראים היושבים במחשכים בלילי שבתות ומבארים את הכתוב "לא תבערו אש בכל מושבותיהם ביום השבת" על פי פשוטו כמשמעו. מכתובה זו ניכר, כי לא קיבלה הקראית הזאת את הדת הרבנית כלל, רק קיבלה עליה את המצוות, שעל פי שיטת הקראים הן עבירות, אבל קבלת עול מלכות שמים לא דרשו ממנה כלל וכנראה מזה, חשבו הרבנים את בנות הקראים לבנות ישראל על פי גזען.

באתי לידי החלטה, כי בימינו אלה, כשהחתן בעצמו, דמתקרי זיגזמונד פיליפוביטש, איננו מן המהדרין במצוות, ודאי שיש לנהוג בהיתר. את השקפתי זאת מסרתי להרב רבינוביץ', והוא, אחרי חששות שונים, הסכים לדעתי, ושנינו באנו לידי החלטה, כי צריך לטבול אותה לשם היהדות, וקיבלתי עלי לבאר לפניו את עיקרי דתנו על פי מושגי חכמינו, ואם תאמר, כי היא מקבלת עליה, יטבולו על פי כל הסעיפים השייכים לגיורת ויכניסוה לכלל ישראל. שמחתי מאד על ההחלטה הזאת, וכי עלה בגורלי להשתתף בה בפועל, ונזכרתי דברי בעל "בשמים ראש": "אוי לה לאותה בושה! שמכל האומות מקבלים גרים, ואפילו מזרע עמלק, ואל הקראים יאמרו: אין להם חלק!" (תשובה קע"ז).

צירפנו אלינו עוד רב אחד, כדי שיהיה בית-דין של שלשה, והתנהגנו על פי דיני ש"ע בנוגע לגיורות של שאר אומות העולם. החשש העיקרי בנוגע לחיתון עם בנות הקראים שמעתי מפי הרב ר' חיים מבריסק, באספת הרבנים שהיתה בפטרבורג בשנת תרע"א. הרב ר' חיים אמר לי אז את דעתו, בשעה שנתברר הענין להלכה ולא למעשה, כי לכאורה, אין איסור בדבר, רק חשש גדול יש בזה, כי אחרי שהם מתנהגים בגטי נשים שלא כדת חז"ל, ובכן הגטין פסולים על פי דיני ישראל, ואם הגט הוא פסול, אזי הגרושה הקראית נשארת בעינינו אשת-איש, ואולי אחת מנשי המשפחה הזאת נתגרשה ונשארה לאחר ומגזע זה נולדה אותה הקראית של זמננו, הלא היא ממזרת גמורה, הבאה מאשת איש, ומקרא מלא הוא: לא יבוא ממזר בקהל ה', ובכן, אסור להתחתן בהם. אמרתי להרב: אם יש לחשוש לגטיהם, הלא יש לחשוש גם לקידושין שלהם, אולי נעשו גם המה שלא עפ"י דינו ולא תפסו בה קידושין כלל ולא היתה אשת איש מעולם, ובכן, אין כאן מקום כלל לאיסור ממזרת. גיחך הרב האדוק ואמר: "איזו חכמה יש בזה ליתן איזה חפץ ולומר: הרי את מקודשת לי בטבעת זו כדת משה וישראל. ובוודאי גם המה מקדשים, ובכן היא אשת איש".

איך שיהיה, נטבלה מוראט הקראית הכהנית ונתגיירה, אם אפשר לומר כך לשם היהדות הרבנית בחמשה עשר לחודש תמוז שנת תרע"ח ובאותו יום סידרתי לבני הזוג חופה וקידושין ובין ברכת האירושין נאמתי נאום, שבו נגעתי מעט בשאלה החמורה הזאת, ואמרתי בכל תוקף, כי הגיעה השעה לתת אל הארכיון את כל הפרוד שבין הקראים והרבניים, אחרי כי כולנו בני ברית, אשר כרת אלוהי ישראל עם אבותינו בחורב, וכדומה בסגנון כזה.

אחרי כלות החופה והקידושין אמרה לי האם, כי מעודה לא שמעה מפי חכמיהם דברים כאלה, והבת בכתה ואמרה לי כדברים האלה: נפקחו עיני על ידי דבריד.

מכל המסופר הלא אפשר היה לשער, כי הזיווג עלה יפה מאד, אבל סוף דבר הראה לדעת, כי לא דבר ריק הוא אותו החידוד: "הקראים אינם מתאחים" שיצא מפי אחד הרבנים בוועד ארבע הארצות, אשר כל כך התמרמר עליו משוררנו יל"ג בשירו "דיבור מפוצץ", כי מן השעה הראשונה של חיי המשפחה של היהודי דן עם הקראית, שנתאחתה בעזרתי ובהשתדלותי, החלו עינויים וסיגופים רוחניים אשר אין להעלות על הכתב, ורק אפס קצהו אספר: למחרת יום החתונה בבוקר בשעת משתה היתה פנתה מוראט הקראית, אחרי שכבר נהפכה למרים הרבנית, לבעלה זיגמונד פיליפוביטש בלשון של חיבה בסגנון כזה:

נעים אתה לי, אבל בכל זאת אתה "זשיד" [זייד] ואני קראית.

לא ארכו הימים, וניכרו בה סימני מחלה פגומה, אשר על פי החלטת הרופאים באה לה בירושה מאחד או מאחת מאבות אבותיה על פי חוקי האטאביזמוס [אטביזם] המתגלגל לרוב בדור השלישי. לרגל מחלתה זו נעשתה רגזנית וכעסנית, עד אשר אי אפשר היה לאישה לדור עמה בכפיפה אחת, ובכל זאת, באהבתו אותה ובחמלתו עליה שכר לה דירה בפני עצמה ונתן לה בשפע את מזונותיה וכסותה וסיפוקיה ורופאיה וסממניה. וכאשר נודע לו, כי בוגדת היא בו, הציע לפניה לקבל גט פיטורין, והיא לא נתרצתה בשום אופן ולא חדלה לתבוע ממנו מזונות ומותרות, אחרי אשר בזז מהונו הרבה כסף, כדי שתחיה חיים נעימים, והוא סבל את הכל בדומיה ובחיבה, והיא לא חדלה מלהתנהג עמו באכזריות, ובכל פעם היתה מחרפת ומקללת אותו ובראש כל הקללות היה השם "זשיד". האלמנה כהן מתה מרוב צער בראותה את הנהגת בתה, אשר חשבה אותה מראש למאוסת, כי נשאת לרבני אשר לפי דבריה, הם מכבדים את נשיהם יותר מן הקראים, אשר כמעט כולם בוגדים בחיי המשפחה, והאשה אינה נחשבת אצלם כלל לראויה לכבוד, ממש כמו אצל הטאטרים, והרבה מהם גם מרימים יד על נשיהם וכדומה, אבל אחרי פטירת האם החלה גם הבת

לגנוח דם מלבה, אם כי לא פסקה מדרך ארץ שלה, כמעט עד הנשימה האחרונה ובדמי ימיה מתה
לאחר שנה או שנתים לחתונה, בעוד לא הגיעה לשנת השלושים לחייה.

מנין שהרצל מניח תפילין?

בין הרבנים, שזכו לשם, יש למנות גם את הרב ר' אליעזר גורדון, אב"ד וריש מתיבתא דטלון, הנודע כבעל שיטה חדשה של הבנה והסבר הגיוני בלימוד התלמוד ובאדיקותו ביחס לענייני הדת. כמה פעמים היה במוסקבה לבקש תמיכה מאוהבי תורה שבקהלתנו לטובת בית האולפנא שלו ובפעם האחרונה בא בלוויית צעיר אחד, ששמו היה נטע בן ר' יעקב ליפשיץ, הידוע בספרותנו בהשקפותיו הקלריקאליות [דתיות]. מטרת הרב היתה לקבץ קרן קיימת בשביל עתון קלריקאלי, ואם כי הרבה הרב להשתדל בזה, בכל זאת לא מצאה הצעתו מסלות גם בלב האורתודוכסים, ובראשם ר' רפאל שלמה גוך, הנדבן, שהחזיק על חשבוננו כמעט את כל הישיבות, אבל שיטתו היתה כי תורה לחוד וקלריקאליות לחוד. וביחוד התייחס ר' גוך בשנאה רבה ובחשד גדול את הסופר הקלריקאלי יעקב ליפשיץ, אם כי היה ממקורביו של ר' יצחק אלחנן ז"ל. גוך חשד את ליפשיץ בעוון מעילה בכספים הבאים לקובנא לטובת הישיבה של ר' יצחק אלחנן ולטובת "מאכל כשר" לחיילים, אשר יסד הרב הנ"ל. וגם זאת הפעם חשד, כי ליפשיץ המציא את הרעיון של עתון אורתודוכסי, כדי למצוא מוצא חדש לכספים לטובת עצמו, אחרי שבין הקלריקאלים לא נמצא סופר מהיר ומומחה כמוהו.

איך שיהיה, לרגלי מסעותיו אלה היה הרב ר' אליעזר גורדון נכנס תמיד לביתי ומצאתי בו, כי הוא אחד הרבנים המצוינים שבין הקנאים, איש רב פעלים ומרץ שהגן על דעותיו בלי משוא פנים ובלי אימת הבריות, יהיו מי שיהיו, אפילו היותר תקיפים שבדור, ואני דרכי מעודי להוקיר כל איש מטיפוסי העקשנים שבדור, העומדים על דעותיהם ואינם מתביישים מפני המלעיגים ואינם יראים מפני הנלחמים בהם, אחת היא אם צודקים הם בדעותיהם או לא, אם יצליחו במלאכתם או לא, אבל מלאכתם נעשית, ובכל אופן גורמת לברר את האמת, כי גם פתרון שלילי של איזו שאלה או דעה יש בו תועלת לנצחון האמת. וכטיפוס כזה נשאר בלבי הרב הטלזאי.

עברו שנים הרבה, ואחרי עבור עלי מחלה קשה, שולחתי לקיסנינגן [Kissingen] להתרפא. והנה בשעת הטיול, כשכוס מי המעין רקוטשי בידי (ששותים, כידוע טיפות-טיפות בשעת הטיול), ראיתי כנופיא של גרמנים אנטישמים, העומדים על יד הנהר הקטן אשר מימין כר הטיול ומתלוצצים בחרפה ובבזיון על איזה יהודי העומד כפוף ושחוח על שפת הנהר במורד ההר הקטן. מיהרתי לרדת אל שפת הנהר והסתכלתי בפני היהודי, העוסק בטבילת הכוס ומברך על טבילת כלים והנה הכרתי תיכף, כי זהו הרב ר' אליעזר. קראתי לו לשלום, והוא לא הכירני, וכאשר הגדתי לו את שמי, חיבקני בחיבה גדולה וברך עלי ברכת "מחיה מתים", כדן הרואה את חברו לאחר י"ב חודש.

אמרתי לו:

— ראיתי, כי מתלוצצים באיזה יהודי ומיהרתי להשתתף בצערו.

הוא גיחך, דמעה נראתה בעיניו, ושאלני:

— היתכן, כי עם נאור כגרמנים יבזה איזה איש, אשר לא עשה שום רע, כי אם טובל כלי,

כמצווה עלינו על פי דתנו?

— כלום אין מר יודע, שכל אומות העולם שונאות את ישראל, והעיקר, אינן יכולות לסבול ש"דתיים שונות מכל עם". כולם מנקים את הכוסות לפני השתיה, אבל אינם הולכים דווקא לנהר או למי מעינות או למקווה כשרה ואינם מברכים על דבר כזה. ומה לעשות, ודתנו היא באמת יחידה במינה, והמנהגים שלנו מעוררים תמהון; למשל, איך יסביר כבוד תורתו למכרו, ודוקא לגרמני נאור, אם ישאל, מדוע אסור לשותות רקוטשי מכוס שלא נטבלה דווקא בנהר ובבריכה? הרי תיכף ומיד

עולה על לבם חשד, כי כשפים אנחנו עושים להם, או עובדים אנחנו לנהרות, למים וכו'. וכלל קדום הוא: חור שבין יהודי לעכו"ם אינו צריך בדיקה כלל, שמא יאמר כשפים הוא עושה לי ונמצא בא לידי סכנה.

– אנחנו עושים דבר זה על פי פקודת אלוהי ישראל.
– כל חיינו בגולה המה חור שבין ישראל לעמים, ועלינו לזכור דבר זה תמיד.
– מליצה יפה מאד השמעתני הפעם, אך אסור להשתמש בה, כי יכולה היא להביא לידי הרהור תקונים בדת, חס ושלום.
נכנסתי עם הגרמנים בשיחה, ואמרתי להם, כי האיש הזה הוא אחד הרבנים היותר גדולים בארצנו ואיננו מדבר גרמנית.

מאז נשתנה לגמרי היחס של הגרמנים אל ר' אליעזר דנן, וכשהיו פוגשים אותו על יד המעינות או על יד בתי הרחצה, היו קוראים לו לשלום בהסרת הכובע, וגם הוא היה מנענע להם בראשו, ופעם אחת אמר לי הרב, כי כל ימיו לא ישכח את הגנתי על כבודו, והקב"ה בוודאי לא ישכח זאת, כי כל מעשי איש נכתבים בספר זכרון לפניו.

במשך שבוע ימים הייתי מטייל יום עם הרב לשתות מי רקוטשי ולרחוץ במי מעינות הרפואה והיינו משוחחים בענייני הכלל ובצרות ישראל, ובכל פעם היה ר' אליעזר אומר, כי אין שום עצה ותבונה, רק לשוב אל ה' אלוהינו, ללמוד את התורה בשקידה יומם ולילה, עד אשר ישקיף ה' ממרום וישלח לנו את משיח צדקנו. התורה, התורה, – היתה מרגלא בפומיה של ר' אליעזר, היא מקור חיים ורק היא ועוד הפעם היא, ובלעדיה נרד מטה-מטה, והצרות האחרונות ישכיחו את הראשונות. תקומה לא תהיה לנו, עד שנשוב אל התורה, לקיים את חובתנו המשולשת ללמוד, ללמד ולקיים את כל דברי התורה הזאת, והאספות מכל המינים וההשתדלויות וכל מיני המצאות שבעולם לא יברכו את עם ישראל בשלום, עד שישבו אל התורה. ועוד הפעם באנחה: התורה, התורה, אטו מלתא זוטרותא היא, התורה, התורה, לימודה וקיום מצוותיה יפילו לנו חללים מכל שונאינו.

נסיתי בניחותא להכניס איזה קו של אור בשיחתנו ושאלתי את איש שיחתי:

– הלא משיח בן דוד יבוא אם גם הדור יהיה כולו חייב?!

– אין משיבים מן האגדה, אמר הרב, אנו אין לנו עסק אלא בפלפול התורה והלכותיה, כן הלכה למשה וכן הילכתא למשיחא. דבר פשוט וידוע, כי בשעה שבני ישראל לומדים את התורה ומקיימים אותה, אין שום אומה יכולה לנגוע בהם. אקוה אל ה', כי התורה תגבר אם יחפצו או לא יחפצו, כל בני ישראל יבושו בכל מיני מבטחיהם ובטחונותיהם בשיטות וכתות ויכתנו את כתותיהם ועשו כולם אגודה אחת ללמוד את התורה ולקיים את פקודיה, יותר אין מה לדבר.

אחרי שיחה אחת ארוכה שהיתה ביני ובינו, נתקררתי ונפלתי למשכב. כאשר ראה הרב, כי עברו כמה ימים ולא באתי אל המעין, התחיל לשאול את פי אנשי מוסקבה, אשר היו אז גם כן בקיסנינגן, מה נעשה עמדי, וכאשר נודע לו, כי חולה אני, מוטל על ערש דוי, אמר, כי יבוא לבקרני וישאל למעוני.

לפנות ערב אחד נקבצו ובאו לחדרי כמעט כל בני מוסקבה, אשר התארחו בקיסנינגן, וביניהם גם מר פרנק ואשתו מתושבי ווארשה. האדון פרנק ידעני מקדמת דנא, כי היה המורשה של ביי"מ ויסוצקי בווארשה והיה חבר בלמדו בשיבת וולוז'ין לחתן ויסוצקי ר' רפאל גוץ, וכשהיה בא למוסקבה היה נכנס לביתי כחובב ציון וחובב ספרות ישראל וכציוני, וגם הגברת פרנק ידעה עברית והיתה הרצלאית נלהבה, ולו גזר הרצל ביום אחד להחליף את הציונות באיזו תנועה אחרת, היתה

הולכת אחריו בעינים עצומות, ומכיוון שזה האיש אשר כבדה כמלאך-אלוהים הכריז על הציונות, נעשתה מעריצתו זו לציונית אדוקה.

במסיבה כזאת נכנס אל ביתי פתאום הרב הטלזאי. אחרי הודיעו, כי גם הוא בא לבקר את החולה, העיר, כי ביקור-חולים כל מצוותו היא להקל את מכאובי המוטל על ערש דוי, והמבקרים מחויבים או לשמשו בשעה שאין לו משמשים, או להזמין לו רופאים, או לקנות בשבילו סממני מרפא, אם אין ידו משגת, וכדומה. ומכיוון שבנוגע אלי, ב"ה, הכל יש לי גם בלעדי המבקרים, הרי הוא מציע לתת צדקה באותו מעמד, אשר, כידוע, תרופה זו היא היותר בדוקה, המובילה ישר אל התכלית הרצויה, והיא היא דרך החיים, ורק מומרים ועקשנים כופרים בה. ולתכלית זו הציע הרב לחתום על נדבות לבדק הבית, אשר בו הישיבה שלו, ואשר אם לא כולו, בכל זאת חלק ממנו נשרף בשעת השרפה, שהיתה בימים אלה בעיר טלו. מידי דברו, הוציא גליון והציע לפני האדון פרנק לחתום עליו ראשונה את שמו ואת סכום נדבתו. הלז ענה לרב המציע, כי בשום אופן לא יחתום, מפני שני טעמים: ראשית, כי הוא מתומכי הישיבה התמידיים בעיר מגוריו וארשה, ואין תמיכה אחר תמיכה, ושנית, וזה הוא העיקר, כי הרב איננו מחזיק בעירו את שד"רי הציונות מדי בואם שמה לרגלי עניני התחיה בא"י. את דבריו אלה דבר פרנק מתוך התמרמרות, וסיים את תלונתו בדברים אלה:

— כל רב העומד מנגד לעניני הציונות, המפריע את העם מעבודה קדושה זו, אין לו רשות לבקש תמיכה למוסדותיו.

שמע הרב את תוכחתו בגיחוך קל ואמר:

— ראשית, איננו מפריע את עבודת שלוחי הציונים, וגם בעירי יש הרבה ציונים, והרבה מתושבי העיר מרבים להביא אמצעים חמריים לקופת א"י, ומעודי לא מחיתי, ח"ו, בידם, ושנית, כי לכל הדעות, ת"ת כנגד כולם, ואם אין תורה, ציון למה? ושלישית כי הרב כשהוא לעצמו לא יוכל להשתתף בעניני הציונות, אחרי אשר העומד בראש התנועה הזאת הוא קרקפתא דלא מנח תפילין. למשמע דברים אלה, צעק פרנק ואשתו עמו:

— אוי לאזנים שכך שומעות!

והאדון פרנק הוסיף נופך תלמודי משלו:

— על דברך כאלה ראוי לקרוע, כי רב בישראל מדבר לה"ר [לשון הרע] כאחת השפחות להבדיל. כיצד מרבה תורה בישראל מרשה לנפשו לומר על אדם גדול, שזכה להיות רב ומנהיג לרבות אלפי ישראל, כי איננו מניח תפילין, ח"ו? כלום דר הרב עם הרצל בכפיפה אחת אפילו יום אחד, ובעיניו ראה, כי לא קיים מצות תפילין, אזי לא נשאר לכלל ישראל אלא להשתמד תיכף ומיד. ובכן הרמב"ם, צריך לומר* אלא שביום פלוני לא חבש הרצל פארו עליו, ותו לא, אבל לא יוכל להכריז מפי עבד ושפחה, כי רבן של כל טובי בני ישראל, הבונים את חרבות ציון וירושלים, הוא קרקפתא דלא מנח תפילין, הלא, להיפך, היה צריך הרב לחשוב, כי איש, שמן השמים זיכוהו במצוה גדולה כזו, בוודאי מניח תפילין.

את הדברים הקשים האלה שמע הרב בגיחוך ישועי, ובראותו את הפנים הזועפות של הגב' פרנק, אשר כל מבט ומבט עיניה אמר "יישר כח" לאישה ורגש של בוז להרב, אמר בניחותא:

* ככל הנראה שיבוש. אולי יש לקרוא: ובכן הרב לא היה צריך לומר...

– הצדק אתך, מר פרנק, נכשלתי בעבירה חמורה של לה"ר, באמת, הצדק אתך, כי לא הייתי רשאי כלל להאשים רבי גדול בישראל כהרצל, כי איננו מניח כלל תפילין, אבל היתכן בכל זאת, כי אדם נאור כזה מניח תפילין?

אוי ואבוי, צעק פרנק, הדברים האחרונים עוד יותר קשים מן הראשונים. אם רב בישראל מניח הנחה כזו, כי כל אדם נאור איננו עלול כלל להניח תפילין, אזי לא נשאר לכלל ישראל אלא להשתמד תיכף ומיד, ובכן הרמב"ם, אשר עלה בחכמתו על כל חכמי הדורות, לא הניח תפילין ח"ו? ויתר ארזי הלבנון ואדירי התורה, אשר הרבה מהם היו נאורים וחכמים בחכמות ומדעים, כולם היו, ח"ו, קרקפתאות דלא מניחין תפילין? רבונו של עולם, אצא החוצה וארים קול, כי הלכה חדשה נתחדשה בבית מדרשו של הרב מטלז, ר' אליעזר גורדון, כי אי אפשר להעלות על הדעת, כי כל מי שחננו ה' בחכמה, דעה ובינה יניח תפילין; הלכה חדשה, המביאה לידי שמד והסותרת מה שמקובל באומה מקדמת דנא, כי כל מי שיותר מלומד מבין ביתר שאת את המאור שבתורה ואת עמקות מצוותיה. רואה אנכי, אמר פרנק, כי יש לי זכות אבות, כי מנעני ה' מעבירה גדולה לתת תמיכה חדשה בשביל בית אולפנא כזה, אשר העומד בראשו פוסק הלכות כאלה.

כל הנאספים מחאו כף, והגברת פרנק הגדילה, והרב כפף את ראשו מעט ואמר:

– רבותי, נוקשתי באמרי פי והנני משיב את דברי אחר, ואומר, ראשית, כי האדם הגדול הרצל, הרבי החדש של רבבות אלפי ישראל, המסורים לעמם ודתם כל כך, עד שמרגישים נחיצות בא"י, בוודאי מניח תפילין, ושנית, כי כל אדם נאור, הוא בלי שום ספק מניח תפילין, ובוודאי כל אלה הנאורים שבדורנו, אשר גמרו חוקי לימודם באוניברסיטה ועוסקים בחכמות ומדעים מדקדקים מאד במצוות תפילין, הכל כאשר לכל, כמו שדרש לפנינו מר פרנק, אשר נוטה מאד אל ההשכלה, ובוודאי גם הוא בעצמו זהיר מאד במצוות תפילין. כל דברי הראשונים יפלו, בטלים ומובטלים הם, והרבי ר' הרצל וסיעתו כולם מניחי תפילין.

לקול דברים אלה נשמעה מחיאת כפים של פרנק שאמר:

– שבע יפול צדיק וקם, שגגה יצאה מלפני השליט ושמח אני, כי תיקן את המעוות, וגם אני מצדי אתקן את המעוות ותיכף ומיד אחתום לטובת הישיבה.

אמר ועשה, ויקח מיד מידי הרב את הגליון ורשם סכום הגון, ואחריו חתמו כל מבקרי, גם הגברת פרנק מצדה חתמה איזה סכום לבדה. הרב שם את הגליון בכיסו, ואמר:

– רבותי, תחשב לכם זאת למצווה גדולה וכסף אינני מבקש מכם, כי לגבות כסף מסוחרים מוסקבאים ומהעומד בראש בימ"ח התה אשר לויסוצקי בווארשה, דבר נקל מאד.

עוד הפעם מחאו לו כף ובאותו רגע פנה הרב אל פרנק ואמר בניחותא:

– ירשני נא, מר פרנק, לברר, מה שהרצל בא לבאזל ויצא מן המרכבה ביום השבת לעיני כל ישראל, אשר היו באותו מעמד לקבל את פניו, האם גם זה הוא בבחינת לה"ר?

– בשום אופן לא, ענה פרנק, לא אוכל להכחיש מה שהיה ונהיה לעיני העם רואות, כלומר, היתה שבת כזו, אשר הרצל נסע במרכבה, אבל תפילין הוא מניח.

– בוודאי, אמר הרב, תפילין הוא מניח, אבל את השבת הוא מחלל בפרהסיא.

– סליחה, רבי, אמר פרנק, חכמים הזהירו בדבריכם, הוא איננו מחלל את השבת, כי אם פעם אחת חילל, בשבת זו שבא לבאזל חילל.

– כן, כן, אמר הרב, ומה שאכל טרפות על יד שולחן תחת כפת הרקיע על יד ה"קאזינו" אשר בבאזל ועיני כל העם רואות – האם גם זה לשון הרע?

– לא, אמר פרנק, בשום אופן לא, אם הוא אכל ועיני כל העם ראו, אין להכחיש עובדה כזו, אבל איננו מחלל שבת או אוכל טרפות ח"ו, חלילה לומר ככה על גדול הדור, שזכה להיות מורה ומנהיג לשבטי יה.

– כן, כן, אמר הרב, הוא מניח תפילין, הוא חילל את השבת והוא אכל טרפות, ובכן, אדוני פרנק, הרבי שלכם הוא עבריין גדול.

פרנק כמעט גוע משחוק ומחא כף וכל הנאספים עמדו מתוך השחוק ומחאו גם הם כף, והרב ענה אחריהם:

– היו שלום, וד' יזכנו ברביים אחרים הבאים לקראתנו לשלום.

ד.

היהודים והמלחמות

היהודים ומלחמות

א.

מימי ילדותי הראשונה ועד זקנתי רואה אני, כי המלחמות עושות תמיד רושם מיוחד על היהודים. אין לך אומה ולשון בעולם שתתיחס אל המלחמות באופן סובייקטיבי כמונו. מימי ילדותי זוכר אני, כי בשעת מלחמה היו כל בתי התפילה וכל בתי המדרש, שהיו לומדים שם, ל"קלובים פוליטיים" ממש, ל"מיטינגים" תדיריים, שהשתתף בהם כל הקהל, בלי יוצא מן הכלל, זקנים עם נערים, אנשים ונשים וטף, עשירים ועניים, טיפשים וחכמים, סוחרים ובעלי מלאכה, אדוקים וחפשים, ועל כולם בטלנים. ואין לך אומה, השונאה מלחמה בתכלית השנאה כעם ישראל, ואין לך אומה המקוה תמיד, כי תוצאות המלחמה יביאו לידי שינוי בעולם ובמצבה היא, כאומה הישראלית. ולו הייתי במקום יוסיפוס פלאויוס הייתי כותב לא "מלחמות היהודים" כי אם "היהודים והמלחמות". על פי ההנחות המבוארות נשארו בלבי חבילות-חבילות של זכרונות מימות המלחמות שהיו בימי, ועד כמה שאפשר אוציא את תמציתם.

את השם "מלחמה" ידעתי, כמובן, מן החומש, ורבי הסביר לי, כי בנוגע לכל מלחמה צריך כל יהודי ירא שמים להוסיף את המילים: "רחמנא ליצלן". כבר זקנתי והלקח החינוכי הזה חרות על לבי. בילדותי לא הבינתי את העמקות שבדברי מורי זה, שעשו על נפשי הרכה רושם גדול כל כך, עד שבשעה שקראתי, כבר בימי התפתחותי, את ספרו של פרודון [P. Proudhon] המלא ראיות, כי המלחמות יש בהן משום תיקון העולם, עמדה לפני דמות דיוקני של רבי כסותם ומבטל את כל דבריו, ולא אגזים אם אומר, כי אחרי קריאת כל פרק ופרק, הייתי כשומע באזני איזה לחש של מורי, האומר לי בתמימות: "אל תפנה אל השקרים האלה". וכמה פעמים שואלת נפשי: מה חכם של דברים-בעלמא, שיצאו מפי אחד מחובשי בית המדרש לבטל את המדע ואת המסקנות החשובות בנוגע לפרובלימה זו? אבל הנני מודה ומתוודה, כי בשום אופן לא אוכל לעקור את הדברים האלה שנכנסו אל לבי, והנני רושם זאת כעובדה פסיכולוגית-חינוכית, אשר כדאי לזכור אותה ולהתבונן בה. יש עוד מלות שנעשו לחלק נפשי לצמיתות. ואין צריך לומר: "שמע ישראל ה' אלוהינו ה' אחד". וראה זה פלא: כל פעם שאני קורא את שמע, עולים על לבי המלות: "רחמנא ליצלן ממלחמה", אם מפני שיצאו בשעתם מפי מלמדי ברגש עז מאד, או מאיזה סיבה אחרת, ושמה מתחילת בריאתי חוננתי בתכונה של גועל נפש אל המלחמה? אבל העובדה היא עובדה והמסקנה היא מסקנה, כי יש כח ביד מחנך ישר לזרוע, **דרך אגב**, זריעה נכונה בלב חניכו שתעלה ותצמח. בלמדי את התנ"ך, אשר יש בהם סיפורי מלחמות לרוב, החילותי להרהר אחרי דברי מורי, וזכורני, כי פעם אחת שאלתי בימי החנוכה:

איך משבחים ומהללים אנו על הנסים ועל התשועות **והמלחמות** שנעשו לאבותינו, תחת אשר עלינו לבקש רחמים מבעל הרחמים, כי **יצילנו** ממלחמות? ואם הקב"ה בעצמו מביא תשועות על ידי מלחמות, שמע מינה, כי יש לעולם הנאה מהן!

על זה ענני מורי, כי תשועות כאלה עושה הוא כביכול בשעת הזעם, בבחינת "ברוגז רחמים תזכור", אבל בשעת רחמים הוא עושה תשועות בידו הרחבה בלי שום מלחמה. זכורני, כי תשובה זו לא הניחה את דעתי, והמלות "רחמנא ליצלן ממלחמה" נקלטו במוחי ובלבי כאקסיומה.

מלבד המלחמות האלו, שידעתי מן התנ"ך ומן הסיפור, שמעתי סיפורים חיים על דבר המלחמה בין הפולנים ובין פסקביץ', והנני מוסר את הדברים כמו ששמעתי בהיותי ילד ולא אוכל להסביר לא לי ולא לאחרים, מדוע נקראה מלחמה זו בשם מלחמת "פסקביץ'": אם מפני אימת הממשלה הרוסית, בכדי שלא להזכיר את שמה כלל, או מפני שדרכם של בני ישראל לקרא שם לכל מלחמה על שם מנצחה, או בערות היסטורית פשוטה יש בזה ותו לא? על פי הבנתי עכשיו דעתי נוטה לשער, כי הסיבה היא מפני הטעם השני שהזכרתי: לתלות כל מלחמה במנצחה. ומכאן ניכר, כי יהודי הדור ההוא חשבו את פסקביץ' למנצחה. בשעה שמתחילים זכרונות אלה כבר כלתה המלחמה אשר החלה, כידוע, בשנת תרכ"ו, אבל הליקבידציה שלה, כלומר, עונש המשתתפים או החשודים במריבה זו, על יד מוראביוב (שזכה לשם "מוראביוב התליין"), נמשכה. ובעיר מולדתי, כפי הנראה, היה חלק גדול מן המורדים צפוי לדין ומשפט, ומדי יום ביומו היו מובילים אדונים נכבדים מן הפולנים לבית המשפט או לתלייה. וכל פעם היו הענינים האלה לשיחה בפי אחינו ב"י, וכמובן, לא הסתפקו בענין העומד על הפרק לבדו. אלא בכל פעם היו חוזרים על כל הענין מעיקרו. חבורות-חבורות וכתות-כתות היו קוראים שעורים היסטוריים לקוטים מעולם ההשערה, ומשיחות של מוֹזְרוֹת בִּלְבָנָה* ומגביית-עדות מפי עבדים ושפחות שנמלטו מבתי אדוניהם, או בלשונם "שררות", ועל פי החומר הזה התפלספו אחינו, החל מן הרבנים והלמדנים והמשכילים עד בעלי-העגלות שבדור. ובראשם – היותר פופולארי: אליה בערקע, או ככינויו שהיה מכנה את עצמו: אליהו דוב בן דוד הכהן.

הוא היה טיפוס מצויין ביפיו, בקומתו ובזקנו המגודל ובידיעתו את שפת רוסיה ההמונית, כי עוד בימים ההם זכה להוביל סחורות למוסקבה, ומשם לערי התחום, וביחוד את הטאבאק של זיקוב, אשר היה אז המובחר. הטאבאק של זיקוב היה כל כך חביב, עד כי אחד ממורי, כשעישן אותו בפעם הראשונה ברך עליו ברכת "שהחיינו". ומלבד מוסקבה היה נוסע בסוסים לסאראטוב [Saratov] והיה מספר נסים ונפלאות, כי גם שם יש יהודים המתפללים ומברכים על הציצית, ממש כמו אצלנו. פעם אחת סיפר, כי לא רחוק מסאראטוב היה בחג הסוכות, וכי היהודים קנו להם בשותפות ציבורית את ארבעת המינים, והכל התנהג כמו אצל היהודים ממש, אבל הוא, אליהו דוב בן דוד הכהן, לא הרגיש שום טעם בנטילת לולב זו, ולפי דעתו מרחפת שם הטומאה גם על הלולב וגם על האתרוג. והיה מחקה את לשונם של אחינו שם: "הגיעה השעה לברך על הלולב!". אך בכל זאת היה מסיים, כשופט עליון:

"גם המה יהודים!"

בנוגע למוסקבה היה מספר פלאי פלאים, ומפיו שמעתי בפעם הראשונה על דבר "גלעבוב־סקויה פוֹדוֹוריה" [Glebovskoye podvorye] ואיך מובילים את כל יהודי הבא בשערי מוסקבה אל הגנרל-גוברנאטור ושם כותבים את כל פרטי חייו ואח"כ מובילים אותו על פודווריה, אבל שם בה"פודווריה" כל היהודים המה משלנו: משקלוב, ממוהילוב, ממינסק, מוויטבסק, והכל, כמו אצלנו ממש, מדברים יהודית, מתפללים, מתווכחים בדברי תורה ובעניני המדינות ואפילו "גומלקות" ישנן לרוב, והגויים מביטים על היהודים כמו על איזה בריה חדשה שלא ראו אותה מעולם, וקוראים אותם בשם "סטארי זאקון" [הברית הישנה Stary Zakon]. הוא, אליהו דוב בן דוד הכהן בעצמו, הסב עליו לבו של רוסי אחד, כפי הנראה, מאגנאט [איל הון magnat] גדול, אשר העמידהו ברחוב ושאלהו:

* בעלות רכילות (ע' משנה סוטה ו, א)

– האם אתה "סטארי זאקון"?
והשיב:
– כן.
ושאלהו הלו:
– בשביל מה באת הנה?
ואמר לו:
– באתי להביא את הטאבאק של ז'וקוב, חלק לפלך מוהילוב וחלק לפלך וויטבסק.
– האם הורשה לכם על פי הזאקון שלכם לעשן?
– אצלנו זוהי מצוה – השיבותי לו -, והיהודים הטובים שלנו מעלים עשן כל היום.
– "טשודנו!" (מוזר!) – אמר המאגנאט – מאין יודע אתה לדבר רוסית?
– מפני שאני מסובב את הארץ.
– כיצד אתה סובב את הארץ?
– אני מוביל סחורות, וגם בסאראטוב הייתי.
– ואיך אתם מתנהגים ביום השבת?
– שובתים בדרך.
– וגם מתפללים?
– כן, גם מתפללים.
– ומאין אתם לוקחים לכם "פופ" (כומר)?
– אצלנו כל יהודי יכול לעבור לפני התיבה – הסברתי לה "גויישע קופ" שלו.
– כיצד כל אחד? – שאל המאגנאט בתמהון.
התקצפתי ואמרתי לו:
– מה אדוני שואל אותי? האם אינני יודע מן הנעשה אצל היהודים?
– "טשודנו!" (מוזר!) – אמר עוד הפעם.
– בדרך כלל – היה מסיים אליהו בערקע – ה"פוניים" שם אינם כל כך רשעים.
אליהו בערקע זה היה מצטיין בשנאתו אל הפולנים והיה מצדיק עליהם את הדין, והיה ממליץ עליהם:
דער הונט איז ווערט דעם שטעקן (ראוי הכלב שיכוהו).
אבל בכל פעם היו דבריו אלה מעוררים רעש מצד הלמדנים והמשכילים. הראשונים היו משיבים בקול נגיד ומצוה:
– אליה בערקע, אתה עם הארץ ולא לך לדון על עניינים רמים ונשאים כאלה. לכל פולני יש נשמה יותר גבוהה ויותר אצילה מאשר ל"פונייה", וזכות גדולה בידם, כי היו ממציאים פרנסה לעם ישראל בשפע, ואלמלא הם, היו אחינו גוועים ברעב ובקור. האם שכחת, אליה בערקע, מה שעשה האדון בראנצקי, כי בימי חורף קשה אחד נתן צו, כי היהודים רשאים לכרות את יערו עד ימי הקיץ חינם אין כסף? ואינך יודע, שוטה שבעולם, כי בשנה ההיא התעשרו הרבה מאחינו במסחר עצים, ומאז נעשו הרבה משפחות בישראל סוחרים-עצים עד היום הזה? ואינך יודע, כי כל המקיים נפש אחת מישראל כאילו קיים עולם מלא? רק חסרון אחד יש בהם באמת, כי שטופים הם בפריצות יותר מדי, אבל מה נעשה וכך אמרו חז"ל: "כל הגדול מחברו יצרו גדול ממנו" (סוכה נ"ב). המה הוגים בספרים,

* פונקע (Fon'ka) – כינוי לעג לרוסים אצל היהודים. מבוסס על השם הרוסי המצוי Afonya – צורת הקטנה של Afanasy

יודעים את כה"ק [כתבי הקודש], ו"פוניק" הוא אוכל חזיר ומעלה צחנה. הפולנים הם בעלי עבירות, אבל גם בעלי מצוות, ו"פוניכע" הוא מלא פשעים כרמון, והתכונה האמתית שלו היא הגנבה, ולא לחינם נקרא בשם "פוניה גנב", והלב יקרע לגזרים, בראותנו, איך הגנב הזה מעניש קשה ונוטל את חייהם של אצילי רוח כאלה. לא ל"פוניק" לשפוט את הפולנים. ועוד ינקום הקב"ה את נקמתם, ואם אנחנו לא נראה זאת, בנינו יראו זאת ונכדינו!

הרפליקה של המשכילים היתה בזמנה, כמו שאני מבין אותה עכשיו, אחרי עבור תקופה שלימה, דומה לשיחות של טשאצקי, הגבור של גריבוידוב. גם הם כטשאצקי היו מדברים על העצים ועל האבנים, וגם הלמדנים וגם המון הגס כמעט לא הבינו מה הם חפצים, אבל שיחתם היתה מעניינת, והיא תעודה היסטורית חשובה, כי גם בימים ההם היו יהודים מפותחים, אשר ידעו את ההיסטוריה. אינני יודע, על פי איזה מקורות, וחושב אנכי, כי מהספרות האשכנזית או יותר קרוב לאמת, מן הספרות הפונית שאבו את השקפותיהם על התסיסה הפולנית. למשל, זכורני כי אחד מהם סיפר בפרטי פרטים את העוול הנורא אשר נעשה בימי ייקטרינה:

— ברציחה גמורה חילקו את ארץ פולין לשלשה חלקים: חלק אחד נטלה פרוסיה, חלק אחד אוסטריה, וחלק אחד נטלו הרוסים, ממש כמו שהתנהגו עם היהודים בשעתם. ואת המליצה "נעלה ביהודה ונבקיענה" קיימו המה בנוגע לפולין: "נעלה בפולין ונבקיענה". האם יכול איש יהודה להתיחס בשוויון נפש אל מעשה רצח כזה? בשום אופן לא! ובשביל כך גדול הדור כר' דובעריש מייזלש עומד על צד, כי עם ישראל נושא תמיד על דגלו את דגל היושר. אנחנו – המוכים ויודעים היטב, כי אין הדבר תלוי בזה מי גדול ממי, הפולנים או הרוסים, כי בדרך כלל שניהם כאחד אכזרים בנוגע ליהודים בלי שום ספק, אבל הצדק אתם: נרדפים הם, והאלוהים יבקש את הנרדף. וגם הצרפתים המיטיבים הראשונים של עם ישראל, אשר ביטלו את החוקים המעיקים על עמנו, גם הם עומדים על צד הפולנים. גם ה"צדיק" גֶאָרְיֵאָלְדִי עומד לימינם, גם ה"חסיד" מחסידי הרוסים – הרצן – עומד לימינם, וחרפה היא לעם ישראל לשמוח לאידם.

כמובן, החילותי לחקור ולדרוש, מי הוא ה"צדיק גאריבאלדי" ו"החסיד הרצן", ולא ידעתי למי לפנות, כי המלמד שלי ענה לי בזה הלשון:

— בנוגע לשאלה זו, אולי צדקו ה"אפיקורסים", אבל מי יודע את השמות אשר המה בודים מלבדם ומי יודע אם יש בכלל במציאות אנשים כאלה: קיבאלדי, הרצן-מערצען... כל אלה הם ודאי מליצות בעלמא לשבר את האוזן. וכך היא דרכם תמיד, תלי תניא בדלא תניא.* אבל מה שהרב ר' בער מייזלש עומד לימינם, זהו אמת, אבל אסור לדבר מזה, כי רבנו זה זקוק לרחמים רבים, פן ח"ו יגזרו עליו הרוסים עונש מות, חס ושלו.

ב.

זוכר אני עוד שיחה מעניינת של משכיל אחד. הוא היה שונא את החסידים תכלית שגאה, וכאשר נשא מדברותיו על דבר צדקת הפולנים בריבם עם הרוסים, אמר:

— ראו מה ביני לבין חמי: ר' בער מייזלש עומד לימינם והרבי ר' ליב שרה'ס היה מרגלו של מטרניך כנגד הפולנים בעד בצע כסף כמובן, כדרכם של הרביים למכור את התורה והיושר בעד פדיונות.

* בבלי כתובות ב ע"א: תולה מה ששנוי בשאינו שנוי (מסביר דבר ידוע ומפורש ע"י מה שלא ידוע)

ושוב הוגעתי את מוחי, מי הוא זה ר' לייב שרה'ס ומי הוא זה מטרניך? ועל שאלתי מצאתי תשובה כזאת: גם החסידים וגם המתנגדים ענו לי, כי מטרניך היה ראש המדינה באוסטריה ופקח גדול, עד שהוריד מכסאו את נאפוליאון הראשון. ובנוגע לר' לייב שרה'ס ענו המתנגדים, כי יותר קרוב לשער, כי היה משוגע, והחסידים אמרו, כי הוא היה בעל מופת גדול וכמובן, ה"אפיקורסים" הכופרים בכל, לא יוכלו לבלע אדם צדיק כזה. נשי ישראל, כפי שאני זוכר, התגרניות, הקבצניות, והרבניות ונשי ה"כלי-קודש" לא זו בלבד שהיו על צד הפולנים, אלא פשוט היו מבכות את חלליהם, ומורידות "כנחל דמעות" על אלה הפרתמים המובלים לטבח לעיניהן יום יום, והקב"ה מחשה.

תקופה זו, שאני מדבר עליה, היתה השנה השמינית או התשיעית לימי חיי, ודמעות הנשים ושיחות הגברים האלה הביאו את ההריסה הראשונה בעצבי, אשר כבר היתה להם נטיה לחולשה מפני התיתמותי בדמי ילדותי. ומשום כך, כפי הנראה, לא יכולתי להרגע עד אם נמצא פתרון, מי הם הרצן וגאריבאלדי, והחלטתי לשאול את פי זקני ביחידות ובזהירות גדולה. שמע זקני את שאלתי בהקשבה רבה, ובצחוק אמר לי, כי אין אלה משל ובדוטה, כמו שאמרו לי השוטים, אלא אנשים מצוינים אשר את שם הראשון הוא מיעץ לי שלא להעלות על שפתי כלל, כי הוא חייב את ראשו למלכות עוד בימי ניקולאי הראשון, וכי מכיריו או מוקיריו יאשמו, אבל לכשאגדל וכשאדע את הלשון הרוסית (אני לא ידעתי אז אפילו מילה אחת בלשון זו), מיעץ הוא לי להגות בחשאי בספריו, אבל גם זהו דבר מסוכן, ומי יודע, אולי מה שיעשה הזמן לא יעשה השכל. גאריבאלדי – כפי שהוא בן חו"ל – אין הממשלה מטפלת בו וכותבים עליו בעתונים, וכדי שלא אהיה כסומא בדברים אלה, אמר לי זקני, יבוא בדברים עם המוכר-ספרים, ר' ביינוש, שימציא לי את "המגיד" לקריאה מערב שבת עד אחד בשבת ומה שלא אבין שם, אוכל לשאול את פיו, והוא יסביר לי, עד כמה שהדברים יהיו נהירין לו לעצמו. וזכורני, כי זקני אמר לי באותו מעמד, כי בעד "המגיד" לקריאה לשני ימים צריך יהיה לשלם שתי קופיקות לשבוע. ועוד דבר אחד אמר לי זקני, כי כשאתחיל לקרוא את "המגיד" יעשה לי היכרות עם המורה של בית הספר העברי הממשלתי ושמו ליוונטל, ואם כי האיש הזה הביא את עצמו לידי רינון, כי איננו מתנהג בכשרות, אבל מכיוון שידען גדול הוא בפוליטיקה וקורא את העתונים הגרמניים, שכן מילידי קורלאנד [Kurland] הוא וידע גרמנית, יבקשו להסביר לי את הענינים הפוליטיים, כי חרפה היא לאיש עברי, שלא ידע את שמות הגדולים של אומות העולם המניעים את הגלגל, ומה גם את השם גאריבאלדי, שנלחם עם האפיפיור. ואם לא יסכים ליוונטל למלא את בקשתי לשמו ולשמה של ההשכלה, מוכן הוא לקבוע לו פרס בעד זה.

– שיחה זו, שהיתה כעין תשובה על שאלותי הילדותיות, עשתה עלי רושם גדול, וכשאני מדמה עכשיו את הרגש ההוא, אמצאהו עכשיו דומה לאותן ההרגשות, שהרגשתי כמה פעמים בימי חיי, כשהיו הרופאים מוציאים את האבק שהיה נופל לתוך עיני.

לא ארכו הימים ונעשיתי לאחד מקוראי "המגיד" ולמבקרי בית ליוונטל, אבי שני המהפכנים הגדולים, שנתפרסמו אחר כך כעשרה הראשונים שהלכו לשווייץ לעבוד את עבודת המהפכה הרוסית. בימים ההם נתפרסם בעיר מוהילוב, בחוגים של הכלי-קודש והבטלנים, שם איש צעיר אחד אשר בא מלומזיה – בשביל מה ולמה אינני יודע עד עכשיו, מפני ששכחתי פשוט לשאול אחר כך הסברים בנוגע לאדם זה – ושמו היה "ר' שמחה העילוי", תלמידו של "הגאון מלומזיה". מראשית בואו למוהילוב עד יום צאתו משם נעשה האיש הזה לדמות אגדית בפי הבריות, והאגדות הללו היו מלאות, כפי שאני משער עכשיו, הגזמה יתרה, הזיות ובדותות לרוב. בקצרה אספרן אחת לאחת כפי שנקלטו במוחי ובמוח חברי ילדותי אשר נפגשתי אתם אח"כ על מנת לחדש את זכרונותינו, ואלו הן:

אמרו עליו, כי הוא בקי בש"ס ופוסקים אבל סימני כפירה, ר"ל, יש בו. אמרו עליו, כי כבר הגיע לבגרות ונשאר רווק, וזהו דבר פלא ומעורר חשד. אמרו עליו, כי הוא קורא ספרים לועזיים ואיננו מדקדק ועובר בפומבי על מצוות חז"ל "אחרי ארי ולא אחרי אשה", והרבה מן היראים ראו את תלמידו של "הגאון מלומזיה" הולך אחרי נשים, כלומר, נשים הולכות ברחוב, והוא הולך אחריהן ואיננו מדקדק באזהרת חז"ל, כי זהו דבר מסוכן. ואם כי הרב ר' חיים, המורה הוראה שבעיר, אמר, כי זה אינו מן הדינים החמורים, אבל בכל זאת תלמידו של גברא רבא ומוסמך ממנו צריך להזהר בדברים כאלה.

באותה תקופה בחרו להם הפולנים טירור מיוחד במינו וקל לפי הערך, כעין תשובה על הטיור הנורא של מוראביוב כנגדם. בידיהם או בידי נשיהם ועבדיהם היו נמצאים בקבוקים מלאים גפרית והיו שופכים אותם ברחוב על בגדי העוברים מחשובי הרוסים, פקידיהם, נשיהם ובניהם, ומן הנזול הזה היו הבגדים נשרפים ולפעמים היו גם נעשות כויות בגוף. ובפי העם היה זה נקרא בשם: "די פוילען גיטען אפ פון הינטען בגדים". והיתה אז אזהרה בעל פה בבתי כנסיות ובתי מדרשות, שיזהרו בנות ישראל ועשירי בני ישראל ללכת ברחובות מלובשים בגדי-כבוד, אולי עצם הלבשת בגדים יקרים תמשוך אחריה רגש של נקמה מצד הפולנים, כי בשעה שהם שרויים בצער, היהודים מתקשטים. וליוונטל ציווה את תלמידיו, כי לא ילכו זוגות זוגות, אלא כל אחד מאחרי חברו. והמלמדים אמרו לתלמידיהם, כי זוהי המצאה מצד ליוונטל וציוו גם את תלמידיהם לנהוג ככה, אלא שתיקנו מעט את אמצעי השמירה שקבע ליוונטל, כי האחרון צריך להיות איזה איש עני מלובש בלויי סחבות, ואז נעשתה פרנסה חדשה במוהילוב: קבצנים, שהיו מסבבים ברחובות ובשווקים כמאספי מחנות ההולכים לחדרים, לבתי כנסיות ולשוק לקנות צרכי שבת, ובשביל זה היו מקבלים שכר. והנה לפתע פתאום קרה מקרה אשר הרעיש את כל הלבבות. אשת שר הפלך הלכה לשוה ברחוב יחד עם אחת מרעותיה, ולפתאום הרגישה, כי אש אחזה בבגדיה. היא צעקה בקול גדול, כל המשטרה התאספה, ומאחריה עמד איש עברי אחד, אשר גם הוא צעק על האסון הנורא, שקרה לאשה, וכאשר שאלוהו: מי זרק עליה את הגפרית? אמר, כי לא ראה, וכי אף על פי שהלך אחריה, לא יכול הוא בכל זאת להרגיש, מתי ואיך נעשה הדבר הזה, כי היה תפוס ברעיונותיו, וכל זה נעשה במהירות כל כך גדולה, ממש כהרף עין, ולא הרגיש כלל. הפוליציה הסתכלה בכל הרחוב ולא מצאה שום איש חשוד ושמה במאסר את היהודי ההוא.

זה היה ר' חיים שמחה העילוי. בדקו בבגדיו בכיסיו, בגופו, ולא מצאו שום דבר, והקול נשמע בבתי הכנסיות ובבתי מדרשות של כל העיר, כי מענים את ר' חיים שמחה ואונסים אותו להודות, כי הוא עשה את הדבר הזה, כי חזקה פקודת מוראביוב למצוא בלי שום דיחוי ואמתלא את האיש האשם בזריקת הגפרית על אשת שר הפלך. ההתעוררות בחוגים העברים היתה כל כך גדולה, עד שיש לה איזה דמיון לאותה התעוררות שראיתי אחר כך בימי דרייפוס ובייליס. כל האדוקים והבטלנים שכחו את טענותיהם על ר' חיים שמחה והשתתפו בצערו של תלמיד-חכם זה, אשר, כפי הנראה, תפקוד עליו הממשלה את העוון הגדול בהשתתפות ישראל במצבם של הפולנים, כי סוף סוף, אמרו, בוודאי כבר הריחה הממשלה – על ידי מרגלים יהודים, כמובן – מה שאנחנו משוחחים בחוגינו, כי "בעל כנפים" יגיד דבר. ושבעתים גדלה צרת היהודים בשעה ששמעו, כי הפולנים בעצמם מפיצים שמועות, כי ידי היהודים בכל הענינים האלה, וכי רק עם נוקם ונוטר כעם ישראל ועם חלש כזה, אשר אין כחו לצאת בגלוי, מוכשר לעשות מעשים כאלה מאחורי הגב. וכאשר שאל הקטיגור, מדוע זה פתאום נקמו היהודים את נקמת הפולנים, נתנו אלה על זה שני הסברים מיוחדים במינם: ראשית, כי אצלנו, אמרו הפולנים, היתה פרנסתם מצויה, ושנית, כי פשוט יש להם מסחר בגפרית.

– ומי זה ישלם להם בעד הגפרית הזאת? – שאל שוב הקטיגור.
 – הריבולוציונרים! – השיבו הפולנים בערמומיות.
 – איזה רבולוציונרים? – שאל הקטיגור.
 – כבר יש כאלה ברוסיה, ועל פי הרוב המה יהודים, החפצים בדרך כלל להפוך את סדרי המדינה, כי מקווים הם שמזה תצמח להם ישועה גדולה.

היהודים, כפי שאמרתי, שכחו את כל טענותיהם כנגד אחיהם התפוס, וכל שיחתם היתה רק בו כל היום וכל הלילה, והרבה מן היראים ראו בזה סימן, כי ר' חיים שמחה זה הוא צדיק גמור, אשר הקב"ה מדקדק עמו כחוט השערה ופקד עליו את עוון הליכתו אחרי האשה. הוא חשב את כל המאמר הזה לאיזה ענין של פרישות יתרה, אבל עכשיו רואים אנחנו בעליל, כמה גדולים דברי חז"ל ואילו שמע בעצתם, כי עתה לא באה עליו הרעה הזאת. אבל איך שיהיה הזדיין כל הקיבוץ היהודי במוהילוב להלחם את מלחמת ר' חיים שמחה ובחרו בשלשה תכסיסי מלחמה: חלק אחד הקדיש את עצמו לומר מדי יום ביומו את כל התהלים מהחל ועד כלה, והחסידיים שבעיר אמרו: קבלה בידם איש מפי איש עד הבעש"ט, כי אמירת כל התהלים מדי יום ביומו מבטלת את כל הגזרות שבעולם; החלק השני והמשכילים פנו אל היהודי המלומד יאוונער, כי ידבר עם שר הפלך ויסביר לו, עד כמה הענין הזה הוא בדוי מצד הפולנים, כדי להסיר את האשמה מעל עצמם ולהטילה על איש יהודי שלא חטא לא פשע ושלא נמצא בידו שום דבר, אשר יעורר חשד.

יאוונער זה היה היחידי בין היהודים אז, שנשא "קוקארדה" [תג על כובע kokarda] בראשו ולבש מעיל עם צווארון של קטיפה ירוקה וכפתורים מוזהבים, והיה בא לפעמים גם אל בתי הכנסיות לשוחח מעט עם אחיו ולעוררם, שישלחו את בניהם אל בית הספר היהודי של הממשלה ממדרגה השלישית, והיה מרבה בתעמולה יתרה והיה מסביר, כי "בית הספר ממדרגה השלישית" יהיה אתחלתא דגאולה. עוד יחס אחד מיוחד היה בין יאוונער ובין אחיו היהודים בני עירו, כי הוא נתמנה מטעם הממשלה לראש הוועדה שהיתה כולה משל גויים, אשר נתמנתה על מנת לנסות את מלמדי ישראל בידיעת התנ"ך והדקדוק, כי הימים היו ימי הגזירה שבלי תעודה מטעם הממשלה אסור להיות מלמד, וזכורני את האספות של המלמדים שבהן היו מטכסים עצה, איך להלחם נגד הגזרות. אחדים הציעו להביא אל ה"משגיח" "ראש" שלם של סוכר. זה היה השוחד המאקסימלי בימים ההם. ואחרים אמרו, כי צריך לשלוח מלאכות אל שר הפלך ולהסביר לו, עד כמה קשה היא גזירה זו ואין רוב הצבור יכול לעמוד בה; וחלק שלישי אמר, כי הכל שטות, כי מאחר שיהודי יאוונער עומד בראש, אין לנו מה לפחד, כי "גזלן" יהודי איננו שווה אפילו "קמצוץ של טאבאק". המלמדים השתמשו בהגנה עצמית, אלה מזה פשוט למדו את ה"מסלול" ורכשו להם ידיעות בדקדוק שפת עבר, גם עברו על פני התנ"ך עם ה"מצודות", ומעט מן המעט עברו גם על פני ה"באור" הוצ' מאנדלשטאם, והחלק היותר גדול מן המלמדים לא השתלמו במאומה בידיעותיהם, והלכו אל הבחינות במלות: "ה' צבאות עמנו אלוהי יעקב סלה". כולם התפללו בכנופיא קודם צאתם אל יום הדין שלהם, וכל העם השתתף בצערם ולווה אותם עד בית ה"אקזמין", והעם עמד כנופיות, כנופיות על יד הבית לדעת, מה יעשה עם המלמדים, וכשהיה יוצא איזה מלמד שכבר עמד למבחן, היו סובבים אותו בשאלות, איך היה הדבר, והנה פתאום יצא מלמד אחד, שהיה מפורסם על פי קולו הנחר, ושמו היה נטע מאיר, והוא היה דווקא מאותם העקשנים, שלא חפצו להשתלם, וכאשר שאלוהו:

– יגיד נא, ר' נטע מאיר, העמד במבחן ואם יקבל תעודת מלמדות? (והשואלים היו הבעלי-בתים שלו, שבניהם למדו אצלו).
 השיב להם:

– אי"ה, אשאר מלמד, כי הגויים, כמובן, אינם יודעים מאומה והם שואלים רק את פי יאוונער המדבר אלינו יהודית.

וכשנגשתי אל השולחן, – סיפר ר' נטע מאיר, – נפלה עלי אימה ופחד והתפללתי באותה שעה. יעוונער פתח את התנ"ך עם תרגומו של מאנדלשטאם ושאלני לבאר לו את שרש המילה "מטאטא", אמרתי לו בניחותא, כי אני איש חולה וגם אשתי חולה וחמשה בנים תלויים על צוארי, והוא אמר בצחוק: "טוב מאד". והגויים שאלוהו, אם היתה תשובתי כהלכה, אמר להם ברוסית: "אודובריטלנו" [odobritel'no] (תשובה מספקת).

והענין הזה של יאוונער ור' נטע מאיר המלמד הביא את בני מוהילוב לידי הכרה, כי יש להשתמש בו גם לטובת ר' חיים שמחה.

החלק השלישי יעץ להעמיד משמר על הנאסר מצד היהודים לדעת תמיד מה יעשה בו. לו היה הדבר הזה בימינו, היו קוראים לזה בשם "ראזווידקא" [מודיעין razvedka], אולם אז לא קראו למעשים אלה בשום שם ולא קבעו תוכנית, רק עשו דברים כפולים ומכופלים, כלומר, שכרו לעניים דירות או חדרים במקומות הסמוכים לבית האסורים אל מולו ועל ידו ומאחריו, באו גם כן בקנוניא עם התגרים הבאים למכור צרכי אוכל לפקודי הבית ושומריו, עם בעלי המלאכה שהיו עושים מלאכה לפקידים, לנשיהם ולפילגשיהם, וכולם היו מצווים ועומדים לבוא בדברים ולפטפט על דבר אותו ה"זייד" או אותו "יעוורייטשיק", אשר זרק גפרית מאחורי אשת שר הפלך ובכל יום ויום היו מקבלים ידיעות, כפי שאני חושב עכשיו היו ברובן בדויות. אבל סוף סוף, כיון שכל הבעלי-מלאכה היו כמעט יהודים וכולם היו מושבעים לבלתי הסיח דעת מר' חיים שמחה, לדעת את שלומו ומה יעשה בו, וכידוע דרכם של בעלי-מלאכה לפטפט עם לקוחותיהם בשעה שמודדים את בגדיהם ונעליהם, קרוב לשער כי סוף סוף הושגה המטרה אשר השיגו להם ואשר המליצו עליה ברמז "לדעת את שלום אסתר ומה יעשה בה". ועל פי הידיעות הללו יצא הקול, כי מדי לילה בלילה שומעים את צעקותיו ובכיותיו של העילוי, אשר מלקין אותו בשוטים למען יודה על פשעו. הידיעות האלו היו מעוררות תמיד בכי והרהור תשובה, והמעונה הזה נעשה לקדוש בעיני העם. ועוד דבר אחד גרם המקרה הזה, כי החליטו להפסיק את השיחות והויכוחים על דבר מצב הפולנים ועל יחס הממשלה הרוסית אליהם, כי סוף סוף, אמרו ראשי המדברים, כי אלמלא היו שיחות כאלו שכיחות בינינו, בוודאי לא היתה באה הצרה על ר' חיים שמחה, כי החשד הכללי בוודאי משך עליו גם את החשד הפרטי הזה.

המאורע הזה למדני לדעת, כי אצל עם ישראל הוא ברור כשמש, כי כל מה שנעשה ונדבר אצלם, מוציאים אחיהם עצמם החוצה ומגלים את זאת לשונאי ישראל. ודבר זה, או הכרה זו, שבאה לי עוד בשחרית ימי ילדותי כמאשרת מסוד חכמים ונבונים ומדעת הקהל, עשתה עלי רושם מדכא לכל ימי חיי. ובנוגע להאומלל המעונה, אינני יודע עד עכשיו מה נעשה בו, כי החלו לדבר על אודותיו ברמיזה, ולא הבינתי יותר מאומה. אך, כמדומני, כי נגזרה עליו גזרת גלות, ולא יזה מקום אינני יודע. ומה קראו אז בשם "גלות", אם גלות מאותה עיר או גלות לסיביריה – גם כן אינני יודע. ועוד לדבר אחד, כפי הנראה, גרם החשד שהטילו על חיים שמחה, כי יצאה פקודה מטעם הפוליצמייסטר סאוויטש (אמרו עליו, כי היה פולני שהמיר את דתו לפרבוסלבית ואת לאומיותו – לרוסית, וככל המומרים והבוגדים הצטיין מאד ברדיפותיו נגד המורדים, וכקאתולי מלידה ומבטן שפך את כל חמתו על היהודים) האוסרת את המסחר בגפרית, אבל היהודים סחרו בכל זאת בחרף נפש בסחורה הזאת. ופעם פרצה שריפה גדולה בחנותו של ר' מוטיה ש. ובאמת היתה שם גפרית. באו הכבאים של הממשלה וביקשו את המפתחות לברר מאין העשן, ואחד מעוזרי החנות חרף את

נפשו ואמר להם, כי המפתחות אבדו או נגנבו ונתן עצה להביא כלי זיין לשבור את הדלת, ובשעה שהיו עוסקים ברחוב במקום הכניסה, נמלט הוא אל החצר שמאחורי החנות הסמוכה לבית הנזירים, אשר כמובן, לא היה עליהם שום חשד, והם נתנו לו רשות להכנס דרך הדלת שהיתה שם והוא הוציא את הבקבוק עם הגפרית מן החנות והשליכו אל נהר הדנייפר, וכאשר נשברו הדלתות מבחוץ לא מצאו שום גפרית רק עשן וריח גפרית. סאוויטש שם בכל זאת במשמר את עוזרי החנות, כי בעל החנות לא היה כלל בשעת מעשה. אשתו של סאוויטש, שהיתה מן הקונים שבחנות זו, העידה, כי בעל החנות איננו חשוד על מסחר מסוכן כזה, וסוף סוף היה, כי על אחד מעוזרי החנות הטילו איזה קנס קל, לפי הערך, כי לא מצאו ראיות מוכיחות את אשמתו, אבל המקרה הזה מביא לידי מסקנה, כי מפקירים היהודים את נפשם על פרנסתם בלי שום כוונות צדדיות, וכי לא הם היו הממציאים את פרנסתם, אלא תנאי הזמן והמקום גרמו שתעשה זאת לסחורה ויסחרו בה. זכרון מאורע זה עשה עלי רושם מעציב.

ג.

המלחמה השניה, אשר הביאה תסיסה גדולה במחנה ישראל, לפחות בעיר מולדתי, היתה מלחמת נאפוליאון עם הפרוסים (כפי שהיו קוראים אותה בני עירי היהודים), והנני מתאמץ לתת תמצית היסטורית מתכונת הרוחות של אחינו בנוגע למלחמה זו, אשר ניבאו עליה ולא ידעו מה ניבאו, כי מלחמה זו תמשוך אחריה תוצאות נוראות בהיסטוריה של כל העולם כולו. ראשית, צריך להעביר קו, כי אז כבר עשתה תקופת ההשכלה מצד זה ושחרור האכרים מצד שני רושם גדול על כל היהודים. הזקנים, לא רק בשנים, כי אם גם בדעת, היו מלאים רוגז ונלחמו מלחמת מגן בעד הדת. ולהפך, בעלי ההשכלה הטילו רעש גדול במחנה פנימה, וכבר היו יוצאים בריש גלי לטעון טענות "תלמיד חכם שאין בו דעת, נבלה טובה הימנה". ושני מטיפים חוזרים מעיר לעיר עמדו להם אז בישראל ברוסיה, ושניהם היו סרים מעת לעת גם לעירנו, ואת שניהם זכיתי לראות ולשמוע את דרשותיהם בעודני ילד. שניהם היו בעלי כשרון גדול להלהיב את הלבבות, וצריך אני להדגיש, כי לפחות בעירי, היו שני בעלי הלשון אלה עושים את פעולתם בזמן אחד ומקום אחד (פשוט ביום אחד ממש). האחד היה המגיד מקלם מצד החרדים, והשני היה צבי דינוב מצד המשכילים. מה שמפליא עוד, כי לשניהם ניתנה הרשות מצד דעת הקהל לדרוש את דרשותיהם באין מפריע בכל בתי הכנסיות והמדרשות, בבחינת "ויתרוצצו הבנים בקרבה", זה מתיר את צויו של זה. והשומעים לא היו נפרדים, אלא באים באגודה אחת לשמוע את שני הנאמים בכל פעם שהיו דורשים בקהל, והבית היה מלא ממש כמו ביום הכפורים. למשל, נאמר, כי בבוקר דרש המ"מ מקלם בבית התפילה "זריזין" אשר שמו מגיד עליו, כי באי בית התפילה היו חרדים ביותר וזריזים המקדימים להתפלל באשמורת הבוקר, ובערב, היה דינוב גם הוא דורש שם, וכן היה גם בכל יתר בתי הכנסיות.

בשעה שהיה דורש המ"מ הקלמאי, היו השומעים הנוטים לחדשות עונים לעומתו בשעה שהיה נוגע בשיטתם, "מתוק מזפת", ולהיפך, בשעה שהיה דינוב נוגע בשיטתם של החרדים היו אלה עונים לעומתו "עפרא לפומיה". ועד היום הזה מצלצלים באזני שתי האמירות הללו: "מתוק מזפת" ו"עפרא לפומיה". אבל כפי הנראה, היו שניהם מכובדים בעיני השומעים ולשניהם היו חולקים כבוד. את שניהם היו מכבדים ב"עליות שמנות", והחרדים היו מתענגים מאד לשמוע את קריאת המפטיר

* עפר לפיו (בבלי, בבא בתרא טז.), ייסכר פיו

של דינוב. וגם את הנאתם זאת היו מבטאים בקריאת "עפרא לפומיה". ויש רגלים לחשוד, כי קריאה זו היתה לפעמים קריאה של חיבה, כמו שדרכם של זקני ישראל להלל ילד חרוץ במלות: "אי איז דאָס אַ שייגעץ!".

פעם אחת, זכורני, הקדים הקלמאי לבוא למען לא יבלבל, כמו שאמר, "המגיד מסלוצק", כמו שהיה קורא לדינוב, ואז שלחו משכילי קרתא מכתב גלוי שנדפס ב"המגיד" או ב"המליץ" (איני זוכר בדיוק) בזה הלשון:

"זה כמה שבועות מתארח בעירנו המגיד מקלם, וכבר הספיק לאמור לנו את הכל, על כן חוש ובוא להתיר לנו מה שאסר עלינו הקנאי הזה".

ואחרי עבור שבוע ימים – אין אני יודע אם לרגל המכתב או על פי מקרה, – בא דינוב, ושוב החלה התעמולה הכפולה לפני קהל השומעים. וצריך אני לציין עוד, כי כזה כן גם לא היו מצוינים בידיעותיהם. הקלמאי היה נחשב בעיני מעריציו ללמדן בינוני מאד, או גם פחות מזה, וגם דינוב היה נחשב בעיני אחיו לדעות לפחות מממוצע בהשכלתו, אבל כזה כן גם זה היו קנאים בדעותיהם ומצוינים בכח הדיבור וההסבר, ושניהם היו מומחים גדולים לתפוס את בני ישראל בלבם. ועוד דמיון אחד היה ביניהם, כי לשניהם היה מן המוכן איזה מספר של דרשות והיו חוזרים עליהן תמיד, וכזה כן זה היו משיבים תשובה אחת נצחת למבקריהם החצופים, שהיו דוקרים אותם בטענה שכבר שמענו זאת אתמול או שלשום בבית מדרש פלוני, ותשובתו של כל אחד היתה טיפוסית לגבי רוחו וסגנונו. למשל, הקלמאי היה מתנצל לפני מבקריו בסגנון כזה:

– פאַר וואָס איר, יונגאַטשעס, די זעלביגע עבירה, מעגט איר טאָן, און טאָן ווי פיל מאָל איהר ווילט, און איך טאָר נישט איבערחזרן מיין שטיקל מוסר? (אתם, המחוצפים, רשאים לעבור ולעבור ולעבור עבירה אחת בלי סוף, ואני איני רשאי לחזור על חתיכת מוסר שלי?). ודינוב היה משיב בזה הלשון:

– וואָס וואונדערט איר זיך ניט אָף מאנדעלשטאַם דעם דאָקטער וואס ער פארשרייבט אלע טאָג די זעלביגע רפואות אלע חולים, וואָס ליידן פון דער זעלביגער קראנקהייט? (וכי למה לא תשתוממו על מאנדלשטאם הרופא, הרושם יום יום רפואה אחת לכל החולים באותה מחלה?). והקהל היה נהנה מאד מן התשובות הללו.

זכורני, כי פעם אחת שמעתי שני אנשים, חרד ומשכיל, משוחחים על ה"דרשות", כלומר, לא על דרשתו של נואם אחד, כי אם על דרשותיהם של הנואמים שהתנבאו ביום אחד ערב ובוקר, וכל אחד מהם מהלל את "סחורת" הדרשן שלו, ואמרתי לכתוב את שיחתם זכרון בספר, ממש אות באות ומילה במילה:

החרד להמשכיל: – ומה תאמר על דרשת רבנו מקלם?

המשכיל לחרד: – יפה מאד לא מצד תוכנה, כי התוכן הזה מלא דברי שטות, אבל אין להכחיש, כי הוא יודע מה שהוא רוצה, ואתם כולכם אינכם יודעים מה הוא רוצה. ומה דעתך על דרשת דינוב?

החרד: עלי להשתמש בתשובתך. הלא זהו אסוננו, כי יודע הוא מה שהוא רוצה, והלוואי שתדעו מן הימים והשנים שלכם, כשם שיודעים אתם מה שהוא רוצה.

המשכיל: לא זו בלבד שאין אנו יודעים את חפצנו, אפילו אתם אינכם יודעים מהו חפצנו.

החרד: וכי למה זה לא נדע את חפצכם, יודעים אנו היטב ומבינים היטב את רצונכם: רצונכם הוא שמד. ואנו אין אנו רוצים בשום אופן.

המשכיל: אלה הם דיבורים של תינוקות. אילו רצינו בשמד, כי עתה לא הלכנו לבתי מדרשות, הרי הכנסייה הבאלאדינית אינה רחוקה כל כך.

החרד: הכנסייה הבאלאדינית! חכם שכמותך! הרי לכנסייה הבאלאדינית יכול ללכת רק חצוף אחד או שנים, לכל היותר מניין של אפיקורסים, אבל (זה היה אומר בניגון) הרי רצונכם הוא, שכל היהודים ישתמדו, ולשם כך עליהם להטריח עצמכם ולבוא לבתי המדרשות. אבל, יעלו עשבים בלחייכם והיא היה לא תהיה! אין אנו רוצים בכך! בשום אופן!

המשכיל: (ממלא פיו צחוק ואומר): אין צורך לאדם לילך לתיאטרות, דיו שהוא מדבר עם שוטים שכמותכם!

החרד: אֵי, הרי אתה כועס, אתה מחרף ומגדף! אין זה יאה כלל לאיש משכיל!

המשכיל: אתה עצמך אינך נראה כשוטה דוקא. מתי נראה מחר? ומי ידרוש והיכן?

החרד: מחר ידרוש דינוב שלכם בבית המדרש העירוני.

המשכיל: ואתם תבואו לשמוע אל הדרשה?

החרד: מה שייך תבואו לשמוע? הרי הוא ידרוש בבוקר. והיכן הם אנשי שלומנו בבוקר? הוי אומר בבית המדרש. תחילה, כמובן מעצמו, נתפלל תפילה נאה, נלמד פרק משניות ונאמר בנעימות רבה את ה"אני מאמין", וכשלא יהא לנו עוד ענין לענות בו, נקשיב לדברי הירשלי דינוב, וכי למה נמנע עצמנו מתיאטר?

עוד דבר אחד המשוה את הקלמאי עם הסלוצקאי היה הצד הפוליטי שבהם: שניהם היו שונאים בחשאי את "הממשלה הרוממה" ואפילו את אלכסנדר השני, ואת שנאתם היו מגלים ברמזי רמזים, ודבר זה היה מפליא את שני הצדדים, גם את החרדים וגם את החפשים. החפשים היו מתפללים בזה הלשון:

— פלא! הרי כל החרדים מרעישים עולמות על "שלומה של מלכות", והקלמאי נתפס לאותו ענין.

ולעומת זה היו החרדים אומרים:

דבר פלא! הרי כל המשכילים תומכים בממשלה, הרי היא עשתה להם טובות ונצורות, פתחה "שקאָלעס" [בתי ספר shkolos], עשתה רבנים מטעם, פטרה מעבודת הצבא את תלמידיו של בערל מיכאלישקער (אד"ם הכהן), ועוד מיני טובות כאלה, ולבסוף נמצא (בניגון) שהירשלי דינוב אינו שוה בשוה עם הממשלה, וצא והקשה קושיות על רבונו של עולם! לולא הממשלה, היינו מורים לו להירשלי את הדרך לסיביריה, עכשיו הוא עומד כאן על הבימה שלנו ומנפנף ידיו כמארשאליק, ואינו מרוצה עדיין מן הממשלה! מכאן אתה למד, כי אתנו הצדק כשאנו זועקים ובוכים: "ואל ימשלו בם רשעים", ואמרו מה שתאמרו: — הירשלי זה יש לו ניצוץ יהודי! בכל זאת למד בשיבה של סלוצק!

ועוד דבר אחד משוה את שני מעוררי הלבבות הללו: חולשתם ואהבתם היתרה לשושלת נאפוליאון, ובחולשתם זו היו שניהם הפה לרוב מניין ובניין בית ישראל בימים ההם. האגדה החסידית אומרת, כי הרב הזקן ר' שניאור זלמן מלאדי, היה ממצדדיו, — אם אפשר לומר כך, בלי גיחוך, — של אלכסנדר הראשון בימי מלחמתו עם נאפוליאון הראשון; ואילו ה"עולם" (די עולמשע) היו להיפך, ממעריצי נאפוליאון הראשון, והיו חושבים אותו למלך משוח על ידי הקב"ה בעצמו להחיות רוח שפלים ולהרים גם את קרן ישראל. הכרה פנימית היתה אצלם, כי אספת ה"סנהדרין" בפאריס היתה בהשגחה מיוחדת מבורא עולם ומנהיגו, מאלוהי ישראל ממש, רק הדור לא היה זכאי כל כך להשתמש כדבעי במאורע מופלא, ובהתפעלות הנפש היו משננים לבניהם את המילים האלה:

– סנהדרין עברי שנאסף על ידי מלך אדיר כזה – אטו מלתא זוטרתא היא!!

כפי הנראה, לא ידעו האנשים האלה כלל את חקירות ההיסטוריה בנושא זה ואפילו ספרו של גרץ, כך י"א, הנוגע במקצת בנושא זה עוד לא יצא אז, כמדומני, בדפוס, אפילו במקורו הראשון. היהודים לא יכלו לשכוח לנאפוליאון הראשון את חסדו, שבכל מקום בואו כמנצח באיטליה, והעיקר באספמיה הארורה, היה מבטל מיד את חוקי ההגבלה בנוגע ליהודים והיו אומרים:

– מה לנו להתפלספות של אלה המאשימים את נאפוליאון בעריצות, אחרי שהוא היחידי בדורו, אשר היה מוחה דמעות מעל דפי עמנו וחרפת עמנו הסיר מעל פני כל הארץ.

והמסורת הנאפוליאונית הזאת היא שעמדה לו לבן אחיו נאפוליאון השלישי, אשר בעלותו על כסא המלוכה ביד חזקה, נעשו היהודים ה"משכילים" או "חצי-משכילים" לעבדיו הנאמנים מרחוק, נדמה לי כי הם הכתירוהו שנית בעריהם ובבתי מדרשם. ולא היו חפצים כלל לשמוע את הביקורת עליו ועל שיטתו, ובשעה שהיו שומעים או קוראים את תוכן מאמריו של "המגיד" בשם "ועל המדינות בו יאמר", אשר הוצרך בפני נתינתו הפרוסית לפגוע לפעמים מעט בכבודו של חביבם זה, היו אוטמים את אזניהם והיו מתפלספים כזה:

– ר' ליפמן זילברמן, בעל "המגיד" הוא שו"ב [שוחט ובודק], ובוודאי הוא ירא שמים, אחרי שהרבה מהרבנים הסכימו עליו, הוא בלי ספק מידידיו של נאפוליאון, ומה שהוא מדבר כנגדו לפעמים זהו כאילו כפאו שד מפני אימת המלכות שלו.

הקורא יוכל לשער אחרי מצב הרוחות הזה, איך התיחסו היהודים אל המלחמה אשר התפרצה פתאום בין צרפת ופרוסיה. ראשית כל, היו היהודים בטוחים, כי ה"שר" של נאפוליאון ינצח בוודאי, וגם השר מיכאל, מליצו של עם ישראל לא ישקוט בשעה כזו.

– היתכן הדבר – אמרו – כי הגרמנים הארורים, מזרע עמלק, ינצחו את הצרפתים, אצילי הרוח?

וכמדברים מתוך החלום, היו מזכירים מעשיות מימי המהפכה הראשונה בצרפת, ומכל גבורי המהפכה היו מזכירים לשבח את נשמת מיראבו, אשר היו קוראים אותו בשם מרבה, אשר לפי דעתם היה מחסידי אומות העולם, ויצא בריש גלי להמליץ על עם ישראל ויבוא בדרישה לבטל את כל החוקים המגבילים את זכויותיו. מעולם לא ראיתי בכל ימי חיי השתתפות עמוקה כזו מצד עם ישראל בנוגע לעם נכר, ולו היה איזה מרגל צרפתי בחוגי ישראל אז היה נדמה לו, כי היהודים הם צרפתים מלידה ומבטן. העתון "המגיד" היה נקרע לגזרים ממש מפני רוב הקריאה בו והיותר חפשים היו משתמשים ב"הכרמל" וכל היום היתה שיחתם: נאפוליאון, נאפוליאון, נאפוליאון! עד שבאו לביטול תורה ולביטול מלאכה ולפעמים גם לביטול ק"ש בזמנה.

אבל הוי ואבוי! הזמן עשה את שלו ונמצאו מצדדים גם לפרוסים, ואז נחלק העם למפלגות: מפלגת הפרוסים ומפלגת הצרפתים.

ד.

המפלגה הראשונה, "הפרוסית", היתה מבעלי המועט, והמפלגה השנייה – מבעלי הרוב המכריע. בראש "המפלגה הפרוסית" עמד המורה מבית הספר של הממשלה, ושמו יודיל אסתרקין. אסתרקין זה היה מצוין במינו. ראשית כל, הוא היה ידיד ההשכלה על פי שיטת ריב"ל, ומתנגדיו היו אומרים עליו (כמובן, זוהי אגדה) כי היה לו מנין מיוחד של פרחי ההשכלה בביתו, והיה משנן להם מדי יום ביומו פרק אחד מ"תעודה בישראל" בהסברים ארוכים והוספות מכל מה שקצר

הריב"ל זצ"ל ואחרי סיום כל פרק היה אומר הוא וכל הכנופיה שלו קדיש דרבנן. אבל עם כל השכלתו והיותו לוחם ממש לטובתה, היה נחשב לירא שמים, כי ביתו היה בית כשר במלוא מובן המילה, והיה מתפלל בציבור שלש פעמים ביום, ככל שלומי אמוני ישראל. אלא שהיה בא להתפלל תמיד מלובש בפגדי השרד שלו ומניח תפילין של ראש תחת הכובע המצופה בקטיפה ירוקה עם "קוקארדה", וכשהיה בא משהו חדש לבית התפילה ורואה אדם אחד ממאות עומד מעוטר בטלית ותפילין במעיל של "טשינובניק" [פקיד chinovnik] ובכובע עם קוקארדה, היה שואל תיכף ומיד: "מיהו זה?" והיו מסבירים לו, כי זהו יודיל אסתרקין, המורה בבית הספר של הממשלה. אחדים היו מברכים עליו ברכת "שחלק מחכמתו ליראיו" ואחדים: "ברוך שעשה נס לאבותינו במקום הזה". וכך נעשה יודיל אסתרקין לאיש פופולארי מאד בעיני כל החרדים ולמדרש פליאה בעיני אחדים מהם, ובכ"ז היו כולם כאחד מתיחסים אליו באופן מיוחד הקרוב לרגש של חיבה וכבוד. ועוד כשרון אחד היה ביודיל אסתרקין, שמשך אליו את לב ההמון, כי היה עובר לפני התיבה. בראש חודש היה קורא הלל, על פי תוי הנגינה של זולצר, ובימים נוראים התחיל בשחריתים, וברוב הימים נתעלה למדרגת "בעל מוסף", אבל רק בבית הכנסת של זקני, אשר שם לא היתה ההשכלה נרדפת, אלא חביבה מצד חלק אחד של המתפללים, והצד השני היה מתיחס אליה בסבלנות. ונפלא הדבר כי אסתרקין זה לא היה מסיר את בגדי השרד שלו גם בעברו לפני התיבה. בגדים אלה היו קדושים בעיניו. רק בימים נוראים היה מסיר את הכובע עם הקוקארדה וחובש "יאַרמולקה" [כיפה yarmolka], אבל את המעיל היה משאיר, ומלמעלה היה לובש "קיטל", כנהוג, ובבגדים כאלה היה מתפלל בדבקות: "אוחילה לאל אחלה פניו".

איש כזה עמד בראש "המפלגה הפרוסית" ולתכלית זו חתם על עתון גרמני אחד בחרף נפש, כי זו היתה הוצאה גדולה לפי פרנסתו, וכבר באה אשתו בקובלנה אל הרב, כי הוא מבזבז את כספו על הבל וריק. אבל הרב זיכה את אסתרקין בדינו, על פי הנימוק, כי יש בזה צורך רבים, כי סוף-סוף, אלמלא הוא ועתונו, לא היינו יודעים כדבעי, מה נעשה בעולם הגדול, ודבר זה נוגע לפרנסת ישראל... מרת אסתרקין קיבלה עליה את הדין והתפארה מאד לפני רעותיה, אשר היו מכעיסות אותה, כי יצאה מדין זה וידיה על ראשה – והיתה משיבה להן:

– אין בכך כלום, אחרי שהרב העיד והסביר לי, כי בעלי הוא ממזכי הרבים וזכות הרבים תלויה בו.

אחרי "הפרוצס" הזה נעשה אסתרקין בעיניו כ"שליח ציבור" פוליטי להביע מדי יום ביומו חדשות ונצורות ממהלך המלחמה ולפקוח עיני ישראל בנוגע לתוצאות המלחמה, למען ידעו, איך לכלכל את פרנסתם בעתיד. והנני מוסר פה את תמצית הפרוגנוזה [תחזית prognosis] המדינית שלו, אשר השמיעה כמעט בחרף נפש, כי רוב השומעים היו כל כך מתנגדים לשיטתו, עד כי לו היתה חרב בידם, כי עתה כמעט הרגוהו. וזאת היא:

הצרפתים המה עם שובב, אין להם לא צבא ולא משטר צבאי, אין להם שְׂטָאב [מְטָה shtab] מאורגן, אין להם הספקה מוכנה לכלכלת החיילים, אין להם רופאים עובדים בחריצות, והעומד על גבם, המלך נאפוליאון [השלישי], מתגאה בדודו [נפוליאון בונפרטה], אשר איננו מגיע אפילו לקרסוליו וכולו שטוף בזימה, הולך תמיד בעצת אשתו הקאתולית הקנאית; ובענייני פוליטיקה עשה כבר שגיאות רבות ואין לו ידידים כלל בעולם המדיני, כי כל מה שעשה לטובת החירות הרס בידו. הוא הגין מראש על איטליה במלחמתה עם האפיפיור, ואחר כך נעשה לשותפו של זה. הוא עשה אבאנטיורה [הרפתקה abantiura] (אסתרקין הסביר מילה זו לפני השומעים, אשר ביניהם היה מכרנו אליה דוב בן דוד הכהן, שזכה להיות כידוע, בסאראטוב) עם אחי הקיסר האוסטרי

מקסימיליאן והכתירהו בפאריס למלך של מכסיקו בלי שאול דעת העם אשר התקומם עליו ויהרגהו. ומי לנו גדול מְיִיר [Adolphe Thiers], אשר בוודאי כולכם מודים, כי הוא חכם מדיני גדול (פה היתה מעין הרצאה קטנה על פרשת גדולתו של טייר) והוא התנגד להכרזת המלחמה על פרוסיה והתרה בממשלת נאפוליאון, כי זה יהיה המשגה הפוליטי האחרון, אשר יגרור מפלה גמורה. ולהיפך, הגרמני הוא עם של עובדים חרוצים, דייקנים בכל דבר, ובראשם עומד ביסמארק [Bismarck], היודע לכלכל דבר בעניני פוליטיקה מאין כמוהו, ואחינו הגדול בְּלֵיכְרֹדֶר [Bleichröder], הפִּינַנְסִיסְט [finansist] הגדול והמומחה, הוא איש-בריתו, ואחינו הגדול לָאָסָל [Lassalle] התרועע גם כן עמֵדו, ובוודאי לא לחינם הלך זה אצל זה, אם כי איננו בן מינו, ולכל אחד שיטה מיוחדת, אבל הצד השווה שביניהם, כי המה פקחים ולא קלי דעת והפכפכים, המרקדים פעם כה ופעם כה עד שנופלים מרוב ריקודים. בראש הצבא הגרמני עומד מצביא נפלא, אשר איננו נופל מנאפוליאון הראשון, ושמו מוֹלְטְקֶה [Moltke], ואין כל ספק, כי הצרפתים ינחלו מפלה אחרי מפלה, ותפילתכם בשלומם והצלחתם של נאפוליאון – תפילת שוא היא, והגיעה השעה, שהיהודים יהיו גלויי עינים, ומה גם יהודי רוסיה, אשר מלכם עומד גם כן על צד הגרמנים, ולנאפוליאון אין עם ברית אפילו אחד, ואין יחידי לוחם בשדה. סוף דבר, אמר הנואם הפוליטי לחובשי בית המדרש, הוא בעיני כבר איננו מלך, ובכן, אין לו כבר "שר" ואתם אומרים, כי ה"שר" שלו יצא לפניו במלחמה. אין כאן לא שר ולא חיילים, לא כסף ולא סדרים, כי אם פשוט איזו קבורה, איזו לוויה אשר אפילו "קדישים" לא יהיו לה.

אף על פי שהנה זה כיובל שנים מיום ששמעה אזני הילדותית את הנבואה הפוליטית הקשה הזאת, בכל זאת הרושם כל כך גדול, עד שממש כמו חיים עומדים לפני גם המדבר וגם קהל השומעים, אשר פניהם הפיקו זעם והתמרמרות כאחד, ובכל פעם ופעם במשך חמשים שנה, כשהייתי קורא ספרים שלמים על דבר המלחמה הזאת ותוצאותיה, היה אסתרקין עומד כמו חי לפני ומלחש באזני:

– הלא כל זה הוא מה שאמרתי מראש!

כנגד אסתרקין עמד ר' אהרן ברלין, נכדו של הראב"ד במוהילוב ר' מאיר ברלין מגזע ר' חיים מוולוז'ין, תלמידו של הגר"א. ר' אהרן זה היה חתנו של אדם אמיד, אשר עסק במסחר היין והיה לו מרתף גדול של יינות משובחים הבאים מריגא. הוא כבר טעם מטעם ההשכלה, ונוסף על למדנותו וידיעתו את הספרות העברית, ידע גם את הספרות הרוסית והגרמנית. האדם הזה, שהיה צעיר מאסתרקין לערך כעשרים שנה, ולא היה חשוד בעיני העם, כי הוא כעונה אמן אחרי השיטה הרוסית בנוגע לגרמניה, עומד ללמוד זכות על נאפוליאון ועל עם הצרפתים. הוא אמר:

– לא נביא ולא בן נביא אנכי ואינני עובר לפני התיבה בראש השנה להכריז, כי "על המדינות בו יאמר", גם אינני יודע כלל, כי הקיסר שלנו נוטה אחרי הגרמנים (דבר זה נתגלה אחר-כך על ידי חוקרי ההיסטוריה), שהרי אין ברית גלויה כרותה בין רוסיה וגרמניה, ולא כל אדם זוכה, כאסתרקין, לדעת מה שבלבה של הממשלה, אבל לב עברי יש לי, אשר ירשתי מאבותי ומאבות אבותי, והלב הזה יגיד לי מראש, כי כל יהודי מחויב להתפלל בשלומם של נאפוליאון, אשר על ידו ועל ידי דודו הגדול קיבלו היהודים כמעט בכל ארצות המערב את הזכויות. זוהי עובדה היסטורית, אשר כל האסתרקנים שבעולם לא יוכלו למחוק אותה מלבותינו עד סוף כל הדורות וכל הכופר בה מסמא את העינים ומטעה את בני עמו ומביאם לכפיות טובה לעם הצרפתים אשר הביא חירות כללית לעולם. ולהיפך, הגרמנים הביאו תמיד עבדות לעולם, והמשמעת שלהם, המוצאת חן כל כך בעיני אסתרקין, לא מצאה חן כלל בעיני אחינו המצויינים כבירנה, היינה ולאסאל עצמו. בשעה

שבצרפת עמד מיראבו, הנוצרי מלידה ומבטן, לדרוש ולתבוע את עלבון היהודים, נשמעו בחוצות גרמניה המלות: הפ! הפ! והיהודים, אפילו היותר מצוינים בכשרונותיהם, נחשבו בעיני הגרמנים ככלבים. אם אסתרקין מתנבא מראש על נצחון הגרמנים, אני אומר לכם, יהודים, כי אם, חס-ושלום, תנצח גרמניה אזי יגבר האַנְטִי־סֵמִיטִיזְמוּס [אנטישמיות antisemitism] בכל העולם כולו, ואסתרקין בעצמו יהיה אחר כך מן הצועקים ואינם נענים. לו הייתי אנכי, אומר הנואם, אדם גדול כְּגֵאֲרִיפֶאֶלְדִי ויכולתי כמוהו להשפיע על עמי, כי עתה גזרתי על כל עם ישראל כי ילכו כמתנדבים אל שדה הקרב הצרפתי להלחם בגרמניה ולגרום נצחון לעם הצרפתי, אשר כל היהודים וכל ישרי לב מחויבים להגן עליהם ועל כבודם, כי מה היה אלמלא עשו הם את המהפכה הגדולה ואלמלא שפכו הם את דמם כמים למחות דמעה מעל פני הנדכאים והנרדפים? ומה שמאשים אסתרקין את עם הצרפתים בקלות הדעת, זהו לפי דעתי, חסרון הבנה, כי כל מחדש הוא קל הדעת, ואילו היה אברהם אבינו גרמני, כי עתה היינו עד עכשיו עובדי אלילים, אבל, לאשרנו – "קל דעת" היה ומרד בנמרוד ובאביו, והכיר את אלוהי אמת. יהודים! כל חץ הנופל בלב הצרפתים זהו חץ ללב עם ישראל כולו, וכל נצחון של ביסמארק ומולטקה זהו בית כלא לכל עם ישראל, ועוד בנינו אשר יקומו אחרינו ישבעו דמעות משיטת ביסמארק החביבה כל כך לאסתרקין שלנו והשנאה לעם ישראל תרים את ראשה אפילו בארצות המערב, וברוסיה אחריתנו עדי אובד. ומה שמנבא אסתרקין, כי המפלה של הצרפתים תהיה, מפני שאינם שופכי דמים כגרמנים, הלא בזה הוא מתיר את דם ישראל, כי גם אנחנו הלא מאז ומקדם "שלים-מזלניקים" גדולים בשפיכת דמים, ובכל זאת קרו מקרים, שגם אנחנו נצחנו במלחמות עם היוונים ועם הרומאים, אשר היו מומחים גדולים בסדרי-מלחמה וצבא, ובכן, אין זה מן הנמנעות, כי תוכל צרפת לנצח, כי סוף סוף הכל תלוי ברוח ולא בגשם, אבל אם ח"ו תגבר גרמניה, אזי אוי ואבוי לנו: אוי לנו, אוי לבנינו, אוי לנכדינו! ובכן, יהודים, ידבר נא אסתרקין מה שהוא חפץ, עלינו להתפלל ולקוות לישועת הבורא, כי יברך את צרפת ואת צבאותיה, וזו בשום אופן איננה תפילת שוא, כי אם תפילה היוצאת מלב ישראל המעונה, ואם תפילתנו תשוב אחור, חלילה, אזי האשם תלוי באסתרקינים שלנו השוכחים את אינטרסי עמם ומתפעלים מכלי זין ומאגרופה של גרמניה: – ובפנותו אל אסתרקין, אמר:

אתה שמח על מפלת צרפת, שמח, רקוד, גם הרומאים רקדו ושחקו בשעת חורבן בית המקדש!

נאומו של אהרן ברלין עשה רושם גדול על השומעים עד שהוכרח אסתרקין להשיב. הוא אמר (הנאספים צחקו והדגישו, כי יותר טוב היה לו לא קיבל אסתרקין את העתונים הגרמניים ולא היה מבלבל את מוחם): -

– מכיוון שהמד"א [מרא דאתרא] שלנו כבר העיר בצדק, כי ענין המלחמה הזאת ותוצאותיה נוגע לפרנסת ישראל, הנני מוצא חובה לנפשי להזהיר ולהודיע, כי במלחמה זו ינצחו בלי שום ספק הפרוסים, וסופם של שבטי גרמניה הנפרדים עכשיו להתאחד לממלכה גדולה ואדירה, ובראש יעמוד מלך הפרוסים, ותהיה ממשלת גרמניה, כל זמן שיחיה ביסמארק, המושכת בקרן כל המדינות באירופה, ובכן, יהודים, משכו וקנו בעוד מועד את שטרי המדינה של פרוסיה ושל יתר הממשלות הקטנות של גרמניה וכל מי שיהיו בידו שטרות כאלה סופו להתעשר, וכל החקירות של ר' אהרן לא יועילו להקיסר הרומאי, הנואף והפחז כמים. הוא ירד מכסאו ואחריתו עדי אובד, ועם הצרפתים יתחיל עוד הפעם בריבולוציות חדשות, וכדרכו ישפוך דם כמים. ובכן, טובת ישראל דורשת שלא יהיו עקשנים ויאמינו באמונה שלימה באלוהי אבותיהם, כי הוא בוודאי יודע מה שהוא

עושה והוא נלחם להם בצרפת העתידה להקרע לשנים עשר קרעים ולהשיב לגרמניה את אלזס-לותרינגיה, אשר גזל מהם נאפוליאון הראשון.

שמע ר' אהרן ברלין ואמר, כי אם, ח"ו, תתקיים נבואת אסתרקין, הרי גם הוא מזהיר ומודיע, כי צרות חדשות תבואנה על עם ישראל בכל העולם כולו, השנאה לעם ישראל תגבר, ופרוסיה השכנה הקרובה לרוסיה תכניס את ארסה אל לבות הרוסים, וכל השמח לאידם של הצרפתים, שמח לאידם של ישראל, ואם אסתרקין בתורת חזן, עמד בסוד ה' ויודע מראש מה שגזר הקב"ה על המדינות, אזי צריך הוא להוסיף, כי קצף גדול יצא מאת ה' על עם ישראל והוא חפץ לענוש אותם קשה, בעד איזה עוונות – אינני יודע, אבל יודע אנכי, כי כל מדורי גיהנום מוכנים לנו, אם תתאחד גרמניה ותהיה לממשלה אדירה וסופה להפוך את העולם לתוהו ובוהו. ובנוגע לנאפוליאון, עוד הפעם אני אומר, כי כל ישראל שאיננו כפוי טובה להשושלת הנאפוליאונית הוא חוטא ופושע אם ישמח למפלתה. ואם גם גרמניה תתאחד, גם זהו פרי הגאונות של הצרפתים, כי המהפכה של שנת 1848 שהיתה בצרפת משכה אחריה מהפכה כזו גם בגרמניה, ובכן, צרפת עוררה את החשק של גרמניה להתאחד, ואסתרקין וסיעתו קיבלו השפעה מהיונקרים הפרוסיים, וחרפה היא לעם ישראל להיות מושפעים משפלים כאלה.

– יהודים! ימח שמם וזכרם של הגרמנים עם כל חכמותיהם והמצאותיהם!

מדי התווכחם כבר החלו שעות העבודה והעם התפזר, ובאותו יום נפרד העם לשתי כתות שונאות זו את זו; האחת גרמנית, ואסתרקין המולטקאי עומד בראשה, והשניה – "ברלינית-צרפתית" ור' אהרן ברלין הנאפוליאוני בראשה. עברו כשני ירחים והנה מבעד החלונות המרובים של בית הכנסת של זקני ראו המתפללים, אשר עמדו מעוטפים בטליתותיהם ותפיליהם, את אסתרקין הולך, מראהו מראה מנצח ועלה גדול בידו ומראה אותו אל העם. "הנאפוליאונים" פנו אל ר' אהרן ברלין ויאמרו לו:

– אסתרקין עומד בחצר ומנענע באיזה עלה. פני ברלין חוורו כמת, ואסתרקין נכנס אל ההיכל פנימה, ויאמר: הוא כבר אבוד!

עזבו את מקומותיהם וצעקו בקול:

– מי אבוד? מה אבוד?

לקח אסתרקין את הגליון וקרא את הטלגרמה מברלין, המודיעה, כי נאפוליאון בראש מחנה גדול של מאתיים אלף איש מסר את עצמו בידי הפרוסים ושלח מכתב אל המלך וילהלם בזו הלשון:

"אחר אשר ביקשתי את המוות בראש צבאותי ולא מצאתי, הנני מוסר את חרבי בידך".

לשמע דברים אלה צעקו כל הנאספים פה אחד ובתוכם גם האסתרקינים:

– ברוך דיין האמת!

וישאו את קולם ויבכו עד שנשאר אסתרקין לבדו ממש, כי אפילו בני סיעתו הביטו עליו באותה שעה כעל שופך דמים, כאילו הוא מסר את נאפוליאון בידי וילהלם.

בשובי אחרי התפילה הביתה, מצאתי את אמי ז"ל, שהיתה בחודש האחרון של הריגונה האחרון (ומאותה לידה בעוד חודש ימים שבה לאל וכבר היתה חולה אנושה) יושבת ומתמוגגת בדמעות וקוראה העתק ממכתבו של המנוצח נאפוליאון אל וילהלם המנצח, אשר כבר המציא לה אישה השני, אבי חורגי.

– כמה מן היופי ומן האצילות יש במכתבו – אמרה בבכי, וכמה מן האכזריות הוכיחו הגרמנים במלחמה זו, אפילו על פי סיפוריו של אסתרקין עצמו.

ה.

כטיפה מן הים היא ממה שהעליתי בזכרוני מתקופת המלחמה ההיא ואסיים ביחס שני המטיפים שהזכרתי אל המלחמה הזאת.

המ"מ הקלמאי היה כולו על צד נאפוליאון. קשה היה לשער ולהעלות על הדעת, כי ירא שמים כזה יעמוד לימין מדינה מופקרת כצרפת. אבל מ"מ זה, העשוי לבלי חת ומשמיע מה שבלבו בלי שום משוא פנים להעשירים ובעלי הזרוע, היה מגלה להמון, כי עליו להתפלל, שלא תגבר, חס ושלו, פרוסיה. וזכורני, כי פעם אחת השתמש במלה, אשר לא ידע ההמון את פירושה, באמרו:

– נאפוליאון הוא אַ ליבעראלער מענטש [איש ליברלי], וביסמארק הוא, כפי הנראה, הַ "פֶּאַרְחוּטש" [עכבר] ובוודאי גם רמאי במקצת ושונא ישראל גדול. בגרמניה כורכים טומאה ביראה, והיונגאטש הגדול ביותר יש לו פנים של ירא שמים. אך האידישקייט שוקעת שם. ואילו בצרפת – היהודי הוא או יהודי ירא שמים או לגמרי לא יהודי, שאינו מתערב כלל בענייני אידישקייט. באנגליה היהודים הם יהודים שלומי אמונים באמת. מחוצץ פנים כגייגער'ל [אברהם גייגר] ימח שמו, יכלה להיות לו תקומה רק בגרמניה, ובצרפת היו אומרים לו: "אל תהיה שוטה! אם יהודי אתה, ובכן היה יהודי, ואם "גוי" אתה – הוה גוי!" הלא תבינו, רבותי, כי על האידישקייט אני מדבר, ובנוגע לאידישקייט – הצדקה עם מורי ההוראה שלכם, האומרים, כי הדייטשעלע [גרמני Deutsche] לא ירדוף את היהודים סתם בעלמא, ולא יהא פשוט מיצר לישראל בשעה שירים ראש, אלא הוא יעשה משנאת ישראל מין שולחן-ערוך ר"ל. מורי ורבותי! שימו זאת על לבכם (בניגון אמר זה), כי על חטא השולחן ערוך של גייגער'ל יקום לנו שולחן ערוך חדש נוסח גרמניה נגד כלל ישראל. ושם, ר"ל, יהא כתוב: "טוב שביהודים הרוג (בניגון) טוב שביהודים הרוג!" ישמרנו השם ויצילנו! –

הדרשה של המ"מ מקלם הטילה רעש, אם כי ביחס אל דרשותיו התדירות לא עלתה יפה; לא היתה בה אותה האש, שהצטיינו בה כל דרשותיו והעם פנה אל הירשלי דינוב שיבאר הוא את הענין, והוא ענה, כי בבית הכנסת הקר (די "קאָלטע שול") יספיד את נאפוליאון (עצם לשונו), כי מחויבים כל בני ישראל לספוד ולבכות את העם הגדול הצרפתי שנפל בחרב. לשמע דברים אלה בא אסתרקין וכל סיעתו ואהרן ברלין וכל סיעתו. הנואם לבש את בגדיו עם השרוולים הרחבים ומצנפת מהודרה בראשו. בית הכנסת היה מלא, וב"עזרת נשים" דוחקא דצבורא ממש, והנואם התחיל ברגש:

– אבל גדול הוא לעברים היום! כי נאפוליאון, כפי הנראה, ירד מכסאו, ולא יהיה עוד נין ונכד לאותו אבי-השושלת, אשר בכל מקום ובכל זמן הסירה חרפה מעל עם ישראל, אבל זהו ענין פרטי. והענין הכללי המר הוא, כי נפל עם צרפת, אותו העם, אשר בידו אבוקה להאיר לכל באי העולם וכמו שולח ממרומים לפלס נתיב לדרור, לאחזה ולשוויון, ועל עם בני ישראל להתאמץ שלא יתיאשו מן הדגל הזה, כי יפול הדגל הזה, אזי כמעט שאין תקומה לעמנו. והגרמנים בשום אופן אינם נושאי הדגל הזה. אבל אין להכחיש, כי הגרמנים המה נושאי דגל אחר: דגל המדע ודגל הסדרים, אשר הוא חסר מאד לעם ישראל ומכיוון, שכפי הנראה, נצחונם הוא נצחון גמור, על כן צריכים נערי בני ישראל להשתמש במקרה זה ולנסוע כנופיות כנופיות לגרמניה להשתלם שם בחכמות ומדעים וללמוד מהם את הסדרים, ואזי תצמח מזה תועלת גדולה ליהודים וליהדות; כי צריכים אתם לדעת, מורי ורבותי, כי אפילו ה"גאונים" שלנו אינם יודעים לבאר פסוק כצורתו, ואינם יודעים את התלמוד כלל, כמו שיודעים אותו הגרמנים.

לשמע דברים אלה, נשמע רעש בבית הכנסת:

– עפרא לפומיה!

ואחד מן הזקנים צעק בקול:

– יסכר פי דוברי שקר!

– כי יש תורה בגויים – אל תאמין! אמרו חכמינו.

הצעקות הללו, אשר הפריעו את הנואם הביאוהו לידי כעס וגם הוא הרים את קולו וצעק:

– "עד מתי תוליכו שולל את העם? מה אתם יודעים מן התורה? האם הפלפולים הם מדע? מי מכם יודע איזה רב יסביר לכם, מתי חי רב פפא? איזו שיטה היתה לרב פפא? איזו מלחמה היתה שנהרג בה ר' עקיבא? עם מי נלחם? בשביל מה נלחם? היודעים אתם בבירור, בלי "חכמות", איפה היא ארץ כוש, אשר מלך בה משה כארבעים שנה? הרי זהו פרק שלם מימות משה רבנו! היודעים אתם, מי המה הפרושים? במה, סוף כל סוף, נבדלו מהם הצדוקים? האם יודעים אתם אפילו פרק אחד ב"זהר" כמו שיודע אותו דיליטש [Delitzsch]? האם יודעים אתם, מי היה הר"י, אחד מבעלי התוספות, אשר אתם מזכירים את שמו תמיד: "ותימא לך" ו"מיתרגמים באופן כזה: "איז דעם ר"י אַ וואונדער [זאת הפתעה לך]!" ווינד און וועה איז אייך [מסכנים אתם], אינכם יודעים אפילו, מתי חי ומה רצה, ובשעה שאתם קוראים את אגדות חז"ל, כי מנשה הרג את ישעיהו, אינכם יודעים מתי חי ישעיהו ובשביל מה הרג אותו מנשה. האם זהו דבר פשוט, כי היה מלך בשם מנשה ונביא בשם ישעיהו, וקם זה והרג את זה? ידיעה כזו, כלומר, אי-ידיעה שאתם מכנים אותה בשם ידיעה – זוהי חילול התורה ממש, ושאלו את פי גייגער, והוא יגיד לכם, והמגיד הקלמאי אשר באמת אני מודה, כי ירא שמים הוא יותר מגייגער ומוכן למות על קידוש השם והתורה, יותר מכל רבני גרמניה, בכל זאת בידיעותיו הוא כנגדם כננס לגבי ענקים. אתם שורפים את "מורה נבוכי הזמן"† (מעשה שהיה) ואת "המפתח" של [משה אהרן] שאַצקעס, בעיניכם נחשבו שני הספרים האלה לאיזה מין אחד, ואינכם יודעים את ההבדל הגדול שביניהם. מי מכם מבין שורה אחת מספר "מורה נבוכי הזמן"? ואיך אתם שורפים ספר נפלא כזה, אשר אינכם מבינים בו אפילו פירוש המלות לא רק את הענין? ואת ה"מפתח" הרי אתם מבינים! ובכן, הלא ניכרים הדברים, כי אינכם מתייגעים כלל להבין מה שצריך ידיעה, האם מבינים אתם את "התוספות" כדבעי? בשום אופן לא! מי מהמכונים "גאונים" יתן מושג נכון לתלמידיו, מה הוא ההבדל הפנימי שבין פסקי רש"י ופסקי ה"תוספות"? ערלים אתם ולא עברים! ואולי פריחתה של גרמניה, אשר תבואו אליה עכשיו לרגלי המסחר, ובניכם, סוף סוף, יבואו שמה להשתלם במדעים, תביא לנו תועלת ותשנה את צורת ישראל במסחר, בתורה ובמדעים...

העם התקצף כל כך עד שלא נתן עוד לכלות את דבריו, ודרשתו נפסקה, והרעש הגדול שהיה בין החוזרים מביהכ"נ בהמון רב התבטא במסקנה כזו:

– שני הדרשנים לא הצליחו, כפי הנראה. בעינינו אלה יש לקחת דברים רק עם אסתרקין ועם אהרן ברלין, ושני אלה הסבירו לעם, כי המה שוגים, כי דווקא שתי הדרשות הללו עלו יפה מאד והן מוכיחות בעליל, כי מצד אחד צדק באמת אהרן ברלין (כך אמר אסתרקין בעצמו), כי יש סכנה ליהודים במפלת הצרפתים, אבל בשום אופן איננו צודק בנוגע למפלת נאפוליאון, "ומי שבוכה על כמותו, תמקנה שתי עיניו"; אבל מן הצד השני, צודק אני בהשקפתי על חשיבות עם הגרמנים בנוגע לסדרי החיים, ואם באו סוף סוף הגרמנים לידי מסקנה, כי הגיעה תקופת הדרור, אז יביאו המה

* לשון רגילה בפסקאות של "תוספות" של פתיחה לקושיה של ר"י (רבנו יצחק) הזקן, גדול תלמידי רבינו תם.

† מאת נחמן קרוכמל, יצא לאור בשנת 1855.

את הדרור לעולם בסדר ומשטר, עד שיהיה בניין עדי עד, והצרפתים המה תמיד פחו כמים, מכריזים דרור ואחר כך ממליכים עריץ כנאפוליאון, ואין ממש בכל שיטתם. והעיקר, כי כל שינוי ושינוי בחייהם מביא לידי מלחמות ושפיכות דם, לעניות והפקרות. ובשביל כך רואה אני את העתיד בעין יפה, ושיטת אהרן ברלין היא פשוט רחמנות של אדם רך הלבב, ולפי שיטתי צריכים היהודים להיות ממשיים ולא חולמים, וכל מה שדיבר דינוב בנוגע לידיעת התורה, יש בהם הרבה מן האמת, אם כי גם הרבה גוזמאות יש שם. כי באמת גאוני המדע תמיד מועטים, ואין צורך לומר, כי הגר"א זצ"ל ידע, מתי חי רב פפא, ושיטת רש"י ובעלי התוספות לא פחות מגייגער, אם כי, אולי, לא ידע מתי חיו גדולינו בתקופת הנוצרים, ובזה אין רע כל כך, ואולי אינו יודע גייגער, מתי חיו גדולי בני ישראל לספירת ישראל.

העם החל להרגע, ואסתרקין וברלין היו בכל זאת שניהם עצובי-רוח והסכימו שניהם, כי חדשות ונצורות נשקפות לכל העולם ולעם ישראל בפרט ממלחמה זו. — — —

עברו חדשים והשמועה נפוצה בעיר על ידי "המגיד" ועל ידי יתר העתונים העברים וגם הגרמניים, וה"קול מבשר" באידיש, אשר התחיל העם לחתום עליו, כדי שלא יהא זקוק עוד לאסתרקין ולא לאהרן ברלין ולסיעתם, כי המלחמה הכניסה איזו שאיפה חדשה אל שדרות העם הרחבות, וההתחלה היתה מצד בית המדרש פ"צ (פועלי צדק) מצד אחד, ומצד המשרתות שבבתי ישראל מצד שני, ובשביל כך נקרא העתון בשם "די צייטונג פון די דינסטמייידלעך" [העיתון של משרתות Die Zeitung fun die Dinstmeidleh], וחלק אחד מן העם היה מתרעם על צדָרבוים, כי מתעסק הוא בדברי שטות כאלה, והאדוקים היו אומרים בלעג:

"מה מן התימה אם צָדָרבוים האלמן דואג לטובת ה"דינסטמייידלעך", מפני שסוף סוף לא מוזר לו לָצָדָרבוים המזמור: "ויהי בחצי הלילה" ואודיסה, בדרך כלל, אינה שונאת דינסטמייידלעך".

על ידי כל העתונים האלה נתפרסם, כי צרפת הורידה את נאפוליאון מכסאו וביטלה את השושלת הנאפוליאונית וכי הקיסרית, אשר הסבה את כל המלחמה, ברחה מפאריס ללונדון, והצרפתים החרימו את הרכוש הפרטי והכריזו "קומונה". ופה החלה מלחמה חדשה, מלחמה פוליטית, פילוסופית, וכמובן בטלנית בין כל שדרות העם, והשתתפו בה לא רק הלמדנים והמשכילים והחרדים, כי אם גם אחדים מפ"צ ומאותן הדינסטמייידלעך.

הלמדנים והחרדים אמרו בדרך צחוק, כי הצרפתים יצאו מדעתם מרוב צער ובטלו את ה"שליס'לך", כלומר את ה"שלי" ו"שלך" (או כעצם לשונם ממש: "פון צרות האָבען זיי פאַרוואָרפֿען די 'שליסעלאַך' [מצרות זרקו הצרפתים את ה'מפתחות']"). המשכילים גם כן התייחסו אל הקומונות בשלילה, והחלו להתפלסף, אם נמצא רמז לשיטה זו בתורה ובנביאים, ובאו לידי מסקנה, כי היובל הוא גם כן איזה מין של קומוניות, אבל, אמר אחד מהם, גם היובל הזה היה מעין גזרה שלא היה יכול הצבור לעמוד בה, כנראה מתוכחת הנביאים, אשר הוכיחו את בני ישראל על אשר לא שמרו את היובל. ובכן, זוהי שטות.

אסתרקין אמר כמנצח, כי הוא הרי התרה מראש, שהפוחזים האלה בהפקרא ניחא להם, ועכשיו הפקירו גם את הרכוש, ועוד הפעם יגרמו לשפיכת דמים, כמו שניבא הוא, ובפנותו למתנגדו הפוליטי ר' אהרן ברלין, אמר: "לו היית בפאָריס, כי אָז החרימו את מרתף היין שלך".

ואהרן ברלין, אם כי היה נבון מאד מענין זה וכפי הנראה היה חס באמת על מרתף היין שלו, אמר בכל זאת:

– אם הצרפתים מכריזים איזה דבר, יש בו וודאי תועלת גדולה, ואל תלעגו, בוודאי תהיה תסיסה כזו בעולם, ותקונים גדולים ביחס בעלי-ההון אל בעלי העבודה.

וה"דינסטמיידלעך", אם כי קראו בעיון את ההתנפלויות של ה"קול מבשר" על המחוצפים הגדולים והכופרים הצרפתים, אשר אינם מאמינים כי "ה' מוריש ומעשיר", בכל זאת התענגו מאד לשמוע את העובדות בנוגע להחרמת הבתים והרכוש, ובעלות הבית היו מתאוננות באזני בעליהן ומכירה בזה הלשון:

– מיום שפראנצויזען [צרפתים] נטרפה דעתם עליהם, נעשו כמעט כל הדינסטמיידלעך מחוצפות ביותר.

כדאי לציין, כי משנת 1871 חדלו שני המטיפים הנ"ל לבקר בעירנו. לכל אלה העניינים והשיחות על דבר ה"שליסעלעך" בא הקץ וגבור חדש נישא על שפתי הבטלנים והמתפלספים ושמו קייר [Adolphe Thiers]. כל הסוחרים והיראים, גם המשכילים, במחילה מכבודם, הללו אותו ונתנו כבוד לשמו, כי הוא בא והחזיר את העטרה ליושנה, כמו שהיו אומרים המשכילים, וההמון היה מברך איש את רעהו בקול רם: "טייר האָט אומגעקעהרט די שליסעלעך [טייר החזיר את המפתחות]". ובכן, עוד הפעם ששון ושמחה! ומאז החלה תקופה חדשה, תקופה של התיחסות בכבוד גדול אל קיסר גרמניה ואל ביסמארק, וסוחרים הצמר במוהילוב הביאו מין של "דראפ" חדש, צבעו כמעט צהוב-אדמדם והיו קוראים אותו בשם "ביסמארק" והחייטים מבית מדרש הפ"צ היו סובבים את פתחי הגבירים ובעלי הבתים והיו שואלים האם יש להם כבר "פאלטו-ביסמארק" ("מעיל של ביסמארק"). וזכורני, כי בבית התפילה של זקני באו ביום השבת כמעט כל באי בית התפילה מלובשים במעילי ביסמארק מלבד אהרן ברלין, אשר היה כיוצא מן הכלל, וגם בשעה שתפר לו "פאלטו" (מעיל) חדש, בחר בצבע כחול והיה אומר, כי הצבע ביסמארק קורע את לבו (טוהט אים ריס אין הארצען).

ובכן ביסמארק גרם פרנסה ליהודי-מוהילוב, ממש כמו שניבא המרא דאתרא בשעת בירור דינו של אסתרקין עם אשתו. — — —

ו.

כשהוכרזה המלחמה המזרחית בשנת 1877 כבר הייתי נמשך על פי זכרונות-ילדותי ללכת קודם כל אל בית הכנסת, ושם שמעתי את קריאת המאניפסט מפי הרב של הממשלה **הלפרין**, שנאם אחר כך נאום אשר הפליאני בסגנונו והביע רעיונות אשר שרטו בלבי שרטת מפני ההתבוללות היתרה שהיתה טבועה בהם. בכל זאת נפלאתי לשמוע דברים נפלאים בסגנונם הספרותי ובציטטות המצוינות מכתבי הקודש, אחרי אשר כבר ידעתי את הרב הזה, שאף על פי שהיה עסקן גדול בצרכי ציבור, בכל זאת היה עם הארץ גמור ושפתו הרוסית היתה מגומגמת מאד. הוא היה תלמיד בית הספר לרבנים שבז'יטומיר והיה מתלמידיו של אייכנבוים, אב"ג [אברהם בר גוטלבר] וצווייפל. והזכרונות על דבר צווייפל, כלומר, הסיפורים שהוצאתי מפיו על דבר שלשת חכמי ישראל אלה, וביחוד על דבר האחרון הקרוב ללבי, יצרו איזה קשר פנימי ביני ובינו, אם כי לא היה בו שום תוכן עצמי. וזאת הפעם נפלאתי לשמוע את נאומו המצוין.

גם דודי, שהיה באותו מעמד, שאלני:

– מה תאמר על דרשת הרב הפעם?!

– דרשה זו נפלאה מאד, אם כי ההתבוללות שבה צורמת את נפשי – ענית.

– גם אני מתפלל מאד – אמר דודי – באיזה אופן באו המצאות כאלו לעם הארץ כזה. ביחוד הרעיש את לבי, וגם את לב דודי, ציורו, אשר בו צייר את מצב הרוח של אלכסנדר השני, בפנותו אל כל הממלכות להיות לו לעזר נגד טורקיה, הרודפת את נתיניה הנוצרים, ובראותו, כי אין איש, הוכרח לשלוף את חרבו, להלחם יחידי בעד בני אמונתו ודתו, והנואם המליץ עליו את דברי הנביא "פורה דרכתי לבדי ומעמים אין איש אתי ואדרכם באפי וארמסם בחמתי" וכו'. ובפנותו אל היהודים, אמר, כי ילכו במסירות-נפש למלחמת-מצוה זו.

– כמה פעמים אמרתי לכם והנני אומר לכם גם עכשיו, כי אין לנו מולדת אחרת, חוץ מרוסיה!

גם אני וגם דודי שאלנו זה את זה, מתי דיבר הרב דברים כאלה עד כה? ויהיו כל הדברים האלה כחידה בעינינו, עד שבא נושא האגרות והביא את העתונים ממוסקבה ומפטרבורג ושם נדפסה דרשת הרב מינור אשר דרש בבית הכנסת במוסקבה לכבוד הכרזת המלחמה, והנה היא אות באות ומילה במילה כדרשת הלפרין.

מצאנו את חידתנו ודודי גילה לי סוד, כי להלפרין היו שומעים המקבלים שכר שמיעה במוסקבה ובפטרבורג וגם באודיסה, בחיי [שמעון] שוואבאכר, להודיעהו את דרשות הרבנים שם, והשליח שלו הקדים לבוא העתונים.

ובכן, נודע לי דבר, אשר אחר כך ראיתיו בפועל, גם בנוגע אלי ולאחרים. מלבד הרב הלפרין, הרב הרשמי, מצאתי בקיירטש [קרץ'] שני רבנים מאושרים כעוזרי הרב, שניהם היו מורי-הוראה בישראל, ושניהם היו בימים ההם מן המצוינים שבין רבני קרים. האחד מהם היה ספרדי מלידה ומבטן, והיה רב בן רב בנו של רב, ושמו היה ר' וולף אהרן, ומענין מאד באיזה אופן נתקבל לרב בעיר קיירטש. בימי מלחמת קרים, בימי ניקולאי הראשון ונאפוליאון השלישי נלקחו כל יהודי קיירטש בשבי, הם ונשיהם ובניהם ובנותיהם. יש אומרים, כי היהודים בעצמם ביקשו שיקחו אותם בשבי, כדי שיוכלו להשתמט מעבודת הצבא ברוסיה, אך לא יכלתי להציל שום דבר אמת מפי זקני הדור ההוא. אבל השבי הזה הוא עובדה, וכולם נשלחו לקושטא הקרובה, ושם הכתירו להם לרב את הרב הספרדי ר' וולף אהרן. ואחר כך, כשיצאו משביים ושוב לארץ מולדתם, הביאו עמם את הרב שלהם, וכפי שהאריך ימים, ובימיו נולד דור חדש בקיירטש, זכה לראות שני דורות של הזקנים השבויים שבחרו בו בימי שביים, והיה להם לאב ולפטרון בארץ נכריה, וכשבא לקיירטש בחרו לו שם משפחה חדש – "פיגשאל". איך באו לידי שם זה, לא יכולתי להציל מפי התושבים ידיעה נכונה. הרב בעצמו אמר לי, כי כך נגמר על ידי אחד מזקני הדור ושמו **שנעע**; וכאשר שאלתי את שנעע זה בעצמו, ואמר לי, כי כפי שצריך היה לעשותו לנתין רוסיה בחרו לו שם משפחה של איזה מת מבין השבויים, אבל בדרך כלל התיחס שנעע זה אל שאלתי כאל שאלה ריקה, שאין כדאי לטפל בה.

– מאי נפקא מינה – אמר – צריך היה ליתן לו איזה שם – ונתנו.

ושם הרב השני היה ר' שלמה מארקוב. הוא היה יליד רוסיה והיה מלמד באחוזתו של עשיר אחד מערי הנגב, ובאחוזתו זו היה מלמד לבני הגביר והיה שוחט ובודק ובעל תפילה ובעל תקיעה ובעל קריאה לכל בני הישוב. ולתכלית זו, כדי שיהיה ליחיד שהכל תלוי בו, השתלם גם בהוראה ויסע אל הגאונים שבערי ליטא וקיבל סמיכות להוראה.

ובכן, היו בקיירטש שני רבנים, הראשון היה באמת למדן גדול ובקי בכל השו"ת של רבני ספרד ובעל מדות מצוינות מאין כמוהו, טיפוס של אדם רוחני כזה קשה היה למצוא בין יהודי קרים. והשני, ר' שלמה, היה גם הוא בקי בהוראה ונוסף לזה היה מושלם, כלומר, ידע היטב את דקדוק שפת עבר, סופר מצוין בשפת עבר, ידע לדבר רוסית, בקי בתנ"ך, והיה מצוין בכל השלימות הנצרכת

לכלי קדש בישראל. הוא היה מוהל מומחה, בעל תקיעה ובעל קריאה נפלא, על פי דקדוק השפה והטעמים, גם בעל-תפילה נעים מאד היה, וכדי שלא תהא מחלוקת בין שני הרבנים, עשו אנשי קיירטש דבר מחוכם לפי דעתם: השיאו את הבן יחיד של הרב וולף אהרן לבתו של הרב ר' שלמה, ונעשו מחותנים זה לזה, והבן והבת עזרו על יד הוריהם לעסוק בענייני ציבור. אבל קרה אסון, ובנו היחיד של הרב ר' וולף אהרן מת בעצם ימי עלומיו והניח אחריו יתומים קטנים, ואשתו האלמנה היתה כל כך אוהבת את אישה המת עד שהתאבלה עליו כל הימים ולא נישאה לאיש. האהבה להנכדים היתומים ולהאלמנה העצובה גרמה לכך, שבין שני הרבנים נעשה קשר רוחני גדול עד שאי אפשר היה להם לחיות אפילו שעה אחת איש בלעדי רעהו. וכשהיה אחד מהם חולה, היה השני מתפלל בשלמו של חברו בסגנון כזה:

— כי אם כלה ונחרצה מאתך, רבונו של עולם, להעבירו מן העולם, קחה-נא גם את נפשי. אהבה כזו בין שני רבנים בקהילה אחת לא ראיתי ולא שמעתי מעודי, וכשמת האחד מהם הניחו מקום אצל קברו גם בשביל השני, כדי שיהיו קבורים יחד. וכשהייתי בקיירטש בפעם האחרונה בשנת 1908 ראיתי אותם קבורים יחדיו תחת מצבה אחת. כחמש שנים לפני בואי לקיירטש בפעם הראשונה, היה שם זקני ר' זימל לבקר בבית בנו ר' משה חפץ, ונעשה ידיד ואוהב לשני אלה הרבנים, וכשבאתי לקיירטש כתב זקני להרבנים, כי יקברו אותי ויכניסוני אל מחיצתם וילמדו עמדי בעתות הפנויות שלהם, כדי להמשיך את תורת עלומי שלא תשכח, חס ושלום.

ושני אלה מלאו את בקשת זקני על צד היותר טוב, וכשהייתי פנוי מחברת הגימנסיה, הייתי מבקר אצל הרבנים והיינו מתפללים בכל חדרי התורה.

כשהוכרזה המלחמה, היו משוחחים עמי, ביחוד הרב הזקן ר' וולף אהרן, על דבר המלחמה הקודמת, כלומר, מלחמת קרים, והיו מספרים בשמחה רבה, כי מצב בני ישראל בדרך כלל נשתנה הרבה לטובה לרגלי ההשכלה, שעשתה הרבה, כי עם ישראל איננו חשוד כל כך בפראות בעיני העמים שכניו, כמו שהיה בימים ההם. ועל זה המליץ הרב ר' שלמה, כי "המות והחיים ביד הלשון". על אבותינו אשר היו גדולים בתורה ובמדות והרבה מהם גם בדיעות של חול, הביטו תמיד בבוז ובחרפה רק מפני שהיו עלגי לשון בבואם בין העמים. וכאשר שאלתם:

— האם עכשיו אין הם מרגישים בוז וחרפה מצד הגויים לעם ישראל?

— קנאה ושנאה אנו מרגישים – השיבו – אבל בשום אופן לא בוז וחרפה.

זכורני, כי פעם אחת כתבתי את זכרונותי אלה ליל"ג והשיבני, כדרכו בעקיצות: "קיירטש איננה בשום אופן מן הק"קים שבישראל, ומשום כך היו לה רבנים השופטים על מראות החיים כבני אדם ולא כרבנים..."

הרבנים האלה דנו גם כן על ההבדל שבין ימי אלכסנדר השני וניקולאי הראשון גם בדרך כלל, ומפיהם שמעתי בפעם הראשונה בימי חיי, מה שקראתי אחר כך בספרי פליכאנוב [Plekhanov], כי מלחמת קרים היתה תחבולה מצד אירופה להחליש את ארץ רוסיה ואת עריצותה, ומלחמה זו, כלומר, המלחמה האזרחית, היא תחבולה מצד אלכסנדר השני ועוזריו בהנהגת המדינה להחליש את המהפכה אשר בפנים המדינה.

— אבל – אמר הרב ר' אהרן וולף – אינני מסופק בדבר, כי כפי שצער אתה בימים, עוד תראה בימך, כי המהפכה תגבר סוף סוף, ומכל בית הקיר"ה אשר הרב הלפרין מתפלל בשלמו ואינו נותן לשום חזן לנגוע בתפילה זו, לא ישאר שריד ופליט.

והרב ר' שלמה, כבעל תנ"ך, השיב בזה הלשון:

– אחרית בית רומנוב תהיה כאחרית בית יהוא.
וכאשר שאלתי את הרבנים, בעד מי הם מתפללים בלבם בנוגע למלחמה זו, השיבוני בזה הלשון:

– הלא תלמודיים אנחנו וכלל גדול בידינו: "הלכה כר' ישמעאל!"
גם בין מורי הגימנסיה היו שיחות על דבר המלחמה, וכמעט בכל שיעור ושיעור היה כל אחד מהם מפריע את שיעורו בנבואות קטנות על דבר המלחמה. המורה זסטירץ, צ'כי מלידה ומבטן, מורה שפת יוונית, והמורה שושאק, דאלמאצי מלידה ומבטן, מורה שפת רומית, אמרו, כי סופה של מלחמה זו יהיה שחרור כל עמי הסלאבים וכבוש קושטא על ידי הרוסים.
המורה לופשה דונטשנקו התנבא בתמימות ובישרנות, כי רוסיה תספח אל מדינתה את כל הים השחור. ורק המורה סוקולוב, גם כן מורה שפת רוסיה וספרותה, אמר, כי תוצאות המלחמה הזאת תלויות בביסמארק. וכפי שאדם זה הוא ערום בפוליטיקה, יוכל היות, כי לא יתן לרוסיה ליהנות מפרי נצחונה.

המורה זבינצוב, כמדומני, שהיה מוסקבאי, בכל אופן מבני רוסיה, אמר, כי אנגליה לא תתן לנו בשום אופן להרים ראש על יד הים השחור. רק המורה אוספנסקי, אשר בכל דרכיו היה מעין "מדרש-פליאה" – (היה מהנדס מצוין ובקי בכל חדרי הכלכלה הפוליטית, נאור וליצן, רווק ושונא נשים, חניך בית הספר של הישועיים בפלך קובנו, אשר יסד גליטובסקי בשעתו) – התיחס, כפי הנראה, אל המלחמה הזאת בשלילה גמורה. ולתלמידיו הרוסים, כמובן, אשר כדי להכעיסו היו מקיפים אותו בשאלות על עתידות המלחמה – היה משיב תשובות ישועיות בלשונו האירונית:
– מן המתמיהין אתם, הלא שם לוחמים, ובוודאי יודעים הם בשביל מה לוחמים ושופכים דם, ולכל הדעות דם איננו מים, ואני אינני יודע את הפורמולה הכימית בנוגע לתערובות דם של רוסים וטורקים, אבל בוודאי יצא מזה איזה דבר. ואנחנו הרי אין אנו מוכנים עוד למות, נחיה ונראה.

2.

בשעת ההפסקה בין שיעור לשיעור יצא פעם חברי נלידוב (בנו של הגנרל הידוע נלידוב, שהיה ציר רוסי בטורקיה, ואשר אחר כך נשא לו פה במוסקבה לאשה את בתו המכוערת של הפרופיסור זכרין), החל לקלל את אוספנסקי באמו, ויאמר, כי כל תשובותיו הן כחצים שנונים בלבו של אדם רוסי.

– כמה מן הליצנות יש בתשובתו – אמר נלידוב – וכישועי גמור הוא מתלוצץ במלכו ובשיטתו.

וביחוד היה מחקה אותו בקולו ובדיבורו:

– הרי שופכים דם, ובוודאי יודעים בשביל מה שופכים. ימח שמו – אמר נלידוב – ודאי מן הפולנים הוא ואיזו אינטריגה [תככים intrigue] פולנית יש בדבריו.

ובבתי הכנסיות, בבית הכנסת המודרני אשר בטבור העיר, ובבית הכנסת המיטרידיסי, אשר בראש ההר ההיסטורי "מיטרידס", עסקו היהודים קודם בתפלותיהם ואחר תפלותיהם בבירור שאלות המלחמה. וביחוד האנשים אשר היו בימי המלחמה הסיבסטופולית [מלחמת קרים]. המה אמרו, כי אין כל ספק בדבר, שמלחמה זו תביא לידי כך, שאת ירושלים ימסרו ליהודים.

– כיצד? שאל אחד מהם כנשך נחש – מי זה ישיב להם?

– הממלכות הגדולות ואנגליה בראשן! – אמר הנשאל – כי יש בזה סברה גדולה, כי ליתן ל"פונקה" את קושטא אי אפשר ולהניח את ירושלים בידי הטורקים – גם כן אי אפשר, ואם ימסרו ליהודים, אז לא תהיה כל קנאה בין האמונות.

– אתה שוטה ושמך שוטה, – אמר הגבאי אליעזר קריפס, אביו של קריפס הידוע על פי רבנותו באודיסה – מי ימסור את ירושלים ליהודים? מי ימסור? משוגעים חסרי-דעה?!

מחלוקת הדעות בנוגע לעתידות ירושלים, קיבלה צורה של מלחמת-אזרחים, כי קריפס דחף למתנגדו בדעה בשתי ידי, עד שנכנס הרב ר' שלמה, ושני הצדדים מסרו את דינם להרב. הוא שמע בעיון את סברות בעלי הריב והכריע ביניהם באופן משונה כזה:

– שחרור האומות הקטנות על ידי מלחמה זו יכניס בוודאי בלבם של בני ישראל הרהור תשובה בנוגע לארץ-ישראל ויחזיקו בשיטת הרב הצדיק ר' צבי הירש **קאלישר**, ויתרגלו לקנות בתים ואחוזות בארץ-ישראל, ואם ירצה הקב"ה, בוודאי תצמח מזה איזו אתחלתא דגאולה.

ויסביר להם את דברי הנביא:

– "**עוד אקבץ עליו לנקבציו**", כלומר, מראש יהיו נקבצים ואם יהיו נקבצים מבני ישראל בארץ-ישראל, אז יקבץ עליהם הקב"ה עוד ועוד עד שיתגלה המשיח.

הגבאי ר' אליעזר קריפס, בשמעו את דברי הרב, אמר:

– במקום רבנים לא אעמוד, אינני יודע כלל, מה שהם חפצים, אבל יודע אנכי, כי הפסוקים לחוד והענין – לחוד, ובשום אופן לא יתנו את ירושלים לידי היהודים. רק זאת יודע אני בברור – הוסיף קריפס – כי רבים מבני עירנו, אשר נסעו לסן-סטיפאנו ובראשם קוזיאטין הזקן והראבינער הלפרין נתעשרו שם בחשאי, וזהו ענין אחר, שאין לו כל שייכות לפסוקים.

מה שנוגע לזקן קוזיאטין הוא באמת שב מסן-סטיפאנו עם כיס מלא, כי תיכף בבואו קנה לו בית גדול בקירטש ונעשה לאיש אמיד. ומה שנוגע להרב הלפרין, אם כי גם הוא היה בלי שום ספק בסן-סטיפאנו, ועל אודות הנסיעה הזאת דיברו הרבה בעתונים העבריים-הרוסים ודרשו זאת לגנאי, כי זה לא לפי כבודו של רב בעדה נאורה לעסוק בתגרנות בכל זמן ועידן, ומה גם בזמן מלחמה, בכל זאת הנני מסופק מאד, אם נתעשר שם, כמו שיצא עליו הקול. אבל, איך שיהיה, העם הביט אחריו, אבל הטאקט שלו הוא שגרם, כי כל הענין הזה נשכח במהרה, ולא פעל לרעה על יחס העדה אל הרב.

והמלחמה נמשכה, כידוע, בכל תוקף והרבה מאחינו בני ישראל הודו בפה מלא, כי במלחמה זו, כמו בכל מלחמה, "לא הפסידו היהודים, חס ושלום, הקבצנים לא יצאו ולא יצאו מכלל קבצנותם, ובעלי בתים שמטה ידם נתעלו שוב, ובעלי ה"מצלצלים" נתווסף להם חיזוק מעט, הכלל, בדיעבד, אפשר לומר על כל מלחמה, "גם זו לטובה" ואין להרהר אחרי מעשיו של מנהיג הבירה השוכן במרומים".

כאשר הגיעה המלחמה עד הנצחון הגדול של סן-סטיפאנו, ורוסיה היתה כבר על יד השער של קושטא, הכרתי, כי הרוסים, עד כמה שאפשר היה לי להבין מן השיחות בהחוגים של הגימנסיה, בין המורים והתלמידים, היו מלאים שמחה, כי סוף סוף השיגה רוסיה את האידיאל שלה לכבוש את קושטא משאת נפשה מימי אוליג [Oleg].* ובעיקר הכרתי אותות של שמחה ותקוות חדשות בין היוונים, אשר, כידוע, היה מספרם בקירטש יותר ממספר אחינו בני ישראל.

* אולג (אולג החוזה) – נסיך רוסי במאה ה-10. עפ"י אגדה, פשט על קושטא וכבשה.

חבר נאמן היה לי ושמו מרקופלה, אשר הייתי בידידות גדולה עמו ועל ידו גם עם משפחתו, ושם בא לי לשמוע את השיחות האינטימיות של היוונים בנוגע לעתידותיהם, והתמצית של שיחות אלו היתה, כי עכשיו הגיעה השעה לקוות, כי תקום יוון לתחיה ולשיבת שבותה, לחדש את ימי גדולתה כקדם.

אבל מצד בני ישראל לא ראיתי אצלם שום זיק של תקווה בנוגע לארצם, אשר גם היא היתה בידי טורקיה, ואילו בנוגע לארץ רוסיה, ראיתי ברור מאד, כי היהודים התיחסו בפנים זועפות אל הנצחון הזה ודבר נפלא הוא, כי מפי עם בטלן שמעתי מה שראיתי אחר כך בעיני, כי אירופה כולה, ואנגליה בראשה, לא תתן ל"פונקה" להרים ראש, ואחרי כל הנצחונות האלה יכריחוהו לסגת אחור. כל הדברים האלו זוכר אני כיום אתמול שעבר עם מסקנה כללית, אשר גם היא התבטאה באופן חריף כזה, עד שלא אוכל לשכוח אותה עד הנה, כי הצלחת רוסיה היא אסון לכל העולם כולו ולישראל ביחוד. ואם כי בפיהם התפללו בשלומה של רוסיה, הרי בלבם חפצו בנצחונה של טורקיה, כפי שהבינותי בימים ההם, בלי שום נימוק פוליטי, ורק מפני ההכרה, כי רוסיה היא בבחינת "וישמך ויבעט", וכדי שלא "יבעט" חפצו שלא "ישמן".

לא ארכו הימים, והנה מראש נשמע הקול ביחוד בחוגי הבנקאים ובין בתי המסחר הגדולים, ואחר כך נתאמתו השמועות האלו על ידי העתונים, שבראשם עמד אז ה"גולוס", כי נבואתם הרעה של היהודים על רוסיה נתקיימה, וכי הקיסר אלכסנדר השני נאות, לבקשת אנגליה ושאר הממלכות האדירות, לבלתי הכנס בשערי קושטא, ולכרות ברית עם טורקיה לפי שעה, ואחר כך יאושרו תנאי הברית על ידי הקונגרס בברלין.

אז החל להשמע בחוגיהם של היוונים איזה קול ענות חלושה. הם התמרמרו, כי תקוותיהם הגדולות בוודאי לא יתקיימו, כי התערבות ביסמארק בענין הזה היא אות פוליטי לרעה. ולהיפך, היהודים היו מלאי שמחה ובינם לבין עצמם היו אומרים איש לרעהו:

– אכן, יש אלוהים!

והנאורים שבין אחינו בני ישראל אמרו וחזרו ואמרו, אינני יודע על סמך מה, כי בהקונגרס הברלינאי תתעורר, בלי שום ספק, גם שאלת היהודים ברוסיה וברומניה, ומפני "שנאת המן" ידברו טוב על "מרדכי" ויבקשו את עלבוננו, ובכל חוגי הנאורים נשמע בחיבה וכבוד השם **ביקונספילד**,^{*} וכולם אמרו פה אחד, כי זה האיש לא יחשה ולא ישקוט, ורומניה ורוסיה יקבלו "מנה אחת אפים" בנוגע ל"אזרח ירושלים", כמו שמכנים הרוסים את בני ישראל.

נשתוממתי אחר כך לראות, כי הנבואות האלו הולכות ומתקיימות, ושאלתי את פי הרבנים:

– מאין ידעו זאת אחינו מראש, כי ביקונספילד ידרוש את זכויות היהודים ברוסיה

ורומניה?"

ועל זה ענני הרב ר' וולף אהרן, כי בלי שום ספק חברת "כל ישראל חברים" עשתה זאת, וכי החברה הזאת איננה כל כך רחוקה מענייני ישראל, כמו שחושב פרץ **סמולנסקין**, כי סוף סוף בכל הצרות הגדולות של עם ישראל – להם צר, ובחוגים הרמים והנשאים יש להם השפעה יותר גדולה מאלפי אלף סמולנסקינים.

איך שיהיה, בשעה שנקראו העתונים ונתפרסמו דברי ביקונספילד, ודברי וואדינגטון הצרפתי, אשר עזר על ידו, ותשובות שובלוב וגורטשאקוב, צירי רוסיה, אשר התנצלו בעד מדינתם, באמרם, כי יהודי רוסיה אינם ראויים עדיין לשווי זכויות – עלתה חמת הרוסים, וביחוד היוונים,

^{*} לורד ביקונספילד – בנימין דישראל (1804–1881), ראש ממשלת בריטניה, יהודי מומר.

על עם ישראל. ואז ראיתי בפעם הראשונה בעיר קירטש, אשר כל תושביה מלאומים שונים התיחסו עד כה אל היהודים באהבה, מפני המצב הכלכלי הטוב שהיה בעיר הזאת השוכנת לחוף הים השחור, ומסחרה היה גדול ורחב, עד שפרנסתם היתה מצויה בשפע – את נצני האנטישמיות, ויקללו את המשומד ביקונספילד והמליצו עליו:

– הזאב הזה אתה מרבה לפטמו, והוא – עיניו ליער.

ועוד דבר אחד חדש לגמרי נראה בעיר קירטש בזמן המלחמה: תנועת המהפכנים, ובראשם תלמיד הגימנסיה האלכסנדרונית ז'ייליאבוב [ז'ל'בוב Zhelyabov], ועל ידו פעלה נערה, אשר אמרו עליה בחשאי ובסודי סודות, כי היא ילידת סימפרופול [Simferopol], עיר הפלך של טאבריה [Tavria – Krim], וכי היא בת סינאטור, מי שהיה מיניסטר בימי ניקולאי הראשון, ושמה סופיה פֶּרוֹבְּסְקַיָּא [Perovskaya]*. ועד עכשיו כתמיהה גדולה היא בעיניי, איך לא שמה המשטרה עיניה באלה השניים, בעת אשר כמעט כל תושבי העיר היו עסוקים בנטיות השמות האלה. אמרו עוד, כי יש איזה יהודי ושמו דייטש, אודיסאי מלידה ומבטן, והוא חבר לאלה המנהלים והמה יעשו את רוסיה "חרבה וחרכה", עד שתהיה דומה לאנשים ולא לחזירים.

* סופיה פֶּרוֹבְּסְקַיָּא (1853–1881) ואנדריי ז'ל'בוב (1851–1881) היו המארגנים הראשיים של רצח אלכסנדר השני. נתפסו והוצאו להורג בתליה.